

ISTORIA BISERICESCĂ UNIVERSALĂ

ȘI

STATISTICA BISERICESCĂ

de

EUSEVIU POPOVICI

Profesor la Facultatea Teologică din Cernăuți

Curs oral în limbă germană, ținut pentru ultima oară în
anul academic 1909, revăzut și mai adăugit ulterior

TRADUCERE

de

ATANASIE MIRONESCU

Fost Mitropolit Primat

CARTEA ÎNTÂIA

Dela întemeierea Bisericii până la desbinarea dintre partea ei de Răsărit
și cea de Apus (1054)

EDIȚIA II-a

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI

FILIALA DIN

MĂNĂSTIREA CERNICA

1926

ISTORIA BISERICESCĂ UNIVERSALĂ

Volumul II

**Dela victoria Creștinismului în imperiul Roman
până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit și una de Apus**

312—1054

Domniei Sale
Domnului Alexandru A. Plagino
Fost senator al României ș. c. l.

Ca omagiu

*Prințului iubitor de literatură bisericească
și generos*

Inchină volumul acesta

30 August 1926

Traducătorul

PRECUVÂNTARE

Volumul acesta, cu care se'ncheie partea întâi a Istoriei Bisericești Universale, după împărțirea ei de către autor, expune faza culminantă a dezvoltării Bisericii în epoca clasică a unității sale, cheia de boltă a edificiului său.

Popeare barbare nouă imbrățișară creștinismul, la a cărui școală se civilizară și progresară după legea de progres continuu și ilimitat a Evangheliei, ce zice: «Fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru cel ceresc desăvârșit este».

Biserica se consolidează în respectul unității sale prin sinoadele ecumenice, provocate de controverse și eresuri mari. Sinoadele ecumenice sau generale și mai multe din cele particulare fixează pentru creștinătatea din toată lumea norma credinței și a vieții religioase, cultul divin și disciplina Bisericii.

E timpul în care s'au definit și proclamat dogmele, ce conțin esența creștinismului; e timpul în care s'au produs cele mai mari lucrări de dogme și de moral creștinesc, de legislație, de știință și literatură bisericască; e timpul în care cultul divin, operele de caritate, arta religioasă, muzica, pictura și arhitectura primesc formele cele mai strălucite.

Secolele următoare vor imită, vor comenta, vor recapitulă, vor egală poate aceste monumente prin înfățișări asemănătoare, dar nu le vor întrece.

Iată roadele ce produce religiunea creștină cât timp ierarhia bisericii îi aminte la inspirațiunile sf. Duh, cel trimis de Mântuitorul spre a povățui Biserica. Sa la tot adevărul și cât timp împrejurări din afară nu împiedică răspândirea ei.

S'a petrecut însă și contrarul.

Ierarhia bisericii n'a mers totdeauna pe calea Evangheliei.

pe calea smereniei, a dragostei și a jertfirii, ci dominată de patimi, de egoism și de orgoliu, a căutat mai mult slava lumească decât slava cea de la Dumnezeu, ceace nu putea fi decât în prejudiciul unei desvoltări normale a Bisericii. Totastfel împrejurări protivnice din afară au adus Bisericii pierderi foarte mari de teren și de credincioși.

Pretențiunile de supremație ale scaunului Romei, care bizuit pe ele n'a ezitat a înmovă chiar în dogme, au produs în sfârșit ruptura dintre partea de apus și cea de răsărit a Bisericii, au distrus unitatea ei. Dealtă parte mohamedanismul brutal și pustiitor, îndată ce se ivi, n'a încetat a dà Bisericii loviturile cele mai destrugătoare.

Firește că unde este desbinare înăuntru și vin calamități dinafară nu ne putem aștepta la o stare prosperă și iată de ce Biserica creștină, acest așezământ dumnezeiesc de continuu progres, începând mai ales dela jumătatea a doua a secolului al 9-lea fu din ce în ce mai stinșită în activitatea ei binecuvântată pentru îmbunătățirea sufletească a popoarelor și spre mântuirea lor.

Acesta este în linii generale cuprinsul volumului de față. La traducerea textului din el am adaus supt linie mai multe note bibliografice și chiar explicative pe unde textul eră prea concis. E prima lucrare științifică ce iese din teascurile tipografiei înființate la an. 1923 în mănăstirea Cernica. Deși noua tipografie nu e încă suficient asortată cu material tipografic, nici nu are personal strict necesar, d. e. corectori, totuș lucrarea a eșit în condiții mai bune și în mai puțin timp decât primul Volum. Aceasta se datorește în o bună parte stăruinței Domnului Ștefan Popescu, Director General în Ministerul Cultelor și Artelor, pentru care'i aducem aici mulțumiri.

TRADUCATORUL.

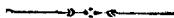

TABLA MATERIEI

DIN

Volumul II.

De la victoria creștinismului în imperiul Roman
până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit și una de Apus

313—1054

INTRODUCERE.

	PAGINA
§ 53. Starea politică în general	1
A. Imperiul Roman	1
B. Statele barbare	5

CAPITOLUL I.

§ 54. Privire generală	10
§ 55. Convertirea lui Constantin c. M. și creștinarea imp. roman	11
§ 56. Consolidarea și propagarea creștinismului în imp. roman supt succesori lui Constantin c. M. Stingerea păgânismului cu toată reacțiunea împăratului Iulian Apostatul (361-363)	15
§ 57. Consolidarea creștinismului și propagarea lui peste hota- rete imperiului roman	21
I. Consolidarea și răspândirea creștinismului în general	21
II. Răspândirea creștinismului în special	22

CAPITOLUL II.

§ 58. Constituția bisericii sau organizarea ei ierarhică	33
§ 59. Raportul între biserică și stat	33
§ 59. Inceputul monahismului	35
§ 60. a. Desvoltarea următoare a monahismului. Specii și degenă- rări ale sale. Influența lui asupra desvoltării bisericii în genere și asupra clerului în special	39
§ 60. b. Influența ce a avut monahismul în special de a se preferi mai mult viața celibatară în cler și a se desvolta pro- gresiv ceibatul	47
§ 61. Clerul în general. Puterea episcopală în special. Relația epi- scopului cu clerul inferior	48
§ 62. Presviteriul sau clerul de la biserică episcopală, ai cărui suc- cesori sunt astăzi clerul bisericii catedrale și co.sisto- riul episcopal	49

§	63. Sinoadele sau conciliile ordinare ori periodice	52
§	64. Sinoadele sau conciliile extraordinare ori ecumenice	52
§	65. Sinoadele sau conciliile extraordinare cele topice adică locale ori particulare	55
§	66. Legile bisericești propriu zise, adică cele date de biserică și legile politice. Codificarea lor (Codices).	57
§	67. Desvoltarea ulterioară a sistemului mitropolitan în genere	58
§	68. Mitropoliții în special	61
§	69. Mitropoliții onorari	61
§	70. Mitropoliții superiori și întâia desvoltare a acestui sistem mitropolitan	62
§	71. Desvoltarea ulterioară a sistemului mitropolitan superior și mai ales a celui patriarhal	62
§	72. Tendinți de supremație a episcopilor Romei. Primatul lor onorific universal recunoscut în biserică întreagă. Pri- matul de jurisdicție universală, la care aspirau, câștigat la Apus	69
§	73. Dispute și lupte mai importante ale episcopilor Romei cu alți episcopi din cauza tendinței de supremație a Romei. a. Lupta episcopilor Romei pentru jurisdicția peste Iliricul răsăritean	77
	b. Lupta episcopilor Romei, Zosim Bonifatiu I și Ce- lestin I cu episcopii Africii din cauza dreptului de apel din Africa la Roma (418-424).	79
	c. Lupta lui Leon c. M. episcopul Romei cu episcopii din Gallia din cauza dreptului de apel (444-445).	81
	d. Protestele episcopilor Romei contra ordinii de rang a patriarhului Constantinoplei și contra jurisdicției recunoscută acestuia de sinodul ecumenic II și IV (381 și 451)	82
	e. Disputa Acachiană și schisma de 35 ani între Roma și Constantinople (484-519) din cauză că episcopii Ro- mei pretindeau primatul de jurisdicție universală	84
	f. Disputa episcopilor Romei Pelagiu II (578-590) și Grigoriu c. M. (590-604) cu episcopii Constantino- polei Ioan Pustnicul (Νηστευτής, Jejunator) și Chiriac (Κορυκακός) pentru titlul „Ecumenic“, „Οικουμενικός“ (588-604)	87

CAPITOLUL III.

	Doctrina bisericii	90
	A. Cum a fost ea denaturată	
	Eresurile, schismele și contraversile teologice pro- vocate de ele	
§	74. Introducere	90
§	75. Schisma donatistă din Africa	91
§	76. Eresul arian, sau arianismul și sinodul din Nicea (sinodul I ecumenic)	94
	a. Ivirea arianismului și condamnarea lui de sinodul din Nicea (325)	94
	b. Arianismul continuă a exista după sinodul din Nicea. El ajunge dominant în imperiul roman până pela an. 380	100
	c. Arianismul dominant în statele germane, în unele până în sec. 7.	107
	d. Schisme și eresuri nouă provocate de arianism	110
§	77. a. Schisma din Roma	110
§	77. b. Schisma din Antiohia, numită la Apus schisma lui Meletiu din Antiohia	110

§	77. c. Schisma lui Lucifer	112
§	78. Eresurile lui Marcel din Ancira și Fotin sau sabelianismul și pavelianismul reinnoit	112
§	79. Eresul lui Apolinariu	113
§	80. Macedonianismul și sinodul II ecumenic (381)	114
§	81. Privire asupra celorlalte eresuri și controverse din sec. 4	117
§	82. Priscilianismul	118
§	83. Secte fanatice extreme și eresuri raționaliste destructive	119
§	84. Prima dispută despre ortodoxia lui Origen și schisma ioașiților	122
§	85. Pelagianismul. Semipelagianismul. Prima dispută despre predestinație	124
	A. Pelagianismul	124
	B. Semipelagianismul și prima dispută despre predestinație	126
§	86. Nestorianismul și sinodul II ecumenic (431) precum și introducerea nestorianismului în Persia și Siria sau în biserica haldeică și indică	130
§	87. Euticheanismul sau monofizitismul și condamnarea lui de sidul IV ecumenic dela Halcedon (451)	135
§	88. Euticheanismul sau monofizitismul în continuare după sinodul ecumenic IV. Schisma Acachiană (484—519) produsă prin încercările de a împăca pe monofiziți cu ortodoxia. Introducerea monofizitismului în biserica națională din Egipt, Abisinia și Nubia, în biserica națională a Siriei și în cea Armeană	140
§	89. Controversele ivite în sec. 6 chiar între ortodoși din cauza monofizitismului	147
§	90. a. Disputa teopască, adică disputa despre teza că Hristos ca Dumnezeu Fiul sau ca unuia în Treime a pățit, s'a răstignit pentru noi	145
§	90. b. Disputa a doua despre ortodoxia lui Origen	150
§	91. Disputa despre cele 3 capitole (τα τρία κεφάλαια) Sinodul V ecumenic (553) precum și schisma veneto-istrieană, din care se formă patriarhia de Acvilea	152
§	92. Disputa aftartodocetă	156

CAPITOLUL IV

	Doctrina Bisericii	156
	B. Cum a fost ea definită corect	156
	Dogma bisericii	156
§	93. Articolele de credință principale ce au fost definite mai precis în Periodul II	156

CAPITOLUL V

	Doctrina bisericii	162
	C. Cum a fost ea redactată științific și literar	167
	Știința și literatura bisericii	167
§	94. Introducere	167
§	95. Părinții și scriitorii bisericești din Periodul II	170
	A. Cei Răsăriteni	170
	a. În sec. 4	170
	b. În sec. 5	184
	c. În sec. 6	189
	B. Cei Apuseni	191
	a. În sec. 4	191
	b. În sec. 5	200
	c. În sec. 6	203

CAPITOLUL VI

	Cultul, pietatea și moravurile creștinilor; disciplina bisericii	207
§ 96	Despre cult în genere	207
§ 97.	Cultul divin public sau Liturgia și serviciile liturgice cele accesorii	207
	a. Formularele Liturgiei la Răsărit	208
	b. Formularele Liturgiei la Apus	210
	c. Unele detalii importante ale Liturgiei	212
	d. Servicii accesorii ale Liturgiei	215
§ 98	Forme sau rituri (<i>ακολουθία</i> , officia, ritus) pentru săvârșirea Sfintelor sacrameinte și sacramentalii sau după uzul de vorbire Răsăritean, a sfintelor Taine și ierurghii sau euhologii	217
§ 99.	Cultul îngerilor și al sfinților	220
§ 100.	Uzul Icoanelor și venerarea lor	222
§ 101.	Venerarea relieviilor sau a sf. Moaște	224
§ 102.	Pelerinagii sau călătorii pe la locuri sfinte	226
§ 103.	Sărbătorile	227
§ 104.	Posturile	232
§ 105.	Locurile de cult sau locașurile dumnezeiești	238
§ 106.	Arhitectura bisericilor. Împărțirea și întocmirea lor	241
§ 107.	Vasele și veșmintele liturgice	246
	A. Vasele liturgice	247
	B. Veșmintele liturgice	251
§ 108	Pietatea și moravurile creștinilor. Discipline morală a bisericii	260

Periodul III

	Dela ivirea mohamedanismului până la împlinirea shismei dintre biserica de Răsărit și cea de Apus (622—1054)	265
--	---	-----

INTRODUCERE

§ 109.	Situația politică în general	265
	A. Mohamed și Statul religios fundat de el, pre- cum și alte prefaceri politice din acest Pe- riod în Asia și Africa de miazănoapte	274
	B. Statele Europei	261

CAPITOLUL I

	Propagarea creștinismului	279
§. 110	Mersul ei în general	279
§. 111 a.	Progrese neînsemnate și pierderi mari ale creștinismului în părțile despre răsărit și miază-zi	279
§ 111 b.	Progresele creștinismului la apus și miază-noapte	281
	A. Convertirea Germanilor	281
	A. bis. Convertirea pentru un timp a Avarilor	284
	B. Convertirea Scandinavilor sau a Normanilor	284
	C. Convertirea Slavilor până la jumătatea sec. 9	285
	D. Convertirea unei părți dintre Hazari	287
	E. Convertirea Bulgarilor	288
	F. Avântul ce luă creștinismul la Slavi prin conver- tirea tuturor Moraviilor dela jumătatea sec 9 și prin uzul Liturgiei slave la Moravi și la Slavi de miază-zi	289
	G. Convertirea Cehilor sau a Boemilor	294

H. Convertirea Polonilor	296
I. Primele încercări de a converti pe Venzilși pe Prusieni	297
L. Convertirea Rușilor	297
M. Convertirea Ungurilor	300

CAPITOLUL II

Constituția bisericii sau organizarea ei ierarhică	302
§. 112. Cum s'a dezvoltat ea în general	302
I. Ultima fază de dezvoltare comună a ierarhiei la Răsărit și Apus și cumarea ei	303
§ 113. Decadența sistemului sinodal și mitropolitan	303
Desvoltarea legislației bisericești cum cereau împrejurările	303
II. Cum s'a dezvoltat ierarhia diferit la Răsărit	307
§ 114. Desvoltarea ierarhiei și a monahismului în biserica de Răsărit în general	307
§ 115. Biserica Bulgariei proclamată autocefală. Biserica Iberiei restabilită ca autocefală, iar mitropolia autocefală din Cipru declarată arhiepiscopie (cu rang de mitropolit Primat).	310
III. Cum s'a dezvoltat ierarhia, diferit la Apus	312
§ 116. Desvoltarea ei în general	312
§ 117. Papismul	312
A. Înălțarea papilor	312
a. Amiciția papilor cu Carolingii	314
b. Colecția de decretalii a lui pseudo-Isidor	316
B. Culmea puterii papale sub Nicolae I (858—867) și decadența morală a scaunului papal în sec. X și jumătatea întâi a sec. XI	318
C. Legenda despre papisa Ioana și legenda anaoagă despre o femeie patriarh de Constantinopole	221
§ 118. Treptele celelalte ale ierarhiei din Apus	323
A. Crdinali. Arhiepiscopi. Episcopi. Abați precum și instituția beneficiilor bisericești	323
B. Arhidiaconi, Canonici. Preoți și patroni parohiali	325
§ 119. Celibatul clerului (coelibatus) și monahismul la Apus	328

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii	331
A. cum a fost ea denaturată.	331
Eresuri și shisme	331
§ 120. Introducere	331
§ 121. Nestorianismul și monofizitismul în continuarea lor	332
§ 122. Monotelitismul sau monotelitismul (Μονοθελητισμός) și sinodul VI ecumenic	334
§ 123. Pavlicianismul și eresuri mici în afinitate cu el	338
§ 124. Adoptianismul	342
§ 135. a. Iconoclasmul sau lupta contra icoanelor. Sinodul VII ecumenic	342
§ 125. b. Shisma mihiiană sau controversa din cauza tolerării adulterului (μοιχεύσις)	351
§ 126. Shisma cea mare între biserica de Răsărit și cea de Apus	352
A. Cum s'a urzit shisma în cursul secolelor anterioare jumătății a doua a sec. 9, când a izbucnit ea	352
B. Mobilul imediat al shismei și izbucnirea ei după jumătatea sec. 9	356
C. Shisma se tot afirmă în sec. 10 și jumătatea întâia a sec. 11	368
D. Împlinirea shismei la 1054	372

CAPITOLUL IV

	Doctrina Bisericii	377
	B Cum a fost ea definită	377
	Dogme și Teologumena (opinii teologice)	377
§	127. Definiții dogmatice ale Bisericii valabile la Răsărit și la Apus	377
§	128. Dogma din Apus despre purcederea Sf. Spirit „din Tatăl și din Fiul”. Aდაუსul „filioque” la simbol	377
§	129. Controversa despre Euharistie și controversa reinnoită despre Predestinațiune la Apus	380

CAPITOLUL V.

	Doctrina bisericii	383
	C. Cum a fost ea dată în lucrări științifice	383
	Știința și literatura religioasă	383
§	130. Introducere	383
§	131. Scriitorii cei mai însemnați ai bisericii de Răsărit	384
§	133. Scriitorii bisericesti mai însemnați din Apus	391

CAPITOLUL VI.

	Cultul, pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina bisericii	394
§	133. Cultul	394
	A. Desvoltarea cultului uniform la Răsărit și Apus	394
	B. Sărbători și posturi la Răsărit și Apus unele comune altele diferite	398
	C. Desvoltarea cultului la Apus diferită de a celui Răsăritean	400
§	134. Pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina bisericii	403
	Lista cronologică a împăraților	409
	Lista cronologică a patriarhilor	411
	Indice alfabetic al cuprinsului Vol. II	417
	Period II	417
	Period III	

PERIODUL II

Dela convertirea lui Constantin cel Mare până la fuga lui Mohamed.

(312—622).

INTRODUCERE.

§. 53. Starea politică în general.

A. Imperiul Roman.

În Periodul I mai tot teatrul istoriei politice și bisericești a fost imperul roman. Acesta se mărginea la Rin și Dunăre cu popoare germanice necivilizate și puțin organizate, iară la răsărit cu Partii supt Arsacizi, apoi (dela 226) cu Perșii și imperul medio-pers supt Sasanizi și cu Armenii. Situația această s'a schimbat în Periodul II și anume la Apus.

La începutul Periodului II imperul roman se afla în aceeași situație ca și înainte; dar în cursul Periodului el se împarte în un imperiu de Răsărit și de Apus; în anul 476 imperiul de Apus e destrus și pe ruinele lui se înființează state germanice nouă.

La începutul acestui Period imperiul roman avea de suveran pe Constantin cel Mare cu coregenții săi și cu pretendeți, cari la început erau 5, dar până la 313 Constantin îi înlătură pe toți afară de Liciniu, cumnatul său, cu care domni împreună până la 323. Atunci Constantin înlătură și pe Liciniu, care între acestea devenise inamic al său, și rămase singur suveran în imperiul roman, iar în 337, când muri, îl lăsă fiilor săi. Rămânând singur

st. apănitor al întregului imperiu, Constantin II reorganiză. Spre acest scop el luă de bază împărțirea făcută de Diocletian, care distri-buise imperiul între doi Augusti și doi Cesari, deci îl împărți în 4 Prefecturi (guvernăminte superioare): prefectura Orientului, a Iliricului, Italiei și Galiei. În fruntea fiecărei prefecturi puse câte un prefect (guvernator superior) și împărți fiecare prefectură în dieceze (teritorii administrative, guvernăminte), iar diecezele, în provincii. După oarecare modificări, urmate în cursul secolului al 4-lea, la capătul acestui secol prefectura Orientului se împărția în dieceza Egipt cu capitala Alexandria, dieceza Orient cu cap. Antiohia (aceste două dieceze formară până pela 380 numai o dieceză, a Orientului), dieceza Pont cu cap. Cezaria, dieceza Asia cu cap. Efes și dieceza Tracia mai întâi cu cap. Eraclia, iar curând apoi cu cap. Bizanț, anume dela 330, când Constantin alese acest oraș ca reședință imperială și-l numi Roma nouă sau Constantinopole. Constantin împărți prefectura Iliricului în 3 dieceze: Iliricul propriu sau de apus cu capitala Sirmiu (Mitrovița de azi în districtul Sirmiei), Dacia poate cu cap. Sardica (Sofia de azi), care supt Iustinian 527—565 fu înlocuită cu Iustiniana prima numită și Iustiniana prima sau Iustinianopole, locul nașterii lui Iustinian, vechiul Tauresiu (acest oraș era situat lângă Kostendil de azi, sau poate lângă Scopia sau Skoplie sau Uscub (Üscüb) de azi, vechiul Scopi sau Scupi în partea peninsulei balcanice numită azi Macedonia, alții zic că era situat lângă actuala Prokoplje din Serbia, nu însă lângă Ahrida sau Ohrida, vechiul Lychnidus, departe spre miazăzi apus de Prokoplje, cum s'au crezut uneori din eroare; Iustiniana prima dispărù în sec. 7 din cauza invaziei Avarilor și apoi a Bulgarilor), în sfârșit dieceza Macedonia, la care aparținea atunci și Grecia, cu cap. Tesalonic. Prefectura Iliric a rămas întreagă numai până la 379 și ținea toată de Apus; iar dela 379 fu numai o prefectură, Iliricul răsăritean, compusă din două dieceze: Macedonia și Dacia; această prefectură trecù la imperiul de Răsărit, pe când dieceza Iliricul apusean, ce rămase și mai departe în imperiul de Apus, fu încorporată definitiv la prefectura Italia. Chiar o parte din dieceza Macedonia, dar mai cu seamă dieceza Dacia, sau dieceza Daciei Aureliene, ce se mărginea cu Dacia Traiană, era populată, ca și Dacia Traiană, cu descendenți ai numeroaselor colonii romane, ce se contopiră cu populația aborigenă și mai târziu, după ce invadară în aceste teritorii la început Germanii, apoi Slavii, acei descendenți fură

numiți de Germani și Slavi, iar abia după aceștia și de Greci: Vlahi sau Valahi (Βλάχοι) sau Români, cum se numesc ei înșiși¹; limba lor de azi este atestată acolo încă dela sfârșitul sec. 6^a. Prefectura Italia, înainte de a fi mărită cu dieceza: Iliricul apusean (379), se compunea deasemenea din 3 dieceze: Italia de miazănoapte sub numele Italia, cu cap. Mediolan, Italia de mijloc și de miazăzi sub numele Roma sau și grecește Romania (Ρομανία) cu cap. Roma și Africa cu capitala Cartagine. Prefectura Galia consista tot din 3 dieceze: Galia, de care țineau ambele Germanii, spre apus de Rin, la început cu cap. Treveri (Trier), apoi (dela 418) cu cap. Arelate (Arles), dieceza Spania, poate la început cu cap. Hispalis (azi Sevilla), apoi cu cap. Toletum (azi Toledo) și dieceza Britannia cu cap. Eboracum (York). Căpetenia fiecărei dieceze era un Vicar (locotenent al Guvernatorului superior, Guvernator). Diecezele se împărțiau iarăși în provincii sau eparhii, cum numiau Grecii provinciile; în fruntea acestora erau Prezidenți, Praeses (Praesides) sau Proconsuli. Provinciile, la început 116, iar pe la an. 400 în număr de 120. erau în mare parte mult mai mici decât provinciile cele după vechea împărțire a imperiului, ce consistau imediat din teritorul italic și din provincii. După vechea împărțire se aflau în anul 117, afară de Italia numai 45 provincii, inclusiv Asiria, Armenia și Dacia, trei provincii, cari mai târziu au fost părăsite.

Dar în 337, Constantin cel Mare la moartea lui împărți imperiul între cei trei fii ai săi: Constanțiu obținură partea de Răsărit cea mai mare, pe când Constant și Constantin II obținură partea de Apus. Constantin II muri în 340 și Constant în 350, iară Constanțiu îi moșteni pe amândoi, trăind până la 361 și în ultimii 11 ani fu singur împărat. După Constanțiu domni 2 ani (361—363) vărul său Iulian, cu supranumne „Apostatul” (Ἀποστάτης), pentru că s'a lepădat de religia creștină, pe care o prefesa Constantin cel Mare și fiii săi, precum și Iulian însuș mai înainte; el fu

¹ Ei primiră numele „Vlahi” sau „Valahi” în împrejurările următoare: Germanii numiau Wali, Walchen, Walachen, Wälsche mai întâi pe Gali, cari atunci erau deja romanizați și cu cari veniseră mai curând în contact, apoi și pe alte popoare romanizate, între cari mai târziu și pe Italieni și pe Români; iară mai întâi Slavii, cari veniră după Germani și în parte se așezară chiar pe teritoriile ce ocupase aceștia, formară din numirele de mai sus numele Walachi spre a denumi pe Români și Italieni, apoi Grecii, numele Wlahi (Βλάχοι) spre a denumi pe Români în particular.

² „Retorna fratre. Torna, Torna fratre etc.” Xenopol, Istoria Românilor, Ediția populară. Vol. 1 pag. 196 scv. (N. Tr.).

ultimul împărat păgân. După dânsul urmă Jovian, un general proclamat împărat, domnind 1 an (363—364). Jovian lăasă imperiul celor 2 fii ai săi, anume lui Valentinian I (364—375) Apusul cu reședința în Mediolan și lui Valent (364—378) Răsăritul. Valentinian I muri 375 lăsând imperiul fiilor sei Grațian, ucis 383 și Valentinian II, ucis 392. La Răsărit Valent muri (378) fără fii, de aceea se sui aici pe tron iarăș un general, Teodosiu c. Mare în 379; după moartea lui Grațian și Valentinian II rămânând vacant (392) și tronul imperiului de Apus, dela care Iliricul oriental trecuse 379 la Răsărit, Teodosiu împăratul Răsăritului deveni suveran și peste Apus, după ce respinse pe uzurpatorii acestuia și în 394 uni tot imperiul roman până la 395. Dar înainte de a muri el il împărți iarăș la cei doi fii ai săi: Arcadiu (395—408) obținu Răsăritul iar Onoriu (395—423) Apusul.

Imperiul roman de Răsărit, sau imperiul greco-roman sau bizantin cum se numi el acum, din cauza grecizării sale progresive și a reședinței împăraților în Constantinopole, vechiul Bizanț, avu să întâmpine hârțueli din afară, precum invazia provizorie a Vizigoților (376) din Dacia-Traiană în Mezia și Tracia, după aceea invazia durabilă, începând dela sec. 5, a numeroși Slavi, cari năvăliră dela miazănoapte-răsărit în Iliric în tot cursul Periodului; cu toate aceste împrejurări, ce și în timpul următor au fost de acelaș fel și cu toată decadența lui continuă și crescândă, imperiul de Răsărit se menținū încă mult timp după Periodul acesta, anume până la 1453; iar în sec. 6 el se bucură de o putere nu neînsemnată, ba chiar de oarecare splendoare, pe când imperiul roman de Apus căzū la 476 în urma strămutării popoarelor, ce a urmat dela ultimul pătrar al sec. 4 în Europa dela Răsărit la Apus. Imperiul Roman de Apus ca și cel de Răsărit se numia simplu numai imperiu roman și se considera numai ca două părți ale unui și acelaș imperiu.

La Răsărit Arcadiu domni până în an. 408; lui îi scucedă mai întâi fiul său Teodosiu II sau cel tânăr până la 450; apoi cumnatul acestuia Marcian, soțul Pulheriei (450—457), după care urmă Leon I (457—474), iar după el ginerile său Zenon (474—491), la început (474) ca coregent al lui Leon II, fiul său, nepot de fiică a lui Leon I, apoi ca singur împărat, după moartea timpurie a fiului său, cu o întrerupere de câteva luni (476—477) din cauza uzurpatorului Vasilisc, apoi Anastasiu I (491—518), Iustin I de origine țaran din Iliric (518—527), după el, nepotul său

Iustinian I (527—565), care ca și unchiul său e privit de unii Slavi mai noi, anume mai întâi în Dalmația dela sec. 16, ca slav cu numele Uprauda, însă fals. Lui i-a urmat nepotul său Iustin II (565—578); Tiberiu II (578—582); Mauriciu (582—602); după acesta, crudul său asasin Foca (602—610); în fine Eracliu (610—641), care răsturnă pe Foca; supt el se încheie Periodul II al istoriei bisericii la 622 adică la începutul domniei lui Mohamed și începutul mohamedanismului. La Apus Onoriu (395—423), care luă reședința iarăș în Roma, dar mai târziu o strămută la Ravenna, avu de succesori, după un înteregn de 2 ani, pe nepotul său Valentinian III (425—455). Încă supt ei imperiul mergea cu pași repezi spre cădere și pierdea provincie după provincie la triburi germane. Lui Valentinian III i-au succedat în timp de 20 ani 9 împărați, cărora li mai rămăsese numai Italia și dintre cari mai mulți (456—472) au fost instalați și răsturnați de un generalism german, Ricimer, principele Suevilor; ultimul dintre ei, Romul Augustulus fu răsturnat de alt generalism german, Odoacru, principele Herulilor și Rugilor (476) și astfel s'a stins imperiul roman de Apus. Italia deveni regat supt dominația Herulilor și Rugilor cu principele lor Odoacru, iară dela 493, când Odoacru fu învins și ucis, sub dominația Ostrogoților cu regele lor Teodoric c. Mare (-| 526) și Ravenna fu sediul permanent al suveranilor și guvernului Italiei. În sec. 6 Iustinian împăratul Răsăritului reuși a cuceri pentru imperiul roman de Răsărit unele fășii foaste ale imperiului roman de Apus, anume Africa (534), Italia cu Iliricul apusean (536—555) și Spania de sud (554)¹. Dar încă dela 568 Longobarzii sau Langobarzii, alt trib german, răpiră o mare parte din Italia, și dela 624 Vizigoții, posesorii germani de odineoară a Spaniei de miazăzi, o cuceriră pe aceasta iarăș dela imperiul roman de Răsărit. Restul imperiului roman de Apus fu înlocuit de state nouă ale popoarelor germanice. Unul din ele, statul Rugilor, care unise în sine pe Rugi, Heruli, Skiri și Turcelingi în Noric (azi Salzburg, Carintia, Stiria și Austria de Sud până la Dunăre) a fost însă sdrobit de Odoacru, originar din sânul său, pe când domniă peste Italia în 487.

B. Statele Barbare.

Popoarele germanice încercară a năvăli în imperiul roman și

¹ Supt Iustinian s'au adus în Europa, anume la Constantinopole și viermii de mătasă și s'au început astfel industria mătasei, ce până atunci se importă dela Perși. Isambert, Histoire de Justinien, Paris, 1856, pag. 645 (N Tr.).

începură a-1 impresura încă din Periodul precedent. Am văzut că în sec. 3 Goții răpiră romanilor Dacia Traiană și împăratul Aurelian (270—275) fu silit a retrage peste Dunăre legiunile romane, lăsând însă acolo partea cea mai mare a coloniilor romane. Aceste năvăliri din partea Germanilor deveniră acum cu mult mai intensive, din cauză că Hunii, popor mongol nomad, cari viețuiau atunci între Marea Neagră și Caspică, spre capătul sec. 4 înaintară de-aici cu o putere elementară, năvăliră peste Goți și-i împinseră mai departe ca și pe alte popoare germanice. Până la capătul sec. 4 Hunii pătrunseră în Dacia și Panonia, unde se stabiliră împreună cu Ostrogoții, după ce alungară pe Vizigoți în Mezia și Tracia (376) și exercitară o dominație de teroare asupra țărilor vecine supt regele lor Atila (433—453), când stătul hun ajunsese în culmea puterei sale, iară după moartea lui Atila a mers curând spre ruină. Acum Hunii fură din ce în ce respinși și la capătul Periodului îi vedem iarăși între Marea Neagră și Caspică în vechile lor ținuturi.

După Huni ocupură Dacia și Panonia Gepizii, trib german înrudit cu Goții; ei se stabiliră aici mai întâi cu Ostrogoții, iar dela 493, când Ostrogoții deveniră stăpâni pe Italia, singuri până după jumătatea sec. 6 (454—566) și apoi, după un scurt interregnum (566—568) al Longobarzilor sau Langobarzilor, popor german de origine suevică, care trecu în Italia, făcură loc Avarilor, popor de origină tartară, ce năvăli dela răsărit și ocupă acest teritoriu până la capătul sec. 8 (797).

Dar Hunii, cum am spus, năvăliră spre capătul sec. 4 peste Goți și alte popoare germanice și-i alungară mai departe spre miazăzi și apus. Intre aceste popoare au fost întâi Vizigoții, cari încă pe timpul lui Valent, împăratul roman de Răsărit, înaintară în Mezia și Tracia (376) devenind aici un flagel pentru imperiul roman de Răsărit; nemulțămiiți cu atât ei invadară la începutul sec. 5 în Apus. Vizigoții s'au dus supt Alaric mai întâi în Italia 401 și apoi după moartea lui Alaric, în Galia 410—412, stabilindu-se în Galia de miazăzi-apus, unde deja înainte de ei venise alte popoare germanice. Acestea erau Suevii, Alanii, Vandalii și Burgunzii, dintre cari Burgunzii au rămas în Galia de miazăzi. Alanii curând se contopiră cu Vandalii, iară Vandalii și Suevii ocupară Spania 409. Din Spania Vandalii își îndreptară privirea asupra Africii și trecând în ea o stăpâniră mai mult de 100 ani, până la 534. Abia Belizar, generalul lui Iustinian I (527—565), a pus ca-

păt statului lor (534). În expediția lor spre Africa și chiar acolo, precum și în expedițiile lor de pradă afară din Africa, Vandalii au răspândit teroare prin devastările lor, așa că dela ei furia sălbatică de a devasta se numește până azi vandalism.

Suevii, cari au rămas în Spania, fură împinși în partea de miazănoapte-apus a Spaniei de către Vizigoți, cari din Galia de miazăzi-apus invadară mai târziu pela 480 în Spania și pela căpătul Periodului (585) au distrus și acest rest al dominației Suevilor. Dar și ei înșiși fură respinși din Galia de miazăzi-apus de alt popor germanic năvălitor, adică de Franci, așa că la începutul sec. 6 (507) pierdură dominația lor acolo, rămânând stăpâni numai pe Spania. Burgunzii veniseră din centrul Germaniei de-odată cu Suevii și Vandalii în Galia de miazăzi-răsărit și se stabiliră aici fundând un stat, ce în jumătatea întâi a sec. 6 (534) trebui să se supună dominației Francilor, acum amintiți.

Dar la începutul sec. 5, când avură loc invaziile Vizigoților, Suevilor, Alanilor, Vandaliilor și Burgunzilor în Galia, Francii erau așezați la gurile Rinului și pe malurile lui; de aici ei invadară treptat dela jumătatea sec. 5 în Galia, unde în partea de miazănoapte și de mijloc se mai menținură legiuni romane supt generalul Siagrius și anume chiar după destrugerea imperiului roman de Apus (476) încă 10 ani și abia la 486 Francii supt Clodovic (Chlodowic) Merovingul respinseră pe generalul roman Siagrius și ocupară Galia de miazănoapte și de mijloc. Clodovic însă nu se mulțami numai cu atât. El întinse curând cuceririle sale spre răsărit și miazăzi : încă înainte de sfârșitul sec. 5 el cuceri în 496 la răsărit statul Alemanilor sau Alamannilor, cel puțin partea de miazănoapte a lui, apoi în 507 la miazăzi, partea Vizigoților din Galia. Dar succesorii lui cuceriră curând (530—534) încă statul Turingilor și al Burgunzilor, precum și statul Baivarilor (Bajoari, Bavari).

Astfel se înființă în Europa de Apus statul Francilor, care la sfârșitul Periodului ocupa toată Galia și Germania, exceptând țara Frizilor și a Saxonilor, ce rămasă independentă. Acest stat a durat și după moartea lui Clodovic sub Merovingi, însă nu fără a fi împărțit. El fu divizat în 4 părți cu suverani proprii : partea de miazănoapte-răsărit (Austrasia), de miazănoapte-apus (Neustria), de miazăzi-răsărit (Burgundia) și de miazăzi-apus (Acvitalia).

Pe când acestea se petreceau pe continentul apusan al Europei, se fundă și pe insula Britanniei un stat germanic și anume

statul anglo-saxon, compus din 7 state parțiale sau eptarhia anglo-saxonă. Legiunile romane, ce susțineau mai dinainte aici dominația romană, au trebuit a se retrage încă în 410 spre a apăra țările de baștină ale imperiului roman; Britanii ajungând astfel liberi fură mult hărțuiți de Picți, vecinii lor despre miazănoapte și de Scoți, cari invadară din Hibernia (Irlanda) în țara Picților și dădură mai târziu țarei întregi, ce se numea înainte Caledonia, numele Scoția; Britanii însă, desvătăți de a mânuși armele, chemară în ajutor 445 pe Angli și Saxoni din părțile de miazănoapte ale Germaniei. Aceștia respinseră pe Picți și Scoți, dar ocupară ei țara și fundară dela anii 446—449 eptarhia anglo-saxonă, pe când Britanii se retraseră în părțile de apus, muntoase, ale insulei și se menținură aici câțva timp încă neasimilați. O parte a Britanilor, amestecați cu coloniștii romani, se retrăsese încă mai de mult dinaintea Anglo-Saxonilor în Galia de miazănoapte-apus și fundară aici Britania mică, azi Bretagne.

Intre acestea imperiul roman de apus căzu (476) supt Heruli și Rugi cari i dădură lovitura de moarte; dar și dominația lor în Italia fu înlăturată curând de alte dominații streine, cum am zis mai sus, anume de a Ostrogoților (493), apoi de a Bizantinilor 555 și la urmă de a Bizantinilor și Langobarzilor de odată (568).

După ce Vizigoții părăsiră Dacia Traiană 376 și ocupară Mezia și Tracia, năvăliră acolo Ostrogoții și viețuiră supt supremația Hunilor. Dar după sfărâmarea puterii Hunilor dela 453, Ostrogoții își întinseră dominația spre Panonia și curând fură atât de puternici, că după căderea imperiului roman de Apus ei trecură în Italia la 488 supt Teodoric cel Mare, care domniă dela 475, respinseră pe Heruli și Rugi din stăpânirea Italiei și fundară aici în 493 un stat Ostrogot, ce se întinse apoi încă și spre răsărit peste Iliricul apusan, spre miazănoapte peste Rhaetia de miazăzi (adică Tirolul de miazăzi și Elveția de miazăzi-răsărit) iar spre apus peste coasta de miazăzi-răsărit a Galiei (așa zisa „Provincia”, cea mai veche provincie romană din Galia) azi Provence. Statul Ostrogoților ajunsese supt Teodoric chiar la marginea înflorire; dar după moartea lui (526) decăzu și atunci Narses, generalul lui Iustinian I, putu în sfârșit (552—555) pune capăt acestui stat, pe care Belizar începuse a-l cuceri încă dela 536, unind Italia cu imperiul bizantin. Însă bizantinii nu putură stăpâni mult timp întreaga Italie. Narses amărât de împărăteasa

Sofia din Bizanț¹ și distituit din demnitatea de guvernator al Italiei, chemă peste câțva timp în imperiu pe Langobarzi, cari venind în 568 din Panonia cuceriră Italia de miazănoapte și chiar fășii late și lungi din Italia de mijloc și de jos, fundând aici statul lor, ce de atunci fu pentru romanii de Răsărit un vecin foarte supărător. Deși Ravenna, Roma, capătul de miazăzi, insulele și alte părți ale Italiei rămaseră în mâinile bizantinilor, totuș Langobarzii neconțenit îi hărțuiau. Cu Langobarzii se încheie șirul pooarelor germanice, ce emigrară dela miazănoapte la miazăzi.

Dar în părțile Europei părăsire de Germani invadară Slavii dela miazăzi-răsărit, așa că chiar în acest Period vedem pe Cehi și Ljahi sau Leși (Poloni) în teritoriile lor actuale. Ba încă dela sec. 5 Slavii se răspândiră nu numai spre apus ci și spre miazăzi pe teritoriul dela miazănoapte și miazăzi de Dunărea de jos, unde locuiau descendenții coloniilor romane amestecați cu populația aborigină, adică Românii, Valahii sau Vlahii (*Βλάχοι*), chiar până în Grecia și cuceriră locuinți și ținuturi, introducând în limbele ce întâmpinau și mai ales în cea română elemente slavice, dar totodată cea mai mare parte din ei ori unde se amestecau cu populația indigenă, pierdeau limba lor și între români se românizară, iar între latini și greci se latinizară și se grecizară.

După Slavi veniră dela Volga triburi mongole-turce, deasemenea Bulgarii, de aceeași origină cu Finii de azi, ca și cu Ungurii de azi (Ugrii, Maghiarii), pe când alte triburi de ale lor rămaseră în patrie, ocupară țara dintre Don și Nistru; dar dela 562 fură siliți ca și Slavii vecini a primi supremația Avarilor, cari invadară printre ei spre Panonia și sta chiar în afinitate cu ei ca trib mongolo-tătar, începând și a se slaviza în urma înaintării lor progresive pe teritoriul Slavilor.

Intre acestea spre răsărit și miazăzi de imperiul roman au fost puține modificări. Statul Perșilor continuă să existe și avea dese rășboaie cu Romanii, mai târziu în particular cu Romanii de Răsărit sau Bizantinii. Armenii deasemenea avură să sufere mult din partea Perșilor și dela 429 deveniră supușii lor. Dinpotrivă spre miazănoapte de Armenia populațiile de pe coasta răsăriteană a Mărei Negre veniră în cursul acestui Period supt domi-

¹ Aceasta era soția lui Iustin al II-lea, nepot și succesor a lui Iustinian; voind a umili pe Narses împărăteasa l-a pus să scarmene și să toarcă lână cu servitoarele ei. Narses s'a supus zicând, că are să țese pentru împărăteasă o pânză, pe care să n'o poată rupe cât va trăi. (N. Tr.)

nația imperiului roman de Răsărit, iară spre capătul Periodului și Iberii (Grusînii sau Georgienii), cari mai înainte avuseră a suferi repețite înfrângeri din partea Perșilor. Dealtăparte Arabii încep încă de acum a neliniști imperiul roman de Răsărit în partea de miazăzi-răsărit, și anume mai întâi tribul Saracinilor din Arabia de miazănoapte, care înainta spre Siria și Palestina, venind aici în sec. 4 în contact cu Romanii, mai întâi ca inimici, totuș apoi (dela 372) și ca amici, pe când în Arabia de miazăzi se făcu remarcabil statul Omeriților sau Imiariții (Homeritae, Himjaritae) în particular prin relațiile lor comerciale. Etiopia din Africa situată spre răsărit în fața statului Omeriților și în afinitate de rassă cu ei și Nubia, situată spre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns, adică spre miazănoapte de Abisinia de azi, de asemenea eșiră mai mult la iveală în acest Period.

CAPITOLUL I.

Consolidarea creștinismului și propagarea lui.

§. 54. Privire generală.

Creștinismul se consolidează și se propagă cu foarte mare avânt în Periodul II. Încă dinainte el se răspândise foarte departe, așa că existau comunități creștine nu numai în toate părțile imperiului roman ci și peste hotarele lui. Acum însă încep a se converti la creștinism popoare și state întregi. În această privire încă la capătul Periodului I apucă înainte Armenia, de oarece încă la începutul sec. 4 (302), unii zic chiar la sfârșitul sec. 3 (pe la 295), nu chiar mult timp, însă totuș înainte de convertirea lui Constantin c. Mare, Tiridat III regele Armeniei fu decis de Grigoriu Luminătorul (*ὁ Φωστήρ, ὁ Φωτιστής*, Illuminator) nu numai a primi creștinismul, ci și a-l face religie de stat. După vre-o 10, respectiv 17 ani creștinismul avu un succes încă cu mult mai mare în imperiul roman, unde la 312 împăratul Constantin c. Mare deasemenea se converti la creștinism și-l făcu apoi treptat religie de stat, anume dela 323, când deveni singur împărat. Acest exemplu fu urmat apoi de alte state și popoare la răsărit-miazăzi precum și la apus și miazănoapte de imperiul roman.

§. 55. Convertirea lui Constantin cel Mare și creștinarea imperiului roman.

Persecuția lui Diocletian, cea din urmă și cea mai crâncenă, bântuise cu furie în imperiul roman opt ani (303—311). Ea fusese înfrânată pe cât posibil numai în Galia, Spania și Britannia supt Constanțiu Hloru și fiul său Constantin c. Mare. Dar în sfârșit însuș Galeriu, inimicul și persecutorul cel mai crud al creștinilor, recunoscă pe patul morței (311) că creștinismul nu poate fi exterminat și că el apucase o cale greșită. Deaceea dictă toleranță religiei creștine cu condiție ca creștinii să se roage Dumnezeului lor pentru împărat și pentru imperiu. Acest edict de toleranță îl acceptară prin subscriere și împărații din Apus, Constantin și Liciniu. După un an Constantin și Liciniu decretară asemenea toleranță și în Apus. Așa afirmă cel puțin unii istorici mai noi, pe când alții contestă faptul. Dar Constantin curând se converti el însuș, anume în urma unei videnii și a unui vis, ce avu, cum narează panigiristul său Euseviu, Părintele istoriei bisericii, nu chiar în istoria bisericii, ci în scrierea sa „Viața lui Constantin,” dar faptul îl confirmă în parte și alții, așa cu deosebire un alt contemporan, anume Lactantiu, sau altul, care e autor al cărței „De mortibus persecutorum” și care știe cel puțin că un vis a lui Constantin a fost motivul convertirii sale. După spusa lui Euseviu, însuș Constantin a comunicat, asigurând chiar cu jurământ, că în an. 312, el având războiul cu Maxentiu, rivalul său la imperiu, era foarte îngrijat despre succes, căci forțele adversarului erau cu mult mai superioare decât ale sale. Dar încă fiind pe drum deodată i s'a arătat la amiazi deasupra soarelui o cruce strălucitoare, pe care citi cuvintele: *τοῦτο νίκα* în traducere latină: „hoc signo vince” adică „Cu acest semn vei birui” În noaptea ce urmă i s'a arătat apoi Hristos în vis și l-a învățat să facă acest semn ceresc insigniu de război. Împăratul ordonă degrab a face un steag, pe vârful căruia fu fixată o cruce în forma monogramei lui Hristos, adică în forma :

El dispuse a fixa acest semn și pe coiful și scutul său și pe cele ale ostașilor. În timpul recent unii pretind că acest semn e un simbol ce poate avea semnificație păgână¹.

¹ Așa, între alții P. Hochard, „Etudes d'histoire religieuse” Paris. 1890 pag. 317 comp. p. 315 et pass. Comp. și Gaston Boissier, La Fin du Paganisme, Paris 1891. Tom I p. 11 scv. Id. Duchesne, Histoire ancienne de l'Église T. II pag. 59 scv (N. Tr.).

În lupta, ce avu apoi cu Maxentiu, Constantin a biruit iar Maxentiu luând fuga se înecă în Tibru. Constantin intră în Roma și când Romanii îi ridicară o statuă, el dispuse a i se pune în mână pe aceasta o lance în formă de cruce sau poate noul steag, descris mai sus, vexillum labarum, grecește *Λαβειρον*; așa cetim atât în „Viața lui Constantin” cât și în „Istoria bisericii” de Euseviu, deși unii sunt de opinie că faptul dat aici s'a interpolat mai târziu. În timpul recent mulți contestă că narația lui Euseviu ar fi istorică¹.

Dar oricum ar sta lucrul în această privire, sunt necontestate cele ce urmează: În anul 313 Constantin a dat în Milan împreună cu Liciniu un edict nou, în care acordă creștinilor deplină libertate de cult și ordonă a li se restitui bunurile răpite mai înainte. Numai Maximin, care domni la Răsărit încă 2 ani după moartea lui Galeriu, continuă persecuția și anume prin aprobarea, ba chiar prin întărâtarea populației păgâne de a nu tolera pe creștini, prin condamnarea multor dintre aceștia la munci silnice, de obște în mine și prin publicarea de pamflete asupra lui Hristos, cu titlul: „Acta Pilati.” El ordonă chiar ca copiii să învețe în școale aceste „Acta Pilati.” Dar Maximin, învins de Liciniu, fu curând înlăturat așa că dela 313 numai Constantin și Liciniu, amicii creștinilor, erau părtași la sceptrul imperiului roman. La început ei viețuiră amândoi în pace, mai ales că dela întâlnirea în Mediolan (Milan) 313 deveniseră cumnați; dar curând (316) se născu gelozie între dânși. Liciniu, care domniă peste Răsărit cu reședința în Nicomedia, se sculă contra lui Constantin, care domniă peste Apus cu reședința în Mediolan. De oarece Constantin favoriză pe creștini, Liciniu se făcu căpetenia partidei păgânilor și luă măsuri în defavoarea creștinilor, depărtându-i din toate dregătoriile și chiar din armată. Dar în 323 cumnatul său îl privă de tron și după un an îl execută, probabil pentru că nu sta liniștit. Furia feroce de persecuție a păgânilor era continuu gata a izbucni din

¹ Textele respective și critica lor s'au publicat în timpul cel mai recent cu ocazia centenarului al 16-lea dela victoria creștinismului asupra păgânilor. Comp.: Dr. B. Aufhauser, *Konstantins Kreuzesvision in ausgewählten Texten*, Bonn 1912; id. Heinrich Schrörs, *Konstantins des Grossen Kreuzerscheinung*, Bonn 1913. El conchide că acest caz nu este istoric. Alți autori consideră viziunea despre care raportează Euseviu ca o minune dumnezească. Așa dintre catolicii romani profesorul de istorie bisericească din München Alois Knöpfler în *Historisch-politische Blätter* pe 1908, iară dintre ortodocșii răsăriteni teologul V. Șesan în *Die Religionspolitik der christlich-römischen Kaiser u. s. w.* Czernowitz 1911 B. I S. 96 f. u. 337—348 (N. Tr).

nou. Dovadă despre aceasta sunt martiriile în massă, ce s'au putut executa supt Liciniu și despre cari avem destule mărturii. El ordonase la 320 a pune pe ostași să sacrifice zeilor. La Sevasta în Armenia Mică 40 de soldați creștini refuzară a sacrifica. Drept pedeapsă ei fură ținuți toată noaptea spre 9 Martie în un ezer înghețat, iar a două zi trupurile lor înghețate au fost arse.

* Cu înlăturarea lui Liciniu și începutul Monarhiei (323) ajunse și creștinismul la victorie definitivă în imperiul roman. El fu declarat religie de stat inviolabilă: Constantin c. Mare adică făcuse creștinismul treptat religie de stat încă mai înainte în Apus unde el domniă dela 312, dar în tot imperiul, dela 323, invitând pe toți supușii lui a lăsa superstiția păgână și a trece la creștinism. Totuș el acordă încă păgânilor continuu libertatea cultului interzicând numai oraculele și sacrificiile publice de animale, dar nu execută aceste dispoziții, așa că în realitate chiar zisele acte de cult au fost tolerate. Negreșit el puse a dărâma unele temple și anume acelea, în cari se practică un cult imoral, alte temple au fost despoiate de averi în favoarea bisericilor, ce el construi în Roma nouă (Constantinopol) și în alte părți. Altă violență nu i se poate imputa contra păgânismului. El ajută creștinismul și prin favoarea ce arată tuturor celor convertiți și prin privilegiile, ce acorda cetăților creștine, iar creștinilor săraci dispuse a li se împărți grâne, pământ și bani. Constantin a permis să poată face orcine bisericilor legate pioase și donații, a alocat bisericilor subvenții din veniturile statului, a scutit clerul de dări și de prestații, a îngrijit în parte și pentru întreținerea lui și a dispus a se clădi biserici. Muma lui Elena, convertită la creștinism pela 313, făcu tot așa în Ierusalim și Betleem, unde și strămută domiciliul în 326; ea muri pela 330. Constantin conferi creștinilor cele mai multe servicii publice, dădu episcopilor o situație respectabilă, puse supt conducerea lor instituțiile publice de binefăcere și le acordă o jurisdicție civilă proprie (audientia episcopalis) așa că cei împričinați puteau pertracta procesele lor și înaintea episcopilor. El se interesă pentru propagarea creștinismului de asemenea prin înmulțirea de copii bune ale sfintei Scripturi și prin împăcarea disputelor religioase. În acest scop el intervenia personal, convocând și adunări bisericesti, între acestea chiar una, la care pentru prima oară fu reprezentată biserica întregă, adică primul sinod ecumenic dela Nicea 325. Totuș la împăcarea disputelor religioase Constantin apucă și căi greșite în

ultimii 10 ani de domnie. El însuș rămase până aproape de moarte catehumen, purtă continuu titlul împăraților păgâni „Pontifex maximus” și chiar în viața lui n'a fost nepătat. El se purtă aspru și crud nu numai cu rivalii săi la tron, ci chiar cu familia lui, căci după Liciniu, cumnatul său și Licinian fiul acestuia 324, el a ucis chiar pe propriul său fiu Crisp 326, unii zic că și pe Fausta, a doua lui soție 327, pe când alții contestă aceasta. Ce privește catehumenatul lui Constantin, prelungit până la sfârșitul vieții, încă din Periodul I era uz, cu atât mai mult în secolul său, ca cei convertiți să amâne botezul un timp îndelungat, iar unii chiar până aproape de moarte. Biserica nu încuviința uzul acesta și excludea dela preoție pe ceice se botezau în timp de boală grea, de oarece se putea crede că ei amânau botezul cu intenția de a mai putea fi liberi a păcătui încă un timp, de și alții amânau botezul numai cu intenția de a se pregăti cuviincios pentru el, sau cu intenția, ca prin botezul la sfârșitul vieții să se curățe de toate păcatele din viața lor pământească și astfel să treacă în viața cealaltă cu totul curați de păcate. Constantin se justifică pentru amânarea botezului său declarând că a nutrit dorința să se boteze în Iordan, însă trebile statului l-au împiedecat a călători acolo. El se botează abia în an. 337 la Nicomedia de Episcopul locului Euseviu, ruda lui (deosebit de Euseviu din Cesaria, Părintele istoriei bisericii) și muri curând după aceea. Biserica de Răsărit recunosătoare l-a așezat pe el și pe muma lui Elena între sfinți, căci Constantin și Elena au pentru răspândirea creștinismului un merit, ce egalează încâtva pe al Apostolilor, deaceea se și numesc „Impărați întocma cu Apostolii”. Biserica dela Apus făcu această onoare numai Elenei, împărătesei mume. Despre botezul lui Constantin abia în anul 337 la Nicomedia atestă contemporanii și istoricii, cari viețuiră curând după el. Cu toate acestea la Roma s'a format mai târziu legenda, că Constantin a fost până la 324 mare persecutor al creștinismului, din care cauză Dumnezeu l-a pedepsit cu lepră, așa că nu se putea vindeca prin nici un medicament. În această suferință a lui i s'au arătat în vis Apostolii Petru și Pavel și l-au trimis la Silvestru, episcopul Romei. Împăratul chemă la sine pe Silvestru, care i recomandă botezul, ca un mijloc sigur de vindecare. Botezat de Silvestru, el în adevăr se și vindecă de lepră. În sec. al 6-lea Grigoriu Turoneanul, episcop franc, adoptă această legendă în scrierile sale și ea află apoi credință în tot apusul, iară mai târziu și cu un alt adaus. În sec. 8 regii francilor Pipin cel Mic 756 și Carol cel Mare 774

donară episcopilor Romii ca „moștenire a sf. Petru“, „Patrimonium sancti Petri“ teritoriile din Italia, răpite dela bizantini de Langobarzi și dela aceștia de Franci; cu aceste teritorii au pus început statului de mai târziu, zis bisericesc. Atunci bizantinii reclamară aceste teritorii ca fiind ale lor. Dar scaunul Romei firește nu le-a mai cedat și spre a câștiga asupra-le un titlu juridic ieși din Roma vorbă că încă Constantin cel Mare a dăruit aceste teritorii lui Silvestru, episcopul Romei, drept recunoștință pentru botezul și vindecarea lui; se zicea că i-a dăruit Roma și Italia întreagă și că s'a dus la Constantinopole tocma fiindcă dăruise Roma, împărați posteriori de sigur luaseră treptat înapoi pe nedrept această donație, până ce Pipin și Carol cel Mare restituiră scaunului roman o parte din drepturile lui. Cu timpul se plâzmuie chiar un document de donație asupra ziselor teritorii și scaunul Romei comunică atare document în sec. 11 și Grecilor. Timpul era așa de lipsit de senz critic că Grecii deasemenea crezură în această donație¹. Abia în sec. 15 Laurențiu Valla, canonic din Florența, și bărbat cu spirit critic, acelaș, care demonștră că „Simbolul apostolic“ nu provine dela Apostoli, cuteză să afirme că nici un cuvânt din zisul document nu e adevărat²; așa ceva era însă pe atunci atât de neauzit, că Laurențiu era cât pe ce să sufere moarte pe rug, cum se întâmpla des în acel timp, când înfloria incivilității, adică tribunalul bisericesc din evul mediu apusean, ce pedepsea cu moarte pe ereticii reali sau presupuși. Deși cercetări de mai târziu au dat lui Laurențiu tot dreptul, dar încă în sec. 16 Baroni, istoric al bisericii romane (+ 1607) și în sec. 17 ieșitul Schelstrate 1692 tot mai putură menține legenda romană, cel puțin relativ la botezul lui Constantin de către Silvestru. Astăzi nici cel mai fervent catolic roman nu se mai hazardează a declara că toate acestea au măcar posibilitate de adevăr.

§. 56. Consolidarea creștinismului și propagarea lui în imperiul roman supt succesorii lui Constantin c. Mare. Stingerea păgânismului în imperiu cu toată reacțiunea împăratului Iulian Apostatul (361—363).

Fii lui Constantin c. Mare merșeră mai departe decât tatăl lor în noua politică religioasă a imperiului. Ei proibiră direct cultul

¹ Renumitul canonic grec Balsamon a înșcris documentul respectiv în Sintagma lui (N. Tr.)

² Pretinsul document al donațiunii lui Constantin cu critica lui de Laurențiu Valla e tradus întâia oară în limba franceză și publicat în paralel cu textul latin cu o introducere istorică critică de Alcide Bonneau, Paris 1879. Dintre istoricii români cel întâi, care a atăcat acest document e Gheorghie Șincal (N. Tr.).

păgân și au tins a reprima păgânismul mai radical și a răspândi creștinismul mai cu zel, ceea ce produse însă chiar antipatie între opozanți. În an. 361 când Constanțiu muri și-i succedă vărul său Iulian, deasemenea dintre opozanți, acesta se declară restaurator al păgânismului, religia antică a statului și adversar al creștinismului, de aici vine și numele său *ὁ Ἀποστάτης* sau *ὁ παραβίτης* "Apostatul, renegatul! Iulian era fiul lui Iuliu Constant, fratele lui Constantin c. Mare. Bănuitorul și tiranul Constanțiu ordonă a fi ucis atât unchiul său propriu Iuliu Constant, cât și familia lui, excepție de doi fii ai săi, Gallus, care muri în 354, moarte naturală¹ și talentatul Iulian, pe care-l destină mai întâi pentru cariera bisericească, dar apoi când văzu că nu are moștenitori îl pregăti ca să-i susceadă la tron. Natural că Iulian nutri în inima lui o profundă ură secretă contra lui Constanțiu și a tot ce el iubiă și proteja. Amărât astfel căută consolare în literatura și filozofia greacă, pe care o iubi până la entuziasm. Preceptorii lui, păgâni, îi infiltrară iubire pentru păgânismul clasic și ură către noua stare de lucruri, adică față de creștinism și față de biserică.

Când Iulian se urcă pe tron în etate de 30 ani în urma morței subite a lui Constanțiu, aruncă voios masca și începu reacțiunea contra politicii religioase a lui Constantin cel Mare și a fiilor săi. Dar el tinse a regenera și păgânismul, spre a-l face capabil să poată susține lupta cu creștinismul, a cărui forță o cunoștea bine. El căută să curățe pe cât posibil păgânismul de toate elementele absurde și imorale, și să-l ridice chiar adoptând într'insul instituții creștine, adaptându-l astfel cu spiritul timpului. Iulian se sili mult a restabili cultul păgân și află nu puțini, cari aplaudau acum restabilirea păgânismului, după ce supt Constantin sau supt fii săi îmbrățișase creștinismul. El nu persecută creștinismul cu violență, ca Diocletian și alții, căci înțelesese bine că sângele martirilor e numai sămânță pentru noui creștini. Dar Iulian căută să-l extermine sistematic mai mult indirect și în acest scop înlătură pe toți creștinii din dregătoriile publice, puse în locul lor păgâni și interzise creștinilor chiar cariera de învățători ai literaturii și filozofiei clasice, zicându-le: „Pavel al vostru spune că înțelepciunea omenească este nebunie la Dumnezeu". El abrogă toate privilegiile acordate bisericilor mai înainte, despoia bisericile de ornamentele lor în favoarea templelor păgâne și încă le persi-

¹. Unii istorici, d. e. Lamè, spune că și Gallus a fost ucis (N. Tr.).

flă zicând că bogații nu vor intra în împărăția lui Dumnezeu. Deasemenea respingea pe creștinii nedreptățiți de autorități sau de populație, zicându-le: „Voi înși-vă învățați că veți fi fericiți dacă suferiți prigoniri”. El reinnoi contra creștinilor și vechea perfidie păgână, inventată de Maximin Daza sau Daja 308, dând ordin a stropi toate lucrurile de hrană din piață cu libații dela idoli¹. Iulian declară că creștinismul este un iudaism infidel originii lui, că Christos, ce e drept, a fost un medic, însă cu totul departe de înțelepciunea unui Escalop, de asemenea că religia creștină este un sistem, ce absolut nu susține comparație cu filozofia păgână, ba nici măcar nu e capabil a civiliza pe oameni, un sistem despre care el, imitând cuvintele lui Iuliu Cesar: „Veni, vidi, vici” zicea în derâdere: „L'am citit, l-am cunoscut și l-am osândit (ἀνέγνων, ἔγνων, κατέγνων)”. Iulian așternu aceste păreri ale sale și în scris, căci el a lăsat mai multe scrieri, din care o parte sau păstrat până astăzi, cu deosebire, în cele 3 cărți: „Contra Galileenilor sau a Creștinilor,” ce s'au pierdut, însă astăzi s'au reconstituit în parte². Spre a nimici creștinismul prin el însuș Iulian rechemă pe toți episcopii și învățătorii bisericești, ortodoxi și eretici, cari fusese exilați supt împărații precedenți, pentru dispute religioase, ca să se combată și să se distrugă reciproc; iară pe Atanasiu cel Mare, episcopul Alexandriei, care lucră pentru pacificare, l-a exilat iarăș din această cauză; El a tins să atragă și pe Iudei în luptă cu creștinii; spre a face de minciună profetia lui Hristos, că templul lor din Ierusalim va rămâne deapururea destrus, Iulian a permis Iudeilor a-l rezidi și le-a dat subvenții pentru aceasta, așa că ei se apucară

¹ După tradiția posteroară a bisericii, Iulian a dat acest ordin în 362, pentru săptămâna întâi a postului Paștelor. Atunci s'ar fi arătat în vis episcopului de Constantinopole, Eudoxiu (care fiind de partida arianilor, atunci foarte puternică, aceasta îl instalase cu forța în 360 și îl ocupă scaunul până la 379) sf. Teodor Tiron (Τύρω, latinește Tiro, recrut), martir în persecuția lui Diocletian și l'ar fi învățat ca creștinii să se nutriască toată săptămâna numai cu grâu fiert îndulcit cu miere, cu așa zisa Κόλοβα. Această tradiție a dat ocazie că în biserica de Răsărit amintirea sf. martir Teodor Tiron se sârbează nu numai în ziua de 17 Februarie, când el muri, ci și în Sâmbăta săptămânei întâi a postului Paștelor, când e unită cu binecuvântarea Colivei în seara precedentă. Tot de atunci în biserica de Răsărit Coliva deveni o hrană solemnă de post și de întristare, deci se făcea și la ospețele în amintirea morților.

² Reconstituirea acestor cărți dupe citatele, ce făcu din ele sf. Chiril, patriarhul Alexandriei, care le-a combătut, e dată în: Oeuvres complètes de l'empereur Julien, traduction nouvelle, par Eugène Talbot, Paris 1863 pag. 361 scv. (N. Tr.)

de a zidi din nou templul. Iudeii lucrau cu entuziasm, însă nu putură merge înainte cu zidirea, căci, cum referă chiar un contemporan păgân, Ammian Marcellin, întâi lucrarea fu destrusă de un uragan, a doua oară, de un cutremur, a treia oară, de o neexplicabilă explozie de foc; în curând muri și Iulian după 2 ani de domnie, așa că Iudeii nu mai putură gândi să reinceapă clădirea, după a treia dărâmare a ei. Iulian se duse la războiu contra Persilor și căzù aici de o săgeată, păgânii presupun, că de săgeata unui creștin¹. Dar creștinii zic, că el, încă în agonie plin de furie contra lui Hristos, aruncă sângele său cu mâna spre cer exclamând: „Ai învins în sfârșit, Galileene”. Astfel încetă reacția acestui împărat, de care însă învățătorii bisericii din acel timp nu se îngrijau, căci contemporanul lui Iulian, Atanasie c. Mare, care dela 328 fu Episcop al Alexandriei și muri la 373, declară; „Acesta este numai un nouoraș, ce se va șterge curând!”

În adevăr norul s'a șters degrab. Împăratul Iovian (363—364) deși nu persecută păgânismul, însă proclamă creștinismul iarăși religie de stat și așa a rămas acesta pentru totdeauna în imperul roman. Fii lui Iovian, Valentinian I (364—375) și Valente (364—378) deasemenea nu dictară interdicții severe contra păgânismului; cu toate acestea, exceptând Roma, unde păgânismul rezistă mai îndelungat, el apuse cu totul în orașe, așa că se mai ținea numai prin sate, deaceia aderenții lui începură a se numi latinește „pagani” adică locuitori în sate², iară cultul idoleșc, „paganismus” adică religie din sate. Până aici Creștinii numiau pe păgâni ca și iudeii de obicei: elini, graeci, Ἕλληνες, sau neamuri, gentes, nationes, gentiles, ethnici ἔθνη, ἔθνηκοί, popoare adică popoare străine sau streini, cu numire de reproș, negreșit însă și închinători de idoli, idololatre, εἰδολολάτραι. Dar Teodosiu c. Mare (379—395), care succedă mai întâi lui Valente la Răsărit, apoi lui Valentinian II la Apus, decretă acum pedeapsa cu moarte pentru practica cultului păgân și chiar în Roma încă

¹. Această versiune e dată în Cronica Pascală din Alexandria și anume că s'l. Mercurie, martir din Cesaria Capadociei, ar fi săgetat pe Iulian. Comp. Talbot, op. c. p. XXX. Versiunea aceasta a trecut și în Proloagele bisericești, d. e. în Prologul de Neamțu pe ziua de 9 Aprilie și 23 Octomvrie și în Hronograf, Neamțu 1837 la sfârșit: Adunare pre scurt din Sinopsul Slavonesc, pag. 24 (N. Tr.).

². Expresia „pagani” înseamnă însă și oameni, cari nu sunt ostași, căci locuitorii din sate de regulă nu erau soldați; deaceia unii cred, că creștinii, cari se priveau pe sine ca „milites Christi”, „Ostași ai lui Hristos” nu dădeau celorce nu erau creștini numele de „ostași ai lui Hristos”, ci-1 numiau păgâni³.

supt Grațian (375—383) și Valentinian II (383—392 ca singur împărat) fură înlăturate monumentele religiei păgânilor. Când altarul zeiței Victoria fu scos din sala senatului, Symmachus, senator păgân și prefect al Romei (praefectus urbi), interveni cu zel în numele senatului la împăratul Grațian, apoi la Valentinian II, pentru readucerea ei, dar în zadar. Împărații următori pășiră din ce în mai deciziv la înlăturarea ultimelor resturi ale păgânismului. Teodosiu I ordonă a închide templele păgâne, ce mai rămăseseră și chiar dărâmă pe unele, între cari la 391 și pe mărețul Serapion sau Sarapion din Alexandria (latinește: Serapeum sau Sarapeum, templul zeului egiptean Serapis sau Sarapis). Iustinian I (527—565) ordonă a închide chiar școalele filozofice ale păgânilor, anume școalele neoplatonicilor din Atena 529, după ce încă predecesorii săi interzisera filozofilor a combate creștinismul. Inșă păgânismul nu fu persecutat în felul cum fusese odinioară creștinismul, excepție de excese sporadice ale populației, cum a fost în Alexandria la 415, când populația creștină asasină în mod crud și barbar pe Hypatia, învățătoare de filozofie neoplatonică.

Cu toate acestea creștinismul și în Perioada acesta avu să susțină o luptă vehementă cu păgânismul. Incă împăratul Iulian (361—363) reluă polemica păgânilor contra creștinismului în cele 3 cărți ale sale „Contra Galileenilor sau Creștinilor”. Retorii și filozofii păgâni continuară a combate creștinismul sau cel puțin a apăra păgânismul contra lui; în modul întâi procedară mai ales neoplatonicii, în modul al doilea cu deosebire Libaniu, celebru retor grec (-| 393), supt Iulian Apostatul și succesorii săi până la Teodosiu I. Libaniu, plângându-se contra creștinismului și a creștinilor și apărând păgânismul, s'a adresat de repețite ori la împărați cu cerearea de a nu lăsa să apună religia clasică a păgânismului, ci a o menține. Alți scriitori păgâni, ca istoricii Eunapiu, Olimpiodor și Zosim la sfârșitul sec. 4 și începutul sec. 5 priviau calamitățile publice din acel timp numai ca pedeasă zeilor, atrasă de creștinism, așa că scriitori creștini, între cari mai întâi Paul Orosiu (-| după 417) și Augustin (-| 430) se văzură silți a apăra creștinismul contra acestor atacuri prin scrieri apologetice speciale. Contra atacurilor cu impilări și defaimări ale lui Iulian Apostatul deasemenea se ridicară mai mulți scriitori bisericești din sec. 4 și 5, în special dintre răsăriteni Grigoriu din Nazianz (-| 389 sau 390 contra impilărilor, iară Chiril cel Mare (-| 444), contra defaimărilor. Dar neoplatonicii, anume în special Proclu (-| 485) și pe

timpul lui Iustinian (527—565) Simplicius (-| 549) neîncetând de a atacă aprig creștinismul, împăratul Iustinian uză contra lor de cea mai mare rigoare și-i făcù în sfârșit, prin închiderea școalei din Atena (529), să emigreze în Persia, rigoare, ce din cauza consecinței sale fu dezavuată chiar de unii învățători bisericești. La sfârșit în imperiul roman, unde înșiși Slavii, cari invadase din sec. 5, curând deveniră creștini, mai rămaseră puțini păgâni numai în Sicilia, Sardinia, Corsica și în munții Peloponezului chiar după Periodul II, în unele părți chiar mai mult timp, așa Mainoții, adică locuitorii peninsulei Maina din sudul Peloponezului, până la 867. Însă învățători ai bisericii creștine au tins a concilia neoplatonismul cu creștinismul în acelaș mod, cum făcuseră învățătorii bisericești mai vechi cu platonismul. Iudeii provocară în acest Period încă multe tumulturi contra creștinilor, în particular în Alexandria, unde erau foarte numeroși și puternici, ceea ce decise pe Chiril cel Mare episcopul Alexandriei (412—444), la început cam intolerant, a obține dela împăratul Teodosiu II (sau cel Tânăr) alungarea Iudeilor din această cetate. Dar lui Chiril i se impută, că el, prin purtarea lui intolerantă, e de vină, că celebra filozofă păgână Hypatia din Alexandria a fost asasinată de populația creștină 415 (pentru că era inimica creștinismului). Deși acest asasinat nu s'a comis absolut din ordinul lui, totuș pornirea fanatică a poporului, ce fu cauza acelu asasinat, se atribue provocărilor lui intolerante, pe cari el însuș le recunoscù mai târziu ca erori, ce trebuie înlăturate pe viitor.

Pe când păgânismul își da sufletul și creștinismul progresa victorios se iviră și mici corporații religioase, intermediare între păgânism, creștinism și iudaism. Așa erau unele, ce vedeau bine absurditatea păgânismului și declarau că sunt pentru monoteismul creștinismului, dar formau secte religioase raționaliste, semi-păagne și profesau numai adorarea unui Dumnezeu, ca ființă spirituală supremă. Atari secte de sincretiști, adică combinători de religii, se aflau în sec. 4 mai multe, precum Hypsistarii, adoratori ai Celui prea înalt, τὸ ὕψιστον, în Capadocia, Massalienii necreștini (dela rădăcina aramaică, ܡܫܠܝܢܐ, adică a se ruga), sau a Euhetiilor ori Euhitiilor (εὐχῆται, εὐχίται) adică rugători în Siria și Palestina, dar unii consideră această sectă identică cu o sectă de eretici creștini, omonimă și contemporană; mai departe, așa zișii cinstitori de Dumnezeu (Θεοσεβεῖς) în alte țări și adoratorii ceru-

lui (Coelicolae) în Africa. Toate aceste secte dispărură mai târziu în cursul acestui Period.

§. 57. Consolidarea Creștinismului și propagarea lui peste hotarele imperiului roman.

I. Consolidarea creștinismului și propagarea lui în general.

În acest Period creștinismul deveni nu numai religia imperiului roman întreg, ci după Armeni, cari începură a se converti încă dela capătul Periodului precedent adică dela 302 sau chiar dela 295, în cursul acestui Period se creștinară și popoare de peste hotarele imperiului roman, precum și cele mai multe state fondate pe ruinele imperiului roman de Apus, pe când în alte state și între alte popoare creștinismul cel puțin fu mai bine cunoscut și mai răspândit.

Dintre popoarele răsăritene, după Armeni, cari începură a se converti, cum am zis, încă dela capătul Periodului precedent, dar complet abia la începutul acestui Period, se mai convertiră în cursul Periodului, în sec. 4 de o parte vecinii lor Iberii (Grusinii sau Georgienii de azi) și Albanii, vecinii acestora despre răsărit, iar de altă parte, Mesopotamii de miazăzi, cari nu făceau parte, ca Mesopotamii de miazănoapte, din imperiul roman ci din Persia, Etiopiei în sens mai strâns sau Abisinienii (spre miazăzi de Egipt, și Nubia), Homeritii sau Himjaritii din Arabia Fericită, față în față cu Etiopia, deasemenea Saracinii sau Arabii de miazănoapte (între Iordan și Eufrat), iar în jumătatea întâi a sec. al 6-lea și Lazii, Abasgii și Tanii de pe coasta de răsărit a Mărei Negre, spre miazănoapte de Iberi, apoi în jumătatea a doua a sec. 6 și Nubii cu vecinii lor despre miazăzi și miazăzi-apus de Egipt și despre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns. Pe lângă acestea, creștinismul în Periodul II fu foarte răspândit în Persia; deasemenea și în India anterioară un călător anume Cozma Indicoplevstul află în sec. 6 un episcop și 3 comunități creștine.

Dintre popoarele apusene au îmbrățișat creștinismul mai întâi Vizigoții și Ostrogoții, după ei Vandalii, Alanii, Burgunzii, Suevii, Irlandezii, Herulii, Rugii, Gepizii, Francii, Langobarzii, Scoțienii și Anglosaxonii, apoi și o mare parte dintre Germanii emigrați în Noric, Rhaetia și în țerile vecine din Alpi, anume Bajoarii (Bavarezii) și Alemanii (Alzacienii, Șvabii și Elvețienii). Dinpotrivă

Hunii rezistară la orice îndemn de a fi convertiți și în expedițiile lor de pradă distruseră comunități creștine mai slabe, ce întâlneau în cale. O legendă posterioară, dar cel puțin enorm de exagerată, spune că sf. Ursula fecioara, fiica unui rege creștin al Britanilor, în timpul Hunilor, s'a dus pe Rin cu corabia împreună cu alte 11 mii de fecioare creștine în pelerinaj la Roma și la întoarcere a fost măcelărită lângă Colonia împreună cu toate tovarășele ei de Hunii păgâni. Tot așa Avarii, cari la capătul Periodului ocupară locul Hunilor în Panonia, precum și Slavii și Bulgarii spre miazănoapte de imperiul bizantin, o parte liberi, iar o parte supuși Avarilor, au rămas păgâni. Iară coloniile de Slavi, ce pătrunseră în imperiul bizantin se creștinară, dar se și latinizară și grecizară.

Descendenții coloniilor romane din Dacia Traiană, cari nu se vor fi creștinat mai dinainte, cu atât mai puțin au putut rămâne păgâni acum, când negreșit a trebuit să aibă înrăurire asupra-le exemplul consângenilor lor din Iliricul roman, cu care ei neapărat erau în relație. Aici Nechita sau Niceta (formă latină a numelui grec Νικήτας), mort după 402, poate la 414, scriitor latin și episcop de Remesiana, cetate în Dacia mediteraneană (nu departe de Pirotul de azi și pe locul actualei Bjela Palanka din Serbia), fu un misionar foarte zelos și cu mult succes între Daci, Geți (vecini despre răsărit și în foarte strânsă afinitate cu Dacii, cari se numiau și Geți de apus), Sciți (în Dobrogea sau Dobruja de astăzi, numită atunci Scitia) și Bessi (sau Bessenii, în Tracia de miazănoapte-răsărit)¹. Apoi descendenții coloniștilor romani din Dacia Traiană au stat în comunicație mult timp și cu Goții creștini, iar limba lor actuală prezintă dovezi neîndoioase că ei au îmbrățișat creștinismul, când domina elementul latin, înainte de Slavi.

Totuș în răspândirea lui creștinismul n'a fost scutit nici în Periodul II de persecuții. Acestea au fost foarte aspre cu deosebire în Armenia, Iberia, apoi la Homeriți și la Goți, iar în Persia ele au fost încă și de lungă durată.

II. Răspândirea creștinismului în special.

1. Armenii se convertiră cu concursul armeanului Grigoriu Luminătorul (Lūsaworitz, Φωστήρ, Φωτιστής, iluminator). Acesta

¹. Izvoare vezi la V. Pârvan, opera citată la noi în Vol I pag. 46; datele din această operă referitoare aici se află pe pag. 50 scv. și not. 222, pag. 115 pass, nota 227. A se consulta și E. Fischer, Die Herkunft der Rumänen, Banberg 1904, pag. 20, 27, 33 scv. (N. Tr.)

descindea din neam regal, ca copil doica lui îl scapă de un măcel crâncen în care pieri familia lui și s'a dus în Capadocia, unde cunoscă și iubi creștinismul și apoi ca predeicator al lui se întoarce în Armenia (286). Aici Grigoriu mai întâi fu crud persecutat de regele Tiridat (Terdat) III, până când acesta, sguduit de niște împrejurări și întâmplări extraordinare, îmbrățișă el însuș religia creștină în an. 302, alții zic că chiar în 295 și trimise pe Grigoriu la Cesaria Capadociei spre a fi hirotont episcop. Grigoriu hirotont de Leonti al Cesariei s'a întors în 302 și ca mitropolit al Armeniei (-| 332) converti la creștinism întreaga națiune a Armenilor. Deși Armenia începă a se creștină încă cu 10 respectiv cam 17 ani înainte de începutul Periodului II, totuș ea se creștină întreagă abia după începutul Periodului. Pela anul 410 Armenii aveau chiar o traducere a Bibliei după textul sirian, îndreptată în 432 după textul grec. Ea fu făcută de Mesrop, inventatorul literilor Armenești, susținut de Isaac sau Sahac cel Mare, mitropolitul Armeniei (390—440). Acum începă la Armeni o vie activitate literară, în care pe lângă Mesrop s'au făcut celebri mai ales discipolii lui: Eznic, ca teolog polemic, iar Elișe (Eliseu) și Moisi din Chorene (sau Chorni) și ca istorici, primul pe bază de scrieri cu totul autentice, secundul și pe baza unor scrieri supozate, cum se susține în general¹. Biserica armenescă apăă creștinismul ei cu mare statornicie și cu mult curaj, atât contra unor regi apostatai ai Armeniei, cât și contra inamicilor din afară; așa încă la 311, contra lui Maximin împăratul romanilor, care din dușmănie către creștini făcă războiul lui Tiridat III, rege creștin al Armeniei, dar fu bătut; apoi în sec. 5, contra Persilor, cari dela 420 subjugară Armenia de repețite ori, iar dela 429 durabil și voiră dela 447 a extermina creștinismul, așa că Armenii avură a suferi mult pentru credință. Dar cu tot războiul nefast a lui Vardan (451), eroul lor național și religios, Armenii ieșiră în sfârșit victorioși și la 485 obținură libertatea cultului. Totuș la ei aflăm cel puțin mai târziu unele uzuri iudaice, așa o anume predilecție pentru ereditatea preoției și un fel de jertfe animale. Căpetenia biserici Armenești dela început avă scaunul în capitala Vagharsapat sau Valarsapat, fundată aproape de vechea capitală Artaxata, lângă biserica Egimiazin, adică biserica pogorării Mântu-

¹. Moisi din Chorene, unde a fost patriarh, s'a născut în Anio (Armenia de sus). A murit în an. 487 (N. Tr).

itorului din cer; această biserică mai târziu, după introducerea monahismului și în Armenia, fu unită cu o mănăstire. Aici rămase căpetenia bisericii Armene și după ce Perșii dărară Vagharsapatul spre capătul sec. 4, până la 452, când își strămută reședința mai întâi în Devin (Dovin, Thein), apoi în alte cetăți, până când în sfârșit dela 1441 se reîntoarse în mod stabil iarăș la mănăstirea Egimiazin.

2. Din Armenia creștinismul trecu pe timpul lui Constantin c. Mare 326 în Iberia sau Grusia ori Georgia, cum se numește ea în timpul mai nou. Se povestește că Nunia (Nino, Nune), o femeie creștină din Armenia, vindecă pe reșina Iberiei de o grea boală prin chemarea numelui lui Hristos și astfel o făcu creștină. Apoi regele Mireu sau Mirian rătăcind la o vânătoare și neputând nimeri drumul, își aduse aminte de vindecarea soției sale și invocă deasemenea numele lui Hristos; aflând atunci drumul dela care rătăcise, crezù și el, se boteză și decise și pe poporul său a primi credința creștină, care de altfel era deja răspândită pretutindeni în imperul roman și în Armenia. Mitropolitul Antiohiei Eustatiu, trimis de Constantin c. Mare, după cererea lui Mirian, hirotoni Iberilor pe primul lor episcop Ioan. Creștinismul în Iberia avu să sufere oarecari restricții dela unii succesori apostai ai lui Mirian și din cauza cuceririlor și persecuțiilor Perșilor: cu toate acestea el se întări destul de răpede și dădu țării în sec. 6 odată cu traducerea completă a sf. Scripturi și a cărților liturgice în limba Iberică și începuturi de literatură. Dela Iberi creștinismul pătrunse curând la Albani, și apoi la Lazi, Țani, Abasgi și alți vecini; dar aceștia se creștinară complet abia în sec. 6 sub influența împăraților romani bizantini Iustin I (518—527) și Iustinian (527—565.)

3. Spre miazăzi de Armenia deasemenea îmbrățișară creștinismul supt Constantin c. Mare dela Mesopotamii de miazănoapte, supuși imperului roman, Mesopotamii de miazăzi, cari nu erau supuși Romanilor ci Perșilor, și sta în cea mai de aproape vecinătate despre miazănoapte cu Babilonienii. Apostolul lor fu Iacov din Nisibi, numit și Iacov c. Mare (- 338), episcop foarte venerat al Mesopotamiei de miazănoapte.

4. În restul Persiei, creștinismul cunoscut și sădit aici încă din Periodul precedent, se răspândi acum foarte răpede. Biserica principală a Persiei fu cea din Selucia sau mai corect din Ctesi-

fon, cetate soră cu Selucia și capitala Babiloniei dela dărâmarea Seluciei (165). Biserica din Ctesifon se serviă de limba siriană și avea deasemenea înclinație către uzanțe din Testamentul Vechiu dar magii, adică preoții perși și Iudeii cari erau numeroși în Persia, se arătară foarte ostili creștinismului. Cât a trăit încă Constantin c. Mare (337) și a stat în amiciție cu statul pers și cu regele Sapor II (Șapur II, 309—379) creștinii se bucurară de toleranță, ba chiar de oarecare protecție. Dar situația lor se schimbă după moartea lui Constantin c. Mare. Constanțiu intrând în rivalitate cu Sapor II, începû dela 343 în Persia o persecuție a creștinilor, ce dură 35 ani, fiindcă Perșii priviau pe creștini ca aliați ai Romanilor, iar magii și Iudeii întrețineau acest prepus. In această persecuție se zice că au murit martiri vre-o 16.000 de creștini sau chiar 16.000 clerici, ceea ce pare exagerat. Abiă în an. 378 Sapor II (-|379) dete un decret de toleranță în favoarea creștinilor. Dar după o liniște de 40 ani, în an. 418, supt domnia lui Iezdegerd I (399—420), care era cu deosebire amic al creștinilor, episcopul Abdos din capitala Suza avû ideia nefastă de a incendia templul Perșilor, spre a extermina astfel păgânismul și a răspândi creștinismul. Această faptă nesocotită a unui episcop atrase după sine o nouă persecuție (418—450), așa că creștinii din Persia fură persecutați iarăș, cu oarecare intrerupere, mai mult de 30 ani, o persecuție, ce uneori și anume supt Varanes IV (Bahram IV, 421—438) crescû mult în intenzitate. Această persecuție avû o intrerupere pela a. 425 și iată cum: episcopul Acachiu de Amida (azi Diarbekr) răscumpără atunci cu bani de-ai bisericii 7000 captivi Perși, ce deveniseră sclavi la Romani, și-i trimise înapoi în patria lor. Această binefacere mișcă pe Varanes sau Bahram, regele Persiei, așa de mult că el încetă câțva timp a mai persecuta pe creștini. Dela 450 creștinii din Persia s'au bucurat de favoarea guvernului deși nu cei ortodoxi, ci nestorienii eterodoxi, cari erau persecutați în imperul roman și deaceea sta în dușmă-mănie cu acesta. Un nou vrăjmaș mare al creștinilor ortodoxi, fu războinicul rege Hosru (Hosroe) II la capătul acestui Period (590—628). El pela 614 se sculă cu războiu asupra imperului roman, declarând că voește a purta războiu nu atât contra împăratului Eracliu (610—641), cât contra lui Hristos. Cu această ocazie el cuceri și Ierusalimul și profană sanctuarele creștine, prigoinind pe creștini pretutindeni cu fer și cu foc, până ce la 622

il părăsi norocul armelor, întorcându-se de partea lui Eracliu, care-i și răsplăti în 628¹.

5. Spre miazăzi de peninsula Arabiei, în așa zisă Arabia Fericită, Iemen (Yemen), față în față cu Etiopia, exista un stat arab, statul Homerităilor sau Himjariților, numit și al Sabeilor, dela vechiul stat Saba, care a fost înainte de statul Himjariților. Imperiul roman sta în strânse relații comerciale cu Homeritiții și se bucura de mare considerație la ei. De aici urmă că nu numai Iudeii ci și creștinii fură primiți între Homeritiți și deveniră foarte numeroși; faptul acesta decise pe împăratul Constanțiu pe la 350 a recomanda regelui Homerităilor religia creștină. Ca trimis în acest scop îi servi Teofil, un episcop născut în Diu. (Dioscoris), insulă spre miazăzi de Arabia, alții zic în Diu insulă spre miazăzi de India. Teofil converti pe rege și pe popor, așa că regatul Homerităilor deveni creștin. Dar Iudeii, numeroși aici, aveau ură pe creștini și erau destul de puternici spre a traduce ura lor în faptă. La anul 522 Iosif Dunaan (Dhu-Nowas), un iudeu, reuși chiar a se urca pe tron și atunci izbucni o persecuție cruntă contra creștinilor. Se zice că el a ucis la 20,000 creștini. Dar creștinii așa de persecutați chemară în ajutor la 523 pe coreligionarul lor Elesbaan sau Eleesban, regele Etiopiei, care răsturnă pe regele iudeu și liberă pe creștini. Din acel timp Homeritiții avură iarăș regi creștini până la capătul Periodului, când parsismul, care invadă dela Persi cu violență și în Periodul următor, când mohamedanismul, care dela 622 începă a păși victorios în Arabia, puseră capăt cu forța creștinismului între Homeritiți.

6. În India creștinismul se va fi răspândit încă din Persia, mai înainte de ce Teofil, apostolul Homerităilor, întreprinse călătoria sa misionară aici, căci el a predicat evanghelia și în India. Dar despre aceasta nu avem informații sigure; totuș creștinii indieni chiar mai târziu erau dependenți de biserica persană. Pela 535, când Cozma Indicoplevstul (Ἰνδικοπλευστής călător în India), neguțător roman răsăritean din Alexandria, vizită India, află aci trei comunități creștine și un episcop, despre care ne dă știri în o scriere a lui. Urmași ai acestor creștini se află chiar până azi în

¹ Publicații recente precum: Le Comte Couret, *La prise de Jérusalem par les Perses* en 614. Trois documents nouveaux, Orlean, 1897, apoi: *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales*, Pars prior Ed. L. Cheiko, 1906 in *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, au adus multă lumină asupra acestui eveniment, pe care documentele din acel timp, cum e Cronica Pascală pela 630 și Teofan Cronograful, numai îl înregistrează (N. Tr.).

India și se numesc Creștinii sfântului Toma, fiindcă ei venerază pe apostolul Toma, ca primul învățător creștin al lor.

7. Exemplul Arabilor de miazăzi îl urmară și Arabii de miază-noapte, Saracinii. În urma unui războiu cu împăratul Valent, ei, la încheierea păcei în 372, cerură prin Mauvia, principesa lor, predicatori creștini, mai ales dintre eremiți, pe cari ei îi cunoscură în pustie și-i venerau. Saracinii primiră pe eremitul Moisi ca episcop al lor și astfel se convertiră. Dar la începutul Perioodului III deveniră și ei mohamedani ca și consăngenii lor din statul Hira, cari fusese convertiți la creștinism după ei.

8. Pe când aceștia se petreceau în Asia, un mare popor se converti și în Africa, anume în Abisinia sau în Etiopia, anumită Etiopia în sens mai strâns. Cam pe la 316 o corabie romană cu Meropiu, filozof din Tir, acostă în Abisinia sau în Etiopia, cum se numea în comun țara în vechime. Etiopii uciseră echipajul corabiei lăsând vii numai doi tineri creștini, Frumentiu și Edesiu, pe cari-i aduseră la rege. Acești tineri plăcură regelui așa de mult, că nu numai le dăruie viața și libertatea, ci-i primi și la curtea lui. Prin știința și înțelepciunea lor ei câștigară o influență așa de mare, că după moartea regelui deveniră tutorii noului rege minor, Aizana. Prin această mare influență, ce aveau amândoi, răspândiră creștinismul în Etiopia cu mult succes. Când junele rege deveni major, ei voiră a se întoarce în patrie și părăsiră Etiopia (328). Călătorind spre patrie Frumentiu veni în Alexandria, unde tocma atunci fu ales episcop Atanasiu. Povestind acestuia întâmplările și succesele lor în răspândirea credinții creștine Atanasiu decise pe Frumentiu a primi dela el hirotonia de episcop, și a se întoarce în Abisinia ca episcop, spre a converti întreaga țară. Regele Aizana asupra căruia, ce e drept, va fi influențat și autoritatea și exemplul imperiului roman, primi amical pe Frumentiu reintors, și astfel Etiopia fu convertită. Aceasta se întâmplă în 330, unii zic că abia pe la 350. În consecință etiopienii sau abisinienii venerază pe Frumentiu ca apostolul lor, ca al lor Abu-Salama, adică părintele păcei, sau al împăcării lor cu Dumnezeu, iar pe biserica Alexandriei, ca biserica mămă a lor. Etiopienii după ce se convertiră, deasemeni obținură curând o traducere a Bibliei în limba etiopiană. Dar între ei trăiau mulți Iudei, dela cari creștinii adoptară unele uzuri, precum tăierea împrejur, sărbarea Sămbătei alături cu a Duminicii, preceptele mozaice despre mănncări și o disciplină elastică despre căsătorie, tolerând

chiar poligamia, ce fu în uz până târziu în sec. 19, iară celelalte uzuri se mențin până astăzi. Simpatia pentru coreligionari decise la 323 pe Eleesban, regele Etiopiei, a veni în ajutorul Homeritilor creștini contra regelui iudeu Dunaan.

9. Supt împărații romani de Răsărit Iustinian (527—565), Iustin II (565—578) și Tiberiu II (578—582) îmbrățișară creștinismul (pela 550—580) și Nubienii, Blemienii (Blemmyi), Nabatenii (Nabadeeni) despre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns și Alodeenii despre miazăzi-apus de Egipt: ei fură convertiți de misionari egipteni după recomandare imperială, dar în Periodul III deveniră mohamedani.

10. Cât privește popoarele germanice și celtice despre miazănoapte, miazănoapte-apus și despre apus de imperiul roman, dintre ele Vizigoții primiră cei întâi creștinismul. Însă Goții au intrat cei întâi în relație mai de aproape cu Romanii după ce încă din sec. 3 dominau în Dacia (270). Goții încă din sec. 3 cunoscură mai bine creștinismul, de nu poate chiar dela coloniștii romani din Dacia, de sigur însă cel puțin dela captivi romani din părțile de miazănoapte ale Asiei Mici, aduși de ei în Dacia, când invadau în acele părți spre a prădă. Curând apoi creștinismul se răspândi așa de mult între Goți, că la începutul Periodului prezent un episcop got Teofil, episcop al capitalei Goților, putu lua parte la primul sinod ecumenic din Nicea. Dar poporul în majoritate era tot păgân; căci abia dela Constantin c. Mare (312—337) și nu fără concursul lui creștinismul începu a se răspândi mai mult între Goți, deși nu fără persecuții din partea Goților păgâni. Așa din cauza persecuției violente în patria lor încă la 350 o parte din Goții creștini cu episcopul lor Ulfila (Wulfila = Lupușor) emigrară în Tracia; apoi Fritigern (Fridigern), regele Goților fu creștin pe la 370, dar Atanaric, regele Goților, în acelaș timp persecuta pe creștini. Ca martiri celebri din timpul său (372) se numără Nichita (Νικήτας), un nobil și Sava (Σάββας), un țaran; cel întâi fu ars, iar acest din urmă, înecat. Propagator zelos al creștinismului între Vizigoți dela 341 sau 343 fu, episcopul lor Ulfila, hirotonit în Constantinopole; el de aceea și fugi peste Dunăre în an. 350 împreună cu mulți connaționali creștini, cum am spus mai sus; el inventă și alfabetul gotic și traduse sf. Scriptură în limba gotică. Ulfila își dobândi cultura greacă mai înainte în Constantinopol și împreună cu ea răspândise mult și creștinismul între Goți, anume mai întâi între cei dea-

proape, iar apoi și între cei dedeaparte, când prin intervenirea lui toți Vizigoții obținură la an. 376 supt Valent învoirea de a trece Dunărea și a-și alege ca țări de locuit Mezia și Tracia, fiindcă năvălise peste ei Ostrogoții, precum peste aceștia, Hunii; Valent le-a dat învoirea cerută cu condiția ca să îmbrățișeze creștinismul; ei consimțiră și așa toți deveniră creștini. Ulfila muri în an. 381 sau 383, înainte de ce Vizigoții părăsiră așezarea lor din Mezia și Tracia (401) și plecară la Apus, unde au mers ca creștini formați.

De la Vizigoți creștinismul se răspândi curând între Ostrogoți, așa că aceștia erau de mult creștini, când veniră în Italia la 489 și întemeiară și aici la 493 un stat Ostrogot.

11. Nu mult timp apoi îmbrățișară creștinismul și Alanii, Vandalii, Burgunzii, Herulii, Rugii și Gepizii, mai târziu și Suevii, urmând astfel exemplul Goților și supt influența contactului cu populația creștină din imperiul roman, în care aceste popoare năvălise. Alanii și Vandalii erau creștini la 409, când veniră în Spania și când Vandalii, cu cari se contopiră Alanii, trecură în Africa la 429. Burgunzii se zice că de grăoaza Hunilor, care-i jăfuiu se deciseră a se pune supt scutul Dumnezeului creștinilor, adorat de imperiul roman, atunci încă destul de puternic spre a-i încuraja astfel la adorarea aceluiaș Dumnezeu; la 417 ei erau creștini. Dimpotrivă Suevii îmbrățișară creștinismul abia în Spania, cam dela 450. De altfel însă convertirea acestor popoare e învăluită în întuneric.

12. Britannia era creștinată complet în sec. 4, fiindcă făcea parte din imperiul roman. Dimpotrivă Irlanda (Hibernia, a cărei parte de miazănoapte se numia Scoția) încă în al patrulea deceniu a sec. 5 era păgână. Spre a converti pe Irlandezi (Hiberni, din cari făcea parte și Scoțienii) Celestin, episcopul Romei, trimise mai întâi la 431 pe Paladiu, un preot din Roma, consacrat episcop Irlandezilor; dar acesta muri după un an fără nici un succes. Atunci s'a dus acolo în 432 împreună cu 24 companioni Patriciu, monah britan, unii zic că era gal (-|- 465, după alții -|- în 493). Acesta, consacrat episcop în Galia, converti pe toți Irlandezii, deaceea e venerat ca apostolul lor. Numeroase mănăstiri se înființară în această de curând convertită țară, deaceea și primi numele de „Insula sfinților”. Monahii din ea spre capătul sec. 6 (563—597) convertiră și Scoția, numită odinioară Caledonia și abia mai târziu Scoția, dela Scoți, cari invadară aici din Ir-

landa). Toate aceste trei biserici celte, adică cea britanică, irlandeză și scoțiană, erau în legătură una cu alta, dar după încetarea dominației imperiului roman de Apus asupra Britanniei (410), ele, în desvoltarea lor de apoi izolată, pierdură contactul cu celelalte biserici din Apus, restabilindu-l abia spre capătul sec. 7, când încetară de a mai fi izolate.

13. Francii erau încă păgâni la 486, când ocupară partea de miazănoapte a Galiei, unde trecură dela Rinul de jos; însă Clodovic, regele lor, se căsătorise cu Clotilda, princesă creștină burgundă și cu toate că el rezistă mult timp inzistențelor ei de a se boteza, dar în lupta decizivă cu Alemanii la Tolbiac 496 el invocă ajutorul Dumnezeuului creștinilor, făgăduind, că de-i va ajuta să biruiască îl va adora împreună cu statul său. Ieșind biruitor din luptă și supunând pe Alemani sub dominația lui, se boteză la Reims (Remi) odată cu 3.000 de camarazi ai săi. El fu botezat și miruit de Remigiu, episcop de Reims. Legende posteriore ale Francilor spun că o porumbiță a adus din cer mirul pentru ungere într'un vas, și că vasul acela cu mir s'a păstrat și pentru ungerea regilor franci și francezi. Puternicul Clodovic prin exemplul și influența lui reuși curând a creștină tot statul Francilor.

14. Ceva mai târziu decât Francii îmbrățișară creștinismul Langobarzii, poate prin contactul lor cu Gepizii în Panonia (454—566). După nimicirea Gepizilor în patria comună la 566 Langobarzii trecură în Italia la an. 568 supt ducele lor Alboin, fiind atunci în mare parte creștini și aici se făcură toți creștini. În această privire lucră cu mult succes Teodolinda, regină longobardă (589 până pe la 623) și Gregoriu c. Mare episcopul Romei (590—604).

15. Dimpotrivă în Germania proprie și în Elveția nici o regiune nu îmbrățișă întreagă creștinismul până la sfârșitul Perioodului. Numai în Noric (Carintia, Stiria, Austria, Salzburg), în Rhaetia (Tirol, Voralberg și Elveția răsăriteană) și în țările vecine cu Alpii, unde populația mai veche romană, era creștină, câți-va misionari predicară creștinismul și la Germani, cari năvălise în aceste regiuni și se înființară aici și așezăminte creștine ale Germanilor, în deosebi mănăstiri. În Noric un atare misionar fu spre capătul sec. 5 Severin (-| 482), bărbat foarte respectat de creștinii și păgânii din aceste regiuni și venerat ca sfânt. El se zice că a binecuvântat și pe Odoacru, ducele Herulilor și Rugilor, când acesta făcea expediția în Italia, unde mai târziu (476) răs-

turnă imperiul roman de Apus și înființă un stat al Herulilor și Rugilor, ce dură până la 493, după ce la an. 487 distruse vechiul stat al Herulilor și Rugilor dela Dunăre. La sfârșitul Perioodului prezent aflăm că predică evanghelia în Elveția de azi, între Germanii locali, mai precis între Alemani, Columban, monah irlandez (610—612) și după el Gall, discipol al său. Dela acest din urmă provine mănăstirea St. Gallen. In Bavaria sau Bajoaria familia princiară deasemenea era creștină spre sfârșitul sec. 6 și Teodolinda, regina prea creștină a Langobarzilor (589 până pela 623) era o princesă bavareză.

16. Pe când Britanii erau toți creștini de mult și se punea deja la cale convertirea Irlandezilor, legiunile romane au trebuit în an. 410 a se întoarce din Britannia, pentru a apăra patria lor; din această cauză biserica britanică, precum și cea irlandeză, fundată mai apoi (dela 432) rămaseră treptat izolate de biserica romană și de celelalte biserici de pe continent. Afară de aceasta peste Britannia veniră curând vremi grele, mai întâi din cauza Picților, vecinii săi despre miazănoapte și a Scoților, cari năvăliau pe teritoriul ei din Irlanda și cari apoi dădură țarei, numită mai înainte Caledonia, numele Scoția adică țara Scoților, rămând în sfârșit numai cu acest nume, apoi (445—449) din cauza Anglilor și a Saxonilor sau a Anglosaxonilor, cari veniseră în Britannia ca aliați ai Britanilor contra Picților și a Scoților, iar curând se transformară în cuceritori și fundară treptat 7 state anglo-saxone. Anglo-Saxonii erau păgâni și plini de fanatism contra creștinilor. Britanii creștini au fost siliți a se refugia în munții despre apus ai insulei ca să și salveze libertatea lor națioală și religia de barbaria Anglo-saxonilor. In munți ei trăiră și mai izolați ca până acum, iar între Anglo-Saxoni și Britani era un așa abiz că Anglosaxonii se apropiiau de Britani numai că să-i persecute, iar Britanii nutriau numai ură contra Anglosaxonilor. Nici nu încercară a predică Anglosaxonilor creștinismul, ceiace de altfel făcuseră la alți vecini, așa la Picții dupre miazăzi încă în 412, prin episcopul lor Ninian. Dimpotrivă clericii irlandezi, anume monahul Columba, numit astfel pentru blândețea lui și soții săi din o mănăstire depe una din insulele Hebride, anume Iona sau Hye (pronunță Hai), predicară evanghelia după jumătatea sec 6 la Picții și Scoții din întreaga țară și înființară aici biserica scoțiană. Această biserică înființată astfel a stat mai mult timp impereună cu episcopii săi sub jurisdicția

zisei mânăstiri, pecând altfel tocmai invers mânăstirile sunt supuse jurisdicției episcopilor. Biserica britanică, irlandeză și scoțiană, curând după înființarea acestora din urmă, stă în comunicație una cu alta, nu însă și cu altele, anume cu biserica Romei. Clerul forma o clasă, ce se numia clasa servitorilor sau a oamenilor lui Dumnezeu, Kuldei (Kelide), de aici și vechea biserică a Britanilor, Irlandezilor și Scoțienilor se numia biserica Kuldeilor. Dar pela sfârșitul sec. al 6-lea, Ethelbert din Kent, regele Anglo-saxonilor, se căsătorii cu Berta, princesă creștină a Francilor ; de acest prilej profită la 596 episcopul Romei Grigoriu c. M. care încă înainte de a deveni episcop se decisese a converti pe Anglo-saxonii, fiindcă odată niște tineri anglosaxonii, expuși în piața Romei ca sclavi prin nobila fizonomie și statură a lor, îi atraseră atenția în mod favorabil națiunii lor. Ales episcop, el trimise la curtea regelui pe un abate Augustin împreună cu 40 monahi ca misionari. Regele spre a face pe plac Bertei primi amical pe acești misionari și ei avură curând un succes bun. Regele precum și poporul său îmbrățișară lesne creștinismul : o legendă veche atribue acest fapt împrejurării, că Grigoriu ar fi dat lui Augustin regule păstorale foarte înțelepte. Așa o tradiție, atestată de Beda Venerabilul (-|-734), unul din primii istorici bisericești ai Anglosaxonilor, zice că Grigoriu ordonă lui Augustin prin o epistolă adresată lui, a nu desființa așezămintele și datinile păgâne, ci ale transforma în așezăminte și datini creștine, templele în biserici, idolii, în chipuri de-ale sfinților, ospetele păgâne, în agape (*ἀγάπαι*), și altele asemenea. Astfel poporul nu fu jignit în iubirea lui către vechile uzuri naționale și deci se converti mai lesne; dar această epistolă e considerată azi mai de toți neautentică și afară de aceasta a durat încă un secol, până ce creștinismul izbuti să ajungă dominant între Anglo-Saxonii. Ei se creștinară chiar cu oarecare luptă și cu moarte de martiri. Dar Kuldeii, adică eclesiasticii britani, irlandezi și scoțieni mult timp nu voră a sta în comuniune cu clerul anglo-saxon adică cu misionarii romani și cu succesorii lor ; căci Kuldeii, pe lângă ura veche națională contra Anglo-saxonilor, aveau încă vechi uzuri creștine, ce nu se potriveau cu cele romane de atunci. Așa ei sărbau Paștile în alt timp, nu ca misionarii romani ; aceștia recunoșteau de căpetenia lor pe episcopul Romei; pe când Kuldeii nu-l recunoșteau. Apoi clericii britani își tundeau părul de la frunte ca cei mai mulți răsăriteni, pe când clericii romani și

anglo-saxoni de atunci își tundeau creștetul, lăsând în jurul lui o cunună de păr. Intâiul fel de tundere se numia „tonsura Pauli” (deasemenea „tonsura Ioannis” și „tonsura Iacobi”), iară cel din urmă „tonsura Petri”¹. Preoții de mir ai Kuldeilor puteau încă a fi căsătoriți, iară clerul roman și anglosaxon încă de atunci era celibatar. Și a fost o luptă de aproape un secol, până ce bisericile Kuldeilor intrară în comunitate cu cele anglosaxone și se asimilară cu ele. Abiă spre capătul sec. 7 Anglo-Saxonii reușiră a aduce pe Kuldei la comunitate cu ei și a-i face să renunțe la vechile lor uzuri creștine.

CAPITOLUL II

Constituția bisericii sau organizarea ei ierarhică.

§. 58. Raportul între biserică și stat.

Constituția și administrația bisericii se dezvoltă în acest Perioad mai ales sub influența a două împrejurări, cari sunt : raportul nou între biserică și stat și o formă nouă de viață creștină, adică monahismul.

Ce privește prima împrejurare, în Periodul precedent statul se află cu biserica în așa relație, că el ignoră biserica sau o persecută. Abiă în Periodul II biserica intră în un raport pozitiv și amical cu statul ; ceva mai mult, creștinismul deveni chiar religie de stat, biserica și statul intrară în un raport de reciprocitate, prin care biserica obținū multă influență în stat, dar și statul obținū multă influență în administrația bisericii. Am amintit încă la istoria convertirii lui Constantin c. Mare, că bisericii i s'au acordat

¹ Astfel de tundere se numi a lui Petru după o tradiția, ce zice că păgânii din Antiohia răsese în batjocură atât barba cât și creștetul apostolului Petru, care s'a dus acolo, pe când era în luptă cu Simon Magul ; iară celălalt fel se numi tunderea lui Pavel fiindcă acesta era cu capul pleșuv la frunte, cum îl descrie cartea apocrifă „Actele lui Pavel și ale Tecelei” și tot așa se zice că era Ioan și Iacov. Precum în timpul mai vechiu „tonsura Pauli” se vedea tot așa și la Apus, astfel era menționată „tonsura Petri” și la Răsărit, chiar în secolele posteroare, sub numele „στεφάνη”, „cunună” corespunzând cu numele ei de la Apus „corona”, dar negreșit numai ca tunderea obișnuită la Apus, pe când prin numele „γάργαρα” sau „παπαλήθρα” (dedus de la „παπᾶς,” tată, părinte) se înțelege tunderea obișnuită atât la Răsărit cât și la Apus. Tunderea părului la frunte, obișnuită în vechime la Răsărit negreșit foarte mult, fu înlocuită mai târziu la Răsărit prin o simplă pieptenare a părului dela frunte spre ceafă, pe când la Apus raderea creștetului s'a menținut până astăzi în dimensiune cu atât mai mare, cu cât clericul e mai superior în treaptă.

în statul roman toată favoarea și sprijinul, atât în privința materială cât și în cea morală. Statul avea grijă a construi biserici și ale înzestra, cum și a întreține clerul; el creă clerului o situație respectabilă și-i acordă privilegii. Episcopii obținură chiar în afaceri civile o jurisdicție cu numele de *audientia episcopalis*, adică o atribuție de judecători, prin care dela an. 331 aveau competență, îndată ce una din părțile înpricinată se adresă la ei, iară mai târziu dela an. 398 negreșit numai o atribuție de arbitri, cari da sentinți valabile, când ambele părți consimțiau a aduce pricina lor înaintea episcopului. Ba încă episcopii obținură și dreptul de a priveghiă asupra intereselor celor săraci și abandonați; precum și asupra institutelor de binefacere publică. Clerul fu scutit de jurisdicția civilă și de dările către stat, ce ar fi fost apăsătoare pentru dânsul. În general biserica obținù dela stat în Periodul aceșta multe libertăți sau imunități și anume: imunități locale, imunități reale și imunități personale. În virtutea imunității locale se acordă localului bisericesc inviolabilitate, ce s'a lărgit așa, că și dreptul de azil, ce-l aveau mai înainte unele temple păgâne, fu transmis la biserici, așa că cine se refugiă în încinta bisericii, nu putea fi răpit de aici; prin acest drept clerul avea puțința de a interveni pentru atare om, sau a-i acordă vre-o protecție oarecare. Negreșit acest drept de multe ori fu abrogat și restrâns, dar iarăș acordat mai mult sau mai puțin; el fu menținut în spiritul legilor bisericești în acest Period și parțial încă și în Periodul următor. În virtutea imunității reale, cea mai principală, averile bisericii fură scutite de sarcinile publice; această imunitate deasemenea fu restrânsă mai târziu pentru biserici avute, totuș ea rămase în vigoare cel puțin parțial. În virtutea imunității personale, clericii nu numai fură scutiți de serviciile personale către stat. pe cari trebuia să le împlinescă fiecare cetățean, ci ei fură treptat exempti și de jurisdicția civilă, devenind supuși în totul celei bisericești, excepție de mari crime, ce remaseră de competența justiției civile. Impăratul Constanțiu (337—361) fu celdintâiu, care decretă scutirea clerului de justiția civilă și acordă astfel clerului *privilegium fori*, privilegiu de instanță judiciară sau un tribunal privilegiat. El scoase pe episcopi de supt jurisdicția civilă, supunându-i sinodului în orice procese civile și criminale. Dar curând se desvoltă de aici un drept, la care și biserica ținea strict, ca clericii în genere cel puțin între sine să nu poată reclama la tribunale civile, ci numai la epis-

copii lor și în instanță superioară, la sinoade. De aici se dezvoltă dela jumătatea sec. 5 încă un drept, pe care apoi în sec. 6 Iustinian (527—563) îl generaliză în legile sale, că și civilii aveau să reclame de regulă contra unui cleric la episcopul său. Pe când deci statul acum creștin acordă bisericii și clerului aceste privilegii și altele, împărații romani și după exemplul lor și regii Germanilor barbari pretindeau de altă parte pentru sine influență în administrația bisericii și în afaceri bisericești. Constantin c. Mare declară episcopilor, că el îi considera pre ei ca episcopi în afacerile interne ale bisericii, iar pre sine ca episcop în cele externe („ἐπίσκοπος τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας“). Uneori însă partidele bisericești în dispută atrăgeau ele singure statul și în afacerile interne ale bisericii. Împărații începură a influența asupra împărțirii circumscripțiilor bisericești, asupra rangului scaunelor bisericești și a ocupărilor lor, asupra convocării sinoadelor, a conducerii și închiderii lor, în special a celor ecumenice, asupra legislației bisericești, a împăcării disputelor bisericești, ba chiar asupra introducerii și fixării sărbătorilor, iar în sfârșit și asupra stabilirii dogmelor, influență ce mai ales în acest din urmă punct a trecut mult peste marginile legitime și a adus mari daune bisericii. Până după jumătatea sec. 5 împărații romani încă evitau a se amesteca direct în dogme; dar în an. 475 uzurpătorul Vasilisc dădă la Răsărit un edict dogmatic și de atunci și împărații următori, iar în special Zenon (477—491) și Iustinian (527—565) interveniră imperativ în definiții dogmatice.

§ 59. Inceputul monahismului.

A doua împrejurare, ce avu influență asupra organizării și administrației bisericii după Constaatin c. M., a fost monahismul. Influența lui se afirmă și în Perioadele următoare; deaceea în istoria organizației bisericii din Periodul acesta și din cele următoare vom trata și despre istoria monahismului, deși el propriu zis face parte din istoria pietății creștine; în legătură cu aceasta l'am și expus noi în Periodul I.

Monahismul, această formă nouă de viață creștină la inceputul Periodului II, este propriu zis o dezvoltare mai mare a vieții ascetice și eremitice, care voea să practice sfaturi ale lui Hristos și ale Apostolilor, spre a ajunge la o perfecțiune morală mai înaltă, cum am arătat în istoria Periodului I. Dimpotrivă e cu totul nefundat a deduce monahismul dela Te-

rapeuții iudaici, cum credeau scriitorii vechi, sau dela cultul lui Serapis sau Sarapis din Egipt, sau dela buddhismul indian, sau dela neplatonicii greci, cum crede critica nouă extremă¹. Părintele monahismului e celebrul eremit Antoniu c. M. născut pela 251 în Egiptul de Sus, în satul Coma, din părinți coptici adică egipteni și retras în pustie dela an. 285. Pela capătul Periodului I (311) el eși din pustie și se duse la Alexandria, spre a trece în rândul luptătorilor pentru credință contra persecuției de după Diocletian, ce se apropia de sfârșit și fu admirat de toți, iar după ce sfârși lupta curând, fără a câștiga cununa de martir, cum doria el, se întoarse în pustie. Atunci se luară după dânsul cărduri de creștini, cari voiau să viețuiască în acelaș mod. Aceștia se așezară pe lângă dânsul în colonii și astfel el întemeiă în jumătatea I a sec. 4 două colonii de eremiți, cea întâi lângă un braț al Nilului la Faium (Fajjum) în Tebaida, iar a doua la poalele muntelui Colzim, pe coasta Mărei Roșii. Acești eremiți trăiau în colibi mici devotându-se după instrucția lui rugăciunii, abstenenței în toate direcțiile și muncii. Curând ei se numiră monahi *μοναχοί*, solitari, fiindcă trăiau singuratici, iar coloniile lor se numeau lavre, *λαῶραι*, cum se numiau în Alexandria cartierele sărace, ce consistau din colibi împrăstiate. Colibile monahilor se numiau fie-care chilii, *κελλία*, *κελλία* (cellae), sau mănăstiri ori locuinți de eremiți *μοναστήρια*, sau locuri de meditație, *φροντιστήρια*. Antoniu c. M. muri în vârstă de 105 ani (356)². El se bucură de o trecere extraordinară chiar la Constantin c. M. și fii lui, dar ca ascet adevărat refuză favorurile lor. Prin coloniile de monahi, ce înființă, el fu părintele monahismului, dar nu încă în forma posterioară a acestuia, căci monahii lui trăiau încă tot câte unul și de sine, supunându-se în comun numai conducerii lui. Totuș unul din ucenicii lui, anume Pahomiu, înființă pela an. 340, unii zic chiar pela 330, o colonie proprie la Tabenna, insulă pe Nil în Egiptul de Sus și întruni aici pe monahii săi, în aceeaș curte, spre o viață perfect comună, ca chinovie,

¹. De această părere eronată e și Dora D'Istria, o româncă savantă în scrierea ei antimonastică sub titlu; „La vie monastique dans l'église orientale, Paris 1855. Comp. însă „Das morgenländische Mönchtum“ von Dr. Stephan Schiwietz. Mainz 1904. 1 Band s. 44 f. Cf. și, „Bis. Ort. Rom.“ din an. I. (1874) p. 284 și 367 (N. Tr).

². În timpul recent (1877) protestantul Weingarten a negat că Antoniu ar fi o persoană istorică; a contestat și autenticitatea biografiei lui Antoniu scrisă de Atanasiu c. M. (-| 373), zicând că ea e compusă de un autor posterior și numai supozată lui Atanasiu. Dar alți critici protestanți au demonstrat că această ipoteză n'are nici o bază.

„Κοινόβιον“ (Coenobium), adică casă pentru viață de obște, de aici și colonia lui se numi așa, adică chinovie și eră deja mănăstire, μοναστήριον, monasterium, casă de eremiți (loc închis, claustrum), în sensul de mai târziu al cuvântului. Cu modul acesta Pahomiu, care muri (-| 349) mai curând decât Antoniu, fu părintele monahismului cu viața de obște, așa dar părintele monahismului chinovial sau mănăstiresc. Alți ucenici și imitatori ai lui Antoniu deasemenea întemeiară coloniile de monahi și mănăstiri. Ammoniu sau Amun (-| între an. 350 și 355), fu întemeitorul monahismului pe munții nitrici, adică munți conținând sodium, pucioasă (acid nitric) în Egiptul de Jos, unde după el a lucrat pentru înflorirea monahismului în special Macariu din Alexandria (-| 394). Macariu c. M. sau Egipteanul (-| 390) fu părintele monahilor ziși schitici, adică monahi din o pustie a Egiptului de Jos numită Schit (Σκήτις). Ilarion (-| 371), a dus monahismul în Palestina și a înființat o colonie de monahi în regiunea Gazei, iar Eustatiu (-| 380), care după 350 și înainte de 360 fu episcop de Sevasta în Armenia Mică, răspândi monahismul în Asia Mică. Atanasie cel Mare (-| 373), mitropolitul Alexandriei, contemporan, admirator și biograf al lui Antoniu, precum și panigirist al monahismului, se zice că a dus monahismul în Italia la an. 340, când fugi acolo de persecuția vrăjmașilor săi și așa îl făcu cunoscut în Apus. Dar și un contemporan al lui Atanasie, adică Euseviu, episcop de Vercelle (azi Vercelli) din Italia de sus, exilat în 355 la Tebaida din Egiptul de Sus, întorcându-se de acolo la an. 362, răspândi monahismul în Apus. La început monahii erau numai admirați în Apus, însă curând avură și imitatori. Încă înainte de sfârșitul sec. 4 propagă aici monahismul foarte mult Ambrosiu, celebrul episcop de Mediolan (Milan, 374—397), iar în Roma (între anii 382—385), Ieronim (-| 420), presviter și învățător al bisericii, viețuitor aici. În răspândirea monahismului cu deosebire Ieronim întimpină la început în Roma o mare opoziție, dar ea curând fu înfrântă. În Galia, părintele celebru și fecund al monahismului pela sfârșitul sec. 4 fu Martin episcop de Tours (Turones, Martinus Turonensis. -| 397 sau 401), care era pretutindenea venerat ca sfânt. La începutul cec. 5 răspândi monahismul în Galia de sud Onorat, mai târziu episcop de Arelate (-| 428), iar în Africa, Augustin, celebru învățător bisericesc și episcop de Iponia (Hippo -| 430); cel întâi înființă în an. 410 o mănăstire celebră pe insula Lerin

(Lerinum sau Lirinum aproape de Nisa de azi)¹. Dar dela 415 monahismul fu răspândit încă și mai mult în regiunea Marsiliei (Massilia) de presviterul Ioan Cassian (-|+ pela 435), care crescuse între monahii dela Răsărit². Toți întemeitorii coloniilor de monahi din acest timp primitiv au dat monahilor lor regule proprii. Acestea însă toate au ca unul din cele dințai precepte comune ale lor obligația monahilor de a se supune de voe conducerii superiorilor lor duhovnicești, pe care-i numiau Părinți sau Avă (dela cuvântul „ἀββαῖς“ Părinte), precum și igumeni sau conducători „ἡγούμενοι“, sau superiori „Superiores“ sau arhimandriți, „ἀρχιμανδρίται“. Cuvântul arhimandrit derivă dela egiptenescul „mandra“ staul de oi și înseamnă propriu mai marele staulului adică a mănăstirei, comparată în senz. biblic cu un staul de oi. La început putea purta tilul acesta fiecare superior de mănăstire, dar mai târziu, numai superiorul unei mănăstiri importante sau un igumen de rang superior. În Apus igumenul obțină titlul obișnuit „Abate“ (avà), iar locțiitorul său, titlul „Prior“ (înainte stă-tător). Toate regulele cereau apoi ca monahii să se silească a trăi în cea mai mare înfrânare, în rugăciune neîncetată, în sărăcie evanghelică de bună voe, a nu se căsători toată viața, a petrece necurmat în mănăstire și a lucra pentru întreținerea lor proprie și pentru ajutorul celor săraci. Abstenența de orice necesități era extraordinară la monahii din Răsărit, mai moderată la cei din Apus, cari nu puteau imita pe cei răsăriteni. Dar monahismul desigur s'ar fi sălbătăcit răpede în pustiile răsăritului, unde fu înființat, dacă un mare admirator al său, care vedea în el o formă de înaltă filozofie practică, nu l-ar fi adus din pustie în apropiere de sate și de cetăți și nu i-ar fi dat (între anii 360—370) o regulă, ce-l făcu în stare de a exista durabil. Acest mare admirator al monahismului fu Vasiliu c. M. învățător bisericesc din Capadocia, iar dela an. 370 mitropolit al Cesariei, capitala Capadociei (-|+ 379). El reformă monahismul în sensul de a fi o filozofie creștină practică, cum zicea el, și de a putea aduce monahilor mântuirea sufletului, iar omenirei folos. Regulele monahale ale lui se răspândiră în tot Răsăritul și fură primite aici de toți, deaceea ele au rămas în biserica de Răsărit până astăzi ca regule principale

¹. Insula Lerin e mult mai aproape, chiar vis-à-vis de Cannes, stațiune de iarnă, foarte frecventată, de pe coasta de azur a Franciei (N. Tr).

². Comp. Montalembert, Les moines d'occident 7 Tom. Paris, în deosebi Tom I, ed. 7-a, Paris 1892 p. 42 scv. (N. Tr).

pentru mănăstiri. Vasiliu compuse aceste reguli în o formă mai pe scurt și în una mai pe larg; deaici e vorba despre regulile pe scurt și regulile pe larg ale lui Vasiliu. Monahii din Apus nu puteau urmări regulile venite dela Răsărit și deaceia curând începuseră dezordine în monahismul apusean. El află tocma în sec. 6 un reformator în Benedict de Nursia (în Umbria), născut în Nursia la an. 480, decedat la 543. El încă fiind băiat de 14 ani și aflându-se la Roma pentru educație fu cuprins de așa dor de viață eremită, că fugi dela perceptorii săi și trăi în pustie ca eremit între păstori, câștigând astfel o mare reputație. La an. 529 el înființă pe numele Cassin (monte Cassino) în Campania o mănăstire, căreia i dădă reguli proprii foarte potrivite, ce erau mai ușoare ca cele dela Răsărit. El muri încunjurat de o mare venerație și regulile sale deveniră reguli pentru toți monahii din Apus, ca ale lui Vasiliu la Răsărit. Dar deaici nu rezultă imediat un ordin sau o tagmă de monahi vasilieni și una de monahi benedictinii, cum zic unii apuseni. Tocma mai târziu și numai la Apus putu fi vorba despre ordine, când aci se iviră diverse reguli monastice și monahii începură a viețui, unii după unele din aceste reguli ori ordine, alții după altele¹. Apusenii dela sfârșitul evului mediu și din timpul modern, numind pe monahii greci Vasilieni în opoziție cu diverse ordine din Apus, transmit în Răsărit situații apusene sau consideră monahismul răsăritean din punctul de vedere al catolicismului roman, pe care-l iau de normă.

§. 60. Desvoltarea monahismului în timpul următor. Specii și degenerări ale lui. Influența lui asupra desvoltării bisericii în genere și asupra clerului în special.

După ce monahismul fu întemeiat și află ecou în întreaga biserică, la Răsărit și la Apus, se înființară pretutindenea comunități de monahi, numite în decomon mănăstiri, *μοναστήρια* (case de monahi) sau, de erau mai mici, schituri, *ασκητήρια* (în neolina: *σκήτια, σκήται*) case de asceți, iar la Apus monasteria sau claustra (dela clausura sau locul închis, retras, în care se aflau ele), mai târziu și Instituta simplu. Se aflau și corporații, ce uniau traiul în comun chinovial sau sinodic cu cel anahoretic, adică cu

¹ Comp.: Histoire des ordres monastiques... et de congrégations séculiers, fără nume de autor, Paris 1721 în 8 tonuri cu gravuri, tratând despre monahismul răsăritean și despre cel apusean, cu toate regulile date de fondatorii lui și cu portul lui (N. Tr).

cu traiul solitar. Aceste corporații se numiau la Răsărit Lavre (λαῶραι), cum se numiseră coloniile de monahi ale lui Antoniu. Ele erau chiar mănăstiri propriu zise, μοναστήρια, dar monahii din ele mai perfecti, viețuitori încă de mult în chinovii și probați în ascetismul lor, obțineau permisiunea de a viețui ca anahoreți retrași în chilii aparte ce se numiau sehăstirii, ἡσυχαστήρια, locuri de liniște sau chilii de pustnici, iară toate împreună se numiau și lavră în senz mai strâns, însă ținând de mănăstire. Unii pustnici de acestia sau sehastri (ἡσυχασταὶ viețuitori în liniște) se închideau tot restul vieți în chiliile lor, numite astfel κέλλια κλειστά, κελλία κλειστά (cellae clausae, chilii închise) și deaceea se numiau și monahi închiși (ἐγκλειστοὶ, inclusi, reclusi).

Ceice solicitau a fi primiți în o comunitate de monahi trebuiau să fie puși la probă sau ispitire un timp și se numiau la Răsărit începători (ἀρχάριοι), mai târziu rasofoari (βασσοφόροι) dela haina monahală, numită rassă (ράσα, ράσος sau ράσον), ce și ei puteau purta, iar la Apus, noviți (novitii). Timpul de probă nu era tocma ușor; el dură la Răsărit 3 ani la Apus 1 an. După trecerea timpului de probă candidatul era admis a da făgăduința monahală. Aceasta se numia la Răsărit omologie δμολογία, la Apus: profesie, professio, votum, iar făgăduința mai multe sau pentru mai mulți, vota. Cel ce da făgăduința, promitea solemn a păzi regulile monahale. La început făgăduința, monahală se da numai în termeni generali. Mai târziu se făcū uz, a diviză această făgăduință în 3 juruințe speciale: juruința castității pe viață. δμολογία παρθενίας, σωφροσύνης, ἀγνείας votum castitatis; prin aceasta se legă a viețui în castitate celibatară până la moarte; juruința sărăciei absolute δμολογία ἀκτημοσύνης, πτωχείας votum paupertatis; în sfârșit juruința de a se supune fără împotrivire ordinelor superiorului mănăstirei sau juruința ascultărei absolute δμολογία ὑπακοῆς, votum obedientiae; la aceste juruințe se mai adăogi și juruința de a sta în mănăstire până la moarte, δμολογία τῆς τῶ μοναστηρίου παραμονῆς, votum stabilitatis. La Răsărit cineva putea fi monah și la vârsta de 16 sau 17 ani, mai târziu chiar de 10 ani, la Apus abiă la vârsta de 18 sau chiar de 25 ani. Monahii se numiau persoane canonice sau regulate, fiindcă viețuiau după regule (Κανόνες), determinate. La Răsărit ei se numiră mai târziu popular călugări, καλόγῃροι sau καλόγεροι, bătrâni buni, cuvioși. Monahii se împărțiau în monahi simpli sau monahi ai chipului celui mic (μικρόσχημοι), și monahi cu regule foarte aspre sau

monahi ai chipului mare (μεγαλόσχημοι) popular și schivnici, σχημμόναχοι, σχημόναχοι sau σχημνικοί, după cum observau numai regulile monahale cele simple și purtau veșmântul mic, cel pentru toți monahii, cari au dat făgăduință, adică mantia mică (τὸ μικρόν σχῆμα), mantia obișnuită a monahilor (ὁ μανδύας, τὸ μανδύον), sau dîmpotrivă, când ei după o încercare îndelungată în viața de monahi simpli, se obligau la o viață mai riguroasă, reînnoind făgăduința lor cea dintâi și ca semn despre aceasta primiau un veșmânt deosebit, așa zisa mantie mare, chipul îngeresc (τὸ μέγα σχῆμα, τὸ ἀγγελικόν σχῆμα), cuculiul adică mantia cu gugi (τὸ κουκούλιον). Monahii dela Răsărit postiau riguros și nu li era permis a mânca niciodată carne; cei dela Apus erau în această privință ceva mai îngăduiți și monahii bolnavi și bătrâni aveau voie la Apus a mânca și carne. Monahii nu puteau poseda nici un fel de avere și tot ce câștigau se întrebuința atât spre întreținerea comunității cât și în scopuri de binefacere. Monahii mai erau obligați ași petrece timpul în exerciții ascetice și în rugăciuni: la rugăciuni erau destinate 6—7 intervale din zi, sau ceasuri canonice (ὄραι, horae), ce trecură mai târziu din uzul mănăstirilor și în uzul general al bisericii. Monahul infidel făgăduinței sale eră privit ca păcătos și supus la epitimii.

Imbrăcămintea monahilor, de regulă neagră, consistă în cursul acestui Period mai ales din o tunică fără mânici, numită colobiu (κολόβιον, colobium) și din o mantie sau malotea de piele de oaie sau de capră, numită melotă (μηλωτή, melota). Mai târziu s'a introdus la Răsărit următorul port monahal: 1. O haină sau talar pentru toți monahii, inclusiv începătorii sau novii, numită rassa (ράσα, ῥάσος, ῥάσον) și o tichie, la început în formă semieliptică, apoi în forma cilindrică sau și în o formă de mijloc între aceste două un fel de pălărie fără margine, numită camilaucă (καμηλαύχιον sau καμηλαύκιον, dar și καλημμάχιον), care în forma semieliptică se mai numește și scufie (σκουφία). Aceste două bucăți de port, rassa și scufia de monah, în timpul următor, când monahismul exercită o influență normativă asupra clerului, deveniră la sfârșit articole de port pentru tot clerul; 2. Pelângă acestea, monahii care au dat făgăduința simplă sau cei cu rânduială chipului mic, purtau o mantie fără mâneci (τὸ μαντύον, ὁ μανδύας) și o învălitoare peste scufie atârând pe spate ca un văl cu aripi: învălitoarea capului, perichefaleia (περικεφαλαία), numită

și epirriptariu sau epanocamilavhiu (ἐπιρριπτάριον, ἐπανωκαμηλαύχιον); această învelitoare în timpul recent, când ea se dă și rasoforilor sau noviților, primi numele de „camilaucă” (γαμηλαύχιον) simplu, iar scufia purtată supt ea și numită odinioară ea însăși camilaucă, primi acum alt nume, de origină locală, variind după limbi și țări, între altele și numele „culion (κουκούλιον)”, ce avea la început cu totul altă însemnare; 3. Monahii, cari au reînnoit făgăduința sau cei cu rânduiala chipului mare, purtau un învaliș de mantie, la capăt cu un gugiū, culionul în senzul original al cuvântului (κουκούλιον), nume ce se dădū mai târziu numai gugiului și scufiei tuturor monahilor sau unei forme speciale a ei, mai purtau pe spate un scut deasupra rasei, numit analav (ἀναλάβιον) luarea jugului sau luarea crucii lui Hristos, analavul se mai numește și paraman (παραμάνδιον adaus la mantie), simbol al jugului monahal sau al crucii lui Hristos, luată de monah: acest obiect însă îl poartă în unele mănăstiri chiar monahii cu făgăduință simplă și-l numesc paraman (παραμάνδιον, adaus la mantia de monah), pe când monahii chipului mare îl poartă dublu, adică atât pe spate cât și pe piept sau mai bine ca pe un epitrahă, atârând pe piept și pe spate și peste mantie, în această formă a lui îl numesc analav (ἀναλάβιον, jugul sau crucea lui Hristos, ce au luat ei). Monahii la intrarea în cinul acesta erau tunși la cap ca semn al datoriei lor de supunere fără împotrivire, cum erau tunși sclavii și penitenții. Dela monahi tunderea părului sau tonzura deveni uz și la intrarea în cler. Cu chipul acesta clericii ca și monahii aveau tunderea sau tonzura lor specială, care în timpul următor se desvoltă mai departe altfel la Răsărit și altfel la Apus, cum am văzut încă cu ocazia istoriei despre convertirea Anglosaxonilor. Așa la Apus intră în uz raderea creștetului în dimensiune cât mai mare și aceasta se numi *tonsura Petri*, fiindcă o tradiție dela Apus spune că păgânii din Anatiolia, spre a-și bate joc de apostolul Petru, care venise aici spre a combate pe Simon Magul, i-au ras tot părul de pe creștet, lăsând numai o cunună de păr împrejur (corona). La Răsărit dinpotrivă se tunde de obicei numai părul capului dela frunte, și tunderea aceasta se numia „*Tonsura Pauli*”, fiindcă „Actele lui Pavel și ale Teclei” spun că Pavel era pleșuv în partea dinainte a capului. Monahii dela Apus, în semn de renunțare la toate drepturile lor de bărbați își rădeau și barba. Dela ei raderea bărbii se obișnui și în clerul apusean, mai ales că tra-

diția mai sus menționată spune că păgânii din Antiohia au ras și barba apostolului Petru. Acest uz în Periodul III fu criticat de răsăriteni, ca neconform tradiției apostolice, dar la Apus el fu menținut de regulă totdeauna ca uz canonic, deși aici excepțional chiar în timpul modern au fost și papi cu barbă (în particular între anii 1534 și 1700), iar episcopi, preoți și ordine monahale întregi, cari poartă barbă, se aflau nu numai în timpul anterior ci se află și astăzi.

Afară de mănăstirile bărbătești sau de monahi erau și mănăstiri de femei. Locuitorile acestor mănăstiri se numiau în limba coptică *nonne*, adică fecioare, la Greci *μοναχίαι* sau *μοναστριαί* monahe adică solitare, sau femei, cari trăesc în singurătate, mai târziu popular și călugărițe, *καλογραιαι*, *καλογρίαι* bătrâne bune, cuvinoase, la Latini, mai întâi ca și la Copti, *nonnae*, iar apoi și sancționionale, femei cu traiu sfânt sau și moniales adică monahe. Superioara se numia în Egipt *ἀμμᾶς*, *ἀμμᾶ* adică maică, la Apus *abatisa*, *abatesă*; la Greci *ἡγουμένησα* igumenă. Maicile nu duceau ca monahii din început o viață eremită, cel puțin înainte de sfârșitul sec. 3 nu se știe nici un caz despre vre-o femeie, care să fi trăit ca eremită. Mai târziu aflăm atari cazuri: un exemplu celebru în această privință este Maria Egipteanca, mai întâi păcătoasă publică, apoi penitentă timp de 48 ani în pustia de peste Iordan (-] 421 unii zic -] 321 sau 521 sau chiar 621). E foarte dubios că sora lui Antoniu c. Mare și sora lui Pahomiu, în special cea dintâi, ar fi fost igumene ale primelor mănăstiri de maici înființate de frații lor. E sigur însă că curând după jumătatea sec. 4 existau mănăstiri de maici aproape de cetăți și de sate cu aceleași reguli ca și mănăstirile de monahi.

Dar pe lângă monahismul obișnuit, cel chinovial și anahoretic, se formară treptat încă diverse specii de monahi și unele chiar degenerate.

O specie celebră de monahi chinoviali sunt achimiții (*ἀχοίμητοι*) sau monahii neadormiți. Aceștia aveau dela sec. 5 în Constantinopole o mănăstire întemeiată de un oarecare Alexandru (-] 430) și ei viețuiau așa, că în mănăstirea lor niciodată nu încetă serviciul divin, ci o treime dintre monahi totdeauna făceau rugăciuni, pe când altă treime lucră, iar alta se repauză. Pela 460 Studius, un roman, întemeie în Constantinopole o mănăstire, despre cari unii zic că era achimită, iar alții neagă aceasta. Mănăstirea primi dela el numele Studion; monahii din ea, studiții, de-

veniră foarte respectați, căci ei pelângă un traiu monahal riguros se ocupau diligent și cu studiul teologiei¹.

O specie foarte remarcabilă de monahi anahoreți a fost dela sec. 5 Stiliții (στυλιται) adică stâlpnicii sau monahi care trăiau pe câte un stâlp. Primul exemplu de acest fel de traiu particular l-a dat un anahoret și anume Simeon cel bătrân din ținutul Antiohiei (-†- 459). El viețui în pustia Siriei 30 ani pe vârful unui stâlp înalt de 36 coți și avea mare trecere nu numai la creștini ci și la păgâni din vecinătate, așa că locuitorii păgâni din Liban și Antiliban veniau la el în pelerinaj spre a-i cere sfat în nevoile lor și la urmă se făcură creștini după sfatul său. Prin felul lui de traiu Simeon fu respectat chiar de împărați, ca Teodosiu II. (408—450) și fu imitat și de alți anahoreți, dar fără să fi ajuns așa de renumiți ca dânsul. Imitatori ai lui Simeon au fost la capătul sec. 5 Daniil din Constantinopole (-†- 489) și la capătul sec. 6 Simeon cel tânăr din ținutul Antiohiei (-†- 593)². Această specie de monahi se mențină la Răsărit în cazuri sporadice până în sec. 12. La Apus el nu putu sporii.

Curând se formară și specii de monahism, ce în totul sau cel puțin în parte se pot numi degenerate. Așa unii anahoreți trăiau prin păduri și prin pustii, se nutriau numai cu rădăcini și ierburi și se feriau de orice contact cu oamenii; ei se numiau pascători (βόσκοι, pascentes), fiindcă se mulțumiau cu hrana animalelor de pășuni și chiar de îmbrăcămite nu se prea îngrijau. O altă specie erau monahii simpli sau nebuni pentru Hristos (μωροὶ διὰ χριστόν), cum Pavel numește pe Apostoli (I Cor. 4, 10); astfel se numiau monahii, cari priveau ca perfecție morală a-și atrage răsul oamenilor și a-l suportă cu răbdare. O specie de monahi chinoviali erau Sarabații din Egipt și Remobotii (Remoboth) din Siria și Palestina. Acești monahi, se întruniau în cete mici, de câte 3 sau 4, spre a viețui în comun și trăiau după regulile proprii fără un superior, așa că ei adesea cădeau din un extrem în altul, trăind aici foarte aspru, aici de tot molatic³. De-

¹. Comp. L'Abbé Marin, Les Moines de Constantinople. Paris 1897; iară despre monahii dela Răsărit în general, până la Sinodul din Chalcedon, Dom J. M. Besse, Les Moines d'Orient. Paris 1900 (N. Tr.).

². Comp. Les vies des pères des déserts d'orient par M. Eugène Veuil- lot, Paris 1863, în 6 tomuri cu gravuri. Autorul pretinde că prin lucrarea lui amendează pe cea cu titlu: Les vies des saints pères des déserts et de quelques saintes, tradusă și publicată de jansenistul Arnold D'Andilly, Paris 1657 în două mari volume (N. Tr.).

³. După unii scriitori Sarabații descriși de Cassian (Collatio XVIII) și Remobotii, descriși de Ieronim (epist. ad. Eustoch.) sunt identici și anume anahoreți decăzuți (N. Tr.).

generați cu totul erau monahii vagabonzi, ce se numiau la Apus, Gyrovăgi (Vagabonzi). Ei se întrețineau cu cerșitu, cu vânzarea de sfinte moaște, adică oase sau alte resturi de ale sfinților, unii și cu ipocrizia, fraudă și minciuna.

Degenerări eretice ale monahismului dela Răsărit erau : secta Massalienilor creștini, sau a Euhetilor ori Euhitilor din Siria și secta Eustatienilor din Asia Mică. Așa după jumătatea sec. 4 se formă în Siria între monahi secta Massalienilor sau Euhetilor ori Euhitilor (primul nume e de origină semită, al doilea da origină greacă și ambele însemnează rugători). Ei se mai numiră și Horrevți (jucători) dela danțurile lor religioase și în degenerarea lor merseră până la eres, plăsmuind ideia că prin rugăciune omul poate izgoni pe satana pentru totdeauna și apoi, unit cu Hristos, nu mai cade în păcate, măcar de-ar face orice. Plecând dela acest principiu, ei se dedă la cel mai mare desfrâu. Această sectă fu descoperită pela anul 381 de Flavian, episcopul Antiohiei, care apoi luă cele mai aspre măsuri contra ei.

Altă sectă de monahi degenerați au fost Eustatienii, cari după jumătatea secolului 4 făceau dezordine prin Asia Mică; aceștia își deduceau originea dela Eustatiu, episcopul Sevastei din Armenia Mică (- 380), care poate răspândise monahismul în Asia Mică încă pela 340. Poate deci Eustatiu însuș, care între 350 și 360 deveni episcop, sau un altul, care credea că lucrează în sensul lui, exageră valoarea monahismului până la eres, destul că aderenții extremi ai monahismului se numiră Eustatieni și aveau credința, că omul se poate mântui numai în monahism. Ei postiau neîntrerupt, chiar Duminica, de și în aceea zi biserica opria postul și nu recunoșteau ca preoți legitimi pe preoții căsătoriți. Deasemenea știură a induplica pe unii preoți căsătoriți, să-și lase soție și copii și să intre în tagma lor. Ei proclamau apoi principiu, că între sexul bărbătesc și feminin trebuie să înceteze orce deosebire și prin urmare cereau ca femeile să aibă acelaș port ca și bărbații. Cu ideile eronate, ce aveau despre monahism, ei compromiseră viața bisericească în Asia Mică, deaceea se adună în contra lor în Gangra Paflagoniei între ani 360 și 370, alții zic între anii 340 și 370, uu sinod, care-i condamnă.

Totuș monahismul avu în Antoniu c. M. (- 356) un părinte deși nu învățat, dar plin de virtute ba chiar extraordinar și foarte admirat, iar în Atanasiu c. M. (- 373) un admirator și apărător așa de vestit, că cu toate denaturările de mai sus

monahismul curând fu admis de toți, se răspândi în toate părțile bisericii și unele mănăstiri aveau monahi cu miile. La 397 sau 401, când muri Martin de Tours, 2000 de monahi petrecură trupul său la groapă. În unele regiuni dela Răsărit era așa de puternic curent spre monahism că cetăți și sate rămăneau pustii, fiindcă populația se retrăgea în deșerturi, spre a trăi ca monahi.

Pelângă calități distinse, ce avea monahismul, abstracție de anomalii mai sus amintite, n'a fost lipsit și de alte defecte, ce uneori erau foarte vădite. Mulți începură a vedea în monahism un refugiu dela serviciul oștirii și spre a scăpa, de oaste, se făceau monahi, fără să aibă chemare pentru această tagmă. Împărații Iulian Apostatul (361—363), și Valent (364—378), cari ca inimici ai bisericii erau adversari ai monahismului, văzând în el o miliție a bisericii, cel întâi ca păgân necredincios, iar celălalt ca eretic ariean și gonaciu al ortodoxilor, luând ca pretext că monahii aveau oroare de armată, au dat ordin ca cei buni de soldați să fie scoși cu forța din mănăstiri și luați în armată. Alți monahi apoi își arogau atribuții, ce nu li se cădeau și neliniștiau biserica prin excese fanatice. La sinodul din Efes 449, zis tâlhăresc din cauza brutalităților comise în el, pe lângă soldați erau și monahi, cari amenințau pe episcopii prezenți cu bătaie, de nu vor decide cum voiau delegații monahilor. În sfârșit monahii din cauza admirației, ce unii mari monahi cu dreptul meritată, au ajuns curând la mare considerare și la tot așa de mare idee despre sine, de care uzară atât spre binele bisericii și al societăți, dar și spre scopuri egoiste sau de partid, spre a exercita o influență abuzivă în stat și în biserică și spre a produce nerândueli în viața bisericească, socială și politică, așa că biserica precum și statul a trebuit să ia măsuri prin legi contra monahilor de acest fel, spre a li aminti că ei trebuie să urmeze vocația lor în singurătate și să stăruie în practica virtuților, iar nu să se amestece în alte afaceri prin cetăți și se producă nerândueli. Deci pelângă majoritatea preponderantă a celor ce admirau și venerau monahismul au fost și bărbați, cari'l combătură mai ales în prima fază a existenței lui, ca pe o boală socială. Dar învățătorii bisericii mai toți priviau monahismul ca gradul cel mai înalt de perfecție creștină și de filozofie creștină și-l propagau în modul cel mai deciziv.

§. 60 bis. **Influența ce avu monahismul în special de a fi preferit în cler mai mult traiul celibatar și a se desvoita progresiv celibatul.**

Monahismul ajunsese în biserică la influență din ce în ce mai mare. Această împrejurare avu de rezultat că demnitățile superioare din biserică trecură treptat în mâinile monahilor, atât de venerați, iar clerul căsătorit fu din ce în ce înlăturat față de monahi. Ca urmare monahii nunumai erau preferiți la hintonii de preoți și diaconi, numiți mai târziu la Răsărit ceidintăi „ieromonahi” (*ἱερομόναχοι*) și cei din urmă „ierodiaconi”¹ (*ἱεροδιάκονοι*), ci superiorii lor obținură și loc în sinoade; curând și scaunele de episcopi fură ocupate la Răsărit aproape numai de monahi, iar episcopii căsătoriți ajunseră dela începutul sec. 5 foarte rari în întreaga biserică. La 410 Sinesiu din Cirena, fiind ales episcop de Ptolemaida, refuză la început a primi alegerea, fiindcă era căsătorit și nu voia să se despartă de soția lui, dar fu încă hirotonit și fără a-și lăsa soția. Mai târziu abiă se mai vorbea despre episcopi, cari să fie căsătoriți. Numai în biserica Britanilor, Irlandezilor și Scoțienilor, izolată dela încetarea dominației romane, au existat până în sec. 7 episcopi căsătoriți. Dimpotrivă în restul Apusului, unde încă dela 306, alții cred că chiar dela 300, sinodul din Elvira (Iliberis, Eliberis, în Spania) decretase că episcopii, preoții și diaconii nu se cade a fi căsătoriți; această părere preponderă din ce în ce, decând monahismul se răspândi pretutindenea, așa că pela sfârșitul sec. 4 (485) Siriciu, episcopul Romei (384—398), luă aceeaș măsură ca și sinodul din Elvira. La an. 450 Leon I episcopul Romei (440—461) interzise și ipodiaconilor căsătoria. Această dispoziție servi de normă în tot Apusul. Numai Răsăritul menținù relativ la căsătoria clerului practica vechie și permise clericilor a fi căsătoriți și în viitor, ba încă sinodul din Gangra (360—370 sau poate chiar 340—370), menționat aici mai sus, amenință cu epitimie pe toți ceice n’ar da convenita considerație unui preot căsătorit. Chiar la sinodul ecumenic dela Nicea din an. 325 când unii apauseni stăruiră a se dà un canon general, care să oblige pe toți clericii a nu mai fi căsătoriți, se ridică în contra Pafnutiu, un episcop bătrân din Egipt, ascet din copilăria sa și foarte respectat pentru abțința și virtuțile sale. El rugă sinodul

¹. Propriu zis o incorectitudine etimologică; corect etimologic ei ar trebui să se numiască mai ales diaconomonahi, (*διακονομόναχοι*) adică diaconi monahi, ca și monahii ridicați la treapta preoției adică ieromonahii *ἱερομόναχοι*.

a nu da un atare canon, zicând că căsătoria nu e ceva interzis, ci e tot atât de respectată ca și celibatul; deaceia sinodul să nu impună tuturor clericilor un jug, pe care nu toți l-ar putea purta. În urma cuvântărei lui Pafnutiu sinodul înlătură propunerea de a se da un canon pentru celibat și la Răsărit a rămas astfel și pe viitor; totuș clericii, cari trăiau în fecorie se bucurau de mai mare cinste și aceasta avu de rezultat, că monahii ajunseră la considerare din ce în ce mai mare și aproape ei singuri fură investiți cu cele mai înalte demnități în biserică. Despre episcopi Iustinian (527—565) decretă în sfâșit expres, ca ei să nu fie căsătoriți¹. De fapt la Răsărit cei mai mulți dintre episcopi erau monahi.

**§. 61. Clerul în general. Autoritatea episcopală în special.
Relația între episcop și clerul inferior.**

În acest Period, când întregi popoare se convertiră la creștinism și când raporturi nouă se stabiliră între biserică și stat, clerul în genere câștigă vază în societate, precum și situație materială. Toate treptele ierarhice primiră o nouă dezvoltare. În particular se dezvoltară atribuțiile episcopului. Alegerea episcopilor deveni prin lege de competența sinoadelor eparhiale sau provinciale sau mitropolitane, toate aceste 3 numiri având aceeaș însemnare, iar confirmarea și hirotonia lor fu un drept al episcopului protos. Totuș alegerea episcopilor de către sinoade era precedată de o alegere sau propunere, ce mai adesea avea influență asupra celei dintâi și venia atât din partea clerului inferior cât și din partea poporului, iară mai apoi, înlăturându-se masele populare, ce erau turbulente, acea alegere prealabilă venia cel puțin din partea notabililor („optimașilor“) poporului. Dar pe când canoanele restrângeau din ce în ce participarea clerului inferior și a poporului, voind a face din ce în ce mai independent dreptul de alegere al sinoadelor, suveranii și demnitarii lor tindeau nu fără succese reale a revendică din ce în ce mai mult pentru sine alegerea sau mai ales numirea episcopilor. La Apus deveni uz dela sec. 6 ca alegerea episcopului să fie confirmată de domnitorul țarei.

Dar autoritatea episcopului și sfera lui de activitate crescú în acest Period considerabil. Ca consecință fu o deosebire mai mare între episcopi și clerul subordonat lor. În acest Period episcopii, prin

¹. Novela CXXIII c. 1 din a. 546. Tot Iustinian prin novela XXII c. 42 din a. 530, oprește căsătoria a doua a preoților văduvi, confirmând astfel canoanele respective (N. Tr.).

convertiri efectuate în massă, deveniră căpetenii bisericești ale unui număr mult mai mare de credincioși. Dar episcopii deveniră și superiori unui număr mult mai mare de clerici, căci pentru marea mulțime de credincioși era necesar a spori corespunzător și clerul. Și acum prin sporirea preoților și a diaconilor vaza și autoritatea episcopului crescû față de acești clerici, cari aveau și datoria de a-l pomeni la serviciile religioase. Episcopii obținură încă dela stat și o jurisdicție asupra clerului inferior în afaceri civile și penale; așa dar lor li erau subordinați ceilalți clerici atât în afaceri religioase cât și civile. La acestea se mai adaugiră alte drepturi și privilegii, acordate de stat treptei episcopale. Creșterea proprietății bisericii, sporirea averii bisericii, pe care episcopii o administrau, deși nu personal, dar prin iconomi ai lor, prevăzuți pentru aceasta de canoane, și aleși de ei însuși din clerul lor, fiind la dispoziția lor, deasemenea dădû episcopilor nu numai mijloace materiale mai mari, ci și o competență mai largă. Puterea episcopilor și vaza lor crescû deasemenea prin măsurile pentru asigurarea lor contra punerii cu ușurință sub acuzare și contra condamnărilor ilegale. Episcopii erau responsabili exclusiv înaintea sinoadelor nu numai în diferende și procese civile, ci chiar la acest tribunal ei obținură destule mijloace juridice contra acuzărilor răutăcioase și contra condamnărilor arbitrare. După exemplul din biserica Africei la începutul sec. 5 fu mai apoi și la Răsărit regulă, că spre a condamna un episcop e necesar un sinod de 12 episcopi sub președința unui mitropolit superior. Paralel cu lărgirea sferei de jurisdicție a episcopilor se mări și splendoarea oficiului episcopal și a demnității episcopale; chiar în acest Period episcopii nu se mai încunjurau cu un presviteriu compus din preoți și diaconi simpli, ci cu un stat complicat de funcționari, cu mai multe specii de auxiliari ai lor în administrația bisericească și în oficiul episcopal.

§. 62. Presviteriul sau clerul dela biserica episcopală, ai cărui succesori sunt azi clerul bisericii catedrale și consistoriul episcopal.

În presviteriu, adică în clerul dela bisericile episcopale sau dela bisericile catedrale, cum se numesc ele azi la Apus, cu în-sămnarea lor de biserici ale scaunului episcopal, ale catedrei ($\kappa\alpha\theta\acute{\epsilon}\delta\rho\alpha$) episcopale, se creară distincții numeroase. Clerul bisericilor episcopale sau clerul catedralei formă totodată consiliul episcopului sau consistoriul episcopal, cum se numește el acum.

În Periodul I consiliul episcopilor consta din un simplu presviteriu, compus din presviterii și diaconii bisericii episcopale, pe când în Periodul II presviterii și diaconii dela biserica episcopală aveau încă și distincții și titluri speciale. Primul presviter și primul diacon se numiau arhipresviter și arhidiacon sau protopresviter și protodiacon. Titlul „Arhipresviter” și „Arhidiacon” s'a introdus mai mult în Apus și în Egipt, iară titlul „Protopresviter” și „Protodiacon”, mai mult în restul Răsăritului. Arhipresviterul sau protopresviterul avea mai mare influență și sferă de activitate în serviciile liturgice și didactice, iar arhidiaconul sau protodiaconul avea mai mare influență în afacerile administrative și judiciare. Episcopul se servia de arhidiacon sau protodiacon în special pentru afacerile administrative și judiciare, fiindcă la început acestea se priviau ca de mai mică importanță decât cele liturgice și didactice. Acum însă tocma afacerile de administrație și justiție ajunseră de mai mare importanță, deaceia arhidiaconii sau protodiaconii deveniră curând bărbați cu foarte mare autoritate, voind chiar a fi mai sus de presviteri și a sta mai sus decât ei, fapt ce fu vestezit de sinoade, cari amintiră diaconilor, că ei sunt servitori, iar presviterii le sunt superiori. Diaconii fură adesea și succesorii episcopilor lor. Decând episcopii erau aleși dintre monahi, aduceau cu sine de regulă monahi, cu cari ei și ca episcopi viețuiau că în mănăstire. Acești monahi se numiau singheli (σύγγελοι, sincelli) ai episcopului, adică locuitori în aceiaș casă. La început singheli n'aveau nici o însemnătate oficială, ci erau numai martorii felului de viață al episcopului, dar în curând ei deveniră consilieri intimi ai lui și câștigară mare influență și vază, ca unii ce erau totdeauna în relație cu el. Pentru administrarea averii bisericii, ce era o atribuție proprie a episcopului, spre a înlătură prepusul, în care putea să cadă, că administrează averea bisericii necorect, episcopul trebuia să numiască un iconom (οἰκονόμος). Dacă episcopul nu-și alegea singur un iconom din cler, atunci îi numia un atare mitropolitul, pe baza dreptului devoluției, ce avea acela în atare împrejurare sau a dreptului de a interveni în chestiuni de avere. Decând biserica obținū în persoana episcopilor și dreptul de protector al văduvelor, orfanilor și săracilor la instanțele și autoritățile civile și chiar ea însăș avea mai multă avere, ce la cazuri trebuia reprezentată înaintea tribunalelor, se simți nevoie și de advocați bisericești, cari se numiau eclici sau defenzori (ἐκδικῶν, defensores) și pe cât posibil se luau din cler. Pentru

relația episcopilor cu autoritățile politice și cu curtea imperială existau și trimiși episcopali, cari se numiau apocrisiari (ἀποκρισιάριοι responsarii, responsales, însărcinați de afaceri). Atare apocrisiar avea la curtea din Constantinopole mai ales episcopul Romei, care era departe de Constantinopole, pe timpul când Italia, dela jumătatea sec. 6 reveni supt stăpânirea împăratului dela Constantinopole. Episcopii aveau pentru lucrările de cancelarie arhivari (χαρτουλάριοι, χαρτοφύλακες), notari (νοτάριοι) și scriitori (γραφεῖς, δεξόγραφοι), pentru colecții de cărți aveau bibliotecari (βιβλιοθηκάριοι), pentru servicii inferioare, servitori (δπηρέται), între acești din urmă se numărau și cei ce serviau la bolnavi și la îngroparea lor, deaceea se numiau în Alexandria parabolani (παραβολάνοι adică cei ce se xpuneau epericolului contagiunii; sau παραβολή adică îngrijitori de bolnavi), iar în Constantinopole, copiați (κοπιάται, fossarii, gropniceri ciocli). Acești servitori inferiori erau foarte numeroși, așa că în an. 410 împăratul Teodosiu cel tânăr (408—450) decretă, ca episcopul de Alexandria să nu aibă mai mult de 600 parabolani, iar cel de Constantinopole, nu mai mult de 950 copiați¹. Deasemenea erau clerici, cari aveau a priveghiă pentru ținerea bisericii în bună rânduială și se numiau păzitori ai bisericii, paramonari (παραμονάριοι), în traducere latină, mansionari, fiindcă ei totdeauna trebuiau să fie pe lângă biserică iar biserica fiind casa lui Dumnezeu se numia și simplu casa, ὁ οἶκος, ἡ μονή domus, mansio. Din titlul „paramonariu” „παραμονάριος”, pe care-l avea în biserica vechie un membru al presviteriului episcopal, pus peste servitorii bisericii, s'a format apoi numele de azi, stricat în slavona și româna, a unui servitor bisericesc „Ponomariu” sau „Palamariu”, „Pălimariu”. Unii istorici presupun fără just rezon, că paramonariul ar fi fost inspector episcopal asupra mănăstirilor. Mănăstirile aveau și ele paramonarii lor, pentru că și mănăstirile se numiau μοναί adică case, dar paramonariul mănăstirii nu era un inspector special al mănăstirilor, ci avea aceleași datorii fațăde mănăstire ca și paramonariul dela biserici fațăde biserici. Pentru serviciul de inspecție în circumscripțiile episcopale, episcopii aveau pe horepiscopi, χωρεπίσκοποι înființați încă din Periodul precedent: aceștia continuară a exista și în Periodul II la început în multe biserici; ei aveau cam aceeaș jurisdicție ca și actualii protoierei de

¹. Împăratul Iustinian prin novela 3 din an. 535 prevede ca la biserica sf. Sofii din Constantinopole să funcționeze 60 preoți, 100 diaconi, 40 diaconese 100 ipodiaconi, 100 lectori, 25 cântăreți și 100 portari. (N. Tr).

județe. Dar episcopii trimiteau și inspectori bisericești proprii din presviteriul lor, numiți periodevți (περιοδεῦται, visitatores) și aceasta mai ales de când în multe biserici horepiscopii începură a dispărea, pentru că se degradă demnitatea episcopală, numind episcopi în sate.

În biserica armenescă episcopul avea pe lângă sine presviteri, cari duceau viață feciorească sau monahală și se distingeau prin instrucție teologică și talent la predică; ei purtau titlul de Vardapet sau Vartabet și din mijlocul lor se recrută de regulă și succesorul episcopului.

§. 63. Sinoadele sau conciliile ordinare ori periodice.

Sinoadele sau conciliile deasemenea primară în acest Period o nouă dezvoltare și aici servi de normă tot noua situație externă a bisericii. Ce privește mai întâi sinoadele sau conciliile ordinare, adică repetite periodic, acestea puteau fi totdeauna numai locale sau particulare; la capătul primului Period întâlnim sinoadele mitropolitane, provinciale sau eparhiale, ce trebuiau să se țină conform canoanelor odată sau de două ori pe an¹. Însă vom vedea mai departe (§. 71), că după ce din o simplă treaptă de mitropoliti se făcură două, ba în unele părți pentru un timp chiar trei, potrivit acestor trepte sinoadele mitropolitane deasemenea ajunseră de două trepte, ba în unele părți și pentru un timp chiar de trei. În sec. al 6-lea aflăm în Galia și Spania dispoziția de a se ținea anual și sinoade episcopale sau sinoade diecezane în sens posterior al cuvenitului, adică din timpul când la Apus fu uz a se numi dieceză chiar fiecare circumscripție episcopală; la aceste sinoade episcopul trebuia să adune clerul său pentru a se consulta cu el asupra afaceriilor bisericești din circumscripția lui.

§. 64. Sinoadele sau conciliile extraordinare, generale sau ecumenice.

Sinoade sau concilii convocate din cauze deosebite sau extraordinare au fost în Periodul I mai mari și mai mici, dar n'a fost nici un sinod general sau ecumenic, în care să fi participat biserica întreagă. În Periodul II vedem și sinoade sau concilii, în cari s'au dat hotărâri pentru biserica întreagă și la cari se credea că e reprezentată biserica întreagă. Acestea, propriu zis, erau mai mult sinoade sau concilii, la cari era reprezentată numai biserica întreagă din imperiu roman; dar fiindcă partea cea mai mare a

¹ Labbé în colecția sa de cartonașe numără vreo 62 de atari sinoade, înainte de victoria creștinismului în imperiul roman (N. Tr.)

bisericii, centrul ei, se află atunci în imperiul roman, atari sinoade se priviră ca unele, ce reprezentau biserica întreagă, mai ales că la unele din ele au fost față sau au fost reprezentați și episcopi din alte țări. Uzul de atunci de a se indentifica imperiul roman cu „Lumea întreagă” se manifestă și aici, așa că prin termenul „οἰκουμένη (γῆ), orbis terrarum” se înțelegea nu numai toată lumea ci și imperiul roman singur. Astfel de sinoade generale au fost în Periodul acesta 5; ele fură convocate anume spre a tranșă mari dispute, ce frământau biserica întreagă. Primul sinod de acest fel este cel dela Nicea, oraș în Bitinia (325); al doilea sinod general fu cel întâiu din Constantinopole (381); al treilea sinod ecumenic fu cel din Efeș (431); al patrulea, cel din Halcedon, oraș în Bitinia față în față cu Constantinopole (451) și al cincelea, cel al doilea din Constantinopole (553).

Toate aceste sinoade fură convocate de împărați, cari aveau dreptul de patronat asupra întregii biserici. Așa Sinodul I fu convocat de Constantin c. Mare, al II-lea, de Teodosiu I, al III-lea, de Teodosiu II sau cel tânăr, al IV-lea de Marcian și al V-lea de Iustinian I. Este o încercare curat zădarnică din partea catolicilor romani, a voi să demonstre că episcopul Romei a contribuit la convocarea tuturor acestor sinoade, deși în general e just că împărații convocau sinoadele în înțelegere cu episcopii cei mai distinși, între cari erau mai întâi episcopii Romei. La primul sinod ecumenic au fost față episcopi din tot imperiul roman și chiar din alte state. La sinodul al doilea ecumenic au fost adunați numai episcopi din imperiul roman de Răsărit, fiindcă Teodosiu c. Mare domnia atunci numai în această parte; dar la deciziile sinodului au aderat ulterior și Roma și tot Apusul, așa că acest conciliu, din început numai un conciliu general al imperiului roman de Răsărit, deveni în realitate ecumenic. Sinodul 3, 4 și 5 s'a ținut iarăș fiind față episcopi din ambele părți ale imperiului. Episcopul Romei n'a fost față la nici unul din aceste sinoade, ci la sinodul 1, 3 și 4 fû reprezentat prin delegați, iar la 2 și 5 nici astfei. Roma aderă la deciziile acestor două sinoade din urmă tocma ulterior și în deosebi la ale sinodului 5, nu fără rezistență. La sinodul întâiu au fost față 250—318 episcopi, la al doilea au fost 150 pe lângă 36, cari curând se separară de el ca partidă opusă, la al treilea cam 200, la al patrulea peste 600 sau 630 cum e cifra obișnuită și la al cincelea a fost 165. La toate aceste concilii avu președința pentru desbaterea trebi-

lor interioare ale bisericii când un episcop din cei mai distinși, când mai mulți dintre aceștia, uneori și delegații episcopului Romei, ca ai celui dintâiu în întreaga biserică; dar aceasta nu avea loc îndecomun, pe când teologii catolici romani voesc a demonstra că delegații Romei prezidau toate sinoadele, la cari asistau. Deasemeni e o teză cu tendință când teologii catolici romani afirmă că toate deciziile sinoadelor ecumenice au intrat în vigoare pretutindeni abia după ce ele au fost confirmate de Roma, dimpotrivă numai împărații obișnuiau prin confirmarea lor a da acestor decizii și putere de legi politice. Totuș deciziile sinoadelor ecumenice, cari se țineau la Răsărit și la cari asistau apusenii în mic număr, se trimiteau unele și la Roma și episcopul Romei era rugat a consimți expres cu ele și a aderă la ele împreună cu Apusul, fiindcă era sigur că ele intră în vigoare pretutindeni când întregul Răsărit și Apus le acceptă expres; în acest caz votul episcopului Romei avea o importanță deosebită ca al primului între episcopi și căpetenia întregului Apus. Aceste 5 sinoade ecumenice toate au trebuit să decidă despre dispute dogmatice importante. Pe lângă acestea unele au dat și hotărâri despre depuneri și reintegrări de episcopi și despre alte controverse, iară cele 4 dintâiu au dat și legi bisericesti, zise canoane. Primul sinod a dat 20 canoane, al doilea 7, unii sunt de părere că numai 4, iar canonul 5, 6 și 7 s'ar fi adaus mai târziu, sinodul al treilea a dat 8 canoane, al patrulea 28 sau 30, dacă se adaug alte două dispoziții luate de acest sinod. Autoritatea sinoadelor ecumenice era foarte mare. Chiar Constantin c. Mare a zis despre sinodul întâiu, că toate hotărârile lui merită a fi primite ca ale lui Dumnezeu, fiindcă ceea ce mai mult de 300 de episcopi au crezut că e adevărat, trebuie cu dreptul să fi venit din inspirația sfântului Duh. Iar împăratul Iustinian I, care convocă sinodul al cincelea ecumenic și ultimul din acest Period, hotări în legile sale că toți sunt datori a respecta definițiile dogmatice ale sinoadelor ca pe sfânta Scriptură, iar canoanele, ca pe legile imperiale. Și în adevăr, la autoritatea sinoadelor se plecau chiar episcopii cei mai considerați și mai distinși, nu mai puțin și episcopii Romei, deși aceștia uneori, când era vorba de a consimți cu deciziile sinodale, tindeau să se ridice mai pre sus de ceilalți episcopi și defereau a recunoaște aceste decizii sau refuzau, deși zădarnic, a recunoaște unele puncte secundare din ele. Dar la deciziile conciliilor ecumenice, odată recunoascute de toți, se supu-

neau și episcopii Romei, cum am zis, așa d. e. Innocentiu I (401—417), Leon I (440—461) și Grigoriu c. Mare (590—604), acest din urmă chiar a și zis expres, că el se supune conciliilor ecumenice ca și evangheliei și că celce se rădică contra lor se condamnă singur, fiindcă deciziile lor se bazează pe consimțământul general. Despre istoria acestor sinoade ecumenice vom trata în detaliu cu ocazia eresurilor și controverselor, pentru cari au fost convocate.

§. 65. Sinoadele sau conciliile extraordinare cele topice adică locale, ori particulare.

Pe lângă sinoadele sau conciliile ordinare, ce se țineau periodic și pe lângă cele ecumenice, la Răsărit și la Apus se ținură foarte numeroase sinoade sau concilii particulare, extraordinare: despre cele mai importante dintre ele vom trata la istoria Periodului II, când vom expune ocaziile, cu cari au fost ele convocate. Numai despre unele din ele vom aminti aici, fiindcă acestea au dat canoane, destinate la început numai pentru partea bisericii, ce era reprezentată când ele s'au dat, însă ulterior ele fură primite de biserica întreagă și deveniră canoane generale, fiind în vigoare ca atari până azi. Aceste sinoade particulare sunt următoarele:

1. Mai întâi sinodul din Anghira sau Ancira oraș în Galatia (314—315); acest sinod a dat 25 canoane, ce tratează cu deosebire cum trebuie a fi primiți iarăș în comuniunea bisericii creștinii, ceice căzuse în persecuția lui Dioclețian și a succesorilor lui, dar acum în urmă făcuse penitență.

2. Sinodul ținut cam în an. 315 la Neocesia din Pont; el a dat 15 canoane, ce se referă la disciplina bisericii și tratează anume despre datoriile clerului și despre căsătorie.

3. Sinodul ținut în an. 341 la Antiohia Sirei; acest sinod ca și un altul din an. 339, deși majoritatea celor peste 90 episcopi erau ortodoxi, dar, prinși în cursă de minoritatea ariană, au fost împotriva ortodoxilor riguroși, totuș a dat 4 mărturisiri de credință ortodoxă, omițând numai cuvântul „Ὁμοούσιος” adică „Deoființă” ca însușire a lui Dumnezeu Fiul în relație cu Tatăl, acel cuvânt fiind odios arienilor; sinodul a dat apoi 25 canoane foarte potrivite, ce fură primite ca atari de biserica întreagă.

4. Sinodul, ce s'a ținut doi ani mai târziu (343—344) la Sardica în dieceza Dacia, alipită la Iliricul răsăritean. Istoria acestui sinod se va expune mai în detaliu odată cu controversese reli-

gioase din acel timp. El a dat 20 de canoane ; trei dintre aceste canoane (3, 4, 5), conferiră lui Iuliu, atunci episcop al Romei, ca succesor al lui Petru, corifeul apostolilor și ca episcop al celui dintâiu și mai venerat scaun apostolic, drept de revizuire în procesele despre depunerea episcopilor persecutați atunci prin atari procese de adversari violenți ; dar aceste canoane eșiră din uz la moartea lui Iuliu (352) și cei din Roma numai în mod ilegal le consideră continuu ca fiind în vigoare. Dela 1901, după exemplul Prof. Friederich, catolic vechiu și adversar pretențiilor papale, unii contestă autenticitatea acestor canoane și susțin că ele s'au interpolat în Roma, cam între anii 416—417.

5. Sinodul ținut între anii 360 și 375 în Laodicia sau Laodichia, oraș în partea de miazăzi-apus a Asiei Mici. Acest sinod a dat 60 canoane referitoare în special la cult și la drepturile și datoriile clerului ; el a codificat și canonul sfințelor cărți ale bisericii de Răsărit.

6. Sinodul adunat între anii 360 și 370 în Gangra Paflogoniei. Nu se știe precis când s'a ținut acest sinod, unii îl datează chiar între anii 340 și 370. El a dat 20 sau 21 canoane contra Eustatienilor, adică a adepților extremi ai monahismului, răspândit în Asia Mică de EustatIU al Sevastei (Episcop dela 350—360 † 380).

7. În an. 394 s'a ținut și în Constantinopole un sinod particular supt Nectariu, episcopul local. Sinodul a dat o decizie că numai 2 sau 3 episcopi să nu aibă nici odată drept a depune pe un coleg, nici numai 2 episcopi să aibă drept a instala pe altul. Această decizie se citează ca un canon, în unele colecții, iar în altele că 2 canoane.

8. În sfârșit între anii 390 și 426 s'au ținut în Africa mai multe sinoade, anume unul în Iponia sau Hippo (393), altul în Mileve sau și Milevis (402), iar cele mai multe în Cartagine. Aceste sinoade au fost sub președința lui Aureliu, atunci Primat al Africii, iar un membru foarte influent al lor fu celebrul Augustin, episcopul Iponiei. Ele au tratat despre foarte multe chestiuni importante, dintre cari cu unele ne vom ocupa în special în cursul istoriei Periodului prezent. Aceste sinoade au mai dat și numeroase canoane, ce fură reinnoite și confirmate de fiecare sinod posterior dintre ele, până ce atari canoane formară o colecție întreagă, consistând anume, după împărțirea lor, din 133—147 canoane, între cari și unul, ce determină canonul cărților biblice ale bisericii din Apus. Aceste canoane sunt citate și numărate în biserica de Apus o-

bișnuit după sinodul, care le-a dat, anume drept canoane ale sinodului din Iponia, sau ale sinodului din Mileve sau ale sinodului 1, 2, 3 și celelalte din Cartagine; dimpotrivă în biserica de Răsărit ele se tratează ca provenind dela un singur sinod, anume dela sinodul din Cartagine din an. 419, privit ca sinodul ce le-a dat pe toate, fiindcă el confirmă și canoanele sinoadelor anterioare.

Sinoade particulare extraordinare se adunau în general, atât spre a reprezenta una sau mai multe circumscripții bisericești, spre a căror reprezentare regulată se convocau sinoadele particulare periodice, cât și spre a reprezenta extraordinar biserica întreagă a unui stat sau a unei națiuni, în care caz ele se numiau sinoade ale statului ori naționale, sau spre a reprezenta biserica întreagă de Răsărit sau de Apus, în care caz ele se numesc astăzi și sinoade generale; dar ele constant sunt încă bine deosebite de sinoadele universale sau ecumenice. O deosebită categorie de sinoade particulare extraordinare erau cele ținute, din un motiv particular, de un episcop protos cu toți episcopii, cari tocma se nimeriau la reședința lui (*Ἐπίσκοποι ἐνδημοῦντες*; atari sinoade se numiau în Constantinopol, unde ele cu deosebire se țineau adesea, sinoade endemice *σύνοδοι ἐνδημοῦσαι*). O altă specie de sinoade erau la Apus cele mixte, așa zise concilia mixta, propriu zis adunări ale statului, compuse din episcopi și demnitari civili și convocate spre a desbata chestiuni bisericești și civile; dar aceste adunări intrară în uz abia în Periodul III, anume dela jumătatea sec. 7 mai întâi în Spania, apoi și în Franția.

§. 66. Legile bisericești propriu zise adică cele date de biserică și legile politice. Codificarea lor (Codices).

Canoanele conciliilor ecumenice, precum și ale sinoadelor particulare extraordinare, numite mai sus, ce au fost primite și în alte biserici particulare, pelângă bisericile pentru cari s'au dat, fură culese și răspândite curând în întreaga biserică, așa că ele erau în vigoare pretutindenea ca legi bisericești, ce obligau pe toți. Intre acestea s'a admis la Răsărit pelângă cele 85 canoane zise „apostolice” încă și hotărâri ale unor episcopi cu mare vază, așa ale lui Dionisiu cel Mare (-| 264), Atanasiu cel Mare (-| 373), Vasiliu cel Mare (-| 379) și ale altora, cu un cuvânt canoanele zise ale sf. Părinți. Dinpotrivă la Apus, pe lângă canoanele conciliilor ecumenice și particulare, precum și pe lângă primele 50 canoane zise „apostolice”, s'au cules anume mai întâi în Roma și decizii

sau epistole decretale ale episcopilor Romei, iar această culegere (codex) s'a răspândit din Roma și peste tot Apusul, deaceea aflăm apoi în toate colecțiile apusene și decretale, ce curând intrară în vigoare în tot Apusul pe lângă canoanele sinoadelor și canoanele zise apostolice.

Dar și împărați creștini dădură legi sau așa zise constituții relative la biserică, anume mai fiecare împărat începând dela Constantin c. M. Aceste legi imperiale în chestiuni bisericești au fost apoi codificate împreună ca celelate legi imperiale de împărați inșiși. Teodosiu II publică la an. 435 o colecție de toate legile imperiului, în vigoare pe timpul său, colecție cunoscută sub numele de „Codex Theodosianus.” In el sunt secții întregi relative la chestiuni bisericești. Iustinian deasemenea publică în an. 538 un atare codice, ce scoase din uz pe cel Teodosian și primi numele „Codex Iustinianeus”. In el deasemenea titluri întregi conțin legi relative la biserică. Acest împărat și mai fiecare succesori a lui a dat încă și legi nouă, așa zise novele (novellae, *νεαράι*), între cari deasemenea se văd legi relative la biserică. Deaceea mai întâi codicele Teodosian, apoi codicele Iustinianeu, precum și colecția de novele a lui Iustinian și a împăraților următori, conținând toate numeroase legi bisericești, erau și documente pentru Dreptul canonic. Mai târziu se formară și diferite colecții private ale legilor imperiale, relative numai la chestiuni bisericești, ale așa ziselor *Constutiones ecclesiasticae*. Multe din legile împăraților germani, ce au fost însă date în Periodul următor mai mult cu consultarea așa ziselor concilia mixta, adică a adunărilor statului, compuse din episcopi și magnați, deasemenea se referă la biserică și se păstrează în diferite colecții.

§. 67. Desvoltarea mai largă a sistemului mitropolitan în genere.

Sistemul mitropolitan primi o mare desvoltare, ce stă în conexiune cu modificarea împărțirii imperiului. Dela Marele Constantin imperiul roman fu împărțit în 4 Prefecturi: Orientul, Iliricul, Italia și Galia. Aceste prefecturi se împărțiră apoi în dieceze sau guvernăminte; așa prefectura Orient fu împărțită în diecezele: Egipt, Siria sau Orientul în sens strâns, Asia, Pont și Tracia, dar Egiptul și Siria formară până la Teodosiu c. M. numai o dieceză și abia după el, două; prefectura Iliricul se împărți în diecezele: *Illyricum poprium* sau *occidentale*, care însă dela 379 fu anexat definitiv la prefectura Italia, apoi diecezele: Dacia și

Macedonia, cari împreună se numiau Illyricum orientale și sub acest nume formară dela 379 singure o prefectură; prefectura Italia, se împărția în diezezele: Italia (Italia de sus), Roma (Italia de mijloc, și de jos) și Africa, iar dela 379 și dieceza Illyricum occidentale; prefectura Galia fu împărțită în diezezele: Galia, Ispania, și Britannia. Fiecare dieceză se diviză în provincii, dar acestea acum natural erau mult mai mici decât provinciile dinainte de Constantin c. M., căci teritoriul, ce consistă înainte din 42 provincii, pelângă peninsula italică, era divizat acum în 116—120 provincii. În fruntea fiecărei provincii era un praeses sau proconsul, în fruntea fiecărei dieceze, un vicar, numit uneori și exarh (ἑξάρχος) și în fruntea fiecărei prefecturi, un prefect. Însă provinciile se numiau la Greci eparhii (ἐπαρχία). Încă din Periodul I, ce privește în special biserica de Răsărit, în capul fiecărei provincii sau eparhii era de regulă un mitropolit, prin faptul că episcopul capitalei provinciei devenise căpetenia celorlalți episcopi din aceeași provincie, acum însă mai multe provincii formau o dieceză și mai multe dieceze, o prefectură, deaceea acum episcopul rezident în capitala unei dieceze deveni căpetenia tuturor episcopilor diecezei și astfel totodată *mitropotit superior*, adică superiorul mitropoliților din toate provinciile, ce cuprindea dieceza. Astfel sistemul mitropolitan cel simplu din Periodul anterior deveni în Periodul acesta deocamdată de două trepte, deosebit că se creă și un grad mai inferior al lor, adică cel de mitropoliți onorari sau titulari. Toți mitropoliții diecezei Egiptul, Libia și Pentapole, ce era împărțită în mai multe provincii, aveau ca mitropolit superior pe mitropolitul Alexandriei. Toți mitropoliții diecezei Orient (Siria și țările vecine), compusă și ea din mai multe provincii, aveau ca mitropolit superior al lor pe cel din Antiohia. În dieceza Pontul era mitropolit superior cel din Cesaria Capadociei în dieceza Asia, cel din Efes; în dieceza Tracia era mitropolit superior mai întâi cel din Eraclia, apoi episcopul de Constantinopole, iar cel de Eraclia deveni numai locțiitorul său; în dieceza Macedonia fu mitropolit superior, cel din Tesalonic; în dieceza Iliricul; apusean, cel din Sirmiu, în dieceza Roma, cel din Roma, deși acesta în sec. 4 încă nu recunoștea alți mitropoliți în dieceza lui afară de sine însuși și deși, ce e drept, aici apărură abia în sec. 5 ca mitropolit mai întâi numai episcopul Ravennei; în dieceza Africa fu Primas totius Africae primatele Cartaginei. Mai puțin evidentă este această relație, încă dela începutul Periodului al II-lea, în dieceza Dacia,

unde atunci episcopul de Sardica poate să fi fost mitropolit superior; dimpotrivă pela capătul Periodului, din cauză că între acestea Dacia a fost pustiită de barbari, mitropolitul de Tesalonic era mitropolit superior numai în Macedonia ci și în Dacia; dar în an. 535 împăratul Iustinian a dat diecezei Dacia un propriu mitropolit superior, pe episcopul de Iustiniana sau Iustiniana prima, noua capitală a Daciei. Dimpotrivă în diecezele Italia de sus (Italia), Spania, Galia și Britannia la începutul Periodului chiar mitropolii propriu zisi erau abia în curs de înființare. În dieceza Italia, unde în sec. 4 se înființară mitropolii la Mediolan și Acvileia, se menținură continuu numai cei 2 mitropolii. În Galia vedem mai întâi la an. 417 că mitropolit superior era episcopul de Arelate (Arles), în Spania, mai întâi între 568 și 483, episcopul de Hispalis (Sevilla), dar apoi în ambele țări demnitatea aceasta trecu la alți episcopi. Mitropolii superiori primiră la apus titlul de primați; numai în Africa mitropolitul superior avea titlul de Primas totius Africae, căci aici fiecare mitropolit se numia Primas provinciae; la Răsărit ei se numiau Exarhi sau Patriarhi (ἑξάρχου, sau πατριάρχου), deși la început chiar un mitropolit propriu zis se numia uneori exarul eparhiei. Deasemenea chiar un mitropolit propriu zis se intitula uneori patriarh, dar mai ales la Apus. Mitropolii superiori cei mai distinși erau: cel de Roma, Antiohia și Alexandria, cu cari se coordonară apoi încă doi episcopi: cel de Constantinopol și cel de Ierusalim, ridicați ulterior la rangul de mitropolii superiori. Acești 5, în virtutea recunoașterii lor de toți, mai ales la Răsărit conservară apoi singuri numele distinctiv de *Patriarhi*, pecând ceilalți, în timpul următor se numiau la Răsărit încă numai exarhi, iar la Apus primați. Astfel în locul mitropoliiilor propriu zisi din Periodul I avem în Periodul II pelângă aceștia și mitropolii superiori, anume la urmă cu titlul distinctiv de primați sau exarhi și de patriarhi; aceștia toți aveau și numele comun de arhiepiscop (Ἀρχιεπίσκοπος). Prin arhiepiscop se înțelegea anume în Periodul acesta de regulă un mitropolit superior, adică un exarh ori primate sau patriarh. Totuș mai apoi titlul de „Arhiepiscop” deveni la Apus comun întâi fiecărui mitropolit, precum denumirea de „Diecesa” se da fiecărei circumscripții episcopale; unii mitropolii din Apus purtau și titlul de „Patriarh”, iar cel din Acvileia chiar constant, dela sfârșitul Periodului încoace; numai reședința lui în timpul modern (1451) fu strămutată în Veneția. La răsărit titlul de „Arhiepiscop” deși s'a conservat ca titlu de mi-

tropolit superior, însă în ultimele secole ale evului mediu fu dat în senz mai inferior și mitropoliților onorari sau titulari, iară titlul combinat „Arhiepiscop și mitropolit“ (Αρχιεπίσκοπος και μητροπολίτης) înseamnă în timpul modern un mitropolit cu drepturi mai mari de cât mitropoliții propriu ziși. La Răsărit fiecare circumscripție episcopală poartă azi de mult timp și numele „Eparhie“.

§. 68. Mitropoliții în special.

Numele de mitropolit intră în uz abia dela Periodul II; în Periodul precedent (I) episcopii de frunte ai fiecărei provincii se numiau „episcopi protoși“ ai provinciei (οἱ πρότοι). Drepturile mitropoliților se dezvoltară acum complet. Mitropolitul fu căpetenia și protosul episcopilor din provincia lui. El avea dreptul a convoca sinoade eparhiale sau provinciale și chiar le convocă de două ori sau cel puțin odată pe an și execută și deciziile sinodale, admise de el. Sinodul mitropolitan avea dreptul a rezolvi plângeri contra episcopilor, precum și apeluri contra sentințelor date de fiecare episcop; mai avea dreptul a depune pe episcopi și a instala în loc pe alții; totuș dela sfârșitul sec. 4 se cerea pentru aceasta ca sinodul să fie destul de numeros, iar mai apoi, ca sentința să nu fie dată de mai puțin de 12 episcopi, după exemplul bisericii din Africa. Sinodului mitropolitan i s'a mai dat atribuția de a alege la o eparhie vacantă episcop, care trebuia confirmat și hirotonit de către mitropolit; uneori se cerea pentru aceasta și consimțirea sau propunerea clerului și a poporului, reprezentat acum mai des numai de notabili, dar mai mult spre a desemna pentru cler și popor ca episcop un bărbat demn, agreeat și cu greutate, iar nu ca și cum acesta ar fi un drept esențial al clerului și poporului. Celce nu era ales de sinodul mitropoliei și nu obținea confirmare și hironie dela mitropolitul său propriu, nu era privit ca episcop canonic. Drepturile mitropolitului sporiră așa de mult, că nici un episcop nu putea pleca în călătorie fără permisiunea mitropolitului său și fără scrisori de recomandare dela el; apoi fiecare episcop era dator a pomeni numele mitropolitului său la serviciile religioase, iar episcopul, care nu și numia singur iconom, cum era dator, primia unul numit de mitropolit.

§. 69. Mitropoliți onorari.

Adesea împărații dă mai târziu unei provincii încă o capitală.

sau două, deaceia și episcopilor acestor cetăți li se conferia titlul de „Mitropolit”. Uneori împărații de după Constantin divizau chiar o provincie în două părți, făcând din ea două provincii; în consesintă trebuiau să fie acum în cele două provincii și doi mitropoliți; dar cum la aceasta se opuneau vechii mitropoliți ai provinciilor, s'a decis mai târziu ca provincia să rămână bisericește nedivizată și ca episcopii din capitalele provinciilor nouă să fie numai mitropoliți onorari sau titulari. Mitropoliții aceștia la început erau subordinați mitropolitului vechiu al lor și veniau la sinoadele lui. Dar în cursul Periodului ei deveniră liberi și depindeau numai de mitropolitul superior sau de „Arhiepiscop,” căruia era subordonat și vechiul lor mitropolit.

§. 70. Mitropoliții superiori și desvoltarea dintăi a sistemului mitropolitan.

Precum am spus, unii mitropoliți din Periodul I deveniră în Periodul II mitropoliți superiori sau „Arhiepiscopi”, fiindcă reședințele lor (metropolele) deveniră acum capitale de dieceze. Așa mitropoliții de mai înainte ai Romei, Alexandriei, Antiohiei, Efesului, Cesariei Capadociei, Eracliei din Tracia, Tesalonicului din Macedonia, poate și episcopul Sardicăi din Dacia, deveniră mitropoliți superiori; mai departe deveniră atari cel de Sirmiu din dieceza Iliricul propriu sau apusean și cel de Cartagine din Africa. În celelalte părți de Apus ei nu s'au organizat așa timpuriu și așa de general și regulat, fiindcă acolo, cum am spus, însuș mitropoliții propriu ziși nu erau constituiți încă deplin; apoi și situația politică se modifică mult, ceea ce a împiedicat o desvoltare normală progresivă a organismului bisericesc. Dar și la Răsărit situații politice nouă provocară curând organizații nouă în ierarhia de mai sus. Când vechiul Bizanț deveni Roma-Nouă sau Constantinopole, fu natural ca Constantinopole să aibă precădere în Tracia față de Eraclia, și astfel episcopul de Constantinopole fu propriul mitropolit superior al Traciei, iară cel de Eraclia rămase numai locțiitor al său și pe lângă această calitate, cum și pe lângă vechiul său titlu de exarh mai păstră numai dreptul de a hirotoni pe episcopul de Constantinopole, ca pe unul ce mai înainte era subordonat lui.

§. 71. Desvoltarea de mai târziu a sistemului mitropolitan superior și mai ales a celui patriarhal.

Mitropoliții superiori la început erau toți egali și coordinați

între sine; dar natural cel din Roma era primul, cel din Alexandria al doilea și cel din Antiohia al treilea. Când li se alătură cel de Constantinopole, sinodul II ecumenic (381, canonul 3) îi dădă rangul imediat după cel din Roma, fiindcă Constantinopole acum era capitală și reședința imperiului și astfel acum scaunul de Constantinopole fu al doilea, cel de Alexandria al treilea și cel de Antiohia al patrulea scaun arhiepiscopal. Însă după soarta tristă a Ierusalimului dela an. 70, episcopul de Ierusalim, în timpul când se organizară mitropoliții, rămăsese numai episcop propriu zis și era subordonat mitropolitului din Cesaria Palestinei. După noua împărțire a imperiului roman, când Palestina fu divizată în trei provincii, Palestina prima, secunda și tertia chiar atunci Ierusalimul nu obțină poziție de capitală a unei din aceste provincii, și episcopul de Ierusalim nu deveni mitropolit; totuș primul sinod ecumenic din Nicea (325) îi conferi prin can. 7 o anumită precădere onorifică și îi acordă, cum cred unii, rangul imediat după primii 3 mitropoliți din biserica întreagă, despre cari menționează precedentul canon 6, adică după mitropoliții de Roma, Alexandria și Antiohia sau, cum opinează alții și propabil mai just, căci can. 6 vorbește nunumai despre cei 3 primi mitropoliți, ci și despre mitropoliți în general, îi conferi rangul în întreaga biserică imediat după mitropoliți în general, iar în biserica Palestinei imediat după mitropolitul său, mitropolitul Cesariei în deosebi, spre a-i da precădere față de toți ceilalți episcopi și a onora astfel Ierusalimul sau „Aelia,” ca leagănul creștinismului; dar prin aceasta numitul episcop încă nu deveni mitropolit, ci rămase tot subordonat mitropolitului de Cesaria. Iar când el, nu fără a intra în luptă mai întâi cu mitropolitul Cesariei, voind să devină și mitropolit, ba chiar mitropolit superior, recurse pentru aceasta la felurite mijloace, natural din această cauză el intră în luptă și cu propriul său mitropolit superior, arhiepiscopul Antiohiei, fiindcă avea pretenții asupra atotă Palestina, Fenicia și Arabia, cari erau sub jurisdicția arhiepiscopului Antiohiei. Ba încă el voia nu numai acestea ci invocând epoca apostolică cerea rangul înainte de arhiepiscopul Antiohiei, stăruind în acest senz la sinodul ecumenic din Efes (431), care însă nu-i acordă cererea. Disputa dură mai departe până ce la sinodul al patrulea ecumenic din Halcedon (451) ea fu decisă astfel: episcopul de Ierusalim, care între aceste cu sprijinul împărților intrase în posesiunea drepturilor, ce urmăria, să fie arhiepiscop a toată Palestina; dar în scimb să restituie mitropolitului

Antiohiei Fenecia și Arabia. Astfel episcopul de Ierusalim intră în rând cu primii arhiepiscopi, cari primiră în sec. al 6-lea la Răsărit exclusiv titlul de „Patriarhi.” Ulterior el obținù încă o provincie în Siria și una în Arabia, adăugând la titlul său și Siria și Arabia.

Titlul „Patriarh” a fost la început numai un titlu onorific, ce se da personal fără nici o restricție episcopilor, cu deosebire venerabili. Ba el este chiar de origine anterioară creștinismului, căci încă strămoșii genului omenesc, precum și cei ai poporului Israil, se numiau în limba greacă patriarhi, adică părinți primitivi ai genului omenesc, respectiv ai lui Israil ; apoi când Iudeii mai târziu se risipiră în imperiul roman, fruntașii din provincii ai neamului lor se numiau tot patriarhi. La creștini montanistii au fost ceidintâi, cari numiră patriarh pe episcopul lor cel mai de frunte, pe când în biserica universală, catolică sau ortodoxă, încă în sec. 4 purtă acest titlu fără vre-o restricție eventual fiecare episcop mai venerabil, deși nu era episcop al unei cetăți importante, iară la Apus încă mult după aceea se numiau așa uneori chiar mitropoliți simpli. În sec. 5 numele „patriarh” era identic cu cel de „exarh” la Răsărit până ce în sfârșit se fixă deosebirea lor, așa că în sec. al 6-lea titlul „Patriarh” fu rezervat numai celor cinci primi ierarhi după rang. Cu toate acestea episcopul Romei și al Alexandriei purtară de predilecție și mai departe titlul „Arhiepiscop” sau titlul simplu episcopal de „Papă” (πάπας, Papa) adică părinte, ce era obișnuit în localitate. Așa episcopul Alexandriei purta titlul „πάπας” ca și al Romei, dar titlu acesta se da în genere episcopului Romei și în sfârșit prin „πάπας, papa” simplu se înțelegea numai mitropolitul superior al Romei, cel din Alexandria tot se numi încă „πάπας” dar cu adausul „al Alexandriei”, deși din început acest titlu potrivit însemnării lui se dà tuturor episcopilor și chiar episcopilor din cetăți de tot mici.

Mitropolitul superior al Romei avea sub jurisdicția lui la început numai Italia de mijloc și de miazăzi, anume cele zece provincii suburbicane adică situate aproape de Roma; dar el tinse curând a aduce supt jurisdicția lui și diecezele vecine și așa favorizat de vaza lui cea mare, ca episcop al unei biserici apostolice, strălucită cu deosebire la Apus, apoi, de impresia ce făcea chiar numele cetății Roma și de împrejurările timpului, își întinse jurisdicția mai întâi asupra diecezelor ilirice, foarte devotate Romei, fiindcă în ele erau foarte multe colonii romane, apoi

și asupra diecezelor din tot Apusul, tot așa de devotate. Numai unele dieceze rezistară încă un timp, așa cele din Iliricul răsăritean, cele din Galia, dar mai energic de cât toate, dieceza Africei, deasemenea una la capătul Periodului, diecaza Italia, cel puțin cu mitropoliile Mediolan și Acvileia, iar chiar după sfârșitul Periodului, bisericile din Britannia, Irlanda și Scoția, până ce la urmă și acestea căzură sub jurisdicția Romei pela sfârșitul sec. 7. Din împrejurările timpului i-au fost favorabile în această privință: raporturile încă nestabilite la Apus între mitropoliți propriu ziși și mitropoliții superiori, apoi controversile bisericesti, precum și modificările politice și calamitățile publice, când bisericile lovite de acestea căutau sprijin la puternica biserică a Romei. Și deaici urmă că mitropoliții superiori ai altor dieceze recunoscură unul după altul pe cel din Roma ca superiorul lor, fiind satisfăcuți a deveni locjiitorii sau vicarii acestui mitropolit superior.

După arhiepiscopul Romei se luă cel de Constantinopole. Acest episcop la sinodul II ecumenic din Constantinopole (381) fu rădicat în rang după cel de Roma, care era întâi și fu coordinat cu el (can. 3), obținând probabil atunci și jurisdicția peste Tracia și peste arhiepiscopul Eracliei, mitropolitul superior depână atunci al Traciei, care deveni acum numai locjiitorul lui. Dar arhiepiscopul Constantinopolei, urmând treptat exemplul episcopului Romei, își întinse jurisdicția cu ajutorul împăratului Teodosiu II (408—450) și peste diecezele Asia și Pont, ceace sinodul 4 ecumenic din Helcedon (451) confirmă prin can. 28, deși episcopul Romei protestă, din cauză că se temea de acest rival. Ba încă în mod provizoriu (între anii 421—423) arhiepiscopul de Constantinopole supt Teodosiu II disputase celui din Roma chiar jurisdicția peste diecezele Iliricului răsăritean. Precum exarhii diecezelor subordonate scaunului din Roma deveniră simpli vicari ai arhiepiscopului Romei, astfel și exarhii diecezelor, supuse arhiepiscopului de Constantinopole, deveniră simpli vicari ai acestuia. De atunci titlul „Exarh” are însemnare identică cu cel de „Vicar” și între episcopi se numește exarh deaici înainte vicarul sau locjiitorul unui patriarh.¹

Astfel dela jumătatea sec. 5 (451) se aflau 5 patriarhii și anume :

¹ Mai târziu și episcopii de orice rang desemnau în eparhiile lor clerici, cu însărcinarea de a-i reprezenta în vre-o afacere și acești clerici se numiau exarhii lor. Astfel cuvântul „exarh” se aplică în Periodul III și la preoți, ca reprezentanți sau delegați eventuali ai episcopilor, mitropoliților sau patriarhilor.

cea de Roma, ce pe lângă dieceza sa, consistând la început numai din Italia de mijloc și de miazăzi, își supuse treptat tot Apusul, incluziv Iliricul răsăritean, apoi cea de Constantinople, ce cuprindea Tracia, Asia și Pontul, cea de Alexandria cu Egiptul, Libia și Pentapole, mai departe cea de Antiohia, ce se întindea peste Siria, Fenicia și Arabia, în fine mica patriarhie de Ierusalim, ce se mărginea numai la Palestina, iar mai târziu încă la câte o provincie în Siria și Arabia. Patriarhia de Constantinople avea 39 mitropoliți și ca la 400 episcopii, cea de Alexandria 14 mitropoliți și vreo 114 episcopii, cea de Antiohia, 13 mitropoliți și 140 episcopii, cea de Ierusalim, 3 mitropoliți, mai târziu 5 și vreo 30 episcopii mai târziu 59; cea din Roma din început cu 10 provincii, la finele Periodului avea mai multe provincii sau mitropolii și episcopii de cât toate celelalte patriarhii la un loc.

Încă de pe când mai multe provincii bisericești sau eparhii formară o dieceză, în fruntea căreia era un primate, exarh sau patriarh, pelângă sinoadele eparhiale se adăugiră sinoadele diecezane, ca instanțe superioare; la acestea se adunau mitropoliții și episcopii sau cel puțin mitropoliții din toate eparhiile unei dieceze sub președința primatului, exarhului sau a patriarhului. Aceste sinoade se numiau în Africa sinoade plenare, pecând la Răsărit ele se numiau în genere sinoade diecezei sau sinoade diecezane, iar în deosebi sinoade exarhale sau patriarhale. Când însă din ce în ce mai multe dieceze ale bisericii apusene cu primații sau exarhii lor recunoscură supremația primatului sau patriarhului diecezei Roma, supremația patriarhului, arhiepiscopului și a Papii de Roma, sinoadele diecezane din Apus obținură o instanță superioară în sinoadele patriarhului sau ale papii de Roma. Astfel sinoadele ordinare sau periodice deveniră la Apus de trei grade, căci sinodul mitropolitan avea ca instanță superioară sinodul primatului sau exarhului său, vicarul Romei, iară ca instanță supremă, sinodul din Roma al papii. Deasemenea când și la Răsărit diecezele Tracia, Asia și Pont cu exarhii lor au trebuit a recunoaște supremația episcopului de Constantinople ca patriarh superior lor, exarhii Traciei, Asiei și Pontului țineau sinoade proprii diecezane sau exarhale, însă și patriarhul ținea sinoade patriarhale, la cari erau reprezentate apoi toate 3 diecezele. Dar în timpul următor în patriarhia de Constantinople se pare că sinoadele ținute de exarhi au eșit din uz, spre a face loc esclusiv sinoadelor patriarhale, așa că mai departe în această

patriarhie ca și în patriarhile de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, ce cuprindeau fiecare numai câte o dieceză, se ținură regulat sinoade ordinare numai de două grade, adică sinoade mitropolitane și patriarhale.

Deci patriarhii aveau față de mitropoliți, atât indirect prin vicarii sau exarhii lor cât și direct aceleași drepturi, ca și aceștia față de episcopi, așa dreptul de a confirma și hirotoni pe mitropoliții aleși, dreptul de a acorda mitropoliților permisie de călătorie și scrisori de legitimație, dreptul devolutiv sau de intervenție în avere streină, când un mitropolit nu-și numea el însuș iconom, conform canoanelor, precum și dreptul de a fi pomenit pe nume de către mitropoliți la serviciile religioase. Patriarhii convocau pe mitropoliți la sinoadele patriarhale, primeau pări contra lor și le prezentau la sinod. Ei cu sinoadele lor erau deasemenea și instanța superioară pentru mitropoliți și sinoadele acestora, așa că apelurile dela sinoade mitropolitane se făceau la patriarhi și sinoadele lor. Patriarhii înșiși erau coordinați între sine, dar așa că există între ei ordinea de rang arătată mai sus. Ei se pomeau la serviciile religioase reciproc, unii pe alții. Dacă aveau, să fie judecați patriarhi, atunci împăratul trebuia să convoace un sinod propriu și în fruntea lui sta alt patriarh, de ordinar mai înalt în rang, de aici apoi cel de Roma și partizanii lui au dedus că el, având rangul cel mai înalt, poate judeca pe toți, iar pe dânsul nimeni. Totuș în a. 403 sinodul contra lui Ioan Hrisostom, patriarhul de Constantinopole, a fost prezidat de Teofil, patriarhul Alexandriei, care-i era atunci inferior în rang, iar în an. 404 un alt sinod contra aceluiaș, nu fu prezidat de nici un patriarh, ci de un arhiepiscop mai neînsemnat și atari cazuri se văd adesea și mai târziu. Deasemenea pentru cercetarea plângerii contra lui Simah, episcopul Romei, Teodoric cel Mare convocă la Roma între anii 501—502 un sinod din episcopii Italiei, înaintea căruia trebui să se înfățișeze Simah, și dintâi el voi chiar să se înfățișeze, dar însuș sinodul declară, negreșit la urmă, că episcopul Romei nu poate îi judecat de nimeni¹.

Patriarhiile tot încă nu cuprindeau biserica întreagă din imperiul roman și din statele formate pe ruinele lui la Apus. Ră-

¹ Cu toate acestea mai târziu papii au fost judecați de suverani lumști, d. e. papa Leon II de Carol cel Mare, iară un alt papă Leon (VIII) ținù un conciliu general în Lateran unde se recunoscù lui Oton cel Mare, împăratul Germaniei, dreptul de a guverna scaunul papal și de a alege pe papi (N. Tr.)

maseră încă biserici, ce nu țineau de nici una din cele 5 patri-arhii, cu totul făcând abstracție că la Apus unele dieceze apărară independentența lor față de Roma încă în întregul Period. Înainte de capătul Periodului se aflau încă la Apus ca și la Răsărit primați independenți și chiar unii mitropoliți independenți. Astfel la Apus primatele Cartaginei fu mai în tot cursul Periodului primate independent, deși Roma de timpuriu a tins să-și supună și Africa și din această cauză au fost multe lupte. Deasemenea în acelaș interval afirmară independența lor mitropoliții de Mediolan și de Acvileia, iar dela jumătatea sec. al 6-lea și mitropolitul de Ravenna tindea la aceeaș situație. Tot așa la Răsărit se menținū independent și mitropolitul Ciprului; arhiepiscopul ori patriarhul de Antiohia a tins a și-l subordina, cum subordonase pe toți ceilalți mitropoliți ai Siriei și ai țărilor adiacente, dar Sinodul al 3-lea ecumenic din Efes (431) după cererea episcopilor Ciprului confirmă independența, pe care și-o apăraseră până atunci mitropolitul de Cipru. Astfel de mitropoliți independenți se numesc la Răsărit autocefali, adică mitropoliți, cari nu au asupra lor un mitropolit superior, ci sunt cordinați cu mitropoliții superiori sau cu arhiepiscopii, cari au fiecare atribuția de autocefali, adică calitatea de căpitenii independente și le sunt cordonați, deși le sunt inferiori în rang. Însă mitropolitul autocefal al Ciprului obținū mai târziu chiar titlul și rangul de mitropolit superior sau de arhiepiscop în senzul primitiv al cuvântului, episcopii lui fiind înaltați mitropoliți onorari.

Mitropoliți superiori, ca cei constituiți în Periodul II în imperiul roman, s'au înființat și în afară de imperiul roman, anume mai întâi în biserica Persiei. Aici mitropolitul de Seleucia sau propriu zis de Ctesifon deveni mitropolit superior sau „Catholicos”, în limba siriană „Iazelich”, adică șef universal al întregii biserici din Persia. Acelaș caz avu loc în Armenia și Iberia, ai căror mitropoliți superiori deasemenea purtau titlul de „Catholicos”. Biserica Armeniei era supusă din început arhiepiscopului din Cesaria Capadociei, fiindcă de aici a venit și aici s'a hirotonit Grigoriu Luminătorul, apostolul ei; această biserică deveni autocefală în an. 390. Biserica Iberiei era supusă din început arhiepiscopului Antiohiei, căci de aici obținū ea primul episcop; ea se declară autocefală în an. 556 și fu recunoscută astfel în an. 604; totuș împrejurări politice, anume dela an. 628 dependența politică mai oneroasă a Iberiei de imperiul roman, precum și pe-

ricolul din afară, ce amenință biserica Iberiei, avură de rezultat că această biserică pierdă curând independența ei mai în tot Periodul III și fu subordonată din nou patriarhului de Antiohia.

Ș. 72. Tendinți de supremație ale episcopilor Romei.

Primatul lor onorific universal recunoscut în biserica întreagă.

Primatul de jurisdicție universală, la care aspirau, câștigat la Apus.

Precum încă din Periodul I cei trei episcopi principali, apoi mitropoliți, ai Romei, Alexandriei și Antiohiei aveau foarte mare vază, astfel și în Periodul II, între mitropoliții superiori sau „Arhiepiscopi“, cum au fost intitulăți prin noua împărțire a imperiului roman mitropoliții din capitalele diecezelor, aveau tot așa vază mai întâi cei trei episcopi distinși ai Romei, Alexandriei și Antiohiei, iar apoi cei cinci arhiepiscopi principali ai Romei, Constantinopolei, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Natural că dintre ei arhiepiscopul Romei era cel mai distins și ca atare un factor foarte ponderos în biserica întreagă. El avea cu deosebire mare vază și prin aceasta era așa de influent, că aderarea lui se urmăria cu mult zel, în toate afacerile importante ale bisericii, iară protestul lui, veto pronunțat de el, era tot așa de redutabil. Totuș autoritatea înaltă, ce episcopul Romei avea în Periodul II se reazămă pe împrejurări și situații deosebite din acel timp, ce s'a adaus la vechea considerare, că el era celdintâiu dintre frunțași. Aceste împrejurări deosebite au fost următoarele :

În Periodul II s'a completat și s'a stabilit pretutindenea tradiția, că biserica Romei nu numai fu înființată de Petru, ci și că acesta a fost episcop al ei 25 ani, așa că toți credeau nu numai că biserica Romei era fundația lui Petru, corifeul apostolilor, ci și că episcopii Romei sunt succesorii lui, ca ai primului episcop de Roma. În consecință domină credința că o venerare deosebită se impune față de episcopii Romei, atât în baza originii bisericii Romei de la Petru, cât și pentru că apostolul corifeu Petru fu primul episcop al Romei. Deși toți episcopii în peneral erau succesorii apostolilor și ca atari ereditarii doctrinelor și ai puterii lor, dar episcopul Romei trecea încă de succesori particular al lui Petru și deci ca ereditar particular al doctrinei și autorității lui Petru, iar apoi se reimprospătară toate dinstincțiile ce Christos și ceilalți apostoli dădură lui Petru.

Episcopii Romei însiși deasemenea nu scăpau nici o ocazie de a invocă aceste amintiri, când voiau să-și afirme vaza lor și nu

omiteau niciodată a aduce aminte celorlalți episcopi, că Christos a zis lui Petru : „Tu ești Petru și pe această peatră voi zidi biserica mea...”

La Apus se mai adăogiă încă împrejurarea că biserica Romii era sau cel puțin se privia ca biserică mămă a tuturor celorlalte biserici din Apus și ea era în Apus singura biserică, care se putea mândri că e necontestat de origine apostolică. Deaceea și scaunul din Roma se numiă la Apus scaun apostolic, „sedes apostolica” pur și simplu și această numire deveni generală așa că chiar răsăritenii se obișnuiră cu ea și în corespondența cu Apusul se acomodau cu numele obișnuit la Apus, înțelegând prin scaunul apostolic numai scaunul episcopului Romei. Din cauza acestei vase mari scaunul Romei a putut supune sub jurisdicția sa în acest Period Apusul întreg și a înfrânt orice rezistență ce întâmpină pe această cale.

Nu puțin contribui la înălțarea puterii episcopilor Romei și împrejurarea, că ei dispuneau de mari proprietăți pe cari liberalitatea împăraților și a magnaților romani le hărăzise bisericii din Roma. Această biserică ajunsese prin danii, legate etc. așa de avută, că după cum spun scriitorii păgâni de după jumătatea sec. 4, episcopii Romei dispuneau de venituri regale și un magistrat păgân foarte înalt din acel timp a putut zice : „Faceți-mă episcop al Romei și mă fac creștin”. Aceste avuții au fost puse de asemenea în legătură cu Petru, corifeul apostolilor, dându-li-se numele de „Moștenirea lui Petru, Patrimonium Petri”. Ele aduseră biserica Romei în situația, nu numai de a desfășura o mare splendoare, ci și de a și pune în execuție scopurile sale cu mari mijloace, ba încă de a acordă subvenții, azil și ajutor celor lipsiți din întreaga biserică.

Episcopul Romei obținū dela împăratul Constantin c. Mare ca locuință un palat imperial, numit Lateran, fiindcă până la împăratul Neron fusese proprietatea familiei Lateranilor, împăratul Constantin zidi în acel palat și o biserică. Dar fiind tradiție că apostolul Petru muri martir pe culmea Vatican, unde împăratul Constantin zidise întru lauda apostolului o biserică, aceea biserică a sf. Petru, deaceea papa Simah (498—514) zidi aici cu mijloacele abundente ale bisericii Romei un alt palat episcopal, Vaticanul, deși el și succesorii lui locuiră continuu în Lateran până la 1305 ; abia dela 1377 Vaticanul fu reședința papilor.

O altă împrejurare favorabilă creșterii puterii papilor fu că

Constantin c. M. avu reședința întâi la Trier și Mediolan, iar apoi strămută reședința imperială la Constantinopole; prin aceasta în Roma, acum creștină, episcopul deveni persoana cea mai cu vază și ca atare, dată fiind importanța și autoritatea Romei, el domină moral tot Apusul. Împărații de Apus, succesorii lui Constantin, din sec. 4 deasemenea avură reședința la Mediolan, iar Onoriu (395—423) întâi în Roma și apoi dela 403 în Ravenna. Împărații posteriori, cari luară iarăș în Roma reședința lor, erau cei mai mulți niște suverani pioși și slabi; ei se serviau în guvernământ de consiliul papilor, adesea chiar de conducerea lor. Astfel fu cazul anume cu Leon c. M. (440—461), care conducea pe împăratul Valentiniân III (425—455) așa că acesta guvernă în totul după dorința papii. Dimpotrivă regii ostrogoți ai Italiei nu mai luară reședința în Roma, ci în Ravenna. Tot aici avu reședința și guvernatorul sau exarhul bizantin, după cucerirea Italiei de Bizantini.

Mai departe au favorizat vaza scaunului din Roma contraversele bisericești dela Răsărit. Partidele adverse dela Răsărit se adresau adică la biserica din Apus, ca la un arbitru și cum episcopul Romei cu marea lui vază, prin care el covârșia pe toți ceialalți episcopi apuseni, era căpetenia bisericii din Apus, acele partizi se adresau la toată biserica apuseană printr'nsul. Așa dar el, reprezentând biserica din Apus, avu ocazie să apară la Răsărit ca arbitru, ocazie ce neapărat numai a sporit influența lui. Apoi în aceste contraverse dogmatice dela Răsărit s'au compromis chiar unii patriarhi răsăriteni și i-au dat astfel o ocazie, ce-i fu bine venită, spre a umili pe acești patriarhi și biserica lor, a triumfă asupra lor și a li reprezenta credința nepătată a lui și a bisericii lui, ca moștenire spirituală dela Petru. Spre curmarea acestor contraverse au fost convocate și sinoade ecumenice, dar ele s'au ținut la Răsărit, unde bântuiau contraversele. La atari sinoade ecumenice era absolut necesară adeziunea întregului Apus și mai întâi a episcopului Romei. Pentru aceasta el era invitat foarte respectos de episcopii răsăriteni și de împărații cu reședința la Răsărit, de cari el pe timpul sinodului II și III și IV ecumenic, nici nu depindea, ca, ce privește sinodul II, să adereze la deciziile lui, iară la celelalte sinoade să participe, dar pentru cazul de participare el nu veni niciodată în persoană, ci trimitea delegați, cari-l reprezentau la sinod pe el și totodată pe întregul Apus, deci aveau mare influență. Votul ce da ei valora ca votul

primului patriarh și totodată ca al Apusului întreg; deaceea el trebuia să fie luat în foarte mare considerare. În sfârșit, uneori din cauza relației partidelor dela Răsărit a fost necesar ca episcopul Romei și Apusul creștin să adereze expres la decizia dată de Sinod, ca astfel ea să aibă în mod neîndoios asentimentul general; deci atunci la închiderea sinodului se făceau către papă adrese tot atât de respectuase și câteodată scrise în termeni elogioși de a se pronunța pentru adeziune și din partea lui și din partea Apusului întreg. În atari cazuri însă el făcea dificultăți, dacă nu-l satisfăcea vre-o decizie a sinodului. Lesne se formă astfel opinia că nu e posibil nici un sinod ecumenic, la care papa nu aderă sau pe care el nu-l confirmă, opinie ce el însuș a tins din toate puterile a o acredita.

Puterea episcopului Romei crescù foarte mult în jumătatea întâi a sec. 4 pe timpul aprigei dispute ariane, în special la sinodul ținut din cauza ei în Sardica (343—344) capitala diecezei Dacia, dacă canoanele acestui sinod sunt autentice, ceiace unii contestă acum, opinând că ele au fost supozate tocma în anul 415—417 la Roma. La sinodul din Sardica, episcopii, cari veniră dela Răsărit, necăzând de acord cu cei apuseni, părăsiră sinodul chiar dela început; au fost prezenți deci la edictarea canoanelor aproape numai episcopi dela Aups, iară episcopul Romei de mult era în foarte mare vază la Apus. Însă episcopii ortodocși aveau atunci nevoe și de un sprijin și scut sigur împotriva colegilor lor ariani cari, ajunseseră la preponderanță, așa că în sinoadele dominate de ei depuneau pe episcopii ortodocși. Deaceea sinodul din Sardica crezù că găsește un atare sprijin în episcopul Romei și așa după propunerea lui Oziu sau Hoziu episcopul Cordovei, apoi, ce e drept, având în vedere și exemplul lui Atanasie c. M., care în 339 contra sentinței de depunere, ce pronunță asupra lui sinodul Antiohian, atunci adversar lui, cerù sprijinul puternicului episcop al Romei, care i-l și acordă în 340: sinodul așa dar decise în can. 3 4 și 5 că pentru a cinsti amintirea sf. Petru un episcop depus de un sinod, dacă crede că e depus ilegal, va putea recurge la Iuliu, episcopul Romei, iar Iuliu să aibă cădere a cercetă, de e just recursul și aflându-l astfel să convoace alt sinod, sau să ceară alt sinod, cum zice textul grec, și, de va voi, să trimită la sinod și delegații lui; iar episcopul depus să rămână în scaun până ce se va pronunța episcopul Romei. Astfel sinodul din Sardica, motivat de criza de atunci, dădù o decizie, prin

care se recunoscù episcopului Romei un drept de revizie în procesele de depunerea episcopilor. Dar acea decizie era numai pentru timpul anormal de atunci, cum se vede din textul ei, că dreptul de revizie nu se acordă tuturor episcopilor Romei, ci numai lui Iuliu episcopul Romei (337—452). Scaunul roman însă pe baza acestei decizii a revendicat apoi episcopilor Romei dreptul de a primi apeluri în orice timp, ba chiar de a fi trimise la forul său orice afaceri mai importante, orice *causae majores*. Episcopii Romei afirmară mai târziu chiar că acest drept a fost atribuția lor dela început, iară sinodul numai s'a referit la ea. În Iliric, unde numeroasele colonii romane erau foarte devotate Romei, se pare că episcopul Romei curând după acest sinod a obținut a i se recunoaște în realitate primatul de jurisdicție, la care tindea; tot așa va fi urmat și în Spania; negreșit el triumfă în tot Apusul abia mai târziu și treptat, iar pe alocuri abia după multă opoziție, dar în sfârșit triumfă. Mult au contribuit la aceasta și edictele împăraților Grațian (375—383) și Valentinian III (425—455); cel întâiu proclamă în an. 378 pe Damasus I. episcopul Romei, judecător suprem al episcopilor și clericilor din imperiul său, iar acest din urmă declară în an. 445 că orice opoziție contra episcopului Romei Leon c. M. e de aceeaș gravitate cu opoziția contra împăratului. De aici a rezultat că puterea episcopului Romei crescù neconținut și că el curând covârși cu mult pe ceilalți patriarhi; de aceea el ignora și titlul său de patriarh, ce avea în comun cu ceilalți, și conscient că întâietatea lui era recunoscută de toți se numia numai simplu episcop sau arhiepiscop; de altă parte fură rezervate pentru el singur la Apus unele titluri particulare, ca „*summus pontifex, vicarius Christi, pater patrum, papa, πάπας, papa apostolicus, sedes apostolica*”, titluri ce mai înainte erau comune și altor episcopi, dar acum se întrebunțau numai în sens distinctiv și se priviau ca fiind proprii ale lui; mai mult încă, un sinod ținut în Roma (501—502) spre a pronunța o sentință asupra lui Simach, episcopul Romei (498—514) pus sub acuzație și care sinod, dela localul de ședințe ornat cu ramuri de finici, s'a intitulat *synodus palmaris*, acest sinod a declarat că papa, care este judecător al tuturor, nu poate fi judecat de nimenea, declarare pe care Ennodiu, atunci diacon, apoi episcop de Pavia (Ticinum), o susținu cu zel în o scriere proprie, ce a compus el.

Spre a exercita drepturile de jurisdicție, ce pretindeau că au peste toate bisericile, papii se serviau de așa zișii vicari

apostolici sau vicari ai scaunului apostolic, adică de mitropolii superiori sau de primați, cari erau dispuși a se privi în eparhiile primăției lor ca locotenenți ai papei, celuice avea vază incomparabil mai mare; papii se serviau încă spre acest scop și de legați, adică delegați sau reprezentanți proprii, trimiși pretutindenea la fiecare ocazie pentru a exercita numitele drepturi. Acești delegați formară treptat 3 categorii speciale, ce există și azi; deaceea le vom aminti pe scurt aici cu desvoltarea lor specială de mai târziu: 1. Legati a latere adică trimiși dintre oamenii cei mai de aproape (a latere) ai papei în negoțieri de o importanță deosebită, cu depline puteri și cu pretenție de a fi cei mai considerați; 2. Legati missi, adică reprezentanți ordinari ai papei, trimiși în țări determinate sau ambasadori ordinari ai papei cu putere particulară, numiți mai târziu și legați apostolici sau nunții, Nuntii apostolici; cu acest nume ei sunt rânduiți permanent în timpul modern ca trimiși ai papii pe lângă guvernele statelor; 3. Așa zișii Legati nati, reprezentanți din naștere sau titulari ai papei, adică delegați îndreptățiți dela sine, ca reprezentanți ai papei; ei fără autorizare specială, ci în virtutea unei alte însușiri proprii a lor sunt așa zicând născuți pentru o atare misiune. Acest titlu, de origine mai nouă, acum numai titlu onorific, îl obținură mai întâi primații, pentru cari era în uz mai înainte titlul „vicari apostolici”, titlu ce fu dat mai apoi superiorilor de regiuni misionare ale bisericii din Roma, întru cât papa e propriul episcop al acestor regiuni, iar superiorii lor sunt numai reprezentanții sau vicarii săi. Titlu și drept de legati nati obținură apoi și unii suverani onorați de papa cu autorizări speciale pentru ei și urmașii lor; așa în an. 999—1001 Stefan c. Sfânt, regele Ungariei, deasemenea în 1098 Roger I, suveranul Siciliei, ale cărui privilegii, ereditate de urmașii lui, sunt cunoscute sub numele de „Monarchia Sicula” (autocrația siciliană).

Dela sec. 5 episcopii Romei începură a pretinde fățiș un primat de jurisdicție reală nunumai peste toate bisericile dela Apus ci și peste toate bisericile din Răsărit, susținând că acest primat li s'ar cuveni ca succesori ai lui Petru, fiindcă Hristos ar fi acordat apostolului Petru un atare primat¹. Această pretenție se des-

¹. O atare pretenție se manifestă încă pela 382, când episcopul Romei Damasus convocă la Roma un sinod zis ecumenic de acord cu împăratul Grațian, invitând și pe episcopii dela Răsărit și având aerul a trage la bara lui afaceri privitoare pe toate celalalte patru patriarhate. Dar răspunsul episcopilor de Răsărit și mai ales o scrisoare a împăratului Teodosiu c. Mare a tăiat scurt pofta Romei de a ținea sinod ecumenic. Așa scrie chiar un autor apusean Godefroy Hermant, „Vie de Saint Basile le Grand” t. om. II p. 291 (N. Tr).

voltă cu totul direct și complet mai ales supt episcopii Romei Celestin I (422—432), Sixt III (432—444) și Leon c. Mare (440—461). Succesorii lor au mers apoi pe urmele lor cu atât mai ferm, căci și episcopii Romei, anteriori lui Celestin, dela Damasus (366—384) și Siriciu (384—394) aveau indirect această pretenție, numai că încă nu o bazeau pe vre-o declarare a lui Hristos. In sfârșit ei reușiră cu această pretenție, la Apus, mai ales Leon c. Mare care cel întâi bază pretenția Romei, de a avea un primat de jurisdicție peste întreaga biserică, pe cuvântul lui Hristos. Leon chiar supt predecesorii săi Celestin I și Sixt III, deși numai diacon, era spiritul dirigent al bisericii Romei și trecea ca o autoritate clasică. Dar această pretenție nu află ecou și la Răsărit, cu toate că, chiar Răsăritul, când aveau nevoie de ajutorul episcopilor Romei nu evita de a recunoaște în termeni iperbolici *primatul onorific* al papilor și de ale aduce mari omagii, în special lui Leon c. Mare. Faptele ce teologii și istoricii catolici romani prezintă ca dovezi că în Periodul II și Răsăritul a recunoscut primatul de jurisdicție universală a Romii, sunt în cazul cel mai favorabil numai dovezi despre recunoașterea panegirică a *primatului onorific* al Romei. Biserica de Răsărit a respins totdeauna pretențiile ce Roma făcea în faptă că ar avea un primat de jurisdicție. Dovadă despre aceasta este istoria sinoadelor ecumenice și mai ales a sinodului al cincilea.

Dacă Teodorit, episcopul de Cir (Cyrrhus) din Siria, depus în 449 de sinodul efesan, ce din cauza violențelor, la cari a recurs, e numit sinod tâlhăresc, în o scrisoare foarte umilită roagă pentru reintegrare pe Leon c. Mare, episcopul Romei, care protestă contra acelu sinod: prin acea scrisoare Teodorit voiă numai ca Leon să convoace un sinod de episcopi din Apus, cari examinând cazul său să-l reintegreze, căci aceasta nu se putea aștepta atunci dela un sinod de episcopi răsăriteni; dovadă epistolile 116 și 119 ale sale; Teodorit n'a gândit că Leon are drept a rosti singur atare decizie, cum ar voi teologii catolici romani să ne facă a crede; deci Teodorit rugă pe Leon c. Mare numai ca pe singurul competent a convoaca și presida și astfel a reprezenta un sinod de episcopi dela Apus pentru reintegrare, căci dupe canoane nici un episcop depus de un sinod nu poate rămânea în scaun, fără să fie așăzat iarăși de un alt sinod; așa dar cere-rile rugătoare ale lui Teodorit către Leon c. Mare pentru reintegrare și satisfacerea lor nu sunt o dovadă că Leon ar fi avut un primat de jurisdicție.

Deasemenea din faptul că decretalele episcopilor Romei obținură în sfârșit valoare de canoane, ce e drept în tot Apusul, iar nici într'o parte la Răsărit, rezultă că Răsăritul nu a recunoscut nici-odată primatul de jurisdicție al Romei. Și chiar la Apus întâlnim încă în cursul întregului Period opoziții la pretențiile în chestiune ale Romei și fapte bisericești, ce stau în contrazicere cu o recunoaștere a primatului de jurisdicție al Romei, cum vom vedea în §.§. următoare și la istoria eresurilor și schismelor din acest Period. Deciziile Romei chiar la Apus treceau încă mult timp în acest Period ca competente numai pentru biserici determinate, pe atunci subordonate scaunului roman, dar nu ca valabile în alte dieceze și nu chiar ca definitive și nici fără drept de apel. Împăratul Constantin c. Mare dispuse ca chestiunea schismei donatiste, ce izbucni la 311 în Africa, să fie rezolvită mai întâi de un sinod din Roma la 313 sub președința lui Melchiades (Miltiades) episcopul Romei. Când însă donatiștii respinseră decizia acestui sinod și cerură alt tribunal, împăratul convocă în an. 314 ca atare tribunal un sinod la Arelate sub președința episcopului *local* unde și Silvestru, episcopul Romei, trimise delegați. Dovadă deci, că nici donatiștii, nici împăratul, nici chiar episcopul Romei nu considerau verdictul episcopului Romei ca definitiv și fără apel.

Apoi învățătorii bisericii apusene dela sfârșitul sec. al 4-lea și începutul sec. al 5-lea, d. e. Ambrosiu (-|- 397), Optat (370—385), Ieronim (-|- 420) și Augustin (-|- 430), învățau tocma ca și Ciprian pela jumătatea sec. al 3-lea despre poziția apostolului Petru și a episcopilor Romei față de biserica întreagă și despre autoritatea supremă a bisericii. Chiar Ieronim, admirator și amic fervent al bisericii Romei, zice despre relația bisericii întregi cu biserica Romei, ce privește autoritatea acesteia, expres: „Orbis major est urbe” adică „Globul pământesc este mai mare decât Roma” sau după senz: „Biserica întreagă este mai presus de biserica din Roma”. Catolicii romani, e just, că invoacă, ceea ce Augustin a zis către pelagieni, o partidă eretică, ce făcea opoziție cu cerbicie: „Roma locuta, causa finita” adică: „Roma s'a pronunțat, chestiunea s'a închis”; însă nici într'un loc Augustin n'a zis în realitate cuvintele, ce catolicii romani îi atribue și după atestarea lor se citează de toți ca cuvinte ale lui, ci Augustin a zis numai următoarele (sermo 131, c. 10): „Jam enim de hac causa duo concilia missa sunt ad sedem apostolicam; inde res-

cripta venerunt ; causa finita est. Utinam aliquando finiatur error", adică : Despre această chestiune deja două sinoade sau hotărâri sinodale s'au trimis la scaunul apostolic ; deacolo încă au venit decizii ; chestiunea s'a închis. O de s'ar închide odată și eroarea! Augustin voește a zice pelagienilor numai atât : Fără indoială voi ați căzut în rătăcire ; două sinoade v'au condamnat în Africa ; sentințele lor s'au comunicat bisericii mume a noastre, bisericii apostolice din Roma și aceasta a judecat tot astfel ; iar trei sentinți de acord închid orice dispută. O de ați înțelege aceasta și ați părăsi eroarea voastră. Chiar Innocentiu, episcop al Romei de atunci (401—417) a crezut a recomanda că spre a fi valabilă sentința de depunere, pronunțată de sinodul din Constantinopole din an. 404 contra lui Ioan Hrisostom (-| 407), arhiepiscop de Constantinopole, trebuie a decide numai un sinod ecumenic ; astfel Innocentiu deși era convins că acea sentință de depunere nu fusese legală și chiar voia să vină în ajutor celui condamnat, totuș nu se credea singur în drept a da atare decizie. Deaceea tendința episcopilor Romei de a-și întinde puterea lor peste tot Apusul și Răsăritul, ca una ce nu sta în concordanță nici cu trecutul bisericii, nici cu doctrina ei de până acum, a provocat în cursul Periodului dispute și lupte cu oarecari biserici și episcopi din Apus și Răsărit.

§. 73. Dispute și lupte mai inportante ale episcopilor Romei cu alți episcopi din cauza tendinței de supremație a Romei.

Dispute și lupte de acestea au fost celebre mai ales 6 și anume :

1. Lupta pentru jurisdicție peste Iliricul răsăritean.
2. Lupta pentru jurisdicție în Africa.
3. Lupta pentru jurisdicție în Galia.
4. Disputa cu patriarhii de Constantinopole pentru rangul de patriarh și teritoriul patriarhal al acestora.
5. Disputa zisă acachiană cu acelaș scaun patriarhal și o schismă de 35 ani între Roma și Constantinopole pentru recunoașterea primatului de jurisdicție, ce pretindea Biserica Romei și
6. Disputa pentru titlul „Ecumenic“, „*οικουμενικός*“, ce și dete patriarhul de Constantinopole.

I. Lupta episcopilor Romei pentru jurisdicția peste Iliricul răsăritean.

La început prefectura Iliricul, foarte populată de colonii romane, și deaceea gravitând foarte mult spre Roma, se ținea

întreagă de Apus. Episcopii Romei, bazați pe aceasta, precum și pe frământările de atunci și chiar pe canoanele din Sardica (343—344), cari, de sunt autentice, date în Iliric, izbutiră a li se recunoaște aici de timpuriu jurisdicția lor de patriarhi și a obține ca arhiepiscopii din fruntea celor 3 dieceze să se preteze a fi vicarii arhiepiscopului Romei. Dar în an. 379, când împăratul Grațian cedă imperiului de Răsărit Iliricul răsăritean și astfel încetă legătura politică a Iliricului răsăritean cu Roma, episcopii Romei profitând de încurcăturile, ce invaziile barbarilor produsera în situația diecezei Dacia și a arhiepiscopului ei de până atunci, făcură pe arhiepiscopul de Tesalonic, căpitenia bisericii din dieceza Macedonia, vicar al scaunului Romei peste ambele dieceze din Iliricul răsăritean. Astfel episcopii Romei, prin autoritatea lor, legară de scaunul Romei pe acest arhiepiscop și prin el, fiindcă teritoriul său deveni de două ori mai mare și interesele sale erau acum strâns legate de ale Romei, își încătușară și tot Iliricul răsăritean. Însă papii nu-și putură menține fără luptă jurisdicția peste aceste două dieceze.

Primul conflict izbucni pe față supt episcopul Romei Bonifatiu I (418—422). Episcopii diecezei Macedonia nu voră a aproba alegerea lui Perigen, episcop de Patre, ca mitropolit de Corint, pecând căpetenia lor Rufus, arhiepiscopul de Tesalonic și vicar al scaunului Romei și însuș papa Bonifatiu, spre a susține autoritatea vicarului său, confirmară alegerea (419). Acum episcopii din Macedonia se plânseră despre aceasta la împăratul Teodosiu II (408—450) și obținură dela el în 421 un edict, după care pe viitor atari afaceri trebuiau să fie rezolvate în sinoade, iar Iliricul răsăritean să nu fie sub jurisdicție scaunului Romei, ci sub a celui de Constantinopole. Dar Bonifatiu decise pe împăratul Onoriu (395—423) să intervină în favoarea scaunului Romei pe lângă împăratul Teodosiu II. Atunci acesta revocă edictul său prin alt edict opus, totuș în urmă (435) a dispus a fi primit în culegerea sa de legi (Codex Theodosianus) numai cel întâi edict, nu și cel din urmă, poate spre a menține ca lege cele cuprinse în edictul întâi. Episcopii Romei e just că au conservat jurisdicția peste aceste dieceze, dar avură a lupta încă cu dese opoziții și agitații contra ei.

În anul 535 împăratul Iustinian I (527—565) rădicând cetatea sa natală Iustiniana sau Iustiniana prima, vechiul Tauresiu, ca metropolă a diecezei Dacia, proclamă pe episcopul ei ca arhiepiscop al Daciei cu totul independent, dar Vigiliu episcopul Romei

(537—555), răzbi ca împăratul după zece ani (545) să subordineze scaunului roman pe acest arhiepiscop ca vicar; atunci deci autocefalia diecezei Dacia fu desființată. Deși din cauza invaziei Avarilor și Bulgarilor, dieceza Dacia și capitala ei precum și scaunul arhiepiscopului se desființară de fapt în sec. 7, totuș a rămas de jure supt Roma până la 732; dar atunci împăratul Leon Isavrul (717—741), înfuriat pe scaunul Romei, dezlipi definitiv de acest scaun biserica Iliricului răsăritean, între acest timp grecizată cu totul în părțile ei existente din Macedonia, și o subordină patriarhului de Constantinople. În consecință scaunul Romei pierdù la 732 jurisdicția peste Iliricul răsăritean, ce și-o atribuisese în sec. 4 și de atunci o afirmase.

2. Lupta episcopilor Romei Zosim, Bonifațiu, I și Celestin I cu episcopii Africei pentru dreptul de apel-din Africa la Roma (418—424).

Zosim episcopul Romei (417—418), primise în an. 418 plângerea unui presviter din Africa, Apiariu, care fusese caterisit. Apiariu, după un abuz vechiu al celor condamnați în Africa, solicită ajutor la biserica puternică a Romei, foarte venerată în Africa, ca biserică apostolică. Deci Zosim interveni la episcopii Africei pentru reintegrarea lui Apiariu. Dar episcopii din cauză că Apiariu se duse la Roma, declaraseră puțin mai înainte, că de va apela în viitor cineva dincolo de Marea, să fie excomunicat de toată biserica Africei. Deaceea Zosim trimise episcopilor Africei câteva din canoanele dela Sardica ce fură privite ca autentice până în timpul recent, iar dela 1901 unii le-au declarat ca un falsificat al Romei dintre anii 416—417; acele canoane adică can. 3, 4 și 5 trebuiau să ateste că Zosim are drept a primi apeluri, și el le cită falș ca canoane dela Nicea. Zosim făcù aceasta poate numai din eroare, cum am avea motiv a admite, dacă sinodul dela Sardica a dat în realitate canoanele păstrate sub numele său; eroarea s'a putut bazà pe împrejurarea, că atunci în colecția de canoane a Romei, canoanele dela Sardica din 343—344 erau trecute cam imediat după cele dela Nicea din 325 fără un titlu, din care să se vază originea lor, mai ales că sinodul dela Sardica se privea uneori ca continuare a celui dela Nicea, pentru că ținea ferm la deciziile niceene și chiar în alte părți se aflau atunci colecții de canoane, în cari canoanele diverselor sinoade urmau unele după altele în șir numeric neîntrerupt și se citau numai după acest șir, iară nu dupre sinoade. Zosim muri înainte de a fi luat

episcopii Africei vre-o hotărâre. Dar succesorul său Bonifatiu I (418—422) trimise îndată alți delegați în Africa, spre a apăra acolo pretențiile ridicate de Zosim în chestiunea apelului. Africanii se minunară de canoanele, ce li se prezentau ca niceane, căci ei nu cunoșteau pe cele dela Sardica, iar între cele de la Nicea pe cari le cunoșteau, nu aflau pe cele, ce li se prezentă. Deaceea, ne luând în considerare propunerea contrară a delegaților Romei, africanii trimiseră la Constantinopole, Alexandria și Antiohia, spre a se convinge, dacă canoanele în chestiune sunt niceene, dar totdeodată declarară, că aceste canoane tratează numai despre episcopi nu și despre presviteri, deci ele nu se pot aplica la Apiariu. E drept că ei reintegrară pe Apiariu, grațindu-l după ce făcù penitență, dar rugară pe Bonifatiu, să nu cază în orgoliul lui Zosim și în viitor să ceară numai ceeace prevăd canoanele. În sfârșit când episcopii Africei primiră dela Constantinopole și Alexandria còpii după canoanele niceane și aflară că canoanele ce li se pusesè în vedere nu sunt dela Nicea, au scris lui Bonifatiu și l-au rugat a nu mai primi apeluri din Africa, căci canoanele niceane nu prevăd aceasta. Și când Apiariu, care curând fu caterisit din nou, află iarăși ascultare în Roma la Celestin I (422—432) și acesta deasemenea trimise în Africa delegații săi spre a tratà cazul cu biserica de aici, episcopii Africii în o adunare bisericească plenară din an. 424 respinseră pretențiile scaunului Romei, bazate pe așa numite canoane niceane și ziseră lui Celestin să nu vâre orgoliul în biserică și să nu se amestece în jurisdicția bisericii africane, căci el n'ar putea judeca mai drept decât sinoadele provinciale și adunările bisericești plenare din Africa.

Augustin (-) 430), celebrul episcop din Africa și învățător al bisericii, a fost sufletul sinoadelor ținute atunci în Africa și aceste sinoade nu recunoșteau un primat de jurisdicție al scaunului Romei. Deaceea teologii și istoricii catolici romani și adepții lor cu mult mai nedrept invoacă pe Augustin, ca pe unul care ar profesă primatul de jurisdicție al papii, mai ales că Augustin, cum am văzut în §. precedent, învătă tocmai ca și Ciprian despre apostolul Petru, despre biserica Romei și despre puterea supremă a bisericii.

Chiar în timpul următor biserica Africei, cu toată situația foarte critică în care ea căzù curând apoi dela 429, din cauza dominației Vandalilor și în care trebui să admită multe, ce altfel

le ar fi fost respins, și cu toată tendința de supremație și influența crescândă a scaunului Romei, totuși ea și-a apărat independența în general și în principiu. Așa la 548, când Vigiliu, episcopul Romei (537—555), în disputa așa zisă despre cele trei capitale se abătă dela opinia comună a Apusenilor de atunci, un sinod din Africa sub președința lui Reparatus din Cartagine, Primas totius Africae, l-a excomunicat în an. 550, până ce va face penitență. Dar pela sfârșitul aceluiaș secol episcopul Romei Grigoriu I c. M. (590—604) trată biserica Afrcei iarăș ca subordonată și deastădată fără să fie contrazis. Intre acestea biserica din Africa trebuie să fi pierdut puterea sa de rezistență.

3. Lupta lui Leon c. M., episcopul Romei, cu episcopii din Galia pentru dreptul de apel (444—445).

Leon c. M., episcopul Romei (440—461), voi să supună și biserica din Galia, care deasemenea se împotrivia tendințelor de dominație ale scaunului Romei, deși ea adesea primise instrucție, iar în cazuri de controversă și decizia solicitată dela acest scaun. Spre scopul acesta Leon profită tot de un proces de depunere. Cazul fu astfel: Ilariu, celebrul arhiepiscop de Arelate (Arles), primate sau exarh al Galiei și sinodul său depuse la an. 444 pe Celidoniu, un episcop. Acesta alergă la Roma la Leon, care era foarte puternic atunci și declară că primatul de jurisdicție al episcopului Romei peste biserica întregă este un așezământ dela Hristos. Primind apelul, Leon invită pe Ilariu să reintegreze pe Celidoniu. Dar Ilariu respinse invitația, deși biserica din Arelate datorită poziția ei și anume mai ales poziția ei ca Mitropolie în provincia Vienne, ce i se contestase de biserica Vienei (Vienne), deciziei solicitate în 417 la scaunul Romei supt Zosim (417—418), care totdeodată voi a considera pe episcopul de Arelate ca vicar al Romei în Galia. Ilariu răspunse că biserica din Galia nu cunoaște nici un judecător dincolo de Alpi, adică în Roma. Leon, pătruns de idea că el, ca succesori a lui Petru, trebuie să aibă primatul peste biserica întregă și cu marea influență ce avea la împăratul Valentinian III (425—455) obțină dela acesta un decret, prin care se ordonă episcopilor Galiei, câți mai făceau parte atunci din imperiul roman, a ascultă întru toate de scaunul Romei, pentru ca Roma să fie căpitenia tuturor în biserică, precum e și în stat. Totodată Leon, înfuriat, declară pe Ilariu lipsit de toate drepturile de exarh cât și de cele de mitropolit. E propabil că Ilariu a

rămas până la moartea lui (549) în opoziție cu pretențiile și violența lui Leon; dar Galia apoi totuș căzū bisericește sub jurisdicția Romei cu concursul puterii politice. După moartea lui Ilariu biserica din Arelate acum din îndemnul ei propriu rugă pe Leon c. M. a lăsa episcopului din Arelate rangul de vicar al scaunului Romei, deasemenea, ca demnitatea de mitropolit al provinciei Vienne, din care Leon revocase pe episcopul de Arelate și o conferise episcopului de Vienne, să o retragă dela acesta și să reintregreze în ea pe cel de Arelate. Leon admise acum pe succesorul lui Ilariu ca vicar al scaunului Romei peste Galia, însă provincia Vienne fu divizată între episcopul de Arelate și cel de Vienne. Astfel a urmat supunerea bisericii Galiei sub jurisdicția scaunului Romei.

**4. Protestele episcopilor Romei
contra ordinii de rang a patriarhului Constantinopolei
și contra jurisdicției recunoscută acestuia de Sinodul ecumenic II și IV
(381 și 451).**

Față de Răsărit scaunul Romei află un obstacol principal pentru tendințele sale de supremație în rivalul său din Roma Nouă sau din Constantinopole. Deaceea la fiecare ocazie rivalul acesta era combătut și episcopul Romei se siliă foarte mult a face inofensiv pe rivalul său răsăritean. Acest rival era periculos pentru Roma din cauză că Constantinopole devenise noua capitală a imperiului și episcopul de aici nu numai fu înălțat la rangul de arhiepiscop sau patriarh, ci obținū și rangul său imediat după episcopul Romei. Poate că Roma chiar se temea, ca nu cumva să se zică odată, că Constantinopole este întâia capitală, iar Roma a doua, deci episcopul de acolo să fie primul în rang, iar cel de Roma, al doilea. Deaceea episcopul Romei dela început s'a opus la creșterea autorității episcopului de Constantinopole și apără de acesta foarte mult în special biserica Iliricului răsăritean, pe care episcopul Romei de timpuriu o aduse sub jurisdicția lui, deoarece mai ales dela an. 379, când Iliricul răsăritean trecuse politicește la imperiul de Răsărit, era în pericol a pierde această jurisdicție la episcopul de Constantinopole. Când sinodul II ecumenic din Constantinopole (381) înalță pe acest episcop în rang imediat după cel de Roma, scaunul Romei ignoră canoanele acestui sinod cu totul, sau poate chiar încă nu avea cunoștință de ele; cel puțin declară mai târziu că nu le cunoaște, deși el recunoscuse hotărârile

dogmatice ale aceluï conciliu, ce fu în realitate ecumenic abia după ce Apusul aderă la el. Iară când episcopul de Constantinopol își subordina curând nu numai Tracia ci și Asia și Pontul, apoi când Teodosiu II îi supuse la 421 pentru scurt timp încă Dacia și Macedonia, ce până atunci erau supuse Romei, reabilitatea izbucni pe față și scaunul Romei declară acum, că poziția episcopului de Constantinopol între episcopii cei dintâi după rang e cu totul nejustificată, căci bisericele din Roma, Alexandria și Antiohia nu sunt biserici de primul rang și episcopii lor nu sunt episcopi de primul rang, pentru că Roma, Alexandria și Antiohia ar fi fost capitale de primul rang, ci pentru că aceste biserici sunt înființate de Petru, apostolul corifeu, și anume cea din Roma și Antiohia direct, iar cea din Alexandria, indirect prin Marcu discipolul său; în Roma a fost episcop Petru însuș 25 ani, în Antiohia 7, iar în Alexandria, discipolul său Marcu; pe când Constantinople nu poate dovedi că vre-un apostol a înființat biserica de aici, deci nici nu poate pretinde ca episcopul de aici să fie între patriarhi. Când apoi sinodul IV ecumenic dela Halcedon în an. 451 prin canonul 28 confirmă episcopului de Constantinople rangul al doilea și jurisdicția peste Tracia, Asia și Pont, cu observarea că Roma a primit rangul întâiu în biserică pentru că a fost capitala imperiului, iar Constantinople merită rangul al doilea, fiindcă este Roma Nouă și capitala a doua, delegații lui Leon c. M., episcopul Romei (440—461), au protestat energic în numele ierarhului lor contra acestui canon și au zis că el ar lovi în canonul 6 al sinodului I ecumenic dela Nicea, care declară inamovibile scaunele cele trei dintâi din Roma, Alexandria și Antiohia. Dar sinodul din Halcedon negă aceasta cu drept cuvânt, căci canonul 6 dela Nicea garantează numai circumscripția în ființă a scaunelor mitropolitane, anume a celor trei scaune mitropolitane atunci de primul rang, adică a scaunelor din Roma, Alexandria și Antiohia, *expres*, iar a celorlalte, *in general* și foarte probabil a decis așa din considerarea încercării, condamnate de sinod, a lui Meletiu, episcop contemporan de Lycopolis, de a smulge pentru sine o parte din circumscripția mitropoliei de Alexandria. Cu această ocazie se văzù că traducerea și colecția de canoane a Romei a falsificat canonul 6 nicean în favoarea tendințelor de supremație ale Romei, eăci el începea cu cuvintele, ce lipsiă în textul original. „Ecclesia romana semper habuit primatum,” adică

„Biserica Romei totdeauna a avut primatul”. Leon deasemenea nu voia de loc a recunoaște canonul 28 dela Halcedon. Totuș protestul lui Leon de fapt nu fu luat în considerare cu toate onorurile, ce i se arătau și cu toate că Constantinopole în strămtorarea de atunci cedă în aparență. Constantinopole a menținut continuu jurisdicția în chestiune peste cele 3 dieceze Tracia, Asia și Pontul, cum și locul al doilea între patriarhi. Ba încă împărații din Constantinopole chiar declarară une ori, când nu aveau nevoie de episcopii Romei pentru scopuri politice, că primul rang se cuvine bisericii din Constantinopole, iară când voiau să înbuneze iarăș biserica Romei adăogiau numai: după biserica Romei¹. Dar în timpurile posterioare însuș scaunul Romei nu mai făcù dificultăți a recunoaște pe patriarhul de Constantinopole al doilea după rang și anume, când cruciații din Apus după ce cuceriră Constantinopole, au instituit aici la 1204 patriarh latin, precum și când patriarhul grec de Constantinopole și ceialalți patriarhi de Răsărit fură supuși papii în an. 1439 la sinodul pretinsei uniri dela Florența, unde pericolul Turcilor mână pe răsăriteni. Astfel după 1204 și 1439 scaunul roman recunoscù scaunului de Constantinopole, supus primatului său de jurisdicție, ceea ce îi contestase, dar fără a-l putea împiedecă în sec. 5, când voi întâi a supune primatului său de jurisdicție zisul scaun.

5. Disputa Acachiană și shisma de 35 ani între Roma și Constantinopole (484—519) din cauză că episcopii Romei pretindeau primatul de jurisdicție universală.

A doua luptă mai mare, ivită din rivalitatea între Roma și Constantinopole, este disputa așa zisă acachiană. În această dispută Roma voia a pune în valoare pretenția unui primat de jurisdicție peste biserica întregă despre care Leon c. Mare (-; 461) și alții după el pretindeau că s'ar bază pe un cuvânt a lui Hristos. Disputa acachiană izbucni pela 484 și s'a aplanat în exterior tocma la 519, după aparență în favoarea pretenției Romei, dar succesul favorabil în aparență pentru pretenția ei n'a fost durabil. La această dispută dădù ocazie împăratul Zenon (474—491) și Acachiu (Ἀκάκιος), patriarhul Constantinopolei pela anul 482, în interesul ce ei urmăreau de a împacă cu biserica pe monofiziți, o partidă eretică din Egipt. Împăratul și patriarhul deciseră a ridică la scaunul patriarhiei de

¹ Așa împăratul Iustinian declară prin o lege din an. 529 că biserica din Constantinopole stă în fruntea tuturor celorlalte, dar prin novela IX din an. 535 rectifică acea declarație. (N. Tr.).

Alexandria pe un bărbat, care deși din partida eretică, totuși era gata a se împacă cu biserica ortodoxă pe baza unui edict de unire evaziv, dat atunci de împărat și numit *Enoticon* (Ἐνωτικόν). Acest bărbat era Petru Mongu sau Răgușitul; în opoziție cu el partida ortodocșilor riguroși rădicase la acel scaun pe Ioan Talaia osebit de aceasta Ioan Talaia insultase pe Acachiu. Deci împăratul; Zenon în înțelegere cu Acachiu înlătură pe Talaia și declară episcop legitim pe Petru Mongu. Acum cel înlăturat se adresează pentru sprijin la scaunul Romei, ca la cel întâi în rang. Acesta nunumai îi țină parte, ci și interveni curând în cauză în un mod foarte autoritar, nu ca cum ar fi numai primul patriarh și deci cu votul cel mai ponderos în cauză, ci ca cum ar fi totodată judecătorul suprem și unic în toate afacerile de acest fel. Episcopul Romei *Felix II* sau după o numărare mai corectă, al III-lea (483—492), a scris în an. 484 o epistolă poruncitoare împăratului Zenon, nefiindu-i teamă de acesta, căci Felix era sub dominația lui Odoacru și a citat pe Acachiu la judecată înaintea sa, spre a se justifica. Felix a trimis la Constantinopole cu scrisoarea delegați, care întâi fură foarte rău primiți, iar apoi chiar ei însiși au fost atrași la comuniunea cu Petru Mongu. Infuriat de aceasta Felix declară pe Acachiu depus și excomunicat, iar Acachiu, spre a-i răspunde în acelaș mod, a șters numele lui Felix din dipticele (Δίπτυχα) patriarhilor în comuniune cu biserica din Constantinopole și după aceasta s'a rupt orice relație bisericească între Roma și Constantinopole. Între ambele biserici se ivi astfel o shismă, ce dură 35 ani. Acachiu muri în an. 489, iar succesorii săi la scaunul episcopal, anume patriarhii de Constantinopol Eufemiu (490—496 și Macedoniu II (496—511), căror voi a le fi prevenitor Anastasiu episcopul Romei, de asemenea conciliant și de aceea privit de ai săi tot ca eretic, mai târziu și patriarhul de Constantinopole Ioan al II (518—520), căci predecesorul său Timotei (511—518) n'a fost așa dispus, zișii patriarhi deci părăsiră pe Petru Mongu (-| 490) cu partida lui, precum și Enoticul, fiindcă văzură că acest mod de a împacă pe monofiziți cu biserica nu e un procedeu nimerit și fiindcă înclinau a intra iarăș în comuniune cu scaunul Romei, mai ales că chiar în Constantinopole o partidă influentă, cu simpatii pentru Roma, partida monahilor ziși neadormiți, achimiții (Ἀχοίμητοι) stăruiau continuu pentru aceasta, și mai mult decât ei Vitalian, generalul din Iliric, de asemenea cu simpatii pentru Roma, în virtutea originii lui; acesta în an. 514 chiar intră în Constantinopole cu o armată de

60.000 oameni și atunci împăratul Anastasiu I (491—518), care înclină pentru Enotic și pentru monofiziții, cei ce primiau Enoticul, se văzu constrâns a făgădui lui Vitalian, că va readuce ortodoxia riguroasă în deplină vigoare și va împacă biserica de Răsărit cu scaunul roman¹. Dar acum Roma pune condiții umiltoare și voia ca numele lui Acachiu, precum și numele tuturor patriarhilor următori, cari viețuise în dezbinare cu Roma, să fie șterse din diptice, adică din pomelnicile celor adormiți în dreapta credință. Aceeaș soartă trebuia să aibă și împăratul Zenon (474—491), apoi și împăratul Anastasiu I (491—518), căci și el muri neîmpăcat cu Roma. Deaceea nu se putu ajunge la o împăcare între Roma și Constantinopole, cât timp cei din Constantinopol nu voră a primi asemenea condiții. Dar în an. 518, când veni împărat Iustin I, care era originar din Iliric, unde atunci cei mai muți aveau continuu simpatii pentru Roma, Iustin atunci respinse decisiv Enoticul și alungă din scaunele lor pe monofiziții, dispuși a se uni cu ortodoxii; căci atât înclinația lui personală cât și considerații politice îi recomandau de urgență a se împacă neîntârziat cu Roma; deci biserica de Constantinopole și din tot Răsăritul, spre a face pe plac împăratului și pentru pace, primi condițiile puse de Roma. Hormisda I, episcopul Romei (514—523), ceru acum ca numele lui Felix și ale episcopilor următori lui și anteriori încheierii păcei, adică numele lui Ghelasiu I (492—496), Anastasiu II (496—498) și Simah (498—514) să fie iarăș trecute în dipticele bisericii de Constantinopole, iară numele lui Acachiu și ale tuturor patriarhilor de Constantinopole, morți după Acachiu, precum și numele împăratului Zenon și a împăratului Anastasiu I, ca unii ce nu muriră în comuniune cu biserica Romei, să fie șterse din dipticele acestei biserici; ceva mai mult, Hormisda ceru chiar ca patriarhia de Constantinopole și toate bisericile dela Răsărit să subscrie o formulă, cu mărturisirea expresă, că vor urma în toate bisericii Romei și vor crede cum crede biserica Romei, fiindcă adevărata credință s'a păstrat totdeauna curată la Roma, după făgăduința ce Hristos a dat lui Petru. Biserica din Constantinopole și întreaga biserică de Răsărit a scris în an. 519 această formulă și a primit condițiile ce i s'au impus, spre a curmă shisma bisericii și spre a preveni dorințele împăratului Iustin (518—527), care

¹ Vitalian, un moment competiitor la tronul lui Anastasiu, ocupă înalte demnități militare și civile supt împăratul Iustin, apoi implicat într'un complot a fost executat supt Iustinian (N. Tr.).

voia să aibă pace cu Roma, dar clerul și poporul detestă faptul; așa făcû chiar clerul și poporul din Iliricul răsăritean în frunte cu arhiepiscopul Dorotei de Tesalonic, de altfel supus patriarhiei Romei și cu simpatii pentru Roma. După ce Roma dobândi acest succes față de biserica din Constantinopole și de întreaga biserică dela Răsărit, veghiă cu ochi de argus, ca patriarhiile dela Răsărit să recunoască continuu supremația Romei. Dar vegherea puțin a folosit tendinței scaunului din Roma la primatul de jurisdicție asupra Răsăritului. Aceasta se vede din atitudinea sinodului al 5-lea ecumenic (553) față de Vigiliu, episcopul sau papa Romei (537—555). Vigiliu fu invitat foarte respectuos de Sinod a participa la el; însă când Vigiliu refuză, ba încă voi să impună sinodului decizia lui despre cazul, ce era în discuție, și să interzică a da altă decizie, sinodul nunumai că nu s'a plecat la aceasta, ci declară pe Vigiliu chiar depus și excomunicat sau șters din dipticele bisericii, fiindcă s'a despărțit singur de biserica catolică, până ce Vigiliu, care pentru aceasta fu și exilat de împăratul, după jumătate de an a primit umil decizia sinodului. Astfel succesul repurtat de scaunul Romei asupra bisericii dela Răsărit, după curmarea disputei acachiane, fu cu totul pierdut, după succesul ce avu Sinodul 5 ecumenic (553).

6. Disputa lui Pelagiu II (578- 590) și Grigoriu c. Mare (590—604)

episcopii Romei

cu Ioan Postnicul (Νηστευτής, Jejunator) și Chiriace (Κυριακός)

episcopii Constantinopolei

pentru titlul „Ecumenic“, „Ὀικουμενικός“ (588—604).

Pela sfârșitul sec. 6 izbucni o nouă luptă între biserica Romei și a Constantinopolei din cauza geloziei Romei, că patriarhul Constantinopolei luă titlul de Patriarh ecumenic. În an. 588 s'a adunat în Constantinopole un sinod sub președința celebrului patriarh Ioan IV Postnicul (Νηστευτής Jejunator (582—595), spre a decide asupra părilor, ce se ridicase contra lui Grigoriu, patriarhul Antiohiei. Grigoriu fu achitat; iar Ioan își luă la acest sinod titlul de „Patriarh ecumenic“, cum făcuse în 536 și predecesorul său Mina (Μηνάς 536—552) în o epistolă sinodală. „Patriarh ecumenic“ strict vorbind putea însemnă „Patriarh a toată lumea, universal“ sau „Patriarh al imperiului.“ căci „Ὀικουμένη“ înseamnă mai întâiu universal sau privitor la toată lumea, iar „sinoade ecumenice“ înseamnă mai întâiu sinoade universale sau de a toată lumeu. Dar „Ὀικουμένη“ nu înseamnă numai tot pământul locuit, întreaga lume, ci și imperiul roman; deaceea prin ex-

presia „sinoade ecumenice“ se poate înțelege tot așa de corect „sinoade ale imperiului“. Totuș titlul de „Patriarh ecumenic“ era numai un titlu onorific, ce în limba bombastică a Răsăritului fusese dat la diferiți patriarhi, așa câțiva diaconi l-au dat la sinodul din Halcedon (451) patriarhului Romei, la sinodul anterior zis tâlhăresc din Efes (449), celui de Alexandria, iară foarte adesea împărații însiși l-au dat celui de Constantinopol, fără să se fi atribuit acestui titlu vre-o altă însemnare, decât cea de titlu pentru un patriarh celebru în tot imperiul sau în toată lumea și cu reputație universală. Și just e, că numai în senzul acesta și-a putut da Ioan Postnicul în an. 588 sieș ca și Mina în 536, titlul acesta anume din considerare particulară, că în imperiul roman de Răsărit și la Răsărit scaunul de Constantinopole era în realitate cel întâiu din toate și chiar la Apus se bucură de o reputație generală. Dar în Roma faptul s'a înțeles acum altfel, mai ales că Ioan Postnicul prezidase tocma un sinod, care avu să se pronunțe asupra unui patriarh. Cei din Roma vedeau în acest titlu o opoziție a episcopului de Constantinopole contra episcopului Romei și contra primatului de jurisdicție pretins de acesta peste biserica întreagă. Deci episcopul Romei, atunci Pelagiu II (578—590) și succesorul său Grigoriu c. M. (590—604), protestară că episcopul de Constantinopole și-a luat acest titlu și se adresară la împăratul Mauriciu (582—602), la împărăteasa Constantina și la ceilalți patriarhi, ca să i se interzică a-l purta. Dar neținându-li-se în seamă protestul, Grigoriu, mascând deocamdată pretenția Romei la primatul de jurisdicție peste biserica întreagă, declară că acest titlu este diabolic și blasfemător, căci prin el episcopul de Constantinopole se substitue lui Hristos, care singur este episcop ecumenic. Cu toate acestea Ioan Postnicul nu cedă, iar succesorul său Chiriac sau Chiriacòs (595—606), menținū cu aceeaș persistență titlul, la care el ca și Ioan n'au crezut că se cade a renunța, fiind ereditat dela predecesorii lor. Acum Grigoriu c. M. neputând decide pe episcopul de Constantinopole a renunța la acest titlu, spre a-l umili și-a dat titlul „servus servorum Dei“ pe care episcopii Romei il poartă și astăzi. Dar când împăratul Mauriciu fu ucis în an. 602 de Foca și acesta acapară tronul imperial, Grigoriu c. M. uză cu prefusiune de toate lingușirile cătră Foca și soția lui, spre a atrage de partea lui pe noul împărat și a-l decide să interzică patriarhului de Constantinopole de a purta acest titlu. Atunci se zice că Foca (602—610), după cum relatează a-

pusenii, în an. 607 — spre a face pe plac episcopului Romei Bonifatiu III, care păstori numai jumătate an, — a conferit bisericii din Roma titlul de Căpetenia tuturor bisericilor (caput omnium ecclesiarum), iar apusenii mai noi cred, că el ar fi interzis patriarhilor de Constantinopole a purta titlul „Patriarh ecumenic”. Dar aceasta, chiar dacă s'ar fi petrecut în realitate, n'a schimbat întru nimic situația. Ce privește în particular titlul, pe care Roma l-a combătut așa de mult, Evlogiu, patriarhul Alexandriei (590—607), încă mai înainte îl recunoscuse lui Grigoriu c. M. spre a-l îmbunătăți, totuși aceasta, contrar pretențiilor sale la primatul de jurisdicție, dar conform motivelor ce invocase în lupta cu scaunul de Constantinopol, îl refuză, repețind că numai Hristos este episcop ecumenic. Însă succesorii lui pe scaunul Romei tot adoptară titlul acesta și videm că papii posteriori ai Romei îl și poartă, anume Agaton episcopul Romei (678—681) la sinodul 6 ecumenic (680) a dispus a fi intitulat de legații săi la subscrierea actelor, „universalis papa urbis Romae”, deși acest titlu este identic cu cel de: „Patriarh ecumenic”. Dar și patriarhii de Constantinopole n'au respectat interdicția, ce apusenii mai noi pretind că Foca li-ar fi dat, de a nu purta titlul „Patriarh ecumenic” sau au respectat-o cel mult până la moartea lui Foca, dacă el în realitate va fi dat atare interdicție¹; căci vedem că patriarhii de Constantinopole supt împăratul Eracliu (610—641), succesorul imediat a lui Foca și până astăzi poartă continuu titlul de „Patriarh ecumenic”, deși scaunul din Roma declară încă adesea că el e ilegal, acum însă în *sensul*, că acest titlu se poate atribui numai episcopului Romei. Astfel scaunul roman, cu toate mijloacele întrebuițate, n'a putut împiedica pe titularii scaunului de Constantinopole a păstra titlul de „Patriarh ecumenic” interzis de Grigoriu c. M. ca anticreștin și diabolic, iar mai târziu acceptă pentru titularii săi proprii titlul „Papă universal” sau „general,” ce are însemnare cu totul identică și deci după *sentința* lui Grigoriu e tot atât de anticreștin și diabolic.

¹. *Maimbourg*, teolog francez dela capătul sec. al 17-lea, fost ieziuit, afirmă că această lege n'a fost observată mult timp, căci după moartea lui Foca, patriarhul Chiriac luă din nou titlul de ecumenic, purtat apoi constant de toți succesorii săi. Maimbourg chiar dezaprobă pe s. Gregoriu că a făcut așa mare caz din faptul acesta. Histoire du pontificat de s. Gregoire le Grand Paris MDCLXXXVI, Livre Second p. 124 ș. m. d. (N. Tr.).

CAPITOLUL III

Doctrina bisericii

A. Cum a fost ea denăturată.

Eresurile, Shismele și Confroversesele teologice, ce au provocat ele.

§. 74. Introducere.

Eresurile din acest Period sunt atât ecouri ale eresurilor primului Period (gnosticismul, maniheismul și antitrinitarismul), cât și eresuri noi pe terenul teologiei propriu zise, adică al învățaturii despre Dumnezeu, anume ce privește doctrina despre sf. Treime (arianismul și macedonianismul), apoi pe terenul hristologiei (apolinarismul, nestorianismul și monofizitismul), pe terenul antropologiei și al soterologiei (pelagianismul). Unele din aceste eresuri ca arianismul și macedonianismul negau că Fiul, respectiv sf. Duh e Dumnezeu perfect, iar altele, ca apolinarismul, nestorianismul și monofizitismul nu învățau corect despre natura divină și umană a lui Hristos, apoi iarăș altele, ca pelagianismul, negau doctrina despre păcatul originar și despre necesitatea absolută a harului dumnezeesc, celui mai pre sus de fire, pentru mântuirea omului. Pe lângă aceste eresuri s'au mai ivit altele mai puțin grave, în special pe terenul cultului, ascezei și al ierarhiei bisericii; unele din ele au fost de natură fanatică peste măsură, iar unele raționaliste destructive. Cât despre shisme, cele mai principale din ele sunt: shisma donatistă, cea romană, cea antiohiană, numită de răsăriteni antiohiană-meletiană, apoi cea luciferiană; ele sunt de caracter ultrarigorist ca și shismele principale din Periodul I. Dar eresurile provocară și controverse teologice vehemente despre ortodoxia lui Origen și a altor învățători universali, precum și despre ortodoxia unor articole și formule de credință stabilite.

În ordine cronologică primele eresuri și shisme din Periodul II au fost: shisma zisă donatistă din Africa, eresul arian sau arianismul, iar în legătură cu acesta shisma romană, antiohiană și luciferiana, apoi antitrinitarismul reinnoit sau fotinianismul, macedonianismul și apolinarismul, mai departe un gnosticism și maniheism reinnoit, adică priscilianismul, cel puțin așa e acuzat, în sfârșit o serie de eresuri mai neînsemnate, atât fanatice excesive cât și raționaliste destructive. Toate aceste eresuri, precum și prima controversă despre Origen, ce izbucni din cauza lor și avu de rezultat în Constanținopole la începutul sec. 5

shisma zisa ioanită, se iviră încă din sec. 4 și la ele se mai adăogiră în sec. 5 următoarele : la Apus, pelagianismul și semipelagianismul, precum și prima controversă predestinațiană pe terenul antropologic soteriologic, iar la Răsărit, nestorianismul și eutiheanismul sau monofizitismul pe terenul hristologic. Eutiheanismul avu epiloguri foarte acute și în sec. al 6-lea el produse chiar între ortodocși shisme, ca cea acachiană și controverse ca cea teopashită, sau controversa despre formula : „Unul din Treime s'a răstignit”, apoi a doua controversă despre Origen, iar mai ales controversa zisă a celor trei capitole (*τὰ τρία κεφάλαια*, *tria capitula*), din cauza a trei puncte în conexiune cu opoziția dintre nestorianism și monofizitism, ce deasemenea provocă o shismă, adică shisma venețiană istriiană, după care mai urmă în sfârșit controversa aftarto-docetică sau controversa că și trupul încă nepremărit a lui Hristos e nesticăcios (*τὸ ἀφθαρτον*). Spre a curmă cele mai principale din aceste eresuri, shisme și controverse s'au adunat cinci sinoade ecumenice și multe alte sinoade din acest Period ; de aceea istoria sinoadelor acestui Period stă în strânsă legătură cu istoria eresurilor, shismelor și controverselor teologice din cursul său.

Pe lângă acestea din eresurile și shismele Periodului I continuară a se menține în sec. 4 vechiul pavelianism și sabelianism, în sec. 5 iudaismul neatins de gnosticism și shisma meletiană din Egipt, iară montanismul, până în sec. 6, apoi vechiul gnosticism și maniheism, încâtva și peste sec. 6, spre a produce apoi specii nouă, în sfârșit iudaismul gnostic a continuat a se menține până în timpul modern.

§. 75. Shisma donatistă din Africa.

Dintre toate aceste lupte interne ale bisericii, ivite în Periodul II, cea mai veche fu shisma donatiștilor. Ea este o desbinare a bisericii din Africa dela an 311, fățiș dela 315 ; această desbinare provocă apoi mișcări foarte turbulente în timp de 100 ani și chiar după aceea dură încă în Periodul următor, deși cu răsunete mai slabe. Shisma donatistă s'a născut astfel : La an. 311 fu ales în Cartagine, mitropolia întregii biserici din Africa, în locul decedatului episcop Mensuriu, un nou primate și anume diaconul Cecilian (-? cam 345). Dar în contra lui s'a ridicat o partidă, în fruntea căreia era o matronă numită Lucila, pe care Cecilian o admonestase odinioară și de atunci ea avea ură pe dâ-

sul. În această partidă intrară curând și episcopii din Numidia, cari murmurau că nu fusese invitați la alegerea lui Cecilian și aleseră în 312 un episcop rival în persoana lectorului Majorin, iar după moartea lui 315, în persoana unui oarecare Donat, supranumit cel Mare (-†- pela 355).

Astfel biserica Africei se desbină în două tabere și anume : în partida lui Cecilian și partida lui Donat. Donatiștii imputau partidei opuse că Cecilian fusese hirotonit de un trădător, căci ei afirmau că Felix, episcop de Aptunga, care-l hirotonise, a predat în timpul persecuției lui Dioclețian cărțile sacre ale bisericii, spre a fi arse și deci a trădat biserica, ceea ce însă nu s'a dovedit ; din această cauză declarară invalidă hirotonia lui Cecilian. Ambele partide se adresară la toate bisericile pentru recunoaștere și din toate părțile primiau răspunsuri, că Cecilian trebuie să fie recunoscut episcop legitim. Nemulțamiți cu aceasta, donatiștii se adresară la Constantin cel Mare, care tocma atunci se arăta patron al creștinilor. Deci Constantin făcu să se adune un sinod la Roma în an. 313 sub președința lui Melchiade (Miltiade) episcopul Romei. Sinodul recunoscu pe Cecilian și dezaprobă pe donatiști. Dar aceștia cerură o nouă judecată și împăratul Constantin convocă în 314 alt sind la Arelate (Galia), unde și Silvestru, episcopul Romei, trimise reprezentanți ai săi 2 preoți și 2 diaconi. Sinodul sub președința episcopului local se pronunță deasemenea pentru Cecilian. Donatiștii respinseră și această decizie și cerură să decidă împăratul însuș. Acesta convocă partidele în dispută la Mediolan (Milan) 315 și dădu și el decizia lui contra donatiștilor. Atunci ei, ca odinioară novațianii, declarară că întreaga biserică e decăzută și coruptă, iar numai a lor e curată, căci numai ei nu stau în comuniune cu trădătorii ; în consecință declarară că și botezul primit afară din comunitatea lor este invalid, după principiul vechiu al bisericii africane ; această măsură a lor avu de rezultat, că în opoziție cu ei restul bisericii din Africa părăsi acum acel principiu și de acum înainte recunoscu valabil botezul primit afară din biserică ade-vărată, de acord cu biserica Romei și cu celelalte biserici din Apus. Partida donatiștilor deveni din ce în ce mai numeroasă și totdeodată mai înfuriată. Constantin c. M și succesorii lui încercară când cu blândeță, când cu asprime a liniști pe donatiști și a-i împacă cu Cecilian și cu succesorii lui ; dar donatiștii refuzară cu un fanatism îndârjit. În deosebi asprimea întrebuintată contra lor îi înverșună și mai mult. Ei se organizează în bande armate de

țărani și asceți fanatici, cari se numiră ostașii lui Hristos (milites Christi) sau agonistici (luptători), năvăliau asupra comunităților ortodoxe din Africa, dădeau foc la biserici și case și omoriau pe toți adversarii, cari li eșiau în cale. Ortodocșii îi numiră circumceliones, cutrierători pela casele (cellae) țăranilor și erau un flagel pentru țară. Această luptă dură cu o furie neimblănzită până la 414, când în urma repețitelor reclamațiuni ale sinoadelor și episcopilor din Africa, după propunerea împăratului Onoriu avu loc în Cartagine o mare conferință între donatiști (279 episcopi) și ortodocși (278 episcopi). Din partea ortodocșilor sufletul discuțiilor a fost mai ales Augustin, celebrul episcop al Iponiei (-| 430). El nu consideră neindreptățite chiar măsuri violente contra lor, din cauza cerbiciei, ce ei arătau, referindu-se la cuvântul din Evanghelie: „Coge intrare” (silește-i să între, Luc. 14, 23), ce organizatorul unui ospăț, care voiă să i se umple casa, rosti către servii sei trimiși a chema oaspeți¹. Totuș Augustin se silea mai mult a convinge pe donatiști că validitatea sf. taine și ierurghii nu depinde de vrednicia preotului sau episcopului, care le săvârșește, ci de harul lui Dumnezeu și că biserica nu încetează de a fi sfântă, dacă sunt în sânul ei și păcătoși, căci numai în biserica depe ceea lume, numai în cer, vor fi curat sfinți iar pe pământ însuș Hristos a comparat biserica cu un năvod, în care între peștii curați sunt amestecați și pești necurați, precum și cu o țarină, în care crește grâu și neghini. El voia astfel a-i convinge pe donatiști, că chiar dacă Felix, episcop de Aptunga, ar fi fost trădător, hirotonia săvârșită de el în persoana lui Cecilian nu a fost invalidă și că biserica nu încetează de a fi adevărată, chiar dacă sunt în sânul ei trădători. În adevăr Augustin reuși a convinge o parte din donatiști, iar sinoadele ținute tot atunci în Africa, făcând donatiștilor foarte multe concesii și punând foarte ușoare condiții de împăcare, au continuat opera lui în mod favorabil. Astfel o parte din donatiști s’au împăcat cu biserica legitimă din Africa, dar o parte a rămas în shizmă; toate măsurile severe, ce suveranii întrebunțară contra lor, au fost zadarnice, până în Periodul următor, când Arabii cuceriră Africa (644—698) și mohomedanismul extermină împreună cu biserica ortodoxă și pe donatiști.

¹ Shisma donatiștilor e importantă în istorie și pentru că ea a dat ocazie bisericii să recurgă la brațul secular în afaceri religioase, ce sunt de ordin pur moral și de domeniul persvaziunii; cu timpul împărați creștini au abuzat de intervenția lor silnică în chestiuni de dogme (N. Tr.).

§. 76. Eresul arian sau arianismul și sinodul din Nicea
(sinodul I ecumenic)

a. Ivrrea arlanismului și condamnarea lul de sinodul din Nicea (325).

Pe când donatiștii tulburară și sguđuiră numai biserica Africei, disputa ariană, ce izbucni curând după shisma donatistă și anume în an. 319, frământă biserica întreagă, iară mai ales Răsăritul cu o furię extraordinară. Disputa izbucni în Egipt și autorul ei fű Ariu, presviter erudit, care, ca discipol al lui Lucian din Antiohia (-| 312), desvoltă până la extrem așa zisul subordinațianism și-l apără cu mare îndărjire. În contra antitrinitarismului mai mulți învățatori bisericești sperase odinioară a pune în evidență deosebirea între Tatăl și Fiul tocma căutând a demonstra că Fiul nunumai e distinct de Tatăl, ci și în natura divină a lui se deosebește de Tatăl și e subordonat lui, ba încă ca produs al Tatălui este un fel de zidire a Tatălui. Ariu în 319 desvoltă această teorie subordinațiană până a nega natura divină a Fiului și învăța astfel: Fiul n'a existat din eternitate, a fost un timp, când el încă nu există (*ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν*), ci Tatăl l'a creat în timp, drept că Fiul este creatura cea dintâi, cea mai aleasă și singură directă a Tatălui, care prin el a creat pe toate celalalte, totuș el este numai o creatură în sensul adevărat al cuvântului și nu e creat din aceeaș natură cu Tatăl, ci din nimic (*ἐξ οὐκ ὄντων*); dealtăparte însă el este așa de apróape de Tatăl, că poate fi numit chiar Fiul lui Dumnezeu și deși el nu e Dumnezeu în sens strict al cuvântului (*οὐκ ἀληθινὸς θεός*, nu e Dumnezeu adevărat), totuș e Dumnezeu prin participare (*μετοχῆ*) la împărăția lui Dumnezeu și deci se cade a fi adorat ca Dumnezeu. Contra acestei teorii se ridică deciziv Alexandru, episcopul Alexandriei, dar Ariu nu voi de loc a cedă, până în an. 321, alții zic până în an. 323, când un sinod de vreo 100 episcopi convocați de Alexandru la Alexandria, declară eres această teorie și depuse și excomunică pe Ariu, care nici acum nu voi cu nici un preț a se retracta. Ariu părăsi Egiptul, unde mai ales meletianii trecură de partea lui și merse mai întâi în Palestina, la Euseviu din Cesaria, care-i oferi cel întâiu azil, apoi, prin Asia la Bitinia, unde află pa Euseviu din Nicomedia, fost coleg al lui de școală și acum protector. În călătoria lui prin Asia Ariu răspândi eroarea lui în proză și în versuri, în scris¹ și oral. El

¹. Scrierea lui principală fu „Thalia (*θαλία*) adică „ospăț“.

reuși a'și face mulți partizani și a produce mare desbinare în biserică, fiindcă unii erau pentru dânsul, alții contra ; iar acest fapt se petrecea nunumai în cler ci și între mireni, așa că în sfârșit chiar păgânii știeau despre disputa creștinilor și-i ridiculizau prin teatre.

Constantin cel Mare, devenind în an. 323 singur împărat al întregului imperiu roman, ca protector al creștinilor fu foarte nemulțămît de această nouă desbinare a bisericii. El încercă în tot chipul a restabili pacea, cu atât mai mult că el privia chestia întreagă numai ca o ceartă de cuvinte. Dar toate încercările de împăcare, ce el făcu mai ales prin Osiu sau Hosiu, episcop de Corduba (Cordova), amic al său, fură zădarnice. Deaceea crezû că trebuie să facă apel la concursul episcopatului întreg și astfel veni la idea de a convoca pe toți episcopii în un sinod. El și făcu aceasta convocând în anul 325 la Nicea, oraș în Bitinia, pe episcopii din toată lumea, spre a curmă această dispută mare și pe lângă ea încă și alte diferende, ce făceau de dorit o atare aplanare a lor ; așa shisma meletiană din Egipt, ce turbura biserica aici dela an. 300, precum și vechile diferenți despre sărbarea Paștilor ; căci unii și atunci încă sărbau numai în 14 Nisan moartea lui Hristos pe cruce sau paștile crucei (*πάσχα σταυρώσιμον*), cum se numesc ele de teologii moderni, iar a treia zi învierea lui Hristos, paștile numite în timpul modern ale învierii (*πάσχα ἀναστάσιμον*) ; pe când cei mai mulți credeau că cele dintâi trebuie a fi sărbate totdeauna într'o Vineri, la 14 Nisan, sau după acea zi, iar învierea, în Duminica următoare.

Astfel în 325 se adună la Nicea primul sinod ecumenic. Împăratul a pus episcopilor la dispoziție poșta publică, spre a putea veni la sinod. Au venit treptat 318 episcopi și poate la unele ședinți vor fi azistat toți 318, iar la alte ședinți și mai puțini episcopi, la unele ca vre-o 300 și la unele chiar numai peste 250. În adevăr unii contemporani spun că la sinod au azistat 318 episcopi, alții, cam vre-o 300, iar alții, mai mulți de 250. Nu avem la dispoziție procesele verbale de ședințe și se pare că ele chiar nici nu s'au dresat¹. S'au păstrat în limba latina numai 4

1. Un interesant studiu despre această chestiune conține scrierea festivă: „*Konstantin der Grosse und seine Zeit*“ Freiburg 1. B. 1913, publicată cu ocazia centenariului 16 a lui Constantin c. Mare. Studiul respectiv are titlul: „*Zur Frage nach der Existenz von nicänischen Synodalprotokollen*“. Cf. Bernoulli, C. A. „Das Konzil von Nicäa, Freiburg i. B. 1893, o broșură în sens protestant, însă e interesantă pentru izvoarele, ce autorul citează la sfârșitul ei. Tot în această privință e interesantă scrierea lui Godefroy Hermant, *Le Vio de S. Athanase le Grand*, Paris MDCLXXI, Tome I. pag. 91—192 (N. Tr.).

liste de semnăturile episcopilor la deciziile date, dar acele liste nu sunt autentice, nici sigure. Cei mai mulți dintre episcopii, cari veniră, erau răsăriteni, între ei și un episcop din Persia, Ioan, unul din Armenia, Aristacle (Aristages), fiul lui Grigoriu Luminaătorul (-† 332), apostolul armenilor, unul din Gotia, Teofil, episcopul capitalei Goției, iar dela Apus numai câțiva Episcopi. Cei mai însemnați dela Răsărit au fost: Alexandru din Alexandria, Eustatiu din Antiohia, Macariu din Ierusalim, Euseviu din Cesaria Palestinei, Euseviu din Nicomedia, Marcel din Ancira (Ἀγκύρα), Spiridon al Trimitundei (Τριμιθουός) din Cipru, foarte celebru după aceea în memoria bisericii ca ajutător în nevoi și făcător de minuni, apoi Pafnutiu, un bătrân mutilat în ultima persecuție, episcop al Tebaidei din Egiptul de sus, Iacob al Nisibii, foarte meritos ca apostol al Mesopotamiei, numit și cel Mare; este foarte dubios de a asistat în realitate la sinodul din Nicea sau de a fost măcar contemporan cu el și Nicolae, mitropolit de Myra Lichiei, venerat din sec. 6 ca sfânt bine cuoscut și foarte însemnat, pe care aghiografi posteriori îl laudă ca mare ajutător și făcător de minuni și care se zice că a murit între anii 345—352. Dela Apus erau prezenți: Cecilian de Cartagine și Hosiu sau Osiu de Cordova; iar Silvestru, episcopul Romei, (314—335) fiind foarte bătrân n'a venit el însuș, ci a trimis în locul său doi reprezentanți, pe preoții Vincentiu și Vitu. Scriitori posteriori raportează că și Osiu de Cordova a fost locțiitor a lui Silvestru, dar această știre este foarte dubioasă.

Înainte de a se putea deschide sinodul, împăratul rândui conferinți private între cei adunați și la acestea disputară între sine în particular Ariu și Atanasiu, diaconul lui Alexandru, arhiepiscopul Alexadriei, când mai ales cel din urmă s'a distins prin erudiție teologică, precum și prin elocvență și dialectică. Nu s'a ajuns la nici o înțelegere și când împăratul sosi la Nicea, spre a deschide sinodul în persoană, adepții lui Ariu i-au prezentat o petiție contra adversarilor lor, dar împăratul o aruncă degrab în foc, declarând, că el are de gând să-i împace, iar nu să fie judecător între ei. Constantin a deschis în persoană sinodul și țină o cuvântare, în care invită la concordie, după aceea lăsă pe episcopi să conducă ei înșiși desbaterile. Nu e clar cine a prezidat sinodul. Informațiile cele mai vechi vorbesc numai despre președinți în plural și în unele documente aflăm pe Eustatiu, în altele pe Euseviu din Cesaria, în altele pe Alexandru din Alexan-

dria, indicați indefinit ca prezidând împreună sinodul. Abia informații posteriore numesc ca atare și pe Episcopul Osiu și altele și mai posteriore spun că numai Osiu cu presviterii Vincentiu și Vitu au funcționat ca președinți în locul lui Silvestru, episcopul Romei, ceea ce însă este foarte neprobabil. În special contra președinției lui Vincentiu și Vitu, presviteri din Roma, la un sinod, în care erau prezenți mai mult de 300 episcopi, este chiar împrejurarea, că atunci încă nu se pomenia ca presviteri să fi avut președinția între episcopi; abia mai târziu deveni uz, ca dacă patriarhii, cari se ridicase așa de sus peste ceilalți episcopi, trimiteau la sinoade presviteri sau diaconi ca reprezentanți, se făcea și acestora onoarea cuvenită patriarhilor, cari-i trimiteau.

Cât despre desbateri înșile se văzù curând, că majoritatea nu era dispusă a da dreptate completă nici lui Alexandru și Atanasiu, nici lui Ariu, ci drept că voia să admită doctrina celor doi dintâi, însă nu și termenul lor referitor la Fiul adică „*ὁμοούσιος τῷ πατρὶ*“, „Deoființă cu Tatăl“. Dar argumentele lui Atanasiu avură un efect așa de persuaziv că în fine toți episcopii, afară de 17, se declarară pentru definiția lui Alexandru și a diaconului său anume: Că Fiul este Dumnezeu adevărat, născut din veci de Tatăl din ființa lui și deci de o ființă (*ὁμοούσιος*) cu Tatăl, de o putere și de o mărire. Contra cuvântului „*ὁμοούσιος τῷ πατρὶ*“ (de una și aceeași ființă cu Tatăl) s'a obiectat la început, că el nu e întrebuițat în sf. Scriptură și că mai înainte termenul acesta fusese condamnat la Pavel de Samosata, deși în alt sens decât cel în care fu întrebuițat acum și încă pela 262 de Dionisiu din Roma, iar apoi și de Dionisiu din Alexandria. Dar în sfârșit Părinții s'au înțales, afară de cei 17 episcopi menționați, și au decis a fixa doctrina așa formulată în un simbol, pentru care se luă de bază simbolul bisericii din Cesaria Palestinei, recomandat de Euseviu, episcopul ei. Acesta este simbolul nostru de astăzi, dar nu în întregime, ci numai până la cuvintele: „și întru Duhul sfânt“, după cari urmau apoi anateme contra celor ce învață sau cred dimpotrivă. Dar și prima parte a simbolului actual dela „Cred...“ până la: „și întru Duhul sfânt“ n'a fost formulată la sinodul ecumenic din Nicea tocmai așa cum e textul actual. Abia la sinodul al doilea ecumenic sau mai corect abia în uzul bisericii din timpul dela sinodul 1 ecumenic până la al 2-lea s'a adaus partea finală, ce urmează după cuvintele: „Și întru Duhul sfânt“ și totdeodată s'a formulat mai clar unele idei din

textul nicean, ce precede cuvintele de mai sus. Toți episcopii au subscris fără ezitare simbolul, afară de cei 17 sus amintiți, cari abia după sfatul împăratului s'au decis a subscrie. (Totuș Ariu și 2 episcopi din Egipt, Secund al Ptolemaidei și Teona al Marmaricai, refuzară cu îndărătniție a subscri și deaceea fură depuși și excomunicați, iar împărațul îi exilă în Iliria, spre a-i face inofenzivi pentru pacea bisericii. Euseviu al Nicomediei și Teognis al Nicieii drept că au subscris simbolul, dar n'au voit a condamna pe Ariu și nici a rosti anatema contra lui; deaceea ei, apărându-l încă și după sinod, au fost deasemenea exilați după 3 luni de pace, deși Euseviu era de altfel iubit de împăratul și se rudiă cu familia imperială. Chiar Euseviu al Cesariei ar fi preferit mai bine a ținea calea de mijloc; el ar fi evitat bucuros termenul „ὁμοούσιος, (deoființă)“ și ar fi recomandat simbolul nemodificat al bisericii sale, biserica din Cesaria Palestinei, dar a ascultat pe împăratul și a votat ca și ceialalți.

După rezolvarea disputei ariane sinodul păși la aplanarea shismeii meletiene și a disputei pascale. Meletiu episcopul Licopolei, din Egiptul de sus (în Tebaida), se desbinase în an. 306 de arhiepiscopul Alexandriei și uzurpase drepturile acestuia, așa că luă atribuții de mitropolit rival al Egiptului, da ordine în episcopiile altora și hirotoniă episcopi. Referitor la această shismă sinodul a decis, ca Maletiu și episcopii hirotoniți de el să-și păstreze demnitatea de episcopi, dar episcopii hirotoniți de Meletiu se soliceate a fi confirmați de arhiepiscopul Alexandriei, ca hirotonia lor să fie canonică. Meletiu să se abțină în viitor dela orice oficiu arhieresc, iar episcopii hirotoniți de el necanonic să urmeze în oficiu tocma după moartea celor hirotoniți de mitropolitul legiuit al Alexandriei, însă dacă se vor purta cu pace și liniște. Astfel s'a dat o decizie foarte indulgentă și s'a deschis o cale foarte ușoară pentru împăcarea meletienilor cu ierarhia canonică. Referitor la disputa pascală sinodul a decis ca de acum toate bisericile să sârbeze Paștile deodată, anume ziua învierii în Duminica întâia după luna plină, ce urmează ecvinopțiului de primăvară. Totdeodată episcopul din Alexandria, sediul de atunci al astronomiei, fu delegat a face pe viitor calculul zilei Paștilor pentru biserica întreagă, cum el făcuse și până acum pentru tot Egiptul și Libia și a-l comunica mai din vreme bisericii întregi prin intermediul scaunului roman, care avea primatul onorific. Dar această dispoziție nu s'a putut aplică, din cauză că biserica Romei nu voia

să adopte calculul pascal al celei din Alexandria; urmarea fu apoi că mult timp în Roma și în restul Apusului Paștile s'au sărbăt în altă Duminică, decât în Alexandria și în Răsărit, care se orientă după biserica Alexandriei, până la jumătatea întâi a sec. 6, când Dionisiu cel Mic (Exiguus), abate din Roma, în an. 525 a pus în concordanță calculul pascal al Romei cu cel al Alexandriei și acest calcul pascal al său fu introdus treptat în tot Apusul.

În sfârșit pelângă simbol și deciziile aici descrise sinodul a dat încă 20 canoane sau legi bisericesti, dintre cari canonul 6, evident din motiv că melețienii lovira în drepturile mitropoliei de Alexandria, confirmă vechile drepturi ale mitropoliților Romei, Alexandriei și Antiohiei în special, iar ale celorlalți mitropoliți în general, asupra circumscriptiilor de până acum ale mitropoliilor lor, apoi canonul 7 acordă episcopului de Aelia (Ierusalim) rangul imediat după cei 3 mitropoliți superiori aici numiți, sau, desigur mai corect, i-a acordat în întreaga biserică rangul imediat după toți mitropoliții, iar în biserica Palestinei, imediat după mitropolitul său, adică după al Cesariei Palestinei, dar cu respectarea drepturilor de mitropolit ale acestuia. Alte canoane date de acest sinod au precizat mai bine drepturile mitropoliților și în ele întâlnim în genere pentru prima dată titlul de mitropolit. Membri dela Apus ai sinodului și probabil mai întâi Osiu de Cordova făcură și propurerea de a se da un canon de celibat sau de necăsătorire pentru cler, conform celui dat în Spania la an. 306 sau chiar la an. 300 de sinodul din Elvira (Illiberis). Dar în contra acestei propuneri se ridică Pafnutiu, un bătrân episcop din Egipt, renumit ca ascet. El stăruia a nu se da un atare canon, apărând onoarea căsătoriei și demnitatea ei și declarând că a obliga clerul la celibat este a'i pune o sarcină, ce nu fiecare o va putea purta. Deaceea sinodul menținū vechiul uz, anume, ca ceice înainte de hirotonie s'au căsătorit conform canoanelor, adică cu fecioare oneste și pentru prima dată, să fie clerici căsătoriți.

Dupăce sinodul a terminat lucrările sale, împăratul, care era foarte amical cu episcopii, i-a chemat la un ospăț, i-a tratat împărătește și le-a făcut daruri. După aceea ei plecară în patria lor. Deciziile sinodului le-a confirmat împăratul însuș și le-a promulgat la toți supușii săi, invitându-i a se supune lor. Este o pură invenție că deciziile sinodului au fost confirmate de episcopul

Romei și că împăratul a convocat sinodul cu consimțământul lui Silvestru. Ce-i drept în timpul posterior s'au ivit la Apus și documente false, atestând invenția de mai sus; însă despre neautenticitatea lor azi nimeni nu se îndoiește.

**b. Arianismul continuă după sinodul din Nicea.
El ajunge dominant în imperiul roman până pela an. 380.**

Sinodul din Nicea dăduse o decizie bisericească și canonică asupra disputei ariane, dar în fapt nu o curmase. Ea izbucni curând după acest sinod cu o nouă furie, fiindcă Ariu și în special Euseviu din Nicomedia aveau amici puternici la curtea lui Constantin și coreligionari secreți chiar între episcopi. Partida se întări din ce în ce după sinod și știu a readuce și pe alți episcopi la vechea lor aversiune contra termenului „ὁμοούσιος, deo-ființă“ iară pe împăratul, la prima lui părere, că disputa ariană e o dispută pentru un lucru de nimic. Asttel trecând 3 ani împăratul, după rugăciunea ce-i făcù sora lui Constanța pe patul morții, rechemă pe cei exilați. Iar dupăce Ariu făcuse o mărturisire de credință echivocă, împăratul cerù episcopilor ortodocși a-l primi iarăș în comuniunea bisericii. Dar în Alexandria tocmai la 328, când exilații au fost rechemăți, succedă episcopului Alexandru diaconul său Atanasiu, supranumit mai târziu cel Mare. Acesta refuză a primi pe Ariu, cum i se cerea, până când el nu se va sùpune fără echivoc simbolului nicean. Aceeaș atitudine cu Atanasiu avură și Eustațiu episcopul Antiohiei și Marcel al Ancirei. Dar Arianii secreți câștigară curând coreligionari noi, cari în mare parte nu erau ariani puri, ci numai subordinațiani; ei deși concedeau, că Fiul e născut din Tatăl din eternitate, totuș respinseră la început pur și simplu termenul ὁμοούσιος (cel de asemenea ființă) pentru vorba de ființă (οὐσία) streină vorbirii biblice (despre Dumnezeu) și declarară pe Fiul ca pre unul ce seamănă în genere cu Tatăl, însă nu este asemenea lui, pe când alții mai târziu concedeau chiar definirea după ființă (οὐσία), însă numai cu seamănare (nu cu asemenea) și declarară, că Fiul nu este de asemenea ființă cu Tatăl, însă totuș de o ființă, ce seamănă cu a Tatălui (ὁμοιοούσιος τῷ πατρὶ). Acești din urmă se numiră mai târziu (pela an. 357) omiusiani (ὁμοιουσιανοί), fiindcă respingeau termenul ὁμοούσιος, dar în schimb admiteau termenul ὁμοιοούσιος, în opoziție cu omousianii (ὁμοουσιανοί) sau niceanii, pe când la început (330—341) ei s'au numit euseviani, dela Euseviu din Nico-

media, căpetenia lor, sau și semiariani (Ἡμιόρσιοι). Acești semiariani deveniră curând așa de puternici, că dominau sinoade și puteau răsturna pe adversarii lor. Astfel ei făcură a se convocă la an. 330 sub președința lui Euseviu al Cesariei, de care abuzeau, un sinod în Antiohia contra lui Eustațiu episcopul local, pe care reușiră a-l depune, sub pretext că se făcuse culpabil de sabelianism și de alte nelegiuiri, între cari și de imoralitate și lesmajestate; ei puseră în scaunul Antiohiei pe un coreligionar al lor; iar Eustatiu muri în exil probabil tocma la 360, în care caz el va fi suferit exilul în timp de 30 ani. În acelaș mod procedară după cinci ani și contra lui Atanasiu al Alexandriei și după șase ani contra lui Marcel al Ancirei. În contra lui Atanasiu nunumai instigară partida meletiană din Egipt a reinnoi shisma, ce dură apoi până în sec. 5, ci adunară în an. 335 și un sinod la Tir în Fenicia tot sub președința lui Euseviu din Cesaria. Aici se ridicară contra lui Atanasiu acuzări, cari era cele mai mari calomnii¹; el fu depus, iar împăratul, care cu totul adimenit de euseviani, priviă pe Atanasiu ca îndărătnic și tulburător, îl exilă la Trier. În anul următor (336) semiarianii depuseră în Constantinopole și pe Marcel al Ancirei, pentru imputări de sabelianism, ce negreșit nu erau cu totul nefundate. Tot în anul 336, împăratul neputând introduce pe Ariu în biserica Alexandriei, chiar după depunerea lui Atanasiu, dădu ordin ca Alexandru, episcopul Constantinopolei (327—338), să-l primească în biserica de Constantinopole. Chiar sosise ziua când Ariu avea să fie primit solemn în biserica de Constantinopole, dar el, bătrân de 80 ani, muri subit. Ortodocșii n'au omis a explică moartea lui ca pedeapsa lui Dumnezeu, iară coreligionarii lui Ariu, ca otrăvire efectuată prin farmece de partizanii sinodului nicean. În anul următor (337) împăratul, aproape de moarte, primi botezul dela Euseviu al Nicomediei, căpetenia partidei semiariene. Fiii lui se suiră pe tron toți trei, la început cam imparțiali și Atanasiu fu rechemat (338) din exil. Însă eusevianii reușiră curând a câștigă pe Constanțiu, pe când frații lui erau pentru Atanasiu. Prima victimă a acestui triumf al semiarienilor la curtea lui Constanțiu fu Pavel, episcop de Constantinopole (338—339); în locul lui veni Euseviu al Nicomediei (339).

¹. Atanasiu fu acuzat că a pus pe presviterul său Macariu să sfărâme potirul și altarul lui Ischira, un pretins preot meletian și astfel a comis un sacrilegiu, apoi că a ucis pe Arseniu, episcop meletian și i-a tăiat brațul drept, spre a face cu el farmece, în sfârșit că a comis imoralități. Aceste acuzări s'au dovedit toate falșo, totuș acuzatul fu condamnat.

La 341, când muri Euseviu, fu ridicat în scaunul de Constantinople cu forța armatei Macedoniu, alt eusevian; atunci periră vre-o 3000 de oameni, dar el rămase în scaun până la 360. Contra lui Atanasiu deasemenea se ridicară eusevianii din nou la un sinod în Antiohia (339); aici prezidă Euseviu, fost episcop de Nicomedia, acum de Constantinople și Atanasiu din nou fu depus, iar în locul său veni un anume Grigoriu din Capadocia. Mai tot Răsăritul roman devenise semiranian, sau cel puțin era dominat de semiariani, iar din imperiul roman de Răsărit arianismul se propagă și la Germani, cari veniau în atingere cu el, anume mai întâi la Goți; imperiul roman de Apus însă rămase tot ortodox. Constant, care dela moartea lui Constantin II (340) deveni singur suveran în Apus, decise pe fratele său Constanțiu, după cererea lui Iuliu, episcopul Romei (337—352), la care se refugiase Atanasiu, a convoca în comun cu el un sinod compus din apusenii și răsăriteni la Sardica (Sofia de azi) în dieceza Dacia, spre a împacă partidele în dispută. Apusenii la un sinod în Roma (340) declarase pe Atanasiu inocent, iar răsăritenii la un nou sinod în Antiohia (341), confirmase depunerea lui și respinsese amestecul lui Iuliu, episcopul Romei, care contestă depunerea unui episcop de Alexandria, fără consimțirea bisericii Romei. Tot la acest sinod ei au compus 4 simbole ortodoxe, ce condamnavă arianismul, dar evitau termenul „ὁμοούσιος”; deasemenea au dat 25 canoane oportune, ce apoi intrară în vigoare în toată biserica. Pe baza convocării imperiale se și adunară în adevăr în toamna anului 343 la Sardica numeroși episcopi apuseni și răsăriteni. Dar cum cei dela Răsărit erau mai toți semiariani, sau cel puțin influențați de semiariani, chiar la constituirea sinodului veniră în conflict cu apusenii, fiindcă la sinod era față și Atanasiu și Marcel, căroră episcopii răsăriteni nu voiau să le permită a lua parte în sinod, sub cuvânt că ei nu pot ocupa loc în sinod înainte de ce acesta îi va declară inocenți; apusenii însă cereau ca și Atanasiu și Marcel să ia loc și să voteze, ca necanonic depuși. Din acest motiv semiarianii părăsiră Sardica, ce după împărțirea de atunci a imperiului era pe teritoriu apusean și s'au retras pe teritoriu răsăritean la Filipopole în Tracia, unde ținură sinodul lor propriu, pe când apusenii au rămas în Sardica, având ca președinte pe venerabilul Osiu de Cordova. Episcopii de Apus nu numai confirmară hotărârile sinodului din Nicea și rostiră anatema contra adversarilor lui, ci anulară și depunerea lui Atanasiu și a lui Marcel, laudând pe acești bărbați ca stâlpii ortodoxiei și spre

a proteja și pe alți episcopi, depuși așa necanonic, luară și dispoziții speciale. Astfel sinodul a dat 20 canoane, ce tratează mai ales despre poziția, drepturile și datoriile episcopilor; trei dintre aceste canoane, anume 3, 4 și 5, tratează în special despre procesele de depunere ale episcopilor și în opoziție cu protestul sinodului antiohian dela an. 341 contra intervenirei lui Iuliu episcopul Romei în chestiunea depunerii lui Atanasie, iar totodată și spre a onora pe apostolul Petru, hotărârea, ce s'atinge de atari depuneri în viitor, ca episcopii, cari se cred depuși necanonic, să se poată adresa la Iuliu episcopul Romei, iar acesta să aibă drept a cere, ca un sinod nou să revizuiască procesul cercetând cazul din nou, deasemenea ca Iuliu să aibă drept a trimite la acel sinod delegații săi, cari să exercite aici autoritatea celui ce i-au trimis. Până acum s'a crezut în general că canoanele ce poartă numele sinodului din Sardica sunt autentice, nu falșuri posterioare ale Romei, cum afirmă dela 1901 prof. Friederich, catolic vechiu, iar după el și alții. Canoanele din Sardica, dacă ele sunt în realitate autentice și dacă tot ce din partea Romei s'a întreprins cu ele, n'a fost numai o manoperă, fiindcă favorizau prea mult pretențiile ambițioase ale scaunului roman, s'au considerat în Roma, ce e drept, ca completarea deciziilor dela Nicea și în colecția romană de canoane au fost adăugate la canoanele sinodului din Nicea, probabil fără nici-o deosebire; din această cauză Zosim, episcopul Romei, în sprijinul pretențiilor sale de a primi apeluri din biserica Africei, invocă, poate chiar de bună credință, canoanele din Sardica drept canoane niceane; dar episcopii Africei respinseră acest argument, după ce recunoscuseră că citatele canoane nu sunt în realitate niceane. Canoanele dela Sardica intrară mai târziu în vigoare în întreaga biserică, după ce fură primite și în colecțiile răsăritene de canoane. Totuș canoanele 3, 4 și 5 nu auură aceeaș valoare, fiindcă ele fusese date numai pentru timpul lui Iuliu episcopul Romei, ceea ce răsăritenii scăpară din vedere. Între acestea episcopii dela Răsărit, adică semiarianii, cari dominau peste ei, confirmară în antisinodul lor din Filipopole depunerea lui Atanasie și a lui Marcel și pronunțară anatema și asupra lui Iuliu, Osie ș. a. Acum ambele părți cereau a se recunoaște ca ecumenice deciziile lor, între cari și cele date la Filipopole fură date din Sardica¹. La început Constanțiu amenință cu pedepse pe

¹ Unii istorici bisericești din timpul cel mai recent cred că antisinodul episcopilor răsăriteni s'a ținut tot în Sardica iar nu la Filipopole și că celele raportență Socrat, istoric bisericesc, care a scris despre ținerea acestui sinod la Filipopole, cu aproape 100 ani mai târziu, nu sunt vrednice de credință.

oricine ar voi să aplice în imperiul său deciziile din Sardica cele antiariene; dar când Constant luă serios în apărare sinodul autentic din Sardica și amenință cu războiul pe Constanțiu, acesta consimți în an. 346 a lăsa pe Atanasie să-și ocupe iarăși scaunul său din Alexandria, iar sinodul din Antiohia dela 344 luă o atitudine conciliantă cu simbolul său zis „lung (μακρόστιχος)”. Dar după moartea lui Constant (350), rămânând Constanțiu singur împărat, ortodocșii pierdură ultimul lor sprijin imperial, iară semiarianii câștigară preponderanța și la Apus, așa că acum ei dominau și aici în sinoade; mai întâi la sinodul dela Sirmiu din an 351, unde redactară încă un simbol, de altfel ortodox, numai că evită termenul „ὁμοούσιος”, așa zisa formulă întâia din Sirmiu, ei depuseră pe Fotin, episcopul local (-†- 376), care negreșit nu profesă ortodox, ci monarhian, ca discipol al lui Marcel din Ancira (-†- cam 374), pe care ei îl uriau; apoi devenind mai îndrăzneți, la sinoadele dela Arelate (Arles) în an. 353 și de la Mediolan (Milan) în an. 355 au depus și pe Atanasie. Acesta abia putu scăpa prin fugă la 356 dinaintea agenților imperiali și trebui să apuce iar drumul exilului. Alexandria avu din nou un episcop arian, pe Gheorghe din Capadocia. La Apus semiarianii deasemenea depuseră pe adversarii lor principali, așa în an. 353 pe Paulin de Trier (Treviri), în 355 pe Osie de Cordova (Corduba), pe Euseviu de Vercelee (Vercelli) în Italia de sus, pe Lucifer de Calaris sau Caralis (Cagliari) din Sardinia, pe Liberiu de Roma (353—366), iar în an. 356 și pe Ilariu de Pictavia (Poitiers) din Galia. Cu atari depuneri semiarianii ajunseră din ce în ce să prepondereze și la Apus. Acesta deasemenea părea că a devenit arian; însuș Liberiu și Osie ajunseră la atâta desnădăjduire despre restabilirea curând a cauzei ortodocșilor, că slăbiți de exil consimțiră a subscrie o formulă de credință semiariană, ce respingea termenul „ὁμοούσιος” și anume formula zisă a treia din Sirmiu (358) și astfel obținură permisiune de a se reîntoarce la scaunele lor; ortodocșii riguroși li-au reproșat aceasta cu amar și chiar ei însiși căutară mai târziu a repara greșala prin un zel cu atât mai mare contra arianismului, ce acum nu se mai manifestă numai ca semiarianism, ci chiar ca arianism extrem. Deci acești ariani, acum extremi, voră deasemenea a utiliză victoria reputată de semiariani și a confirmă arianismul în un sinod ecumenic. Inșă tot aveau teamă de a adună la un loc episcopi dela Răsărit și dela Apus; deaceea crezură că prin împărțirea acestora vor putea fi stăpâni mai sigur

pe situație. Ei deci în an. 359 deciseră pe împăratul Constanțiu a convocă acest sinod ecumenic în două locuri și anume pe răsăriteni la Seleucia din Isavria, iar pe Apuseni la Ariminum (Rimini) din Italia. Și în adevăr arianismul triumfă la Seleucia ca și la Ariminum în o formă moderată, după care Fiul fu zis că seamănă (*ὅμοιος*) cu Tatăl, deși la Seleucia nu triumfă asupra sinodului ci numai asupra delegaților acestuia cătră împăratul, iară la Ariminum, chiar asupra sinodului, însă numai cu greutate și uzând de multe manopere și presiuni, totuș în general triumfă, așa că Ieronim, scriitor bisericesc din timpul următor zice: „Lumea creștină văzù cu uimire că deodată a devenit ariană“.

Dar arianismul se află acum desbinat în interior și diversele partide ariene, persecutându-se furios una pe alta, începù astfel decadența arianismului în imperiul roman. Dominația necontestată a semiarianilor până la an. 356, având în frunte pe Vasiliu de Ancira († după 360) la Răsărit, iară la Apus pe Auxențiu episcop de Milan († 374) stârnise gelozia arianilor riguroși, cari întăriți din nou se ridicară dela 357 mai hotărît. Ei voiau la început a reinnoi pe loc arianismul riguros, căci declarară că Fiul nu este de o ființă ce seamănă (*ὁμοιούσιος*) cu a Tatălui, că nici chiar în genere nu seamănă cu Tatăl (*ὅμοιος*), ci că e cu totul neasemene (*ἀνόμοιος*). Arianii riguroși triumfară la sinodul al 2-lea dela Sirmiu din an. 357 cu formula lor zisă a doua formulă dela Sirmiu, iar semiarianii, la sinodul dela Ancira (358) și la sinodul al 3-lea dela Sirmiu cu formula lor zisă a treia formulă dela Sirmiu din an. 358, apoi la sinodul 4 din Sirmiu ce dădù „a patra formulă dela Sirmiu“ și în un sinod următor la Nike din Tracia, așa zis sinodul nîkic sau nicenic, ce tindea a seduce și prin numele său de acelaș sunet cu al sinodului nicean și adaptă mai strict la arianismul riguros formula a 4-a din Sirmiu. În astfel de împrejurări Ursaciu de Singidun (azi Belgrad) din Mezia de sus, ce ținea de dieceza Dacia și Valent de Mursa (azi Essec sau Esseg din Slavonia) partea Panoniei, ce ținea de Iliricul apusean, ambi episcopi ai curței, propriu zis deasemeni ariani riguroși, dar mascând credința lor față de împărat, care avea credinți semiariene, în zădar se osteniră în an. 359 a face o apropiere între semiarianism și arianismul riguros, împăcând între sine ambele partide prin doctrina: Fiul nu este deoființă asemenea (*ὁμοιούσιος*) cu a Tatălui, ci numai simplu seamănă Tatălui (*ὅμοιος*). Nimic nu folosi nici această încercare de conciliare, favorizată de împăratul, a unei par-

tide, în fruntea căreia veni la Răsărit la sinodul dela Seleucia din an. 359 Acachiu, episcop de Cesaria Palestinei (340—366), până aci arian riguros, acum însă părăsind arianismul riguros, iar acea partidă se numia omoiani (Ὁμοιωνοί) sau omei ori acachiani, sau eudoxiani, dela altă căpitenie posterioară a lor, anume dela Eudoxiu (-† 379), odinioară episcop de Antiohia și dela an. 360 episcop de Constantinopole. Ceialalți ariani riguroși perzistară din ce în ce mai ferm în doctrina lor, că Fiul nu este nici decum asemenea cu Tatăl, ci mai vârtos nu seamănă Tatălui (ἀνόμοιος), deaceea ei se și numiră anomei. În fruntea arianilor riguroși era la început Aetiū, diacon din Antiohia, apoi episcop al partidei sale, fără scaun (-† 367), după el fu discipolul său Eunomiu, episcop de Cizic în Misia (-† cam 395); ambii spre a demonstra doctrina lor ziceau; „Dacă Dumnezeu Tatăl este nenăscut, iară Fiul, născut, atunci Fiul nu poate semăna cu Tatăl și nici chiar poate fi Dumnezeu adevărat“. Dela sinodul al 4-lea din Sirmiu (359) dominau omeii și persecutau pe celelalte două partide prin depuneri în masse; tot ei triumfară și la sinodul dublu din Ariminum și Seleucia (359), iar în an. 360, după depunerea lui Macedoniu, semiarian, care dela 341 ocupă scaunul episcopal de Constantinopole, au pus episcop aici pe partizanul lor Eudoxiu, până atunci episcop al Antiohiei. Dar murind Constanțiu (361) ei pierdură preponderanța. Supt Iulian Apostatul, inimic al creștinilor (361—363), semiarianii, anomeii sau ariani riguroși, cari, cum am zis, se numiră eunomiani, omeii, cari acum singuri erau denumiți mai obișnuit cu numele comun de arieni și ortodocșii, toate aceste partide erau deopotrivă agreate sau mai virtos urâte de împărat.

Acum Atanasiu se putu reîntoarce la scaunul său, căci Iulian rechemă din exil pe episcopii de toate partidele pentru ca creștinii să se destrugă reciproc, totuș curând acelaș Iulian exilă din nou pe Atanasiu, fiindcă lucră cu prea mult succes pentru armonia între creștini, mai ales convertind numeroși semiariani în un sinod dela Alexandria (362) și pentru consolidarea din nou a bisericii creștine. Deși el s'a reîntors supt împăratul Iovian (363—364), totuș supt împăratul Valent (364—378), care era arian riguros și deveni suveran la Răsărit, pe când Valentinian (364—375), care era ortodox, obținū Apusul, Atanasiu fu nevoit a se depărta iarăș din Alexandria, deastădată numai pentru 4 luni, fiindcă poporul Alexandriei interveni amenințător în favoarea lui. Valent făcu arianismul dominant în general și la Goți, cărora în an.

376 le dete pământ de locuit în imperiul său, iar prin intermediul Goșilor și la alte popoare germanice. Supt Valent arianii riguroși, numiți și eunomiani sau anomei, la cari se alipiră acum și omeii, ajunseră a prepondera și persecutau cu aceeaș furie pe ortodocși și pe semiariani, așa că din această cauză semiarianii se tot apropiară de ortodocși și chiar se împăcară în massă cu aceștia. Dar arianii riguroși și Valent uzară contra ortodocșilor de măsuri încă mai severe decât cum făcuse semiarianii, și după ei omeii și Constanțiu, pe când aveau preponderanța. Ce e drept, Atanasiu, mulțamită poporului, care făcù puternice manifestări contra prigonirii lui, s'a putut întoarce din exil chiar dupe 4 luni și petrecù ultimii săi ani cu pace în Alexandria, unde muri 373; dar alți episcopi ortodocși dela Răsărit au avut a suferi lungi exiluri precum și persecuții de tot felul, așa d. e. pela an. 374 Euseviu de Samosata, nobilul campion al ortodoxiei în Siria; el când s'a reîntors din exil după moartea împăratului Valent, avù să sufere continuu furia arianilor și la 379 fu ucis cu pietri de un monah arian. Valent persecută cu multă furie pe monahii, cari lucrau în potriua arianilor, exceptând pe pușini, între cari și pe asasinul lui Euseviu de Samosata. Valent ordonă să-i urmărească până în pustii, să-i bată cu toege, sau pe cei mai tineri să-i îmbrace în haine de soldați și să-i înroleze în armată. Dar Valent murind la 378 îi succedă în an. 379 la Răsărit Teodosiu I ca suveran, care la 380 își făcù intrarea în Constantinopole; el se declară următor decis al credinții ortodoxe și amenință pe adversari atât cu urgia divină cât și cu pedepse din partea lui. Deci arianismul, care mai dinainte mergea spre decadență, fu reprimat curând, așa că el dispărù la începutul sec. 5 din imperiul roman de Răsărit afară de resturi mai mici, pe cari tocma Iustinian (527—565) le stârpî și afară de arianismul dominant între Germanii, cari se aflau încă în imperiul de Răsărit. În imperiul roman de Apus a predominat continuu credința ortodoxă. Numai împăratul Valentinian II, a cărui mumă Iustina (385—388) favoriză arianismul, devenind singur împărat (383—393) la vârsta de 12 ani toleră și arianismul câtva timp sub influența mumei sale, până ce Teodosiu c. Mare și Ambrosiu episcop de Mediolan în an. 388 când Valentinian II ajunsse de 17 ani, îl deciseră a părăsi cu totul pe arieni și de atunci conlucră la stârpirea lor.

c. Arianismul dominant în statele germanice, în unele până în sec. 7.

Pe timpul lui Constanțiu (337—361) și Valent (364—378), îm-

părați ariani, arianismul începù a se introduce la popoarele germanice, între cari se menținù timp mult mai îndelungat decât a durat dominația lui în imperiul roman.

Connaționali creștini ai Vizigoților îmbrățișară arianismul încă supt împăratul Constanțiu, protector al lui, mai ales prin episcopul lor Ulfila, educat în Constantinopole, unde episcopii de la an. 339 până la 380 au fost ariani și unde se și hirotoni în 341 sau 343; iară Vizigoții, ca vecini imediați cu imperiul roman de Răsărit în 376 supt împăratul Valent, care era arian și mai riguros decât împăratul Constanțiu, solictară pământ de locuit în Mezia (Mezia de jos) și Tracia, ce făceau parte din dieceza Traciei, fiindcă Ostrogoții împinși de Huni îi respinseră din locurile lor. Valent le admise cererea cu condiție ca toți să îmbrățișeze creștinismul de rit arian; această condiție fu susținută foarte energic de Ulfila, episcop al Goților, (Wulfila 341—381 sau 343—383), care de mai înainte ținea la arianism, fiindcă studiasse în Constantinopole la ariani și fusese hirotonit de ei. Dela Vizigoți, după ce se stabiliră în Mezia și Tracia și se convertiră toți la creștinism, arianismul veni și la Ostrogoți cum și la Vandali, încă de când Ostrogoții locuiau în Dacia și Panonia, iar Vandalii în Panonia. Când apoi Vizigoții, după ce devastară Roma în an. 410 supt regele lor Alaric, se așezară la 412—419 în Galia de miazăzi-apus, iar pela 480 în Spania, infectară cu arianismul curând pe Burgunzii din Galia de miazăzi-răsărit, la început catolici sau ortodoxi, iar apoi după jumătatea sec. 5 (465) și încă înainte de a fi pătruns ei din Galiade miazăzi-apus în Spania infectară pe Suevii din Spania, până atunci deasemenea catolici supt regele lor Remismund. Ostrogoții iarăș deodată cu convertirea lor în țerile dunărene atraseră la arianism atât direct cât și indirect pe Rugi și pe popoarele vecine cu ei, adică pe Gepizi și Langobarzi. Toate aceste popoare ariane persecutară mai mult sau mai puțin biserica catolică sau ortodoxă din țerile imperiului roman de Apus, în care ele se stabiliră. Cei mai aprigi prigonitori ai biscrii fură Vandalii, când ocupară Africa, notabil încă Genseric sau Geiseric, regele lor (419—477). El porunci a încărcă episcopi și preoți ortodocși în luntri șubrede și a-i mânà la largul Mării, ca să se înnece, sau punea să-i alunge cu biciul în pustie goli, ca să moară de foame sau să fie sfâșiați de fiare. Mai crud încă procedă fiul și succesorul său Himerich (477—484) în a doua parte a domniei lui; el pedepsia și pe laicii, cari nu primiau arianismul, cu confiscarea

averii, cu exil, cu mutilări și chiar cu moarte. Cea mai mare senzație făcù în an. 484, pelângă arderea lui Letus, episcop de Nepta, tăierea limbii la 300 creștini ai comunității ortodoxe sau catolice din Tipasa, pentru că nu voră a primi pe episcopii ariani ce li se impuse; dar contemporanii spun că Dumnezeu și în această persecuție a premărit credința întru El cu minuni, căci cei 300 mărturisitori deși erau fără limbi, nu pierdură graiul; mai mulți contemporani vrednici de credință spun că ei înșiși au auzit pe unii din acești 300 mărturisitori cântând și grăind. Dintre succesorii lui Himerich, Guntamund (484—496) a fost tolerant, Trasamund (496—523), inamic, Hilderic (523—530), favorabil, Gelimer (530—533) iarăș persecutor față de creștinii catolici sau ortodocși. Vizigoții și mai ales regii lor Eurich (466—484) și Leovigild (569—586) deasemenea persecutară crâncen biserica ortodoxă din Spania, căzută sub dominația lor. Cu cea mai mare îndulgență procedară în Italia Ostrogoții supt Teoderic sau Teodoric c. Mare (493—526). Acesta tocma pela sfârșitul vieții începù a trată ca inamic pe creștinii ortodocși, bănuindu-i că ar stă în înțelegere cu împăratul roman dela Răsărit și ca răzbunare pentru că ariani, ce mai rămăsese, erau persecutați în imperiul roman de Răsărit.

Totuș arianismul se stinse treptat și între popoarele germanice. La Vandali, Ostrogoți și Gepizi el se stinse odată cu aceste popoare, adică în an. 534 la Vandali, în 555 la Ostrogoți, în 566 la Gepizi. Burgunzii, Suevii și Vizigoții renunțară la arianism mai ales prin acțiunea episcopilor catolici sau ortodocși ai populației romanice din noile lor țări și prin înrăurirea Francilor puternici și ortodocși zeloși; așa încă dela an. 516 Burgunzii, supt regele lor Sigismund și cu concursul însămnat al lui Avitu, mitropolit de Vienne, Suevii, supt regele lor Chararic (550—559) și în sfârșit în an. 563 la sinodul din Bracara (Braga) Vizigoții, cari în 585 unise cu statul lor și pe al Suevilor, supt regele Reccared (586—601), după ce el trecù solemn la ortodoxism sau catholicism la sinodul 3 din Toletum (Toledo) în an. 589. Rugii, Herulii, Skyrii (Skirii) și Turcelingii (Turkelingi) ariani au fost chiar persecutori fanatici ai populației romanice ortodoxe sau catolice din Noric (azi Salzburg, Carintia, ducatul Stiria și Austria de miazăzi până la Dunăre); numai respectul ce aveau către Severin, apostolul Noricului (454—482), moderă încâtva fanatismul lor. Ei fură făcuți inofensivi față de biserică ortodoxă sau catolică din Noric

chiar de Odoacru, propriul lor compatriot și coregionar, în an. 407 când acesta avea dominația asupra Italiei prin destrugerea statului lor din Noric, și arianismul lor deasemenea se stinse curând apoi cu apunerea triburilor lor (după 493). Pentru convertirea Langobarzilor ariani din Italia lucră cu zel dela an. 590 Grigoriu c. Mare, episcopul Romei (-|- 604) și Teodolinda, regină contemporană a Langobarzilor (-|- pela 623). Totuș la acest popor s'a menținut arianismul până în an. 671 supt regele Grimoald (-|- 681).

d. Shisme și eresuri noi provocate de arianism.

Disputa ariană în cursul ei din sec. 4 a provocat în imperiul roman și mai multe shisme și alte eresuri, așa în special: shisma din Roma, cea din Antiohia și shisma lui Lucifer, apoi reinnoi eresul sabelian și pavelian, sau eresurile lui Marcel și a lui Fotin, precum și apolinarismul și macedonianismul. Deci despre aceste shisme și eresuri vom trata aici mai pe larg.

§. 77 a. Shisma din Roma.

Arianismul avu de consecință mai întâi shisma din Roma. Această shismă se născu între partida lui Liberiu (352—366), exilat de împăratul Constanțiu în an. 352 fiindcă făcea opoziție semiarianismului și partida lui Felix (355—365), numit episcop în locul lui Liberiu. Shisma se reinnoi în an. 366 cu lupte sângeroase în cari au fost 317 morți; atunci partida triumfătoare a lui Felix alese pe Damasus, care se și menținu (366—384), pe când partida lui Liberiu, ce eră în minoritate alese pe Ursicinus, însă la 367 acesta fiind exilat shisma se stinse treptat.

**§. 77 b. Shisma din Antiohia,
numită la Apus shisma meletiană din Antiohia.**

Această shizmă se născu din cauză că la sinodul din Antiohia din an. 330 când arianii depuseră pe Eustatiu arhiepiscopul Antiohiei și instalară în locul său un arhiepiscop arian, ortodocșii din Antiohia și din toată Siria nu voră a sta în comuniune cu acest arhiepiscop arian și continuară a considera pe Eustatiu de căpetenie canonică a bisericii lor. Din această cauză arianii îi numiră eutatiani. Eustatiu muri în exil în Tracia la an. 337, unii însă cu mai multă probalitate zic că el a murit tocma la 360. Totuș în an. 360 arianii instalară episcop în Antiohia pe un bărbat, pe

care ei îl priviau ca partizan al lor, dar care ca episcop se declară pentru ortodocși și curând ajunse foarte venerat. Acest bărbat era învățatul și venerabilul Meletiu. Arianii văzând că s'au înșălat cu el, îl depuseră și aleseră în loc pe arianul Euzoius. Ortodocșii moderați din Antiohia recunoscură deci pe Meletiu ca episcopul lor, pecând cei riguroși îl respinseră, ca pus de ariani și deci după părerea lor el nu era succesori canonic a lui Eustatiu. Astfel se formară chiar între ortodocși două partide; a eustațianilor și a meletianilor. Ele se deosebiau între sine prin aceea, ca eustațianii, conform uzului mai vechiu de vorbire, prin termenul „ὁμοστασις“ ca și prin termenul „ὁμοία“ înțelegeau ființa (divină), pecând meletianii dimpotrivă, conform uzului mai nou de vorbire, prin termenul „ὁμοστασις“, „Ipostas“, înțelegeau o persoană (divină). Poate și eustațianii riguroși se uniau cu Meletiu dacă nu venia în Antiohia la an. 362 iperortodoxul Lucifer, episcop de Calaris sau Caralis din Sardinia. El întări pe eustațiani în opoziția lor și le hirotoni episcop propriu pe presviterul Paulin. Astfel se instalară în Antiohia doi episcopi ortodocși Meletiu și Paulin; fiecare din ei căuta natural a fi recunoscut de ceilalți episcopi ortodocși. Unii, în particular cei dela Apus, erau pentru Paulin și priviau pe Meletiu ca episcop shismatic, deaceea și dădură shismeii numele lui, iar alții, anume episcopii dela Rasărit erau mai toți pentru Meletiu. Această shismă fu destul de importantă, că veni în desbatere la sinodul 2 ecumenic din Constantinopole. Meletiu, care era prezent la acest sinod și avea mare vază, muri pe timpul sinodului și așa s'ar fi putut restabili unirea foarte lesne, dacă sinodul recunoștea acum pe Paulin (-†- 383), ca episcop canonic de Antiohia. Sinodul însă, compus numai din episcopi răsăriteni, cari mai dinainte se pronunțase contra lui Paulin, nu voi a-l recunoaște și hirotoni pe presviterul Flavian ca nou episcop de Antiohia. Apusenii susținură încă mult timp până la an. 398, partida opusă, deaceea shisma continuă și tocma la 415 se curmă în cea mai mare parte; dar un rest a ei dură chiar până la 482. Antiohia avu dela 415 iarăș un episcop recunoscut cu o mică excepție de toți, dupăce Flavian reuși în 392, când muri episcopului rival Evagriu, succesoriul lui Paulin, a obține să nu fie ales un nou episcop rival, iar succesoriul său Alexandru, prin o purtare prevenitoare, amabilă și frățească știu să câștige în sfârșit la an. 415 și pe eustațiani.

§. 77 c. Shisma lui Lucifer.

Această shismă fu provocată de Lucifer, episcop de Calaris sau Caralis din Sardinia, tot acel, care în 362 hirotonise pe Paulin episcop al Antiohiei și cimentase astfel shisma de aici. Acum iată în ce mod urzi Lucifer altă shismă. Dela an. 315 el avuse a suferi multe dela ariani supt Constanțiu și deaceea deveni foarte sever în contra arianismului, mai târziu, după moartea lui Constanțiu (361), când semiarianii, împilați de ariani riguroși, se apropiară de ortodocși și în sfârșit reveniră numeroși la ortodocși (în an. 362 Atanasiu țină un sinod în Alexandria, unde se decise ca acești semiariani să fie primiți iarăș în comuniune cu ortodocșii), Lucifer (-|-370) nu voi să intre în comuniune cu ei și nu numai reproșă colegilor săi, episcopi ortodocși, cari ereau indulgenți cu semiarianii convertiți și-i primiau amical, ci chiar se despărți de dâșșii, declarând că ei compromit ortodoxia. Lucifer află cu deosebire în Sardinia și Spania, partizani, cari se izolară de restul bisericii ortodoxe și vedeau adevărata ortodoxie numai la ei. Această shismă deasemenea dură mai mult timp; pela an. 380 Ieronim, învățător al bisericii (-|-420) se văzù provocat a scrie contra luciferianilor, spre a-i desbărà de sumeața lor iperortodoxie. Cu toate acestea ei se menținură până spre jumătatea sec. 5 (deci încă vre-o 80 ani după moartea lui Lucifer).

§. 78. Eresurile lui Marcel din Ancira și Fotin sau sebelianismul și pavelianismul reinnoit.

Marcel episcop de Ancira, acuzat de ariani că a reinnoit eresul sabelianist, era un mare apărător al simbolului nicean. Ariani l-au depus în an. 336 la Constantinopole, iar Euseviu, episcop al Cezariei Palestinei, care era de partea arianilor, îl combătù și prin scrieri. Pe când ariani și chiar Euseviu îl acuzau de sabelianism ortodocșii deși îl apărară câtva timp, mai târziu nu-l mai apărară, ci mai ales au adaus ca încheiere la articolul credinței despre Fiul cuvintele: „Și împărăția lui nu va avea sfârșit.“ Acest adaus e îndreptat împotriva doctrinei sabeliane a lui Marcel că Dumnezeu Fiul după judecata universală se va întoarce în Tatăl și astfel va lua sfârșit și împărăția lui Hristos. Marcel muri pela 374. Dar un discipol al său, Fotin, episcop de Sirmiu, căzù chiar în pavelianism sau samosatenism, așa că ortodocși și ariani respingeau doctrina lui și primul sinod din Sirmiu dela an. 351, care negreșit era

semiarian și persecută în Fotin mai întâi pe un discipol și partizan a lui Marcel, apărătorul sinodului nicean, l-a depus, fără ca ortodocșii să i ia apărarea, căci și ei nu voiau să stea în comunitate cu dânsul. Fotin muri pela 376. Adepții săi se numără dintâi fotiniani apoi și bonosiani, fiindcă după Fotin se pretinde că profesă aceeaș doctrină și Bonos, episcop de Sardica (380—390), cunoscut altfel și pentru că negă că Maica Domnului este pururea fecioară.

§. 79. Eresul lui Apolinariu.

Apolinariu, episcop de Loadicia (*λαοδίκεια*), oraș în Siria (deosebit de Loadicia din Asia Mică), combătând arianismul cu acelaș zel ca și Marcel de Ancira, erudit și mai talentat, el și-a câștigat merite și ca apărător al creștinismului contra păgânismului oarecum și ca scriitor creștin și era amic cu Atanasiu c. M. Dar apărând divinitatea perfectă a lui Hristos contra arianilor, el dela an. 362, conștient că e în opoziție cu doctrina bisericii universale atacă firea omenească cea deplină a lui Hristos, căci el trată despre unirea divinității cu omenirea în Hristos așa, că pe când omul consista, cum învață Platon, din corp, suflet animal (*ψυχή*) și spirit rațional (*νοῦς*), deci din trei elemente¹, în Hristos în locul spiritului rațional a intrat divinul Logos (*λόγος*) adică divinitatea și că așa dar Hristos, Dumnezeuul întrupat, consistă din corp, suflet animal (*ψυχή*), și divinitate. Prin această teorie ce e drept părea că se apără divinitate perfectă a lui Hristos, dar se restrângea deplina lui omenire, căci i se negă spiritul rațional ca om. Doctrina lui Apolinariu (-†- pela 390) fu respinsă de învățătorii ortodocși, anume de Atanasiu c. M. (-†- 373) sau mai probabil de alt alexandrin, după Atanasiu, confundat apoi cu el, apoi și de Grigoriu de Nazianz (-†- pela 390) și mai ales de Grigoriu de Nissa (-†- pela 304); ea fu condamnată la sinodul 2 ecumenic 381. Apolinarismul, confundând în Hristos natura (*οὐσία*) divină cu cea umană, se numi și Sinusianism, adică celce confundă naturile; el reprezintă trecerea contraversei depe terenul teologic pe

¹. Doctrina antropologică după care omul consistă din trei elemente, din corp, suflet animal și spirit rațional se numește trihotomie, în opoziție cu doctrina că omul se compune din două elemente, din trup și suflet, numită dihotomie. Se află și în epistola către Evrei și în cea 1 către Tesaloniceni o doctrină trihotomică, dar numai în aparență; e vorba despre un suflet animal și unul rațional (*ψυχή* și *πνεῦμα*) ca puteri inferioare și superioare ale aceluiaș suflet, așa dar în realitate se profesează dihotomia.

cel hristologic, căci acum nu se trată despre Logos în eterna lui relație trinitară, ci despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu, celce s'a făcut om. Acest eres care avu în Antiohia până la anul 420 o comunitate proprie cu un episcop Vitalis, se menținû până la jumătatea sec. 5 și se contopi atunci cu un eres analog mai nou, cu monofisitismul.

§. 80. Macedonianismul și sinodul II ecumenic (381).

Apolinarismul și sabelianismul și pavelianismul reinnoit se născură din opoziția riguroasă contra arianismului, pe când macedonianismului numit și maratonianism se formă din arianism însuș. Așa arianii negând adevărata divinitate a lui Hristos, nu putură fi de altă socotință nici despre sfântul Duh,; deaceea semiarianul Macedoniu, pe care în an. 341 semiarianii îl ridicară la scaunul de Constantinopole, iar în an. 360 omeii îl depuseră și el muri curând apoi (pela an. 362), desvoltă mai în fond această consecvență a doctrinei ariane și în sferile semiariene, ce în alte privinți, erau mai apropiate de ortodocși; el propagă și construi doctrina, pe care apoi o apără în special diaconul său Maratoniu, în urmă episcop de Nicomedia, susținând nu numai că sfântul Duh e mai mic decât Tatăl și Fiul, ci și că e faptură a Fiului și servitor al Tatălui și al Fiului. Din această cauză macedonianii se numiră și pnevmatomahi, combătători ai sf. Duh (πνευματομαχητή αίρεσις, eres ce combate pe sf. Duh). Atanasiu (-†- 373) fu cel întâi, care începû dela 358 și campania contra pnevmatomahilor; cu el se uniră Vasiliu c. M. (- -379), cei doi Grigori, de Nazianz (-|- pela an. 390) și de Nissa (-†- an. 394) și alții, apărând odată cu divinitatea perfectă a Fiului și divinitatea perfectă a sf. Duh, purcederea lui din Tatăl și că el e de o ființă cu Tatăl și cu Fiul.

Dar partida macedonianilor era mare chiar între episcopii trecuți dela semiarianism la ortodoxie și deci se aflau și mulți macedoniani, cari mărturisiau dejă deplina divinitate a Fiului, dar nu voiau să recunoască divinitatea sf. Duh, precum și că el e deo-ființă cu Tatăl și cu Fiul. Deaceea Teodosiu c. M. (379—395), curând după ce se sui pe tron, convocă la Constantinopole un nou conciliu ecumenic, sau propriu zis un conciliu general al imperiului său, adică al imperiului roman de Răsărit. La chemarea lui se adunară în an. 381 la Constantinopole 150 episcopi ortodocși și 36 macedoniani. Intre ortodocși cei mai renumiți erau:

Meletiu, arhiepiscop de Antiohia, Timotei arhiepiscop de Alexandria, cari veni abiã mai târziu și deaceea luã parte tocma la desbaterile de mai apoi, Grigoriu de Nissa, Diodor de Tars, Amfilohiu de Iconiã, Chiril de Ierusalim, Grigoriu de Nazianz, pe care tocmai atunci (380) împãratul Teodosiu îl ridicase la scaunul de Constantinopole, dupã ce Grigoriu pregãtise victoria ortodoxiei în Constantinopole, însã trebuia sã fie confirmat încã de sinod, precum și mulți alții. Acest sinod avea sã se pronunțe în particular asupra macedonianismului și asupra arianismului, sub acest din urmã nume înțelegându-se acum omeismul, apoi asupra eunomianismului sau arianismului riguros și asupra apolinarismului, precum și asupra altor contraverse bisericești. Președînța o primi Meletiu, care era cel întâiu în rang între toți episcopii prezenți la deschiderea sinodului.

Primul obiect al desbaterii fu ocuparea scaunului episcopal din Constantinopole; cãci Grigoriu de Nazianz fuse din capul locului (dela an. 371) episcop de Sasima, în Capadocia, și tocmai apoi dupã ce orodocșii Asiei îl trimisese în an. 379 la Constantinopole spre a restabili aici ortodoxia foarte slãbitã și el împlini aceastã misiune în mod strãlucit. Teodosiu luând în stãpânire Constantinopole la an. 380 ridicã pe Grigoriu la scaunul episcopal de aici. Dar Maxim Cincul, filozof creștin, care veni din Egipt și se insinuã ca prieten al lui Grigoriu, câștigã pentru sine o partidã, și reuși a fi hirotonit episcop de Constantinopole contra lui Grigoriu, supt pretest cã Grigoriu e episcop de Sasima și în Constantinopole nu existã episcop propriu. Ridicarea și hirotonirea lui Maxim contra lui Grigoriu de Niazanz, care fusese pus de împãrat, cler și popor, fu deci primul obiect de discuție al sinodului. Acesta recunoscũ pe Grigoriu ca episcop canonic de Constantinopole și depuse pe Maxim Cincul.

Însã abiã fu terminatã aceastã chiestiune când Meletiu, foarte înaintat în vârstã, muri. Dupã ce el fu înmormântat cu mari onoruri, Grigoriu de Nazianz, acum recunoscut episcop de Constantinopole sau Roma Nouã și ca atare considerat de episcopii adunați ca episcopul cel întâi în rang dupã cel din Roma Veche, luã președînța în sinod și prima lui grijã fu sã aplaneze shisma din Antiohia. El propuse cã acum Meletiu fiind mort, sã se recunoascã episcopul rival al sãu, Paulin, ca episcop canonic de Antiohia; dar ceilalți episcopi nu voirã a aderã la propunerea aceasta ci aleserã ca episcop de Antiohia pe presviterul Flavian și-l hirotonirã. În acelaș timp unii episcopii din Egipt și Macedonia, veniți mai târziu și fiind de partida lui Maxim Ci-

nicul începură a impută lui Grigoriu, că n'a făcut bine și a călat canoanele părăsind episcopia lui și luând în posesiune alta, ce negreșit ar fi mai lucrativă. Grigoriu, bărbat simțitor și iubitor de liniște, văzând că nu i s'a primit pronunțarea relativă la schisma din Antiohia și mai auzind și aceste imputări se mâhni, abdică pe dată, își luă rămas bun dela sinod și dela Constantinople prin o cuvântare patetică și se întoarse în patria lui, unde petrecu restul vieții în studii și solitudine, dar nici sinodului nu-i păstră o bună amintire. Astfel scaunul episcopal de Constantinople rămase vacant și sinodul trebui a procede la reocuparea lui. Sinodul propuse împăratului spre alegere mai mulți candidați, între cari și pe Nectariu, bătrânul senator și catehumen. Împăratul se declară pentru acesta. Nectariu fu mai întâi botezat și apoi îndată hirotonit, după aceea luă președința sinodului, care procedă la obiectul principal al desbaterii.

Cei 150 episcopi ortodocși, cari remaseră singuri, după ce eșiră din sinod cei 36 episcopi macedoniani, condamnară acum macedonianismul, apolinarismul, semiarianismul, arianismul, adică omeismul și eunomianismul, completară simbolul dela Nicea până la sfârșit cum e azi, formulând mai clar și completând unele ziceri chiar din partea lui în ființă, cum opiniază istorici bisericești mai vechi, sau după rezultatele cercetărilor mai nouă confirmând mai mult un simbol nicean, care recitat în biserică până atunci în opoziție cu macedonianismul și cu alte eterodoxii se completase în acest mod și astfel complet e citat ca simbol la botez încă pela an. 374 de Epifaniu părinte bisericesc (-, 403). Astfel s'a format simbolul nicean-constantinopolitan, ce se numia la început și simplu nicean și a păstrat până astăzi pretutindeni autoritatea lui canonică. Afirmările protestanților recentți că acest simbol fu confirmat abia în an. 451 de sinodul al 4-lea ecumenic, la care s'a citat de două ori, sunt nefundate¹.

După aceasta sinodul din Constantinople a dat și câteva canoane, dintre cari canonul 3 declară că episcopul de Constantinople (Roma Nouă) urmează în rang imediat după cel de Roma Veche. Despre cele 7 canoane, ce s'au păstrat sub numele acestui conciliu, deasemenea se afirmă în timpul cel mai recent, că numai

¹ Vicenzi, teolog roman, a voit în an. 1878 a privi simbolul din Constantinopol chiar numai ca un falș întreprins de Greci în sec 7, spre a susține doctrina lor că sf. Duh purcede numai din Tatăl nu și din Fiul. Inșă Vincenzi a rămas singur cu această afirmare.

cele 4 dintâi ar proveni de la el, iar canonul 5 și 6, dela sinodul particular adunat în an. 382 la Constantinopole, pecând al 7-lea ar fi de proveniență mult mai posteroară.

După rezolvirea tuturor chestiunilor propuse Teodosiu c. M. închise sinodul, confirmă deciziile lui și le promulgă în statul său. Impăratul și sinodul le-au comunicat și imperiului de Apus; aici un sinod din Roma la an. 382 sub președința lui Damasus, episcopul Romei, precum și unul încă din an. 381 la Acvileia în Italia de sus prin autoritatea lui Ambrosiu, celebrul episcop de Mediolan (Milan) s'au declarat satisfăcute cu deciziile dogmatice ale sinodului de Constantinopole, nu însă și cu decizia relativă la shisma antiohiană și cu depunerea lui Maxim Cincul. A urmat o corespondență între Răsărit și Apus; la Răsărit, odată cu sinodul din Roma dela an. 382 se adună în Constantinopole un nou sinod mare, deși având în sine numai caracterul unui conciliu particular, după care în sfârșit Apusul încetă chiar atunci opoziția lui contra alegerii lui Grigoriu și apoi a lui Nectariu în Constantinopole în legătură cu depunerea lui Maxim Cincul și după explicările primite s'a declarat înțeles cu aceasta, dar pe Flavian cel hirotonit episcop contra lui Paulin îl recunoscă episcop canonic al Antiohiei tocma în an. 398. Roma ignoră numai canoanele din Constantinopole sau fiindcă nu-i plăcea canonul 3 cu drepturile ce dă episcopului de Constantinopole, sau fiindcă nu va fi avut nici o cunoștință despre ele. Încă pela jumătatea sec. 5 Roma putea zice, că nu are cunoștință despre aceste canoane. Dar în sfârșit dela jumătatea sec. 6 Roma precum și restul Apusului le primiră în colecțiile lor și astfel sinodul al 2-lea ecumenic, ce propriu zis fu din început numai un conciliu general de Răsărit, deveni sinod perfect ecumenic prin consimțământul Apusului cu toate deciziile sale.

Macedonianismul, care fu motivul principal pentru convocarea sinodului și care nu avu nici un promotor și protector imperial, se mai putu susține numai scurt timp după condamnarea lui și pela jumătatea sec. 5 era stins.

§. 81. Privire asupra celorlalte eresuri și controverse din sec. al 4-lea.

Pelângă sectele eretice, despre cari am tratat până aci, au neliștit biserica, mai ales după jumătatea sec. al 4-lea, încă și altele și anume: o pretinsă formă nouă de gnosticism, așa zisul prisilianism, apoi o serie de sețe fanatice la extrem, ca masalianii,

audianii și antropomorfiții din Egipt, eustatianii și semenii lor apostolicii și aveliiții, anghelicii și coliridianele; nu mai puțin și un șir de opoziții raționaliste destructive, ca antidicomarianiții, Elvidiu, Bonos, Aèriu, Iovinian, Vigilanțiu și Retorianii. Pela sfârșitul secolului izbucni și prima dispută despre ortodoxia lui Origen și se provoacă între altele la Constantinopole o nouă shismă, zisă ionanită.

Vom trata acum despre istoria fiecărui din aceste dispute și opoziții.

§. 82. Priscilianismul.

Acesta s'a ivit în Spania între anii 370 și 380. După descrierea celor ce l-au combătut, el e propriu zis o formă nouă de gnosticism, combinat cu maniheism. Se zice că acest eres avu ca inițiator pe un gnostic din Egipt, Marcu, care veni în Spania pela jumătatea sec. 4. Dar acest eres deveni important abia dela Priscillian, un laic din Spania, nobil și nu fără erudiție, care se declară pentru el, il desvoltă mai bine și atrase la el numeroși aderenți. Doctrina pretinsă gnostică maniheică a lui Priscillian, sau poate a unor discipoli posteriori ai lui,—căci scrierile lui proprii, ce s'au aflat în timpul receut (11 tractate), nu dovedesc abateri însemnate dela doctrina bisericii—, doctrina lui conține între altele prohibirea căsătoriei și a mâncării de carne; dar Priscillian fu acuzat totodată că seduce indirect la imoralitate și se zicea despre el că în adunările la cultul divin ale sectei sale, pune pe bărbați și femei să se roage împreună goli, spre a arăta astfel că sunt cu totul liberi de înclinările sexuale. Priscilianii mai erau acuzăți că, spre a ținea secret eresurile și abominațiile lor, se obligau reciproc a comite mai bine sperjur, decât a trădă vre-un secret al sectei, așa că principiul lor ar fi fost: „iura, periura, secretum prodere noli” adică „jură, fii sperjur, dar nu trădă secretul”.

Priscilianianismul fu descoperit de doi episcopi din Spania, Idaciu (Ydacijs) de Emerita (Merida) și Itaciu de Ossonoba (Sossuba), cari nu se bucurau de o reputație deosebită; după propunerea lor în an. 380 un Sinod din Spania dela Caesaria Augusta sau Caesaraugusta (Saragosa) condamnă doctrina cel puțin atribuită priscilianismului. Acești doi episcopi se adresa de asemeni la împăratul Grațian, iar după ce el fu ucis în an. 383 fugind de uzurpatorul Maxim, care luase puterea în Galia și Spania, se

adresară și la acesta cu cererea de a extermina „oribila” sectă a priscilianismului. În adevăr Maxim fu decis de Itaciu a chema la Treviri (Trier) pe Priscillian cu câțiva soți ai lui, smulse dela ei prin torturi mărturisiri, pe baza cărora ordonă în an. 385 a decapita pe Priscillian și 6 soți ai lui, între cari și o femeie¹. El dădu astfel în lumea creștină primul exemplu de a rosti pedeapsa cu moarte pentru eres. Dar secta nu fu stărpită prin aceasta; mai virtos un strigăt de indignare izbucni în toată biserica despre acest mod de a păstra ortodoxia și de a aduce peeretici la idei mai bune. Deci mulți făcură lui Maxim și lui Itaciu imputări amare; în fruntea episcopilor, cari protestară încă înainte de executarea sentinței, era Martin episcop de Tours (Turones) din Galia, cu renume de sfânt, iar după executare, Ambrosiu de Mediolan și Siriciu de Roma. Secta dură până după jumătatea sec. al 6-lea și abia atunci apuse de pe scena istoriei; ea se stinse definitiv la sinodul din Bracara (Braga), care sigilă și reîntoarcerea Suevilor dela arianism la ortodoxie sau la catholicism.

§. 83. Secte fanatice la extrem și eresuri raționaliste destructive.

Masalienii, cari nu erau creștini, țineau calea de mijloc între creștini și păgâni. Ei erau niște oameni, cari în sec. 4 mărturisiau monoteismul în Palestina, Mesopotania și Siria, dar fără a se alipi de creștinism sau iudaism; în adunările lor religioase ei își înălțau gândul la un Dumnezeu spiritual, etern. Deaceea se numiau rugători, euhiți (ἐυχῆται sau εὐχίται), sau masalieni, dela rădăcina aramaică „sēla (ܣܠܐ, a se ruga)”. Dar se aflau și masalieni, cari erau creștini euhiți, adică rugători deasemenea în Mesopotania și Siria, încă și în Asia Mică și Armenia. Aceștia erau un fel de monahi și vedeau în rugăciune unicul mijloc de mântuire, deaceea disprețuiau toate celelalte acte de cult, stăruiau în simplă contemplație (meditație religioasă) și prin continuă rugăciune se credeau iertați de păcate și capabili de orice virtuți. Euhiții fură descoperiți în an. 381 de Flavian, episcopul Antiohiei, care-i condamnă, dar ei se menținură încă și apoi; ei se numiau deasemenea eufimiți adică binecuvântători, entuziaști, horevți

¹ Sulpiciu Sever, scriitor contemporan, zice despre excesele, ce se atribuiau sectei priscilianiste, că erau simple svonuri, circulând din gură în gură: „fuit in sermone hominum..” Chronica. Lib. II c. 48. 3. Edit. Lavértujon, Paris, 1899, Tom. II p. 107; comp. și p. 620—636 (N. Tr.).

adică dănțuitori (spre slava lui Dumnezeu), adelfiani, lampetiani, marcianiști adică adepții lui Adelfiu, Lampetiu, Marcian, trei căpetenii ale sectei. Unii, precum am mai zis, considerau pe masalianii de felul întâiu ca identici cu acești din urmă.

Eustațianii erau aderenți extremi ai monahismului din Asia Mică pe cari, cum am mai spus, sinodul din Gangra se văzù silit a-i condamna, probabil între anii 360 și 370, dar poate și chiar între anii 340 și 360; ei vedeau în monahism ca și masalienii în rugăciune, unicul mijloc de mântuire; deaceea invitau pe toți a părăsi situațiile lor de până atunci și a căută mântuirea în pustie ca monahi. Ei disprețuiau nunumai căsătoria, ci erau indiferenți și către familie, biserică și stat.

În afinitate cu Eustatienii — deși nu identici — erau în Asia Mică apostolicii sau apotacticii (ἀποτακτικοί) adică cei ce renunță; aceștia în o pretinsă imitare a vieții din epoca apostolică renunțau la căsătorie și la avere.

Dimpotrivă aveliiți, ce apărură în Africa de miazănoapte în jumătatea a doua a sec. 4, se căsătoriau. Ei se numiră așa dela Avel, al doilea fiu a lui Adam, săvârșit din viața fără urmași; dar în căsătorie se abțineau de împreunarea cu soțiile lor, spre a nu contribui prin naștere de prunci la propagarea păcatului original.

Rigoriști fanatici erau și audianii. Ei se trag dela un oarecare Audiu sau Udo din Mesopotamia, un laic, care se ridică mai întâi pela an. 322 contra clerului din patria lui ca un censor sever de moravuri. Deaceea, exclus sau eșind singur din biserică Mesopotaniei, înființă o sectă proprie, iar apoi exilat în Sciția adică în Dobrogea sau Dobrugea, merse la Goții de aici, răspândind și între dânșii secta lui. Aceasta pe lângă pretențiile riguroase despre moravurile clerului, se mai remarcă și prin faptul, că tâlcuind literal descrierile antropomorfe ale Bibliei despre lucrarea lui Dumnezeu își reprezentau pe Dumnezeu cu totul antropomorfic, adică ca pe om, consistând din corp și suflet și serbă Paștile ca Cvartodecimanii sau protopashiții, adică la 14 Nisan împreună cu Iudeii.

La aceaș credință grosieră despre Dumnezeu ca audianii veniră pela capătul sec. 4 și unii monahi din Egipt, anume partida celor cu idei antiorigeniste, petrecători mai ales în pustia schitică (Σκήτικῆς); ei făceau opoziție părerii origeniștilor ultraspiritualiști, cari chiar pe om îl priviau cu totul necorporal și-l spiritualizau în originea și țelul său final; această părere eră dominantă la

monași depe muntele nitric (Νιτρία, Nitria) din Egiptul de jos. Monahii cei antiorigeniști se numiau antropomorfiți.

Pela jumătatea sec. 4 se află în Frigia o sectă a anghelicilor. A-ceștia adorau pe îngeri ca pe Dumnezeu și fură cenzurați de si-nodul din Loadicia (Λαοδικεία), din Asia Mică la an. 360 sau 375.

În o eroare identică căzură coliridianele, o secta de femei fanatice din Arabia, alții zic din Agaria, lângă Lacul Meotid sau Palus Maeotis (Marea de Azov), în ultimile decenii din sec. al 4-lea. Coliridianele adorau abuziv pe sf. Fecioară Maria, Maica Dom-nului și avea preotese proprii ale ei, cari-i aduceau și un sacrificiu propriu, în formă de plăcintă, κολυρίδες, deaceea se și numiau coliridiane κολυριδιανίδες sau κολυριδιαναιί plăcintărese¹.

Cum extremele prea adesea se ating, în opoziție cu sectele fanatice la extrem, descrise până aici, erau și combătători rați-onaliști, cari atăcau organizația în ființă a bisericii, așezea, cultul și dogma. Acești bărbați opozanți au fost Elvidiu, Bonos, anti-dicomarianiții, Aèriu, Iovinian, Vigilantiu și Retorin.

Elvidiu era un laic din Roma. Pela an. 380 el contestă că sf. Maria e pururea fecioară (perpetua virginitas) și adoptă vechea părere moderată a ebioniților, că sf. Maria, după nașterea lui Hristos a viețuit în obișnuită însoțire cu Iosif și a născut copii, pe cari sf. Scriptură îi numește frații Domnului. De aceeaș soco-tință cu el era tot atunci numai Bonos, episcop de Sardica între an. 380—390, acuzat totodată de fotinianism, adică de monarhianism ebionitic sau de antitrinitarism, ci și alți eretici din Arabia sau poate din Agaria lângă Lacul Meotid (Marea de Azov), cari afirmau aceeaș și se numiau antidicomarianiți, fiindcă erau αντίτικοι Μαρίας, adversari ai Mariei. Aceștia fură combă-tuți sever mai ales de Epifaniu, învățător bisericesc (-| 403), iar Elvidiù și adepți săi, de Ieronimi. (-| 420). •

Aèriu era presviter în Sevasta (Armenia) la reședința episco-pală a lui Eustațiu (-| 380) acel, care aduse poate pela an. 340 în Asia Mică monahismul și ai cărui asociați la extrem erau eustațianii. Se zice că Aèriu candidă împreună cu Eustațiu la episcopia Sevastei și devenind Eustațiu (înainte de an. 360) epi-scop de Sevasta, Aèriu se ridică în contra lui afirmând că în fond episcop și preot e tot una ; din această cauză el fu excomunicat

¹ Unii sunt de părere că uzul ce au Români de a face turte și cölindețe de Crăciun ar proveni dela coliridiane. Comp. Revista pentru Istorie, Arhe-ologie și Filologie vol. I București 1883 pag. 475 s. (N. Tr.).

și înființă o sectă proprie, ce nu numai afirmă că episcopul și preotul sunt de o potrivă, ci încă declară sărbarea Paștilor ca iudaism și deasemeni consideră posturile și rugăciunile pentru morți deprisos și nefolositoare.

Iovinian, mai întâi monah în Roma, declară dela 388 că monahism și căsătorie, post și nepost ar fi fapte indiferente înaintea lui Dumnezeu, ba mai mult, că faptele bune ca și fericirea nu se deosebesc gradual, ca să se poată zice că omul devine prin unele fapte bune mai fericit decât prin altele. El învață chiar ca cei renăscuți prin botez nu mai pot păcătui; în morală el apărea ca adversar al ascezei bisericesti, respingând postul, fecioria și alte practici virtuase ca ceva cu totul inutil. El negă deasemenea că Maica Domnului e pururea fecioară. Iovinian fu combătut nu numai de Ieronim, învățător bisericesc († 420), prin serieri, ci și de Siriciu, episcopul Romei (385—398) și de Ambrosiu, episcop de Milan (374—398), cari prin decizii sinodale condamnară în an. 390 teoria lui și-l excomunicară.

Vigilanțiu era preot din Barceloua (Barcino, Barcinona), oraș în Spania, pela an. 400. El combătea cultul sfinților și al relicviilor ca un cult idolatru al unor oameni morți, deasemenea priveghierile (vigilia) și pelerinajele, ca ocazii la păcat, în sfârșit, monahismul și celibatul, ca motive de a păcătui împotriva firii. Vigilanțiu deasemenea fu înfierat de Ieronim cu obișnuita lui vehemență ca ereziarh (406); ba încă îl persiflă că pentru aversiunea lui de priveghieri mai bine s-ar fi numit Dormitantiu decât Vigilanțiu.

Retoriu, contemporan și compatriot cu Atanasiu († 373) și Retorianii, asociații lui considerau diferențele, ce se iviau în dogme, fără importanță și deci erau indiferențiști dogmatici.

§. 84. Prima dispută despre ortodoxia lui Origen și shisma ioaniților.

Încă în anii 231 și 232 Dimitrie, episcopul Alexandriei și sinoadele convocate de el în Alexandria au depus și exclus din biserica Alexandriei pe Origen poate și ca eterodox, nu numai ca culpabil contra disciplinii. Teoriile lui eterodoxe curând după moartea lui fură combătute de Metodiul, episcop de Olimp, care muri martir în an. 311. Dar în jumătatea adoua a sec. 4 mai mulți ortodocși se ridicară contra teoriilor lui Origen și'l declarară de urzitor a multor eresuri, iar mai ales a primilor germeni

de arianism, ce încolțiră din subordinațianism; ei atribuiău arianismul lui Origen, fiindcă și acesta avea idei subordinațiane, deși în alte cărți el se pronunță cu totul corect că Fiul este deo-ființă cu Tatăl. Deaici urmă că și Epifaniu, mitropolit de Cipru, (373—403) foarte zelos în combaterea ereticilor, a fost adversar furios a lui Origen și vedea în el pe cel mai rău eretic; din această cauză Epifaniu avu în an. 394 o dispută vehementă cu Ioan, episcopul de Ierusalim, călduros admirator a lui Origen, iar în 402 prin intrigile lui Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, se ridică chiar contra lui Ioan Hrisostom, arhiepiscop de Constantinopole, căci îl priviă ca origenist, cece în realitate nu era; din contra Teofil a fost la început origenist, iar în an. 399 părăsi pe origeniștii din Egipt și trecu în partea adversarilor lui Origen, ziși antropomorfiți, o partidă de monahi din Egipt, cari, locuind în pustiul schitic, combăteau foarte mult teologia spiritualistă a lui Origen, așa că chiar despre Dumnezeu avea idei antropomorfe. În an. 401 Teofil alungă din Egipt pe monahii origeniști depe muntele nitric, și cu toate că mai'nainte de aceleași socotinți cu ei, acum era inamicul lor; în fruntea acestor monahi se aflau cei patru „frați lungi” numiți așa pentru statura lor. Ioan Hrisostom oferind acestora azil, Teofil îl acuză de origenism, asmuță contra lui pe Epifaniu, care la începnt (402) chiar căzū în cursă, iar apoi, recunoscând pasul greșit ce făcū, se retrase, dar Teofil în sfârșit resturnă pe Ioan cu ajutorul Curții și a două sinoade inconștiente (403—404). Deaici se născū shisma zisă a ioaniților, căci o parte a bisericii din Constantinopole rămase fidelă lui Ioan chiar și după moartea lui (407), văzând în succesorii săi niște urzupatori. Această shismă dură 34 ani și încetă abia în an. 438, când oasele lui Ioan fură depuse solemn și cu onoruri mari în cripta imperială. Apuseni erudiți ca presviterul Ieronim (-| 420) și presviterul Rufin (-| 410) locuind ambii la an. 394 în Palestina și amici între ei, deasemenea luară parte la disputa dintre Epifaniu și Ioan din Ierusalim. Ieronim, mai'nainte și el admirator a lui Origen, temându-se a nu și pierde reputația de ortodox, acum se lepădă de Origen și nu numai trecu în partea lui Epifaniu contra lui Ioan de Ierusalim, ci combătū vehement (398, 399 și 402) și pe Rufin, pentru că acesta, bazat pe admirația ce Ieronim avea mai'nainte pentru Origen, scriă apologii pentru el, precum și pentru că Rufin apăară negreșit tot așa de solid ortodoxia lui. Cu toate acestea Origen nu fu lipsit nici mai departe de amici și apăară-

tori între ortodocși, ba nu lipsiră nici chiar origeniști riguroși, cari raportară și la sufletul uman a lui Hristos teoria lui Origen despre preexistența sufletului uman; în acest punct ei se divizară în două partide: Protoctiști, cari priviau sufletul lui Hristos ca *prima* creație a lui Dumnezeu și Isochriști, cari declarau sufletele umane ca creații deopotrivă cu sufletul lui Hristos. Dar în jumătatea întâi a sec. 6 se născu o nouă dispută despre ortodoxia lui Origen și se termină cu condamnarea lui de biserică fără nici o opoziție. Despre această dispută vom trata la timp.

§. 85. Pelagianismul. Semipelagianismul.

Prima dispută despre predestinație.

a. Pelagianismul.

Cu începutul deceniului al doilea a sec. 5 izbucni la apus o dispută, ce se agită pe terenul antropologic și soteriologic, adică pe terenul doctrinei despre om și al celei despre mântuirea lui, iar în special pe terenul doctrinei despre păcatul original, despre relația voii libere a omului cu harul lui Dumnezeu și despre necesitatea harului, precum și despre predestinație, sau mai înainte hotărâre (a unora spre fericire, a altora spre osândire). Această dispută o provocă Pelagiu, monah erudit din Britannia și Celestiu (Coelestius sau Caelestius) amic și discipol al lui, odinioară avocat; ei se asociază amândoi în an, 409 la Roma. Pelagiu, probabil spre a putea încuraja mai bine pe creștini să tindă la perfecțiune, profesă încă la Roma că păcatul lui Adam nu e păcat original, nu e ereditar și deci voia oamenilor, descendenți din Adam, prin neereditarea păcatului lui Adam, nu e așa coruptă, în cât omul să nu fie în stare a face bine și a dobândi mântuirea prin singura puterea lui, deși ajutorul harului peste fire a lui Dumnezeu sporește puterea voii libere și asigură încă și mai mult dobândirea mântuirii; Adam a murit și descendenții lui deasemeni mor, însă nu drept pedeapsă pentru păcat ci în virtutea firii lor; toți sunt din naștere fără păcat și deci copii nu se botează spre iertarea păcatelor. În an. 411 cei doi amici, se pare că nu s'au mai simțit destul de siguri în Europa, deci trecură în Africa, de unde apoi Pelagiu, s'a dus în Palestina, iară Celestiu rămase în Africa și solicită aici a fi hirononit și primit în clerul african. Însă Paulin, diacon din Milan, îl acuză pentru teoria ce profesă de acord cu Pelagiu și un sinod african, al cărui suflet era Augustin, episcop de Iponia (Hippo

Regius), mare teolog și filozof, află în an. 411 că această teorie e eretică ca una ce neagă păcatul original, precum și că harul lui Dumnezeu e neapărat necesar pentru mântuire, deci excomunică pe Celestiu, care nu voi să o retracteze. Acum Celestiu părăsi Africa, merse în Asia Mică și fu primit în Efes, unde atunci nu se știa de eresul său, obținând și hirotonia. Dar cei din Africa știau că Pelagiu, urzitorul acestei teorii se află în Palestina și ca om învățat se bucură acolo de mare stimă, în particular la Ioan, episcopul de Ierusalim. Intre acestea Paul Orosiu, tocma venise din Spania la Augustin spre a-l vedea, iar Augustin îl trimise în Palestina, ca să acuze aici pe Pelagiu. Curând apoi s'au dus în Palestina tot în acest scop și doi episcopi din Galia, Heros și Lazăr. Totuș Pelagiu știu să-și apere cauza lui așa de abil, iar apusenii, cari aveau să-l acuze, neștiind grecește, l-au putut convinge de eroare așa de slab, că episcopii din Palestina se abținură (la an. 415) în Ierusalim de a da o sentință, iar în Diospolis (Lydda) l-au achitat. Provocați astfel, episcopii africani cu Augustin în frunte examinară încă odată teoria lui Pelagiu și Celestiu, o găsiră și de astădată eretică la sinoadele din Cartagine și Mileve în an. 410 și comunicară sentința lor scaunului din Roma, continuu în mare vază, pentru că era apostolic și pentru că Africa primise creștinismul dela Roma, anume o comunicare episcopului de atunci al Romei Innocențiu I (404—417), care se și asocia la această condamnare. Dar Celestiu și Pelagiu nu voiră a se liniști după condamnare, cu deosebire căci ei se bucurase de mai bună reputație în Roma, cel puțin la autoritățile bisericești. Deci Celestiu veni la Roma personal, iară Pelagiu trimise scrisori. Ei reușiră amândoi a se justifica așa de bine la succesorul lui Innocențiu, la Zosim, episcopul Romei (417—418), că acesta-i declară ortodocși și desaprobă pe africani că-i condamnase. Dar africanii, de partea cărora trecu acum și împăratul Onoriu (395—423), după ce au examinat încă odată teoria lui Pelagiu o condamnă din nou și dădură explicații și lui Zosim, așa că acesta nu numai condamnă și el în an. 418 teoria lui Pelagiu prin circulara lui zisă epistula tractoria, ci la un sinod din Roma depuse și 18 episcopi italieni, cari apărau teoria lui Pelagiu și în fruntea cărora stă Iulian, învățatul episcop de Eclanum (Italia de jos), un polemic indecent contra lui Augustin. Acești episcopi depuși s'au dus la Răsărit, unde aflară primire amicală la Teodor de Mopsuestia (Μόψουστία), în Cilicia, care combătă pe adver-

sarii lui Pelagiu chiar în o scriere proprie, și la alții, mai târziu în an. 428 și la Nestoriu, patriarh de Constantinopole, deși acesta contestă teoria lor, pe când Mariu Mercator (-) probabil tocma după an. 451), un latin, care trăia la Răsărit și anume la Constantinopole, i-a combătut cu zel și i-a acuzat. La Apus pelagianismul fu combătut cu foarte mare zel și cu un lux de argumente teologice de Augustin, episcop african. El din acest motiv a scris dela an. 412 multe cărți despre păcatul original, despre căsătorie, al cărei preț moral pelagienii declarau că e atăcat prin teoria despre păcatul original, apoi despre neapărata necesitate a harului dumnezeesc, fără care omul nu poate nici măcar începe a face binele, despre voia liberă a omului și despre predestinație. Dar și sinodul al 3-lea ecumenic dela Efes, la an. 431, după ce condamnă pe Nestoriu, s'a văzut sesizat a condamna și pelagianismul, numit aici celestianism și a depune pe mai mulți episcopi ca celestiani, adică pelagiani.

b. Sempelagianismul și prima dispută despre predestinație.

Augustin apărând doctrina bisericii contra pelagianismului a înaintat dela 418 mai mult decât iertă doctrina bisericii universale. Apărând necesitatea absolută a harului dumnezeesc, el părea că bazează numai pe har mântuirea și față cu lucrarea harului mai presus de fire a lui Dumnezeu făcea să dispară mai cu totul voia liberă a omului. În adevăr, Augustin declară că Dumnezeu voește să se mântuiască ~~și~~ toți oamenii, ci numai unii, așa dar nu voește o mântuire generală ci parțială, iar ceice se mântuiesc, au a mulțami aceasta numai împrejurării, că harul dumnezeesc i-a ales spre mântuire din veci sau i-a predestinat a scăpa de osândă, fără a considera ce vor face ei în viitor, pe când cei pe care harul dumnezeesc nu i-a ales spre mântuire, ci i-a respins, rămân în starea lor de neputință pentru păcat, în masa celor pierduți de veci, în „*massa perditionis*”, adică în masa celorce merită pierzarea veșnică, osânda veșnică și deci sunt osândiți. Astfel ar fi toți, de nu i-ar alege harul lui Dumnezeu. Această teorie trebuia deci să producă o reacțiune și chiar o provocă în adevăr cam dela an. 425 la Apus unde scrierile lui Augustin erau citite fără de asemănare mai mult decât la Răsărit. Atacul lor principal plecă din Galia și căpetenia reacțiunii fu Ioan Cassian (-) pela 435) din Massilia (Marseille), presviter versat în teologia greacă și mare propagator al monahismului în Galia. Fără

a numi persoana lui Augustin, cel cu foarte mare vază, Cassian, în scrierile sale, anume în așa zisele „Collationes patrum“, „Conferinți ale părinților“ (convorbiri monahale), combătù teoria lui Augustin ca foarte descurajatoare și periculoasă, ba ca o mare blasfemie (ingens sacrilegium) și accentuă mai întâi doctrina veche a bisericii, care învață că voia lui Dumnezeu despre mântuire este generală, adică se rapoartă la toți oamenii, iar nu parțială, adică nu cuprinde numai o parte de oameni; că predestinația (spre mântuire) și respingerea (adică predestinația spre osândire) nu e absolută (necondițională), ci depinde de preștiința eternă a lui Dumnezeu despre conduita omului; în sfârșit harul sfințitor a lui Dumnezeu nu e irezistibil pentru voia liberă a omului, ci aceasta-i poate rezistă și prin urmare omul în virtutea libertății sale trebuie să conlucre cu harul dumnezeesc spre a dobândi mântuirea. Dar apoi Ioan Cassian căzù și în un extrem, apropiat în câțva de pelagianism, opus augustinismului. Cassian negă că harul dumnezeesc se dă omului numai din bunăvoința cu totul liberă a lui Dumnezeu, fără nici un merit al omului; totodată susține că omul poate și e dator a face el însuș început în bine și în a stărui în bine, ca astfel să merite harul dumnezeesc. Deaceia Ioan Casian și soții lui din Galia, ziși masilienii, fiindcă aveau centrul în Massilia (Marseille), au fost acuzați de semipelagianism. Acesta consistă deci în opinia lui Cassian că omul fără concursul harului dumnezeesc poate începe a fi bun și a stărui în bine și prin aceasta a se face el însuș meritor de harul dumnezeesc. Doctrina veche a bisericii, pe care Răsăritul o menținù constant și care chiar la Apus fu generală până la Cassian, eră că harul dumnezeesc precede, că fără el omul nu poate pune nici început în bine și nici a stărui în bine, deci harul dumnezeesc nu numai e absolut necesar, ci el și precede necesar și se dă omului fără nici un merit al lui. Laicii Prosper Acvitanul și Ilariu, admiratori ai lui Augustin, îl făcură atent despre semipelagiani. El deci îi combătù în an. 429 în operile sale: „de praedestinatione sanctorum“, „despre predestinația sfinților“ și „de dono perseverantiae“, „despre darul de a stărui în bine“. După moartea lui Augustin († 430) discipolii săi continuă teoria lui negreșit de cele mai multe ori moderată și atenuată, așa că în Galia se născù o dispută între semipelagiani și augustiniani, dar cei dintâiu mult timp avură preponderanță. Așa în jumătatea a doua a sec. 5 (473 sau 475) două sinoade și anume din Arelate (Arles) și din Lugdun

(Lyon), în persoana preotului Lucid, cu care era de acord și africanul Monim, osândiră augustinianismul sau augustinismul extrem, însă nu sub acest nume, căci se scotea totdeauna din cauză persoana lui Augustin, venerat pretutindenea, ci sub numele „predestinaționism” adică doctrina dupe (absoluta) predestinație. La aceste sinoade s'a primit o confesiune semipelagiană întocmită de Faust, episcop de Rhegium sau Reji (Riez în Provence), care se bucura de mare vază; despre ea Faust trată și în o scriere specială. Un semipelagian anonim, însă bănuiră a fi Arnobiu cel tânăr, teolog din Galia, care și în alte chestiuni a scris pela an. 46 în opoziție cu augustinismul, făcū încă discipolilor lui Augustin în scrierea „Praedestinatus”, denaturată malițios, imputarea că după teoria lor Dumnezeu a destinat din veci pe unii la mântuire fără privire la faptele lor, iară pe alții la osândire tot fără privire la vina lor viitoare, așa dar pe unii necondiționat spre mântuire, iară pe alții tot necondiționat spre osândire, sau pe unii i-a predestinat în sens mai strâns al cuvântului, iară pe alții i-a lepădat; ba ceva mai mult, Dumnezeu chiar îi constrânge a ajunge la această destinație a lor, atât la mântuire cât și la osândire. Dar astăzi e credință generală, că excepție de Lucid și Monim, chiar discipoli extremi ai lor Augustin nu profesară acest predestinaționism, deci imputarea aduse discipolilor lui Augustin în „Praedestinatus” este numai o acuzare exagerată din partea teologilor semipelagiani din Galia și n'a existat o partidă întregă sau o sectă de predestinaționieni în sensul cărții „Praedestinatus”. Dar în al treilea deceniu al sec. 6-lea după protestul, ce niște monahi Sciți (adică originari din Dobrogea sau Dobrugea de azi), cari erau de naționalitate latină și deci cultivau teologia latină, făcură în Constantinopole contra operei lui Faust, sub influența teologilor africani, cari aveau în frunte pe Fulgentiu episcop de Ruspe (523) și cari au fost chemați în ajutor, precum și sub influența a doi episcopi din Galia, Avitu mitropolit de Vienne și Cesariu arhiepiscop de Arelate, triumfă în Galia augustinismul în forma sa mai atenuată, ce i-o dădură discipoli moderați ai lui Augustin, așa că prin aceasta se ajunsese la o împăciuire, anume în două sinoade sub președința lui Cesariu de Arelate la Valentia (Valence), poate încă în an. 528 și la Arausio (Orange) în an. 529. Bonifaciu III, episcopul Romei (530—532), aderă și el la aceste sinoade. Augustinismul moderat profesă numai predestinația necondițională (spre mântuire), nu însă și lepădarea necondițională

și mai concedeă chiar că Dumnezeu voiește a se mântui toți oamenii și că omul poate rezistă harului Dumnezeesc. Cu toate acestea în secolele posterioare izbucniă la Apus adesea dispută între augustiniani și adversarii lor, o dispută ce s'a repetit până în timpul recent. În această dispută părțile se acuzau reciproc una de semipelagianism, alta de predestinațianism. Biserica dele Răsărit nu luă parte la această dispută, ci menținū vechea doctrină bisericească. Conform acestei doctrine e indispensabil pentru mântuirea omului, ca voia liberă a lui să conlucre cu harul dumnezeesc, care e absolut necesar și care face începutul și se dă fără nici un merit; apoi, că Dumnezeu a chemat din veci pe unii la mântuire dar știind mai de înainte că vor conlucra cu harul ce El voiește să le împărtășiască, iară pe alții i-a osândit din veci la pierzare, știind mai dinainte că ei se vor împotrivi acestui har ce li se oferă, totuș propriu zis Dumnezeu voiește ca toți să se mântuiască. În opoziție cu această doctrină augustinismul extrem sau predestinațianismul învață că conlucrarea voii libere a omului cu harul dumnezeesc e de tot fără importanță; omul se mântuește numai prin har: Dumnezeu voiește a se mântui numai unii oameni; deci mântuirea e numai parțială; deaceea El a predestinat pe unii din veci spre mântuire, sau i-au predestinat în sens mai strâns al cuvântului, nu pentru că a prevăzut că vor conlucra cu harul său, ci curat numai din a sa liberă bunăvoință și ei dobândesc mântuirea, fiindcă harul îi atrage la ea irezistibil, iar alții sunt vrednici de osândire, fiindcă Dumnezeu i-a predestinat la această din veci necondițional sau absolut, i-a lepădat fără a luă în privire purtarea lor viitoare și deci nu le acordă harul său. Augustinismul moderat învață deasemenea predestinația absolută a unora spre mântuire, dar fără a susține că Dumnezeu voiește a se mântui numai o parte din oameni, că omul n'ar putea rezistă harului dumnezeesc și că ceilalți oameni ar fi lepădați necondițional. În timpul modern au adoptat augustinismul extrem sau predestinațianismul în sec. 16 calviștii, iar în sec. 17 în sens mai moderat Ianseniștii, cari deaceea se desbinară de biserica Romei; ei s'au numit așa dela Ianseniu, episcop în Țările de jos (- 1698); la luterani ca și la catolicii romani deși chiar acum întâlnim augustinismul moderat, totuș în general acum în biserica luterană domină teoria, reprezentată deasemenea în cea catolică romană de mulți teologi și valabilă escluziv în biserica de Răsărit,

că și predestinația la fericire e condițională, nu absolută; dar Luter la început nu învăța așa, ci dimpotrivă se alăturase mai întâi la augustinismul extrem, și apoi la cel moderat.

§. 86. Nestorianismul și sinodul III ecumenic (431).

Introducerea nestorianismului în Persia și Siria sau în biserică haldaică și indică.

După aproape două decenii de la an 411, când a izbucnit la Apus disputa pelagiană pe terenul doctrinei antropologice și soteriologice, izbucni la Răsărit disputa nestoriană pe terenul hristologic. Nestorianismul era numai o reacțiune extremă contra apolinarismului, dar avea în comun cu pelagianismul o tendință de raționalism, pentru care și simpatiză cu el încâtva. Leagănul său era școala teologică din Antiohia și aici îl pregătise Diodor, care apoi (373) deveni episcop de Tars în Cilicia și muri în an. 394, iar mai ales, discipolul său Teodor, mort în an. 428 ca episcop de Mopsuestia (Μόψου έστία) în Cilicia, Nestoriu, cultivat în această școală, întâi monah și presviter în Antiohia, la an. 428 deveni patriarh de Constantinopole și arată un zel extraordinar contra eresurilor condamnate de sinodul al 2-lea ecumenic și anume contra arianismului, macedonianismului și apolinarismului. Acest din urmă negă omenirea perfectă a lui Hristos, întrucât afirmă că în Hristos sufletul rațional a fost înlocuit cu divinitatea, așa că pecând omul consista din trup, suflet animal și suflet rațional sau spirit, Hristos consista din trup, suflet animal și divinitate; deaceea Nestoriu tinse a combate această teorie separând în Hristos divinitatea de omenire și afirmând că Hristos este perfect Dumnezeu și perfect om, credea că invederează cel mai bine această afirmare zicând: cu totul altceva este Dumnezeu Fiul și cu totul altăceva e omul Iisus; ei sunt uniți între sine numai în o unitate relativă, în o unitate morală (ένωσις σχετική, unitate relativă); între ei există numai un contact intim, (συνάφια, adică o atingere), o legătură morală, un fel de sălășluire a lui Dumnezeu în om, (συνοίκησις). Deaceea, zicea el mai departe, nu s'ar cădea a numi pe sf. Maria Θεοτόκος, născătoare de Dumnezeu, căci ea născu numai un om și deci e propriu zis numai ανθρωποτόκος, o născătoare de om; însă fiindcă omul născut de ea este Hristos, spre a o veneră cuviincios ar trebui să se numiască χριστοτόκος, născătoare de Hristos.

Astfel Nestoriu despărția pe Hristos în două persoane, una divină și una umană, care ar stă numai în un fel de atingere continuă una cu alta. Această teorie o răspândi patriarhul Nestoriu în Constantinopol, atât personal, cât și prin clericii din juru-i și în particular prin singhelul său, preotul Anastasiu. Dar ea produse turburare și indignare chiar în Constantinople și încă mai mult în Alexandria, unde ajunseră omiliile lui Nestoriu. Se vedea în această teorie totodată o ofensă adusă Fecioarei Maria. În contra acestei teorii se ridică mai ales școala alexandriană, ce stă în opoziție directă cu școala antiohiană. Apolinariu de asemenea se cultivase în școala alexandrină și urmărise până la extremul eretic numai consecințele direcției teologice a acestei școale, căci ea avea în genere particularitatea de a uni strâns divinitatea cu umanitatea în religione și în special în Hristos. Deci metoda raționalistă de a despărți divinitatea de umanitate în Hristos era cu totul repulsivă pentru școala teologică din Alexandria, așa că ea chiar din acest motiv se ridică contra lui Nestoriu. Dar reprezentatul ei în această chestiune fu însuș Chiril cel Mare, arhiepiscopul Alexandriei, nepot al lui Teofil († 312), învișunatul inamic a lui Ioan Hrisostom († 407), originar din Antiohia, compatriot și predecesor al lui Nestoriu. Chiril combătù curând în an. 429 pe Nestoriu, nu numai prin epistole, ci comunică ideile sale foarte deciziv și altor patriarhi, iar mai ales lui Celestin, episcopul Romei (422—432) și lui Ioan, patriarhul Antiohiei. Acesta, fiind el însuș de școala din Antiohia, văzù în teoria lui Nestoriu ce-i drept o părere extremă și în desacord cu tradiția, dar nu chiar un eres; pe când Celestin aderă la părerea lui Chiril și adună în an. 430 la Roma, un sinod, care declară teoria lui Nestoriu eres, iar pe Nestoriu depus și excomunicat din partea scaunului Romei, dacă în termen de 10 zile dela primirea acestei decizii nu va retracta, teoria lui — procedură, ce'i drept, dejă în sensul pretențiilor Romei la primatul de jurisdicție universală în biserică, pretenții formulate complet de Leon cel Mare, atunci diacon în Roma și cancelar influent al bisericii de aici. Aceeaș sentință pronunță asupra teoriei lui Nestoriu și un sinod convocat de Chiril în Alexandria, după ce Celestin îi comunicase deciziile sinodului din Roma și-l autorizase a le execută. Chiril formulă deciziile sinodului său în 12 puncte, ce se chiamă anatematisme, fiindcă ele, fără a numi pe Nestoriu, rostiau anatema contra celor ce învață ca Nestoriu. Chiril dispuse a se trimite lui Nestoriu ambele sentințe: cea din

Roma și cea din Alexandria; dar Nestoriu răspunse la ele cu 12 anatematisme opuse și deacord cu Ioan, patriarhul Antiohiei și cu Teodorit, eruditul episcop al Cirului (Cyrrhus) din Siria acuză pe Chiril de apolinarism, mai ales fiindcă Chiril se servise de numele σάρξ (trup, carne, pentru omenirea lui Hristos și de termenul ἕνωσις φυσική (unirea naturilor) pentru unirea ambelor sale naturi, din cari cuvinte, după interpretarea lor, părea a rezulta că Chiril, ca și Apolinariu, vedea omenirea lui Hristos numai în trup și în sufletul animal, iar unirea ambelor sale naturi, a celei divine și a celei umane în o unire ce ar rezulta din ele și ca ἕνωσις εἰς μίαν φύσιν adică ca unire într-o singură fire. Disputa luă așa proporții că numai un sinod ecumenic o putea curmă. În adevăr împăratul Teodosiu II, sau cel Tânăr (408—450), a și convocat un atare sinod, mai ales că deoparte stă patriarhul de Constantinopole și cel de Antiohia, iară de alta cel de Alexandria și cel de Roma.

Cu modul acesta fu convocat în an. 431 de Rusalii conciliul al 3-lea ecumenic la Efes. Chiril cu episcopii săi din Egipt și Nestoriu cu însoțitorii săi civili, dați dela Curte sosiră cei dintâi în Efes, iar împăratul trimise și pe Candidian, comite sau secretar al Curții sale, spre a funcționa aici ca comisar imperial și a prezenta sinodului decretul imperial precum și a menține ordinea exterioară. Nu venise încă nici delegați din Roma, când Chiril, în considerare că se adunase ca la 200 episcopi și că trecuse acum câteva zile dela termenul, pentru care sinodul fusese convocat, deacord cu episcopul local Memnon, arhiepiscop de Efes, crezută că trebuie să deschidă sinodul. Comisarul imperial precum și Nestoriu protestară contra acestei măsuri, mai ales că nici din Antiohia nici din Roma nu era nimeni prezent. În special Nestoriu aștepta sprijin dela Ioan, patriarhul de Antiohia, cu episcopii din Siria, căci aceasta avea idei mai favorabile pentru el și deasemeni acuză pe Chiril. Dar episcopii prezenți sub conducerea lui Chiril și a lui Memnon, nu voriră să mai aștepte și cu tot protestul cerură ca sinodul să înceapă lucrările. Președința o avu Chiril, însă nu ca simplu locțiitor sau delegat al lui Celestin, episcopul Romei, cum au răspândit vorbă mai târziu partizanii Romei, ci a pretins să prezideze el sinodul convocat a judeca pe Nestoriu, căci avea rangul cel mai înalt între episcopii prezenți; însă pe baza autorizării, primită dela Celestin, credea că poate exercita și drepturile acestuia pelângă drepturile sale proprii. Alături cu

Chiril erà Memnon, episcopul locului, 'cel mai distins și cu cea mai mare influență. Ei citară la sinod pe Nestoriu, care deși invitat de trei ori, nu se prezentă. Chiar în prima ședință, după propunerea lui Chiril fu examinată doctrina lui Nestoriu și respinsă, iar el depus și excomunicat. Deși Candidian, comisarul imperial declară aceste decizii nevalabile, dară Chiril și sinodul n'au ținut seamă. La ședința a 2-a venind și delegații din Roma, doi episcopi și un presviter, li se comunică rezultatul primei ședințe, cu care ei declarară că sunt de acord. Abià acum sosiră în Efes Ioan din Antiohia și peste 40 de episcopi sirieni. Ei găsiră rău și fără cale că Chiril cu Memnon au deschis sinodul fără dânsii, ba chiar au dat decizie în chestiunea principală cu atât mai mult, că Nestoriu se plângea amar și chiar Candidian era de partea lui. Chiril trimise o deputație de episcopi la colegii din Antiohia, decurând sosiți; dar întâlnirea acestei deputați cu cei pe cari avea să-i salute, nu fu deloc amicală. Iși făcură reciproc imputări și se despărțiră în mod cu totul ostil. Ioan nu voia să adereze la un sinod, ce după părerea lui procedase cu totul incorect. El împreună cu episcopii săi ținū un alt sinod, în care Chiril și Memnon fură depuși pentru procedură necanonică, ilegală și violentă, iară toți cei ce ținură cu ei fură excomunicați (observăm aici că depunerea era o pedeapsă mult mai severă decât excomunicarea, căci aceasta, ca și suspendarea unită cu ea la preoți și având aceeaș însemnare și acelaș nume, chiar fiind rostită cu dreptul, se putea iertă și revocă, după îndreptarea celui pedepsit, pecând depunerea, dacă era justă, rămânea pe viață). Ambele sinoade, cel de sub președința lui Chiril, precum și sinodul opus de sub președința lui Ioan, aduseră la cunoștința împăratului deciziile lor și-și făcură acuzații unul altuia. Candidian deasemenea prezentă împăratului raportul său. Rezultatul fu că împăratul confirmă deciziile ambelor părți, adică atât depunerea lui Nestoriu cât și a lui Chiril și a lui Memnon și ordonă a pune la închisoare pe toți trei ca să fie pace. Negoțieri îndelungate cu Curtea și deputațiuni din partea sinodului precum și din a Clerului din Constantinopole, care era contra lui Nestoriu, abià obținură dela împăratul, a revocă decizia lui relativ la Chiril și la Memnon și a-i pune în libertate reintegrându-i în scaunele lor. Împăratul menținū numai depunerea lui Nestoriu, pe care-l trimise în exil, mai la urmă în Egipt (435). Intre acestea sinodul dădū și 8 canoane, dintre cari 7 și 8 sunt cele mai însemnate, canonul

7, fiindcă el prevede cea mai mare pedeapsă a bisericii contra oricui va formulă și profesă alt simbol decât cel nicean, iar can. 8, fiindcă confirmă independența (autocefalia) bisericii din Cipru față de patriarhul Antiochiei, cu care sinodul avea ceartă. Biserica Ciprului se plânse că ea a fost independentă mai înainte, dar acum patriarhul de Antiohia voia să o pună sub jurisdicția lui; deci sinodul declară independența acestei biserici. Dimpotrivă episcopul de Ierusalim, Iuvenaliu, care ridică pretenții de patriarh tot în dauna patriarhului de Antiohia, fu încă refuzat deastădată. Dar deși împăratul confirmă deciziile sinodului efsan împreună cu canoanele și nu luă nici în o considerare protestele episcopilor sirieni, totuș aceștia nu voră a se supune. Numai Nestoriu s'a supus îndată sentinței, plecă liniștit în exil și muri după mai mult de 20 ani (451), pe când episcopii sirieni se întoarseră în patrie plini de ură, nu voră a recunoaște deciziile sinodului din Efes și acuzau fățiș pe Chiril de apolinarism. Au trebuit să urmeze doi ani negoțieri între Chiril și Ioan de Antiohia și încă mai mulți ani cu ceilalți episcopi sirieni, între cari jucă rolul principal Teodorit din Cir, până ce toți aceștia se convinseseră despre ortodoxia lui Chiril și se hotărâră a primi deciziile conciliului din Efes. Unii chiar acum nu voră să condamne pe Nestoriu și anume între ei era și Teodorit; atunci li s'a permis a nu condamna expres pe Nestoriu, după ce declarase că sunt de acord cu Chiril și doctrina lui, precum și cu deciziile dogmatice ale sinodului, pe cari acum ei toți îl recunoscă ecumenic. Alți sirieni deveniră acum adversari foarte deciși, chiar extremi, ai lui Nestoriu și persecutară cu furie pe nestorienii.

Cu toate acestea Nestoriu, fără a face vre-o agitație din exil, iar mai ales dascălul său, Teodor de Mopsuestia, mort încă dela an. 428, exegetul, cum se numia el pentru renumele său ca interpret al Sfintei Scripturi, conservă un număr de partizani între episcopii și clerul din Siria.

Partizanii lui Nestoriu și ai lui Teodor de Mopsuestia fură depuși de adversarii lor și exilați de împăratul; cea mai mare parte din ei se retraseră pe teritoriul Persiei, iar în imperiul roman ei se menținură mai mult timp în Edesa. Aici Ibas, care încă fiind presviter, suferi persecuții din partea lui Rabula (-f- 435), adversar sever a lui Nestoriu, iar apoi deveni chiar episcop (436—547), deși el însuș nu era nestorian, totuș apăra mai mult timp pe Nestoriu și critică pe Chiril și sinodul din Efes, anume

în o epistolă către Maris episcop din Persia, ba chiar ca episcop nu voi să pronunțe anatema contra lui Nestoriu, până ce sinodul al 4-lea ecumenic din Halcedon an. 451 îl constrânse la aceasta ca și pe Teodorit, episcopul de Cir. Dar nestorianii au trebuit treptat a părăsi cu totul teritoriul imperiului roman de răsărit, unde împăratul Zenon desființă la an. 489 și școala teologică din Edesa, ce le da contingent. Ei se retraseră în Persia, unde sub conducerea lui Toma Barsumas, episcop de Nisibi (453—495), introduseră nestorianismul în biserică treptat, iar în an. 499 complet la un sinod din Seleucia, (sau propriu zis din Ctesifon, cetate mai nouă decât Seleucia, numită adese și ea Seleucia), sub președința lui Babaeus, iazelih sau catolicos, adică patriarh al lor (497—503). Din Persia ei răspândiră creștinismul de rit nestorian până în India. Ortodocșii le-au dat numele de „nestoriani“ iar ei însiși se numiră în Persia creștini sirohaldei, în India creștini ai lui Toma. Astfel biserica din Persia și împreună cu ea și cea din India deveni nestoriană și avu de căpetenie pe iazelihul sau catolicosul de Seleucia ori de Ctesifon. Aceste biserici nestoriane se menținură mai mult timp în floare, iară dela sec. al 15-lea ajunseseră curând la mare decadență din cauza invaziilor mongolilor. Numai resturi mici din ele există și azi. În opoziție cu ortodocșii ele țin de predilecție la datini din biserica veche și chiar din Legea veche, interzic icoanele și profesează psychopannyhismul, adică doctrina că sufletul dela moartea trupului până la învierea acestuia rămâne tot timpul în o stare de somn. Această doctrină eră agreată de învățători mai vechi ai bisericii siriene.

§. 87. Eutiheanismul sau monofizitismul¹ și condamnarea lui de sinodul IV ecumenic dela Halcedon (451).

După ce nestorianismul fu condamnat și școala din Antiohia rămase învinsă de cea din Alexandria, adepți extremi ai acesteia și adversari extremi ai lui Nestoriu înpinseră opoziția lor contra nestorianismului până a cădea în un eres opus. Ei crdeau totuș că prin aceasta lucrează și propagă numai în sensul lui Chiril († 444), celebrul lor model. Așa ei accentuau unirea intimă a naturei divine și umane a lui Hristos în o *singură* persoană, dar astfel,

¹. Istorici mai noi și mulți profani, cu deosebire dintre francezi scriu; monofizisme, cum scriu și monothélisme, mahométisme etc. (N. Tr.).

că prin acea unire natura umană se părea cu totul absorbită în cea divină și deci se apropiau în adevăr oarecum de apolinarism, cum a obiectat încă lui Chiril școala din Antiohia, până ce el o convinsese că doctrina lui este ortodoxă. Pentru zișii adversari Hristos, ce e drept, este din două naturi dar nu în două naturi.

Această consecvență a școalei din Alexandria și a opoziției contra nestorianismului fu formulată în modul cel mai izbitor de Eutihe (Eutyhès), arhimandrit și presviter din Constantionopole, un bătrân cu solide cunoștinți biblice dar cerbicos¹. El învăță că natura umană, ce primi Hristos, e absorbită de natura divină așa, că în Hristos ar exista numai o singură natură precum este și numai o singură persoană, căci în el natura umană e cu totul divinizată. Din această cauză Eutihe fu acuzat de Domnu, patriarhul Antiohiei (441—449), mai întâi la împăratul, deasemenea la an. 447 el fu combătut prin scrieri de Teodorit, episcopul de Cir (Cyrrhus), iar în urmă la 448 acuzat de Euseviu, episcop de Dorileu (Δορόλαιον în Tracia) la Flavian, patriarh de Constantinopole (447—449). Acesta îl cită în an. 448 înaintea unui sinod endemic, adică compus din episcopi veniți eventual în Constantinopol. Eutihe ne voind a renunța la opinia lui sinodul îl depuse și declară doctrina lui eres. Dar Eutihe avea partizani și amici, între aceștia și pe ministrul imperial Hrisafiu (χρυσάφιος) eunuahul, adică măiestrul apartamentelor imperiale² și chiar pe împărăteasa Evdochia. El se adresă și la Leon c. M. patriarhul Romei, care se bucură pretutindeni de cea mai mare autoritate și venerație, precum și la Dioscor, sau Dioscur, patriarhul Alexandriei, succesorul lui Chiril. Leon a răspuns prin o epistolă, cunoscută sub numele „Epistola dogmatică către Flavian, despre relația de comunicare între însușirile particulare ale celor două naturi a lui Hritsos,” „Epistola dogmatica de communicatione idiomatum duarum naturarum Christi ad Flavianum”. În acest document Leon declară eretică doctrina lui Eutihe și tratează foarte pe larg și clar despre doctrina ortodoxă, că în unica persoană a lui Hristos există neschimbat cele două naturi. Dar Dioscor, el însuș alexandrin, crezând că vede în doc-

¹. Comp. Amèdè Thierry, Nestorius et Eutyches. Les grades hérésies du V-e Siècle, Paris. 1874. (N. Tr).

². Nu numai la Curțile suveranilor poligami din Orient ci și la Curtea împăraților posteriori ai Romanilor și Bizantinilor se numiau ca măiestri ai apartamentelor cu intrare la persoanele de sex feminin eunuhi, adică fameni. Deaceea numele „Eunuh” era la Curte un titlu, pe care-l purtau asemenea măiestri ai apartamentelor. Ei se bucurau de deosebită încredere.

trina lui Eutihe tocma doctrina lui Chiril, căci Chiril, despre relația între natura divină și umană a lui Hristos se servise în adevăr de o expresie, ce părea favorabilă pentru doctrina lui Eutihe și anume de expresia: unirea naturilor, ἕνωσις φύσεω, pe care Chiril, față de antioheni, când acestia îl atăcară din cauza ei, negreșit o și justifică în senz corect, iar nu în senz monofizit. Așa dar Dioscor credea că Eutihe învață cu totul ortodox și declară că depunerea lui Eutihe e nedreaptă. Împăratul Teodosiu II de asemenea fu prevenit pentru Eutihe și contra lui Flavian, așa că acesta ajunsese curând în situația unui om bănuț și acuzat, iar Hrisafiu obținū în interesul amicului său Eutihe, că împăratul spre satisfacția lui deplină convocă un sinod ecumenic la Efes (440) și probabil anticipat excluse dela sinod pe toți ceice aveau aceleași idei cu Flavian, pe cari Hrisafiu îi privia ca nestoriani secreți. Deci Hrisafiu alege el însuș pe membrii sinodului și numai spre a salvă aparența caracterului de ecumenic fu invitat și episcopul Romei, care era de altă părere; acesta trimise la Efes delegații săi cu mandat de a menține aici doctrina, despre care el tratase dejă în epistola către Flavian. La sinodul acesta obținū președința Dioscor, un bărbat de caracter violent și despotic, iar Hrisafiu îi dădū și o însemnată gardă de ostași spre a menține ordinea contra „ereticilor”. Insuș Dioscor aduse un bun contingent de monahi și parabolani, cari-l ascultau orbește, aranjă lucrurile așa, ca delegații dela Roma să nu poată avea nici cuvântul, nici vre-o influență. Dioscor dictă formal totul în sinod și episcopii, cari se azardau a face vre-o obiecțiune fură ținuți în respect de ostași cu sabiele trase și de monahi și parabolani, înarmați cu toege. Flavian numai fu depus ci adepții lui Eutihe îl și maltratară așa că el, trimis încă și în exil, muri după 3 zile; totuș unii în timpul cel mai recent se îndoiesc că el ar fi fost maltratat. În locul său fu ales apoi Anatoliu (449—458). Episcopii Teodorit de Cir și Ibas de Edesa, cunoscuți ca unii, cari nu voiau să condamne pe Nestoriu și dintre cari primul combătuse pe monofiziți și în scrieri, fură depuși la acest sinod ca nestoriani și în sfârșit se recunoscū ca doctrină ortodoxă teoria monofizită a lui Eutihe, iar doctrina despre cele două naturi în Hristos sau difizitismul fu condamnată și Euseviu de Dorileu cu Domnu de Antiohia, apărătorii ei, deasemeni fură depuși. Legații papali scăpară prin fugă de pericolul, ce-i amenința. Dar împăratul confirmă aceste decizii, ca unele ce se pretindea că erau date pe baza deci-

ziilor dela Nicea și a sentințelor dela Efes din an. 431 contra nestorianismului reinnoit. În zădar majoritatea episcopilor ortodocși în frunte cu Leon c. M., la care se adresară pentru ajutor în special cei depuși, cereau alt sinod, căci cel din an. 449 n'avea pentru ei valoare de sinod ecumenic, ci trecea ca „sinod tâlhăresc“, ca „sinodul tâlhăresc din Efes“ („σύνοδος ληστρική, Latrocinium Ephesinum“). Împăratul mențină deciziile sinodului.

Dar, după ce el însuși își făcù altă idee, la an. 450 când muri îi succedă pe tron sora lui Pulcheria cu Marcian, soțul ei, amândoi cu credinți ortodoxe și nu favorabili monofiziților; ei convocară un sinod ecumenic spre restabilirea diofizitismului ortodox, deși acum Leon c. M. era contra unui sinod și credea că doctrina ortodoxă e definită suficient prin epistola lui cătră Flavian, considerată de toți episcopii ortodocși ca expresie corectă a ortodoxiei. Cu toată rezistența lui Leon, împăratul Marcian convocă în an 451 sinodul proiectat de el la Halcedon (Χαλκηδών), unde se adunară 600—630 episcopi¹ și unde Leon deasemenea se văzù motivat a trimite ca dalegați 2 episcopi și 2 presviteri. Președința o luă împăratul însuși, iar apoi mai ales miniștrii săi. O dată, când aceștia ereau absenți, prezidară legații Romei, iar în o ședință, la care nici aceștia nu erau prezenți, prezidă probabil Anatoliu, patriarhul de Constantinopole.

Se date cătire tuturor desbaterile anterioare despre Eutihe, iar Dioscor fu depus, ca unul ce procedase violent și arbitrar; monofizitizmul fu condamnat ca eres împreună cu Eutihe, autorul său, iar doctrina lui Leon c. M. despre cele două naturi, expusă de el în epistola cătră Flavian, fu recunoscută ca perfect ortodoxă. Totodată sinodul defini și el însuși doctrina bisericii astfel: în Hristos, în singura lui persoană divină, care prin întrupare a luat la firea dumnezeiască și pe cea omenească, a rămas în ființă atât firea dumnezeiască cât și cea omenească cu toate însușirile lor proprii (ιδιώματα), afară de păcatul firii omenești; amândouă firile sunt unite între sine indivizibil și inseparabil (ἀδιακρίτως και ἀχωρίστως), însă fără a se amesteca una cu alta și fără a se schimba una în alta (ἀσυγχύτως και ἀτρέπτως); dar amândouă firile existând astfel în o unică persoană divină, însușirile proprii firii omenești se atribuie neschimbabil și lui Dumnezeu Fiul, iară cele ale firii dumnezeiești și Fiului omului, deci are loc o comunicație reciprocă între însușirile ambelor firi („κοινωνία τῶν

¹. Acest sinod fu cel mai numeros din antichitate.

ἰδιωματόν, comunicatio idiomatum"). Pe lângă această chestiune de dogmă s'au examinat încă procesele mai multor episcopi, între cari și depunerea rostită de sinodul tălhăresc contra lui Teodorit din Cir și Ibas de Edesa, cari ambii fură recunoscuți ortodocși, însă după ce au trebuit să condamne expres chiar în sinod pe Nestoriu și astfel au fost reintegrați în scaunele lor. Deasemenea s'a curmat disputa între Iuvenaliu' de Ierusalim și Maxim de Antiohia, din cauza jurisdicției patriarhale peste Palestina, Arabia și Fenicia, anume așa, că celui dintâi i se acordă demnitatea de patriarh, ce o prețindea, însă cu jurisdicția numai peste Palestina, la care ulterior s'a mai adus o provincie din Siria și una din Arabia. În sfârșit sinodul a dat și 28 de canoane, sau 30, calculând la ele încă două alte dispoziții. Dintre acestea canonul 28 confirmă episcopului de Constantinopole, ca episcop al capitalei a două a imperiului, al doilea rang între patriarhi, ce-i fu recunoscut de sinodul II ecumenic și pelângă acesta-i aprobă jurisdicția peste 3 dieceze : Tracia, Asia, și Pont. În timpul ședinței penultime, când s'au dat canoanele, n'au fost prezenți miniștri și nici delegații din Roma, aceștia, sub pretext că nu au autorizare, deși au fost rugați să participe și cunoșteau obiectul desbaterei. Când veniră apoi în ședința următoare și ultima, la citirea celor hotărâte în ședința precedentă, ei protestară contra canonului 28, zicând că ar fi contra canonului 6 al sinodului dela Nicea. Ceialți episcopi negară aceasta și canonul fu menținut. Împăratul Marcian, care exilă pe Eutihe (-|- 451) precum și pe Dioscor (-|- 454), închise sinodul și confirmă deciziile lui. Leon c. M. episcopul Romei, de toți laudat, căruia fură comunicate cu omagii ^{de către el} encomiaste deciziile, deasemenea se declară de acord cu ele, însă protestă și el contra canonului 28, căci ar fi opus tradiției bisericii; cu această ocazie el susținu părerea, că întâietatea bisericii din Roma, Alexandria și Antiohia să bazeaze pe originea lor distinsă dela apostoli și anume pe întemeierea lor atât direct cât și indirect de apostolul Petru. Dar și protestele lui Leon au fost în zadar; oricât de respectuos fură privite obiecțiile lui dat fiind marele preț ce din cauza împrejurărilor periculoase de atunci trebuia să se pună pe buna înțelegere cu un bărbat așa de influent, canonul rămase real în vigoare. Iar după 7 $\frac{1}{3}$ secole, când scaunul roman, prin cucerirea Constantinopolei de cruciați reuși a înlocui patriarhia greacă din Constantinopole cu una latină pentru timpul dela 1204—1261, atunci chiar scaunul roman însuș acordă fără ezitare acestei patriarhii drep-

turile date patriarhului de Constantinople prin canonul 28 dela Halcedon. Aceleași drepturi garantă scaunul Romei și patriarhului *grec* de Constantinople în an. 1439 când acesta se uni sau mai corect se supuse bisericii din Roma la sinodul zis de unire din Florența, sinod ce s'au pus la cale din cauza temerei bizantinilor de pericolul ce'i amenința atunci din partea turcilor foarte apropiați; la acest sinod avea să se curme shisma dintre biserica de Răsărit și cea de Apus.

§. 88. Eutiheanismul sau monofizitismul în continuare după sinodul IV ecumenic. Shisma acachiană (484—519), produsă prin încercările de a împăca pe monofiziți cu ortodoxia. Introducerea monofizitismului în biserica națională din Egipt, Abisinia și Nubia, în biserica națională a Siriei *Teletestis III* și în biserica armenească. *Teletestis III*

Partizanii extremi ai școalei alexandrine se simțiră foarte jigniți de înfrângerea ce suferise la sinodul din Halcedon. În curând ei făcură proteste virulente contra conciliului din Halcedon, că adică acesta ar fi restabilit nestorianismul opus doctrinei lui Chiril. Mai ales monahi din Asia Mică și mai mulți încă din Siria, Palestina și Egipt se ridicară contra conciliului că ar fi nestorian; ei știură a atrage în partea lor și poporul din cele trei patriarhii, Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Acestea s'au petrecut cu deosebire după moartea împăratului Marcian (-| 457) supt successorul său Leon I (457—474), care din acest motiv chiar ceru în an. 458 să se consulte încăodată episcopii, dacă sinodul dela Halcedon este ortodox și ecumenic. Peste 1600 episcopi se pronunțară *pentru* sinod ca fiind ortodox și ecumenic. Atunci împăratul menținù în vigoare deciziile lui. Dar partizanii monofizitismului nici de astă dată nu se uniră cu ele, ca și mai înainte. Ei abandonară bucuos pe Eutihe și declarau că Eutihe poate să fie eretic, dacă unii voesc a-l crede așa, dar ei mențin doctrina lui Chiril și aceasta fu înfrântă de sinodul halcedonean în favoarea nestorianismului. Agitatorii reușiră în cele trei patriarhii Alexandria, Antiohia și Ierusalim a răsturna pentru un timp pe patriarhii ortodocși și a pune în locul lor monofiziți. Proteriu, patriarhul ortodox de Alexandria fu chiar ucis în 457 și pe scaunul patriarhal se ridică Timotei Elur (*Ζιλουρος*, Cotoi) de două ori și anume întâia oară dela an. 457-460, iar a doua oară dela 476-477 și după el dela 477, Petru Mong (*Μονγός*—Răgușitul). În Ierusalim, încă de mai înainte fiind izgonit patriarhul Iuvenaliu, deveni patriarh, negreșit numai pro-

vizoriu, Teodosiu, un monofizit (452—453) În Antiohia, fiind izgonit patriarhul ortodox Martiriu la an. 470, deveni patriarh monofizitul Petru Gnafevs (Γναφεβς latineşte Fullo, Piuar). Acesta căută în toate chipurile a consolida monofizitismul și a-i da formă chiar în cult. Așa el crezù că poate face aceasta punând a cânta trisaghiul (τρισάγιον), adică micul imn liturgic, în uz dela Teodosiu cel Tânăr (408—450): „sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, milueștene pre noi”, cu adăugirea cuvintelor: „Cel ce te-ai răstignit pentru noi”. Împăratul Leon I (457—474) e just că declară depuși pe patriarhii monofiziți și dispuse a fi aleși ortodoxi; tot astfel făcură și succesorii săi Leon II și Zenon 474—476; dar uzurpatorul și monofizitul Vasilisc în an. 476 a dispus a re-integră pe patriarhii monofiziți, a anula conciliul halcedonean și a declara monofizitizismul doctrină ortodoxă, dând cu consimțirea a 500 episcopi, unii monofiziți, alții fără caracter, o enciclică (ἐγκύκλιον, scrisoare circulară) monofizită. Drept că uzurpatorul Vasilisc fu răsturnat în an. 477 de împăratul legitim Zenon cu ajutorul patriarhului de Constantinopole Acachiu (Ἀκάκιος, 471—489) și ortodoxia restabilită, dar acum Zenon și Acachiu tindeau totdeodată să împace pe monofiziți cu ortodoxia. Deci în acest scop Zenon (- 491) dădu în an. 482 un edict de unire, numit Enotic (ἐνωτικόν). În acest edict atât Nestoriu cât și Eutihe fură declarați eretici, deciziile sinodului din Efes 431 și cele 12 anatematisme ale lui Chiril fură confirmate, conciliul de Halcedon era menționat numai în un mod foarte echivoc, iar dogma hristologică fu definită în sensul că Hristos este o persoană, iar nu două. Astfel sinodul dela Halcedon fu înlăturat și se fixă o formulă, cu care monofiziții moderați puteau fi împăcați și care în sine însăș nu era eterodoxă. Dar ortodocșii riguroși precum și monofiziții riguroși respingeau această formulă. Totuș Petru Mong și Petru Gnafevs sau Fullon acceptară formula, cel întâiu în an. 482, acest din urmă în 485 și se împăcară în aparență cu biserica ortodoxă. Atunci împăratul îi confirmă pe amândoi ca patriarhi și-i menținù până la moartea lor, adică pe Petru Gnafevs sau Fullon până la 486, iar pe Petru Mong până la 490. Dar monofiziții riguroși se despărțiră de acești patriarhi moderați ai lor și nu voiră a-i recunoaște, pentru care mai ales în Egipt acei monofiziți au fost numiți acefali (ἀκέφαλοι, fără căpetenie). Dealtăparte și ortodocșii riguroși nu erau de loc satisfăcuți cu enoticul (ἐνωτικόν) și ziceau că el trădează sinodul 4 ecumenic, se rușinează de dânsul și chiar îl

face suspect. În fruntea lor păși la an. 483 episcopul Romei Felix al II-lea (alții zic al III-lea) și în an. 484 declară pe patriarhul Acachiu depus și excomunicat, pentru că a compus enoticul și a recunoscut pe Petru Mong patriarh legitim de Alexandria contra lui Ioan Talaia, ortodox. Acachiu răspunse la aceasta declarând și el pe Felix depus și excomunicat, iară de aici se născu shisma acachiană, ce dură 35 ani (484—519) de o parte în Constaninople, unde însă monahii ziși achimiți (*Αχολιητοι*) și partida lor puternică erau antiacachiani și cu simpatii pentru Roma, iar de altă parte în Roma, unde înclină pentru o împăcare cu condiții moderate numai papa Anastasiu II (496—498), pe care de aceea compatrioții lui îl combătură vehement și-l acuzară de eres mult timp după moartea lui. Această shismă produse multe lupte și dezordini, între cari și o revoltă antiacachiană cu succes, a generalului Vitalian din Iliria; acesta având simpatii pentru Roma ca și compatrioții săi, descendenți ai coloniștilor romani din Iliric și fiind contra împăratului Anastasiu I (514), îl constrinse a promite că va pune iar în vigoare sinodul din Halcedon și va restabili pacea în biserică. Shisma se curmă numai așa, că după o rezistență mai îndelungată, în sfârșit supt împăratul Iustin I (518—527), deasemeni originar din Iliric, Constantinople a trebuit a se umli față de Roma și a subscrie o formulă, ce Roma, mai precis papa Hormisda (514—523) voia cu orice preț a fi scrisă ca o garanție a ortodoxiei. În această formulă trebui a se recunoaște că biserica Romei niciodată nu s'a abătut dela ortodoxie și că ea este preceptorul lumii întregi. Se văzu că nu e posibilă o împăcare cu monofiziții prin ocolirea sinodului dela Halcedon, cum făcea enoticul; deci Iustin I (518—527), care veni la tron după împăratul Anastasiu I (491—518), celce rezistase chiar după succesul lui Vitalian din an. 514, găsi cu cale a restabili sinodul dela Halcedon în toată autoritatea lui; Iustin declară depuși pe toți episcopii monofiziți și în an. 519 se făcu împăcarea cu Roma în condițiile umilitoare de mai sus.

Acum monofiziții cu mult mai îndignați și mai furioși reluară lupta în patriarhatul de Antiohia și de Alexandria. Iustinian I (527—565), nepot și succesori lui Iustin I, cu convingeri deasemeni ortodoxe, dar adese condus de soția lui Teodora (527—548), ce aderă în secret la monofiziți, făcu în cursul domniei sale diferite încercări de a liniști pe monofiziți. Dar nici concesiile, ce el li făcu, nici conferințele ce el convocă între ortodocși și mo-

nofiziți, anume în an. 531 sau 533 la Constantinopole, n'au dus la rezultat; urmarea fû numai că deoparte monofiziții, fără să știe împăratul, câștigau teren, iar de altă parte chiar între ortodocși se născură controverse, pentru a căror curmare curând fû necesar un nou sinod ecumenic. Despre aceste controverse vom trata mai departe în special.

Însă nereușita încercărilor de împăcare avu de consecință, că monofiziții se constituiră ca biserici aparte și-și aleseră chiar patriarhi proprii în Alexandria și Antiohia.

În Egipt cu deosebire Coptii, descendenți ai vechilor egipteni, la cari s'au adaus încă monofiziți, refugiați din Asia Mică, unde mai adesea erau răpuși de ortodoxi, adoptară monofizitismul, pe când Grecii, cari viețuiau în Egipt rămaseră cei mai mulți în biserica ortodoxă. Coptii au atras la monofizitism și pe vecinii lor etiopeni sau abisinieni, iar pela an. 550 și pe nubieni, pe cari-i convertiră tot atunci la creștinism, așa că ei erau în Egipt în majoritate față de ortodocși. Totuș monofiziții însiși din timpul domniei lui Iustin I (518—527) se dezbinară în partide, anume în special monofiziții din Egipt, în două partide principale: iulianiști sau gaianiști și severiani sau teodoriani. Intemeitorul partidei iulianiste fû Iulian, episcop de Halicarnas, în Asia Mică, refugiat în Egipt supt împăratul Iustin I; cu el se uni și Filoxen sau Xenaia, episcop de Ierapole sau de Mabug din Siria, care tot atunci fugise în Egipt; iar întemeitorul partidei severiane fû Sever, fost patriarh monofizit de Antiohia, dar alungat din Antiohia tot în acel timp se stabilise în Egipt. Iulianiștii erau monofiziți riguroși; ei profesau că în Hristos firea omenească e absorbită în cea dumnezeiască așa, că trupul lui Hristos chiar dela început fu nestricăcios, ἀφάρκτων, pentru care adversarii lor îi numiră aftartodoceti, ἀφάρκτοδοκῆται, adică adepții teoriei despre un trup aparent, nestricăcios, a lui Hristos, sau fantaziști, φαντασιασταί, adică cei ce se iau după fantazie sau după imaginație. Severianii, nume pe care-l purtă odinoară tot dela căpetenia unei secte și o ramură a gnosticilor encratiți, erau monofiziți moderați; ei profesau numai că în Hristos natura umană s'a amestecat cu cea divină în o natură divină-umană și că trupul lui Hristos înainte de învierea lui fû stricăcios; în acest din urmă fel învață și ortodocșii; adversarii lor le făceau acum imputarea, că adoră un ce stricăcios, φθαρτόν și-i numiră ftartolatriti, φθαρτολάτραι adică adoratori de stricăciune, corrupticolae. Dar și în sinul acestor două partide se formară

alte sciziuni. Iulianiștii se desbinară în o ramură și mai extremă numită actiștiți *ἀκτιστίται*, adică partizanii doctrinei despre cel nefăcut; aceștia susțineau că trupul lui Hristos e numai ne-stricăcios ci și necreat, apoi în iulianiștii proprii, pe cari actiștiții îi numiau în deridere ctistolatri, *κτιστολάτραι*, adică adoratori ai creaturei, căci susțineau că trupul pământesc al lui Hristos e creat. Dimpotrivă între severiani se formă o partidă și mai moderată, deși respinsă de ortodocși cu toată moderația ei, anume partida temistianilor, adepți ai lui Temistiu, diacon din Alexandria; aceștia profesau că Hristos până la învierea lui avu numai trup stricăcios ci și un suflet uman, care nu știa *toate*; adversarii acestei teorii dădură celor ce o profesau numele agnoiști, *ἄγνοιστάι*, adică adepții teoriei că Hristos nu avu știință despre unele lucruri. Iară niobiții adepți ai lui Niobe, un sofist din Alexandria, se pretindeau monofiziți în aparență și mai riguroși; ei declarau că toți ceilalți monofiziți sunt așa numai pe jumătate, fiindcă tot deosibesc în Hristos o natură divină și umană, deși orice deosibire de acest fel e absolut neadmisibilă; dar tocmai dintre niobiți mai târziu mulți se uniră iarăș cu biserica ortodoxă. Alte partide monofizite mai însemnate sunt: Triteiții, numiți așa de adversarii lor, adică adoratori a trei naturi divine; ei credeau că *unica* natură, ce afirmau că are Fiul intrupat, trebuie a fi deosebită de natura Tatălui și de a sf. Duh, deci atribuiau fiecărei persoane divine o natură proprie distinctă, cu alte cuvinte profesau trei naturi divine; reprezentanți principali ai triteiților era pe timpul lui Iustinian (527—565) Ioan Ascusnage, filozof aristotelic din Constantinopole și elevul său Ioan Filopon din Alexandria; deaseminea, în Tetradiți sau adoratorii unei pătrimi (*τετραδής*); aceștia pelângă natura distinctă a fiecărei din cele trei persoane divine profesau încă o natură comună a treimei divine, deci patru naturi sau ființi divine; ei aveau de căpetenie pe Damian, patriarh monofizit de Alexandria (— 601). Dar Triteiții se desbinară și între sine în filoponiți sau adepții lui Ioan Filipon și cononiți sau adepții lui Conon, episcop triteit de Tars; cel întâiu profesa că trupurile noastre sunt pieritoare și stricăcioase în forma și materia lor, deci că lumea nouă, ce va urma după judecata deapoi, va fi deosebită în formă și materie de cea prezentă, și că trupurile noastre după înviere vor fi deosebite tot astfel de cele deacum; iar Conon restrângea această deosebire numai la formă ca și orto-

docșii. Aceste partide se combăteau reciproc; ele 'și aleseră curând și patriarhi de partid, deosebiți; așa iulianiștii după moartea lui Timotei IV, patriarh comun de Alexandria, aleseră în an. 535 pe Gaian, iar severianii, pe Teodosiu; deaceea cu timpul ceidintăi se numiră și gaianiți, iar acești din urmă și teodosiani; totuș ei nu se dizolvau, deaceea ortodoxii rămaseră în minoritate și mai târziu în Egipt:

În Siria monofiziții supt domnia lui Iustinian (527—565) stă mult mai rău; după reprimarea partidei lor în Asia Mică, ei mergeau și în Siria spre dizolvare. Atunci monofizitismul obținū în Siria un regenerator în Iacov Țanțal (Τζάντζαλος) sau Baradai, adică Iacov cerșitorul, monah și episcop monofizit în Edesa. Fiindcă monofizitismul era persecutat, Iacov a parcurs Siria și Mesopotamia cu țerile vecine pe ascuns în haine de cerșitor 37 ani (541—578), reorganiză peacolo monofizitismul, lăsând biserica monofizită a Siriei și Mesopotamiei regenerată și fortificată cu un patriarh în frunte, care se numia patriarh de Antiohia, deși locuia în alte părți, anume la Amida, lângă Melitina (azi Malathea), aproape de Marde (Mardin) sau la Guba (din Mesopotamia) în o mănăstire monofizită. Dela regeneratorul lor monofiziții din Siria și Mesopotamia primiră numele de iacoviți; iar ei însiși ca și nestorianii, adversarii lor, emigrați în Persia, se numiau siriieni, după naționalitatea lor, fiindcă după emigrarea nestorienilor, siriienii propriu ziși, cari mai rămaseră în imperiul roman de răsărit și mesopotamienii, cari vorbeau sirienește, din cauza opoziției lor extreme contra nestorianismului, cei mai mulți îmbrățișară monofizitismul, iar în aceste țări aproape numai Grecii rămaseră fideli ortodoxiei. Iacoviții despre răsărit obținură mai târziu un Primat propriu, care se numi primatele de răsărit sau Mafrianul (zis și Metran), luându-și reședința lui în Tagrit (Tagritum).

Iacoviții precum și Coptii nu numiau ortodocși pe creștini ortodoxi, căci ei însiși se numiau ortodoxi sau catolici, ci numiau pe creștinii ortodocși în răs melhiți (dela vorba semită מלח, melech, rege sau împărat), adică cei de-o credință cu împăratul, partizanii bisericii de stat.

Monofizitismul răpi ortodoxiei încă o a patra biserică națională, anume biserica armenească. Niçi un episcop din Armenia nu putū lua parte la sinodul Halcedonean, fiindcă Armenia atunci (451) avea mari lupte cu Persia. Armenii ajun-

seră la cunoștință despre sinodul din Halcedon tocma, când era în fierbere lupta pentru recunoașterea acestui conciliu. Dar armenii aveau așa de mare aversiune contra nestorianismului că din această cauză ei curând înclinară în partea, ce-i laudă că sunt adversari ai nestorianismului și vedea în sinodul halcedonean o reînviere a nestorianismului; deci ei nu recunoscuseră deciziile dela Halcedon. Armenii aveau ideea, că țin ferm la sinodul III ecumenic și la doctrina lui Chiril și nu voiau să accepte sinodul din Halcedon, ca unul ce ar fi nimicit doctrina lui Chiril. Ei declarară aceasta mai întâi la conciliul armenesc din an. 491, ținut în metropola lor Valar-șapat (Vagarșabat), când aderară totdeodată la enoticul lui Zenon (din an. 482); e just că mai târziu unii înclinară a recunoaște sinodul din Halcedon; dar cei cu aversiune contra lui tot triumfară și după 105 ani dela respingerea lui pentru întâia oară, adică în an. 596 sinodul dela Halcedon fu respins din nou la conciliul din Dovin (Tein).

Fapt caracteristic e că abisinii, Coptii, iacoviții și armenii repudiază pe Eutiche, dar toți țin ferm la monofizitism în o formă riguroasă sau moderată. Monofizitismul a fost cel mai puțin dezvoltat la armenii; opoziția cea mai mare a lor față de biserica ortodoxă consistă principalminte în refuzul de a recunoaște autoritatea sinodului Halcedonean și în persistența lor la doctrina lui Chiril în sensul enoticului dat de împăratul Zenon. Dar opoziția lor avu de rezultat că biserica armenească se separă de cea grecească și intră definitiv în rândul bisericilor monofizite. Toate bisericile monofizite excepție cea nubiană, pe care o distruse mohamedanismul, există până în zilele noastre. Spre a accentua opoziția lor față de ortodocși, ele formară de predilecție teorii, moravuri, uzuri și instituții diferențiale. Pe lângă adausul introdus de Petru Gnafevs sau Piuarul la trisaghion ei în euharistie nu amestecau vinul cu apă, ca simbol al monofizitismului, ca semn că în Hristos este natura divină fără cea umană. Iacoviții mai profesau ca și nestorianii psychopannyhitismul, adică doctrina despre o stare continuă de somn a sufletelor celor adormiți, ca o doctrină veche a bisericii naționale din Siria. Armenii, ce'i drept, moderau această doctrină, profesând că sufletele celor adormiți până la învierea trupurilor se află numai în o stare de așteptare a răsplătirei; dar ei consolidară cu atât mai mult particularitățile lor anterioare, atât cele creștine vechi cât și cele semiudaice și spre a se deosebi cât mai pronunțat de biserica greacă creară multe sărbători și pos-

turi, precum și forme liturgice și ierarhice. În Periodul III și IV, când sporiră diferențele între Greci și Latini, armenii adoptară unele uzuri dela Latini, așa mâncarea de lapte și ouă în oarecare zile de post, idea riguroasă despre indizolubilitatea absolută a căsătoriei, ungerea pelângă punerea mâinilor la hirotonia preoților, servirea de azime la euharistie, uz introdus la Apus abia în sec. al 9-lea, și ca semn dinstinctiv pentru episcopii lor adoptară infala, întrebuintată la Apus de episcopi, ca acoperământ liturgic pentru cap și inelul episcopilor latini; iar mitra răsăriteană, cu care episcopii greci își acopăr capul, când oficiază o lăsară preoților. Vom avea ocazie și în istoria Perioadelor următoare a aminti despre particularitățile bisericii armenesti, iar cum ele s'au menținut până astăzi le vom rezuma mai complet și descrie mai pelarg, când vom trată despre istoria recentă a acestei biserici. La abisinieni, monofizitismul stabili canonul Bibliei din 81 cărți, spirit așa prin adoptarea mai multor apocrife, pe când fără acestea canonul Bibliei, chiar când s'ar calcula în ele 49 cărți ale vechiului Testament, ce se află în colecția alexandrină, n'ar consista din mai mult de 76 cărți; apoi mai adoptă și uzuri iudaice, ce de timpuriu pătruseră la abisinieni, în virtutea influenței numeroșilor iudei, cari trăiau între ei, așa tăiereaîmprejur, regule mozaice despre mâncări și curățiri, sărbarea Sâmbetei echivalentă cu a Duminicii, sfânta sfintelor și chivotul legii în biserici, precum și poligamia. Dela abisinieni adoptară în Periodul III și Coptii, vecinii și instructorii lor, tăiereaîmprejur și oprirea de a mânca carne de porc, pecăt se pare nu fără înrăurirea mohamedanilor dominanți.

§. 89. Controversele ivite în sec. 6 chiar între ortodocși din cauza monofizitismului.

Încercările de a împacă pe monofiziți, făcute de împăratul Zenon (474—491) prin al său enotic din an. 482 cu sacrificarea sinodului din Halcedon, încercări la cari nu voi a renunța nici succesorul său Anastasiu I (491—518), provocară chiar între ortodocși nunumai dispute ci încă și o shismă de 35 ani între Constantinople și Roma (484—519), precum am spus mai sus; tot asemeni consecinți avură și încercările de împăcare deacelaș fel, făcute în sec. al 6-lea, supt împărații Iustin I (518—527) și Iustinian I (527—565), cu intenția de a garantă autoritatea sinodului Halcedonean, mai ales cele făcute de Ius-

tinian, prin predilecția lui de a se amesteca în chestiuni de teologie, precum și prin influența, ce avea asupra-i soția lui Teodora (-| 548), odinioară jucătoare la circ și cu o foarte mare înclinare secretă către monofizitism¹, în sfârșit prin silința lui de a restabili pacea în biserică și stat; dar Iustinian prin atari încercări nu-și atinse țelul de a împacă pe monofiziți; ci mai vârtos provocă numai controverse chiar în sinul bisericii ortodoxe. Cea mai însemnată dintre acestea controverse trebui să fie rezolvită chiar de un nou sinod ecumenic, iar încercările de împăcare proveniau în special din intenția de a face iluzorii oarecari imputări sau obiecțiuni ale monofiziților; așa ei imputau ortodocșilor cu deosebire că resping adausul lui Petru Gnavevs sau Fullo (-| 486) la trisaghion: „Celace pentru noi te-ai răstignit“ din motive nestoriane și anume din credința că moartea pe cruce a lui Hristos a fost pătimire a omului, *ανθρωποπασχία*, iar nu pătimirea lui Dumnezeu în Hristos. Ei mai făceau obiecția, că chiar în biserica veche Origen învăță ca și dânșii, fără să fi fost acuzat vreodată de toți ca eretic; în sfârșit monofiziții strâmtoriau pe ortodocși cu imputarea că sinodul Halcedonean a recunoscut ortodocși pe Teodorit de Cir (Cyrus) și pe Ibas de Edesa, deși ei aveau credinți nestoriene, iar pe Teodor de Mopsuestia patriarhul nestorianismului, nu l'a condamnat, pe când relativ la aceste 3 puncte, la aceste „Trei capitole“ datorita sinodului era să condamne ca eretice numai scrierile lui Teodorit și ale lui Ibas contra lui Chiril și contra sinodului III ecumenic, ci și pe

¹ Împărăteasa Teodora, eră ca atare un mare caracter, căci a salvat tronul imperial din o foarte mare primejdie, când izbucni o groaznică revoluție în cercul din Constantinopole (532). Dacă în cei dintâi ani ai tineretii sale a fost puțin virtuoasă, ea a răscumpărat apoi greșalele din acel timp, înființând între altele o mănăstire ca azil pentru fete căzute și ca institut pentru îndreptarea lor; ea înzăstră împărătește această mănăstire, o amenajă pentru cinci sute de inse în un palat imperial depe țărmul asiatic al Bosforului. Istoricii, dela Procopiu din Cesaria, contemporan cu împăratul Iustinian și până la Gibbon, englezul, se pronunță diferit despre această împărăteasă; unii dintre ei o descriu în colori de tot negre, iar alții o laudă pentru calitățile ei.

Frumusețea acestei împărătese și viața ei svânturată au dat îndemn renumitului bizantinist francez Charles Diehl a scrie, după studiul său cu titlul „Justinien et la civilisation byzantine au sixième siècle“. Paris 1902 chiar un roman cu titlul; *Théodora, impératrice de Byzance* (N. Tr.).

Teodor de Mopsuestia împreună cu scrierile lui, dacă sinodul se interesează în realitate de ortodoxie. În special aflatodocetii mai făceau ortodocșilor imputarea ce o făceau și monofiziților adversari ai lor și anume că sunt fartolatri, adică adoră trupul stricăcios a lui Hristos. Silința de a combate foarte aceste imputări și obiecții ale monofiziților și totdeodată a garantă ortodoxia și autoritatea sinodului Halcedonean, a produs chiar între ortodocși dispute, ce se desfășură încâtva încă supt Iustin I (518—527), iar mai ales supt domnia lui Iustinian I (527—565).

**§. 90. a. Disputa teopashită,
adică disputa despre teza, că Hristos ca Dumnezeu Fiul sau ca unul din Treime
a pățimit, s'a răstignit pentru noi.**

Ce privește mai întâi adausul lui Petru Gnafevs sau Fullon la trisaghiu: „Celce te--ai răstignit pentru noi“, unii ortodocși nu'l respingeau, căci el putea să aibă și sens deplin ortodox, ci mai vârtos supt împăratul Anastasiu I (491—518), care menținea ferm politica de împăcare cu monofiziții, adausul fu introdus chiar în Constantinopole pentru puțin timp, iar în patriarhatul Antiohiei până la 692, în cel de Ierusalim, unde fu raportat expres la Dumnezeu Fiul, fu tolerat chiar și în sec. 8; dar cei mai mulți ortodocși, a căror părere în sfârșit triumfă, îl respinseră, căci Petru Gnafevs sau Fullon îl făcuse desigur în sens monofizit. Acum se născu întrebarea, dacă în genere teza, pe care se bazează după explicarea lui Petru Gnafevs, adausul său la trisaghiu, că moartea de cruce, pătimirea lui Dumnezeu Fiul, θεοπασχία, cu alte cuvinte dacă teza, că unul din Treime s'a răstignit, e ortodoxă în sine și necesară? Deci unii răspundeau că teza, cel puțin sună eterodox, iar alții declarau că ea este ortodoxă și fiecare ortodox trebuie să afirme aceasta. Părerea dintâi o susțineau vehement monahii neadormiți, achimiții (ὁι ακοιμητοι) din Constantinopole, cari erau adversarii cei mai riguroși ai monofiziților, iar părerea cea din urmă o apărau tot în Constantinopole cu deosebire unii monahi sciți, adică originari din Sciția Mică sau din Dobrogea de azi, atunci încă deplin latină, iar împreună cu ei și Leontiu de Bizanț, cel mai cu reputația teolog oriental din acel timp; însă Hormisda, episcopul Romei (524...525), la care monahii acești din urmă se adresară în chestiune ca latini, declară în divergență cu ei că adausul e periculos sau cel puțin super-

fluu¹. Disputa dură mai mult timp când în un sens, când în altul până ce în an. 533 un edict a lui Iustinian și a lui Epifaniu, patriarh de Constantinopole (520—536), declarară în opoziție cu Hormisda, că acest adaus e nunumai ortodox, ci chiar necesar. Negreșit acest succes deșteptă la început în monofiziți speranțe de un triumf grabnic, iar prin influența împărătesei Teodora un monofizit secret, Antim, se furișă în an. 536 pe scaunul patriarhiei de Constantinopole; dar în urma denunțării papii Agapet, pe care Goții îl trimiseră la Constantinopole ca mijlocitor al păcei între ei și Iustinian chiar în an. 536, Antim fu demascat și înlocuit cu ortodoxul Mina (Μηνάς 536—552), fără ca prin acesta să se aducă vre-o atingere ortodoxiei și necesității recunoscute a articolului de credința teopashită. În sfârșit aceasta fu confirmată de sinodul V ecumenic dela Constantinopole. Dimpotrivă împărăteasa Teodora crezută că a câștigat o satisfacție pentru Antim în Vigiliu, diacon din Roma, care se prefăcea înaintea ei ca amic al monofiziților; deaceea în an. 537 Teodora îl ajută prin cele mai ilegale mijloace a dobândi scaunul papal, fără ca Vigiliu să fi corespuns apoi pe față dorințelor împărătesei.

§. 90. b. Disputa adoua despre ortodoxia lui Origen.

Monofiziții obținură în punctul precedent, adică în disputa teopashită câștig de cauză, cel puțin în câtva, căci un monofizit stabilise întâi teza, pe care acum toți creștinii o recunoscură ortodoxă și necesară. În disputele lor contra ortodocșilor monofiziții se răzămau și pe autoritatea lui Origen, căci credeau a regăsi în scrierile lui doctrina lor. Credința lor nu era cu totul nejustificată, căci doctrina ce profesau ei era o consecvență extremă a direcției școalei teologice alexandrine, iar întemeitorul acestei direcții fu chiar Origen, care în teoria lui făcuse unele deducții extreme. Acum se agită din nou întrebarea: Este oare teoria lui Origen ortodoxă sau eterodoxă? Fost-a Origen ortodox sau

¹. Despre monahii din Scitia, menționați și mai sus, la pag. 128, Isambert op. cit. pag. 473 zice că ei în oșoziție cu Achimiții, au pus teza că unul din Treime s'a răstignit, o teză, ce cu toată opoziția papii Hormisda, mai apoi a fost admisă și de ortodocși. De altfel acești monahi erau de loc din Scitia Mică sau Dobrogea de azi, de unde probabil eră și Cassian, iar de sigur, Dionisiu cel Mic, chiar contemporan cu dânșii. Ei deși fiind de limbă latină ca mai toți locuitorii Scitiei mici sau Dobrogei de atunci, aveau o mânăstire în Constantinopole cu igumenul lor și luau parte activă la dezbaterile teologice din acel timp, cum a fost cele despre teza aici menționată, precum și cele din an. 528 despre semipelagianism (N. Tr.).

eretic? Însă de astă dată dintre ortodocși mai numai partizanii împăcării monofiziților ortodocși mențineau încă afirmarea, că Origen e ortodox, pe când ortodocșii riguroși, mai toți erau adversari nu atât ai persoanei lui Origen, cât ai teoriei lui. Și acum iarăș, ca întâia oară, monahii din una și aceeaș țară aveau între sine dispute foarte aprinse despre ortodoxia lui Origen, însă deastădată nu monahii din Egipt, ca primadată, ci monahii din Palestina, anume cei din lavra (λαύρα) veche și din lavra nouă de lângă Ierusalim. Cât timp trăi Sava (Σάββας -- 532), celebrul avă, întemeitorul și primul igumen al ambelor lavre, cunoscut și ca autorul regulelor pentru săvârșirea serviciilor divine a așa zisului Tipic (Τυπικόν), ce a intrat în uz mai târziu în toate bisericile de Răsărit, el ținù pe origeniști în frâu; dar după moartea lui pasiunea lor se deslănțui așa, că în luptă cu adversarii au distrus lavra cea nouă. Ei credeau că pentru aceasta vor fi scutiți de pedeapsă cu atât mai mult, căci împăratul Iustinian înclină a împacă pe monofiziți, cari în prima linie erau origeniști, iar împărăteasa însaș avea idei monofizite, deci favoriză și pe Origen, apoi doi origeniști, Teodor Aschida, (Ἀσχιδᾶς), dela an. 537 arhiepiscop de Cesaria Capadociei și Dometian, mitropolit de Ancira, erau foarte influenți la Curte. Dar aceste excese ale origeniștilor și reproșul ce ortodocșii făcură împăratului, că favorizează nunumai pe monofiziți, ci chiar toate eresurile, între cari de predilecție origenismul, cel ce e chiar tatăl monofizitismului. deciseră pe împărat, în special din îndemnul lui Mină (Μηνᾶς), patriarh de Antiohia și a lui Pelagiu, apocrisiar al Romei, ambii încă și adversari ai lui Teodor Aschida, a condamna teoria lui Origen ca eretică prin un edict, dat în an. 543, zece ani după edictul său asupra disputei teopashite. Ortodocșii de pretutindeni acceptară și acest nou edict, iar origeniștii, chiar acei cari erau amici secreți ai monofiziților, nu cutezară a face contra lui vre-o demonstrație. În an. 543 și un sinod endemic dela Constantinopole supt patriarhul Mină († 552), adună 15 puncte din teoria lui Origen și le condamnă ca eretice, ceea ce confirmă în general și sinodul V ecumenic din an. 553, căci acest sinod numără și pe Origen între eretici. În timpul recent iarăș se afirmă că nu un sinod din an. 543 a pronunțat cele cinsprezece anatematisme contra lui Origen, ci un sinod preliminar al sinodului al cincilea ecumenic din an. 553. Dar cu edictul din 543 împăratul voi a răspunde mai vârtos la imputările ortodo-

ceșilor decât la obiecțiile monofiziților, deci acum, spre a împacă din nou pe monofiziți, trebuia să se facă o concesie, întru cât ortodoxia permitea aceasta; dar concesia provocă disputa următoare, despre așa zisele trei capitole.

**§. 91. Disputa despre cele trei capitole (τά τρία κεφάλαια).
Sinodul V ecumenic (553) precum și shisma venețiană-istrieană,
din care se înființă patriarhia de Acvileia.**

Teodor Aschida, iritat asupra ortodocșilor riguroși în urma edictului lui Iustinian, dat în an. 543, pentru că acesta cauzase partidei sale, cea a origeniștilor, așa o înfrângere, căută acum să-și răzbune dând ortodocșilor o lovitură. El convinse pe împărat, că pentru a împacă pe monofiziți cu biserica ortodoxă ar trebui să li se acorde o legitimă dorință, ce o consistă în a se condamna cele trei puncte, de cari ei acuză în special sinodul Halcedonean.

Aceste trei puncte sau „Trei capitole” erau: 1. Scrierile lui Teodorit din Cir (Cyrrhus) contra lui Chiril c. Mare și contra sinodului din Efes; 2. Epistola lui Ibas de Edesa, tot contra lui Chiril și a sinodului din Efes, adresată lui Maris, episcop din Persia și 3. Teodor de Mopsuestia personal și scrierile lui. Aschida zicea că toate aceste scrieri precum și credința personală a lui Teodor de Mopsuestia sunt nestoriane și că monofiziții consideră sinodul din Halcedon ca nestorian, pentru că el nu le condamnase, ci mai vârtos reîntegrase pe Teodorit și pe Ibas ca ortodocși în scaunele lor, primindu-i în sânul sinodului. De aceea ar trebui să se completeze lacuna lăsată de sinodul din Halcedon, adică să se condamne cele 3 capitole. Dar ortodocșii riguroși erau *contra*. Ei ziceau că făcând acestea s'ar atăca reputația sinodului din Halcedon, s'ar acuză sinodul de eroare și s'ar săpă autoritatea lui. Alți ortodocși cu idei mai moderate opinau, că sinodul n'a declarat ortodoxe scrierile lui Teodorit și ale lui Ibas și nici persoana și scrierile lui Teodor de Mopsuestia, dar nici nu le-a condamnat, fiindcă nu avu ocazie să o facă; deci acum s'ar putea condamna fără ezitare aceste 3 capitole, spre a arăta monofiziților că biserica nu are credinți nestoriane. Astfel Teodor Aschida reuși a storce dela împăratul chiar în anul următor (544) un nou edict teologic, ce condamnă cele 3 capitole. Edictul fu primit în sfârșit aproape de toți la Răsărit, unde erau mult mai puternice motive și deci și mai mare înclinare pentru împăcarea

cu monofiziții; numai câțiva episcopi dela Răsărit mai stă la îndoială că poate prin el s'ar lovi în autoritatea sinodului al IV-lea ecumenic; însă apusenii erau de idei mai riguroase. Ei s'au declarat contra edictului și nu voiau a-l acceptă. Totuș pe scaunul Romei, ce acum ținea de imperiul bizantin, se urcă diaconul din Roma Vigiliu (537—555) prin influența împărătesei Teodora și nu fără ca ea să fie complice la înlăturarea papii Silveriu (536—537), predecesorul lui și adversar riguros al monofiziților, căci agenții Teodorei îl suprimară, lăsându-l a muri de foame, pe când Vigiliu se arătase mai favorabil împăcării cu monofiziții¹. Deci împăratul Iustinian chemă pe Vigiliu la Constantinopole și el veni în an. 547. Aici împăratul îl convinse a aderă la edictul imperial contra celor trei capitole. Vigiliu făcù aceasta prin un act teologic, intitulat „Iudicatum“, „Judecată“, ce dădù în an. 548. Când însă acest act al papii fù cunoscut la Apus, episcopii apuseni se revoltară contra lui și acuzară pe Vigiliu, că a trădat biserica, ba încă cei din Africa supt președința lui Reparat, primatele lor, chiar îl excomunicară la un sinod din Cartagine în an. 550. Deaceea Vigiliu rugă pe Împăratul a-i restitui actul său „Iudicatum“ și, spre aplanarea disputei, ce domnia acum între Răsărit și Apus, a convocă un conciliu ecumenic. Împăratul îi restitui actul, însă totodată, după consiliul lui Aschida și contra dorinței papii, prin un nou edict din 551 confirmă condamnarea celor trei capitole. Vigiliu, fiind tot în Constantinopole, crezù acum că trebuie a demonstră Apusenilor, cari-l acuzau de trădarea credinței și de lașitate, cum că este ortodox și are conștiință de autoritatea lui; deci el declară, că oricine va primi cele 2 edicte imperiale sau va condamná cele 3 capitole, înainte de a se da în această privire o decizie ecumenică, este excomunicat. De altă parte, temându-se de mânia împăratului, deodată cu publicarea declarării sale se refugă în o biserică din Constantinopole, făcând uz de dreptul de azil al bisericii. Acest fapt produse o mare mișcare, deaceea ofițerii imperiali se duseră la el spre a-l decide să iasă din biserică și să nu se teamă. Dar el nevoind a cedă s'au făcut recurs la violențe. Ofițerii imperiali

¹ Iezuitul Louis Maimburg în „Histoire de l'Arianisme“ 3 tomuri, Paris 1683 scrie că Vigiliu chiar ca diacon era de o ambițiune revoltătoare; că el s'a ales papă prin violență și simonie, făcând să moară de foame legitimul papă Silveriu; că deci a fost un intrus, un shismatic, simoniac, prigonitor și în sfârșit ucigaș al lui Silveriu. Tom. 3 pag. 202—203. Comp. și Isambert op. c. pag. 529 scv. (N. Tr).

il smânciră cu forța dela sfânta masă, de care el se apucase, așa că sfânta masă s'a răsturnat. Atunci ofițerii imperiali văzură că au mers prea departe și părăsiră biserica¹. Drept că Vigiliu în urma asigurărei cu jurământ a altor ofițeri trimiși de împărat la el, să nu aibă nici o teamă, s'a întors în urmă la locuința lui; curând însă fugi iar, deastădată la Halcedon (față în față cu Constantinopole) în biserica Sf. Eufimia, unde se ținuse sinodul al IV-lea ecumenic, și de aici se decise a se reîntoarce la Constantinopole abia după ce împăratul și patriarhul de Constantinopole îl poftiră din nou.

În sfârșit sinodul convocat se întruni în an. 553 la Constantinopole ca al 2-lea din Constantinopole și al V-lea ecumenic. Apusenii cei mai mulți nu veniră, căci se temeau că vor fi majorizați, numai unii episcopi din Italia, Iliria și din Africa au fost față la Constantinopole. Sinodul se adună în număr de 165 episcopi, între cari 8 din Africa, și patriarhii de Constantinopole, Alexandria și Antiohia, în persoană, iară cel de Ierusalim prin delegați. Vigiliu nu veni, deși în considerarea întâietăței sale toți patriarhii îl invitară prin o deputație să vină la sinod. El invocă ca motiv că nu poate lua parte la sinod, când caz de boală, când numărul prea mic al episcopilor apuseni și în sfârșit declară că va comunica în scris socotința lui. Sinodul sub președința lui Eutihiu, patriarhul de Constantinopole (552—565), luă în cercetare acum fără papa chestiunea prezentă și examinează ortodoxia celor trei capitole. Vigiliu însă trimise o scrisoare cu titlul: „Constitutum”, adică „Constatare”. Prin această scrisoare, făcând excepție de un număr mai mare (60) de teze din scrierile lui Teodor, el declară că cele trei capitole sunt ortodoxe și amenință cu excomunicare din partea lui pe oricine va condamna cele trei capitole. Acest „Constitutum” al său fu scris și de 16 episcopi, cari deosemena se abținură dela sinod și cari, afară de 3, toți erau Apuseni. Papa crezută prin aceasta că va putea opri sinodul a continuă desbaterile; dar sinodul nu ținu seamă, păși înainte la desbateri și le termină cu condamnarea celor trei capitole, declarând eretice scrierile lui Teodorit de Cir contra lui Chiril, epistola lui Ibas către Maris precum și pe Teodor de Mopsuestia, personal împreună cu scrierile sale. Apoi sinodul confirmă definițiile dog-

¹. Așa scrie Nichifor Calist tocma cu șapte secole mai târziu. Istoricii contemporani nu pomenesc însă nimic despre atari acte de violență. Comp. Isambert op. c. p. 651 (N. Tr.).

matice anterioare, ce se dădură supt Iustinian, condamnă toate eresurile anterioare și fu închis. Canoane nu s'au dat în acest sinod. Împăratul confirmă deciziile sinodului și invită și pe Vigiliu a le accepta, dar acesta refuză.

Acum Iustinian declară, ca Vigiliu e obligat a se supune deciziei date de un sinod ecumenic și fiindcă nu s'a supus îl exilă după ce sinodul l-a șters din dipticele bisericii. După un exil de 6 luni Vigiliu declară în sfârșit prin o nouă scrisoare, prin un al doilea „Constitutum“, că reflectând mai matur asupra chestiunii revine asupra părerii sale și aderă la deciziile sinodului, deci excomunică pe oricine nu va recunoaște condamnarea celor trei capitole. După aceasta împăratul îl concediă acasă. Când se întorcea spre Roma el muri la Siracuza în 555¹. Succesorul său Pelagiu I (555—560), venind la scaun declară și din parte-i că recunoaște conciliul V ecumenic și condamnarea celor trei capitole. Dar nu tot așa de lesne recunoscurea aceasta ceialalți episcopi dela Apus. Episcopii din Africa, Galia și cei din Italia de sus, Veneția și Istria refuzară a recunoaște sinodul V ecumenic și din această cauză mai mult timp nu voră a stă în comuniune cu biserica dela Răsărit și cu Roma. Abia treptat fură decisi și aceștia a accepta sinodul, așa episcopii din Italia de sus dela an. 570 înainte, episcopii din Veneția și Istria refuzară cel mai mult timp a recunoaște sinodul, unii din ei, un semisecol până în timpul papii Bonifaciu III (607), iar restul chiar un secol și jumătate, până în timpul papei Sergiu I (687—701). Această opoziție a episcopilor din Veneția și Istria contra sinodului al V-lea ecumenic, precum și contra bisericii universale, numai puțin și contra scaunului Romei, considerat de ei ca căpetenia lor, se numește shisma venețiană-istriiană. În cursul acestei shisme episcopii, cari o formară, și-au ales un patriarh propriu și anume pe arhiepiscopul de Acvileia, care luă reședința sa mai târziu în Grado (o insulă), nu departe de Acvileia. Astfel se înființă o nouă patriarhie, cea de Acvileia sau Grado; dar apoi ea se împărți în 2 patriarhate, cel de Acvileia veche sau Acvileia proprie și cel de Acvileia nouă sau Grado. La an. 607 când episcopii istriano-venețiani, sufragani arhiepiscopului de Acvileia-nouă sau de Grado-nou și pela an. 700 când și sufraganii arhiepiscopului de Acvileia-veche sau Grado-vechiu se împăcară în sfârșit cu biserica

¹ Vigiliu plecase din Constantinopole însoțit de Pelagiu, apocrisiarhul său, care fu acuzat apoi că l-a omorât. Isambert l. c. p. 674 (N. Tr.).

universală și cu scaunul Romei, atât arhiepiscopul de Grado cât și cel de Acvileia veche conservă titlul de patriarh, uzurpat în cursul shismei, dar se supuse scaunului Romei, conform părere dominante atunci la Apus, ca unei căpetenii comune a bisericii întregi, superior și patriarhilor. Patriarhia de Grado fu transferată la an. 1451 în Veneția și există până azi cu titlul de Acvileia, iară cea de Acvileia-veche, care dela an. 1438 își mută reședința la Udine, pe teritor venețian, fu desființată la an. 1751.

§. 82. Disputa aftartodocetă.

Puțin înainte de moartea lui, adică în an. 564 Iustinian voi să facă monofiziților riguroși adică iulianiștilor sau aftartodocetilor (*ἀφ'αρτοδοκῆται*) o concesie afirmând iarăș prin un edict și din parte-i că corpul lui Hristos e nesticăcios și recunoscând ortodoxă doctrina în chestiune a aftartodocetilor. Dar ortodocșii riguroși refuzară a recunoaște acest edict și împăratul chiar începù a depune pe opozanți, măsură ce lovi mai întâi pe Eutihiu, patriarhul de Constantinopole (552—565), când împăratul muri subit în an. 565, înainte de a putea executa și depunerea dejă decisă a unui alt opozant, a patriarhului de Antiohia, Anastasiu. Atunci luă sfârșit și nouă contraversă, ce el provocase.

CAPITOLUL IV.

Doctrina Bisericii.

B. Cum a fost ea definită corect.

Dogma Bisericii.

§. 93. Articolele de credință principale, ce au fost definite mai precis în Periodul II.

În istoria doctrinei bisericii din Periodul II e de observat mai întâi că, spre a defini mai precis învățătura lui Hristos și spre a trată despre ea mai în fond, învățătorii bisericii se bazează totdeauna pe două documente: pe sf. Scriptură și pe Tradiția catolică adică universală a bisericii; ca atare tradiție ei declarau ceea ce toți au crezut totdeauna și pretutindenea. Tradiția catolică fu declarată clasic astfel pela jumătatea sec. 5 de Vincentiu din Lerin, un apusean, în scrierea lui „Commonitorium“ („Memoriu“). În legătură cu Tradiția nu se putù a nu fi determinat precis și ca-

nonul sf. Scripturi, adică toate cărțile, ce compun sf. Scriptură. Ce privește Testamentul Vechiu învățătorii bisericii dela Răsărit în scrierile lor și chiar în sinoade, precum e cel din Leodichia din Asia Mică (pela an. 360-375) susținură ferm, că numai cărțile (39), celece se află în colecția evraică, sunt cărți canonice, adică fără de îndoială inspirate de Dumnezeu, pecând cărțile T. V. ce se mai află în colecția greacă a sf. Scripturi, cea din Alexandria și în colecțiile formate din ea, atari cărți, dintre cari sinodul din Laodichia alătură la cele canonice numai cartea lui Varuh, iar canonul 85 apostolic numai 3 cărți ale Macaveilor și încâtvă Înțelepciunea lui Sirah, sunt, ce'i drept, edificătoare, utile, bune de citit, biserești, dar nu canonice sau fără de îndoială inspirate. Aceasta era și părerea Apusenilor mai vechi, în particular a lui Ilariu (-†- 366), Ieronim (420) și Rufin (-†- 410). Dimpotrivă Augustin și cu el biserica Africei din timpul său la sinoadele ei (390—426), precum și Apusenii posteriori susțineau părerea că ar fi canonice și mai multe din cărțile, ce se află în codici, adică în edițiile (manuscrite) ale colecției grecești din Alexandria și ale colecțiilor latine celor mai vechi, formate din ea; deci și cartea întâi și adoua a Macaveilor, nu tot astfel și a treia carte, rămase necunoscută la Apus, apoi Înțelepciunea lui Solomon și Cea a lui Iisus, fiul lui Sirah, sau Ecleziasticul, cartea Iudit, cartea lui Tovie sau Tovit (Τωβίτ), adausele la cartea lui Daniil și la cartea Estera și cartea lui Varuh, în totul 46 cărți din numărul complet de 49, ale colecției din Alexandria. Relativ la Testamentul Nou îndoielele, ce se ivesc ici și colo în Periodul I despre unele cărți din cele 27 ale lui, continuă încă mai tot sec. al 4-lea, așa îndoielele despre Apocalips în deosebi la Răsărit, apoi cele despre epistola a 2-a a lui Petru, despre epistolele a 2-a și a 3-a a lui Ioan, despre epistola lui Iacov și a lui Iuda, iar la Apus și în particular în Roma asemenea îndoeli despre epistola cătră Evrei; tocma la sfârșitul sec. 4 canonul T. N. se încheiă și deatunci, afară de excepții cu totul rari, ca Teodori de Mopsuestia (-†- 428), fură recunoscute canonice și aceste cărți în întreaga biserică de Răsărit și de Apus, iar în întreaga biserică de Răsărit Apocalipsul fu recunoscut cel mai târziu.

Definițiile solemne ale doctrinei bisericii au fost date, ca și în Periodul I atât în simbole de credință, cât și în altfel de explicări dogmatice, în acest mod prin acțiunea sinodului I și al II-lea ecumenic, iar în intervalul dintre ele prin concursul practicii bisericii se formă simbolul zis nicean-constantinopolitan,

ce curând înlătură simbolele particulare mai vechi dela Răsărit, iar mai târziu, pentru un timp, și simbolul zis apostolic din Apus și deveni dominant pretutindenea. Dar dela sec. 6, alții zic că chiar de mai târziu, în genere dela sec. 9, la Apus pelângă simbolul nicean-constantinopolitan intră în uz iarăș numai simbolul zis apostolic în o formă mai amplificată, ci se răspândi și un nou simbol privat șub numele lui Atanasiu, ce i s'a dat dela sec. 7, tratând încă mai pe larg despre dogma sfintei Treimi și a Intrupărei dar tot de atunci ajunse la expresie și noua teorie particulară a Apusului, despre care vom trata mai jos, anume doctrina că sf. Duh purcede numai din Tatăl și din Fiul; așa făcû în Spania sinodul din Toledo (Toletum) dela an. 589 chiar adăugând cuvântul „filioque (și dela Fiul)” la simbolul nicean-constantinopolitan, unde se mărturisește că sf. Duh purcede „din Tatăl”. Simbolul lui Atanasiu, numit și „Quicumque vult salvus esse (oricine vrea să se mântui)” după cuvintele cu care începe, poate să provie dela un discipol imediat a lui Augustin (-| 430), bunăoară tocma dela Vigiliu, episcop de Tapsus în Africa (-| 520) pela sfârșitul sec. 5 sau pela începutul sec. 6, dar poate să provie cum cred unii autori moderni și dela un scriitor mai vechiu din Spania sau Galia de miazăzi, în jumătatea întâi a sec. al 5-lea; o părere recentă e că el ar proveni chiar dela un scriitor mai vechiu decât Augustin, adică dela Ambrosiu, dar nu dela Atanasiu cel Mare. Pelângă simbol, care la început se numia simplu numai „Credință (πίστις)”, iar abia mai târziu, simbolul credinței sau simbol (σύμβολον, symbolum), toate sinoadele ecumenice au dat definiții de credință, tot așa și sinoadele particulare, ce s-au ocupat a rezolvi controversse dogmatice.

Dintre dogme s'au desvoltat în acest Period în special dogma despre sf. Treime și Hristologia adică dogma despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, apoi doctrina antropologică-soteriologică despre păcatul original, despre voia liberă, despre necesitatea harului sfințitor a lui Dumnezeu și despre predestinație, mai apoi și alte dogme. Ele s'au desvoltat în ordinea următoare :

1. Dogma despre sf. Treime încă din Periodul întâi s'a clarificat față de antrinitari, adică ce privește Treimea reală a persoanelor divine; dar din nou s'au ivit îndoiele și anume ce privește relația Fiului și a sf. Duh cu Tatăl, precum și ființa și divinitatea celor două persoane, căci arianii puneau în îndoială eternitatea Fiului și perfecta lui divinitate, declarând că Fiul e nu-

numai o ființă divină, subordinată Tatălui, ci că e chiar făptură. Deaceea sinodul 1 ecumenic (325) defini această dogmă astfel: Fiul e născut sau produs din Tatăl, iar nu creat, deci el e Dumnezeu adevărat, coetern și deoființă cu Tatăl. Sf. Părinți au explicat și biserica a admis expresia lui Atanasiu „ὁμοούσιος” „deoființă” ca cea mai adecvată pentru raportul de ființă a Fiului cu Tatăl. Totdeodată numirele „φύσις (natură, fire), οὐσία (ființă), ὑποστάσις (substanță)” ce până în ultimele decenii ale sec. 4 erau toate întrebuițate când în senz. de ființă și natură, când în senz. de persoană, primiră de atunci înțeles mai fix; așa „ὑποστάσις”, prin care până atunci în Antiohia, în unul și acelaș loc, eustathianii înțelegeau ființă, iar meleșianii persoană, avu deaici înainte înțelesul tot mai general de „persoană”; iar „φύσις” și „οὐσία” primiră deaici înainte înțelesul tot mai general de „fire” și „ființă”, deși învățători izolați se serviau de acești termeni și mai târziu în un senz. diferit; chiar Chiril c. Mare din Alexandria († 444) se servește de numele φύσις pentru persoană, pe când φύσις înseamnă numai fire. În dezvoltarea mai deapoi a teoriei lor, atât arianii în genere, cât și partidul semiarian, ce se numi macedonian, negară totdeodată eternitatea și divinitatea sf. Duh, declarând că el este făptură a Fiului și servitor al Tatălui și al Fiului. Aceasta dădu bisericii ocazie mai întâi (depela an. 360) în particular, apoi mai ales la sinodul al II-lea ecumenic (381) în general a declara în simbolul credinței că și sf. Duh, nu este făptură ci Domn deviațăfăcător, Domn și deviațăfăcător, carele din Tatăl purcede și este Dumnezeu etern și adevărat cași Tatăl și Fiul, deci de o ființă și de o putere și mărire cu Tatăl și cu Fiul și carele a grăit prin profeți.

Dar după ce simbolul nicean-constantinopolatan în definiția raportului sf. Duh cu Tatăl și cu Fiul, tratase despre sf. Duh că purcede numai din Tatăl, cum însuș Hristos zice în Evanghelia dela Ioan, curând se ivi întrebarea și despre purcederea din Fiul. Cei mai mulți învățători bisericești se pronunțară că sf. Duh purcede din Tatăl, dar e trimis de Tatăl și de Fiul; alții respingeau expres purcederea sf. Spirit dela Fiul, așa cei mai decizivi Teodor de Mopsuestia († 428) și Teodorit († 458), cel întâi negreșit fù declarat eretic de sinodul V ecumenic, însă fără a-i cenzură această teorie, iar Teodorit a expus această doctrină drept că în polemica lui cu Chiril († 444), dar reuși a obține consimțământul adversarului, a cărui autoritate dogmatică era stabilită

în biserică; alții iarăș se pronunțară în această privință mai confuz; așa că, neconsultând contextul vorbirii lor, nu putem stabili dacă ei, când vorbesc despre purcederea sf. Duh; și amintesc aici pe Tatăl și pe Fiul, cred că sf. Duh purcede numai din Tatăl sau sunt de părere, că și Fiul ia parte la purcederea sf. Duh, a-nume unui Părinți răsăriteni zic că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul; abia contextul arată că, pe când ei voiesc a vorbi despre purcederea eternă a sf. Duh, zic în aparență că el purcede din Tatăl și din Fiul, dar ei voiesc a zice în realitate că sf. Duh purcede din eternitate din Tatăl, adică relativ la existența lui, iar în timp, adică relativ la trimiterea lui în lume, sau propriu zis la trimiterea harului său lucrător, sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul; apoi când unii zic că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul, unii din ei prin aceasta voiesc a zice că sf. Duh purcede din eternitate din Tatăl, iar în timp din Tatăl prin Fiul, iar alții voiesc a zice, că sf. Duh, neputând fi separat de Fiul, purcede din Tatăl deodată cu Fiul și odihnind oarecum în Fiul chiar pin nașterea Fiului, cu alte cuvinte, că sf. Duh, fiind inseparabil de Fiul, purcede necesar din Tatăl tocma prin aceea, că Fiul se naște din Tatăl și că purcederea sf. Duh din Tatăl deasemeni e inseparabilă de nașterea Fiului din Tatăl; dimpotrivă la unii Părinți apuseni, și anume cu totul neîndoios și expres mai întâi la Augustin (-| 430) aflăm doctrina că sf. Duh precum purcede, adică se trimite în timp, tot astfel purcede și din veci, adică are existența sa din Tatăl și din Fiul. Această doctrină fu profesată la început numai ca opinie teologică, dar apoi ea, ca doctrină a lui Augustin, deveni tot mai generală în Apus, și anume probabil mai întâi în Africa și Spania, așa că în an 589 un sinod din Spania, sinodul 3 dela Toledo (Toletum) găsi cu cale a introduce chiar în simbolul nicean-constantinopolitan adausul „și dela Fiul“, „filioque“ la mărturisirea purcederei sf. Duh din Tatăl. Tot așa se făcù și în simbolul zis a lui Atanasiu, ce după originea lui era privat. Dar Apusul primind mărturisirea purcederei sf. Duh din Tatăl cu adausul „și dela Fiul“, „filioque“ în simbolul nicean-constantinopolitan și în simbolul zis a lui Atanasiu, ce obținù mai târziu la Apus mare autoritate: prin acest fapt, doctrina despre purcederea sf. Duh din Tatăl și din Fiul se ridică aici din o opinie teologică în dogmă; apoi cu timpul în Periodul III (622—1054), după ce această dogmă se răspândi mult în Apus și dinceince mai mulți invă-

țatori, iară la sfârșit toți o primiră în simbol, ea provocă dispută și shismă între Apus și Răsărit¹.

2. După dogma trinitară curând veni la rând cea hristologică, spre a fi definită mai precis. Apolinariu (-| 390) și partizanii lui apărau divinitatea Fiului contra arianilor, cu deosebire dela an. 362, în așa mod, că negau perfecta omenire a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat și recunoșteau în el un Dumnezeu adevărat, însă nu un om deplin, ci un om, în care divinitatea înlocui sufletul rațional. În contra acestei teorii biserica și învățătorii săi afirmă și susțin că Hristos este Dumnezeu adevărat precum și om deplin și anume că e om cu suflet rațional. Însă Nestoriu, cultivat în școala antiohiană, explică această dogmă pela an. 428 în sensul, că în Hristos divinitatea și omenirea sunt două persoane propriu zise, unite numai moralmente. Impotriva acestei despărțiri a lui Hristos în o persoană divină și una umană sinodul al III-lea ecumenic din Efes la an. 431 defini dogma despre unitatea persoanei lui Hristos și anume astfel, că Hristos este numai o singură persoană, divină, care a primit la divinitatea ei și omenirea, sau care la firea ei dumnezeiască a luat și firea omenească. În aldoilea stadiu de dezvoltare al acestei dogme, adversarii extremi ai antiohienilor, adică adepții școlii alexandrine prin Eutihe și partizanii lui, pela an. 447 înțelegeau unitatea persoanei lui Hristos așa, că firea omenească, ce el a primit, e absorbită în cea dumnezeiască și deci în el a rămas numai o fire, de aici vine că teoria lor se numi monofizitism, adică teoria despre o singură fire (în Hristos). Atunci conciliul al IV-lea dela Halcedon la an. 451 a trebuit să declare că în Hristos există o singură persoană, adică cea divină, care a primit și firea omenească ; dar firea omenească nu a fost absorbită în cea divină, ci ambele firi există în această unică persoană divină sau în unire ipostatică (adică personală), fiind unite între sine indivizibil și inseparabil, însă ele nici decum nu s'au amestecat și nici nu s'au absorbit una în alta.

3. O dată cu dezvoltarea dogmei hristologice se dezvoltă și dogma antropologică-soteriologică, adică doctrina despre păcatul original și voia liberă, despre har și predestinație. Așa pe te-

¹. Cartea lui Atanasie dela Paros, Epitomi ton thion dogmaton, tradusă și tipărită românește în an. 1816 la Mănăstirea Neamțu, conține două lungi note, puse de traducător, spre a arăta pentru ce nu se cădea a fi introdus în simbolul nicean-constantinopolitan adausul „și dela Fiul“. Vezi pag. 286—288 și 289—302 (N. Tr.).

renul antropologiei și soteriologiei sau a doctrinei despre păcatul omului și mântuirea lui, controversele maniheilor, pelagianilor și semipelagianilor provocară definiții dogmatice, pe cari cu deosebire Augustin le susțină prin scrieri (378—430), tot astfel și discipolii săi. Contra maniheilor autoritatea bisericii a stabilit dogma că păcatul nu are obârșia lui în materie ci în voia liberă a făpturii raționale, adică mai întâi în voia liberă a unei părți din îngeri, apoi în voia liberă a omului. In contra pelagianilor, cari de pela an. 409 accentuau exagerat voia liberă a omului și negau păcatul original în omenire, cum și necesitatea absolută a harului dumnezeesc celui intern și peste fire pentru mântuirea omului: biserica mai ales în Apus dela an. 411 explică mai în fond dogma despre păcatul original și stabili că păcatul făcut în raiu de Adam, primul om, a trecut ca moștenire cu vina și cu urmările lui la toți oamenii și prin acest păcat omenirea întreagă s'a făcut păcătoasă, iar din cauza lui nici un om cu propriile lui puteri slăbite nu poate crede, nici a produce fapte bune, nici a dobândi mântuirea fără harul cel peste fire a lui Dumnezeu. In sfârșit dela an. 426 tot biserica de Apus explică contra semipelagianilor că omul fără harul cel mai pre sus de fire a lui Dumnezeu nu poate nici chiar *incepe* a crede și a face binele și a perzista în el *până în sfârșit*.

In legătură necesară cu această dogmă stă doctrina despre predestinație; în această privință sfinții Părinți s'au pronunțat dela început, că Dumnezeu oferă tuturor oamenilor harul mai pre sus de fire cel mântuitor, ce este universal, adică cuprinde pe toți oamenii și că Dumnezeu voiește ca toți oamenii se să mântuiască, însă totuș din eternitate prin sfatul divin unii sunt mai dinainte hotărâți la mântuire și unii la osândă și anume condițional, căci Dumnezeu știe din veci cine va conlucra cu harul său și cine nu'l va primi, așa că Dumnezeu a hotărît mai dinainte spre mântuire sau a predestinat în senz strâns al cuvântului pe cei, despre cari el știu mai dinainte că vor conlucra cu harul, ce li oferă și a lăsat pierzării sau a lepădat pe cei, despre cari el prevăzū din veci că se vor împotrivi harului dumnezeesc, oferit lor. Numai Augustin (-| 430) și discipolii săi au exagerat în această chestiune. Augustin combătând pe pelagiani s'a pronunțat că Dumnezeu din veci a grațiat sau a predestinat pe unii și a lăsat pierzării sau a lepădat pe alții, însă nu condițional, adică nu în baza prescinței sale, ci necondițional, absolut, adică în deplina libertate de alegere a harului său. Deci unii oameni se

mântuiesc prin harul lui Dumnezeu, ce nu e universal ci numai parțial, adică harul nu ajută ca toți oamenii să se mântuiască ci numai o parte și Dumnezeu îl dă numai acestei părți, iară ceilalți oameni cad în osânda meritată din cauza păcatului original, fiindcă n'au primit harul. Ce e drept, Augustin prin această teorie nu voi să nege că e necesar a conlucra și omul din partea lui, dar a pus mai toată cumpăna pe harul dumnezeesc, pe care-l declară irezistibil și a mărginit foarte mult conlucrarea voii libere a omului la mântuirea lui. Deaici se născu la Apus și mai ales în Galia o dispută între augustiniani și adversarii lor chiar dintre ortodocși, anume disputa despre raportul între harul dumnezeesc și voia liberă a omului și despre predestinație; ce e drept, încă în cursul Periodului disputa se termină la sinoadele din Valentia (Valence) poate chiar în an. 528 și din Arausio (Oranje) în 529 cu triumful unui augustinism moderat. Acesta profesă că Dumnezeu voește a se mântui toți oameni, că omul poate rezistă harului lui Dumnezeu celui mântuitor, că predestinația este absolută, iar reprobarea condițională. Cu toate acestea disputa în chestiune se reinnoi apoi la Apus până în timpul recent. Dimpotrivă biserica de Răsărit menținū vechea doctrină despre reprobarea condițională precum și despre predestinația condițională.

4. În conexiune cu hristologia s'a apărut apoi contra nestorianilor demnitatea Maicei Domnului ca Născătoare de Dumnezeu (Θεοτόκος) și încă mai înainte, contra lui Elvidiu, Iovinian și Vigilantiu, cum și contra anticomarioniților s'a apărut demnitatea ei de pururea fecioară (*ἀει παρθένος*, *semper virgo*), pentru că ea fu maica lui Dumnezeu și avū conștiință despre aceasta. Deasemenea în legătură cu antropologia și soteriologia se menținū contra lui Iovinian și Vigilantiu doctrina despre superioritatea morală a fecioriei și a vieții ascetice în genere.

5. Privitor la doctrina despre sf. sacramente ori taine, numită misterologie, ce face parte deasemenea din soteriologie în senz larg al cuvântului, tot nu aflăm încă numărate complet cele 7 taine. Apoi cuvântul „μυστήριον, sacramentum” încă tot nu se întrebuița numai pentru cele 7 taine, ci și pentru alte lucrări sfinte, precum și pentru învățături misterioase și ținute secret ale creștinismului. Dar în special botezul, hrisma și euharistia, ce tustrele se împărtășiau catehumenilor una după alta, aceste sfinte acte se numesc adesea sacramente sau taine în senz strâns și deasemenea se

tratează foarte adesea despre ele, ca despre cele mai importante pentru tot creștinul. Vedem mai mulți Părinți, cari sub numele de „taine, sacramente” înțeleg botezul, hrisma și euharistia și tratează despre ele ca fiind în conexiune; totuș la ocazie și celelalte patru, însă câte una, sunt puse pe aceeaș linie cu cele dintâi și se numesc deasemenea taine, sacramente. Scrierile atribuite lui Dionisiu Areopagitul, ce s'au ivit însă după deceniul 3 al sec. 6, așa cartea: „Despre ierarhia bisericii” pelângă botez, hrismă, euharistie și preoție sau hirotonie tratează și despre alte acte liturgice, ce, ca lucrări mistice nu sunt propriu zis sacramente sau taine în senz strâns al cuvântului, astfel despre tunderea în monahism și despre binecuvântarea morților; evident însă că autorul nu are intenția de a trata despre taine în senz strâns al cuvântului, ci despre ierurghiile de o deosebită importanță, după credința lui mistică, ce sunt săvârșite de episcopi și presviteri. Deaici se vede că în acest Period doctrina despre sf. taine sau despre sacramente nu s'a stabilit încă sistematic. Dar aflăm cele 7 taine toate în uz și doctrina despre fiecare din ele desvoltată suficient, deși ele nu se numesc așa totdeauna și exclusiv. Din efectele atribuite lor și numai lor, putem vedea că biserica chiar în Periodul II credea despre ele, cum crede și astăzi. Prin botez se iartă toate păcatele; aceasta s'a stabilit și în simbol. Hrisma este o întărire, o pecetluire în harul primit la botez: aceasta se pronunță chiar la săvârșirea ei, căci atunci săvârșitorul zice: „Pecetea darului (harului) sf. Duh”. În euharistie vinul și pâinea se prefac în trupul și sângele lui Hristos, (ceace la Greci se cheamă μεταβολή, iar la Latini, transfiguratio), apoi euharistia se aduce pentru vii și morți ca sacrificiu fără de sânge; despre acestea vorbesc toate leturghiile, ce s'au compus în Periodul II, deci această doctrină, ca doctrina bisericii de atunci, e în afară de orice îndoială. Pâinea euharistiei se numește la Greci și ἄμνος adică miel sau miel pentru jertfă, cum și προσφορά, adică aducere sau sacrificiu, la Latini, agnus echivalent cu ἄμνος, cum și hostia adică miel pentru jertfă, sau oblatum, în plural oblata, aducere, echivalent cu προσφορά. Despre taine s'a stabilit în contra donatiștilor că validitatea lor nu depinde de vrednicia preotului, care le săvârșește. Căsătoria se privia la Răsărit și la Apus ca indizolubilă în principiu, iar recăsătorirea soților despărțiți, cât timp ambii erau în viață, cu alte persoane, nu se admitea; dar pe când Răsăritul

fără a aproba o așa recăsătorire, totuș o privia admisă de Hristos (Mat. 5, 32; 19, 9), în caz când căsătoria s'a desfăcut din cauză de adulter, Apusul în frunte cu Augustin, învățător bisericesc al său de foarte mare considerație, o declară chiar în acest caz neadmisibilă, căci Hristos în alte pasaje (Marc 10, 11—12 și Luc. 16, 18) nu vorbește de atare permisiune, deci privește căsătoria indizolubilă până la moartea unuia din soți. Această diferență doctrinală se cosolidă din ce în ce de atunci; mai târziu aderară dintre răsăriteni, și armenii la doctrina că căsătoria este absolut indizolubilă. Dimpotrivă în biserica de Răsărit se dezvoltară mai cu amploare impedimentele de căsătorie în cazul rudeniei de sânge și al cuscriei¹.

6. Pe terenul soteriologic în senz larg stă ecleziologia sau doctrina despre Biserică, din care face parte și misteriologia sau doctrina despre sf. taine ori sacramente. Simbolul nicean-constantinopolitan a rostit mărturisirea că biserica este una, sfântă, fără nici o restricție pentru păcatele membrilor ei, apostolică sau neclintită depe temelia apostolilor și a ierarhiei, în sfârșit universală sau catolică în spațiu și în timp; apoi toți au recunoscut sinoadele ecumenice în teorie și în practică ca adunarea completă a apostolatului sau episcopatului Bisericii cei una, sfântă apostolică și catolică, ca autoritate văzută universală, supremă și infailibilă a bisericii; în sfârșit s'a declarat dogmă necontestabilă constituția sau organizația episcopală a bisericii, ce fu atăcată în jumătatea a doua a sec. 4 de Aèriu, care propagă o constituție presviterială.

7. În sfârșit pe terenul eshatologic, adică pe terenul doctrinei despre viața deapoi, contra eresurilor raționaliste ale lui Aèriu, Vigilantiu și alții, biserica mențină ferm doctrina că sufletele sfinților celor adormiți și ale martirilor sunt la Dumnezeu și fac mijlociri pentru noi; deaceea suntem datori a venera pe sfinți și martiri ca și pe îngeri și a-i ruga să ne fie mijlocitori. Dar biserica mai adăugă expres că venerarea și invocarea îngerilor și a sfinților, ca să ne fie solitori către Dumnezeu, nu trebuie să se confunde nicidecum cu adorarea cuvenită numai lui Dumnezeu;

¹. Tratatul despre aceste împiedecări de căsătorie s'a tradus și publicat românește, deosebit de cel din Pravila Mică (dela Govora) și de cel din Pravila Mare (dela Târgoviște), în tipografia sf. mitropolii din București la 1827 de mitropolitul Grigorie Miculescu (N. Tr.).

deci pentru venerarea îngerilor și sfinților s'a format ca termîni tehnici, ca expresii dogmatice, termenul „προσκύνησις, închinare, venerare“, ce nu se aplică exclusiv la Dumnezeu, deasemenea, termenul „δουλεία, servire, cult“, iară pentru adôrarea lui Dumnezeu, termenul aplicat exclusiv la ea și anume: „λατρεία, slujire de Dumnezeu, adorare“. Chiar dela începutul Periodului Euseviu din Cesaria accentuă foarte strict această deosebire. Cu venerarea sfinților fû unită încă din Periodul I venerarea rămășițelor lor pământești (reliquiae, λείψανα), iar la răsărit erauenerate până la un grad și imaginile lor. Contra acelorăși eretici, față de cari biserica trebui să apere venerarea sfinților și a relicviilor, ea accentuă deasemenea că este de datorie și de folos a face rugăciuni precum și a aduce sacrificiul de împăcare cel fără de sânge, adică leturghia pentru răposați și a împărți milostenii pentru ei. La sinodul endemic din Constantinople dela an. 543, sau cum e opinia cea mai recentă, la o întrunire preliminară a sinodului al V-lea ecumenic în special, iar la sinodul al V-lea ecumenic propriu zis dela 553 în general, împreună cu alte doctrine ale lui Origen fû condamnată și doctrina lui despre apocatastasă (ἀποκατάστασις τῶν πάντων, adică doctrina că la sfârșit toți vor fi restabiliți în starea originală de har și fericire) sau doctrina că muncile iadului nu sunt veșnice, deși mai înainte în sec. al 4-lea și la începutul sec. al 5-lea erau încă învățători bisericești, cari credeau că pot adopta această doctrină a lui Origen, așa fû și Grigoriu de Nisa, (-| 395), altfel foarte însemnat învățător bisericesc, ceeace făcû pe unii să creadă, că scrierile sale trebuie să fi fost falsificate. La Apus dimpotrivă se formă doctrină despre un loc de ispășire, unde merg sufletele răposaților, ce nu sunt supt povoara unui păcat de moarte, dar nici cu totul libere de păcate, spre a ispăși păcatele lor și a se curăți prin pedepsele, ce sufăr acolo. Această idee, exprimată întâi de Augustin cu sfială, ca opinie, o aflăm la Grigoriu cel Mare din Roma (-| 604) formulată cu totul determinat și astfel fû stabilită doctrina despre așa zisul purgatoriu (loc de curățire) sau foc curățitor. Această doctrină se tot desvoltă la Apus și în sfârșit în Periodul IV (1054—1453) ea veni la cunoștința Răsăritului și acum deveni un obiect de dispută continuă între ambele biserici.

CAPITOLUL V.

Doctrina Bisericii.

C. Cum a fost ea redactată științific și literar.

Știința și literatura bisericii.

§. 94. Introducere.

În Periodul acesta, adică în sec. al 4-lea, al 5-lea și al 6-lea știința și literatura bisericii ajunse pentru un timp la mare înflorire; sec. al 4-lea și jumătatea întâi a sec. 5 este vârsta de aur a științei și literaturii bisericii vechi, iară dela jumătatea sec. 5 această înflorire începe a se păli. Avântul mare ce știința și literatura bisericii luă în Periodul acesta e datorit deoparte lucrărilor anterioare din Periodul I, iar dealta împrejurărilor externe ale bisericii, incomparabil mai favorabile, decât creștinismul deveni religie de stat a imperiului roman și majoritatea spiritelor celor mai culte și mai superioare ale timpului intrară în serviciul lui. Acel avânt e datorit în sfârșit activității (mai ales a două școale celebre de teologie, adică a școalei din Alexandria și a celei din Antiohia. Școala din Alexandria, celebră încă din Periodul I cu deosebire dela Origen (-† 254 sau poate chiar 251) reprezentantul ei cel mai distins, continuă în acest Period activitatea ei cu mare faimă, dar se ținu la înălțime numai până la sfârșitul sec. al 4-lea de când începe declinul ei. Școala din Antiohia fû înființată abia la sfârșitul Periodului trecut (pela 290) de presviterii Dorotei și Lucian; acest din urmă muri martir în an. 312. Ce e drept școala din Antiohia la început primi impuls dela activitatea științifică și literară a școalei celebrului Origen, dar mai târziu ea se dezvoltă în o direcție, ce supt anume raporturi fû opusă școalei alexandrine. Această opoziție fû foarte pronunțată la capătul sec. al 4-lea și în prima jumătate a sec. al 5-lea. Dar deatunci și școala antiohiană începû a decădea și la jumătatea sec. al 5-lea ambele școale apuseră¹. Fiind dată influența lor în Răsărit și Apus, pelângă sguđuirea ce nestorianismul și

¹. Comp. J. Barthélemy Saint-Hilaire, „De l'École d'Alexandrie“ avec un „Essai sur la méthode des alexandrins et le mysticisme“ Paris 1845. Id. Étienne Vacherot, „Histoire de l'École d'Alexandrie“ 3 vol. Paris 1851. Volumul al 3-lea fû denunțat, iară discuția asupra lui atrase autorului depărtarea dela școala normală din Paris, unde era măiestru de conferințe. Despre școala din Antiohia în sec. IV vezi notițe în A. Harrent, „Les Ecoles d'Antioche etc.“ Paris, 1898 (N. Tr.).

monofizitismul produse în biserica de Răsărit și pelângă devastările ce emigrarea popoarelor a produs în Apus, stingerea acestor școale a trebuit să contribuie în măsură destul de mare, că de acum înainte activitatea literară clasică diminuează în cursul Perioodului și epoca de înflorire a științei și literaturii în biserica veche se sfârși. Ce privește opoziția de principii a acestor 2 școale, ea consistă în faptul, că școala alexandrină interpretează sf. Scriptură alegoric, accentuă unirea intimă a divinității și umanității în Hristos și în creștinism, se dedă la speculațiuni în teologie și se servia pentru acestea de filozofia lui Platon; iar școala antiohiană își puse problema de a interpreta sf. Scriptură în mod istoric literal, separă strict divinitatea de umanitate în Hristos și în opera lui, urmăria în teologie mai mult o direcție pozitivă și respingând filozofia lui Platon se servia de filozofia lui Aristotel numai relativ la partea formală sau nu voia să facă nici cum uz de filozofie, bazând teologia curat numai pe sf. Scriptură și pe tradiția universală a bisericii. Dar în urmă (430—450) ambele școale s'au descreditat: așa mai întâi cea din Antiohia ca leagăn al eresului nestorian, ce separă divinitatea de omenire în Hristos. Deși situate la răsărit, ambele școale în epoca lor de înflorire avură influență și asupra Apusului, până ce dela începutul sec. al 5-lea Apusul se emancipă din ce în ce mai mult de Răsărit, își croi o direcție proprie în teologie după norma stabilită de Augustin (-† 430), celebrul episcop și învățător al bisericii din Africa și și fondă astfel și o școală proprie, școala lui Augustin.

Școale teologice, și anume școale naționale siriene existau de asemenea la Nisibi și la Edesa, dar după sinodul al III-lea ecumenic (341) ambele școale căzură în nestorianism. Din această cauză școala din Edesa fu desființată în an. 489 de împăratul Zenon; iar cea din Nisibi, care încă dela an. 363 se află sub dominația Persilor, putu continua mai liber, după ce adoptă nestorianismul, fiind dată favoarea de care se bucură în Persia după împrejurări nestorianismul, ca inamic al imperiului roman.

Totuș numai literatura bisericii grece și latine luă avântul mare, despre care am vorbit. Literatura bisericii siriene avu pela anul 340 ca prim Părinte bisericesc al ei pe Iacov Afraat (Afrahat), episcop în Persia, numit „Înțeleptul Persiei“; el a scris 23 omilii; după el, Efrem Sirul (-† 373-379), care ridică această literatură la acelaș nivel cu literatura greacă contemporană, dar apoi decăzū și ea. Presviterul Isaac cel Mare din Antiohia (-† pela 430) și Iacov episcop de Surug

(† 521), s'au distins încă și ca poeți religioși precum și ca omileți (cuvântători bisericești).

Literatura bisericii Coptilor n'a făcut în acest Period un progres remarcabil în clasicism; tot așa și literatura bisericii din Etiopia sau Abisinia, ce există dela sec. al 4-lea, precum și a bisericii din Iberia sau Georgia, ce începù dela sec. al 6-lea. O literatură în biserica Goșilor nu s'a mai dezvoltat nici cum după bazele ce i-a pus Ulfila (Wulfila, † 381 sau 383) prin traducerea Bibliiei.

Dimpotrivă, întemeitorii literaturii bisericii armenești, catolicosul Isaac sau Sahac cel Mare († 440) și colegul său Mesrop († 441), cari deasemenea începură cu traducerea Bibliiei (410—432), au fost mai favorizați, cel puțin în secolul lor. Discipolul lor, episcopul Eznic, asistând la un sinod în an. 449 († pela 478), e celebru cu deosebire prin opera lui polemică „Combaterea sectelor”, iar alt discipol al lor, Elișe sau Elisei († pela 480), s'a distins prin opera lui „Istoria lui Vardan”, eroul libertății religioase a creștinilor armeni dela an. 444—451. Episcopul Coriun și patriarhul Moisi de Horene (Chorene, Chorni † pela an. 487) deasemenea au fost discipoli ai lui Isaac și Mesrop și au scris opere religioase, dar despre operele *istorice* conservate supt numele lui Moisi de Horene, între cari cea mai înșămnată e istoria Armeniei Mari, numai autori izolați opinează că ele sunt autentice, pecând convingerea generală e că nu sunt autentice, ci datează abia din sec. al 7-lea sau al 8-lea. Deasemenea nu sunt autentice 23 omilii, ce s'au transmis sub numele lui Grigoriu Luminătorul († pela 332), celce a convertit pe armeni, apoi o istorie a convertirii armenilor, ce se zice că ar avea de autor pe un pretins secretar intim a lui Tiridat (Terdāt) III, numit Agatanghel, așa dar pe un contemporan a lui Grigoriu Luminătorul¹. Ambele opere sunt tocma din sec. al 5-lea și poate omiliile în special sunt ale lui Mesrop.

În celece urmează, dat fiind că Părinții și scriitorii bisericii copte, etiopene, armenie, iberiene și cei mai mulți din biserica siriană sunt mai puțin importanți, vom stăruî în special numai asupra Părinților și scriitorilor greci ai bisericii dela Răsărit și a celui mai important sirian, adică asupra lui Efrem Sirul, iară ce

¹. Acestui Agatanghel i se mai atribue și o scriere cu titlul: „Viața și învățătura lui Grigorie Luminătorul”. Comp. Garabet Thoumaian, „Agathangolos et la doctrine de l'Église arménienne”. Lausanne, 1879 (N. Tr.).

privește pe Apuseni, fiindcă Ulfila, care puse bazele unei literaturi a bisericii Goților, nu avu continuatori, vom insista numai asupra celor mai însemnați dintre Latini și pe cât posibil îi vom studia în ordine cronologică.

§. 95. Părinții și scriitorii bisericești din Periodul II.

A. Cei răsăriteni.

a. In sec. al 4-lea.

I. La Răsărit întreg sec. al 4-lea a fost un period strălucit al științei și literaturii bisericii. Reprezentanții săi principali sunt :

1. Euseviu, părintele istoriei bisericii, mitropolit al Cesariei Palestinei.

2. Atanasiu cel Mare, părintele ortodoxiei, arhiepiscop de Alexandria.

3. Chiril sau Ciril, episcop de Ierusalim.

4. Efrem Sirul, diacon, în urmă poate și presviter în Edesa din Siria de răsărit.

5. Vasiliu cel Mare, arhiepiscop de Cesaria Capadociei.

6. Grigoriu fratele său, episcop de Nisa și

7. Grigoriu din Nazianz sau teologul, episcop de Sasima în Capadocia, apoi provizor episcop de Constantinople, amic din tinerețe cu Vasiliu.

8. Macariu cel Mare, igumen din Egipt.

9. Didim cel orb, unul din ultimii dascăli celebri ai școalei alexandrine.

10. Diodor, episcop de Tars, în Cilicia, iar mai înainte dascăl celebru al școalei antioheie.

11. Celebrul său discipol Ioan, supranumit „Antiohianul”, mai târziu cu titlul onorific de „Gurădeaur”, „Hrisostom”, întâi presviter în Antiohia, apoi arhiepiscop de Constantinople și

12. Epifaniu, mitropolit al Salaminei sau Constanței din Cipru¹.

Toți aceștia au scris în limba greacă, afară de Efrem Sirul,

¹. Aici s'ar număra și Apolinariu, episcop de Laodichia cea din Siria, care e alexandrin după direcția lui teologică -†- pela an. 390; el fu apologet însemnat, polemic contra arianilor, exiget și chiar poet, voind a oferi creștinilor o compenzare pentru clasicii păgâni, a căror studiu le fu interzis de împăratul Iulian (361-363); dar, după ce fu condamnat ca eretic (381), din scrierile lui s'au conservat numai unele, pe cari discipolii săi le-au atribuit cu intenție vre-unui Părinte celebru al bisericii ortodoxe, ca Grigoriu Tau-maturgul sau Atanasiu cel Mare.

care a scris în limba lui națională ; cei mai mulți dintre ei sunt din școala alexandrină și anume în special Euseviu, Atanasiu, Vasiliu, Grigoriu de Niazanz, Grigoriu de Nisa, Macariu și Didim ; iar din școala antiohiană sunt în special Diodor de Tars și Ioan Hrisostom.

Venim acum a trata despre fiecare din acești scriitorii bisericești, în special :

1. Euseviu (-/-/ pela an. 340), născut în Palestina fù discipol și amic a lui Pamfil, celebru presviter din Cesaria ; din acest motiv el fù numit și Euseviu a lui Pamfil (Εὐσεβίου παμφίλου). După ce dascălul său Pamfil muri martir în an. 309, Euseviu deasemenea avù a suferi închisoare pentru credința lui dar fù liberat curând și la an. 314 ajunse mitropolit al Cesariei Palestinei, demnitate în care a rămas până la moarte. Euseviu fù teologul cel mai erudit al timpului său. Deși discipol al școalei alexandrine și mare admirator al lui Origen, el nu avea înclinare pentru o speculațiune mai profundă în teologie, deaceea fù mai celebru pe terenul istoric și apologetic de cât pe cel dogmatic, iar pe terenul exigetic a fost alegorist. El aveà mare trecere la Constantin c. M. numărându-se între amicii dar și între panigiristi aceștia. Bărbat dezinteresat și moderat, Euseviu ținea de predilecție calea de mijloc în controversele bisericești de atunci, dar în fapt arianii intrigați l-au târât adesea în partea lor și puseră în îndoială ortodoxia lui, nu însă și zelul lui sincer de altfel pentru progresul bisericii. Despre acest zel Euseviu a dat dovadă și cu activitatea lui literară, ce fù foarte fecundă.

Dela el avem întâi celebra lui istorie a bisericii, operă în 10 cărți, cuprinzând timpul dela nașterea lui Hristos până la an. 324¹, apoi o cronică (un scurt tratat cronologic de istoria universală și religioasă) dela facerea lumii până la an. 325 în 2 cărți ; dar originalul ei s'a pierdut conservându-se numai *fragmente* din textul original, așa că opera e cunoscută complet numai din o redactare liberă a ei în limba latină de Ierônim, apoi din o traducere armenească și din prescurtări siriene. Vin apoi încă 4 cărți „Despre viața lui Constantin cel mare“ și un „Discurs panigiric“ despre el.

¹. O ediție critică recentă a acestei opere cu variantele ei din textul sirian, în care a fost tradusă pela an. 400 d. Hr., a dat armeanul P. Bedjan cu titlul : „Histoire ecclésiastique de Eusèbe de Césarée, Leipzig, 1897. În limba germană a dat în timpul cel mai recent o ediție nouă profesorul Ed. Schwartz dela universitatea din Freiburg, i. Br. În limba română a tradus-o mitropolitul Iosif Chiorghilan -/-/ 1909 (N. Tr.).

Pelângă scrierile istorice avem dela Euseviu și opere apologetice, între cari sunt două mai însemnate: cea întâi cu titlul „Preparațiune evanghelică (praeparatio evangelica, παρασκευὴ εὐαγγελικὴ); în ea tratează despre veritatea vechiului Testament față de păgânism, iar a doua cu titlul „Demonstrație evanghelică (demonstratio evangelica, ἀπόδειξις εὐαγγελικὴ),” în care el demonstrează iudeilor și păgânilor veritatea evangheliei din T. V¹. Pelângă acestea Euseviu a scris opere dogmatice-polemice și exigetice, deasemeni ne-a lăsat unele scrieri de arheologie biblică și de isagogică biblică.

2. Atanasiu cel Mare († 373). Dacă Euseviu fû teologul cel mai erudit ca istoric, Atanasiu, contemporan al său mai tânăr, fû dogmatistul cel mai mare, adică teologul speculativ cel mai mare, al secolului său.

El s'a născut în Alexandria, pela capătul secolului al 3-lea, în an. 296 ; primi o educație îngrijită și încă ca diacon în Alexandria era teolog distins ; a intrat în luptă cu eruditul Ariu și cu adepții lui, a dus lupta și în conferințele private ale sinodului I ecumenic dela Nicea și avu aici mare influență în desbateri, deși poate ca Diacon nu fû admis a lucră în ședințele publice. În an. 328 fû ridicat la scaunul episcopal de Alexandria și ocupă aceea demnitate până la moartea lui în an. 373 deci 45 de ani. În cursul acestui timp el fû păstor exemplar și un erou în lupta ortodoxiei cu arianismul preponderant. Deaceea avu să sufere dușmănia arianilor, cari la toată ocazia îl calomniară cătră împărat și obținură la sinoade de repețite ori depunerea lui, cum și la Curte exilul lui de cinci ori, sau cel puțin de patru, o dată supt Constantin c. M., de două ori supt Constanțiu și, de nu poate o dată și supt Iulian, dar cel puțin o dată supt Valent, așa că Atanasiu în timpul episcopatului său petrecu în exil mai 20 ani. Cu toate acestea muri ocupând cu liniște scaunul său și înainte de moarte avu satisfacția să vadă arianismul mergând spre dizolvare. Atanasiu fû foarte venerat de cler și de popor și iubit cu însuflețire, iar întreaga biserică îl laudă ca părinte al ortodoxiei. Era în adevăr un bărbat, despre care chiar adversarii ziceau că e cel mai mare bărbat al bisericii din timpul său.

Cât despre activitatea lui literară, în partea cea mai mare

¹ „Preparațiunea evanghelică” e tradusă în limba franceză de M. Sequier de Saint-Brisson și publicată în două tomuri cu note erudite la sfârșit pentru fiecare carte, Paris 1846; iară „Demonstrația evanghelică” e tradusă în limba franceză de Huet tot în două tomuri. (N. Tr.)

și cea mai însemnată, ea consistă din opere apologetice¹, iar unele opere dogmatice și polemice sunt contra arianilor, contra macedonianilor, însă poate nu și contra apolinariștilor, cum se credea odinioară. Scrierile sale istorice tratează în foarte mare parte despre istoria arianismului. Dar Atanasiu a scris și viața sf. Antoniu c. M. (-| 356), părintele monahismului, pentru care avea mare venerație, fiind chiar el însuș propagator al monahismului. Autenticitatea acestei biografii, contestată la 1877 de protestantul Weingarten, e definitiv demonstrată astăzi.

Din eroare s'a atribuit odinioară lui Atanasiu simbolul, ce delă cuvintele sale inițiale se cheamă : „Quicumque vult salvus esse“ și circulă în text latin. Acest simbol, care de aici poartă numele de simbolul lui Atanasiu, provine dela un apusean². O scrie sub numele său în contra lui Apolinariu deasemenea provine dela un autor posterior. Totuș o scriere a lui Apolinariu fu supozată de discipolii acestuia lui Atanasiu³.

3. Chiril, Ciril sau Cyril din Ierusalim s'a născut pela an. 315 în Ierusalim sau în alt loc din Palestina. El fû întâi diacon apoi în 345 presviter al bisericii din Ierusalim și dela 351 episcop. Deși la început ca episcop nu se numără între ortodocșii riguroși, totuș el avu să sufere de repețite ori persecuții din partea arianilor; abiă după moartea împăratului Valent (-| 378), care fû strașnic arian, putu reveni definitiv din exil, apoi în an 381 luă parte la sinodul III ecumenic din Constantinopol și muri în an. 386.

Meritul său principal ca scriitor este, că ne-a lăsat 23 Catiheze (*κατηχήσεις*) adică 23 cuvântări ținute cătră catehumenii propriu ziși apoi cătră foștii catehumeni, înainte de botez și după acesta. Anume 18 din ele sunt catiheze simple cătră cei ce vin spre luminare sau cătră aspiranții la botez (*πρός τοὺς φωτιζομένους*); ele sunt cuvântări sau învățături rostite cătră catehumenii propriu ziși înainte de botez, spre a li explica simbolul bisericii din Ierusalim; apoi vin 5 catiheze mistagogice, adică cuvântări intro-

¹ Intre acestea se numără și „Cuvântul său de apărare“ adresat împăratului Constanțiu, una din cele mai frumoase scrieri ale lui (N. Tr.).

² Unii scriitori recentî il atribuiau sf. Amvrosiu. Alții îl coboară în sec. al 5-lea sau al 6-lea. (N. Tr.).

³ O lucrare clasică despre viața, scrierile și luptele sf. Atanasie a scris în limba germană Ioh. Adam Möhler, un mare volum, Mainz. 1827, tradus în limba franceză în 3 Tomuri de Jean Cohen, care i-a adaus o notiță istorică despre arianism dela moartea lui Atanasiu până în timpul său. Paris 1840. În Românește e tradus de Atanasie, episcop al Râmnicului. București 1899 în un volum (N. Tr.).

ductive în misterii sau în sf. taine sau sacramente (μυσταγωγικαὶ πρὸς τοὺς νεοφωτιστούς, catiheze mistagogice către neofiți sau către cei nou luminați); acestea sunt cuvântări sau învățături către cei de curând botezați sau către foștii catehumeni, despre sf. taine sau sacramente, ce ei dejă au primit, adică despre botez, hrismă și euharistie. Aceste catiheze sunt foarte importante, căci ele ne dau un bun rezumat al doctrinei de atunci a bisericii, precum și al uzurilor bisericesti de atunci.

4. Efrem Sirul (Ἐφραίμ ὁ Σύρος), născut pela an. 300 la Nisibi, a funcționat ca dascăl, ascet și igumen întâi la Nisibi, apoi la Edesa în Siria de Răsărit, a primit hirotonia de diacon, poate și cea de presviter deși nu e sigur și fù un dascăl însemnat al bisericii siriene. El muri între an. 373 și 379, dar anul morței sale nu se știe precis, e dat însă anul 373. Efrem a scris și a propovedit în limba siriană, pe care o cunoștea perfect și o vorbiă admirabil. El era ascet riguros și bărbat foarte modest, oprind chiar pe patul morței a i se ține cuvântare. A lăsat numeroase scrieri, ce ajunseră așa de celebre, că unele chiar fiind el în viață fură traduse din limba siriană în cea grecească, iar mai târziu și în cea armenească. O parte din scrierile sale s'au conservat chiar numai în aceste traduceri.

Scrierile sale consistă cea mai mare parte din pareneze sau sfaturi adresate monahilor, apoi din interpretări la cele mai multe cărți ale sf. Scripturi, din imnuri religioase, între cari mai ales 85 imnuri funebre (νεκροεῦμα) și din rugăciuni, dintre cari unele au rămas până azi în uzul bisericii de Răsărit. El a scris mai numai comentariile biblice în proză, pecând celelante scrieri toate sunt în versuri. Efrem fù supranumit profetul Siriei, alăuta, trâmbița Siriei, lira sf. Duh.

5. Vasiliu cel Mare s'a născut în an. 329 sau 330 în Cesaria Capadociei din părinți creștini, tatăl său era foarte cult, iar mama lui foarte pioasă. El primi educația religioasă mai ales dela bunica sa Macrina, elevă a celebrului Grigoriu Taumaturg, episcopul Neocesariei († pela an. 270), a studiat la ritori și filozofi celebri din Cesaria, Constantinopole și Atena, unde fù coleg și cu Iulian Apostatul, care deveni apoi împărat. Pela an. 359 s'a întors dela studii și după ce primi botezul așa târziu, conform unui uz foarte răspândit pe timpul său, alese viața ascetică și spre a se instrui în ea călători pela mănăstirile din Siria, Palestina și Egipt. Apoi întorcându-se în patrie zidi o mănăstire în

Pont și vieții în această mănăstire. El compuse pentru mănăstirea lui regule monahale pe larg și pe scurt: ambele aceste feluri de regule s'au introdus curând în toată biserica de Răsărit și după ele viețuiesc monahii răsăriteni până astăzi; dar în timpul cel mai recent unii se îndoesc de autenticitatea regulelor celor pe larg. În solitudinea mănăstirii sale Vasiliu împreună cu Grigoriu de Nazianz, amicul și fostul său coleg, studiază diligent și scrierile lui Origen, din cari ei ne-au lăsat o culegere cu titlul „Filocalia”, „*Φιλοκαλία*”, adică iubirea de ceea ce este bun și frumos”. În an 364 Vasiliu deveni preot iar în 370 arhiepiscop al Cezariei Capadociei, dar ocupă scaunul de arhiepiscop numai 9 ani, căci la 1 Ianuar 379 el muri, neavând încă vârsta de 50 ani. Ascet foarte riguros, Vasiliu fu tot așa de mare binefăcător al celor săraci și suferinzi, precum și spirit ales și cu o cultură vastă. El înființă în Cezaria un spital mareț, pe care concetățenii săi îl numiră „Vasiliada” „*Βασιλειάς*” și care se întreținea din veniturile ce Vasiliu avea ca arhiepiscop. El era venerat de toți așa, că deși pe timpul său arianii aveau preponderență și isgoniau din scaune pe episcopii ortodocși, depe oriunde puteau, mai ales că împăratul Valent însuș era arian riguros, dar atât Valent cât și ceilalți arieni respectară pe Vasiliu cel Mare și-l lăsară în pace până la moarte.

Vasiliu ne-a lăsat opere, ce sunt dovadă despre marele său spirit. Unele din aceste sunt omilii, iar unele sunt scrieri dogmatice și polemice; dintre acestea cea mai celebră e scrierea lui „Despre sf. Duh”, „*περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*” și 5 cărți contra lui Eunomiu, arianul riguros, „*Κατὰ Εὐνομίου*”; autenticitatea ultimelor 2 din aceste 5 cărți e negreșit cel puțin dubioasă; apoi, interpretări la sf. Scriptură, regule etice și ascetice, în sfârșit e cunoscută sub numele de „Leturghia sf. Vasiliu” o prescurtare și prelucrare a leturghiei zisă a sf. Iacov, ce era o leturghie mai veche, în uz mai întâi în biserica de Ierusalim, iară pe timpul lui Vasiliu în toată Asia și Europa de răsărit; deasemeni avem dela el peste 300 de epistole, scrise cu măiestrie și foarte importante¹. Trei

¹ Comp. L'Abbé Vasson; „Saint Basile-le-Grand ses oeuvres oratoires et ascétiques” Paris. O culegere din scrierile acestui mare dascăl a dat abatele Auger cu titlul: „Homelies, Discours et Lettres choisis de S. Basile Le-Grand, traduits par M. L'Abbé Auger, Lyon 1827. Un vol. de 556 pag. 8; Dintre epistole sunt importante cu deosebire cele către Asholiu, episcop de Tesalonic pag. 341 scv. Una din ele face aluziune la moaștele unui mucenic din Dacia Traiană, probabil ale sf. Sava, martir got, ce au fost transportate în Capadocia; „Le corps d'un martyr apporté chez nous des pays d'au-delà du Danube...” În limba română a tradus un interesant volum despre Vasiliu mitropolitul Iosif Ghilorgian, primat al României, București 1898 (N. Tr.).

epistole ale sale conțin regule bisericești și aceste regule s'au primit ca canoane adică legi bisericești în codicele de canoane ale întregii biserici de Răsărit, așa că deatunci ele se cunosc ca cele 92 canoane ale sf. Vasiliu. Din operele sale exigetice-omiletice se disting celebrele sale cuvântări despre cele șase zile ale Facerii, Exaimeron sau despre opera din cele șase zile „εις την έξαήμερον, in hexaameron”.

6. Sf. Grigoriu, frate mai mic a lui Vasiliu, fù elevul său și cu toate că Vasiliu îl educă pentru viața ascetică, Grigoriu precum se vede fù mai întâi căsătorit și laic, anume dascăl de retorică; dar apoi devotat ascezei ca și soția lui, intră în cler și Vasiliu îl hirotonea episcop de Nisa în Capadocia¹. Grigoriu trăi mult timp după frațele său, căci muri tocma în an. 394. El a fost și la sinodul al II-lea ecumenic (381) și se bucură aici de mare considerare. Dar ca episcop de Nisa, el avu să sufere de repețite ori persecuții, a fost odată chiar depus de ariani (375) și exilat, trăind în exil până la moartea împăratului Valent (378). Ca cleric practic el nu fù tocmai abil; însă ca scriitor e celebru prin o profundă speculațiune teologică: în această privință el este cel mai superior după Atanasiu cel Mare, datorind aceasta mai ales studiului scrierilor lui Origen, dela care a adoptat și o doctrină eterodoxă, cea despre apocatastasă, (ἀποκατάστασις τῶν πάντων), despre restabilirea tuturor la sfârșit în starea originală, sau doctrina că munele iadului nu sunt veșnice.

Scrierile sale sunt unele dogmatice, între cari cea mai importantă e catiheza cea mare (λόγος κατηγορητικός ὁ μέγας), o scurtă schiță filozofică a dogmaticii, apoi unele polemeice, contra lui Eunomiu (λόγος ἀντιβηρτικὸς κατὰ Εὐνομίου, refutare contra lui Eunomiu), deasemenea contra lui Apolinariu, în sfârșit unele sunt omilii și unele, interpretări la sf. Scriptură.

7. Grigoriu de Nazianz (în Capadocia) sau Grigoriu Teologul s'a născut la Arianz lângă Nazianz în an. 329 și primi educația religioasă mai ales dela Nona pioasa lui mumă. El se numi Grigoriu de Nazianz, căci tatăl său, odinioară ipsistarian, numit tot Grigoriu, după ce se converti la creștinism și dădu probe de bun creștin, deveni episcop aici, iară fiul său deasemenea

¹. Soția lui Grigoriu, Teosevia, după alegerea lui ca episcop, intră în tagma diaconeselor și muri pela 380; sf. Grigoriu de Nazianz îi face elogiul în ep. 95, numărându-o între persoanele sfințite (N. Tr.).

vieții aici cel mai mult timp. Grigoriu fiul, studiă cu Vasiliu cel Mare și cu Iulian Apostatul în Atena, unde legă cu Vasiliu o amicitie strânsă, ce dură toată viața. După ce termină studiile și se botează, și după călătoria mai sus amintită a lui Vasiliu prin Siria, Palestina și Egipt, unde vizită mănăstirile, Grigoriu vieții împreună cu el în solitudine monastică și se dedară amândoi cu zel la studiu și asceză, iar în special și la studiul operilor lui Origen, din cari ei compuseră o selecție de mare valoare „*Fi-localia*“, „*Φιλοκαλία*“, cum am spus mai sus. Din această solitudine smulse pe Grigoriu în an. 361 situația periculoasă, creată de ariani tatălui său Grigoriu, episcopul de Nazianz; atunci Grigoriu fiul, contra voinței lui, fu hirotonit preot de tatăl său, spre a-l ajuta. Dar el iubi așa de mult solitudinea lui și se credea așa de puțin pregătit pentru preoție, că îndată după hirotonie fugi iar în singurătate și tocma peste un an, după multe rugăminți ale tatălui său se întoarse și ocupă slujba sa de preot¹. Tot atât de greu fu decis el de Vasiliu, amicul său, a accepta în an. 372 consacrarea de episcop al Sasimei, în Capadocia, o episcopie depe frontieră, pentru care era gâlceavă între Vasiliu și mitropolitul vecin cel mai de aproape, Antim al Tianei; dar Grigoriu niciodată nu voi să meargă la Sasima, pe care curând o urî, nici nu ocupă oficiul său de episcop, ci se măhni chiar căci fu consacrat pentru această cetate și preferi să ajute în Nazianz la episcopie pe tatăl său până la moartea acestuia (374) și apoi să trăiască retras². După moartea lui Vasiliu, amicii săi deciseră pe Grigoriu a merge în an. 379 la Constantinopole, spre a rădică din nou aici ortodoxia înăbușită de arieni, cari până atunci aveau preponderanța; el în adevăr și reuși cu zelul său și cu geniul său, iar ca recunoștință pentru aceasta, deși un intrigant, Maxim Cincul, se furișase în posesiunea scaunului episcopal de Constantinopole, împăratul, clerul și poporul îl ridicară pe Grigoriu la acest scaun episcopal, alungând pe celce îl uzurpase, apoi sinodul II ecumenic, ce se adună curând (381), îl confirmă în scaun alungând

1. Foarte interesantă pentru misiunea preoției e scrierea lui: „Cuvânt apologetic sau cuvânt de îndreptare“ în care se justifică de ce a fugit, după ce fu hirotonit preot. Acest cuvânt e tradus și românește de Iosif episcop Argeșului, București 1821, iar a doua oară de Gh. Erbiceanu în „Biserica Ortodoxă Română“ pe 1885. No. 5 și 8 (N. Tr.).

2. Despre sf. Grigoriu de Nazianz, în conexiune cu sf. Vasiliu c. Mare a scris după izvoare fecunde Godefroy Hermant, 2 Tom. Paris 1674, în special despre hirotonia lui ca episcop al Sasimei; Tom. I. p. 513 scv. (N. Tr.).

pe uzurpator. Grigoriu obținù și președința în sinod. Aici el făcù propunerea de a rezolvi cu indulgență chestiunea shismeii antiohiene, dar propunerea lui nu fu primită; când apoi câțiva episcopi, veniți mai târziu și nu neinteresați în cauză, murmurară contra ridicării lui la scaunul de Constantinople zicând, că nu a fost canonică, căci el e episcop de Sasima și se cădea să-și caute de serviciu acolo, iar nu să ia în posesiune altă episcopie mai mare: atunci el demisionă îndată, părăsi sinodul și Constantinople și se întoarse în iubita lui solitudine la Capadocia, unde rămase până la moarte, adică până pela an. 390, devotat numai ascezei și studiului, dar fără o bună opinie despre sinoade².

Grigoriu lăsă scrieri de conținut variat. Cele mai celebre din ele sunt 45 omilii sau cuvântări ale sale; 5 din acestea i-au câștigat titlul de Teolog; ele tratează despre Fiul sau Cuvântul lui Dumnezeu și primiră deci numele: „λόγοι θεολογικοί, cuvântări teologice“; căci dogma despre Dumnezeu Cuvântul se numia atunci *Θεολογία*, teologie în sensul cel mai strâns al cuvântului; e aceeaș dogmă, pe care evanghelistul Ioan în evanghelia lui o luă ca temă principală a argumentării lui istorice, și precum Ioan pentru aceasta obținù supranumele „Teologul“ așa și Grigoriu dobândi acest titlu prin ale sale omilii despre Dumnezeu Cuvântul. După omilii sunt celebre epistolele sale, peste 200 la număr, apoi poeziile sale, 500 la număr, deși el nu era poet din fire și nesocotia orce artă și ornament al limbei și al ritmului. Dintre poeziile sale e demnă de notat mai ales autobiografia satirică a lui, pentru conținutul istoric al ei, apoi și pentru că e cea mai reușită.

8. Macariu cel Mare (-) 391) fu un igumen (avă) celebru în pustia zisă schitică (din Egipt); el se numi și Macariu cel bătrân sau egipteanul, spre a distinge de un contemporan al său mai tânăr, cu acelaș nume, adică Macariu cel tânăr, sau alexandrinul (+) pela an. 395), care era avă pe muntele nitric sau în regiunea Nitria². Ambii sunt cunoscuți ca scriitori ascetici. Dar Macariu cel Mare fu mai renumit decât celălalt. El se numără între fondatorii teologiei mistice, ce pune în religie și teologie cel mai

² Grigoriu exprimă opinia lui despre sinoade în epist. 55 către un amic al său. (N. Tr.).

¹ Acest Macariu s'a nevoit ca povățuitor de asceți în pustia, ce se zice Chilizii (Κέλλια) de pe muntele Nitric (N. Tr.).

mare fond pe sentimentul religios interior ; a scris 50 de omilii, precum și maxime despre viața ascetică, pentru monahi¹.

9. Didim, născut pela an. 308 sau 309 în Alexandria, fù, unul din ultimii dascăli însemnați ai școalei teologice de aici cum am spus mai sus. El orbi încă dela vârsta de 5 ani ; cu toate acestea din auzite își câștigă o știință vastă și, orb cum era, deveni dascăl și conducător celebru al școalei din Alexandria, precum și scriitor de talent². Didim muri pela an. 394. El fù un mare admirator a lui Origen și rectifică unele din eresurile acestuia, totuș alte eresuri ale lui Origen au prins rădăcini și în el : deaceea unii ortodocși riguroși de mai târziu, precum și sinodul al VII-lea ecumenic din an. 787 l'au pus între eretici. Dar scrierile lui, ce nu sunt origeniste, au rămas în mare vază. El a scris opere dogmatice, cum sunt cele două scrieri neoriginiste, ce s'a conservat, anume : „Despre sf. Treime (περί της τριάδος, de trinitate)” și „Despre sf. Duh”, apoi, opere polemice, așa contra maniheilor, în sfârșit multe lucrări escetice, în cari el cultivă interpretarea alegorică. Dar scrierile lui nu mai există azi sau se află numai în fragmente. Cu deosebire i s'a imputat, că apără nu numai oral ci și în scris opera lui Origen „Despre principii”, „περί ἀρχων” ; mai ales pentru aceasta îl condamnă sinodul VII ecumenic.

10. Diodor de Tars. a fost după jumătatea sec. 4 dascăl laudat al școalei din Antiohia (330—378) și el desvoltă mai întâi particularitățile acestei școale în opoziție decizivă cu cea din Alexandria. La an. 378 deveni mitropolit de Tars în Cilicia, și muri cam pela 394 cu reputație de om foarte învățat și sfânt. Dar mai târziu când școala antiohiană se descredită, fiindcă din ea răsări nestorianismul, scăzù și reputația lui Diodor, mai ales că chiar el dădù nestorianismului principiile lui ; de atunci fură ignorate numeroasele sale opere în număr de peste 60, atât dogmatice, cât și exigetice ; din această cauză cea mai mare parte din ele sau pierdut.

11. Dar Diodor, își formă un discipol celebru pentru toate timpurile, pe Ioan Antiohianul, care dela sec. 6 fu numit Hrisostom, adică Gură de aur. Acesta se născù la an. 347 sau poate chiar la an. 344 în Antiohia, pierdù de timpuriu pe tatăl său, Secun-

¹. Omiliile s'au tradus românește supt domnia lui Alexandru Ipsilant, cu blagostovenia mitropolitului Grigorie și s'au tipărit în București la 1775 (N. Tr.).

². Cu numele Didim a fost și în Nitria un ascet, deasemenca orb dela vârsta de 4 ani, cu toate acestea știa toată sf. Scriptură pederost (N. Tr.).

das, ofițer superior, fu educat de pioasa și talentata lui mamă Antuza, apoi studiă jurisprudența precum și filozofia și retorica; pentru această din urmă avu ca dascăl în Antiohia pe celebrul retor păgân Libaniu (393), care funcționează mai înainte în Atena, Constantinopole și Nicomedia. Ioan își făcuse deja o însemnată reputație ca avocat, dar după ce exercită un scurt timp această carieră, se desgustă de ea și primind botezul în an. 369 se devotă ascezei și studiului teologic. La acest studiu el avu ca dascăl pe Diodor de Tars, iar ca amic și coleg pe Teodor, apoi episcop de Mopsuestia și doctor etorodox al bisericii, precum și pe unul Vasiliu (nu pe Vasiliu cel Mare)¹. Ioan își făcu ca teolog și ascet așa de mare reputație că chiar în an. 373, când era încă june, cercurile bisericesti voiau să-i încredințeze o episcopie. Dar fiind ales episcop el fugi și a stat ascuns până ce un altul obținu locul său. În acelaș timp Ioan decise pe Vasiliu, amicul său a primi o episcopie, ce i s'a oferit, fără a-i fi spus, că el are intenția de a fugi, pentru care acela îi făcea imputări. Ioan îi răspunse apărându-se prin o scriere în 6 cărți „Despre Preoție“, în care el justifică fuga lui, arătând că preoția este o demnitate înaltă, dar și o sarcină grea și plină de răspundere². Astfel Ioan se ocupă câțva timp încă numai cu studiul și asceza, până la an. 381 când în sfârșit el fù hirotonit diacon în Antiohia și dela 386 funcționează aici ca presviter. Activitatea lui principală fù predica și interpretarea sf. Scripturi. Faima lui ca predicator și interpret al sf. Scripturi se răspândi în întreaga biserică; iar ascultătorii săi, pe când el predică, interpretând mai ales sf. Scriptură, adesea nu se puteau reține de a-l aplauda, deși el le reproșă sever pentru aceasta. Faima lui ca ascet, teolog și predicator avu de rezultat că în an. 397 împăratul Arcadiu, de acord cu clerul și poporul din Constantinopole, îl chemă la scaunul arhiepiscopal de aici, rămas vacant prin moartea lui Nectariu și cu toată rezistența lui, îl sili a ocupa scaunul acesta în 398. Activitatea lui Ioan ca predicator și faima lui nu diminuează nici în Constantinopole. Pelângă aceasta el administră exemplar bise-

¹. Vasiliu, convorbitorul cu Ioan în tratatul său „Despre Preoție“, este un compatriot și amic al său din copilărie, ales, zic unii, episcop al Seleuciei, dar în realitate Vasiliu, amicul lui Ioan, a fost episcop al Rifaniei (N. Tr.).

². O frumoasă ediție a acestei scrieri este cea publicată de Raymond M. I. textul grec cu traducere franceză. Toulouse 1841. În limba română s'a tradus întâia oară de Iosif episcop Argeș, împreună cu 3 epistoli canonice contra Simoniei, București 1820, în tipografia dela Cișmeaua Mavrogheni (N. Tr.).

rica lui. Dar tocmai faptul, că predică cu francheță și administra dregătoria sa conștiincios ca patriarh, îi atrase ura Curții corupte și a unei părți din clerul înalt, adică din episcopat. În fruntea inamicilor săi era împărăteasa Eudoxia și cu ea se alia curând și Teofil, arhiepiscopul de Alexandria, un prelat intrigant și violent, care vânașe el însuș scaunul Constantinopolei dar nu-l obținù. Ioan a iritat pe acest Teofil și pentru că dădù azil monahilor din Egipt, pe cari Teofil îi isgonise în an. 399 ca origeniști, precum și pentru că interveni în favoarea lor. În an. 402 Teofil trimise pe Epifaniu, mitropolitul Ciprului, care era foarte aprins în contra lui Origen și foarte devotat lui Teofil, ca să înceapă campania contra lui Ioan, apoi veni și el în persoană la Constantinopole, se alia aici cu împărăteasa Eudoxia și cu ceilalți inimici ai lui Ioan, iară la an. 403 se convocă sub președința lui Teofil un sinod în castelul imperial numit „La stejar, *πρός τὴν δρῶν*, ad quercum" lângă Halcedon. În acest sinod Teofil și aliații lui acuzară pe Ioan de diferite nelegiuiri imaginare și l-au depus, iar împărăteasa ademeni pe împăratul Arcadiu a confirma depunerea, după care el decretă exilarea lui Ioan. Dar abia plecă Ioan în exil peste Bosfor în Asia, când murmurul poporului și un cutremur spăimântară pe împărăteasă. Atunci ea decise pe Arcadiu a rechema pe Ioan.. Totuș după aceea împărăteasa și ceilalți inimici ai lui continuară a-l urî cu atât mai mult, că Ioan predică odată contra inaugurării șgimotoase a unei statui a împărătesei, ridicată nu departe de biserică, inaugurare ce începù pe timpul leturghiei și se zice că ar fi numit atunci pe împărăteasă, înfuriată pentru aceasta, Irodiada, care cere capul lui Ioan; însă acest nume poate să fie, numai o falsificare a predicii lui Ioan, plăsmuită de inimicii săi. De aici urmă apoi în an. 404 o nouă condamnare și exilare a lui Ioan, ce acum fu executată mai abil, așa că poporul nu mai putu sări în apărarea lui, deși o mare parte nu încetă a ținea la dânsul, refuzând absolut a recunoaște pe succesorii săi Arsaciu († 405) și Aticu (406—425) și neîntrând în comuniune nici cu succesorii acestora, ci formând shisma zisă ioanită, până în an. 438, adică până ce supt arhiepiscopul Proclu (434—446) se reabilită cu mari onoruri memoria lui Ioan în biserica de Constantinopole. Intre maltraări, la cari se asociază și episcopi, Ioan fù dus la Cucuza (Armenia Mică). Aici suportă totul cu mult curaj și resemnare, bucurându-se și de mângâiere din partea unor amici fideli, între cari și din par-

tea lui Teodor, episcop de Mopsuestia, amicul său de juneță. De aici el lucră încă pentru convertirea Goșilor de cea parte a Mării Negre, precum și pentru convertirea Perșilor. Intervenția ce Inocențiu I, episcopul Romei (401—417), precum și împăratul de Apus Onoriu făcù în favoarea lui Ioan la împăratul Arcadiu, fù în zadar. Cucuza se părù inamicilor lui prea aproape de Constantinopole; ei smulseră dela împărat exilarea lui la Pitia în Colchida¹. Dar oboseala și maltratările îl doborâră și el muri pe cale în an. 407 rostind cuvintele: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate, amin“. Tocma după 31 ani s'a putut potoli dușmănia contra lui Ioan și în locul ei urmă căință și admirație. În an. 434 Teodosiu II (408—450) fiul lui Arcadiu a dispus a se aduce cu pompă și în triumf osemintele lui Ioan la Constantinopole, și a se îngropa aici, cerându-le iertare pentru nedreptatea ce părinții săi, împăratul și împărăteasa, făcuseră defunctului.

Ioan e clasificat între Părinții mari ai bisericii și poartă după merit supranumele „Gurădeaur“, „Hrisostom“. În scrierile sale suflă un spirit creștin indulgent, însă cu profunzime etic². La speculație dogmatică s'a dedat mai puțin. Scrierile sale sunt foarte numeroase; cele mai multe sunt omilii în sensul vechiu al cuvântului, adică predici, în special omilii exigetice, adică predici, în care totodată se interpretează și sf. Scriptură, sau omilii în sensul modern strâns; deasemeni are și interpretări la sf. Scriptură, ce nu sunt omilii, ci comentare. Importante sunt și epistolele sale, apoi în întreaga biserică de Răsărit e în uz leturghia lui, dar aceasta e numai o nouă prescurtare ce el făcù din leturghia sf. Iacov și o prescurtare directă a leturghiei lui Vasiliu c. Mare. Deasemeni e celebră opera lui, mai sus amintită, adică 6 cărți „Despre preoție (περι ιερωσύνης)“, pe care a scris-o fiind încă june. Mai are scrieri, în cari apără monahismul și fecioria, adevărata moralitate și pietate, precum și providența lui Dumnezeu.

12. Contemporan cu Ioan mai în vârstă fù Epifaniu, mitropolit de Salamina sau Constantia din Cipru, care a jucat un rol în viața lui Ioan. Epifaniu s'a născut la an. 310 în Palestina; de este el iudeu de neam e îndoială; murindu-i de timpuriu părinții, se tuse curând monah și-și câștigă o vastă erudiție și mare vază

¹. La Paladiu, în traducere latină stă: „Pityntem, locum regions Tzaronum desertissimum (N. Tr.).

². Comp. Aimé Puech, Un Réformateur de la société chrétienne au IV siècle, St. Jean Chrysostome et les moeurs de son temps, Paris 1891. Id. D-r A. Neander, Der heilige Iohannes Chrysostomus 2 Bd. Berlin 1848 (N. Tr.).

ca ascet. El stăpâniă 5 limbi : evraica, sirlana, egipteana, greaca și latina, dar nu eră un spirit cu vederi largi nici cu pătrundere, ci ținea morțiș la litera ortodoxiei și condamnă ca eres tot ce i se părea că nu e deacord cu dânsa. Mare adversar a lui Origen, pe care-l priviă ca ereziarh, Epifaniu avù controverse vehemente cu origeniști, așa mai ales cu Ioan, episcop de Ierusalim ; spre acest scop în an. 394, întreprinse chiar o călătorie la Ierusalim și combătù pe Ioan chiar în eparhia lui. Deasemenea eră mare inimic al uzului icoanelor în biserică. Intrigantul Teofil, arhiepiscop de Alexandria, îl ademeni și contra lui Ioan Hrisostom, dându-i a înțelege că Ioan ar fi origenist; deci în an. 402, Epifaniu se decise a pleca la Constantinopole și a unelti aici contra lui Hrisostom, până ce veni la convingerea că a fost amăgit, atunci plecă rușinat din Constantinopole, dar muri pe cale spre patrie (-| 403). El fu mitropolit al Constantiei 36 ani.

Scrierile lui sunt atât istorice-polemice cât și de cuprins dogmatic și arheologic biblic. Cea mai celebră e istoria eresurilor, numită la Apus obișnuit, „adversus octoginta haereses“, „scriere contra 80 de eresuri“. În această operă el descrie și combate 80 eresuri, dela Simon Magul până în timpul său, între ele și teoriile eterodoxe ale lui Origen. Epifaniu numi această operă „πανάρριον“ paneraș cu medicamente. Altă operă celebră a lui este „Ancora credinții“ „ἀγκύρωτος“ „ancoratus“ un manual de dogmatică, anume despre sf. Treime, ca liman contra valurilor înviforate ale eresului.

II Dintre alți scriitorii greci ai bisericii din sec. 4 sunt demni de amintit :

Amfilohiu, episcop de Iconia (374 până la an. 394, cel mult până la 403), amic cu cei 3 mari dascăli capadocieni și teolog însemnat. Dela el s'a adoptat un canon despre cărțile canonice ale sf. Scripturi. Dar despre 6 omilii, transmise sub numele său, e îndoială de provin dela dânsul.

2. Evagriu Ponticul (-| cam în an. 399), încă după anul 381 cleric al bisericii din Constantinopole, fu apoi monah cu mare vază în Egipt. El era origenist zelos, pentru care în an. 543 și 553 fu condamnat odată cu Origen¹. Aceasta avù de rezultat că numai puține scrieri ale sale s'au conservat.

¹, Paladiu, despre care vezi aici mai departe, închină lui Evagriu un lung capitol (al 60-lea) în al său Lavsaicon (citat și în notă mai jos). Lu-crarea lui cea mai principală e o scriere ascetică, păstrată în fragmente cu titlul „Andirritica“ sau despre cele opt gânduri vicioase. Ieronim îl acuză strașnic de origenism și de semipelagianism. (N. Tr.).

b. în secolul 5.

În jumătatea întâi a sec. 4 literatura greacă a bisericii era în continuă înflorire. Ca reprezentanți principali ai săi se numără :

Sinesiu, episcop de Ptolemaida în Cirenaica, născut pela an. 370 în Cirena, mort după an. 414, episcop bun și patriot distins, dar teolog nu tocmai corect ortodox, ci mai mult filozof neoplatonic ; deaceea se numără între scriitorii bisericești sincretiști (combinători de religii).

Teodor, episcop de Mopsuestia (Μόψου ἐστία), -|- la an. 428 cu titlul onorific de „Exigetul”, mare exiget al școalei antiohiene, dar precursor al nestorianismului și înclinat spre critica negativă a Bibliei. Dintre numeroasele sale scrieri, după ce sinodul al V-lea ecumenic îl condamnă (553), numai puține s'au conservat în originalul grec, mai multe însă, în traducere siriană și latină.

Isidor, avă de Pelusiu, în Egipt, mort pela an. 440, e cunoscut prin peste 2000 epistole, cea mai mare parte de conținut exegetic și ca bărbat foarte respectabil.

Nil cel Bătrân, discipol al lui Ioan Hrisostom, mort pela an. 435. Bărbat de stat în Constantinopole, pela an. 400 el se făcù eremit pe muntele Sinai cu fiul său Teodul, lăsă numeroase scrieri și peste 1000 epistole în o formă foarte atractivă.

Ciril sau Chiril cel mare, arhiepiscop de Alexandria, mort în an. 444, e ultimul teolog mare al școalei din Alexandria.

Teodorit, episcop de Cir, sau Cyrhus, în Siria, -|- în an. (458), e ultimul teolog însemnat al școalei din Antiohia.

Paladiu, episcop în Asia mică, mort pela an. 425, discipol al lui Evagriu Ponticul, origenistul, e autorul unei colecții foarte răspândită de biografii monastice, ce se numește *ἡ Λαυσακὴ ἱστορία*, *Historia Lausiaca*, fiindcă e dedicată unui Lausus¹. Acest Paladiu e poate una și aceeaș persoană cu Paladiu, episcop de Elenopolis în Bitinia, biograful sf. Ioan Hrisostom.

Despre Socrat, Sozomen și Filostorgiu, scriitorii greci de istoria bisericii, am tratat în preliminariile istoriei bisericii.

Tot în istoria Periodului I am amintit pe Macariu, episcop de Magnesia (Μακάριος Μάγνης), care după an. 410 a scris o refutare apologetică (ἀποκριτικὸς) contra unui filozof păgân (Porfiriu sau

¹ Lucrarea aceasta în traducere românească are titlul „Lafsaicôn”. S'a tipărit întâi în zilele lui Io Scarlat Ghica Voevod, cu blagoslovenia mitropolitului Filaret în tipografia sf. mitropolii a Bucureștilor la anii dela Hristos 1760. (N. Tr.).

Ierocle ?), care atăcase creștinismul¹. Tot în acest timp a scris poate și editorul necunoscut, pe care unii îl înscriu în sec. 4, editorul „Constituțiilor sau Așezămintelor apostolice” (și al „Canoanelor apostolice”), discutate pe larg ca product al literaturii pseudoapostolice, deasemenea, probabil identic cu el, celce a interpolat și augmentat epistolele lui Ignatiu cel Mare.

Dar dintre scriitorii numiți aici, Ciril sau Chiril cel Mare și Teodorit merită încă o descriere particulară a vieții și activității lor.

1. Ciril sau Chiril din Alexandria, ori cel Mare, era nepot al lui Teofil, inimicul sf. Ioan Hrisostom și educat de el, iară dela an. 412 deveni succesorul său ca arhiepiscop de Alexandria. Chiril a păstorit până la moarte (444). Spirit profund speculativ și înzăstrat cu multă agerime dogmatică, Chiril fu totodată apărător zelos al creștinismului și al ortodoxiei. În acest zel el merse așa de departe, că curând după venirea lui în scaun, alungă din Alexandria pe iudei și novatieni și începu lupta cu restul păgânismului. Deasemenea el păși în fruntea opoziției contra guvernatorului Orest, care rezistă pornirii sale violente și pusese a bate de moarte pe un monah zelos în credință și violent, pecând Chiril făcū aceluiăș monah onoruri de martir. Poporul din Alexandria, tot așa de zelos ca și episcopul său, mânat de fanatism ucise în an. 415 pe Ipatia (Hypatia), celebra filozofă păgână; uciderea ei e pusă de ordinar în sarcina lui Chiril, deși el nu dădū nici un impuls direct la aceasta. Pela an. 430 Chiril se ridică cu un zel mai legitim contra nestorianismului, ce răsări din școala antiochiană, și dela an. 428 avū de autor pe Nestoriu, patriarhul de Constantinopole. Nestoriu era discipol al lui Diodor de Tars (-:- pela an. 394) prin Teodor de Mopsuestia în Cilicia, de unde vine și supranumele său. Intre admiratorii săi el purtă și numele distinctiv „Exigetul”. Dar Teodor construi particularitățile școalei Antiohiene așa de vădit etorodox, că discipolul său Nestoriu deveni pe această cale autorul unui eres nou și însuș Teodor peste 125 ani după moartea lui fu condamnat la sinodul V ecumeic (553). Chiril deci păși contra lui Nestoriu deocamdată prin scrisori (429), apoi cu sinodul său din Alexan-

¹. Vezi Vol. I pag. 228. Porfiriu, dacă pe el îl vizează critica lui Macariu de Magnesia, e și autōr al biografiei lui Plotin, renumit filozof neoplatonic, ambii deasemenea amintiți în Pericdul I. Despre Plotin avem o interesantă monografie în limba română: „Filosofia lui Plotin” de Grigore Taușan. Edit. III București 1923 N. Tr.).

dria prin 12 anatematisme (430); mai mult, el obținù chiar, că încă înainte de sinodul din Alexandria Celestin, episcopul Romei cu un sinod din Roma (430), condamnă doctrina lui Nestoriu ca eres și că după aceea în an. 431 împăratul Teodosiu II convocă sinodul ecumenic din Efes, unde Chiril avù președința și făcù a se condamna nestorianismul solemn în numele bisericii întregi. Episcopii sirieni sau răsăriteni, cum se mai numiau ei, cea mai mare parte fiind din școala antiohiană și neîmpăcați cu procedarea pripită a lui Chiril și cu doctrina alexandrină formulată în cele 12 anatematisme ale lui, acuzară pe Chiril de alt eres, de apolinarism, care negreșit avea reprezentanți în aceeaș școală, din care era și Chiril. În urma acuzării episcopilor sirieni, cari declarară pe Chiril depus și cari erau susținuți de Candidian, comite imperial sau secretar al Curții, împăratul încă în cursul sinodului îl puse la închisoare ca și pe Nestoriu, dar după rugămintea sinodului și a clerului din Constantinopole, care veneră pe Chiril ca liberator de eresul lui Nestoriu, el fù iarăș liberat și apoi avù încă tratative mai mulți ani cu episcopii sirieni, până ce în sfârșit îi convinse de ortodoxia lui și-i împacă cu sinodul din Efes. Chiril muri în an. 444, lăsând multe scrieri și cu renume de mare episcop și învățator al bisericii.

Scrierile sale sunt o parte apologetice, în special cele adreseate contra împăratului Iulian Apostatul, o parte exigitice, în care preponderează interpretarea alegorică, o parte omilii și epistole. Dar cele mai multe din ele sunt polemice și dogmatice. Dogmatică e și scrierea lui: „Cartea tezaururilor despre sfânta și cea deoființă Treime”, „*liber thesaurorum (βιβλος τῶν θησαυρῶν περὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος)*”, ce tratează despre Dumnezeu, cel unul în treime, iară polemice sunt multe scrieri contra lui Nestoriu și adepții lui, între ele și celebra condamnare, pronunțată în forma unei epistole sinodale contra a 12 puncte din doctrina lui Nestoriu, sub numele de „Cele 12 anatematisme”. Dar tocma această scriere fù atacată de episcopii sirieni, pentru care Chiril spre apărarea ei trebui să scrie încă numeroase apologii.

2. Teodorit sau Theodoret, episcop de Cir (Cyrrhus) în Siria, se născù în Antiohia pela an. 390, își făcù studiile în școala teologică din Antiohia și avù dascăl pe Teodor, episcop de Mopsuestia (în Cilicia), care și ca episcop profesă în școala antiohiană și avù de coleg pe Nestoriu, care fù apoi patriarh de Constantinopole și autor al nestorianismului. Teodorit abiă era de 30 de ani când, pela an. 420, deveni episcop de Cir și ca a-

tare desfășură o activitate plină de zel. Impărțind averea lui destul de frumoasă în scopuri de binefacere, el se dedică ascezei și studiului și administă totdeauna exemplar eparhia lui. Teodorit își câștigă mari merite și pentru că converti foarte numeroși eretici din eparhia lui, în particular pe marcioniți și înlătură din uzul liturgic al bisericii sale evanghelia pusă în concordanță de gnosticul Tațian, înlocuind-o cu cartea celor 4 evanghelii canonice, separate, ce erau atunci în uz și în întreaga biserică ortodoxă a Siriei. Dar dealtă parte fù implicat pela an. 430 și în disputa nestoriană, fiindcă luă contra lui Chiril apărarea lui Nestoriu, fără însă a apăra erorile acestuia și ale celor de părerea lui Chiril de asemenea eterodoxe, adică ecouri deale apolinarismului. Tocma după 4 ani dela sinodul ecumenic din Efes, în an. 435, Teodorit se împacă cu Chiril, însă nici atunci nu voi să rostiască anatema contra lui Nestoriu. În timpul următor (pela an. 447), când partizanii extremi ai lui Chiril căzură în monofizitism, eres opus cu nestorianismul, Teodorit îi combătù foarte deciziv, de aceea ei îl acuzară public de nestorianism și-l depușeră la sinodul tâlhăresc din Efes (449). După 2 ani sinodul al IV-lea ecumenic din Halcedon (451), care condamnă partida monofiziților, îl declară ortodox și episcop legitim; totuș mai întâi trebui să condamne expres pe Nestoriu, ceea ce el făcù deastădată, dar cu neplăcere. Teodorit muri în an. 458. Încă după o sută de ani dela moarte el avù să sufere consecințele disputei sale cu Chiril, căci sinodul al V-lea ecumenic condamnă ca eterodoxe, ba chiar ca eretice scrierile sale contra lui Chiril. Din această cauză Teodorit nu e clasificat între Părinții bisericii ci numai între scriitorii bisericеști simpli; dar cu toate acestea scrierile sale au mare valoare în literatura bisericii.

El a scris: o continuare la istoria bisericii de Euseviu până la an. 429¹; apoi, o istorie a eresurilor dela Simon Magul până la Eutihe, autorul monofizitismului, sub titlul „Compendiu sau prescurtare de basmele eretice“, „*αἱρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή*“; deasemenea istoria eremiților, „*φιλόθεος ἱστορία*, historia philothea“, adică „Istoria dragostei depline către Dumnezeu“, conținând viața a 30 eremiți, cari din dragoste către Dumnezeu s'au consfințit acestei vieți²; a mai scris o apologie a creștinismului

¹. Tradusă de mitropolitul Veniamin (1845) și publicată de C. Erbiceanu București 1894 (N. Tr.).

². Lucrarea e tradusă în limba franceză și publicată în „Vies des Pères des Désert“ Tom. II, de jansenistul Arnold d'Andilly, citat mai sus, precum și în „Les vies des pères des Désert d'Orient“ de M. Eugène Veuillot, Tom. IV, deasemenea citat mai sus (N. Tr.).

contra păgânismului sub titlul: „Vindecarea boalelor elinești“, „ἐλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων“¹; tot așa, lucrări dogmatice și polemice, făcând abstracție de cele adresate contra lui Chiril și în special contra monofizitismului, pe care-l combătù sub titlul „Cerșitorul sau cel cu multe fețe“, „ἐραμιστῆς ἤτοι πολύμορφος“, apoi la 180 epistole, culese mai demult și încă alte 48, aflate în timpul cel mai recent, toate foarte interesante și instructive; în sfârșit comentare la sf. Scriptură. Foarte celebru este el prin acestea, adică ca exiget și reprezentant al interpretării bibliei după metoda istorică literară; căci comentarele sale sunt de mare valoare.

II. Dar dela jumătatea sec. al 5-lea, știința și literatura bisericii de Orient merse repede spre declin, din cauza dezordinilor bisericești și încâtva din cauza apunerii ambelor școale, cea din Antiohia și cea din Alexandria.

Cel mai celebru eveniment literar în biserica de Răsărit din acel timp sunt scrierile zise pseudoareopagite, ce fură citate întâi la an. 531 sau 533. În conferința ținută atunci la Constantinopole din ordinul împăratului Iustinian între ortodocși și monofiziți, aceștia invocară în favoarea lor zisele scrieri, pecând ortodocșii declarară că nu au cunoștință de ele. Deși unii atribue scrierile în chestie încă secolului al 4-lea, iar alții chiar secolului al 3-lea, ele sunt compuse foarte probabil în Siria la sfârșitul sec. al 5-lea, dar autorul lor necunoscut le-a supozat lui Dionisiu Areopagitul (Ἀρεοπαγίτης), discipol al apostolilor. Pe lângă 10 epistole ele cuprind încă 4 cărți și anume:

1. Despre ierarhia cerească, adică despre îngeri și treptele lor².
 2. Despre ierarhia bisericii, adică despre treptele ierahice ale bisericii.
 3. Despre numele lui Dumnezeu adică despre Dumnezeu și atributele, ce i se decern prin numele date lui și
 4. Despre teologia mistică. Această carte desvoltă ideea, că numai practicând asceza și aprofundându-ne exclusiv în cugetarea la Dumnezeu putem ajunge la o iluminare, ce ne-o dăruiește Dumnezeu, iar prin ea, la cunoștința adevărată despre Dumnezeu.
- Toate aceste scrieri au caracter comun și tendință comună. Caracterul lor este direcția mistică în teologie, iar tendința lor

¹. Și aceasta e tradusă în limba franceză (N. Tr.).

². Această carte, tradusă în limba latină, a fost trimisă de împăratul Mihail II Gângavul împreună cu alte daruri la suirea sa pe tron (an. 820) împăratului de Apus, Ludovic cel Bland, fiul și succesorul lui Carol c. Mare. După Legende Dorée, Paris 1910 pag. 705 (N. Tr.).

ea concilia cu doctrina bisericii neoplatonismul, în privință căruia autorul se pare că secondează pe filozoful păgân Proclu (-|- 483). Aceste scrieri dobândiră curând mare autoritate mai întâi la Răsărit, iar dela sec. al 9-lea și la Apus; ele avură o influență mare și durabilă asupra teologiei. Tocma redeșteptarea critice la Apus dela sec. al 15-lea contribui a recunoaște că aceste 4 scrieri nu sunt autentice, fără a le micșora valoarea lor pentru autorii mistici, liturgici și pentru teologii speculativi.

c. In secolul al 6-lea.

Dintre răsăritenii din sec. al 6-lea, amintim pe Procopiu de Gaza, mort în an. 528, unul din primii scriitori mai importanți de Cătene (Catenaе, *Σεπάτι*) adică de comentare la sf. Scriptură, în cari interpretările mai multor comentatori vechi se țin lanț una de alta, apoi Cosma Indicoplevst (călător în India), un comerciant din Alexandria foarte umblat, mai târziu monah, care a compus pe la an. 547 „Topografia creștină“ cu informații și despre bisericile creștine din India. Pe lângă acești scriitori merită a fi amintiți încă mai ales următorii: Leontiu din Bizanț, teolog polemic, în prima jumătate a sec. al 6-lea; Ioan Filopon, întâi filozof neoplatonic, apoi aristotelic, pela jumătatea sec. al 6-lea; Ioan Scolasticul, adică Ioan avocatul, canonist, în jumătatea adoua a sec. al 6-lea; asceții Ioan Scărarul, adică autorul scrierei zisă „Scara“ și Ioan Moscu, precum și celebrul Ioan Postnicul, în deceniile ultime ale secolului; deasemenea, Teodor Anagnostul sau Lectorul la începutul sec. al 6-lea și Evagriu Scolasticul sau avocatul pela sfârșitul secolului, istoricii bisericești despre care am tratat în preliminarile istorei bisericii¹; foarte probabil din prima jumătate a acestui secol e și Roman Melodul, marele compozitor de imne și melodii bisericești.

Dintre aceștia merită a fi cunoscuți mai bine în special următorii:

1. Leontiu de Bizanț (-|- 543), în juneță câtva timp nestorian, fù mai târziu adversar zelos al nestorianilor ca și al monofiziților, precum și teolog însemnat. El a fost monah în lavra nouă de lângă Ierusalim, dar a fost activ mult și în Constantinopole.

¹ Deasemenea s'a amintit acolo și despre Ioan episcop monofizit din Efes, care a trăit pela sfârșitul sec. al 6-lea, și a scris o istorie bisericească în limba siriană; partea ce s'a conservat e tradusă în limba germană de *Schönfelder*, München 1862 (N. Tr.).

Aici pe la an. 529 el apără formula teopashită și luă parte la conferința organizată în an. 531 sau 533 între ortodoksi și monofiziți. Leontiu lasă ca scriere principală a lui opera : „Contra Nestorianilor și a eutiheanilor“.

2. Ioan Filopon sau Gramaticul, pe timpul împăratului Iustinian, era filozof în Alexandria (-† 560), abandonând filozofia neoplatonică, îmbrățișă apoi pe cea aristotelică, pe care o introduse în teologie, lăsând astfel în umbră filozofia lui Platon. El era de confesie monofizit și triteit și șeful unei deosebite partide monofizite.

3. Ioan Scolasticul sau Advocatul, părintele dreptului canonic al bisericii de răsărit, fù patriarh de Constantinopole dela an. 565—578 și e cunoscut ca primul răsăritean, care a scris dreptul canonic. El a pus canoanele (legile pur bisericești) în ordine sistematică și le-a adunat în a lui „Culegere de canoane“, „συναγωγή κανόνων“ în 50 de titluri. Deasemeni a pus în ordine sistematică și legile imperiale despre afaceri bisericești, așa zisele „Constitutiones ecclesiasticae“, adică legile bisericești ale statului, adunându-le în 87 capitole. Un altul unî mai târziu ambele aceste colecții în o operă în 50 titluri și în timpul următor această operă și orice operă asemenea, conținând deodată canoane și legi bisericești de stat, se numi „Nomocanon“, „Νομοκάνων“ (dela νόμος, lege politică și κανών lege pur bisericească). Această operă i se atribui falș mai târziu tot lui Ioan Scolasticul.

4. „Ioan Șcărarul (Κλίμακος)“, sau Ioan dela „Scară“ (- - pe la 600) fù un avà foarte venerat pe muntele Sinai de pe la an. 570 și are supranumele său dela scrierea sa „Κλίμαξ (Scala, Scară)“ sau „Scala paradisi“¹. În această operă el descrie 30 exerciții ascetice, ca treptele unei scări, pe care monahul se urcă la culmea cea mai de sus a virtuții. „Scară“ este o carte ascetică foarte apreciată.

5. Ioan Postnicul (Νηστευτής, Jejunator) fù patriarh de Constantinopole dela an. 582—595 și ascet riguros, de unde derivă și supranumele său. El fù totodată și mare binefăcător către săraci și e cunoscut încă pentru că a luat titlul „Patriarh ecumenic“ la un sinod endemic sau de ocazie din Constantinopole în an. 588 ; faptul acesta provoacă vii proteste din partea

¹ E tradusă românește în zilele Domnului Scarlat Alexandru Calimach vovod și ale mitropolitului Veniamin în Sfânta Mănăstire Neamțu la an. 1814. (N. Tr).

scaunului Romei și mai ales din partea papei Grigoriu c. Mare (590—604). Dar Ioan lăasă puține scrieri autentice. Intre scrierile atribuite lui cea mai celebră e o carte de penitență sub titlul : „Ακολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων“ adică „Rânduială și regulă pentru ceice vin la mărturisire“ sau „liber poenitentialis“. Această carte conține regule pentru tratarea penitenților și o aflăm de asemenea în colecțiile de canoane sub numele „Canoanele lui Ioan Postnicul“. In timpul modern unii fac elogii autorului pentru indulgența relativă a epitimiiilor ce fixează, iar alții îi fac reproșuri că a favorizat molesirea. Dar autorul acestei scrieri nu este patriarhul Ioan Postelnicul dela sfârșitul sec. al 9-lea, ci un monah numit Ioan postnicul, care a scris pela anul 1100.

6. Ioan Moscu (Μόσχος), monah din Ierusalim, a vizitat mănăstirile din Egipt și din alte țări și a murit în an. 619 la Roma. Opera lui cu titlul „Pășune înflorită sau paradisul nou“, „Λειμωνάριον ἢ νέος παράδεισος“, la apusenii „Pășune duhovnicească“, „pratum spirituale“ conține biografii și minuni de ale asceților celebri, pe cari-i cunoscă în călătoriile sale ; ea este o carte foarte gustată în cercurile monahilor¹.

7. Roman Melodul (Ῥωμανὸς ὁ μελωδός), supt împăratul Anastasiu și anume foarte probabil supt Anastasiu I (491—518), nu supt Anastasiu II (713—716), cum cred unii, veni ca diacon din Berit (Fenicia) la Constantinopole și fū aici un talentat compozitor de imnuri și de melodii. Frumoasele sale compoziții, cam 1000 la număr, afară de câteva, din cauza modificărei gustului artistic, au fost înlocuite în uzul bisericii cu imnuri de-ale poeților și măiestrilor mai mari, iar cea mai mare parte s'au și pierdut.

La Apus.

In secolul 4.

Pe când literatura bisericii dela Răsărit începe a înflori încă din prima jumătate a sec. al 4-lea, cea dela Apus înflori abia după jumătatea acestui sec., totuș secolul al 4-lea, e și vârsta de aur a literaturii bisericii de Apus.

¹. O prescurtare a cărții lui Ioan Moscu a dat în traducere franceză jansenistul Arnold d'Andilly în cartea lui citată mai sus : „Vies des Pères det désert“ Tom. II p. 579 scv. Comp. Les vies des pères des déserts d'Orient par M. Eugène Vonillot, Tom. V p. 471 scv. (N. Tr.).

I. În prima jumătate a sec. al 4-lea, s'a distins aici numai un scriitor: Lactantiu; acesta de obicei se clasifică mai de comună între scriitorii bisericești din Periodul I. Pentru frumosul stil al său Lactantiu e numit „Ciceronele creștin“. El a fost hiliast și subordinațian; el poate să fi scris și cartea „De mortibus persecutorum“, „Despre sfârșitul ce au avut persecutorii creștinilor“, carte, ce odinioară toți i-o atribuiau și care datează în tot cazul din timpul său. În această scriere, pe care în timpul cel mai recent unii i-o contestă, autorul tinde a demonstra, că mâna lui Dumnezeu a fost în pedepsele, ce veniră asupra persecutorilor religiei creștine. Dar e foarte sigur că Lactantiu a scris opera: „Institutiones divinae“, adică „Instrucțiunile creștine“, un manual mai voluminos apologetico-dogmatic și alte lucrări mai mici de acelaș cuprins¹. Păgân din naștere, el și-a făcut cultura în Africa și la an 301 alții zic chiar îndată după 290, împăratul Diocletian îl chemă la Nicomedia capitala lui, ca profesor de retorică latină. Aici însă îmbrățișă religia creștină și era creștin când începă persecuția lui Diocletian. La an. 317 Constantin cel Mare îl luă în Treviri (Trier) ca preceptor al fiului său Crisp, care fu executat mai târziu (326). Lactantiu muri mai târziu pela an. 330 alții zic, pela an. 340.

II. Reprezentanții cei mai distinși ai teologiei dela Apus sunt însă în jumătatea a doua a sec. al 4-lea următorii:

Ilariu, episcop de Pictaviu (Poitiers), în Galia, -|- 366; Ambrosiu, arhiepiscop de Mediolan (Milan), -|- 397; apoi unii, cari au viețuit încă mai mult sau mai puțin și în sec. 5, anume; Rufin, presviter din Acvileia, -|- 410, istoricii bisericești Sulpiciu Sever din Galia, -|- după an. 406, alții zic, -|- pela an. 422 și Paul Orosiu din Spania -|- după an. 417, acești doi din urmă au fost activi ca teologi aproape exclusiv numai la începutul sec. al 5 și mai nici decum în sec 4; Ieronim, presviter și apoi avă în Betleem, -|- 420, în sfârșit Augustin, episcop de Iponia (Hippo regius) în Africa, -|- 430; cu el literatura bisericii din Occident atinge apogeul.

1. Ilariu de Pictavium, s'a născut pela an. 310—320, -|- 366. Pela an. 350, îmbrățișă creștinismul, ca bărbat căsătorit, împre-

¹. O lucrare întinsă despre Lactantiu, cu indicația tuturor manuscrisurilor operilor lui, a edițiilor și traducerilor lor, precum și a scrierilor de consultat asupra lui a dat Renè Pichon, cu titlul: „Lactance, étude sur le mouvement philosophique et religieux sous le regne de Constantin“, Paris, Hachette, 1901 un volum 470 pp. 8° (N. Tr.).

ună cu o fiică, iar la an. 355 fu numit episcop și trebui să ducă o luptă aprigă cu arianismul, purtându-se în ea cu atâta eroism și zel, că fu numit Atanașiu al Apusului. Împăratul Constanțiu, care avea credinți semiariene, văzù în Ilariu un pericol pentru arianism la Apus și la an. 356 îl exilă în Frigia, totuș devenind încă mai periculos pentru arianii dela Răsărit, în an. 359 îl trimise înapoi acasă. Scrierile sale sunt în special: a. „de Synodis seu de fide orientalium“, lucrare irenică și „ad Constantium“, lucrare polemică contra arianilor, favorizați de împăratul Constanțiu și chiar contra acestuia; b. „de trinitate“ 12 cărți, în care expune speculativ dogma despre trinitatea lui Dumnezeu și despre divinitatea lui Hristos; c. Interpretări alegorice la sf. Scriptură, d. Câteva imnuri religioase¹.

2. Ambrosiu, episcop de Mediolan, s'a născut în Galia între anii 335 și 340, tatăl său fiind acolo prefect. Ambrosiu se devotă jurisprudenței și dela an. 373 funcționează ca viceguvernator în Mediolan. La an. 374, când aici era să se aleagă un nou episcop, iară partida ariană și cea ortodoxă erau în luptă pentru persoana candidatului, Ambrosiu interveni între ambele partide cu atâta bună-tate, abilitate și prudență, că la strigătul unui copil prezent; „Ambrosiu episcop“, ambele partide priviră acest strigăt ca un semn ceresc și se uniră a alege pe bărbatul agreat de amândouă. În zadar rezistă el, că deși născut din părinți creștini dar e numai catehumen, după uzul foarte răspândit atunci de a primi botezul târziu, și că până atunci se devotase jurisprudenței nu și studiului teologiei. Odată ales episcop el trebui să consimtă. După ce se botează și fu consacrat episcop, Ambrosiu se devotă cu un zel adevărat apostolic misiunii sale nouă și studiilor teologice, la cari luă de conducători pe Origen (-| 254), Vasiliu c. M. (-| 379) și alți dascăli ai bisericii de Răsărit. Ambrosiu aduse ortodoxia la victorie completă asupra arianilor în eparhia lui, ajută a se converti ultimile resturi de păgânism în Italia, fu binefăcător și părinte al turmei sale, care adesea îl luă și ca arbitru, propagă monahismul și fecioria în genere, era amic fidel al împăraților de atunci dar și episcop neintimidat, apărător al umanității și ortodoxiei față de ei. În an. 385, când prin instigația unor episcopi

¹. O monografie solidă despre Ilariu a scris Dr. Joseph Humbert Reinkens, profesor de teologie la Breslau, mai târziu episcop al catolicilor vechi din Germania, cu titlul; Hilarius von Poitiers. Schaffhausen, 1864; un volum de 360 pag. 8° (N. Tr.).

căpeteniile sectei eretice a priscilianiştilor fură pedepsiţi cu moarte, Ambrosiu deasemenea protestă după Martin de Tours (Turones) şi împreună cu Siriciu al Romei contra acestei procedări ca necreştinească, iar la an. 390, când împăratul Teodosiu cel M. pedepsi o revoltă din Tesalonic, măcelărind publicul adunat în amfiteatru, Ambrosiu nunumai îi făcu imputări amară pentru aceasta, ci-l şi excluse din comuniunea bisericii sale şi tocma după 8 luni de penitenţă îi dădu absoluţiune; împăratul s'a supus acestei măsuri şi totdeodată a promis că nu va mai semna nici un decret de moarte decât după trecerea de 30 zile. Critica cea mai recentă declară faptul acesta ca o invenţie posterioară. Mai târziu împăratul Teodosiu a zis odată, că între episcopii de atunci el cunoaşte numai un singur episcop adevărat, pe Ambrosiu. In an. 384 Ambrosiu prin proteste energice determină pe împăratul Valentinian II a nu ascultă rugăminţile foarte stărui-toare ale lui Symmach, prefect păgân al urbei Roma. pentru reaşezarea altarului zeiţei Victoria în sala şedinţelor senatului roman, iar în an. 385 Iustina, împărătesa mumă, care avea credinţi ariane, nu putu nici cu forţa armatei să obţină dela Ambrosiu a cedă o biserică arienilor din cetatea lui episcopală. El muri în an. 397 având o mare reputaţie. Numeroasele sale scrieri sunt în majoritate de conţinut moral. Opera lui principală de morală are titlul: „De officiis ministrorum“ „despre datoriile (morale ale) servitorilor bisericii“, ca şi opera lui Ciceron supt titlul „de officiis“, „despre datorii (morale)“, dar Ambrosiu mai adăogi: „ministrorum“ spre a indica că la împlinirea datoriilor morale sunt obligaţi mai întâi clericii, servitorii bisericii, pentru cari el a scris în deosebi opera¹.

A mai scris, şi alte multe tratate morale în conexiune cu viaţa persoanelor din Biblie, Cain, Avel, şi mulţi alţii. Are deasemenea numeroase scrieri dogmatice, ca „Despre credinţă sau despre sf. Treime“, „Despre sf. Duh“, „Despre intruparea lui Hristos“, „Despre misterii“, adică despre sacramente ori sf. taine, (botezul hrisma şi euharistia), precum şi comentare la sf. Scriptură cu interpretări alegorice; dar nu e el autorul comentariului, rătăcit între scrierile sale, de altfel însă un excelent comentariu la epis-

¹. Un studiu literar asupra sf. Ambrosiu şi a operei sale a scris; Raymond Thamin, profesor din Paris, cu titlul: *Saint Ambroise et la morale chrétienne au IV Siècle*, în comparaţie cu „De officiis“ a lui Cicerone, Paris 1885, un volum de 492 pp. Comp. şi preot. Gh. En. Făcăoariu, „De officiis ministrorum“ ale lui Ambrosiu. Teză de licenţă. Bucureşti 1909 (N. Tr.).

tolilele lui Pavel, care dela secolul 16 e numit Ambrosiastru adică Ambrosiu fals; în sfârșit a mai scris omilii, epistole și imne, dar nu și imnul atribuit odinioară de obicei lui, anume; „Te deum laudamus”¹. Un merit alui Ambrosiu este și redactarea leturghiei, ce e în uz până azi în Milan, ca ambrosiană sau milaneză, deasemenea corectarea și înflorirea cântărilor bisericești de atunci din Apus (prin introducerea cântului zis Ambrosian, Cantus Ambrosianus).

3. Rufin, născut în Acvileia, pela an. 345, primi botezul în an. 370, se făcù ascet și legând amicitie cu Ieronim, care trăia atunci provizoriu în Acvileia și avea aceleaș idei, plecă la an. 372 prin Roma la Alexandria, unde ascultă 6 ani pe Didim, apoi se duse în Palestina și se stabili la Ioan, episcopul de Ierusalim, care în an. 390 îl hirotoni presviter. Rufin ca și Ioan erà mare admirator a lui Origen, pentru care se certă cu amicul său Ieronim încă din an. 394, când în disputa dintre Ioan și antiorigenistul Epifaniu, mitropolit de Cipru, Ieronim trecù de partea acestuia pe când Rufin ținù continuu cu cel dintâi, dar încă mai mult și durabil în an. 398, când Rufin, traducând latinește opera lui Origen „περι αρχών”, „de principis”, despre adevărurile fundamentale (ale credinței), afirmă în precuvântare că și Ieronim a fost odinioară origenist, pentru care acesta, foarte gelos de reputația lui ca ortodox, îi făcù imputări aspre. Rufin a tradus opera lui Origen, însă nu fidel, silindu-se a da unor teorii ale acestuia o formă ortodoxă; dar zisa operă fiind pierdută, traducerea lui totuș e de mare valoare. El a tradus deasemenea în latinește unele lucrări ale lui Vasiliiu cel M., Iosif Flaviu și alții, precum și istoria bisericii de Euseviu, la care scrise și o continuare până în an. 395. Rufin a mai compus o explicare la simbolul apostolic (expositio symboli apostolici), pe care mai întâi el ni-l face cunoscut, apoi, „Istoria eremiților”, „historia eremitica” sau „vitae patrum”, biografiile a 30 reprezentanți distinși ai monahismului și încă alte oarecari scrieri. Rufin muri în an. 410.

4. Sulpiciu Sever (-† după an. 406, poate tocma pela an. 420) numit și Salust creștin, apoi Paul Orosiu (-† după 417), pelângă alte opere au scris câte o istorie bisericească; despre ei am tratat în preliminariile istoriei bisericii.

¹, Autorul acestui imn este poate Nchita, episcop de Remesiana (în Serbia de azi), apostolul Dacilor, cunoscut și în alte priviri în istoria literaturii bisericii. Nchita era încă în viață pela an. 402 și poate să fi murit tocma după 414.

5. Ieronim s'a născut la Stridon¹ în Dalmația între anii 331—342 alții zic, între anii 340—350. S'a botezat în Roma între an. 360—374 de Liberiu, episcopul Romei. Ieronim primi o cultură clasică în Roma, dar a trăit aici câțva timp în libertinaj. La an. 369 făcù o călătorie de studii în Galia, după care simți căință pentru viața lui de odinioară nu tocma morală și se duse la Acvileia, iar în an. 372 plecă la Răsărit, decis a deveni alt om. La Răsărit începù viața ascetică cu Rufin și alți companioni. Aici el a fost întâi la Antiohia, apoi la celebrul eremit Malch², în pustia Halchi (Chalkis) din vecinătate, învăță la el limba evraică și avù să lupte cu boală și lipsuri, iar în an. 379 fu consacrat preot la Antiohia de Paulin, care se bucură de recunoașterea apusenilor ca episcop în opoziție cu Meletiu († 381); curând apoi plecă din Antiohia la Constantinopole spre a ascultă pe Grigoriu de Niazanz, care între anii 379—381 conducea biserica de Constantinopole. În an 381, când Grigoriu demisionă la sinodul al II-lea ecumenic și părăsi Constantinopole, Ieronim deasemenea se întoarse la Apus și se stabili în Roma. Aici își făcù degrab o mare reputație ca ascet și deveni director spiritual al mai multor matroane și fecioare pioase din Roma, între cari cele mai apropiate de el erau Paula și fiica ei Eustohion³. Damasus episcopul Romei deasemenea îl numi secretar intim al său. Dar în an. 385, când Damasus muri, clerul și poporul din Roma se arată așa de ostil cătră Ieronim, care era un cenzor sever de moravuri, că el preferi a părăsi Roma și a se reîntoarce la Răsărit, unde-i plăcea foarte mult⁴. Paula și Eustohion îl urmăriră curând și se așezară la Betleem în o mănăstire de maici din cele trei, ce clădi aici Paula, pe când Ieronim, cu mijloacele ce Paula i-a pus la dispoziție, zidi o mănăstire de monahi în Betleem și trăi aici până la moartea lui în an. 420 devotat ascezei, instrucțiunii junimei și activității literare, ce fu foarte fecundă și varie. Ca învățător bisericesc de mare considerație Ieronim și din

¹. Unii cred că Stridon se află în Bosnia de azi, între râurile Bosna și Vrabs, alții cu mai mult rezon cred că e situat la granița Dalmației romane despre Panonia, în Ungaria de azi, la frontiera de miazănoapte a Croației, pe insula zisă Mur, între Mur și Drava, aproape de confluența lor.

². Viața acestui pustnic vestit e dată și în Prologul de Neamțu la 26 Martie (N. Tr.).

³. *Comp. Saint Jérôme et les dames romaines au IV-e siècle* par Fr. Lagrange. Paris. 1886 (N. Tr.).

⁴. Vezi *Les Voyages de Saint Jérôme, sa vie, ses oeuvres, son influence*, par M. L'Abbè Eugène Bernart. Paris, 1867 (N. Tr.).

Betleem luă parte la controversele dogmatice și teologice ale bisericii apusene din timpul său și era un polemist reductabil, dar nu de tot liber de vehemență, în particular dela an. 394, mai mult încă dela an. 398 în contra fostului său amic Rufin, când ambii intrară în rivalitate pentru Origen¹. Scrierile sale principale sunt următoarele :

El corectă după textul original grec traducerea latină a sf. Scripturi a Testamentului Nou, ce există încă din timpul anterior și mai întâi a corectat numai după textul grec al traducerei alexandrine traducerea latină deasemenea existentă a Testamentului Vechiu, iar apoi a tradus-o pe aceasta latinește direct din textul evraic. Astfel Ieronim creă o nouă traducere latină a sf. Scripturi, pe care o numi „Biblioteca Sacra” ; la început ea se introduse dificil față de vechea traducere latină, răspândită pretutindeni, adică de așa zisa Itala, dar treptat o înlătură pe aceasta și ajunse acum ea însăși răspândită pretutindenea, deaceea obținū mai târziu (dela sec. 12) și numele „versio vulgata” sau „Vulgata” simplu, adică traducerea cea în uz general, pecând „Itala” s'a pierdut afară de oarecari fragmente, negreșit mari. Ieronim a scris și numeroase comentare la sf. Scriptură, deși ele nu sunt deopotrivă de solide, apoi introduceri de valoare în cărțile Testamentului Vechiu și Nou, precum și unele producții pe tere-nul filologiei evraice și al geografiei biblice. Deasemeni a tradus latinește cartea 2-a a cronicii lui Euseviu cu modificări și cu o continuare, a scris biografia a trei eremiți celebri: Paul, Ilarion și Malch, și a pus primele baze istoriei literaturii creștine cu scrierea lui : „De viris illustribus”, „Despre bărbații celebri (ai bisericii)”, sau „Catalogus scriptorum ecclesiasticorum”. În această scriere el tratează despre scriitorii bisericii dela Apostoli până la el însuș și operele lor. O parte din scrierile sale consistă din polemici contra diferitelor eresuri și eterodoxii apusene din timpul său. În sfârșit e foarte interesantă colecția lui de epistole, unele de conținut istoric, altele de conținut teologic¹,

6. Augustin s'a născut în 354 la Tagast în Numidia. Tatăl lui,

¹. Vezi Saint Jérôme. La société chrétienne en Occident par Amédée Thierry ; 3-e edit. Paris 1876. (N. Tr.).

². Epistolele sf. Ieronim, cele din deșertul Halchi și cele din Roma, precum și cele din Betleem, s'au publicat în traducere franceză cu textul latin supt linie la Tours, cu o prefață scrisă în Roma la 15 Martie 1870. Un volum de XXIV-1-516 p. conținând însă pe cele mai însemnate. Comp. și *Largent*, Saint Jérôme, Paris (Lacoffre) 1907. (N. Tr.).

care muri de timpuriu, fu păgân și tocma aproape de moarte îmbrățișă creștinismul, iară muma lui (Monica), care-l iubia cu frăgezime, era o creștină foarte pioasă. Augustin încă din juneța lui arată un talent extraordinar și-și apropria o cultură aleasă în filozofie și retorică, dar fù târât de curent a trăi în desfrâu. Încă înainte de ce muma lui îl decise a primi botezul, sedus de laudele maniheilor, trecù la secta lor, fiind în vârstă de 20 ani. Tocma după 9 ani s'a convins perfect de falșitatea doctrinei lor; deci după ce funcționă ca profesor de retorică întâi la Cartagine, apoi la Roma în an. 383 și la urmă în Milan 384—386, propriile sale experiențe religioase și lupte, îndemnurile pioasei sale mume și predicile lui Ambrosiu îl deciseră a se converti la biserica catolică sau ortodoxă și a începe altă viață. În an. 387 (deci în vârstă de 33 ani) tocma de Paști Agustin, împreună cu fiul său natural Adeodat și cu amicul său Alipiu, primi botezul dela Ambrosiu; el privi continuu această schimbare din viața lui ca o lucrare deosebită a harului sf. Duh. La an. 388 după moartea mumei sale, Augustin se întoarse în patrie, pierdù aici curând și pe fiul său, care muri, împărți averea lui destul de însemnată la săraci și cu câțiva companioni se retrase la țară, unde se aplică la asceza cea mai severă, la studii teologice și la instrucția religioasă a altora. Natural, un asemenea bărbat atrase atenția lui Valeriu, episcopul de Iponia, care în an. 390 îl consacră preot, iar în 395 îl hirotoni și episcop și-l luă ca ajutor în administrația bisericii sale. În an. 396 Augustin succedă lui Valeriu în scaunul de episcop, pe care-l ocupă până la moartea lui, în an. 430 și în care fù un luminător al bisericii din Africa. Augustin fù sufletul celebrelor sinoade, ce biserica Africei ținù atunci între anii 393 și 426 în Iponia, Mileve și Cartagine. El a imprimat și teologiei latine posterioare caracterul ei particular. Augustin dirijă activitatea lui teologică principală spre a redacta, ce e drept și doctrina despre trinitate, dar mai mult încă partea antropologică și soteriologică a dogmaticiei. Doctrina despre păcatul original, despre harul dumnezeesc și despre predestinație au fost temele cu cari de preferință s'a ocupat. Totdeodată el combătù cu bun succes shismele și eresurile, ce se lățiau atunci în Africa și în tot Apusul, dând chiar activității sale în studiul dogmaticiei direcția indicată mai sus, așa el combătù pe manihei, donatiști, pelagiani, ariani și alți eretici. La conferința din Cartagine 411, în care erau prezenți 286 episcopi ortodocși și 279 donatiști, Augustin prin arta lui de a discuta conciliă pe mulți donatiști cu biserica ortodoxă.

Numeroasele sale scrieri sunt cele mai multe dogmatico-polemice, îndreptate contra ziselor shisme și eresuri, iar pelângă ele, multe comentare la sf. Scriptură, omilii și epistole. În special e remarcabilă mai ales opera lui : „De civitate Dei”¹, „Despre cetatea lui Dumnezeu”, o filozofie a religiei și a istoriei, în 22 cărți. În aceasta operă el descrie biserica ca o cetate a lui Dumnezeu, ce se desvoltă în o împărăție spirituală universală, în care Dumnezeu prepară omenirea pentru viața viitoare. Deasemenea sunt celebre Confesiunile sale „Confessiones”, în care el face o mărturisire foarte sinceră despre rătăcirile sale până când prin lucrarea harului dumnezeesc s'a convertit și în legătură cu aceasta mărturisește plin de recunoștință lucrarea harului, ce Dumnezeu i-a acordat. Puțin înainte de moarte el a scris ale sale „Retractiones”, o operă în care se critică pe sine însuș, revăzând scrierile sale, făcându-le recenzii severe și corectându-le. Intre operele sale dogmatice, pelângă scrierile despre antropologie și soteriologie, cele mai celebre sunt : „de trinitate”, în care el demonștră părerea lui, că sf. Spirit purcede și dela Fiul, apoi „Enhiridiul” său („Ἐνχρηίδιον), Enhiridion ad Laurentium seu liber de fide, spe et caritate” o schiță de dogmatică. Scrierile sale de cuprins moral sunt : »Speculum de sacra scriptura”, Oglindă (morală) din sf. Scriptură, ea conține învățături morale, extrase din sf. Scriptură, și multe altele².

III. Pe lângă scriitorii citați, mai sunt în sec. al 4-lea următorii :

Juvencus (pela 330), autor al unei armonii a evangheliilor în exametre, Firmicus Maternus (pela 348), autorul unei condamnări a păgânismului cu apel cătră împărați de a-l extermină cu forța, Lucifer episcop de Calaris (-| 371), autor de polemici vehemente contra arianilor și a împăratului Constanțiu, protectorul lor, Zenon, episcop de Verona (-| 371), autor de predici, Damasus, episcop al Romei (-| 366—384), autor de imnuri religioase,

¹. E tradusă în franțuzește de Saisset. Iar despre celelalte opere a se vedea cartea lui Nourisson : „La philosophie de Saint Augustin” 2. vol. Paris Didier

². Comp. Gaston Boissier, La Fin du paganisme 2 Tom. Paris 1891. Tom. I : „La conversion de saint Augustin” p. 399 sc. Tom. II : „La cité de Dieu” p. 389 scv. Confesiunile sf. Augustin au fost traduse în limba franceză de mai multe ori ; una din cele mai bune traduceri a lor este cea publicată la Paris în 1821, două mici volume, cu o prefață de F. Lamennais și o notiță istorică despre maniheism. O parte din scrierile sale ascetice s'a tradus în românește, se pare însă din grecește și s'a tipărit la mănăstirea Neamtu în 1814. Un volum în 4° mare cu titlu : *Chegragarion*, având la sfârșit : Psalтира cea de sfințitul Augustin maicii sale scurtată și în an. 1909 reeditată de Atanasie, mitropolit prinut (N. Tr.).

epigrame, inscripții funerare și epistole, Filastriu, episcop de Brescia (Brixen 383—384), autorul unei istorii a eresurilor, Optat, episcop de Mileve (-|- după 384) a scris contra donatiștilor, Pacian, episcop de Barcelona (-|- pela 390), a scris în contra novațianilor, Grigoriu, episcop de Elvira (Illiberis, -|- după 392) are scrieri contra arianilor și lucrări de exigază; deasemenea câțiva alții, care încetară din viață în secolul al 5-lea, ca Prudentius Clemens (-|- după 405), cel mai mare poet latin din biserica veche; el a scris rugăciuni în versuri, imne de laudă la martiri și poezii didactice; Nechita, episcop de Remesiana în Dacia (azi Bjela Palanca în Serbia), mort poate după 414; el a scris instrucțiuni dogmatice, apoi probabil și doxologia „Te deum”; în sfârșit amicul său Paulin, episcop de Nola (-|- 431), care a scris poezii religioase și epistole².

b. In sec. al 5-lea.

I. Scriitorii bisericești, cei mai distinși din sec. al 5-lea, sunt: Presviterii din Galia, Ioan Cassian dela Massilia (Marseille) și Vicențiu dela Lerin sau Lirinum, apoi Prosper Acvitanul, laic din Galia, Leon cel Mare, episcopul Romei și Petru Hrisologul, arhiepiscop de Ravena, toți activi mai mult în jumătatea întâi a sec. al 5-lea.

1. Ioan Cassian, cei mai mulți zic că e din naștere Scit, adică din Dobrogea de azi³, contemporan cu Augustin și adversar al său în un punct. Cassian își făcù educația la Răsărit între monahii din Palestina și Egipt, în sfârșit la 401 veni în Constantinopole și aici fu discipol al sf. Ioan Hrisostom. Dar în 404 când acesta fù depus și exilat, Ioan Cassian s'a dus la Roma cu scrisori dela Hrisostom către Innocentiu, episcopul Romei și de-aici, în Galia unde fù hirotonit presviter, de n'a fost consacrat chiar în Roma și se stabili aproape de Massilia (Marseille); aici fondă în an. 413—416 două mănăstiri celebre, cărora le dădù regule asemenea cu ale mănăstirilor dela Răsărit. In scrierile sale el propagă

¹. Nechita, Nichita sau Niceta a mai scris și: „*De psalmodiae bono*“. In această scriere el atribuie, cum fac și alte documente vechi, Elisavetei iară nu sf. Fecioare cântarea „Mărește suflete al meu pre Domnul“ etc. (Luc. 1, 47—55). Cf. Loisy, Les. Evangiles Synoptiques, Paris 1907. Tom. I, pag. 302 not 3 (N. Tr.).

². Despre Prudentiu și caracterul poeziilor sale cf. Gaston Boissier op. c. tom II pag. 123 scv. In aceeaș scriere e amintit și sf. Nechita, apostolul Daciei, ca bun prieten cu sf. Paulin de Nola (N. Tr.).

³. Așa susține în timpul cel mai recent și teologul cat. român Merkle pe baza scrierilor lui Cassian; cf. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum, Mainz 1913, II Bd. S. 151 (N. Tr.).

mai ales monahismul, însă combătù și pe Augustin, care cu teoriile sale contra lui Pelagiu mersese prea departe, îl combătù fără a-l numi, în așa proporții, că el deasemenea trecù peste limitele doctrinei bisericii și din această cauză fù clasificat între semipelagieni, ca primul dintre ei. Cassian muri pela an 435. Scrierile sale principale sunt :

a. „De institutis coenobiorum (Despre așezămintele mănăstirilor chinoviale)”, apoi :

b. „Collationes patrum (conferinți ale părinților, adică convorbiri monastice)”, scriere semipelagiană¹.

2. Vincentiu Lirineanul sau Lirineanul, contemporan cu Ioan Cassian, era monah și preot din mănăstirea depe Lerinum sau Lirinum, o insulă de lângă coasta Franciei, numită mai târziu Provence, aproape de Nisa actuală². Vincentiu se asocia cu Cassian în combaterea exagerărilor dogmatice ale lui Augustin, pentru care unii îl clasifică și pe dânsul între semipelagieni, dar cu nedrept. Unica lui operă, nu voluminoasă dar celebră, este compusă în an. 413 cu titlul: „*Commonitorium peregrini pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanas omnium haereticorum novitates*” adică „Memoriul unui pelerin despre credința catolică cea antică și universală împotriva inovațiilor impure ale tuturor ereticilor”. În această carte el învață că sf. Scriptură și Tradiția sunt pentru noi norma de credință, iară tradiția este ceiace totdeauna, pretutindenea și toți au crezut; căci aceasta însemnează catolic în adevăr și propriu zis (*quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est; hoc est enim vere proprieque catholicum*)”. El muri pela 450 și până azi e considerat ca o mare autoritate în dogmatică.

Acești 2 reprezentanți ai bisericii din Galia, numiți acum, au fost adversarii lui Augustin, iară :

¹. Așa privește mai ales Convorbirea a XIII-a Prosper Acvitanul în opul său: *contra Collatorem*, însă fără să fi atras lui Cassian o cenzură formală din partea bisericii, care-l cinstește ca sfânt. O scriere importantă a lui Cassian e și cea cu titlul: *contra lui Nestorius*, compusă după cererea lui Leon, atunci (428) diacon, apoi episcop al Romei, care poate va fi consultat-o când a scris epistola sa celebră către Flavian, patriarhul Constantinopolei. Despre toate scrierile lui Cassian cf. *Migne*, Patrologia latină Tom. XLIX și L. Un extras din *Așezăminte*, de toate XII cărți și din *Convorbiri*, de toate XXIV, a dat în grecește Fotie, patriarhul Constantinopolei în al său *Mirovivilon*, după care mitropolitul Grigorie Miculescu a dat în românește părți din Așezăminte și Convorbiri sub titlul: *Doă Cuvinte ale sfântului Cassian Râmleanul*, București 1825. Cf. și Prologu de Neamtu pe 29 Februarie și 4 Aprilie (N. Tr.).

². Vezi și mai sus pag. 38 nota 1 (N. Tr.).

3. Prosper Acvitanul (adică din Acvitania), tot în Galia, fù discipol zelos al lui Augustin, dar a moderat exagerările dascălului său. Prosper a fost laic și viețui până la an. 463. Operile sale sunt mai ales apologii în proză și în versuri pentru doctrina lui Augustin.

4. Leon cel Mare († 461), diacon în Roma între an. 422 și 440, apoi episcopul Romei 440—461, fu un bărbat genial și energic; prin talentele sale, precum și prin atitudinea demnă și tactul său extraordinar, el înalță foarte mult autoritatea bisericii Romei. În afaceri politice și religioase el dictă întregii lumi de atunci. Impăratul Valentinian III (425—455) se conducea în toate după sfatul său și înșiși barbari, ca Atila și Genseric, se închinău în fața venerabilei sale personalități, căci elocința lui făcù pe Atila a se întoarce înapoi dela porțile Romei, iară prin a lui intervenție Genseric cruță cetatea cel puțin de omor și distrugere, dar nu și de jaf. Însă Leon eră cu totul dominat și de idea primatului de jurisdicție a Romei și în tot chipul a tins să o valorifice. Dintre numeroasele sale scrieri (143) cea mai celebră este o epistolă dogmatică în contra monofiziților, scrisă în an. 448 cătră Flavian, arhiepiscop de Constantinopole, cu titlu; „de communicatione idiomatum”, „Despre comunicația naturilor proprii (adică a proprietăților naturii divine și umane în persoana divină a lui Hristos)”. Această epistolă, salutată în sinodul al IV-lea ecumenic dela Halcedon cu mare însuflețire, fù recunoscută ca expresia ortodoxă a doctrinei bisericii. Leon a mai lăsat 96 predici sau omilii, în cari se afirmă ca orator strălucit deși cam afectat. Între scrierile sale se mai numără, dar nu cu tot dreptul, o carte liturgică, sau un evhologiu cu titlu: „Sacramentarium (Leoninum)”, „Cartea (lui Leon) despre săvârșirea sacramentelor, sau a sf. taine”.

5. E demn de amintit încă ca scriitor de frumoase omilii din sec. al 5-lea Petru Hrisologul, Hrisostomul Latinilor, arhiepiscop de Ravena (născut în an. 405, mort în 450), mare admirator al scaunului Romei și a lui Leon cel Mare.

II. La acești numiți mai sus se mai alătură în sec. al 5-lea Euhieriu, episcop de Lugdun (Lyon † pela 450), autor de scrieri ermineutice-biblice, Mariu Mercator († după 451); acesta era latin, dar trăia în Constantinopole și are scrieri polemice contra pelagienilor și nestorianilor, Maxim, apoi episcop de Turin (Taurinum, † după an. 465), omilet (orator bisericesc), presviterul Salvian din Marsilia († după 480), numit „Ieremia al timpului său” pen-

tru lamentațiile sale despre corupția lumii romane de atunci ; el a scris mai ales o apologie despre providența divină („De gubernatione Dei“); mai departe, Ghenadiu, presviter din Marsilia (-†- pela 485) semipelagian, e însemnat ca continuator al cărții lui Ieronim despre istoria literaturii bisericești (*„de viris illustribus“*) și ca dogmatist și polemist, Victor episcop de Vita în Africa (-†- pela an. 485), a scris istoria persecuției bisericii de Vandali, Faust episcop de Regium sau Reji (Riez în Provence, -†- pela 490), semipelagian, distins și ca scriitor bisericesc variat, Vigiliu, episcop de Tapsus în Africa (-†- după 520), însemnat ca combătător de eresuri.

c. In sec. al 6-lea.

I. Din acest secol merită a fi amintiți ca scriitori distinși din Apus: Ennodiu, episcop de Ticinum, (Pavia), Boetiu, senator roman, Fulgențiu, episcop de Ruspe (Africa), Cesariu, episcop de Arlate (Arles) în Galia, Dionisiu cel Mic, cel neînsemnat (Exiguus), avă din Roma, Magnu Aureliu Cassiodor sau Cassiodoriu, care schimbă cariera de bărbat de stat cu viața de monah, apoi Grigoriu episcop de Turone (Tours), autor al istoriei Francilor și Grigoriu I cel Mare, episcopul Romei.

1. Ennodiu, diacon și dela an. 511 episcop de Ticin (Pavia, -†- 521), a fost scriitor bisericesc variat și mai ales mare panigirist al scaunului Romei; el apără cu mult zel principiul stabilit în an. 502 de sinodul zis Palmar, adică sinodul ținut în sala ornată cu lauri, că nici o autoritate de pe pământ nu poate judecă pe episcopul Romei.

2. Boetiu, senator roman, pe care Teodoric sau Teoderic cel Mare îl ținū mult timp în temniță, apoi îl condamnă la moarte fără a-l asculta și-l execută în an. 525 ca trădător de stat, însă foarte probabil nefiind vinovat. Boetiu, e renumit căci a introdus filozofia lui Aristotel în teologia apuseană. În această privire el făcū la Apus, ceea ce Ioan Filopon (-†- pela an. 560) începū la Răsărit. Scrierile lui Boetiu cele de cuprins filozofic, ca și cele teologice, sunt foarte apreciate. Ultima lui lucrare: „de consolatione philosophiae“ este scrisă în temniță. Această lucrare, ca și toate operile sale filozofice, fiind în o direcție strict rațională, nu putem ști dacă el era creștin, deși în scrierile sale nu se vede nimic, ce ar fi contra religiei creștine. Totuș alte lucrări ale sale sunt teologice-creștine, așa scrierea „Despre trinitate“ și cea

„Despre două naturi în Hristos“ ; unii autori moderni neagă că aceste scrieri ar proveni dela el, fiindcă operile sale filozofice le fac dubioase, dar azi e dovedit că ele sunt în realitate lucrări ale sale¹.

3. Fulgentiu, episcop de Ruspe (Africa), mort în an. 553, fu totodată un dogmatist însemnat și combătător arianismul și semipelagianismul, consolidat de Faust, episcop din Galia (†- pela an. 460).

4. Cesariu, episcop de Arelate (Arles, †- 542), ca și Fulgentiu, apără cu autoritate și succes augustinismul și răpuse semipelagianismul.

5. Dionisiu cel Mic, cel neînsemnat, Dionysius Exiguus, autorul unui nou calcul pascal în Apus, al erei creștine vulgare și al dreptului canonic din Apus, probabil a fost Scit de naștere (adică latin din Dobrogea de azi), dar dela capătul sec. al 5 viețuia în Roma ca egumen al unei mănăstiri. El e celebru prin 2 scrieri importante și muri între anii 536—556, sau cum s'a admis în timpul recent, pela an. 540. Cele două opere ale sale sunt :

a. Un calcul pascal cu un ciclu pascal de 95 ani; prin această lucrare el nu numai puse calculul pascal în concordanță cu cel din Răsărit, ci inaugură și o nouă cronologie, era zisă creștină vulgară, sau era dionisiană, de care ne servim astăzi.

b. O colecție, începută încă supt papa Anastasiu I (496—498), apoi completată și prelucrată treptat, a primelor 50 din cele 85 a. noane apostolice, a canoanelor date de sinoadele ecumenice și particulare și a epistolelor decretale sau a decretelor date de episcopii Romei. Prin această colecție, Dionisiu fu autor al dreptului canonic latin, înainte de Ioan Scolasticul (†- 578), autor al celui grec.

6. Magnu Aureliu Cassiodor sau Cassiodoriu a fost întâi senator și magistrat superior în Ravenna, ca la 50 ani, anume cam dela an. 490 încă supt Odoacru (476—493), apoi supt Teodoric cel M. (493—526) și succesorii săi, după aceea deveni dela an. 540 monah și avă în Calabria. Aici Cassiodor conduse mănăstirea Vivarium, înființată de el și pela an. 565 muri în vârstă de aproape 100 ani. Cassiodor propagă foarte mult cultura generală și cea teologică între monahii săi, iar indirect și în restul clerului. Din-

¹. Comp. L'Abbé Godescard, Vies de Pères, Paris 1843. Tom IV p. 62 sev. o notiță despre viața și scrierile lui Boetiu (N. Tr.).

tre scrierile sale teologice se disting în special; „*Historia tripartita*“, „*Istoria în trei părți*“, pe care el (continuând istoria bisericească de Rufin), o redactă după cei trei istorici greci: Socrat, Sozomen și Teodorit, deaceea se chiamă „*istoria în trei părți*“; deasemenea, o călăuză la studiul sf. Scripturi și a teologiei întregi cu titlul: „*Institutiones ad divinas (sacras) lectiones*“, „*Instrucții pentru lectura (sf. Scripturii)*“ sau „*de institutione sacramentorum literarum*“, „*Despre instrucția în știința sacră (adică în teologie)*“; această scriere este o ermineutică biblică și o metodologie teologică.

7. Grigoriu, episcop de Turone (Tours) în Francia, † în an. 594, a fost un scriitor bisericesc foarte apreciat, deși a scris într-o latinească greoaie, iar ca istoric nu tocmai cu senz critic. El a mai scris mai ales biografii miraculoase ale sfinților și o importanță istorie politică și bisericească a statului Francilor, sub titlul „*Gesta (historia) Francorum*“, „*Faptele (istoria) Francilor.*“

8. Grigoriu I cel Mare, s'a născut pela an. 540 în Roma din o familie nobilă și avută. El trecu dela cariera politică, (în an. 570 era pretor), la viața monahală și în an. 579 se făcù diacon, apoi, apocrisiar al episcopilor Romei la Constantinopole, în sfârșit în an. 590 episcop al Romei, cetatea lui natală. Ca atare el păstori până la moarte (604) și a fost mare binefăcător al cetății Roma precum și al săracilor și bolnavilor din ea, reformator al clerului energic însă totdeodată indulgent și prudent, a corectat leturghia romană și cântările bisericești și a propagat cu zel primatul Romei. Deasemenea a lucrat mult pentru convertirea Langobarzilor, în mare parte dela arianism, iar în parte chiar dela păgânism la religia ortodoxă și câștigă pe Anglosaxoni pentru creștinism, nu ducându-se la dânsii el însuș ca misionar, cum dorișe, când încă nu era episcop, ci trimitându-le în anul 7 al episcopatului său (596) misionari în frunte cu Augustin, un avă din Roma. Marele său zel pentru primat se vede și din disputa lui cu Ioan Postnicul, patriarhul de Constantinopole (582—595) și cu succesul său Chiriak (χωριακός, 595—606), pentru titlul de „*Patriarh Ecumenic*“. Cele 880 epistole ale sale atestă activitatea lui bisericescă neobosită; deasemenea sunt celebre: scrierea lui: „*liber de regula (seu cura) pastoralis*“, „*Carte despre teoria pastorală (sau despre păstoria de suflete)*“, conținând instrucțiuni pentru servirea pastorală; această carte fu tradusă în gre-

cește încă fiind el în viață¹; a scris apoi comentare morale la cartea Iov sub titlul; „Interpretare la fericitul Iov sau cărți morale“, „Expositio in beatum Hiob seu moralium libri“, în sfârșit, „Dialoguri“, „Dialogi“, în 4 cărți, în cari narează vieți de ale sfinților din Italia și multe minuni și viziuni. Această carte fu tradusă curând și grecește; pentru ea Răsăritenii îi dădură supranumele „Dialogul“, („ὁ Διάλογος“). E dubiu dacă provine în realitate dela el Leturgia grecească pentru postul mare, ce i se atribuie lui, sau „λειτουργία προηγιασμένη“ sau „λειτουργία τῶν προηγιασμένων (δώρων)“, „liturgia praesanctificata“ „liturgia praesanctificationum (donorum)“ adică „Leturgia (sf. daruri) celor mai înainte sfințite, Se zice, că el a compus-o pentru Greci între anii 578—585, când era apocrisiar al Romei la Constantinopole.

II Din sec. 6 mai merită a fi amintit autorul necunoscut al biografiilor papale, așa zise: „Liber pontificalis“; această operă să ivi pela an. 530 ca o desvoltare considerabilă a catalogului papilor, scris supt Liberiu în an. 354 și continuat până la 520 în forma lui mai întinsă. Opera fu continuată apoi regulat până la 891 și e atribuită în timpul modern eronat lui Anastasiu Bibliotecarul (-] 886); apoi, mai mulți scriitori din Africa, contemporani cu sinodul al V-lea ecumenic (553), în special, Juniliu, magistrat în Constantinopole, autorul unei ermineutici biblice foarte întrebuințate în evul mediu, („Instituta regularia divinae legis“, „Regule pentru explicarea sf. Scripturi“, Facund episcop de Hermiane, ca apărător al celor trei capitole, (548)², Primasiu, episcop de Adrumet, autorul unui comentar la Apocalips, diaconul Fulgentiu Ferand (-] pela an. 565), biograful lui Fulgentiu de Ruspe și autorul unei prescurtări de canoane, („Breviatio canonum“), arhidiaconul Liberat (pela an. 566), autorul unei „Istorii pe scurt (Breviarium“), a nestorianismului și eutiheanismului.

¹. A tradus'o după dorința împăratului Mauriciu sf. Anastasiu, patriarhal Antiohiei, zis și Sinaitul. Alții opinează că e tradusă de Anastasiu, episcop al Teopolei (599—609) (N. Tr.).

². În scrierea lui adresată împăratului Iustinian, spre apărarea celor trei capitole, Facund reproduce un pamflet pierdut a lui Teofil de Alexandria, în care acesta atacă vehement și pe nedrept memoria sf. Ioan Gurădeaur (N. Tr.).

CAPITOLUL IV

Cultul, pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina Bisericii.

§. 96. Despre cult în genere.

Formele cultului din Periodul II s'au dezvoltat în paralel cu dezvoltarea externă a bisericii și a ierarhiei. Biserica în imperiul roman încetă de a fi persecutată și ajunsese biserică dominantă, căreia statul îi da sprijin moral și material; în această situație ea se dezvoltă mai fecund pe toate terenurile vieții sale interioare. Natural deci că și cultul ei primi forme mai dezvoltate cu atât mai mult că trebuia să se dea marelui număr de păgâni convertiți la religia creștină o compensație pentru cultul păgân atât de pompos și simbolic. Abia acum apar unele uzuri simbolice ale cultului creștin, sau cel puțin abia acum ele devin generale, așa uzul simbolic al tămâierii și luminației la cultul divin adică uzul simbolic al tămâiei, candelelor și luminilor la serviciul divin, ce se derivă din Testamentul Vechiu. Deasemenea s'au introdus în cult și alte uzuri, ce aveau prototip în Testamentul Vechiu. Iar unele uzuri, ce existau încă din Periodul I, primară acum forme mai complete, așa însemnarea cu sf. cruce, care mai înainte, pe cât se știe—negreșit numai din biserica Africii,—consistă numai din facerea semnului crucii pe frunte cu un deget, iar acum se făcea dela frunte la piept și la ambele umere, la Apus dela umărul stâng la cel drept, la Răsărit dela cel drept la cel stâng, în Apus cu toată mâna, iar în Răsărit cu primele trei degete, spre a simboliza sf. Treime, ce se și invoacă obișnuit. În asemenea mod se simboliză și binecuvântarea, ce era un semn al crucii făcut de leturghisitor asupra unei persoane sau asupra mai multor persoane, sau asupra mai unor obiecte, sau și în direcția lor. Teologii mistici transmiseră predilecția lor pentru interpretarea alegorică a sf. Scripturi și asupra actelor și rânduielilor cultului, așa că treptat se dezvoltară explicații simbolice sau alegorice pentru toate actele și obiectele cultului și chiar pentru unele, ce în sine nu aveau nici o destinație simbolică; astfel se ivi explicarea și concepția zisă mistică a întregii leturghii.

§. 97. Cultul divin cel săvârșit în public, sau Leturghia și serviciile liturgice accesorii.

Leturghia se numea acum și „Sinaxă (Σύναξις¹)”, la Latini

„Concio sau Contio“, adică adunare, adunare la cultul divin; formele ei rămăseră în esență aceleași ca în Periodul I, numai în detalii se desvoltară și se fixară mai complet; numai domniă în detalii simplitate dar nici libertatea de odinioară; la Răsărit și Apus erau acum formulare liturgice fixate în scris, însă ele și în timpul următor au mai fost încătvă prescurtate și schimbate. Apoi leturghia fū amplificată cu servicii începătoare, ce totdeodată o suplineau, când ea nu se putea săvârși; aceste servicii deasemenea primiră forme fixe. Sava (Σάββα) sau Sabba (-I- 532), întemeitorul lavrei de lângă Ierusalim și primul ei egumen, a lăsat o instrucție celebră pentru toată rânduiala cultului divin, cel săvârșit în public; instrucția lui apoi, foarte amplificată însă, înlătură toate instrucțiile deaceiaș fel dela Răsărit; ea e intitulată „Tipic“ (Τῆρικόν adică formular). Totuș numele „Tipic“ (Τῆρικόν) în uzul de vorbire al bisericii mai servește spre a însemnă și alte reguli pentru întreaga rânduială dintr'o mânăstire.

c. Formularele Leturghiei la Răsărit.

Formularul cel mai vechiu de leturghie, ce s'a păstrat nemo-dificat este leturghia din „Constituțiile apostolice“, atribuită lui Climent din Roma, bărbat apostolic. Această leturghie, de sigur a trecut în „Constituții“ din un document mult mai vechiu; dar despre ea nu se știe de a fost în uz în realitate și unde și când. Pelângă această leturghie aflăm la Răsărit la începutul Periodului II încă 2 leturghii: cea a bisericii din Ierusalim, ce se crede că fū compusă de primul episcop deaici, Iacov fratele Domnului și poartă numele lui, apoi leturghia, ce era în uz în biserica din Alexandria; aceasta se credea că e compusă de evangelistul Marcu, întemeitorul bisericii din Alexandria, iară după tradiția posterioară și primul ei episcop; deaceea se numi leturghia sf. Marcu. Leturghia din Ierusalim sau ierosolimitană se răspândi în toată Asia și pe teritoriul bisericii răsăritene din Europa; iară Vasiliu cel Mare, ca arhiepiscop al Cesariei Capadociei (370—379) o transformă și prescurtă; în această formă ea se numi leturghia lui Vasiliu cel Mare și treptat înlătură pe cea originală din Ierusalim. Dar chiar dupe câteva decenii sf. Ioan Hrisostom, ca arhiepiscop de Constantinopole (398—404), modifică și leturghia sf. Vasiliu cel Mare, prescurtând-o și mai mult; de atunci leturghia originală din Ierusalim se restrânse numai la Ierusalim și Palestina, în sfârșit dela sec. al 8-lea chiar în Ierusalim ea mai

fû celebrată numai în ziua de sf. Iacov, iară leturghia sf. Ioan intră în uz general și regulat în biserica de Răsărit, pecând leturghia sf. Vasiliu fû destinată a suplini pe a lui Ioan numai la sărbători și zile anumite (sărbătoarea sf. Vasiliu, primele 5 Duminici din postul mare, Joia și Sâmbăta săptămânii Patimilor, precum și ajunurile Nașterii și Botezului Domnului). Ambele aceste leturghii, după ce Coptii din biserica Egiptului trecură la monofiziți, înlăturară treptat, iar dela sec. al 12-lea cu totul și leturghia alexandrină sau a sf. Marcu la creștinii ortodocși din Egipt, așa că leturghia originală din Alexandria rămase în uz numai la monofiziți, căci ortodocșii din Egipt preferară să aibă una și aceeaș leturghie cu ceilalți ortodocși dela Răsărit, pecând leturghia sf. Marcu, ce a rămas în uz la monofiziții sau Coptii din Egipt, primi numele de „Leturghia lui Chiril“, fiindcă fusese înainte modificată încâtva de Chiril al Alexandriei; negreșit acest nume îl purta și leturghia în uz la monofiziții sau iacoviții din Siria, ce e cu totul diferită de a Coptilor, probabil o prescurtare făcută de Chiril de Ierusalim din Leturghia lui Iacov; numele acesta al ei poate proveni și din faptul, că atât monofiziții din Egipt cât și cei din Siria atribuiau de predilecție lui Chiril c. M. tot ce aveau ei diferit de ortodocși.

Desvoltarea, ce primi în Periodul II postul dinaintea Paștilor, avu de efect, că la Răsărit s'a introdus și o leturghie proprie pentru post, fără aducerea jertfei euharistice, sau a jertfei cei fără de sânge; aceasta se făcu din motivul căci mai înainte aducerea jertfei cei fără de sânge a legii nouă se privia ca o sărbare de veselie, iar postul Paștilor trecea ca timp de jale, în care creștinii credeau că trebuie să omită această sărbare de veselie. Deci acum când postul Paștilor ajunse de 40 zile și chiar mai lung, iară leturghia cu aducerea jertfei cei fără de sânge se celebra și în cursul acestui timp numai Duminica și sărbătoarea, creștinii au trebuit să exprime a-dese dorința de a se celebra și în zilele de post riguros cultul divin solemn și public și a primi sf. cuminecătură. Astfel s'a introdus în scopul acesta o leturghie proprie fără aducerea jertfei, adică leturghia sf. daruri celor mai înainte sfințite, *Λειτουργία τῶν προηγιασμένων* (δώρων), *Liturgia praesanctificatorum* (donorum), numită și leturghia mai înainte sfințită, „*Λειτουργία προηγιασμένη*“, *liturgia praesanctificata*. În adevăr, în postul dinaintea Paștilor, Sâmbăta și Duminica se aducea de mai înainte jertfa euharistică și pentru celelalte zile de peste săptămână, iar în acestea la

serviciul de sară sau vecernie numai se punea pe altar jertfa adusă acum de mai'nainte. Cu ea se unia un serviciu divin mai solemn, însă corespunzător cu caracterul de jale al acestor zile și totodată ceice voiau se cuminecau cu sfintele taine seara, când chiar în timpul postului riguros era permis a mânca ceva. Astfel dorința lor era împlinită fără a se altera caracterul de jale și de post al acestor zile. În timpul următor această leturghie s'a atribuit lui Grigoriu Dialogul, adică lui Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (590—604), care pentru opera lui „Dialoguri” fu supranumit la Greci „Dialogul”. Unii narau că Grigoriu, pecând încă era apocrisiar al Romei (*ἀποκρισιάρχιος*, agent) în Constantinopole (579—585), nu numai recomandă Grecilor această leturghie, ci li-o și compuse, când văzù din ce motiv ei nu celebrau leturghia în cele 5 zile de peste săptămână din postul Paștilor, uz ce la Roma nu era. Dar zisa leturghie nu se vede între scrierile lui Grigoriu, deși biserica Romei deasemenea are o „liturgia praesanctificata” pe care o celebrează în Vineria săptămânei Patimilor, când biserica de Răsărit nu face leturghie. Apoi autori greci declară mai târziu uneori expres că „Leturghia celor mai înainte sfințite” dela Răsărit nu provine dela Grigoriu al Romei, deși însuș textul dela apolipsul (*ἀπόλλυσις*, otpust) acestei leturghii are numele lui Grigoriu Dialogul, ca autor al leturghiei și cu toate că ea amintește încâtva de forme romane. În tot cazul, la începutul Periodului III aflăm în uz la Răsărit pe lângă leturghia lui Ioan și a lui Vasiliu și leturghia darurilor mai înainte sfințite.

Leturghiile grecești s'au tradus și în alte limbi răsăritene, sau în aceste limbi s'a redactat după modelele grecești leturghii nouă. Astfel curând avură leturghii în limba lor sirienii, egiptenii sau Coptii și etiopenii sau abisinienii, arabii, armenii și iberianii. În special armenii primiră o leturghie făcută după cea din Ierusalim, atribuită sf. Iacov, fratele Domnului, dar amplificată cu adausuri posterioare din leturghia sf. Vasiliu și a sf. Ioan Hrisostom.

c. Formularale Leturghiei la Apus.

Leturghiile dela Apus, toate în limba latină, pentru care poartă numele latin Missae, provin în parte din cele răsăritene și cele mai vechi din ele vor fi fost la început în text grec. Cea mai veche leturghie din Apus e desigur cea din Roma; dar nu cunoaștem pe cea originală din Roma, atribuită apostolului Petru.

Leturghia din Roma e cunoscută numai din redacțiile posterioare ale ei și numai în limba latină. Aceste redacții le făcură mai ales episcopii Romei Leon cel Mare pela jumătatea sec. al 5-lea (440—461), Gelasiu I la sfârșitul sec. al 5-lea (492—496) și Grigoriu cel Mare la sfârșitul sec. al 6-lea (590—604). Redactarea făcută de Grigoriu cel Mare, numită și leturghia Romană sau missa Romana, s'a conservat până azi și este leturghia din Roma, care în Periodul următor s'a răspândit și în restul Apusului. Ea consistă din 4 părți: 1. Introitus (rugăciuni începătoare și cântări începătoare) sau leturghia catehumenilor; după mai multe rugăciuni și cântări, după citirea Apostolului și a Evangheliei și după predică, ea se termină cu „Confiteor” adică cu o mărturisire generală de păcate, cu care e unită absoluțiunea; 2. Offertorium (actul aducerii), adică pregătirea și punerea înainte a pâinii și vinului, amestecat cu apă și binecuvântarea lor, începând cu „Credo”, adică cu simbolul credinții și sfârșind cu Praefatio (adică cu o rugăciune primă pentru prefacere) și cu „Sanctus (sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth)”; 3. Canonul (partea principală a leturghiei), sau consacrarea ori prefacerea cu rugăciunile ce preced și urmează ei; între rugăciunile ce-i preced, pelângă rugăciunile către Dumnezeu pentru a primi cu harul său jertfa, sunt și rugăciuni către sfinți ca să fie solitori către Dumnezeu, iar rugăciunile ce urmează prefacerii se termină cu înălțarea trupului și sângelui Domnului, ca credincioșii să le adoreze; 4. Comuniunea sau împărtășirea cu sf. Euharistie, inclusiv rugăciunile ce preced și urmează ei, începând cu „Pater noster” și terminând cu lăsarea credincioșilor să iasă, de regulă prin cuvintele: „Ite, missa est”, cari se vor cita încă mai deoparte; cu aceste cuvinte erau sloboziți înainte catehumenii, cât timp încă în Periodul II ei trebuiau să iasă după leturghia catehumenilor; în sfârșit se da binecuvântarea.

În Italia de sus se află o altă leturghie vechie, leturghia din Mediolan sau Milaneză; ea se atribuie lui Varnava, pretinsul întemeitor al bisericii din Mediolan și colaborator al apostolilor, dar o redactă Ambrosiu (-| 387), celebrul episcop al acestei biserici și e asemenea cu leturghiile grecești. Ea în limba latină și astăzi e dominantă în Milan, leturghia din Roma, ce treptat cuceri încolo tot Apusul, nu o putu înlătura din Milan. Biserica din Galia, sau galicană deasemeni avea leturghia ei galică sau galicană

în limba latină¹; tot așa biserica spanică sau spanică-vizigotă avea leturghia ei, numită apoi mozarabică, fiindcă în evul mediu Spania, căzând sub dominația arabilor, invadați aici în sec. 8, se numi Mozarabia, adică Arabia arabizată nu cea originală, în opoziție cu Arabia propriu zisă. Ambele aceste leturghii sunt de origine răsăriteană. Leturghia mozarabică s'a conservat până azi în unele capele din Spania, ca un privelegiu special acordat lor de papa. Deasemenea se află o leturghie britanică proprie și o deosebită leturghie ibernică sau irlandeză. Biserica din Africa iarăș avea leturghia ei, dar aceasta se derivă din cea romană, cum lesne se explică din faptul, că biserica Africei fu înființată de cea din Roma.

În acest Period leturghia din Apus a conservat numele „Missa“, poate dela cuvintele finale ale leturghiei catehumenilor: „Ite, missa est (scil. concio, adică adunarea)“, „Plecați, adunarea s'a sfârșit“; cu aceste cuvinte preotul slobozia pe Catehumeni înainte de a începe leturghia credincioșilor sau leturghia propriu zisă. Apoi, când creștinii nu mai știau sensul original al acestor cuvinte, ele obținură interpretarea, că s'ar zice catehumenilor „Plecați, este leturghie“, ca și cum missa ar fi substantiv, ce însemnează leturghie, anume leturghia credincioșilor și astfel s'ar zice catehumenilor „Plecați, este leturghia credincioșilor“.

c. Unele detalii importante ale leturghiei.

Spre a se citi sf. Scriptură la leturghie fu împărțit mai ales T. N. în pericope (bucăți de citit *περικοπαί*); la această lucrare s'a distins mai ales Eutaliu, diacon din Alexandria, pela an. 458; dar unii în timpul recent au părerea, că meritul acesta este a unuia Evagriu, încă înainte da 400, poate a lui Evagriu Ponticul, diacon și monah († 399), deci încă cu jumătate secol înainte de Eutaliu. Se formă spre cetire cartea evangheliarul sau evanghelistarul (*τὸ εὐαγγελιάριον* sau *τὸ εὐαγγελιστάριον*), împărțită în bucăți, precum și cartea Apostolul sau Praxapostolul (*ὁ ἀπόστολος* sau *ὁ πρᾶξἀπόστολος*), ce latinește se cheamă epistolar (epistolarium). Dar și din T. V. se citeau acum la serviciile accesorii ale leturghiei bucăți, numite pericope, alese și desti-

¹ În Franția, deși Napoleon I luase măsură prin articolele organice (art. 39) de a fi o singură leturghie pentru toate bisericile din imperul francez, totuș până la jumătatea sec. 19 mai în fiecare diecoză, ba chiar și în unele parohii era câte o leturghie a parte. Cf. Melchior du Luc, *La liturgie romaine et les liturgies françaises*, Paris. 1849 (N. Tr.).

nate în special pentru aceasta; ele primiră apoi numele parimii (παροιμίας, pilde, parabole, tipuri, sau prototipuri adică tipuri sau prototipuri din T. V. pentru dogmele sau faptele din T. N.); cu timpul și parimiile fură adunate în o carte specială, în parimier (παριμιάριον). Toate aceste cărți se cheamă grecește cu numele comun de „Eclogade (ἐκλογάδια)“ adică colecții de ecloge (ἐκλογαί), sau de bucăți alese, în latinește lectionaria, adică colecții de lecturi bisericești (lectiones).

Predica luă mare avânt anume atât cea exigetică biblică, pentru care singură fû rezervat apoi numele de omilie „Ὁμιλία homilia“, cât și cea sistematică, ce mai târziu se numi de preferință cuvântare „λόγος, sermo“.

Disciplina arcană sau rânduiala secretului din Periodul I fû menținută încă în sec. al 4-lea, dar apoi cu dominațiunea crescândă a bisericii creștine peste tot, acea rânduială încetă treptat acum ca superfluă și se conservară numai urme din ea.

Mai intrară în uz și alte modificări și anume :

Pecând în Periodul I creștinii se cuminecau cel puțin în toate Duminicile, acum unii creștini se 'mpărtășiau așa de rar, că Ioan Hrisostom (-' 407) și alți părinți ai bisericii se plâng de aceasta, iar în an. 506 un sinod din Apus (dela Agde în Galia de sud) cere creștinilor a se cumineca cu sf. euharistie cel puțin de trei ori pe an.

Leturghia din Roma, iară după dânsa și alte leturghii din Apus prin redacțiile lor frecvente s'au depărtat din ce în ce mai mult de cele dela Răsărit. Intre deosebirile ce s'au introdus în ele se numără și aceea, că la prefacerea pâinii și vinului în trupul și sângele lui Hristos, au omis epiclesa (ἐπίκλησις), invocarea deosebită a sf. Duh, ce urmează după recitarea solemnă a cuvintelor, prin cari Hristos așeză sf. Euharistie (Luați, mâncați...) adică invocarea sfântului Duh, ca el se prefacă pâinea și vinul în trupul și sângele lui Hristos; pentru prefacere s'a crezut suficient a păstră la sfârșit numai cuvintele fundamentale a lui Hristos, după rugăciunile precedente pentru prefacere. Despre această divergență s'au născut apoi în Periodul IV (1054—1453) dispute între ambele biserici,

Formularele leturghiei, intrate în uz general, după ultimele lor redacții, menționate mai sus, n'au mai primit modificări esențiale, ci numai diferite adause. Așa d. e. e bine atestat, că în leturghiile de Răsărit imnul „sfinte Dumnezeule“, „Trisaghion,

Τρισάγιον”, („sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, miluește-ne pre noi!“) fù pus în leturghie tocma supt împăratul Teodosiu II (408—450), deci în prima jumătate a sec. al 5-lea și după timpul în care trăi Vasiliu și Hrisostom; deasemenea cântarea Heruvicul (*τὸ χερουβικόν*) s'a introdus în leturghie cu un secol mai târziu, supt împăratul Iustin I (518—527), alții zic, chiar cu un secol și jumătate mai târziu, supt împăratul Iustin II (565—578). Tot așa simbolul credinții sau „Crezul“ nu se zicea din început la leturghie, excepție Joi înainte de Paști sau Joi în săptămâna Patimilor (numită la Apus de pela 1200 și Joia verde); în această zi ceice voiau a se boteza la Paști dimineața, trebuiau să rostească simbolul credinței, fiindcă așa se cerea dela catehumeni demult. Tocma în sec. al 5-lea s'a introdus uzul Crezului la fiecare leturghie mai întâi în biserica de Antiohia, iară la începutul sec. al 6-lea supt împăratul Anastasiu I (491—518) l-a introdus în biserica de Constantinopole patriarhul Timotei (511—517) și deaici rostirea sau cântarea Crezului s'a răspândit apoi în tot Răsăritul și Apusul, anume la Răsărit el uneori se și cântă, dar mai ales se rostia, iară la Apus se cântă. Tot mai târziu s'au fixat și textele rugăciunilor și formele așa zisei proskomidii, *προσκομιδή*, adică a pregătirei pâinii și vinului pentru leturghie.

La armeni s'a rezervat între diaconi numai arhidiaconului dreptul de a ceti evanghelia și a duce darurile dela proskomidie pe sfânta masă; deasemenea, dupăce ei adoptară monofizitismul nu se mai amestecă la euharistie vinul cu apă, spre a învedera o singură natură în Hristos; aceeaș tendință are și adaosul la trisaghiu: „Celce te-ai răstignit pentru noi“.

Cântările bisericesti s'au dezvoltat în acest Period pe 8 glasuri sau melodii (*ἤχοι*, toni), după modelul cântării vechilor Greci; cu deosebire la Apus cântările bisericesti se cultivau în școale speciale. Așa încă în sec. al 4-lea Silvestru, episcopul Romei († 335) și Ambrosiu, episcop de Mediolan († 397), sunt cunoscuți ca întemeitori de școli de cântări bisericesti. Mai târziu cântările ambrosiane, ce deveniră prea lumești, fură înlocuite cu cele grigoriane mai serioase, ce fură compuse de Grigoriu cel Mare († 604). Grigoriu fixă cel întâi la Apus cântările bisericesti prin note proprii, numite neume (neumae, neumata, grecește *νεύματα*, semne), ce provin dela Răsărit și consista din semne de diferite forme. Deasemenea numeroși compozitori de imne produsură la

Apus texte nouă pentru cântările bisericești. Dar și Răsăritul, care era măiestrul Apusului, avu nu puțini compozitori de imne și melodii; el încă în acest Period, adică încă dela împăratul Anastasiu I (491—518), iar nu tocma dela împăratul Anastasiu II (713—716), cum cred unii, avu în Roman Melodul (Ῥωμανὸς ὁ μελωδός) din Constantinople, unul din cei mai iluștri compozitori de innuri și melodii bisericești¹.

d. Servicii accesoriile ale leturghiei

Pē lângă leturghie s'a introdus în acest Period și alte forme de cult divin public, ori sinaxe (συναξεῖς) sau adunări la cultul divin, deși de rang secundar; la Apus fiecare din aceste sinaxe primi numele obișnuit de officium (divinum) sau serviciu divin simplu. Așa mai întâi în mănăstiri, apoi și în bisericile episcopale, iar în sfârșit în toate bisericile s'au introdus așa zisele ceasuri de rugăciune comună, numite și ceasuri canonice². Acestea erau la început șase, iar apoi șapte, ca o imitare a psalmistului, care strigă către Dumnezeu: „De șapte ori în zi te-am lăudat“. Ps. 118, evr. 119 v. 16. Ceasurile începeau, conform uzului legii vechi, de seara și anume dela ceasul al noulea din zi, după care urmă serviciul de seară, Vecernia, după ea serviciul de miezul nopții, miezonoptica, iară dimineața la început câte un serviciu în ceasul 1, 3 și 6 din zi, mai târziu încă un serviciu de dimineața înainte de ceasul 1 și tocma după acel serviciu urmau serviciile ceasului 1, 3 și 6 din zi. În ajunul sărbătorilor mari serviciul de seară se prelungia și așa se petrecea toată noaptea în rugăciune; acest serviciu se numi privighiere, panahidă sau vigilie (παννυχίδες, vigiliae, pervigiliae, pervigilia). Mai târziu numele panahidă fu dat în Răsărit rugăciunilor pentru cei morți, fiindcă și la morți înainte de a-i înmormânta se făceau privighieri cu rugăciuni, priveghiuri (παννυχίδες), iară privighierile sărbătorilor se numiră mai adesea grecește agripnii (ἀγρυπνίαι, nedormiri). În tre privighierile sărbătorilor să distingea în special privighierile Paștilor; la aceste privighieri se săvârșiau și cele mai multe botezuri (ale catehumenilor adulți și ale copiilor). Uneori după serviciul de seară sau Vecernie se făcea și un serviciu de noapte, numit după cinare (ἀπόδειπνον completorium, rugăciune de com-

¹. Cf. L'abbe Marin, op. cit. pag. 482 et pass. Id. Pargoire, L'Église Byzantine de 527 à 847, Paris 1905 pag. 106 scv. (N. Tr.).

². Cf. L'abbé Marin op. c. p. 128 scv. Id. Schiwietz, op. cit. Vol. II p. 152 scv. (N. Tr.).

pletare). Toate aceste rugăciuni se adunară mai târziu în o carte de rugăciuni la serviciile sau ceasurile canonice, carte ce fu numită ceaslov sau orologiu (ὠρολόγιον), Horarium. Această carte, în redacția ei destinată a servi drept carte de rugăciune uniformă pentru cler, obțină în sfârșit la Apus numele „Breviarium“, adică „Prescurtare (din cartea cea mare de rugăciuni, din orologiu cel mare), Manual pe scurt de rugăciuni“. Din sf. Scriptură intră în uz la serviciile sau ceasurile canonice de rugăciuni, mai ales cartea psalmilor (ψαλτήριον, Psalterium) și spre scopul acesta ea se împărți în 20 secții, ce se numără catisme sau șederi (καθίσματα), fiindcă puteau fi ascultate șezând. Spre distingere de catisme, imnurile ce nu se puteau asculta șezând, fiindcă ele erau imne de laudă cu totul solemne, se numără „Acatiste („ἀκάθιστοι, ὕμνοι ἀκάθιστοι“). Pelângă psalmi sf. Scriptură a T. V. predomină încă la serviciile accesorii ale leturghiei prin parimii (παροιμιαί), despre cari au amintit mai sus, în conformitate cu caracterul *pregătitor*, ce aveau în comun atât sf. Scriptură a T. V. cât și serviciile accesorii ale leturghiei; tot astfel se citea la leturghie numai sf. Scriptură a T. N. fiindcă ambele, adică atât leturghia cât și T. N. au caracterul propriu de împlinire, de săvârșire.

O formă de cult divin comun în acest Period erau și procesiuni solemne, spre a exprima în special o dispoziție deosebită sau și de penitență și de întristare. Ele consistau în a înconjura în procesie biserica sau și localitatea cu rugăciuni și cântări. La Răsărit aflăm procesiunile în uz curând după jumătatea sec. al 4-lea. Ele au fost introduse definitiv în Constantinopole de Ioan Hrisostom, când a fost episcop aici (398—404). La aceasta i-au dat ocazie arianii, cari, după ce fură înlăturați din bisericile cetății, aveau biserici numai prin suburbii, totuș spre a atrage la sine poporul prin mijloace extraordinare, în miezul nopții și disdimineața se duceau la bisericile lor în procesiuni solemne cu cântări de stihiri pe stradele cetății; astfel Ioan se văză constrâns a face în opoziție cu ei procesiuni identice, dar încă mai solemne și mai cu sfințenie. Aceste procesiuni se numără litanii (λιταί sau λιτανεαί) adică rugăciuni, eșiri la rugăciuni. Ele se distingueau prin numeroase rugăciuni scurte de răspuns sau răspunsuri (ἀπαντήσεις Responsorialia) din partea credincioșilor, cari participau răspunzând mai ales cu „Doamne miluește, chirie eleison (κύριε ἐλέησον) de multe ori. Mai târziu litiile se făceau și în biserică, în ajunul sarbătorilor mari, unindu-se în special cu vecernia. Acest uz, dela

Răsărit, unde el deveni în curând general, trecu la Apus, unde ni se spune că pela 469 Mamert, episcop de Vienne, făcea asemenea procesiuni și determină pentru ele zile proprii peste an, anume Lunia, Marția și Miercuria înainte de Înălțarea Domnului; rânduiala stabilită de el deveni curând un uz general la Apus. Aceste 3 zile se numără zile de rugăciuni sau de litii, „dies rogationum, dies litaniorum”, și se petreceau cu post și cu procesiuni unite cu rugăciuni și cântări de psalmi.

Dimpotrivă agapele sau ospetele dragostei eșiră pretutindenea din uz, însă creștinii caritabili, mai ales la Răsărit le făceau adesea acasă, unindu-le în special cu serviciile pentru pomenirea celor adormiți.

Joi, în săptămâna Patimilor, mai ales episcopii făceau în legătură cu leturghia și o spălare a picioarelor subalternilor lor, amintind astfel spălarea picioarelor apostolilor de către Hristos. Împărații creștini introduseră în aceeași zi comemorativă și la Curtea lor spălarea picioarelor, ce o făceau ei înșiși unor creștini săraci, căci spălarea picioarelor avea să le aducă aminte datoria umilinții creștine.

§. 98. Rândueli, slujbe sau ritual (ἀκολουθία, officia, ritus) pentru săvârșirea sfintelor sacrameinte și sacramentalii, adică a sfintelor misterii sau taine și a ierurghiilor sau evhologhiilor, după uzul de vorbire răsăritean.

Sistemul rânduelilor sau a ritualului sf. taine s'au amplificat mai ales la botez și la hrismă. Iar la ierurghii sau euhologhii, cari sunt niște simple consacărți și binecuvântări inferioare sfintelor taine, s'a amplificat mai ales ritualul pentru sfințirea hrimei și cel pentru înmormântarea și pomenirea creștinilor adormiți. Despre acestea trebuie să observăm că termenii „ierurghii (επουργία)” și „Euhologhii (εὐχολογία)” sunt întrebuințați aici în senzul *strāns* al cuvântului, căci în senz *larg* și sf. taine se numără între ierurghii și euhologhii. Iată acum rezultatul amplificării mai sus amintite:

La Răsărit era credința fermă, că botezul se săvârșeste prin întreita cufundare, așa că unii eretici, precum eunomianii, la cari botezul se făcea prin o singură cufundare, dacă reveniau la biserica universală, erau botezați, pe când alți eretici, cari se botezase prin întreita cufundare, precum și toți arianii, cari nu se numărau între eunomiani, căci aceștia formau negreșit totodată și cea mai extremă sectă de ariani, nu erau ținuți a se boteza la primirea lor în biserica ortodoxă sau catolică. întreita

cufundare era unită cu rostirea formulei botezului odată, pecând armenii probabil încă de atunci o rostiau de trei ori. Dar la sfârșitul acestui Period în Apus, mai întâi în Spania, spre a exprima vizibil omousia sau consubstanțialitatea Tatălui și a Fiului și a sf. Duh în opoziție cu doctrina arianilor, cari negau că persoanele dumnezeirii sunt de o ființă, s'a introdus botezul cu o singură confundare¹. Grigoriu cel Mare, episcopul Romei († 604) aprobă această inovație, pe când Martin episcop de Bracara (Braga, în Spania † 580) o combătuse. Evident până atunci și la Apus botezul se săvârșia pretutindeni prin întreita cufundare. Răsăritenii făcură mai târziu Apusenilor imputări pentru noul uz de a săvârși botezul cu o singură cufundare, invocând canoanele zise apostolice, cari prevăd întreita cufundare. În Periodul IV (1054—1453) încetă la Apus și uzul de a boteza cu o singură cufundare. Apoi conform regulilor bisericești din Periodul II, botezul avea să se facă totdeauna în biserica episcopală sau în biserica parohială (ἐκκλησία καθολική)². Pentru aceasta în biserică sau lângă ea exista o încăpere proprie, baptisteriul (βαπτιστήριον, baptisterium) cu un basîn în care se boteză (κολυμβήθρα, scaldătoare, bae de cufundat, latinește piscina, lac de pește). În capele particulare sau în case private botezul se putea săvârși numai cu permisiunea episcopului. Relativ la ereticii, cari se convertiau la biserică, conciliul I-iu și al II-lea hotărî că unii din ei, precum pavelianii, sabelianii, montaniștii, eunomiani, să fie botezați ca și cum n'ar fi fost botezați, iar alții, precum iudaizanții, cvar-todecimanii, novatiani, ariani, macedoniani, apolinariștii, nu e nevoie să fie botezați, ci numai miruiți. Pe lângă aceasta fû stabilit la Apus ca principiu, că toți cei botezați în numele Tatălui și al Fiului și al sf. Duh, sunt botezați valabil, iar la Răsărit, că cei botezați prin întreita cufundare în numele Tatălui și al sf. Duh, nu trebuie botezați iarăș; totuș pe lângă această normă s'a conservat încă la Răsărit continuu și părerea lui Ciprian, ce

¹. Dar acest uz da câștig de cauză și pavelianilor și sabelianilor, cari credeau că Dumnezeu este unul în ființă, dar nu și întreit în fețe (N. Tr.).

². Aici „ἐκκλησία καθολική“ are însemnarea ce ar putea avea latinește: „ecclesia publica“ în opoziție cu o „ecclesia privata“, așa dar are însemnarea de biserică publică, parohială în opoziție cu o biserică particulară sau cu capela unei familii. Dealtfel „ἐκκλησία καθολική“ se numește mai întâi biserică universală, apoi «ἐκκλησία καθολική» însemnează și biserică adevărată, binecredincioasă, ortodoxă, fiindcă afară de biserică universală nu există biserică adevărată sau binecredincioasă.

respinge din principiu orice botez eretic. La Răsărit precum și la Apus eră răspândit în tot sec. al 4-lea și chiar în sec. al 5-lea uzul, ivit din diferite motive și combătut încă de Ciprian, că copiii din părinți creștini primiau botezul tocma la vârsta matură, iar unii îl amânau încă și mai târziu. Dar învățătorii bisericii se ridicară din ce în ce contra acestui uz și în sfârșit îl desfințară. În unele biserici dela Apus se menținū un timp uzul, ca episcopul sau preotul să spele încă picioarele celor botezați, în aceeaș zi sau mai târziu.

Relativ la hrismă, în Periodul II se consolidă diferența existentă încă mai demult între Răsărit și Apus, despre săvârșirea ei. Așa la Răsărit de obicei fiecare preot putea administra taina hrismei îndată după botez prin ungere cu mir sau hrismă (χρῖσμα), cu care se ungea cel puțin fruntea, ochii, nările, gura și urechile pronunțând și formula: „Pecetea darului sf. Duh“. La Apus dimpotrivă deveni uz din ce în ce mai general, că hrisma nu o administrau preoții la botez, ci episcopii, cari în scopul acesta vizitau eparhiile lor, apoi taina se săvârșia ungând numai fruntea și impunând mânele. Ungerea bolnavilor sau taina măslului o primiau la armeni poate încă din Periodul II, ca și azi numai *preoții*, iar pentru bolnavii lor *laici* poate încă din acest Period, se făceau numai rugăciuni ca și azi. Hrisma ca materia tainei cu acelaș nume, avea la Răsărit încă tot numele hrismă (χρῖσμα); tocma în Periodul III (622—1054) ea ca și taina însăș, primi și numele mir (τὸ μύρον). Hrisma se pregătiă din oliu de masline și cu acesta se amestecă dela sec. al 6-lea balsam, iar mai târziu la Răsărit încă și alte multe arome, apoi se sfinția la altar de episcopi în timpul leturghiei. La început nu era în uz o zi determinată pentru aceasta; dar treptat se făcū uz general a o sfinți Joi în săptămâna patimilor, iar la Răsărit sfințirea hrismei deveni în sfârșit o prerogativă a episcopului celui mai de frunte.

Înmormântarea bisericască era o procesiune solemnă (πρόδος, conductus) la mormânt, cu lumânări, tămâiere, cruci și steaguri, cu rugăciuni, psalmi și stihiri, cu cetiri din evanghelie și apostol, uneori și cu ținere de cuvânt funebru. Preotul stropia pe mort cu untdelemn sfințit, deși poate aceasta nu se făcea pretutindeni și toți îi dădea ultima sărutare. Rugăciunea preotului pentru mort, ce avea de altfel numele generic de „Litie“ (λιτή rugăciune de cerere), primi și numele de „Trisaghion“ fiindcă începea cu trisaghiul (τρισάγιον), sau numele de „Panahidă“ (παννοχίς, priveghiu),

fiindcă toată noaptea înainte de înmormântare se făceau rugăciuni la capul mortului, sau în sfârșit numele de „Parastas” (παράστασιμον, rugăciune, mai precis rugăciune la morți în prezența solemnă a mulți creștini), fiindcă această rugăciune se făcea în asistență sau parastasă (παράστασις) solemnă. Apoi pentru mort se celebra o leturghie de pomenire (Μνημόσιμον) în ziua 3 sau 9 sau 40 și după 6 luni cum și în ziua anuală a morții, deasemenea se făceau agape, sau praznice și milostenii. În semn de comuniune cu cel mort, la Răsărit toți cei prezenți la mormântare sau la leturghia de pomenire gustau grâu fiert îndulcit cu miere, ce se numia Colivă (τά κολυβα, τὸ κολυβον). Această hrană, după o tradiție a bisericii, fusese recomandată creștinilor în an. 392 de Teodor Tiron, martir în persecuția lui Diocletian, care se arată în vis lui Eudoxiu, episcop de Constantinopole, când împăratul Iulian Apostolul ordonase a stropi cu apă dela jertfele idolești toate lucrurile de hrană din târguri, spre a face pe creștini cel puțin prin aceasta a se atinge de jertfele idolilor; din această cauză coliva deveni o hrană special creștină, ce simbolizează zădărnicierea planurilor anticreștine și prin urmare triumful lui Hristos și al religiei creștine; la o ceremonie funebră coliva totodată avea a mai aminti tuturor cuvintele lui Hristos cele mângâitoare despre moarte și fericirea ce-i urmează: „Grăunțul de grâu de va muri, multă roadă aduce” (Ioan 12, 24). La Răsărit, în vedere că Sâmbătă Hristos însuș a zăcut în mormânt, iară Duminică a înviat, se destinară pentru pomenirea de obște a tuturor morților mai multe sâmbete peste an, sub numele de sâmbetele morților. La Apus, rugăciunile pentru morți primiră numele dela vechii Romani de „Exequiae” adică ceremonii pentru morți, iară leturghiile pentru sufletele celor morți, numele de „Requiem”, dela refrenul sau versul ce se rostește la ele repețit adică: „Requiem dona ei, Domine!” „Odihnă dă-i lui (sau ei), Doamne!...”

§. 99. Cultul ingerilor și al sfinților.

În acest Period cultul obținū o mare desvôltare prin venerarea ingerilor și a sfinților. Ei nunumai erau invocați a fi mijlocitori cătră Dumnezeu, ei erau venerați și prin faptul, că în amintirea lor se consfințiau biserici și zile anumite de sărbare, apoi creștinii se încredințau patronajului lor, adică ocrotirii, ce li acordau ei prin solirile lor cătră Dumnezeu, treceau numele și zilele de comemorare ale sfinților în un catalog propriu al sfinților, în diptihele

sfinților (Δίπτυχα), numite așa fiindcă listele se compuneau din două table ce se închideau una în alta; din aceste diptihe se formară calendarele sau calendariile bisericești (Ἡμερολόγια, calendaria); deasemenea se onorau oasele sfinților și pe momintele lor se clădiau biserici sau se aduceau chiar osemintele lor în bisericile nou zidite și se așezau aici. Aceasta se făcea așa de regulat, că în curând fu uz a nu se consacra biserici fără relicvii de ale sfinților. Iar între sfinți (ἅγιοι) se numără în Periodul II pelângă profeți, apostoli, sf. Fecioară Maria, nunumai martirii, ca în Periodul I, ci și bărbați pioși mai însemnați, cari s'au săvârșit cu pace, afară de aceea acum venerarea martirilor, ca și a acestor bărbați pioși, din locală ce era mai înainte, deveni din ce în ce mai universală, adică pecând ei mai înainte erau venerați cu sărbări numai în bisericile din patria lor, acum li se aducea venerare tot mai mare în biserica întreagă. Sfinților li se atribuiu multe minuni săvârșite de ei atât în viață cât și după moarte, dar nicidecum toate cele despre care narează aghiografii lor posteriori. În timpul următor, după sf. Fecioară Maica Domnului, sfinții se deosebiră la Răsărit în categorii și trepte speciale așa: profeți, apostoli, ierarhi, acești din urmă numiți și: „Cei dintru sfinți Părinții noștri (οἱ ἐν ἁγίοις πατέρες ἡμῶν)“, martiri și mărturisitori, mari matiri (Μεγαλομάρτυρες), sfințiți martiri (Ἱερομάρτυρες), cuvioși martiri (Ὀσιομάρτυρες), adică martiri din cinul monahal, sfinți simplu (ἅγιοι), sfinți sfințiți (ἅγιοι ἁγιασμένοι), cuvioși (ῥοιοι), adică sfinți din cinul monahal, acești din urmă numiți și „Cuvioșii părinții noștri (οἱ ῥοιοι πατέρες ἡμῶν)“, în fine „Drepți (δίκαιοι)“, adică sfinți de treapta a doua. La Apus, în timpul următor sfinții se împărțiră mai întâi în sfinți propriu ziși (Sancti), cari trebuiau a fi venerați pretutindenea și în fericiți (Beati), cari puteau fi venerați în o localitate. Dar termenii „Sfânt“ și „Fericit“ (μακάριος, beatus) deveniră și titluri onorifice obișnuite, în special pentru episcopi și preoți, iar titlul „Cuvios“ se da în special monahilor și monahielor în viață precum și după moarte; dimpotrivă termenul „Sfinți“ ca numire obișnuită a tuturor creștinilor, viețuitori în comuniune cu biserica, nu mai era în uz încă, din epoca cea mai veche de după apostoli, ci creștinii se numiau încă numai „Credincioși (πίστοι, fideles)“.

Cultul sfinților va fi fost la mulți păgâni, cari îmbrățișară creștinismul, o compenzare binevenită pentru cultul ce ei aduceau mai'nainte eroilor; dar cultul sfinților nu s'a născut din acesta, sau nu

e justificat din motivul acestuia, cum ar voi să ne facă a crede unii istorici moderni, cari înlocuiesc istoria bisericii cu „Istoria Religiunei”.

§. 100. Uzul icoanelor și venerarea lor.

Ca obiecte sacre și ca podoabe ale bisericilor s'au întrebuințat în acest Period foarte mult icoane religioase. Unele din acestea fură pictate pe pânză sau pe lemn, unele pe pereți, unele chiar brodate în țesături¹, unele practicate pe ziduri sau pe parchete ca mozaic (*Μοσαϊσμός*, opus musivum, musiu, o pictură pe muri sau pe parchete, produsă prin fixare de corpuri solide în diferite culori, ca pietre, sticle, bucăți de lut, unele lângă altele). La sfârșitul Periodului I intrară în uzul bisericii întâi chipuri simbolice, apoi și tablouri, ce reprezentau persoane sacre sau fapte din istorie, dar aceasta se făcea încă foarte izolat și nu fără opoziție, cum nu se putea altfel, fiind dat că un mare număr din creștinii primari erau de origine iudaică și mențineau uzurile primitive chiar în timpul posterior, până târziu în sec. 5. Un sinod ținut în Spania la Elvira (Illiberis, Eliberis) în 306 sau chiar în 300 decretă să nu se vază pe murii bisericilor icoane, și chiar Euseviu din Cesaria Palestinei, istoricul bisericesc († pela an. 340) contemporan mai tânăr cu sus zisul sinod, a fost unul din bărbații, cari considerau icoanele religioase ca o datină păgână². Dar din cele zise se vede, că atunci uzul acesta începea deja a se întinde și spre sfârșitul sec. al 4-lea el era bine răspândit, deși încă tot nu lipsiau bărbați, cari dezaprobau cu totul acest uz sau cel puțin îl considerau cam periculos. Unul din adversarii cei mai porniți ai icoanelor religioase chiar la sfârșitul sec. al 4-lea fu Epifaniu, Părinte bisericesc († 403); el de asemenea era din Palestina și, cum spun unii scriitori posteriori, era iudeu din naștere și muri ca mitropolit de Salamina sau Constanța, capitala Ciprului. În aversiunea lui contra icoanelor, el

¹. Asteriu, episcop de Amasia (sfârșit. sec. 4), raportează că pe toga unui senator era brodată complet viața Mântuitorului. Comp. Bréhier, *La Querelle des Images* Paris 1904, pag. 5. Charles Diehl, *L'Art Byzantine*, Paris 1910 pag. 248, citează o relație identică a lui Teodorit, episcop de Cir (N. Tr.)

². Constanța, sora lui Constantin cel Mare, întrebă pe Euseviu despre icoana lui Hristos și el îi răspunse că asemenea icoane sunt un uz păgân. În istoria lui bisericească Euseviu e just că vorbește despre o pretinsă statuă a lui Hristos din Paneas sau Cesaria lui Filip, ce i-ar fi ridicat-o aici, ca în locul ei de domiciliu, femeia pe care Hristos a vindecat-o de curgerea sângelui: totuș Euseviu zice, că aceasta e numai o legendă, și chiar dacă faptul ar fi dovedit, femeia aceea era din păgâni.

a mers așa de departe, că odată în o călătorie aflând la ușa unei biserici un tablou religios pe pânză l-a luat, l-a rupt în bucăți și l-a dat unui servitor al bisericii, ca să înfășure cu el un mort. Dar în sec. al 5-lea și al 6-lea uzul icoanelor se răspândi pretutindenea și află tot mai mulți partizani, excepție de biserica nestorianilor, care și în acest punct voia să apară că menține uzul vechiu și făcea opoziție. Ba la sfârșitul Periodului II exista la Răsărit și un cult al icoanelor, în care creștinii arătau venerarea persoanelor repezintate pe icoane, prin plecare înaintea lor, prin sărutare, tămâiere, aprindere de lumânări etc. La Apus se pare că venerarea icoanelor încă nu a fost în uz la sfârșitul Periodului, dar și aici icoanele erau foarte răspândite, deși încă pela an. 600 se află aici un episcop contrar icoanelor, anume Seren de Marsilia, pecând Grigoriu cel M. († 604) era partizan fervent al icoanelor, privind icoanele ca mijloc de intuiție religioasă și ca biblia săracilor și a laicilor (biblia laicorum et pauperum). Chiar la Răsărit icoanele erau la început numai monumente religioase și mijloace de intuiție, tocma mai târziu începù aici, deși în o evoluție cu totul naturală, a fienerate persoanele sau evenimentele sacre, ce erau reprezentate pe icoane. Dar deși în Periodul II icoanele religioase intrară în uz în biserica întreagă, totuș creștinii aveau încă continuu oroare de statui, căci acestea erau prea vii amintiri de idolii Grecilor și Romanilor; această oroare în biserica de Răsărit, mai conservativă, nu putù fi înăbușită nici în timpul posterior, dar în Apus chiar de acum apar alături cu icoanele religioase și diferite statui.

Persoanele sacre fură reprezentate pe icoane de predilecție cu simbolele lor caracteristice, așa dintre cei 4 evangheliști Matei, care începe evanghelia lui cu genealogia umană a lui Hristos, fù pictat cu un om lângă el, Marcu, care narează întâi despre Ioan Botezătorul, cel ce strigă în pustie ca un leu, fù pictat cu un leu lângă el, Luca, care începe cu istoria preotului Zaharia, celce era de rând în serviciul templului, fù pictat cu un vițel de jertfă lângă el, iar Ioan, care se ridică cu mintea la regiunile cerești ca un vultur cu sbor înalt, fù pictat cu un vultur lângă el. În sfârșit spre a arată că acestea sunt alegorii, sau că sunt cele 4 figuri, în care apar heruvimii cu aripi la Ezechil și în Apocalips, fură adăugite aripi și omului, leului și vițelului. Persoanele sacre sau mai însemnate obținură deasemenea pe imagini în jurul capului și uneori în jurul întregii lor persoane au-

reala sau nimbul în formă de cerc. Atari aureole sau nimburi puneau chiar păgânii la chipurile zeilor sau ale împăraților lor.

§. 101. Venerarea relicviilor sau a sf. moaște.

Pelângă imaginile de lucruri, de istorii și de persoane sacre, de timpuriu au fost obiecte foarte agreate și venerate în biserica sf. relicvii (λείψανα, reliquiae, rămășiți, moaște). Astfel erau mai întâi rămășițele pământești ale persoanelor sacre, oasele lor. Încă din prima epocă a bisericii creștine, oasele apostolilor și ale martirilor erau păstrate cu mare cinste. Smirnenii curând după ce Policarp, episcopul lor, muri martir (-† 155), au scris că pentru ei oasele și cenușa lui sunt mai de preț decât aurul și pietrele scumpe și că se adună în fiecare an la mormântul său, spre a-l venera. În Periodul II venerarea relicviilor sfinților și ale martirilor luă un avânt mai mare. Așa chiar Constantin cel Mare așază în bisericile construite de el oseminte de-ale apostolilor și altor sfinți¹. Mai târziu deveni datină generală a scoate osemintele sfinților din mormintele lor și ale așeză în biserici, așa că în sfârșit biserica stabili regulă, de a nu se mai putea consacra biserici, în cari n'ar fi puse oseminte de-ale sfinților; cu un zel escesiv se căutau acestea, ba încă unii creștini vedeau în orice mormânt, chiar necunoscut de ei, un mormânt de martiri și-și procurau sf. moaște din el sau zideau de-asupra lui o capelă sau altar; deaceia biserica trebui să interzică atare abuz. Ipocrișii, lacomi după câștig, traficau și cu relicvii, ducând în alte părți de vânzare ca sf. moaște oseminte furate de prin cimitire; din această cauză canoanele precum și legile politice au trebuit să ia măsuri contra unor astfel de oameni, cari erau mai ales monahi vagabonzi. Chiar și prin case creștinii țineau de predilecție relicvii sacre. Pe lângă osemintele sfinților creștinii păstrau cu venerație și mare evlavie chiar obiecte, ce fusese în contact cu persoanele sfinte. La aceasta a dat ocazie mai întâi lemnul crucii, pe care a pățimit Hristos și pe care toți credeau că-l posed în Ierusalim. Dela jumătatea sec. al 4-lea avem și informații despre aflarea crucii. Așa mai întâi Ciril sau Chiril din Ierusalim atestă în „Catihezele” sale pela an. 345 că lemnul crucii

¹. Teofan, cronicarul bizantin, raportează că în an. 551 la înnoirea bisericii sf. Apostoli din Constantinopole au fost aduse în ea pe un car de aur, împodobit cu pietre scumpe, moaștele sf. Apostoli Luca, Andrei și Timotei (N. Tr.).

există în Ierusalim și că părți din el se distribuiau în toată lumea; tot acest învățator bisericesc atestă pela an. 351 în epistola lui către împăratul Constanțiu că lemnul crucii s'a, aflat în timpul acestui împărat, dar autori moderni pun în dubiu autenticitatea zisei epistole; apoi Ambrosiu în an. 395 atestă acelaș fapt; după el mai mulți alții narează, că în an. 326 Elena, muma lui Constantin cel Mare, ordonă a face săpături la locul Golgota ca să caute crucea lui Hristos și cu această ocazie s'au aflat 3 cruci; crucea Mântuitorului s'a putut distinge îndată de celelalte două prin minunile ce făcù. Impărăteasa Elena o împărți în două părți, puse jumătate în biserica Invierii zidită de fiul său în Ierusalim, iară cealaltă jumătate o trimise fiului său, care porunci să o așeze în statua lui din Constantinopole¹. Lemnul crucii păstrat în Ierusalim fù obiect de venerație generală și mulți creștini pioși, cari mergeau la Ierusalim, solicitau a li se da din el câte o părticică orcât de mică. De aici provin numeroasele părticele din crucea Domnului, ce sunt răspândite în toate părțile lumii creștine. Lemnul crucii căutat, păstrat și venerat cu atâta pietate, a dat apoi altora motiv a căuta veșminte deale Domnului, deale Maicei sale, deale Apostolilor, martirilor și sfinților, precum și obiecte de cari s'au servit sau prin cari au pățimit ei, și alte asemenea lucruri. Unii credeau că au și aflat în realitate atari obiecte. Astfel la osemintele Apostolilor, martirilor și ale sfinților s'au mai adăugit și alte obiecte, ce se păstrau prin biserici și prin case ca relicvii deale lor și erauenerate ca și osemintele sfinților². Dar cu ele se făcea adesea și abuz, de aceea păstorii bisericești combătură acest abuz, iară canoanele și legile de ștat il reprimară. Despre aceste relicvii sacre se istorisesc minuni ca și despre lemnul crucii; totuș în Periodul II nu se vād încă menționate unele minuni ale relicviilor, despre cari avem știri mai târzii; așa la Răsărit încă nu se știe că din trupul sf. Dimitrie, celebrul proconsul și martir Tesalonicean depe timpul lui Diocletian, izvorește mir (Μύρον) bine mirositor și tă-

¹ Apocriful sirian cu titlu „Doctrina apostolului Adeu“ (Addai), dă relație că crucea s'a aflat de o soție a împăratului Claudiu (31—54), convertită la creștinism de apostolul Petru. Zahn afirmă că acest apocrif e scris pela an. 280, iar Lipsius (1892) contemporan mai în vârstă cu Zahn, susține că apocriful n'a fost scris înainte de an. 360.

² Așa d. e. la Roma de pela jumătatea sec. al 5-lea se păstrează lanțul cu care apostolul Petru a fost legat în temniță din porunca lui Irod Agripa și în cinstea lanțului s'a zidit pe culmea Eschilin o biserică, ce există azi, numită: „S. Petrus in Vinculis“ (N. Tr.).

măduitor ; tot așa la Apus încă nu se știa istoria despre Ianuarium, martir și episcop din Italia de sud, executat în aceeaș persecuție și anume că sângele său închiegat, ce se păstră în două sticluți, deveni iarăși licvid ; după știri din un timp posterior aceasta se întâmplă decâte ori una din sticluți se atinge de capul sfântului.

§. 102. Pelerinagii.

Încă Iudeii făceau pelerinagii și despre acestea avem exemple în T. V.

În biserica creștină deasemeni apar treptat pelerinagii sau călătorii spre închinare la Locurile Sfinte (*ἁδοιοπορίαι διὰ Προσκύνησιν*, peregrinationes sacrae) ; dar ele abia în Periodul II deveniră foarte obișnuite. Pelerinagiile erau călătorii prin locurile, ce se sfântiseră ca unele, în cari au viețuit sau au lucrat persoane sacre, sau ca unele în cari se aflau morminte ori relicvii de ale acestor persoane. Pelerinagii se făceau cu deosebire în Palestina la Ierusalim, Betleem, Nazaret și Capernaum, dar și pela biserici celebre ale Apostolilor, așa la Roma unde se aflau mormintele apostolilor corifei, deasemenea pela mormintele sfinților și ale martirilor. Primii pelerini creștini (*Προσκυνηταί*, locorum sanctorum visitatores), ce ni sunt cunoscuți, și anume pelerini la Ierusalim, au fost : Alexandru, episcop din Capadocia, care cu ocazia acestui pelerinagiu pela an. 213 deveni episcop de Ierusalim, iar pela 251 muri martir, apoi împărăteasa Elena pela 326 ; ea deasemeni a rămas în Ierusalim până la moartea ei (pela 330). Chiar Constantin cel Mare voi să facă un pelerinagiu la Iordan, spre a se boteză în el, dar n'a executat acest proiect¹. De atunci pelerinagiile deve-

¹. Deja din al 4-lea deceniu a sec. al 4-lea se află și descrieri ale Sfințelor Locuri, de către pelerini. Astfel e descrierea făcută de un închinător din Burdigala (Bordeaux) la Ierusalim în an. 333, apoi descrierea făcută de Ieronim, care a însoțit în un atare pelerinagiu pe matrona Paula și fiica ei Eustochion din Roma 385—386, de asemenea una dela sfârșitul sec. 4, făcută de Silvia (Aetaria), o călugăriță din Acvitania, cu titlu : *Peregrinatio Silviae*. Una din cele mai variate și mai solide descrieri a Sfințelor Locuri, e făcută în al 3-lea deceniu a sec. al 19-lea de Châteaubriand, cu titlu : *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, un volum de 563 pp. În acest volum e dată și descrierea făcută de pelerinul din Burdigala până la Ierusalim p. 461, precum și o disertație despre întinderea vechiului Ierusalim, pag. 473. Cu cetirea de descrieri ale Locurilor Sfinte se îndeletniceau și păturile de sus ale Neamului nostru încă din primul secol al organizării Țărilor Române. O atare descriere formează chiar capitoul final al culegerii de Vieți Sfinte, făcută în an. 1360 la Vidin prin îngrijirea și din porunca unei „Țarițe“ soție a lui Sracimir țarul Vidinului. Probabil această țariță este Anca, nume de formă sârbenscă a dom-

niră foarte obișnuite, dar și cu ele se făceau abuzuri. Nu numai teologi cu idei raționaliste, ca Vigilantiu (pela 400), ci chiar Părinți bisericești, nu erau de loc partizani ai pelerinagiilor, așa d. e. Grigoriu de Nisa († pela 395) se exprima despre ele cam astfel: Acești oameni ar face mai bine să rămână acasă și să-și cultive aici pietatea și moralitatea decât să plece în pelerinagii, în cari unii au pierdut virtutea. Ieronim deasemenea zice că un om poate fi tot atât de pios în Britannia ca și în Ierusalim și că cerul e deschis pentru el acolo ca și aici. Alții dimpotrivă recomandau pelerinagiile ca foarte salutare și aduceau dovezi că ele au efecte minunate pentru mântuirea sufletului. În special e celebră în această privință tradiția bisericească despre sf. Maria Egipteanca. Aceasta la vârsta de 29 ani, după ce viețuise 17 ani ca păcătoasă publică în Alexandria, alăturându-se de curiozitate la un pelerinagiu la Ierusalim, spre venerarea sf. cruci, prin o descoperire minunată a harului dumnezeesc se făcù aici penitență ferventă, iar apoi viețui ca atare 48 ani în pustia de peste Iordan, învrednicindu-se la sfârșit chiar de luminare dela Dumnezeu. Timpul în care a trăit ea nu e indicat precis. Unii zic că a murit încă în anul 321, ceea ce e un anahronism, alții cu mai multă probabilitate pun moartea ei în an. 421, în sfârșit alții, în 521 sau chiar în 621.

§. 103. Sărbătorile.

În Periodul acesta zilele, în cari se săvârșia cultul divin sau timpurile sacre deasemenea au mai sporit. Această sporire, așa cum o prezintăm aici, se făcù pentru unele din ele tocmai după începutul Periodului următor. Ce privește sărbarea lor, curând după începutul Periodului II, preceptul moral de a consacra Duminicile și sărbătorile bisericești meditației religioase și operilor carității creștine, iar nu lucrului pentru câștig, ajunse o lege riguroasă, confirmată și de stat. Chiar Constantin cel Mare ordonă a suspenda orice lucrări Duminica, permițând numai agricultorilor

Cum s'odice se lucru Duminica

niței Ana, fiica lui Alexandru Vodă Basarab, Domnul Țării Românești. Cf. Iorga, „Domnița Anca și Patronagiul ei Literar“ Academia Română, Secțiunea Istorică, ședința din 31 Octombrie 1924. Se înțelege de sine că această „Povestire despre Sfintele Locuri dela Ierusalim“ e în limba slavonă. În limba română a dat în 1896 o descriere a Sf. Locuri Dr Gherasim Timuș, episcop de Argeș (— 1911), care a fost la Ierusalim în 1895 (un mic volum de 264 pp). Cu deosebire interesantă e descrierea menționată aici mai sus, făcută de Ieronim în epistola sa 86. Cf. și Amédée Thierry, *La société chrétienne au IVe siècle*, Livre V și VI p. 181—290, op citat și aici mai sus pag. 197 not. 1. (N. Tr.).

a munci Duminica, dacă împrejurările agricole reclamau aceasta. Împărații de după el au dat în această privință legi mai riguroase interzicând orice lucru Duminica și sârbătoarea. Duminicile, sărbătorile mari și tot timpul Cincizecimii nu era permis a se profana prin teatre și petreceri, tot asemenea timpul postului și săptămâna Patimilor Domnului se petrecea numai în meditații religioase, în rugăciuni și penitență, chiar tribunalele erau închise, sclavii liberați dela lucrul lor și cei din închisori, deslegați de lanțuri. Ca sărbătoare peste săptămână rămase Duminica, dar la Răsărit Sâmbăta tot se distingea de celelalte zile de peste săptămână. La sărbătorile anuale din Periodui I adică la sărbătoarea Paștilor și a Rusaliiilor sau a Cincizecimii, ce erau sărbate pretutindenea, iară la Răsărit și la sărbătoarea Epifaniei sau Teofaniei, precum și la sărbătorile martirilor, atunci numai locale, se adăogiră acum multe sărbători nouă, între acestea, ca zile de pioasă amintire și zilele morții unor sfinți, cari n'au fost martiri, cum am observat încă mai sus; pelângă acestea, dinceince mai multe sărbători și zile de comemorare, la început locale și particulare, deveniră generale; iar în sfârșit fiecare zi din an deveni zi de comemorare, din care cauză caracterul de sărbătoare trebui rezervat numai zilelor comemorative de o importanță deosebită.

Paștile, ca sărbarea învierii Domnului, se sărbau totdeauna în prima Duminică după luna plină, ce urmează ecvinoptului de primăvară; așa eră decizia sinodului I ecumenic. Numai un mic număr de creștini din Asia, dar nu din Asia Mică, ci din așa zisul Orient, adică din Cilicia, Siria și Mesopotamia, mențineau încă și acum ziua de 14 Nisan, ca punct de orientare pentru sărbarea pashăi sau passah; acestia erau cvartodecimanii sau Τεσσαρεσκαιδεκαίται, adică partizani ai zilei de 14 Nisan, ziși și protopashiți (Πρωτοπασχίται adică partizani ai pashăi dintâi sau din Testamentul Vechiu), pentru care ei și acum erau excluși din comuniunea bisericii. Deși s'a dispus ca arhiepiscopul Alexandriei, ca celce avea reședința în Alexandria, vatra științelor astronomice, să facă cunoscut în fiecare an de mai'nainte prin arhiepiscopul Romei, ca primul în rang dintre episcopi, în ce Duminică aveau să se sărbeze Paștile, vedem însă că această dispoziție nu s'a observat, căci câtva timp la Răsărit și la Apus Paștile nu s'au sărbat în aceeaș Duminică, fiindcă ecvinoptul de primăvară se calculă diferit (la Răsărit în 21 Martie, la Apus în 19); Apusul cu Roma în frunte nu voră a urma calculul alexandrin, deaceea arniepiscopii Ale-

xandriei făceau cunoscut numai la Răsărit în ce zi vor fi Paștile după calculul lor prealabil, prin circulări anuale proprii, cu numele de epistole pascale sau epistole de sărbătoare (ἐπιστολαὶ ἑορταστικαί). Această diferență o suprimă abia la începutul sec. 6 Dionisiu cel Mic (Exiguus), cronolog occidental, un monah care viețuia în Roma și avea aici mare influență. Dionisiu în locul ciclului pascal de 84 ani stabili unul de 95 ani sau de 19 ani, ce în urmă fu adoptat și la Roma, așa că prin acest ciclu fu introdus și la Apus calculul pascal din Alexandria; deatunci Paștile se sărbară și în Roma, iar treptat chiar în tot Apusul în aceeaș Duminică ca și la Răsărit. În această privință la Apus există diferenți încă mult timp; așa Britanniî încă până în sec. 9 sărbară Paștile lor în alt timp de cât Anglosaxonii și ceilalți apuseni. Deslegarea totală dela început a postului în timpul Cincizecimii se menținū la Răsărit încă mai mult timp, iar la sfârșit biserica greacă o restrânse la săptămâna Luminată și la cea de după Rusalii (adică la săptămâna de după Duminica pogorării sf. Duh). În biserica armenescă postul fu dezlegat continuu dela Paști până în ziua Înălțării, dar săptămâna de după Rusalii era post la armeni.

Dela Paști până la sfârșitul săptămânii de după Rusalii se citea în biserică evanghelia lui Ioan; iar din Apostol se citea la Răsărit dela Paști până la Rusalii Faptele Apostolilor, ce încep cu evenimentele Înălțării Domnului și ale Pogorării sf. Duh, la Apus pelângă Faptele Apostolilor se citea din epistolele catolice și din Apocalips.

• Curând după începutul acestui Period Epifania sau Teofania (τὰ ἐπιφάνεια sau τὰ θεοφάνεια, sărbătoarea Arătării Domnului), despre care știm că mai'nainte se sărba numai la Răsărit, fu sărbată și la Apus, anume tot la 6 Ianuarie; dela an. 360 chiar e pomenită expres aici. Dar pelângă ea, încă din prima jumătate a sec. al 3-lea și anume încă dela 336 aflăm la Apus pomenită ziua Nașterii lui Hristos, deci desigur și sărbătoarea Nașterii la 25 Decembrie, când Romanii păgâni aveau sărbătoarea solstițiului de earnă, „Brumaliile, dies natalis invicti Solis”, „ziua nașterii Soarelui biruitor” al naturii, iar creștinii sărbau ziua nașterii lui Hristos „Soarele biruitor al dreptăței” (Malah. 4, 2). La Apus în sărbarea Teofanei se glorifică acum mai ales închinarea magilor, reprezentați ca 3 regi, așa că această sărbare se mai numi sărbătoarea celor 3 regi. La Răsărit sărbarea Nașterii Domnului la 25 Decembrie nu eră cunoscută din început: tocma Grigoriu de Niazanz (-| 390) și Ioan Hrisostom (-| 407) recomandară la sfârșitul sec.

4 sãrbarea Nașterii Domnului (τὰ χριστογέννα, natale Domini, nativitas Domini), ca o sãrbãtoare aparte; în consecințã aceastã sãrbãtoare fu introdusã mai întâi în biserica de Constantinopole, scaunul episcopal al acestor doi ierarhi, apoi curând și în tot Rãsãritul. Acum 6 Ianuarie fu consacrat la Rãsãrit numai amintirii botezului lui Hristos și astfel aceastã zi se numi și sãrbarea Botezului (ἡ βάπτισις) sau sãrbarea Luminãrei (τὰ φῶτα, luminile), cãci botezul se numiã și luminare. Dar armenii nu adoptãrã 25 Decembrie ca datã pentru sãrbarea Nașterii Domnului, ci menținurã vechiul uz, a sãrba la 6 Ianuarie atãt Nașterea cât și Botezul Domnului, cum fac pãnã azi. Spre imitarea vechiului uz bisericesc din timpul dela Paști, în pãrțile bisericii, unde Nașterea și Botezul Domnului furã introduse ca douã sãrbãtori deosebite, se deslegã complet postul în timpul dintre ambele sãrbãtori și tocma în ajunul Botezului era post (numit *πρὸς μολὴν*, perseveranțã, vigilia, veghiere de noapte, pentru cã creștinii din biserica vechie asistau cu perseveranțã la serviciul divin din noaptea spre Botez), pecãnd armenii, cari sãrbau Teofania, dezlegau postul prin o sãptãmãnã dupã ziua Teofaniei. În sec. al 4-lea se sãrbã încã și ziua Tãierii împrejur a Domnului la 1 Ianuarie, ca ziua 8 dupã Nașterea, cum și ziua Înãlțãrii Domnului, ce poate sã fi fost sãrbãtã încã mai dinainte, dar tocma acum e pomenitã, apoi și ziua Înțãmpinãrii Domnului sau a prezentãrii lui în templu (*ὑπαπαντή*, sau *ὑπαντή*, praesentatio în templo) la 40 zile dupã Naștere. La Apus aceastã zi era consacratã mai mult Maicii Domnului, ca sãrbarea purificãrei sf. Maria (festum purificationis), fiindcã sf. Maria prezentãnd pe Hristos în templu a adus și sacrificiul ei pentru purificare; aceastã sãrbãtoare se prãznuieã aprinzãnd multe fãclii, de aici vine numele ei de festum luminum, festum candelarum; dar tocma Iustinian proclamã în an. 542 sãrbarea Intimpinãrii Domnului prin o lege proprie ca sãrbare obligãtoare pentru toți creștinii. Se mai sãrba dela sec. al 5-lea Schimbarea la fațã a Domnului (*Μεταμόρφωσις*, clarificatio, transfiguratio) și 9 luni înainte de Nașterea Domnului, sãrbarea Bunei Vestiri adusã sf. Fecioare de Arhangelul Gavriil, care-i spuse cã va naște pre Messia (*εὐροτή τοῦ εὐαγγελισμοῦ*, festum annuntiationis); în Siria din sec. al 5-lea se sãrbã ziua Adormirii sf. Maria (*εὐροτή τῆς κοιμήσεως* festum dormitionis), numitã și sãrbãtoarea luãrii sale în cer (*εὐροτή τῆς αναλήψεως*, festum assumptionis); la sfãrșitul sec. al al 6-lea împãratul Mauriciu (582—602) dãdu o lege prin

care această sărbătoare deveni obligătoare pentru toți creștinii. Dela sec. 5 deasemenea intră în uz sărbătoarea arhanghelilor Mihail și Gavril, spre lauda cetelor îngerești. Intre sărbătorile sfinților aflăm în biserica greacă încă din sec. al 4-lea sărbătoarea „Tuturor Sfinților“; ea se sărba în prima Duminică după Rusalii, pentru care aceasta se numi „Duminica tuturor sfinților“; în biserica de Apus însă dela an. 610 această sărbătoare fù sărbată la 13 Mai mai întâi în Roma, iar dela sec. al 9-lea, în tot Apusul, dar acum ea nu se mai sărba la 13 Mai, ci la 1 Noemvrie. În sec. al 4-lea era răspândită în întreaga biserică sărbătoarea nașterii și tăierii capului sf. Ioan Botezătorul, această din urmă sărbată cu post ca zi de întristare, deasemenea sărbătoarea apostolilor corifei Petru și Pavel, la Răsărit încă și sărbătoarea Macaveilor, originară din T. V., sărbătoarea celor 40 martiri și alte sărbători ale martirilor. La sfârșitul sec. al 6-lea e pomenită la Apus sărbătoarea aflării sf. Cruci, la 3 Mai; dar și la Răsărit se serbă încă din sec. al 4-lea la 14 Septemvrie sărbătoarea sf. Cruci (σταυρώσιμος ἡμέρα) tot în amintirea aflării sale; mai înainte nu eră de tot sigur când începù a fi sărbată această sărbătoare, dar acum e pe deplin stabilit.

Sărbătorile mai mari potrivit uzului din T. V. obținură a 8-a zi o serbare de încheiere, o după serbare sau sfârșit al sărbării, odovania sărbării, numită la Greci ἀπόδοσις, iar la Latini Octava.

La început anul bisericesc începea la Răsărit din Duminica Paștilor. De atunci începea și citirea mai exclusiv din evanghelia lui Ioan și din Faptele Apostolilor, după care dela Duminica tuturor Sfinților urmă cetirea evangheliei lui Matei și întâi a epistolei către Romani apoi a celor către Corinteni, iară dela 14 Septemvrie, cel puțin decând în această zi se serbă sf. cruce, se citea evanghelia lui Luca și întâi epistola către Galateni, apoi cea către Efeseni, în sfârșit dela începutul paresimii (Τεσσαρακοστή) adică a postului Paștilor se citea evanghelia lui Marcu și epistola către Evrei. La Răsărit această rânduială se menținù și mai târziu, când anul bisericesc începù la 1 Septemvrie, odată cu anul civil.

Duminicile de peste an se numiră dela șirul succesiunii lor după Rusalii, așa Duminica 1, 2, 3 (etc.) după Rusalii, sau se numiau dela pericopa evangheliei citită în ele, d. e. Duminica fariseului și vameșului etc. La Apus anul bisericesc începea dela Nașterea Domnului, cum începea și la nestoriani, iară Duminicile, precum și săptămânile următoare se numiră la Apus adesea dela cuvîn-

tele cele dintâi ale cântării începătoare (Introitus), ce eră fixată în Duminica respectivă, așa d. e. Duminica „Esto mihi“, Duminica „Invocabit“, Duminica „Reminiscere“, Duminica „Ocul“ etc.

În biserica armenească, Teofania, Paștile și Rusaliile se sărbau totdeauna în aceeași zi ca și în biserica greacă, nu totastfel însă alte sărbători; apoi unele sărbători ale Domnului și ale sf. Mariei se strămutau în Duminica precedentă sau în cea următoare, când ele cădeau într'o zi de peste săptămână; dimpotrivă sărbătorile îngerilor și ale sfinților se strămutau de predilecție în Sâmbăta precedentă sau în cea următoare, fiindcă Sâmbăta la Răsărit era privită ca zi de sărbătoare secundară, mai puțin însemnată de peste săptămână. În sfârșit precum în biserica grecească se afla sărbători, ce n'au fost adoptate în biserica armenească, astfel în această biserică s'au introdus sărbători, ce nu existau în biserica grecească.

§. 104. Posturile.

Foarte de timpuriu posturile ajunseră în biserică la importanță între timpurile sacre ale ei; numai că însemnarea posturilor era diametral opusă cu însemnarea sărbătorilor, căci sărbătorile sunt zile de veselie, iar posturile, timp de întristare; în consecință posturile se și petreceau în abstenență și penitență, precum și în rugăciune cu plecări de genunchi, ce din această cauză obținură la Greci și numele de metanii „μετάνοια“, pecând în sărbători chiar se interzicea postul și metaniile.

Zile de sărbătoare la Răsărit eră Duminica și în al doilea rând chiar Sâmbăta; deaceea în întreaga biserică nu eră permis a posti riguros și a face metanii Duminica, chiar în postul Paștilor, în opoziție cu maniheii, cari postiau Duminica; apoi, exceptând Sâmbăta cea mare sau Sâmbăta săptămânii Patimilor, eră interzis la Răsărit a posti și a face metanii și Sâmbăta, în opoziție mai ales cu marcioniții, cari postiau Sâmbăta și deaceea se numiau uneori și sabatiști. La Apus Sâmbăta nu avea însemnare de sărbătoare secundară peste săptămână și tocma în acest Period ea deveni zi de post în general, ca ziua amintirii de zăcerea Domnului în mormânt.

La Răsărit Miercuria și Vineria continuară a fi zile de post peste săptămână, iară la Apus Miercuria încetă treptat a fi zi de post, fiind înlocuită cu Sâmbăta; despre aceasta răsăritenii reproșară mai târziu apusenilor, fiindcă în vechile canoane, zise apostolice, pe cari răsăritenii le respectau, eră interzis a posti

Sâmbăta, și Răsăritenii vedeau în noua practică a Apusenilor o călcare a acestor vechi regule bisericești, ce se atribuiau indecomun înșiși Apostolilor.

Ce privește timpurile de peste an, în cari se postia, apoi postul Paștilor adică postul înainte de Paști rămase și acum în uz în biserica întregă ca post principal. Pelângă aceasta erau zile de post și ajunurile (*παραμοναι*, vigiliae) altor sărbători mari ca o pregătire spre a le sârba cu vrednicie, așa ziua dinainte de 6 Ianuarie, iar mai târziu și cea dinainte de 25 Decembrie, deasemenea și ziua dinainte de sf. apostoli Petru și Pavel, ca sărbarea Apostolilor corifei, în sfârșit, ziua dinaintea Adormirii Maicii Domnului, după ce s'a introdus această sărbătoare. Din aceste zile de post se formară apoi la Răsărit: postul dinaintea Nașterii Domnului, ca a doua pasesime (*τεσσαρακοστή*, Quadragesima) sau ca postul apostolului Filip, fiindcă începe din ziua pomenirii lui, apoi postul dinaintea sărbătorii sf. apostoli Petru și Pavel, ca a treia pasesime (*Τεσσαρακοστή*, Quadragesima) și în sfârșit postul dinaintea Adormirii Maicii Domnului, ca partea a doua sau ca completarea pasesimii a treia; căci a: doua așa zisă pasesime sau postul Nașterii Domnului se desvoltă ca post în adevăr de 40 zile sau de aproape șase săptămâni, iar a treia pasesime sau postul sf. Petru și Pavel, ce începe Luni după Duminica tuturor Sfinților, mobilă ca și Paștile, și Rusaliile, și durează până în ziua de sf. Petru și Pavel, deci variind în lungimea lui, era ca atare împreună cu postul de două săptămâni al Adormirii Maicii Domnului, ca completare a lui, câteodată mai lung de 40 zile, câteodată mai scurt.

La Apus dela sec. al 5-lea după săptămâna a patra înainte de Nașterea Domnului începea a fi post câte 3 zile (Miercuria, Vineria și Sâmbăta) în săptămânile următoare și acest post se numi „Postul înainte de venirea Domnului”, „jejunium adventus Domini” sau simplu „Adventus”. Tot la Apus fiecare anotimp se începea cu un post de trei zile, adică Miercuria, Vineria și Sâmbăta din săptămâna respectivă; acest post se numi „jejunium quattuor annitemporum” sau „jejunium quatembrale”, „postul celor patru anotimpuri”. În jumătatea a doua a Periodului, apusenii postiau 3 zile și înainte de Înălțarea Domnului, spre a se pregăti cu vrednicie pentru această sărbătoare, post ce rămase la Răsărit exclus chiar pentru că aici timpul dela Paști până la Rusalii se privia ca timp de bucurie neîntreruptă; aceste 3 zile s'au numit la Apus

„dies rogationum, zile de rugăciuni“, căci în ele să făceau procesiuni solemne cu rugăciuni.

Dar postul Paștilor, adică postul dinainte de Paști fu acum foarte prelungit; acest post era numit Țesaracosti chiar în sec. al 3-lea, cum atestă un document, negreșit suspect, anume omilia a zecea a lui Origen în Levitic, după traducerea incertă alui Rufin; însă e foarte sigur că chiar la începutul Periodului II conform canonului 5 a sinodului I ecumenic acest post purtă numele de „*τεσσαρακοστή*“, *quadagesima*“ (Patruzecime, paresime). El se numia astfel, fie spre a imita prin această numire postul cel de 40 zile a lui Hristos, fie în raport cu zăcerea lui Hristos în mormânt 40 de ore, în amintirea căreia va fi fost instituit acest post mai întâi, fie că acum preponderă credința, că pentru zăcerea lui Hristos în mormânt e cuviincios un post de 40 zile; cu toate acestea înainte de jumătatea Periodului nostru păresimile nu aveau la toți creștinii durata de 40 zile, ci în sec. al 2-lea unii postiau o zi, alții 2 sau 3 sau mai multe zile, iar în sec. al 3-lea cei mai mulți postiau o săptămână. În Periodul II această durată se părù insuficientă și la începutul sec. al 5-lea unii crezură că trebuie a posti 3—6 săptămâni, iar însfârșit 6 săptămâni întregi, mai vartos că șase săptămâni sunt echivalente cu 40 de zile. Dar la începutul sec. al 5-lea durata acestui post încă nu erà fixă, cum ne spune Socrat în istoria lui bisericască. Mai târziu durata acestui post se lungi dinceince în senzul unui post de 40 zile, dar în privința lui erà deosebire între Răsărit și Apus. Fiindcă în 6 săptămâni sunt 42 zile, iar Duminicile și la Apus nu se priveau ca zile de post, apusenii crezură că trebuie să postiască 6 zile pe săptămână, dar în 6 săptămâni erau 36 zile de post: deaceea la Apus, poate chiar supt Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (590—604), poate încă mai târziu în sec. 7, spre a completa numărul de 40 zile s'au adaus la cele 6 săptămâni încă 4 zile din săptămâna precedentă; astfel postul începea într'o Miercuri; această zi în timpul următor, iar pretutindenea dela sec. 11 primi numele „Miercuria cenușii“ („Dies cinerum“), pentrucă în ea se punea cenușă pe cap spre semn de penitență; unii istorici cred că Grigoriu II, episcopul Romei (715—721) din sec. 8 a adaus aceste 4 zile. La Răsărit domnià de mult în privința postului o părere mai riguroasă și mai perseverantă; deaceea la cele 6 săptămâni se adăugi aici a șaptea săptămână; la aceste 7 săptămâni se adăugi mai târziu încă o săptămână precedentă de abstenență

de carne, numită săptămâna brânzei sau și săptămâna albă, căci în ea se mânca brânză, unt și ouă, iar nu și carne. Acum unii calculau că cu săptămâna brânzei postul durează opt săptămâni, dar că Duminicile și Sâmbetele nu trebuie numărate la zilele de post, și astfel în fiecare săptămână ar fi 5 zile de post, în total $5 \times 8 = 40$ zile de post. Alții dimpotrivă nu calculau săptămâna brânzei și săptămâna Patimilor la postul Paștilor propriu zis, ci considerau săptămâna brânzii ca o pregătire spre acest post, iară săptămâna Patimilor ca o săptămână mare de post deosebit, ce urma după paresime; astfel pentru postul Paștilor propriu zis rămâneau numai 6 săptămâni; dar acestea făceau 42 de zile, deci spre a avea tocmai 40 de zile și a ținea astfel cont exact de idea postului de 40 de zile, se scăzută Duminica Stâlpărilor și Sâmbăta dinaintea ei, a lui Lazăr, ca deosebite zile de sărbătoare și de tranziție.

În opoziție cu așa zisa paresime a doua și a treia, adică cu postul Nașterii Domnului și cu postul sf. Apostoli și cu postul Adormirii Maicei Domnului, postul Paștilor sau mai corect postul dinaintea Paștilor se numi și paresimea întâi sau cea mare, postul mare. Toate Sâmbetele din acest post, primiră la Răsărit o însemnare deosebită ca pregătiri pentru Sâmbăta din săptămâna Patimilor, pentru „Sâmbăta cea mare”, ziua comemorativă a Sâmbetei în care Hristos zăcū în mormânt și după trecerea căreea înviă biruitor; ele fură consfințite speranței în fericita înviere a morților. Prima Sâmbăta din postul mare fu rezervată amintirii martirului Teodor Tiron sau Tiro (latinește), pentru că a introdus coliva (Κόλιβον sau Κόλιβα), ca hrană, ce la timp avea să feriască de un creștinism indiferent, iară totodată să aducă aminte de cuvintele; „Grăunțul de grâu de va muri multă roadă aduce” adică de fericita înviere a celor adormiți în credința în Hristos, pentru care se și întrebuiță la pomenirile morților; de aceea sărbarea Sâmbetei 1-a începe cu binecuvântarea colivii în seara precedentă. Sâmbăta a 2-a, 3-a și a 4-a sunt Sâmbete proprii ale morților, iară Sâmbăta a 5-a cu privighierea din seara precedentă fu consfințită Maicii Domnului, prin al cărei suflet trecū sabie la moartea Fiului său, însăfârșit Sâmbăta a 6-a fu consfințită amintirii lui Lazăr, prietenul Domnului, înviat de el puțin timp înainte de intrarea lui solemnă în Ierusalim, a cărei amintire se sărbează în Duminica Stâlpărilor, ce vine după această Sâmbăta. Cele 4 Duminici dinaintea săptămânei întâi a postului

mare cu cele 3 săptămâni, pe cari le cuprindeau ele, deasemenea au fost puse în raport cu postul următor. La Apus ultima Duminică din acestea (adică Duminica ce precedă direct Miercurea cenușii) primi numele nu tocmai corect aritmeticește de „Dominica quinquagesimae” adică „Duminica din timpul de 50 zile”, fiindcă precedă prima „Dominica quadragesimae”, iară Duminica penultimă primi în acelaș mod numele de „Dominica sexagesimae” adică „Duminica din timpul de 60 zile”, înfârșit Duminica antepenultimă primi deasemenea numele de „Dominica septuagesimae” adică „Duminica din timpul de 70 zile”, și Duminica dinaintea acesteia, numele de „Dominica ultima post epifaniam” adică „Duminica cea din urmă după Arătarea Domnului”; cu această Duminică se încheie seria Duminicilor numărate dela sărbătoarea Epifaniei, spre a începe apoi seria Duminicilor pregătitoare pentru sărbătoarea Paștilor. La Răsărit întâia Duminică din cele 4 dinainte de începerea postului primi numele dela pericopa evangheliei, ce se cetia în ea adică „Duminica vameșului și a fariseului”; la început în toate cele 3 săptămâni următoare nu eră post la Greci, ca un aviz contra fălirei fariseului că postește de două ori pe săptămână, dimpotrivă armenii, sirienii și haldeii postiau în ele, spre a imita postul ninivitenilor, pe cari profetul Ionă i-a îndemnat la penitență. Această diferență degeneră în timpul următor în o opoziție între Greci și armeni: aceștia numiau postul lor în chestiune în limba armenească veche aragiavore, iar în armeneasca nouă, arțivurț (precezător, prevestitor), deaceea și Grecii dădură timpului respectiv, în care ei în opoziție cu armenii nu postiau, numele de „arțivurion” (Ἀρτίβουριον), iară Românii numele de „hârț”.

De altfel relativ la ordinea postului de peste an, armenii cad de acord cu Grecii numai ce privește postul Paștilor; iară cât privește celelalte posturi, în Periodul acesta și în cel următor (III) ei au introdus încă 10 posturi peste an, unele de cinci zile, altele de șase, cele dintâi ca pregătire pentru sărbătorile ce aveau a se prăznuî Sâmbăta și pentru alte sărbători coordonate cu acestea, iară cele din urmă ca pregătire pentru sărbători mai mari, fie că ele să prăznuiau în ziua lor fixă de peste an, fie că se prăznuiau în Duminica ce le precedă sau li urmă imediat. Aceste 10 posturi sunt următoarele: 1. Șase zile înainte de Arătarea Domnului (Teofanie); 2. Cinci zile în săptămâna arțivurț, înainte de Sâmbăta lui Sergiu, martir foarte venerat la armeni,

clasificat în persecuția de supt Iulian Apostolul, și anume Sergiu stratilat sau guvernator militar (Σέργιος ὁ στρατηλάτης) din Cesaria Capadociei; 3. Cinci zile în prima săptămână după Rusalii; 4. Cinci zile înaintea sărbătorii lui Grigoriu Luminătorul, în săptămâna 4 după Rusalii; 5. Șase zile înaintea Schimbărei la față a Domnului în luna Iulie; 6. Șase zile înaintea Adormirii Maicii Domnului în August; 7. Șase zile înainte de Ziua Crucii în Septembrie; 8. Șase zile înainte de a doua sărbătoare a sf. Crucii, ce cade 2 săptămâni mai târziu și fu introdusă tocma în an. 636 cu ocazia aflării minunate pe muntele Varag sau Varac a unei părți din lemnul crucii lui Hristos, ce demult se credea pierdută; 9. Șase zile înaintea sărbătorii Hisnagat (sărbărea de toamnă), adică înainte de Intrarea în biserică a sf. Mariei ca pruncă în Noembrie, dar această sărbătoare luă ființă tocma dela Periodul III; 10. Cinci zile înaintea sărbătorii lui Iacov cel Mare (episcop de Nisibi † 338) în Decembrie.

La Răsărit postul era de așa fel, că creștinii nu mâncau nimic până spre seară, anume cel puțin până în ceasul al 9-lea, după calculul nostru până la 3 ore după prânz, iar în zilele de post mai riguros, până la apusul soarelui și atunci mâncau numai legume fără untdelemn și vin; dacă cineva în cursul postului mânca la timpul obișnuit, așa dar de mai multe ori pe zi legume cu untdelemn și vin, tocma mai târziu încă și pește, aceasta se privia ca o deslegare de post; ea se da pentru toți Sâmbăta și Dumineca, iară pentru bolnavi, lehuze și prunci și în celelalte zile peste săptămână. Dar armenii Sâmbăta și Dumineca în postul Paștilor mâncau și lapte și ouă; ei introduseră mâncarea de ouă și lapte și în ajunul Teofaniei și al Paștilor când amurgia. La Răsărit precum și la Apus, nu erau permise nunți nici chiar *sărbări bisericesti* cu o însămnare de veselie și chiar sărbările martirilor (numite zilele nașterii martirilor) erau amânate la Răsărit pe Sâmbătă sau Duminecă, iară la Apus numai pe Duminică; la Apus chiar exclamarea și cântarea „Aleluia אֱלֹהֵינוּ”, adică „Lăudați pre Domnul”, ce trecu din cultul Vechiului Testament în cel creștin și era în uz tot anul bisericesc, se omitea, nu tot așa la Răsărit; aici practica în chestie deveni mai târziu motiv de reproș în contra apusenilor. În postul mare, din cauza caracterului său pregătitor cetirile biblice se făceau și din Testamentul Vechiu, pentru caracterul său tipic și anume se citea din cartea Facerei. În săptămâna Patimilor, numită și „Săptămâna

mare" când se citea cartea lui Iov și a profetului Ionà, unii creștini nu mâncau nimic mai multe zile, unii, chiar toată săptămâna; Apusenii credeau că în timpul postului trebuie a se abține de regulă numai de carne, iar ouă și lapte li era permis încă de atunci a mânca și în post. Unii considerau ca mâncare de post și carnea de pasere și peștele. Pelângă aceasta Apusenii deosebeau zilele postului în zile de post propriu zise (dies jejunii) și în zile de abțință (dies abstinentiae); afară de săptămâna Paștilor, de Vineria și Sâmbăta din celelalte săptămâni ale postului Paștelor, de zilele de rugăciuni (dies rogationum) și de zilele postului cvatembral, cei mai mulți Apuseni priviau toate celelalte zile de post numai ca zile de abțință, ce steteau cu zilele de peste săptămână adică cu zilele de post propriu zise în acelaș raport, în care steteau la răsăriteni Sâmbetele și Duminiile din postul Paștilor cu zilele de peste săptămână adică cu zilele de post propriu zise din acel post. Dar în timpurile posterioare chiar la răsăriteni postul riguros fù înlocuit mai adesea cu așa zisa „Deslegare de post" pentru toate zilele de post, exceptând pe cele mai mari, și ea fù caracterizată cu numele de „Post". Alte uzuri din post, amintite mai sus s'au desvoltat *complet* în un timp posterior, anume în sec. al 7-lea și unele din ele poate chiar în sec. al 8-lea.

§. 105. Locurile de cult sau locașurile dumnezești.

Ca atari serviau mai întâi locașurile divine, numite *οικίαι κυριακαί* sau simplu *κυριακαί*, *οἶκοι θεοῦ*, domus Dominicae, domus Dei, mai rar temple, *ἀνάκτορα* (case domnești) aedes sacrae, aedes, templa, dimpotrivă ele se numiau cele mai adesea ori simplu biserici, *ἐκκλησίαι*, ecclesiae, pentru că în ele se adună comunitatea religioasă sau biserica. Încă pe timpul lui Diocletian se aflau biserici falnice pe cari el și coregenții săi au pus să le dărâme. Dar după ce creștinismul triumfă bisericile fură restaurate somptuos și în stil arhitectonic cât se poate mai splendid. Încă și unele temple frumoase ale păgânilor fură transformate în biserici creștine. Chiar Constantin c. Mare împreună cu muma lui Elena, stabilită dela 326 în Ierusalim, au zidit biserici în Ierusalim, Betleem, Antiohia, Tir, Constantinopole, Roma și în alte părți. Exemplul lor fù imitat de episcopi, magnați, cetăți și de împărații creștini de mai târziu, așa că pretutindenea domnia o emulație în a construi biserici mărețe, precum biserici episcopale,

ce mai târziu se numără la Apus catedrale și domuri (Domus), tot așa biserici parohiale, ce primără la Apus și numele „tituli”, fie căci ele aveau un titlu determinat, fie căci conferia clerului lor un titlu, iară la Răsărit ele se numără „ἐκκλησιαὶ καθολικαὶ” adică „biserici obștești”, „biserici ale comunităței”, „biserici publice”, deasemenea, biserici destinate ca monumente sepulcrale ale martirilor, pentru care se numiau martirii sau memorii (μαρτύρια, memoriae), în sfârșit și alte biserici particulare sau case de rugă (εὐκτήρια, oratoria), paraclise (παρεκκλησιαί), sau tot felul de capele, cum ele se numesc la Apus încă din vechime, dar cu deosebire în timpul modern. În construcții de bisericii Iustinian a produs la Constantinopole opere de o splendoare extraordinară. Încă înainte de el întâi Constantin c. Mare clădi aici o biserică sf. Apostoli, o biserică sf. Sofia, dedicată înțelepciunii (Ἁγία Σοφία) adică lui Hristos și o biserică sf. Mihail, cel puțin așa fû numită ea mai târziu, apoi împărăteasa Pulheria, soția lui Marcian în an. 457 construi o biserică sf. Maria în suburbia Vlaherne (Βλαχέρναι), ce fû numită și biserica Vlaherne¹; dar Iustinian construi în an. 537 o nouă biserică sf. Sofia în locul celei vechi, ce arse în an. 532². Un cutremur de pământ surpă în anul 557 noua biserică sf. Sofia, dar în an. 562 Iustinian o construi din nou și mai măreață. El crezû că cu construcția lui, ce acum e moschee la turci, a întrecut pe Solomon, care zidi templul din Ierusalim³. Iară bisericile onorau

¹. Personalul acestei biserici, ce se tot înmulți cu timpul, a fost redus în an. 612 de împăratul Eraciul la numărul de 12 preoți, 18 diaconi, 8 ipodiaconi, 20 ceteti, 4 cântăreți și 6 portari (N. Tr.).

². Biserica sf. Sofia, restaurată de împăratul Iustinian în an. 537 e descrisă de Procopiu, contemporan, în a lui scriere: „De aedificiis Iustiniani”, iară după surparea ei parțială în an. 557 și restaurarea din nou în an. 562 a descris-o în an. 563 Pavel Silentiarul în o poemă, închinată împăratului Iustinian. A mai descris-o și istoricul bisericesc Evagriu (N. Tr.).

³. Chiar în sec. 12 rabinul Veniamin din Tudela (Spania) scrie despre sf. Sofia cu un entuziasm naiv ca despre o minune. „Nimic în lume, zice el, nu egalează bogățiile din sf. Sofia. Ea este impodobită cu coloane de aur și de argint și e luminată cu policanđre de aceleași metale”. Stîlul ei arhitectonic e descris în „Les plus belles églises du monde, par l'abbé J. Bourassé, Tours, 1857 pag. 99 scv. Cf. și Hammer, Histoire de l'empire ottoman, traduites par Dochez, Paris 1844 Tome I pag. 241 s. Informații mai nouă și mai precise ne dă Charles Diehl în „Manuel de l'art bysantin, Paris 1910 pag. 144 scv. După Dehl, monumentul, afară de atriul sau de pridvor, are forma unui vast dreptunghi de 77 m. lung și de 71,70 m. larg. Deasupra vâstei nave centrale, la o înălțime de peste 50 m. dela sol se ridică o boltă enormă de 31 m. în diametru cu 24 ferești; spre răsărit și apus această boltă se reazămă pe două vaste semicupole, cari și ele la rândul lor se reazămă pe câte două cupole mai mici. Două bolte semieliptice umbresc naosul și la toate aceste bolto principale se alătură alte patru bolte mici pe

pe ctitorii lor nu numai înscriindu-le numele lor în diptihe (*Δίπτυχα*, liste scrise pe table ce se'nchidea una în alta), spre a-i pomeni la sf. slujbe, ci recompensau pe asemenea binefăcători prin rugăciuni continue pentru ei și prin acordarea unor prerogative, așa în special aceea de a participa la alegerea personalului ecle-siastic, care avea să serviască în bisericile respective. Insuș Ius-tinian a dat o lege, prevăzând că ceice construiesc biserici și le înzestrează cu toate cele necesare pentru întreținere să aibă drept a recomanda, sau cum se zicea mai târziu, a prezenta e-piscopului persoanele, ce el avea să consacreze pentru bisericile construite și înzestrate de ei. Acest drept trecea și la descen-denții sau moștenitorii legali ai ctitorilor, dacă ei îngrijiau pentru întreținerea bisericii și a clerului său. Ei primiră curând numele ctitori *κτήτορες*, patroni și astfel se născu dreptul de patronat în biserică. Deaceea Iustinian cu drept cuvânt se numește fonda-torul dreptului de patronat în biserică.

Bisericile construite din nou erau consacrate pentru scopul lor; acest act sacru se numia sfințire, inuagurare, înnoire (*ἡ ἀφιερωσις*, *τὰ ἐγκαίνια*), el se numia și intronizare, (*ἡ ἐνθρόνισις*, reflectând la sf. masă ca tronul lui Dumnezeu iară latinește: consecratio, sfințire, dedicatio închinare); actul acesta se săvârșia de episcopul lo-cului, iar uneori anume când era vorba despre o biserică episcopală, chiar de mai mulți episcopi vecini; el se săvârșia prin a-șezarea unei cruci după sf. masă, prin ungerea sf. mese, precum și a stâlpilor și murilor bisericii cu sf. mir ca și la taina hrismei, precum și prin punerea de sf. moaște deale martirilor sau sfinților în stâlpul sf. mese, dacă biserica nu era zidită chiar din capul locului pe mormântul unui martir sau sfânt în care caz se numia la A-pus confessio (mormânt al confesorilor); deaceea și altarul primi cu timpul forma unui sarcofag, sau a unui sicriu. Ziua în care s'a sfințit biserica era apoi sărbată în fiecare an, ca ziua hramului bisericii.

Bisericile se bucurau de așa venerație că unii intrau în ele numai desculți. Mulți sărutau pragurile sau ușorii când intrau în ele, iar alții, parchetul, când făceau metanii. Ostașii, chiar împă-rații intrau în biserică fără arme, sau lăsau armele în pridvor.

coloane svelte. Galerii spațioase, rezervate pentru femei se ridică pe laturile de jos ale zidirei etc. Cf. și „Biserica Ortodoxă Română“ pe an 1878 No. IX pag. 558. Zidirea bisericii sf. Sofiei a costat peste 36 milioane. Cf I. Par-gorie op. cit. pag. 86. Despre personalul acestei biserici la început, vezi mai sus p. 51 (N. Tr.).

Deasemenea se privia ca o mare lipsă de respect a scui-pă în biserică. În locul cel prea sfânt sau în altar nu era permis a intra nici unui laic, cu atât mai puțin femeilor, deoarece ele erau absolut excluse dela preoția propriu zisă; numai împărații, ca unii cărora li se atribuia un fel de preoție supremă, aveau drept a intra în altar, spre a aduce darul lor, precum și spre a se cumineca aici la o masă deosebită. Ceice se refugiau într'o biserică, s'au se apucau de sf. masă, se bucurau de regulă de dreptul de azil; acest drept fu de multe ori restrâns adesea chiar înfrânt. Bisericile aveau direcție sau „se orientau” mai mult dela apus spre răsărit (privind spre răsărit) și astfel au ramas uz constant la răsărit; totuș în Periodul II la răsărit și la apus erau biserici ce aveau direcție ca și cortul și templul T. V. dela răsărit spre apus, iar unele, dela miazănoapte spre miazăzi; această libertate în orientarea bisericilor domni continuu la apus.

§. 106. Arhitectura bisericilor. Impărțirea și întocmirea lor.

La construcția bisericilor creștine nu serviră de model în Periodul acesta templele păgâne, ci salele de recepție ale pațatelor imperiale, basilicile propriu zise, (*Βασιλικαὶ στοαί*, *Βασιλικαί*, basilicae), apoi și imitațiile lor, adică salele de recepții ale caselor în general, precum și salele de justiție și de piețe; cele dintâi se numiau basilici casnice, iară cele din urmă, basilici forense sau de judecări și de piețe; în toate acestea se puteau adună o mare mulțime de oameni; vechile temple păgâne nu aveau în interiorul lor încăperi pentru adunări mari de oameni și deci n'au fost tocma proprii a servi de modele pentru bisericile creștine. Dar un locaș divin al creștinilor trebuie să fe încăpător pentru o mare mulțime de oameni; deaceea el nunumai se compară cu o corabie ca și biserica, cea instituită pentru mântuirea oamenilor, ci partea locașului divin încăpătoare pentru mulțimea poporului se numește tocmai navă, corabie și ca navă sau corabie centrală se deosebește de celelalte subîmpărțiri ale lui, numite navă sau corabie laterală, longitudinală și transversală. Dela salele de recepție ale caselor, precum și dela salele de judecări și de piețe, ce li-au servit de model, locașurile divine primiau la apus numele de „Basilicae”, și deaici se derive cuvântul român „Biserică”. Bisericile în formă de basilice erau în planul lor dreptunghiulare, dar nu arare ori se uniau și cu o încăpere, navă sau corabie, trans-

versală, așa că planul lor primia forma de cruce; în lungimea lor erau despărțite prin 2 sau 4 șiruri de coloane în o navă sau corabie centrală mai înaltă și două sau patru nave laterale mai joase, cu ferestre cel puțin în murii superiori a navei centrale; în interior aveau tavanuri plane, ce spre ornamentare se divizau în câmpuri pătrate, mai adâncate sau erau fără tavanuri, în acest caz acoperământul stă liber peste spațiul interior al bisericii; navele se terminau cu o închizătură boltită în formă de semicerc numită scoică, firidă sau absidă, concha, absis sau absida, κόγχη, ἀψίς. Acoperământul de peste nave era plan, inclinat spre părțile longitudinale, sau în formă de culme și anume bifurcat peste nava centrală, sau în formă de șea, iară peste navele lăturașe, lăsat într'o parte ca un pupitru. Ca model, însă de rang secundar, pentru construcția bisericilor au servit și templele păgâne; bisericile construite în acest stil erau de regulă rotunde sau poligone; de construcția centrală se alipia de ordinar ca și la basilice un lungăreț pridvor pătrat (πρόναος, νάρδις, vestibulum interius)¹. În dezvoltarea ulterioară a stilului basilicilor creștine de formă longitudinală rotundă, apărură și basilici în formă de cruce. Luându-se de bază forma rotundă, plecă din ea brațele crucii în patru părți; rotunda, centrul crucii se încheia sus cu o cupolă sau boltă (θόλος, τροῦλλος, τροῦλλα, tholus), iară celelalte părți se acoperiau tot cu bolte sau cu un acoperământ plan; de aici se ivi stilul bizantin; el se numi astfel fiindcă provenia din Constantinopole, unde avea expresiunea lui cea mai perfectă în biserica sf. Sofia, zidită de Iustinian la 537 și restaurată la 562². Stilul arhitectonic, al cărui plan are la bază forma unei cruci bizantine sau grecești³, adică a unei cruci cu toate brațele deopotrivă (⊕), spre distingere de crucea latină, al cărei braț de jos e mai lung decât celelalte trei (⊥), se dezvoltă apoi mai mult la răsărit decât la apus, are însă și în Italia monumente somptuoase și splendide, ce s'au păstrat până azi, ca și bisericile în stilul basilicilor.

¹. Biserici și paraclise de tot mici, capele funerare și baptisterii se construiau în stil rotund.

². Cupola enormă a bisericii sf. Sofiei din cauza unui cutremur s'a surpat în an. 558. Atunci Iustinian a restaurat-o și mai măreț înălțându-o cu 6, m. 40 cm. mai sus decât cea anterioară și inaugurându-o la an. 562, după Malala, iară după Cronica Pascală în an. 563 Decembrie 24 (N. Tr.).

³. Numele de „Cruce grecească” nu trebuie luat aici în sez anticreștin, în care crucea grecească e un instrument de tortură în forma literei grece X, ci în sens creștin, în care crucea grecească este forma, ce crucea, semnul mântuirii, a primit în biserica grecească.

Ce privește distribuția interioară a bisericilor, intrai în biserică prin un pridvor, înaintea căruia se afla o curte fără acoperământ (*αΰθριον, τὰ πρόπλα, ἀδλή* atrium, vestibulum exterius, aula), încunjurată de regulă cu șiruri de coloane. În această curte și penitenții din clasa plângătorilor (*flentes*) și tot aici se află o fântână (*κρήνη, fons, cantharus*), din care luau apă pentru botez și unde și spălau mânele, ceice veniau la biserică spre a asista la leturghie, căci atunci primiau trupul Domnului în palmă. Din curtea neacoperită intrai în pridvorul acoperit, ce se numia și paradis (*παράδεισος, paradisus*) pentru că pe murii săi era zugrăvit de regulă paradisul; aici stă de obicei catihumenii și penitenții, cari trecuse prin clasa plângătorilor; tot aici se făceau și litiile (*λιτανεῖαι, λιταί*) la vecernie și la privighere, iar armenii făceau aci chiar vecernia. Când lipsea o capelă proprie în curtea bisericii, se află de obicei în pridvor și locul pentru botez Βαπτιστήριον, baptisterium, cu un bassin mare (numit la Greci *κολομβήθρα*, lac de cufundare, iară la Latini: piscina, lac de pește, dar și fons, fântână). Din pridvor intrai prin una sau mai multe uși (o ușă principală și două delaturi) în încăperea din mijloc sau în însăș biserica, ce se numia *ναός*, templu sau și *ναῦς*, navă, corabie, acest din urmă nume i se dă pentru că biserica era comparată de predilecție cu corabia lui Noe, cea izbăvitoare de pierzare. Nava era de regulă străbătută în lungime de 2 sau 4 șiruri de coloane, cum am amintit mai sus și astfel ea se împărția în 3 sau 5 nave aparte, având locuri separate pentru femei și bărbați. Adesea locul unde stau femeile era o galerie înălțată pe lângă zid împrejur, ea se numia biserica de sus (*τὰ ὑπερφά*) ocupând cele trei laturi ale bisericii. Locul despre scoică sau firidă ori absidă era ridicat și mergeai la el pe trepte. La Apus această parte ridicată se chiamă acum cor, iar în biserica veche se numia vima (*βήμα, suire, treaptă*) adică parte mai ridicată sau și soliu (*σολέα, σολεῖον*) adică scaun, locul scaunului. Aici lângă trepte steteau corurile (*οἱ χοροί, chori*) sau cetele clericilor inferiori, deasemenea ceteții și cântăreții¹, mai târziu steteau aici și corurile (*οἱ χοροί, chori*) sau cetele demnitarilor din suita episcopului și a împăratului, pentru care ca și pentru episcop se așezară aici mai târziu scaune, căci aici stă și episcopul când nu oficia la altar. Iar împăratul, ca „episcopul trebilor din afară ale

¹. Ca loc pentru cântăreți, vima se numia la Greci și *ψαλτήριον* adică locul odolilor, al cântărilor.

bisericii" (ἐπίσκοπος; τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας) avea locul destinat pentru el lângă „Episcopul trebilor dinăuntru ale bisericii”. Această parte a bisericii se prelungia apoi în o încăpere deosebită pentru sacrificiul leturghiei, numită sanctuar, altar, ce era separată de celălalt spațiu al vimei, adică de restul părții mai ridicate, prin o închizătură sau prin niște gratii nu prea înalte (κυκλίδες cancelli, grile).

În interiorul sanctuarului sau în altar πρεσβυτέριον, ἄγιον βῆμα, ἄγιον ἱερατεῖον, ἄδυτον, sanctuarium, altarium) în vechime intrai direct prin o singură ușă principală, ce se numia împărătească și în timpul săvârșirii actelor misterioase ale sf. leturghii se închi-dea cu o perdea (καταπέτασμα, παραπέτασμα, velum), iar indirect intrai încă prin două uși laterale, ce dă în câte o încăpere laterală (παστορόριον) din cuprinsul altarului. În sanctuar sau altar se afla la mijloc sfânta masă pentru jertfa altarului, sau altarul propriu zis (τράπεζα, θυσιαστήριον, ἁγία τράπεζα, mensa, altare, în latina clasică altaria); el era obișnuit de piatră, une ori încă și acum ca și în timpul primitiv, de lemn, iar în unele biserici, era și îmbrăcat cu argint¹. La dreapta sau în laturea despre miazăzi a altarului, dacă biserica era orientată în senz strâns al cuvântului, adică privia spre răsărit, intrai din altar în o încăpere, numită diaconicon, adică loc pentru diaconi sau schevofilac, adică loc pentru sfintele vase și veșminte, deasemenea secretar sau cămară tainică, iară la Apus sacristie sau cămara sfintelor odoare (διακονικόν sau σκευοφυλάκιον, secretarium, sacristia); în acest loc stă diaconii și se conservau adoarele bisericii; din el intrai pe o ușă în altar și pe una în nava bisericii; iar la stânga sau în laturea despre miază noapte a altarului intrai din altar în proscomidie (προσκομιδῆ) sau în locul unde se aduceau, se procurau sf. daruri (dela προσκομιζω) sau în protesă (πρόθεσις) adică în locul unde ele se pregăteau și se puneau înainte loc, numit la Latini „oblationarium”. În această încăpere credincioșii aduceau ofrandele lor (προσφοραί, oblationes), ce consistau mai ales din pâine și vin, apoi aici vinul și pâinea se pregăteau pentru sacrificiul euharistic și de-aici, după ce începea leturghia credincioșilor, se făcea o procesie solemnă prin nava bisericii în altar, așa zisa intrarea cea mare (εἴσοδος, introitus) și se aduceau pe sf. masă da-

¹ După Procopiu (De Aedif. Iustiniani I. 1.) sf. masă din biserica sf. Sofiei era de argint și aur în greutate de 40.000 livre (12.800 Kilogr.) și în valoare de circa 2,820,000 franci, Isambert op. cit. p. 657 (N. Tr.).

rurile pregătite pentru jertfă. După vremei proscomidia sau protesa ocupă aceeaș încăpere cu altariul, și consistă numai din o masă pe care se pregăteau darurile euharistiei; tot așa vechiul diaconicon formă aceeaș încăpere cu altariul și în modul acesta a rezultat întocmirea prezentă ce domină la Răsărit, adică altariul fû pus în legătură cu nava bisericii nu numai prin ușa principală, ci și prin câte o ușă laterală despre proscomidie sau protesa precum și despre diaconicon sau schevofilac. În absidă sau în fundul altariului, ce avea formă de semicerc, era un scaun înalt (*θρόνος* thronus în latina medievală: *faldistorium*) pentru episcop, care de aici domină cu privirea pe toți credincioșii adunați și da ordinele necesare. De dreapta și de stânga lui erau scaune (*σύνθρονοι* sinthroni, în latina medievală banci) pentru preoți. Natural, episcopul și preoții ședeau pe aceste scaune numai când nu făceau serviciu la sf. masă, adică mai ales când se citea sf. Scriptură și se ținea predica. În navă se afla chiar în acest Period un loc ridicat, un eșatodaj, numit amvon, *ἄμβων* ambo, gradus, suggestus, deasemeni *ἐξέδρα*, exedra (adică loc de stat și de șezut afară din altariu); aici se citea și se ținea predica. Uneori erau, mai ales la Apus, chiar două amvoane de acestea, unul la dreapta scaunului din altar unde ședea episcopul, loc destinat pentru citirea evangheliei, iar unul la stânga, pentru citirea apostolului sau a epistolei; ca consecință și azi la Apus laturile respective ale bisericii se chiamă laturea evangheliei și laturea apostolului și a epistolei. Actualele amvoane pentru predică s'au introdus tocma în sec. 11 mai întâi la Apus; ele primiră numele „Cancelli“ pentru că locul unde sta predicatorul fu strămutat depe amvon, unde el sta la început, mai întâi foarte aproape de grilajul ori îngrăditura din fața altarului, adică foarte aproape de „Cancelli“, pentru care încă de atunci se chiamă „Cancelli“; iar acest nume li-a rămas și după ce fu mutată apoi mai departe. Cărțile de cetit sta pe analoage sau pupitre (*τὰ ἀναλόγια*, pulpita). În despărțirea centrală, adică în naos (*ναός*) sau în nava bisericii (*ναός*) nu lipsiau nici șiruri de strane (*στασίδια*. sedilia), în cari creștini bătrâni și slabi sau de considerație puteau șede în timpul unor anumite părți ale cultului, între altele și când se citeau sau se cântau psalmii, cari pentru aceasta erau și împărățiți în catisme sau șederi (*καθίσματα*). Murii se ornară treptat cu icoane, în picturi și mozaicuri (*μουσεῖα* opera musiva, la Greci și *λιθόστρατα*, covoară de piatră); grilajul, în-

grădirea din fața sanctuarului, adică din fața locului unde era altarul, deasemenea se completă cu un șir de coloane, între cari fură atârinate perdele, iar mai târziu la Răsărit se ornă din-
ceince mai mult cu icoane și la urmă se construiește ca un perete
de icoane solid și înalt, ce se chemă iconostas εἰκονόστασις sau
εἰκονοστάσιον, deasemenea τέμπλον dela latinul templum = spa-
țiu sacru separat, delimitarea unui spațiu sacru), dar la A-
pus dîmpotrivă cu timpul însuș grilajul primitiv ieși treptat
din uz. Sf. masă avea în jurul ei de obicei 4 stâlpi, ce sus-
țineau un baldahin, sau cort al altarului (κοβώριον, ciborium,
adică mai întâiu păhar, apoi orce vas pentru păstrarea sfintelor
taine, zis deasemenea πύργος, turris, adică turn, umbraculum adică
umbritor), ca să nu cază de sus nimic pe sf. masă; între acești
4 stâlpi adese se atârnavă și perdele (tetravela, perdele împătrite),
ce acoperiau din toate patru părțile sf. masă, când nu se servia
pe ea. Unele biserici mai mari aveau alături cu ele și paraclise
sau capele (παρεκκλησίαι) precum și sale de consilii și de conversa-
ție (la Latini secretariă, la Greci σέκρετα, σήκρητα sau σεκρετάρια,
ce se mai numiau la Răsărit și pastoforii (παστοφόρια) adică
încăperi accesorii, încăperi secrete, iară la Apus, aveau sacri-
stii (sacristiae) adică camere pentru obiectele sacre; mai aveau
biblioteci și arhive; iar în curtea bisericii (περιβολος) era adesea
și alte clădiri accesorii, ca școale bisericești, spitale, case pentru
bătrâni, case de oaspeți și chiar case de locuință pentru clericii
necăsătoriți. Aceste construcții se numiau la Greci și la Latini
deasemenea „ἑξέδρα, exedrae“ adică încăperi dinafară de clădirea
bisericii.

La armeni fu uz, ca altarul să ocupe un spațiu relativ mic;
sf. masă venia drept în ușile „împărătești“ și preotul liturghisitor
sta dinaintea acestora, iar perdeaua ce se trăgea în timpul ac-
telor misterioase ale leturghiei, venia tocma la spatele liturghisi-
torului.

§. 107. Vase și veșminte liturgice.

Vasele liturgice (σκεύη, vasa), veșmintele liturgice (στολαί
ἐνδύματα, vestes, vestimenta), și alte obiecte de cult, întrebun-
țate în biserică, primară în Periodul II în esență forma lor ac-
tuală, deși nu se poate demonstra că toate cele de azi existau
chiar de atunci, ci unele din ele s'au mai adaus și în Periodele
următoare.

Timpul, în care intră în uz un odor sau veșmânt bisericesc, nu se poate stabili precis pentru toate; dar cele mai multe din ele, întrucât nu provin din Periodul I, se dezvoltară în Periodul II cel puțin în rudimente; deaceea vom descrie aici sistemul vaselor și veșmintelor bisericești chiar în dezvoltarea lui.

A. Vase liturgice.

Ca vase liturgice aflăm în special următoarele:

1. Un acoperemânt dublu pe sf. masă, unul dedesupt și unul deasupra: cel dedesupt de pânză, cămașa ($\tau\acute{o}$ $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\rho\kappa\alpha$ și $\tau\acute{\alpha}$ $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\rho\kappa\alpha$, latinește: mappa, adică față de masă sau mappae, fiindcă consistă din mai multe bucăți), iar cel de deasupra de stofă scumpă, îmbrăcămintea ($\epsilon\upsilon\delta\acute{o}\tau\iota\omicron\nu$, latinește; palla, adică veșmântul de deasupra). Peste aceste două era apoi o învălitoare sau giulgiu ($\epsilon\iota\lambda\eta\tau\acute{o}\nu$, corporale) cu destinație, ca întinzându-se pe sf. masă să fie așezate pe el vasele, în cari se află trupul și sângele Domnului, reprezentând tododată, după explicarea de predilecție mistică, cum ea se dezvoltă treptat în leturghie, pânza în care fu înfășurat trupul lui Hristos în mormânt, iară la Răsărit mai era și o mică pânzătură, antimis ($\acute{\alpha}\nu\tau\iota\mu\acute{\eta}\nu\sigma\iota\omicron\nu$, antimensium), pusă în această învălitoare și la desfacerea acesteea se întindea pe ea, conținând sf. moaște și fiind sfințită de episcop; antimisul ca altar portativ (altare portatile), drept care la Apus servia o lespede de piatră consacrată, se putea utiliza la nevoie în loc de sf. masă pentru a săvârși liturghia *afară* din biserică; dar în timpul următor el fu declarat ca un obiect *indispensabil* chiar la o leturghie înăuntru bisericii și avea pe el atestarea că e consacrat de episcop și dedicat unei biserici anumite, pentru siguranță că sf. masă e înzestrată cu sf. moaște și ce-i drept și poate și pentru că sub oblăduirea iconoclaștilor în sec. al 8-lea și în prima jumătate a sec. al 9-lea numai se depărtară icoanele din biserici, ci se sfințise și biserici fără a avea în sf. masă relicvii sacre. Antimisul primi ca ornamentație simbolică icoana punerii Domnului în mormânt. La Apus fu uz a se orna cu o poală de pânză sau de metal laturea din fața sf. mese sau toate 4 laturile ei, dându-i-se poalei numele antependium (poală dinainte).

2. O cruce fixată în dosul sf. mese; această cruce, mai târziu în uz, purtă de obicei și icoana răstignirii, deaceea primi la Apus numele de Crucifix (crucifixum, icoana răstignirii și crucifixus, Cel răstignit).

3. Deasupra sf. mese atârnă de baldahin (κυβώριον, ciborium), un vas, ce uneori avea chip de porumb spre a aminti pe sf. Duh, care sbură la Iordan în chip de porumb asupra Mântuitorului, de aceea se chiamă porumbel (περιστέριον); în el se păstră sf. euharistie pentru cazuri de nevoie. Dar mai târziu vasul acesta fu denumit și ἡ κιβωτός, arca (chivot, corabie, cutie) sau chiar „κυβώριον, ciborium“ ca baldahinul însuși; la Apus îl aflăm deasemenea sub numele „pyxis (cutie)“, „tabernaculum, (cort)“ și „turris (turn)“. El avea formă de corabie, sau de cutie, de cort sau de turn și stă pe sf. masă. La Apus atari vase se construie în Perioadele următoare și cu pereți de sticlă sau de cristal, spre a se putea arăta poporului în ele trupul Domnului sau sfânta ostie (hostia), cum fu uz a se numi pâinea euharistică la Apus în Perioadele următoare, după ce s'au introdus aici la euharistie azimile, în formă de oblate (oblată, aduceri, sacrificiu) adică în formă de turte de făină de grâu. mici, rotunde, subțiri, coapte nedospite; de aceea chivotele de acest fel se numără apoi monstranțe (monstrantiae, chivote, ce se arătau); în timpul posterior deasemenea cutiuța (pyxis), în care se așeză deadreptul ostia consacrată, fu separată de chivotul mai mare pentru sfintele taine (ciborium, tabernaculum, uneori și pastoforium, adică încăpere laterală secretă), în care e păstrată aceea cutiuță.

4. Paharul euharistic (ποτήριον, latinește calix) ce intră în uz chiar dela instituirea sf. euharistii; în Periodul II în bisericile urbane el era îndeocomun de argint sau de aur, în alte biserici și de cositor, de sticlă, de lut sau de lemn; deasemenea un disc sau talger (δίσκος, latinește patina patena) pentru pâinea euharistică, făcut din aceeaș materie ca și potirul. La Apus pelângă potiru pentru sacrificiul euharistic depe sf. masă (calix offertorius sau sacrificatorius), intră în uz și un potir special pentru comuniunea laicilor (calix ministerialis); acest potir se numi și scyphus (cupă, scăfița), pentru că avea forma de cupă, deasemenea, calix ansatus, pentru că uneori avea toarte (ansae).

5. Steluța (ἀσπερίσκος, stella), ce se pune pe disc spre a feri pâinea euharistică de atingerea cu acoperământul de peste ea; mai târziu, când deveni uz a se explica mistic leturghia și toate cele ce stă în raport cu leturghia, steluța fu privită totodată ca simbolizând steaua magilor, ce se opri deasupra locului unde era pruncul Iisus, cel de curând născut.

6. Sulița (λόγχη, hasta, lancea), un cuțit în formă de lance, cu

care se tăia pâinea euharistică, un cuțit pentru a sacrifica, de aici și numele său de Copie, *κοπίς* (cuțit pentru sacrificiu). După explicarea mistică de mai târziu acest cuțit fu privit și ca simbol al sulitei, cu care Hristos a fost împuns pe cruce; tot așa buretele (*σπόγγος*, spongia), ce la început serviă numai spre a șterge discul și potirul, mai târziu, privit în senz mistic, amintia totdeodată buretele, în care Hristos a fost adăpat cu oțet pe cruce.

7. Lingurița pentru cuminecătură (*λαβίς*, ligula) se crede că a fost introdusă de Ioan Hrisostom (-j- 407); însă ea se va fi întrebuințat atunci numai pentru copii, căci creștinii în vârstă primiau sf. trup în palmă, iar sf. sânge din potirul, ce li se apropia de buze. La Apus se întrebuința pentru copii o țevie (fistula, calamus), cu care sugeau sfânta Euharistie.

8. Un acoperământ comun pentru disc și potir și câte unul aparte pentru disc și pentru potir, toate trei numite grecește aere (*ἀέρες*); ele aveau mai întâi însemnarea de acoperăminte pentru aer, adică acoperăminte ce închipuiesc aerul sau opresc aerul din jurul trupului Domnului, iar apoi s'au luat tocma în înțelesul de învălitori sau giulgiuri ale trupului Domnului, latinește pallae, adică haine pedeeasupra, învălitori.

9. Ripida sau apărătoarea (*ριπίδιον*, flabellum) spre a depărta muștele dela pâinea și vinul sf. euharistii; ea primi formă de heruvim, adică forma unui chip de înger cu față de om (antropomorf) și cu șase aripi, din considerații simbolice, fiindcă heruvimii încunjură pre Domnul și-i servesc lui, dar ripida avea și formă de cruce.

10. Candele (*λαμπάδες κανδηλλαι, λυχνοί*, lucernae) apoi sfeșnice (*λυχνίαι, κηροπήγια, λυχνόοχοι*, lychnuchi, candelabra) și lumânări (*κηροί, κηρία*, cerei) spre a simboliză lumina adevărului și a sfințeniei, care este Dumnezeu și Hristos și asemenea căreia trebuie a fi și creștinii, apoi spre a imită candelarele, sfeșnicile și lumânările, ce erau în uz la cortul mărturie și la templul T. V.; deasemenea lustre sau policandre atârinate (*πολυκάνδηλα*, lychnuchi pensiles, lychnuchi pendentis, candelabra în senz mai nou al cuvântului, precum și lustre în formă de cerc (*χοροί*, chori). În special merită a fi amintite sfeșnicile cu trei și două brațe, cu trei și două lumânări, de cari se servesc la Răsărit episcopii spre a binecuvântă, cu scop de a aduce aminte de sfânta Treime și de cele două naturi ale lui Hristos;

aceste sfeșnice se numesc trichiriu (τρικήριον) și dichiriu (δικήριον), întâiul simbolizează sf. Treime, iar al doilea cele două naturi în Hristos; apoi un sfeșnic cu o lumânare, primichiriu (πριμικήριον), ce poate simbolizează deodată unitatea lui Dumnezeu, persoana lui Hristos, evanghelia, biserica și pe episcop însuși; acest sfeșnic e purtat înaintea episcopului, a evangheliei și a sfințelor daruri, dar numirea lui are altă derivare etimologică decât dichiriul și trichiriul (δικήριον, τρικήριον); el se numește primichiriu (πριμικήριος) mai vârtos numai pentru că îl purtă cel întâiu între purtătorii de sfeșnice, sau mai corect unul din cei doi din fruntea purtătorilor de sfeșnice, cel întâi între egalii săi; dar acesta se numia latinește primicerius și grecizat primichiriu (πριμικήριος), ca întâiul între cei înscriși pe *cera*, adică pe tabela de ceară (*cera*), ce conținea lista colegilor săi de serviciu, așa că primichiriu (πριμικήριον) însemnează mai ales serviciul celui dintâiu sau a celor doi din fruntea colegilor săi de serviciu; în senz aplicat cuvântul acesta însemnează sfeșnicul cu o lumânare pe care trebuie să-l poarte primul sau unul din cei doi din fruntea purtătorilor de sfeșnice.

11. Tămâierul sau cădelnița (θυμιατήριον, thuribulum) pentru a tămâia la serviciile liturgice cu tămâie (θυμίαμα, thus sau plur. thura), cum era uz chiar în T. V. ca un fel de sacrificiu special, ce trebuie a se aduce lui Dumnezeu, iar acum în accepția spirituală a uzului din T. V. tămâierea simboliză venerarea și omagiile, cuvenite lui Dumnezeu, bisericii sale și membrilor ei; tămâierul era uneori de aur sau de argint.

12. Cruci pentru procesiuni sau cruci de mână, mai mari și mai mici, apoi steaguri pentru procesii, ca semne de luptă și de triumf ale bisericii; steagurile aveau forma steagului de războiu al Romanilor, așa zis λάφυρον, *vexillum labarum*, în vârful căruia Constantin puse o cruce.

Pe lângă aceste vase mai erau la Răsărit unele, atestate direct tocmai la începutul sec. al 15-lea și anume:

13. Uu înveliș al mormântului lui Hristou (numit ἐπιτάφιος ἄηρ, acoperământ pentru mormânt, simplu ἐπιτάφιος sau ἄηρ), reprezentând icoana punerii în mormânt a lui Hristos; acest epitaf e simbol, tip al Mântuitorului, care fû pus în mormânt la vederea tuturor, iar după învierea Lui s'a arătat numai apostolilor și discipolilor; deaceea în Vineria și Sâmbăta săptămânei Patimilor epitaful e expus public în nava bisericii, iar apoi din ziua de Paști până la sărbătoarea Înălțării stă pe sf. masă, spre a fi văzut numai de

servitorii altarului. La Apus se construiește în Viñeria Patimilor un fel de mormânt al Domnului și se numește sepulcram (mormânt).

14. Vulturul (ὁ αετός) ca locul unde stă episcopul în nava bisericii la hirotonia lui. Dar în unele biserici chiar la fiecare leturghie, săvârșită de episcop, se întrebunțează un covoraș sau o imitație de covoraș pe parchet cu reprezentarea simbolică a trei râuri, a unei cetăți dincolo de ele și a unui vultur deasupra cetății. Aceste figuri tind a simboliza că episcopul, când vine din altariu și trecând peste cele trei râuri ajunge la vultur și se oprește pe acesta, prin râuri de apă vie (Ioan 7, 38) sau prin darul cel mântuitor se avântă în doctrina divină la înălțimea sborului de vultur și de acolo veghiază peste cetatea lui Dumnezeu, adică peste creștinii eparhiei sale.

B. Veșminte liturgice.

La sfârșitul Periodului I se pominesc acum veșminte liturgice. (στολαί, stolae, vestes, veșminte, adică veșminte solemne); aceste veșminte, după informațiile ce avem despre ele, nu erau propriu zis altele, decât veșmintele de sărbători, ce persoanele oficiale purtau de obicei în viața publică; ele deveniră veșminte liturgice numai întru cât veșmintele solemne, de cari personalul bisericesc avea să se serviască la cultul divin, se rezervară pentru acesta și nu se mai purtau în viața publică; dar structura regulamentară a acestor veșminte nu ne este cunoscută; probabil că erau de culoare albă sau cel puțin deschisă și aveau forma tunicii lungi sau a talarului (ποδήρης, tunica, talaris), peste care apoi se purta mai adesea o înfășurătoare grecească sau manta (μάτιον, pallium, φαινόλης, φαινόλιον, φελόνης, φελόνιον, pae-nula); poate pelângă acestea liturghisitorii se mai serviau chiar în Periodul I și de un fel de mahramă, pe care vor fi purtat-o pe un umăr sau pe ambii și ridicând-o cu mâna dreaptă dădeau cu ea semnal pentru actele liturgice, ce voiau a începe, spre a îndreptă la ele atenția tuturor, cum obișnuiau atunci toți funcționarii publici, iar de altă parte puteau răspunde și unei necesități a creștinilor în special, căci vor fi sters cu ea gura lor și a altora după cuminecătură. Tocmai în Periodul II aflăm în privința veșmintelor informații mai în detaliu. După cum ni se referă în Periodul II, bazele mai sus indicate despre veșmintele liturgice se vor fi pus încă din Periodul I și apoi veșmintele litur-

gice, ce sunt în uz astăzi în biserică, trebuie să se fi înființat în partea lor esențială încă din Perioada II; unele din ele negreșit se vor fi adaus încă mai târziu. Astfel începând din acest Perioad se formă—nu tot într'un timp ci treptat—următorul sistem de veșminte liturgice :

1. O haină scurtă pe umere pentru clericii de treapta cea mai inferioară, pentru anaghoști și psalți (lectori și cantori), numită și fenolion *φαινόλιον* sau felonion scurt (*φαιλόλιον*), felonul scurt (*φελόνης*), iar la Apus paenula scurtă; acest veșmânt după ideea și numirea lui s'a format din o mantie fără mânici și cu totul închisă sus afară de-o deschizătură, prin care trecea capul, adică din fenolion, felonion sau felon, respectiv din paenula (*φαινόλιον φαιλόλιον* sau *φελόνιον*, *φαιλόνης* sau *φελόνης*, paenula); totuș mai târziu și pentru anoghoști și psalți, în locul acestui veșmânt original de serviciu al lor, în locul felonului scurt se încuviință veșmântul de serviciu al treptei superioare lor, adică veșmântul ipodiatonilor, ce se numește stihariu, latinește alba.

2. Stihariul, (*Στιχάριον* sau *Στοιχάριον*) acum menționat; acest nume însemnează o haină strâns alipită, după etimologia lui (*στοιχίσιον* va să zică element), poate o haină elementară, o haină pe dedesupt; stihariul era un veșmânt lung, o tunică sau talar (*ποδήρης*, *talariis*), latinește e numit de obicei alba (scil tunică, talar alb), fiindcă era de o materie deschisă, albă. La Răsărit el era destinat la început numai pentru ipodiatoni și clerici mai superiori, iar apoi fu lăsat și anaghoștilor și psalților, în locul felonului scurt, ce li se cuvinea de drept. Acest veșmânt în forma lui scurtată, în care ipodiatonii din Apus îl poartă, se chiamă tunicella sau tunică mică; iar ca haină albă pe deasupra, atârând până la genunchi și purtat la Apus de clericii inferiori la toate actele liturgice, veșmântul acesta se chiamă superpelliceum (haină pedeașupra), în limba neolatină *rochetum*.

3. Orariul (*Ὠράριον* sau *ὄραριον*) fâșie de stofă lungă, pe care diaconii o poartă pe un umăr și care originar va fi fost o basma spre a șterge gura celor ce se cuminecau, de aici primi numele său (orarium), ce Rōmanii dă fiecărei pânzături pentru sters la gură (ad abstersionem oris), iar de altă parte, precum persoanele, ce funcționau în adunări publice, aveau la sine o basma cu care da semn ca să atragă atenția la actul ce era să se petreacă, tot astfel orariul în uzul bisericii servia ca semn, că cel ce-l poartă e gata să înceapă serviciul de cult; mai târziu Latinii

l-au numit de obicei stola, fiindcă era o piesă însămnată din îmbrăcămintea liturgică, din „στολή“ sau „stola“. Acest veșmânt atârnă la diaconi de pe umăr în jos, dinainte și dinapoi, iară capătul dedinainte la rugăciuni se ridică cu mâna dreaptă în sus, precum în genere ridicarea în sus a unei basmale, a unei mahrame sau a unui ștergar servia ca semnal pentru discursuri sau acte de servicii publice. Preoții deasemenea pe lângă stihar aveau un orar, dar acesta la ei nu se purtă pe umăr atârnând dinainte și dinapoi, ci se purtă pe grumaz peste ambele umere ca semn de indoiță obligație la cultul divin, iar la Răsărit fură împreunate capetele și mai târziu chiar cusute laolaltă dinainte. În această formă veșmântul se numi epitrahil (ἐπιτραχήλιον), adică veșmânt pentru grumaz. Acum el la Răsărit este un veșmânt de grumaz ce atârnă dinainte și nu se mai poartă cu capetele despărțite. În biserica de Apus preoții purtă orariul tot pe ambele umere, numai că el nu eră cusut sus, ci capetele lui atârnau slobod în jos și numai la leturghie se puneau cruciș pe piept, cum se face acolo și astăzi. Deaceea la Apus el păstră și la preoți numele stola, ce primi în urmă la diaconi, căci la aceștia el se numia din început orariu, iar apoi stolă; în consecință Apusenii numesc și epitrahilul stola.

4. Felonul, grecește φελόνιον, latinește casula (căsuță) sau planela (format poate dela „paenuletta“, diminutiv neolatin din „paenula“), o mantie fără mâneci, acoperind pieptul și spatele; preoții o purtau peste Στιχάριον și Ἐπιτραχήλιον, sau peste alba și stola; mai venia apoi un brâu (ζώνη, cingulnm) și la Răsărit mănucute (ἐπιμανίκια) iară la Apus preoții purtă încă la braț un manipul (manipulus), ce însemnează steag, însă acesta se numia și mappa, adică ștergar ori bandieră și sudarium, adică mahramă; după destinațiunea lui cea mai vechie el era atât ștergăraș pentru semnale cât și mahramă sau ștergar și servia deopotrivă ca semnal pentru rugăciunea de obștie, cum și spre a șterge gura după cuminecătură. Felonul sau casula primi mai târziu la Apus multe forme diferite. Intre altele el fù aici despicat pedelaturi prin un fel de deschizătură pentru brațe, iară dela sec. al 8-lea supt el se pune pe la umeri și gât și un guler alb, ce se ridică dela umere în sus spre a acoperi haina obișnuită; acest guler se numia humerale (îmbrăcămintea umerilor) sau amictus (haină răsfrânsă). Preoții armenesți primiră un felon lung (șursar, șurțar) un fel de mantie incheiată pela piept iar deasupra ei ce-i drept

mai târziu, un guler înalt de metal (Vagos), poate ca imitație a umeralului Latinilor, căci armenii în opoziție cu Grecii adoptau de predilecție dela Latini orice articole, prin cari aceștia se deosebiau de Greci.

Coloarea veșmântului liturgic de deasupra și a tuturor veșmintelor liturgice în genere era la început de tot deschisă sau chiar albă; In Periodele următoare coloarea deschisă sau albă rămase la Răsărit coloarea veșmintelor de sărbători, pecând coloarea liturgică la cazuri de întristare fu roșu mohorât, poate în considerarea mantiei de purpură cu care Domnul fu îmbrăcat în batjocură la Patimele sale; coloarea neagră, aleasă pentru cazuri de întristare în an. 476, de Acachiu, patriarh al Constantinopolei, fu respinsă. La Apus dela sec. al 9-lea până la al 13-lea deveniră colori liturgice: alb în special pentru sărbătorile Domnului și ale Maicii Domnului, roș pentru Rusalii, cum și pentru sărbătorile apostolilor și ale martirilor, violet pentru zilele de post, negru pentru săptămâna Patimilor și pomenirile morților, verde pentru celălalt timp al cultului; numai alba, superpellicium și amictus au rămas totdeauna albe.

Episcopii la Răsărit și la Apus aveau în genere aceleași veșminte ca și preoții; așa dar stihar sau alba, epitrahil sau stola la care în Apus pentru ca episcopul să întruniască în sine veșmintele tuturor treptelor s'a adaus mai târziu și tunicela de ipodiaton și dalmatica de diacon (un fel de tunică pe deasupra) în uz numai la Apus, despre care vom trata mai departe; pe lângă aceste odăjdii episcopii purtau ca veșmânt pe deasupra deosemena felon, respectiv casula, cu deosebirea că la Răsărit felonul, care atunci la preoți eră fără nici o cruce, la episcop, spre distingere avea o cruce, iar la arhiepiscopi, multe cruci, deaceea felonul acestora se numia și polistavriu (πολυσταβριον).

5. Omoforul (ὠμοφόριον veșmânt pe umere), latinește pallium (manta), rareori numit și superhumeral (veșmânt peste umere), o învăltoare peste umere, eșarpă pentru umere. Acest veșmânt, imitație a efodului (עֲפוֹד, Efod) marelui preot din T. V. probabil îl purtă la început numai patriarhii; el trebuie a fi bine distins de veșmântul de deasupra cu acelaș nume, acoperind capul, grumazul și umerii, cu care de obicei e înfățișată sf. Fecioară. Omoforul la Răsărit deveni curând veșmântul propriu fiecărui episcop, veșmânt prin care episcopul se distingia de preot; omoforul avea destinația, când îl purtă episcopul, a semnifica ser-

vicii săvârșite de arhieru, dar eră totodată simbol al datoriei episcopului, a aduce pe umere în staul oaea cea pierdută; aceea însemnare i-o dă încă din prima jumătate a sec. 5 Isidor Peluziotul, așa că omoforul avea forma unei mantii de umere, sub care să se încălziască și să se țină cu dragoste oaea cea aflată și pe umere rădicată. După diferitele servicii de cult fu uz a purtă când un omofor mare, când unul mic, când chiar a-l scoate. Dar la Apus în sfârșit el consistă din un cordon pe umere de lână albă, lat de un pod de mână, cu cruci negre, roșii sau albastre, cusute pe el; apoi el nu fu comun tuturor episcopilor, ci rămase insigniu al arhiepiscopului și e probabil că la început îl purtă numai episcopul Romei, iar apoi poate și alți oarecari arhiepiscopi și episcopi, dar numai acei cărora îl trimetea el, cu drepturi recunoscute și de el; astăzi toți arhiepiscopii bisericii din Apus, poartă paliu, însă toți îl primesc dela Roma. Un alt veșmânt pentru umeri e așa zisul rationale (veșmânt al luminării minței), ce acopere peptul și spatele; deși mai puțin distinctiv, totuș îl purtă numai unii episcopi, autorizați pentru aceasta; el a fost și e în unele părți până azi mult mai lucrativ.

6. Vesmântul de genunchi sau de coapse, epigonatul, bedernița (*ἐπιγονάτιον*); acest veșmânt pare să fi existat acum la Răsărit chiar pela sfârșitul Periodului. El este o ștofă pătrată; episcopii dela Răsărit îl poartă atârnat la genunchi sau la coapse de un șnur legat în partea dreaptă la brâu; după explicarea mistică, ce intră în uz mai târziu epigonatul avea a închipui autoritatea episcopală, sau sabja duhului; deaceea în timpul următor fu dat și preoților, pe cari episcopul îi investia cu o autoritate, ca să o exercite ca locuitori ai lui. Din început însă epigonatul pare să fi fost un ștergar, de care episcopul în antichitate, spre amintirea și imitația spălării picioarelor efectuată de Hristos la apostoli, se servia pentru aceeaș lucrare față de subalterni, pe atunci pretutindenea în uz, și anume Joia în săptămâna Patimilor; chiar și în alte cazuri epigonatul avea să amintească totdeauna umiliința, ce Hristos prin spălarea picioarelor, la care obligă pe apostoli prin exemplul său, a voit ca ei și următorii lor să știe a o manifesta. În biserica rusască din timpul prezent sunt două feluri de epigonate, ce au și nume deosebite.

7. Sacosul (*σάκκος*, veșmânt în formă de sac). Patriarhii și mai întâi cel de Alexandria la Răsărit și cel de Roma la Apus, începură, cum am văzut încă la omoforul grec (*ὀμοφόριον*) și la pal-

lium latin, a-și însuși unele veșminte liturgice, pe cari alți episcopi nu le purtau și anume mai ales cele după modelul veșmintelor liturgice ale arhiereului T. V. Dar în privința unora ei se orientară și după modelul îmbrăcăminteii de paradă, ce purtau împărații greco-romani. Astfel de veșmânt era la Răsărit sacosul, de tot asemenea cu haina de deasupra a arhiereului din T. V. adică cu meil (מעיל), un veșmânt pe deasupra în formă de sac, ca și stiharul, însă ceva mai scurt, mai larg, cu mânici până la cote și de stofă prețioasă; el se purtă în loc de felon. Astăzi toți episcopii răsăriteni poartă sacos. Nu e sigur de există sacosul chiar în Periodul II și chiar de va fi existat pe atunci, există poate numai în Alexandria, de unde în timpul vechiu veniau la Răsărit primele îndemnuri pentru desvoltarea sistemului de veșminte liturgice, cum veniau la Apus din Roma. În sec. al 12-lea purtau sacos toți patriarhii din Răsărit, însă numai patriarhii, iară dela sec. al 13-lea îl purtau chiar și unii mitropoliți, apoi tot mai mulți și în sec. al 18-lea sacosul deveni veșmânt pentru toți episcopii, pecând patriarhii și un mare număr de arhiepiscopi și mitropoliți privilegiați începură apoi să-l poarte ornat cu multe cruci ca sacos polistravriu, *σάκκος πολυσταβριον*. Episcopii armenesți dimpotrivă conservară felonul armenesc (șurșar, șurțar) cu omoforul.

8. Dalmatica, adică tunica de deasupra, ce fù introdusă din Dalmația. La Apus episcopii Romei purtau supt casula, ca veșmânt distinctiv, un veșmânt pedeasupra, asemenea cu sacosul, ce se numi dalmatica dela Dalmația, locul său de origine; dar și diaconii din Roma, spre a se deosebi de alți diaconi, purtau ca veșmânt pedeasupra o dalmatică simplă. Din timp în timp însă Roma permitea uzul dalmaticii și episcopilor și diaconilor dela alte biserici din Apus, episcopilor pe supt casula, iară diaconilor ca veșmânt pedeasupra. Mai târziu toți episcopii și diaconii din Apus se ornau cu dalmatica.

9. Mantia episcopală, ce se purtă la ocazii solemne, în cari episcopul nu avea să se îmbrace cu toate veșmintele. Ea la Răsărit avea numele *μαντώας, μαντόον* ca și mantia de monah, însă eră de stofă mai prețioasă decât aceasta și împodobită împrejur cu trei galoane colorate, ce o traversau, iar mai târziu conform explicației mistice, intrată în vigoare despre toate actele liturgice, galoanele primiră numele „râuri (ποταμοί)” simbolizând râurile de apă vie (Ioan 7,38), sau râurile darului mântuitor, ce se cuvenia a purcede dela episcopi; deasemenea sus și jos mantia era impodo-

bită pedinainte cu câte două table, pe cari unii le explicau că sunt tablele legii T. V. și ale T. N. sau și cele 4 evanghelii, ce episcopul trebuie să le propoveduiască, iar alții ziceau că ele simbolizează cupele (πόμπα), de cari aveau a se folosi credincioșii, pentru a bea din râurile vieței celei vii și deaceea ele chiar așa să cade a fi numite. La Apus atât episcopii, cât și preoții și monahii purtau la vecernie și la procesiuni o mantie, ce avea la început un gugiu, capa adică mantie cu gugiu, la monahi ea se numia și cucula, adică învălitoare (dela *κουκούλα*, *κουκούλιον*, învălitoare de cap, ce purtau Grecii).

10. Toiagul pastoral al episcopului, precum și cel al egumenului (*πάβδος*, mai târziu și *δικανίκιον* toiag îndreptător *πατερήσσα*, *πατερίσσα*, toiag părintesc, baculum, baculus, adică toiag, pedum, adică toea de păstor). El era încovoiat sus; la răsărit toiagul episcopilor avea sus forma literii T adică forma cea mai veche a crucii, sau se termină în două capete de șărpi, privind unul la altul, poate ca simbole despre o îndoită înțelepciune, ce se pretindea dela episcop în senzul învățăturii Domnului: „Fiți înțelepți ca șărprii și blânzi ca porumbeii”; la Apus toiagul papilor nu era încovoiat; deaceea fû numit pedum rectum (toiagul cel drept de păstor), iar toiagul episcopilor și egumenilor din Apus era încovoiat într'o parte și adesea ornat sus cu o mahramă atârnată, ce se chiamă pannisellum sau pannisellus (măhrămioară), sudarium (mahramă pentru sudoare), órarium (mahramă pentru gură), vexillum (steag), velum (giulgiu, pânză de corabie); acest ornament poate avù la început aceeaș destinație, ca și manipulus, iar dela Apus s'a introdus și în cele mai de aproape biserici dela Răsărit.

11. Inelul episcopal (anulus), ce e în uz numai în Apus, excepție de armeni, cari-l adoptară la sfârșitul sec. al 12-lea dela Apus; aici el e simbolul logodirei episcopului cu biserica lui și un insigniu al oficiului episcopal tot așa de considerat ca și toiagul de păstor al episcopului; mai târziu el se conferiă și egumenilor ca distincție, iar Grecii l-au censurat pe la jumătatea sec. al 11-lea ca obiect prea lumesc.

12. Engolpionul (*Εγκόλιον*, ornament de sin) ca și crucea de piept la Răsărit și pectorale (ornament de piept) la Apus. Poate spre a imita în câțva pavăza, ce arhiereul T. V. purtă la piept *יִשְׁרָאֵל*, Hoșen, pectorale), episcopii purtau un ornament pe piept

ca simbolul oficiului lor ; așa erà la Răsărit engolpionul (ἐγκόλπιον, ornament al sinului sau tesaur de sin), numit și panaghie (πανάγιον, prea sfânt), adică un medalion cu imagina lui Hristos sau a Maicii Domnului cu pruncul în brațe, iar mai târziu chiar și cu chipul sf. Treimi ; acest ornament putea fi și o cruce, sau și ambele împreună adică și engolpion și cruce, iar la Apus în vechime se purtă uneori și o tăbliță pe piept o pavăză) cu numele de „Pectorale” ca a arhiereului din Testamentul Vechiu; în timpul modern însă se poartă numai cruce. Mai târziu obținură crucea dela piept și preoții cu rang superior. Inșă engolpionul dela Răsărit și pavăza dela piept din Apus poate să fi fost la început și o cutiuță, respectiv un săcușor, în care se purtă trupul Domnului pentru cazuri urgente, sau și mici relicvii, pentru cari aveau o deosebită pietate. In timpul recent, engolpionul se chiamă panaghie (παναγία) adică prea sfântă, când pe medalionul lui e chipul Maicii Domnului.

13. Mitra (*Mitra*, *Κίθαρις*, *Τιάρα*, mitra, tiara, infula), acoperemânt de cap pentru episcop, era după modelul atât al coroanei împăraților greco-romani, cât și al mitrei arhiereului din T. V. Dar uzul mitrei e dovedit sigur tocmai de la sfârșitul Perio-
dului III (622—1054) adică dela sec. al 10-lea, pecând atestările anterioare nu au senz literal. La Răsărit pentru acest obiect se fixă numele de „Mitră” obișnuit în Septuaginta pentru acoperemântul de cap al arhiereului, deși numele acesta, precum și numele de „κίθαρις” și „Τιάρα” însemnau originar acopereminte de cap civile ; mitra primi forma coroanei împăraților greco-romani; la Răsărit se pare că purtă mitră mai întâi numai patriarhul Alexandriei și abiă treptat ea deveni generală, cu diverse restricții, până în sec. al 18-lea, când ajunse comună tuturor episcopilor, ba încă începù a se conferi ca semn cu totul distinctiv chiar unor arhimandriți și protopresviteri de frunte. La Apus mitra episcopului Romei primi la urmă numele de „Tiară”, rezervat ei de preferință, iară până în sec. 14 forma ei vechie, în fond asemenea cu mitra răsăriteană, dar mai subțire și mai înaltă, se desvoltă așa, că în sfârșit avù peste prima ei coroană originară ca ornament particular a doua și a treia coroană, pentru care apoi ea se chiamă și *Triregnum*, adică insigniul unei întreite regalități, și avea să simbolizeze puterea papală, ca una ce covârșia fără de asemănare orice putere regală. Dimpotrivă, pentru mitra celorlalți episcopi din Apus, ce mai târziu se con-

feriã spre distincție și unor prelați (adicã eclesiastici preferiți prin rangul lor) din treapta preoților, a intrat în uz numele „Infula“, cum se numia și ornamentul de cap al preoților romani din pãgãnism. Ea primi forma a douã plãci triunghiulare, ce aveau capetele de sus ascuțite și acoperiau partea dinainte și dindărãt a capului, iarã la episcopi de placa dindărãt atãrnau douã panglici, ce se numiau tot infule, și dela acestea vine propriu zis numele sãu; de infula, ce purtau preoții Romanilor pãgãni deasemeni atãrnau pe spate douã panglici. La Rãsãrit pentru ceialți clerici intrã în uz ca acoperãmãnt de cap la serviciile divine, deși nu se purtã chiar la aducerea sf. jertfe, culionul monahilor (*καμηλαύχιον* sau *καλυμμαύχιον*) și anume mai întâi culionul în formã semielipicã adicã scufia (*σκουφίς*), iar apoi și culionul monahilor în formã cilindricã, ce se chiamã cuculion (*κουκοβλίον*), precum și forme intermediare între cel întâi și cel din urmã; iar la Apus intrã în uz mai întâi tot o scufie rotundã, apoi o scufie în trei sau patru muchi numitã biret, (biretum), precum și forme intermediare. La armenii episcopii și preoții aveau din început acopereminte de cap pentru servicii liturgice asemenea cu ale episcopilor și preoților greci; dar dela 1182, când papa Luciu III dãrui catolicosului de atunci al armenilor o infulã „apuseanã“, s'a introdus aceasta la ei pentru episcopi, iarã mitra rãsãriteanã fu cedatã preoților.

14. Sandalii de episcop (sandalia) și cãlțunii (caligae, tibialia) la Apus. Se pare cã la Apus toți clericii purtau din început la serviciul divin sandali și cãlțuni destinați anume pentru aceasta, dar în urmã uzul acesta se menținù numai pentru episcopi. La Rãsãrit, preoții armenii poartã și astãzi la leturghie sandali și cãlțuni rezervați anume pentru aceasta, iarã dela trisaghion leapãdã sandalii rãmãnând numai în cãlțuni spre a arãtã respectul față de cuvântul Domnului și de corpul și sângele sãu.

15. Mãnușele, de cari episcopii apuseni fac uz la cultul divin, însã le scot la liturgie; ele sunt privite mai întâi numai ca insigniu de demnitate înaltã și vor fi fost în uz la Apus chiar de timpuriu, dar se pomenesc tocma dela sec. 12; în timpul modern le poartã în acelaș mod și episcopii rãsãriteni, vecini cu Apusul.

Unii, urmând autorilor romani, deduc dela Roma toate insigniile episcopilor și ale arhiepiscopilor; ei zic cã Celestin, episcopul Romei le-a acordat întâi lui Chiril cel Mare din Alexandria pe care'l făcuse locțiitor al sãu la sinodul al 3-lea ecumenic din

Efes (431) și că abia deatunci înainte adoptară aceste insignii și ceialalți patriarhi și episcopi. Dar această părere atât despre zisa locotenentă, ce în realitate eră numai o autorizare de a pronunța și în numele scaunului Romei depunerea lui Nestoriu, cât și despre insignii, nu are nici o bază istorică. Dimpotrivă se pare că insigniile episcopale și arhiepiscopale, ce chiar la Răsărit sunt în uz general, au fost purtate de patriarhii răsăriteni și mai întâi de ai Alexandriei tot într'un timp cu ai Romei și nici de cum mai târziu, deasemenea, nici decum ca o imitație a insigniilor episcopului Romei.

Ș. 108. Pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina morală a bisericii.

În Periodul II nu lipsiau nici decum creștini cu o moralitate înaltă și serioasă. Despre aceasta sunt nu numai numeroase mărturii dela contemporani, ci și fapte. O mărturie despre pietatea și moralitatea înaltă a creștinilor din acest Period ne dă chiar ceata strălucită de persoane, a căror viață sfântă e atestată istoric, apoi caritatea fecundă, despre care e destul a cita ca exemplele *cele mai cunoscute* pe următorii bărbați sfinți: Nicolae, arhiepiscopul de Mira Lichiei (-|- se zice între anii 345 și 352), Vasiliu cel Mare arhiepiscopul Cezariei Capadociei (-|- 379), Ambrosiu, episcop de Mediolan (-|- 397), Ioan Postnicul, patriarh de Constantinopol (-|- 545), Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (-|- 604) și Ioan cel Milostiv, patriarh de Alexandria (- - 616)¹; deasemenea femeii creștine, a căror virtute stârni admirația unui Libaniu, rectorul păgân din Antiobia (-|- 389)²; o atare mărturisire ne mai dă zelul pentru cultul divin, manifestat în toate sferile sociale și unit cu sacrificii pentru tot ce contribuia la celebrarea și podoaba lui, totastfel, aprofundarea spiritelor celor mai de e-

¹. Dela acest arhiepiscop a rămas memorabil cuvântul simplu și mișcător, ce rosti el cătră monahi, pentru cari înființă două mănăstiri în Alexandria: „Eu voi îngriji după Dumnezeu de trebuințele voastre materiale, iară voi să aveți grijă de sufletul meu“ (N. Tr.).

². Aluzie *directă* la Antuza, muma sf. Ioan Hrisostom, celebră pentru cuvioșia vieții sale și înțelepciunea sa, iar *indirectă*, la împărăteasa Elena, muma Marelui Constantin, cinstită ca sfântă de întreaga creștinătate pentru silința ei de a împodobi cultul divin, la împărătesele: Flaccia, soția Marelui Teodosiu și Pulcheria, soția lui Marcian, apoi la soții și mume creștine ca Macrina, bunica Marelui Vasilie și sora lui cu acelaș nume, ca Nona muma sf. Grigoriu de Niazanz, ca Teosevia, soția sf. Grigoriu de Nisa, ca Melania din Apus, cu deosebire cea tânără, ca Monica, mama sf. Augustin, ca Fabiola, ș. a. în slărișit la diaconese, ca Salvina, Pentadia, Nicareta, Olimpiada ș. a. celebre pentru caritatea lor până la jertfire și pentru zelul lor religios. Despre acest din urmă punct cf. Amédée Thierry, St. Jean Hrisostome et L'Imperatrice Eudoxie, Livre I pag. 54 scv. Paris 1872.

elită în religia creștină și doctrina ei, precum și concepția riguroasă despre credință și morală, ce domină pretutindenea¹ și marele avânt moral, pe care asceza și monahismul îl luă în nenumărații reprezentanți adevărați ai acestei vocațiuni². Un spirit de pietate creștină, de dragoste cătră aproapele și de moralitate domină deasemenea în legislația și administrația civilă³. Totuș cea mai mare parte din membrii bisericii nu mai aveau acum o pietate și mo-

¹. Stabilirea dogmelor fu rezultatul unei lupte de peste 5 secole între vechea filozofie elenică și noua religie. Pecând filozofia tindea firește a-și conserva dreptul de investigație și a transforma creștinismul într'o sectă filozofică, religieuna creștină se afirmă ca o descoperire dela Dumnezeu și predă ca nediscutabile o serie de învățături, ce covârșesc puterea de concepție a omului. Simbolul credinței, rezultat al acestei lupte, a pus chestiunilor despre Dumnezeu limite, peste cari până astăzi conștiințele credincioșilor n'au cutezat a trece. Cât despre morala creștină s'a stabilit că ea, derivându-se din descoperirea dumnezeiască, are baza cea mai solidă, de unde rezultă autoritatea și universalitatea ei. Cf. *M. C. Paparrigopoulo*, *Histoire de la civilisation hellénique*, Paris 1878 pag. 106 scv. Despre valoarea dogmelor bisericii ortodoxe cf. *Henri Bois*, *Le dogme Grec*, Paris 1893, cu deosebire capitolele cu titlul: Dogmele și intelectualismul, dogmele și esența creștinismului, dogmele și civilizațiunea. Dar acest autor, ca toți autorii protestanți, consideră dogmele nu chiar ca adevăruri cu totul immutabile (N. Tr.).

². Paladiu în Lavsaicon, Macariu c. Mare în scrierile sale și anume în Omilii, Cassian în Așezăminte și Convorbiri, precum și alți scriitori ascetici, dau admirabile exemple de monahi și monahe cu înalte bunătăți atât în viața contemplativă cât și în cea practică cf. Schiwietz op. cit. I, 94 s. (N. Tr.).

³. Despre caritatea creștinilor din acest Period mărturisesc în deosebi tot felul de așezăminte filantropice d. e. ospiciul de leproși, pe care'l întemeiă sf. Zotic încă supt împăratul Constantin c. Mare, apoi *vrefotrofii* (leagăne pentru pruncii găsiți), *orfanotrofii* (aziluri pentru copii orfani), *gerondocomii* (aziluri de bătrâni), *ptohotrofii* (aziluri de văduve), *nasocomii* (case de bolnavi sau spitaluri), *ptohotrofii* (aziluri de săraci), *xenodohii* (case pentru primirea de streini); în această din urmă privință e vestit supt împăratul Iustinian cuviosul Samson, un patrician din Roma, stabilit în Constantinopole, unde muri cu renume de sfânt. Am amintit mai sus (pag. 148 nota) mănăstirea întemeiată de împărăteasa Teodora cu numele de *Metanoia*, ca azil pentru moralizarea fetelor căzute Cf. dintre scrieri ceva cam vechi, cea a lui *Etienne Chastel*, *Études historiques sur l'influence dela charité durant les premiers siècles chrétiens, et considérations sur sou rôle, dans les sociétés moderne*. Ouvrage couronné en 1852 par l'Académie française Paris, 1853, lucrare mai solidă decât a lui *C. Schimid*, asupra aceleeaș materii; scrierea lui *Schmid* dă totuș numeroase informațiuni despre moravurile sociale ale creștinilor în opoziție cu ale păgânilor cf. și *Fleury*, *Obiceiurile creștinilor*, traducere de *Efr. Poteca*, București 1845 p. 210 scv.; iar dintre scrierile recente, *Pargoire* op. cit. pag. 80, 120 și 52; despre spiritul umanitar și moralizator al legilor imperiale, *Pargoire*, op. cit. pag. 74 (N. Tr.).

ralitate curată ca cei din Periodul I. Creștinii deodinioară în majoritate erau pătrunși de adevărată pietate și moralitate, acum era astfel numai o minoritate, iară ceilalți toți erau creștini numai de formă sau numai cu numele. Așa chiar Atanasiu cel M. se plângea că odinioară vasele bisericii erau de lemn, dar preoții, de aur, acum însă vasele bisericii sunt de aur, dar în schimb foarte mulți preoți sunt de lemn.

Era și foarte natural atunci ca pietatea și moravurile să decadă la cei mai mulți creștini și iată anume din ce cauze: 1. Convertirile în massă de persoane, cari nu aveau vocațiune internă pentru creștinism, ci se luau numai după curent sau treceau la creștinism chiar din motive și mai puțin nobile; 2. Turburările bisericești și politice, ce luară în Periodul II mari proporții și ca atari au trebuit să aibă de consecință și decadența moralității în părțile unde se deslănțuiau; 3. Numeroasele controverse dogmatice, ce dădeau ocazie tuturor a-și îndrepta întreaga atenție la obiectul controversei și a neglija să cultive serios pietatea și moralitatea; 4. Importanța unilaterală ce massa creștinilor dă formelor exterioare ale cultului și faptelor bune din afară, ca postul și rugăciunea de formă fără a se purifica în interior și fără să aibă adevărată abnegație și aplicare spre rugăciune.

Cu deosebire în țările pe unde erau sciziuni și tulburări religioase, sentimentul adevărat creștin decăzută așa de mult în masele populației, că în Periodul III mohamedanismul, ivit atunci de curând, a putut reuși să producă în acele țări lepădări de creștinism în masse.

Cu decadența moravurilor ajunse curând a prepondera și decadența disciplinei bisericești asupra celei riguroase din Periodul I. În sec. al 4-lea se menținută încă încătvă vechia disciplină a bisericii, ba chiar în unele părți ea se mai înăspri; dar de aici înainte ea merse repede spre decadență. Formele ei deasemenea se modificară. Forme nouă de penitență se răspândiră de prin mănăstiri. Pocăința consistă acum mai ales în a posti mult și a se nutri mult timp cu hrană uscată (*ξηροφαγία*), în a rosti zilnic un număr hotărit și chiar multe sute de „Doamne miluește (*κύριε ἐλέησον*)“, în a repeți de multe ori rugăciunea domnească „Tatăl nostru“, psalmul 50 etc. și mai ales în sute de metanii pe fiecare zi. Acestea primiră la Răsărit dela Greci numele de „μετάνοιαι“ (acte de penitență), chiar când ele erau numai semne de vre-o solicitare sau de omagiu. Acelaș nume de „μετάνοιαι“

primi și aparatul de care se simți acum trebuință, spre a numără închinăciunile și rugăciunile repetite de sute de ori și deci a l' avea la sine totdeauna penitenții cei de vocațiune și pe viață, adică monahii. Acest aparat, în uz de altfel și la popoare necreștine dela răsărit, consistă din un șnur legat în formă de cunună, pe care sunt înșirate 100 sau 200 de boabe de lemn, de chihlibar sau de altă esență, așa că ele pot lunecă lesne pintre degete și pot servi astfel pentru numărare. La Apus acest aparat e numit șnur pentru rugăciuni, cunună pentru rugăciuni, totuș el poate fi numit și cunună de roze (rosarium) întru cât se poate privi ca o cunună, ce e formată deși nu din roze firești, dar din roze duhovnicești, considerând destinația lui cea bine plăcută lui Dumnezeu. Dar decând acest aparat începù a se întrebuiți la Apus mai ales în rugăciunile către Maica Domnului, numirea de „Rosariu“ fù transmisă de la destinația aparatului la rugăciuni spre lauda sf. Fecioare Maria, care e roza cea tainică („Rosa mystica“); apoi rozariu se numi direct chiar un serviciu de rugăciune către Maica Domnului.

Penitența publică fù acum înlocuită treptat cu penitența particulară, ce stă în conexiune cu mărturisirea păcatelor în taină. Mărturisirea și penitența în taină deveni din ce în ce mai generală, iar penitența publică cu cele patru trepte ale ei, din ce în ce mai sporadică și în sfârșit ea fù restrânsă numai la păcate foarte mari, ce pricinuiau scandal în public. Această măsură s'a luat mai întâi la răsărit, apoi și la apus. Un scandal enorm din Constantinopole la an. 391 supt patriarhul Nectariu (381—397) dădù ocazie de a nu se mai face regulat penitența în public. Iată ce se petrecù: penitența în public se făcea supt conducerea unui preot propriu, numit preot penitențiar, *πρεσβύτερος ἐπὶ τῆς μετνοίας*, presbyter penitentiarius. Acest preot impusese atunci unei femei nobile penitență în public supt privigherea bisericii. Dar pe când femeea își împliniă canonul, făcù cunoștință cu un diacon, care o seduse. Atunci femeea, pătrunsă de căință, mărturisi faptul la preotul penitențiar, care raportă patriarhului și acesta depuse pe diacon. Totuș faptul ajunse de notorietate și produse mare scandal; din această cauză patriarhul, după consiliul preotului Evde-mon, se decise a desfința sistemul penitenței regulate în public suprimând și preotul penitențiar, care administră penitența publică, precum și personalul auxiliar depelângă acel preot. Patriarhul dădù instrucția că orice penitent, care nu va fi pasibil de exco-

municare publică pentru păcate notorii, să ceară sfat și deslegare în taină la oricare preot ar voi și să facă penitența în particular. Această măsură intră curând în uz în tot Răsăritul și pela jumătatea sec. al 5-lea papa Leon cel Mare o introduce și la Apus, desființând mai întâi penitența publică pentru păcate ordinare; el a pus astfel baza pentru desființarea treptată a rându-
elii penitenței celei publice și la Apus.

Totuș la Răsărit în Perioadele următoare cu decadența culturii clerului alegerea preotului confesor și penitențiar, introdusă de Nectariu, fû restrânsă din nou prin măsura, că episcopii admiteau numai preoți demni de deosebită încredere, și le dă binecuvîntarea pentru oficiul de duhovnic sau de „Părinte spiritual“ *πνευματικὸς πατήρ*, pater spiritualis). În timpul modern această restricțiune este eludată dinceînțe mai mult.

PERIODUL III

Dela ivirea lui Mohamed până la împlinirea Shismei între Biserica de Răsărit și de Apus.

(622—1054).

INTRODUCERE

§. 104. Situația politică în general.

*A. Mohamed și Statul religios întemeiat de el,
precum și alte prefaceri politice din cursul acestui Period
în Asia și Africa de miazănoapte.*

Mohamedanismul, religie nouă, ce prin cuceriri cu armele supuse țări și popoare și formă state, a produs dela înființarea lui mari prefaceri politice la Răsărit. Deci, spre a înțelege împrejurările religioase din timpul următor, cum și situația politică, ce s'a modificat la Răsărit și chiar la Apus, e necesar a schița istoria acestei religii, cum a început și s'a lăsat ea.

Intemeitorul mohamedanismului fu Mohamed¹, un arab din tribul Coreișiiților și din cetatea Meca, situată în Arabia Fericită. Până la el arabii trăiau împărțiți în triburi și se deosebiau foarte mult în privința culturii și a religiei; păgânism, iudaism, creștinism, găsiseră adepți între ei. Dar cei mai mulți arabi erau păgâni. În Meca aveau ca locaș sfânt Caaba, o zidire uriașă, cubică, din petre neociplite, în care venerau ca Sfânta Sfintelor o piatră neagră („Keblah”). Paznicii acestui templu erau Coreișiiții, un trib din care

¹. Unii autori bisericești și profani, mai ales francezi scriu Mahomet (N. T.).

descindea și Mohamed; ca atari ei se bucurau de mare considerație și aveau multe privilegii.

Dintre Coreișiți deci se născu în an. 571 Mohamed, (adică „Cel slăvit“ cum și-a zis el apoi, căci din naștere se numia Abul Casem Ibn Abdalah). În tinerețe s'a ocupat cu creșterea vitelor și cu comerțul și a făcut mai multe călătorii, în cari studiă diverse religii, în special iudaismul și creștinismul, căci în călătoriile sale venia în contact mai ales cu iudei și cu creștini; dar el își formă și idei religioase proprii. Inzăstrat cu o fantezie fecundă și nervos până la spasmuri epileptice, Mohamed construi în sfârșit cu ideile sale religioase un sistem complet. Când eră ca de 40 ani, fantezia lui și starea morbidă a nervilor îl vor fi împins a se scula pela an. 611 în poporul său ca proroc inspirat de Dumnezeu. El pretindea că Dumnezeu l'a învățat prin organul arhanghelului Gavriil și l'a trimis a restabili religia strămoșului Avraam, din care se trag arabii prin Ismail, fiul servitoarei sale Agar (ʿAḡar); această religie au profesat-o ca proroci și Moisi și Iisus, dar iudeii și creștinii au falsificat-o și acum el, Mohamed, ca ultimul și cel mai mare proroc e chemat a o rectifică.

Mohamed deci cerea a crede în Alah, unul Dumnezeu al strămoșului Avraam, și în Mohamed, prorocul său cel mai mare și cel din urmă. Multă vreme el cu descoperile lui nu află adepți între arabii din tribul său, ba aceștia chiar voră să-l ucidă. De aceea Mohamed fugi în 16 Iulie 622 din Meca la Medina (adică cetate distinsă, cetatea Prorocului). Aici Mohamed, bărbat frumos și elocvent, află curând aderenți; în jurul lui se adunară mulțime de partizani însuflețiți; el impresură cu dânși în an. 629 Meca și sili pe arabii din tribul său, până atunci necredincioși și inimici, a-l recunoaște ca proroc trimis de Dumnezeu și ca povățuitor religios. După acest succes i-a fost ușor apoi a răspândi cu armele religia lui între ceialalți arabi și a converti la ea pe toți arabii, așa că în an. 632 muri ca proroc și stăpânitor al arabilor. El numi religia fundată de dânsul „Islam“ (devotare lui Dumnezeu, credință), iar pre adepții săi îi numi „Moslem“, „Muslim“ (devotați lui Dumnezeu, credincioși).

Invățătura lui principală eră că Dumnezeu unul, în o persoană, se face cunoscut lumii numai din timp în timp prin profeți, iară pentru ultima oră și deplin prin Mohamed, însă n'are femea și fiu, cum cred creștinii. Ceice cred în Dumnezeu și păzesc poruncile lui vor primi ca răsplată în lumea viitoare cele mai desfătă-

toare plăceri cerești, nu numai spirituale, ci și senzuale, iar în lumea aceasta Dumnezeu a hotărît soarta fiecărui om și orice ar vrea să facă omul nu poate să scape de dânsa.

Poruncile ce dă Dumnezeu la ai săi, pelângă porunca tăierii împrejur, sunt: a se închina lui Dumnezeu de 5 ori pe zi cu fața spre Meca, a se curăți prin spălări dese și a se sfinți prin post, mai ales în luna Ramasan sau Ramadan, în care Mohamed a primit descoperirea cea principală, a fi îndurați, a face milostenii, și de a se poate a merge cel puțin odată în viață la Meca să se închine în Caaba, căci Mohamed a menținut în religia *lui* acest locaș sfânt împreună cu piatra neagră, ce se zice căzută din cer, în sfârșit a se abține de carne de porc și de vin. Dealtă parte li-i permis a ținea 4 femei ca soții și câte sclave au ca concubine. Fapta cea mai de merit este a lăți credința, Islamul, ce Dumnezeu a descoperit prin Mohamed, a constrânge pe necredincioși să o îmbrățișeze și la nevoie a jertfi chiar viața pentru credință, ceea ce în orice caz va fi cu mult mai bine pentru un adevărat Musulman, căci el știe că soarta lui pe pământ e hotărâtă mai d'înainte și deci nu va scăpa de ea chiar de n'ar voi să-și facă datoria de a lăți credința cu foc și cu fier, iară de va muri luptând pentru credință se va îndulci în Paradis de plăcerile cele mai mari.

Cu astfel de credință Mohamed însufleți lesne pre adepții săi a lăți religia lui, așa că ei întreprinseră pentru dânsa cele mai îndrăznețe cuceriri în țările vecine, cari erau slăbite prin frământări politice și religioase.

Mohamed, prin religia ce a înființat, uni pre arabi, formând din ei un popor cu aceeaș religie și tendință politică, deci el fundă un stat arab. După moartea lui, au domnit în noul stat și totodată au condus afacerile religioase califii adică „Locuitorii” sau succesorii profetului. Aceștia erau dintâi din familia lui, mai apoi și din alte familii, ce deveniră astfel la arabi familii domnitoare, dinastii. Așa fu mai întâi la 661 dinastia Omaiazii (propriu zis Omejazii, după numele strămoșului lor Omeja, șef al Coreișților înainte de Mohamed), apoi la 750 dinastia Abasizii (după numele strămoșului lor Abbas, unchiul prorocului).

Mohamed a dictat el însuș învățăturile și legile politice cele mai principale ale sale, iar fideli săi le-au scris; însă tocma după moartea lui ele au fost culese ca sfânta Scriptură a mohamedanilor, așa zisul Coran (carte de cetire) și împărțite în 114 sure sau ca-

pitole¹. Mai mulți adepți ai săi primiră pelângă acestea și o tradiție arabă a religiei sale, Suna (Ssunna); de aici le vine numele de Suniți, iar ceice se hotărâră a păzi numai învățătura lui dată în scris au fost numiți Șiiți (sectari), adepți ai Șiei (Secesioniști). Dar Suniții se despărțiră cu timpul în 4 mari școale sau secte, cari sunt: Sefiții, Hanifiții, Malichiții și Hanbaliții, pecând Șiiții degenerară în misticism; din această cauză s'a înființat apoi în Arabia pela 1745 secta Vahabiților, care tindea a restabili Islamul în puritatea lui originală.

Primii califi, succesorii lui Mohamed, au și întreprins expediții spre a lăți Islamul și a lărgi statul dincolo de confiniile Arabiei. Până la an. 640, pelângă Arabia, ei cuceriră spre miazănoapte Palestina și Siria, iară spre miazăzi Egiptul, a cărui nouă capitală fu Cairo, fundată de dâșii. Creștinii și iudeii au fost tolerați cu numele, dar li se impuse o grea dare pe cap și li se restrânseră diferite drepturi; religia și uzurile lor erau disprețuite, iar ei apăsați în multe privinți, pecând ceice înbrățișau Islamul, care măguliă senzualitatea brutală, atrăgând astfel populația plecată la plăceri grosiere, primiau tot felul de recompense, așa în cât populația Palestinei, Siriei și a Egiptului, dezbinată și demoralizată, îmbrățișă în massă mohamedanismul

După aceste țări în primii 10 ani fu cucerită curând Persia și anexată degrab la statul arab, așa zisul Califat, sau la statul locuitorilor, succesiorilor Profetului. Dar în acest stat Persia deveni centrul șiiților opozanți. După jumătatea sec. 7 Omaiazii se putură stabili cu reședința în Damasc și proiectară tododată a'și întinde statul până la Constantinopole (660—676). Dar ei nu reușiră, căci orașul fu apărat cu așa zisul „Foc grecesc”, care făcea să se mistuie în flacări navele dușmane. Totuș au reușit a se întinde până în Africa de miazănoapte-apus. În an. 707 toată Africa de miazănoapte era în mâinile califilor, iar Biserica creștină frământată cum era, apuse cu totul în curând; un rest al ei se răi păstră până la 1160 în Cartagine, pecând mohamedanismul deveni religia națională a maurilor (mauritanii) și a berberilor (barbari). Dintre aceștia maurii, numiți și beduini, dacă nu locuiesc în orașe ci în deșerturi, sunt o parte arabi, stabiliți în Africa de miazănoapte, iar o parte, locuitori ai Africei de

¹. Sf. Scriptură a mohamedanilor a fost tradusă în limba franceză după textul arab de M. Kasimirski, interpret al Legațiunii franceze din Persia, sub titlul: *Le Koran*. Paris 1855. Traducătorul scrie deasemenea *Mahomet*.

miazănoapte asimilați cu arabii, pecând berberii sunt locuitori ai Africei de miazănoapte.

Din Africa arabii fură atrași în Spania prin luptele pentru tron ale Vizigoților, aici tot cu numele mauri (spaniolește Moras) Supt Musa, guvernator maur, ei cuceriră curând toată Spania, afară de Asturia, un mic regat creștin din partea de miazănoapte-apus a țării, care înlocui dela an. 739 statul vizigot. Astfel dela an. 711 Spania mai toată făcea parte din statul arabilor.

Încercarea lor de a cuceri și statul Francilor a dat greș, căci Carol Martel, adică Carol „Ciocanul” ducele Francilor, îi bătù la Tours în 732. Arabii numiră pe creștinii din Spania Mozarabi, adică arabizați, iar nu arabi curați; tot din acest motiv și Spania se numi Mozarabia, iar nu pentru că a fost cucerită de Musa, cum opinau odinioară unii autori. Spaniolii, aflându-se în împrejurări religioase normale când au fost cucerii, rezistară mai mult decât creștinii din Asia și din Africa, supuși dominațiunii mohamedane, încercărilor de a fi atrași la mohamedanism, pierdură însă independența lor ca stat și orice influență în tot cuprinsul oblăduirii mohamedane. Totuș pela sfârșitul Periodului teritorul dominațiunii creștine crescù, pecând al stăpânirii mohamedane se micșoră, din cauză că Spaniolii erau uniți pecând maurii erau desbinați.

În an. 711 arabii atăcară din nou Constantinopole d'inspre Asia, dar și acum au putut fi respinși. Totuș ei întinseră dominațiunea lor spre Răsărit până la confiniile Chinei și ale Indiei. În acest mod arabii formară un stat arab-mohamedan, în care dela sec. 7 au înflorit și științele cu concursul unor învățați creștini. Acest stat amenință teribil statele creștine limitrofe, deși el s'a menținut întreg numai până spre jumătatea sec. 8 supt Omaiazi cu reședința în Damasc, iar apoi începu a se desmembra supt Abasizi, între cari Harun al Rașid (786—809) cu reședința în Bagdad a fost un suveran glorios.

Omaiazii răsturnați formară dela an. 775 califate independente în Spania, apoi dela 909 Țatimizii, descendenți din Fatma, o fiică a lui Mohamed, formară atari califate în Africa, Egipt și Siria, după ei, guvernatorii din Persia, cari deveniră treptat independenți etc. În sfârșit chiar trupele streine ale Turcilor, angajați în armată, începură a domina pe califi și în stat, precum și în imperul roman trupele de mercenari germani dominau pe împărații romani, când puterea Romanilor eră în decadență. Guvernatorii se desfăcură unul după altul de

califii din Bagdad, până ce în sfârșit dela an. 1037 așa zișii Turci selgiuci, succesorii lui Selgiuc (Seldgiuk), șeful trupelor turcești (-' 1030) nunumai suprimară pe guvernatori, ci ca Sultani, adică mari seniori își însușiră mai toată dominația ce rămăsese califatu-lui, lăsând califului de Bagdad Arabia și un teritor relativ mic în jurul Bagdadului.

Marele califat monarhic al arabilor fu deci înlocuit la miază-noapte-răsărit cu sultanatul turcilor selgiuci, pecând califatele arabilor și maurilor, mai sus amintite, se susțineau în Siria, Egipt, Africa și Spania, totuș încă dela 1031 califatul din Spania se desmembră în mai multe emirate (principate).

Dar pe timpul decadenței și desmembrării califatului arabii continuară cuceririle în Europa de miazăzi și dela an. 713 supuseră Corsica, dela 720 Sardinia, dela 826 Italia de jos, dela an. 827 Sicilia, parte din ea numai provizor, iar cea mai mare parte, până în sec. 11. Dar în Spania sfera dominațiunii lor se restrânse pela sfârșitul acestui Period, fiind în discordie.

În Asia, năvăliri pustiitoare, arabii mohamedani, a căror dominație fu inamică creștinilor pentru un timp, apoi perșii mohamedani, când ei deveniră independenți de califi prin defectia guvernatorilor persani, numiți Safavizi, ca descendenți din Safav (dela 872) și succesorii lor Samaizi (dela an. 901), deasemenea mai târziu năvălirile turcilor selgiuci la începutul sec. 11, când ei înlocuiră pe Sasanizi: toate aceste împrejurări au adus mari daune Armeniei și Iberiei sau Georgiei, care suferi chiar persecuți sângeroase pentru credință. Din fericire ambele țări trecură de sub dominațiunea mohamedană sub a Bizantinilor creștini. Armenia, mai ales după jumătatea sec. 9, iar Georgia la începutul sec. 11 au respirat supt domnitori buni din familia vechilor regi armeni și georgieni, supt Bagratizi sau Bragatunizi (descendenți din Bagrat sau Bagratun, care fundă dinastia sa încă pela 150 a. Hr.).

Scriitori creștini din acest Period au dat apoi tuturor arabilor și mohamedanilor în genere numele de Saracini (*σαρακηνοι*), nume al tribului arab, care eră cel mai învecinat în Asia cu fostul imperiu roman. Aceeaș extensiune s'a dat la Răsărit și numelui de Agareni (*Ἀγαρηνοι*) dela Agar (*Ἄγρα*), numele mamei lui Ismail.

În acest Period un popor nomad din India trecu prin Persia unii zic și în Egipt, ceea ce se contestă, dar incontestabil, în Armenia și în Frigia. Aici el intră în relații cu secta Atinganilor

(Ἀδιγγαῖοι, ceice se tem de atingere), sectă, ce se ivi tocmai atunci și amestecă creștinismul cu multe practici păgâne. Sub acest nume fu cunoscut și poporul în chestiune pela 810 până la Constantinopole; în Europa a trecut el tocmai prin sec. 14 mai mult cu numele de Țigani, derivat din „Ἀδιγγαῖοι; în Grecia și în Europa de Apus Țiganiii se numiau „Egipteni“ dela părerea eronată că sunt originari din Egipt¹; în sfârșit în Franția, unde emigrară întâi din Boemia, s'a numit chiar boemiani „Bohèmiens“

B. Statele Europei.

Precum la Răsărit au avut loc prefaceri mari prin înființarea statului arab, a principatelor arabe, ce se separară de el de prin jumătatea sec. 8 și a statului selgiuc, ce pela sfârșitul Periodului înlocui statul arab în partea cea mai mare de teritor al lui: tot astfel în Europa se modifică simțitor harta politică în cursul acestui Period.

Așa mai întâi Franții au fundat în Europa un imperiu, din care se formară state nouă. Apoi arabii au înaintat și în Europa de miazăzi-apus. Deasemenea Slavii înființară state numeroase, iar Ungurii sau Maghiarii, un stat maghiar. În sfârșit normanii începură expediții de cuceriri, așa zisele marșuri de Vichingi (Wikingenfahrtren) ale germanilor scandinavi, după ce formase state în țara lor.

La Apus deci mai întâi statul Francilor deveni imperiu. Acest stat, încă din Periodul precedent, după mai multe desmembrări, restabilind dela an. 513 unitatea lui, avu un rol preponderant în Europa de apus: însă cu mult mai mare rol avu el în Periodul III (622—1504). Statul Francilor ajunse la această importanță și autoritate nu supt regii din Casa Merovingă, ci supt descendenții celor mai mari demnitari dela Curtea lor, ai măiestrilor palatului lor (Majores domus), din familia zisă Carolingă. Intre aceștia încă dela începutul sec. 8 deveni celebru Carol Martel (714—741), dela care primi numele său dinastia carolingă; dar el avea demnitatea de Maiordom cu mult timp mai înainte. Fiul său Pipin cel Scurt sau cel Mic, urmând tatălui său în demnitatea de Maiordom al regelui și în sfera de activitate influentă a acestei demnități, se putu azardă în an. 571 a detronă pe regele meroving Hilderic III cu consimțământul clerului și a nobililor și a luă

¹. Și Românii li zic ironic: „Faraoni“ (N. Tr.).

el însuș coroana de rege. Astfel statul Francilor obținū o dinastie nouă, dinastia Carolingă. Supt Pipin (Pepin), care în an. 775 dobândi supremație și în Italia, iar mai ales supt fiul său Carol cel Mare, care-i succedă în 768, s'a pus bază imperiului Francilor din apus. Carol cel Mare supuse dominațiunii Francilor și partea Germaniei, ce nu eră încă supusă, anume întâi (772—804) pe ferocii Saxoni și țările Germaniei de miazăzi răsărit, chiar populațiile de Slavi limitrofi, apoi (791—796) pe Avari, cari dominase până atunci la Dunăre și Tisa și s'au stins în curând. Astfel Carol își întinse statul său până la Tisa. Spre miazăzi a sfărâmat regatul Longobarzilor, dela cari Italia de miazănoapte se numi și mai târziu Lombardia și anexă la statul Francilor Italia de miazănoapte și de mijloc, unde până spre capătul Periodului mai rămase supt administrațiunea Bizantinilor numai republica Veneției; aceasta se înființase în an. 697 pe teritor, până atunci supt stăpânirea Bizantinilor, iar ducatele Friaul, Spoleto și Benevent erau încâtva independente. De asemenea Carol anexă dela 778, iar stabil dela 806 chiar un teritor din Spania de miazănoapte numit Comitatul Barcelona. Devenind astfel suveran peste cea mai mare parte din Europa apuseană, Carol cel Mare la începutul an. 800 (Nașterea Domnului 799), fu încoronat împărat roman de papa Leon III (795—846) în Roma, pe care Pipin, tatăl său, încă din 756, apoi el însuș în 774 o dăruise scaunului papal împreună cu un teritor dimprejur, spre a o stăpâni ca stat eclesiastic supt suveranitatea Francilor, după ce alungase pe Longobarzii, cari năvălise în acel teritor, deoarece Pipin nu voise a luă în considerare protestele lui Constantin Copronim, împăratul bizantinilor (741—775), supt al cărui sceptru fusese până atunci acel teritor. Carol cel Mare se proclamă împărat al Romanilor în senzul, că el a restabilit fostul imperiu Roman de Apus, însă prin încoronarea lui de către papa a pus totodată bază credinței, ce predomină în evul mediu, că papă era drept a conferi coroane. Dar fiul său, Ludovic Piosul (814—840), împărți imperiul la cei trei fii ai sei în trei regate, regatul Francilor de apus, de răsărit și de mijloc. În regatul de apus preponderă elementul roman, în cel de răsărit elementul german, în cel de mijloc, un element mixt. Acest din urmă regat cuprindea și Italia; teritorul lui din afară de Italia se mai numia Lotaringia, fiindcă veni supt stăpânirea lui Lotar I, fiul lui Ludovic. Aceste trei regate, prin desmembrări posterioare s'au circumscris apoi cu granițe naționale. Astfel se înființă regatul

Francilor, regatul Germaniei, cuprinzând cele 5 triburi germane ; Francii (Salieni și Ripuari), Alemanii (Șvabi), Bavarii, Saxonii și Lotaringii. Intre aceste regate se susțină încă 152 ani regatul Burgunzilor (Burgundia de Jos și de Sus) sau regatul Arelate (Arles), cum s'a numit el dela capitala lui Arles (Arelate), ce fu anexată la Francia după jumătatea sec. 13. Dar și regatul Burgund, unindu-se cu Germania, încetă a exista în 1032, rămânând în ființă numai Francia, Germania și Italia.

Demnitatea imperială era unită în principiu cu stăpânirea Italiei. După stingerea Carolingilor italieni cu împăratul Ludovic II (850—875), fiu al lui Lotar I (840—855), demnitatea imperială trecu dela regat la regat. Așa în an. 875—877 a fost împărat roman Carol II Pleșuvul, regele Franciei (840—877), în an. 881—887, Carol III Grosul, regele Germaniei, mai târziu și al Franciei (885—887). Dar în an. 887 magnații Franci la adunarea din Tribur detronară pe împăratul caroling Carol III Grosul (881—887) ca incapabil ; apoi în an. 911 chiar în Germania s'a stins întreaga dinastie carolingă cu succesorul lui Arnulf, rege (888—899) și împărat (896—899), anume cu fiul său Ludovic Coșilul (900—911), care muri la vârsta de 18 ani. Ea făcù loc în Germania casei domnitoare a Franconiei (Franciei răsăritene) supt Conrad I (911—918), apoi casei domnitoare a Saxoniei supt Enric I (919—936), Oton I cel Mare (936—973), Oton II (973—983), Oton III (983—1002), și Enric II (1002—1024) ; dela an. 1024—1125 Germania avù iarăș regi din casa domnitoare a Francilor Salici, anume pe Conrad II (1024—1039), Enric III (1039—1056) Enric IV (1056—1106), și Enric V (1106—1125). Dinastia Carolingă mai dură în Francia până la an. 987 cu slabi reprezentanți ; între aceștia au fost Carol III Simplul, care domni în an. 893—923 și alți 6 ani în închisoare, unde-l aruncară vasalii săi și muri de supărare (929), fără să fi meritat supranumele de Simplul. Ultimul Caroling fù Ludovic V Leneșul, le Fainéant (986—987), care după o scurtă domnie muri, fără să fi atins vârsta de 20 ani. Dinastia Carolingilor stingându-se și în Francia, veni în locul ei dinastia Capetingilor (987-1838), al cărei fundator fu Hugo Capet (adică Hugo cel cu glugă). Încă dela detronarea lui Carol Grosul începură lupte și anarhie în Francia, Italia, încâtvă și în Germania ; în acest timp chiar Duci, ca Guido și Lambert de Spoleto (891—898), Ludovic III de Burgundia de jos sau de Provence (901—905) și Berengar de Friaul (915—924), avură dominațiunea peste Italia precum și

coroana imperială, numai puțin vânau această demnitate și alți, așa dela 945 Berengar II, puternicul Conte de Ivrea. Dar însfârșit la 962 Oton I cel Mare regele Germaniei (936—973) din Casa de Saxonia alipi stabil de Germania regatul Italiei; iar demnitatea de împărat Roman, creată de Carol c. Mare, se numi acum imperiul roman—german, imperiul roman al națiunii Germane. Totuș înainte de 1508 nici un rege al Germaniei nu se 'ntitulă „Împărat” până când nu era încoronat ca împărat de papa; deaceea luându-se titlul în acest sens strict, nu toți regii Germaniei se numesc și împărați. Apoi atât Francia, cât și Germania și Italia, nu erau state cu o autoritate centrală, absolut valabilă. În tot timpul Periodului au existat Duci, Conți și Baroni, cari puteau eludă autoritatea regală și chiar o sfidau.

Ce privește Spania, statul Vizigoților, slăbit de luptele pentru tron, fu distrus în an. 711 de Mauri, cari invadară din Africa și-l anexară la imperiul arabilor, iară dela 775 s'a fundat în locu-i un Califat propriu, califatul spaniol-maur de Cordova (Corduba). Sub dominație creștină rămase numai regatul Asturiei, ce s'a susținut în Spania de miazănoapte-apus dela an. 739 ca rest din statul vizigot distrus. Însă la an. 1031 califatul maur din Spania s'a desmembrat în Emirate sau principate mici, rivale între ele și puterea maurilor încă mai de timpuriu fu restrânsă de regatu creștin al Asturiilor. Din acesta apoi, cu cât s'a întins, se tot formară mai multe regate, ca Leon, Castilia, Pampeluna sau Navara și Aragonia. Francii deasemenea și-au întins dominațiunea dincolo de Pirinei; Carol c. Mare fundă în an. 778, definitiv în 806, Comitatul Barcelona în Spania de miazănoapte-apus.

În Anglia, eptarhia anglo-saxonă făcū loc cu încetul unui singur stat englez, care ajunse la mare înflorire supt regele Alfred cel Mare (871—901). Picții și Scoții deasemenea se uniră formând regatul Scoției. Numai în Irlanda existară continuu 5 regate, pe cari Anglia începu a le cuceri încă din acest Period.

Spre miazănoapte de Germania s'au format statele Scandinave, așa dela veac. 9 mai întâi Norvegia și Suedia, unde mai înainte domniau numeroase triburi independente. Norvegii colonizară în an. 867 și Islanda, decurând descoperită, care curând ajunse la o cultură înfloritoare. Din Islanda fu descoperită pela an. 986 și colonizată Groenlanda, țară polară despre miazănoapte, ce ținea de America; dar în sec. 15, ea fu părăsită.

Danezii, de aceeaș rasă cu Norvegii și cu Suedii, urmară e-

xemplul de a forma state; astfel fu înființat regatul Danemarcei, care supt Canut sau Cnut cel Mare 1014—1135 ajunse foarte puternic; el cuceri și domină chiar Anglia și Norvegia. Aceste 3 regate erau populate de Germanii dela miazănoapte, numiți Normani. Ei unindu-se în regate mai mari li se părea că sunt captivi în țară: deaceea căutară a'și satisface firea lor răsboinică prin expediții de pradă pe mare (piraterii). Astfel începură pirateriile sau marșurile răsboinice ale Normanilor (Vichingării) pe coastele Germaniei, Angliei, Franciei și chiar ale Italiei. Dela sec. 8 până la al 11-lea Normanii au fost spaima țărilor depe coasta Europei de apus. Dintre aceste țări numai Germania nu mai fû atăcată de ei dela 891, când au fost învinși de împaratul Arnulf. O parte dintre normani se stabili definitiv în Anglia, unde Danezii făcură dela sec. 9 dese invaziuni, pe cari numai Alfred cel Mare le-a stavilat pentru vre-o sută de ani. În an. 912 o altă parte dintre acești pirați normani supt conducerea lui Rollo (Hrolf) reuși a câștiga dela Carol III cel Simplu, regele Franciei (898—923), o fâșie de teritor în Franția de miazănoapte, azi Normandie și se stabiliră acolo; tot atunci căpetenia lor Rollo (Hrolf), care botezându-se primi numele Robert, obținû și mâna ficei regelui și deveni ducele Normandiei.

La începutul sec. 11 Cnut sau Canut cel Mare, regele Danemarcei, cuceri Anglia (1016) și o stăpâni împreună cu Danemarca și Norvegia până la moartea lui (1035); dar la începutul Periodului IV Vilhelm Cuceritorul, descendent a lui Rollo din Normandia, cuceri Anglia și fundă în ea o dinastie normandă, ce a durat 88 ani. Alți normani încă din sec. 9 începură a face piraterii și pe coastele Italiei de miazăzi. Ei respinseră în sec. 11 pe arabi și pe bizantini și se stabiliră acolo definitiv, luând captiv 1053 pe Papa Leon IX, care le opunea rezistență și forțându-l a le da ca feudă Italia de jos în schimbul unui tribut anual (dare feudală). Supt Robert Guiscard (1076—1085), sub suzeranitatea papilor și prin favoarea lor se formă Ducatul norman al Italiei de jos sau al Apuliei și Calabriei; iar supt fiul său Roger I, odată cu alungarea arabilor, s'a format un comitat norman al Siciliei; supt fiul acestuia Roger II ambele țări s'au unit 1130—1134 în un regat, „Regatul Neapole și Sicilia“ sau „Regatul ambelor Sicilii“.

Intre acestea în Europa de răsărit se formară state slave și alte state nouă. Încă din Periodul precedent Slavii invadară din

partea de miazănoapte-răsărit a Europei spre miazăzi-apus, însă nu reușiră a se organiza în state. Dar în acest Period, începând dela miazăzi, pe teritoriile dela Dunărea de jos spre miazănoapte și miazăzi, unde locuiau descendenții coloniilor romane, amestecate cu populațiunea aborigină, adică Vlahii, Valahii (cum îi numesc Grecii, Slavii și Germanii), sau Români, cum se numesc ei înșiși, s'a format dela an. 650 întâi spre nord de Dunărea, apoi dela 678 între Dunărea și Em (Haemus, munte numit de Turci Balcan), un stat bulgar, originar slavo-turc sau slavo-fin, iar în urmă cu totul slavizat. Acest stat avea continuu răsboaie cu imperiul bizantin, făcându-i mari daune; astfel a fost întâiul stat bulgar cu capitala Preslav (aproape de Șumla) la răsărit, precum și al doilea stat bulgar dela 971, cu capitala Ohrida sau Ahrida, la apus. Însă dela 971, statul bulgar pierdù mai întâi teritoriul său răsăritean în lupta cu împăratul bizantin Ioan Zimisces (969—976), apoi, după alte lupte vitezești ale țarilor Samoil (977—1054) și Ioan Vladislav (1015—1018), statul bulgar fu distrus de împăratul bizantin Vasiliu II Bulgarocton (ucigător de Bulgari 976—1025) și teritoriul său anexat la imperiul bizantin. Statul bulgar ocupând și teritoriul locuit de Valahi sau de Români, cum am amintit mai sus, istoria lui îmbrățișază și istoria Românilor din acel timp, ca popor, pe care l'a anexat și dominat, popor cu civilizație mai veche, dar cu soartă mai puțin favorabilă.

Spre apus de Bulgaria, în Iliricul apusean, care după căderea imperiului roman de apus trecù supt Bizantini, chiar întâiul împărat bizantin din acest Period, Eracliu (610—941), fu silit a permite (634—638) Sârbilor și Croaților, în strânsă afinitate unii cu alții, să înființeze state independente sub suzeranitatea Bizantinilor. Astfel s'au fundat principatele Serbia și Croația; mai apoi Serbia se împărți în Serbia și Bosnia, iară în an. 1043 obținù independența sub Ștefan Dobroslav, marele Jupan (principe) al ei. Croația, independentă încă pela an. 900, câștigă și Dalmația (partea de miazănoapte și de mijloc a Dalmației de azi) și Slavonia și înainte de capătul sec. 10 eră regat. Cel mai mare rege al ei Creșcimir Petar luă în an. 1052 și titlul de „Rege al Dalmației”.

Spre miazănoapte de Croația, Slovenii sau Vinzii, cum le zic Germanii, fundară principatul vind Carantania (Carintia), pe care Carol cel Mare l-a supus Franciei ca Comitat vind. Acesta se compunea din Carintia, Craina, Stiria și restul teritoriului răsăritean dintre Sava și Drava, adică Croația actuală de miazănoapte, căci el

trecu apoi la Croația și Slavonia. Extremitatea de răsărit a acesteia adică Sirmiu de azi, se numia încă la Bizantini „Țărișoara Francilor“ (φραγκοχωρίον).

Spre miazănoapte de Carantania se formă statul Moraviei Mari, compusă din 3 principate parțiale, sub suzeranitatea unui principe: Moravia proprie, Slovacia și Moravia panonică sau sloveană între Drava și Dunărea, pelângă lacul Blatna (Baloton la Unguri). Acest stat a jucat un rol însemnat în sec. 9; dar din cauza discordiei interne și a atacurilor externe, el apuse la începutul sec. 10 (917) și statele vecine împărțiră resturile sale. Spre miazănoapte-apus de Moravia se formă ducatul Boemia (Cehia) întâi sub suzeranitatea Germaniei, apoi sub a Moraviei și în sfârșit Germania, luând în stăpânire Moravia proprie, Boemia trecu împreună cu aceasta iar sub suzeranitatea ei.

Spre miazănoapte de Boemia și tododată spre răsărit de Elba se stabilise alte populațiuni slave, dar Germanii limitrofi le-au supus. Abia la capătul Periodului (1047) ele fundară un stat propriu, Slavinia, care nu dură nici o sută de ani. Aceste populațiuni, în ordine despre miazăzi spre miazănoapte, apoi despre răsărit spre apus sunt: mai întâi Sorbii (Sârbii de miazănoapte) în Lusacia, având ca triburi principale pe Lusaci și Milțeni sau Dalemintzi; apoi spre miazănoapte de Lusacia între Oder și Elba aproape de Marea Baltică, Viltzii (Velatabii), numiți mai târziu și Liutiți sau Leutiți, cu triburile lor principale Hevelii lângă Havel și Redarii; în sfârșit în Meclenburg și în Holstein de răsărit, Obotriții cu triburile lor principale Vagrii și Drevenii. Toate aceste populațiuni slave se numesc la Germani în decomun „Venzi“, adică slavi. Statul Slaviniei se compunea numai din Viltzi și Obotriți, căci Sorbii căzură dela an. 928 definitiv sub dominațiunea Germaniei.

Mai puternici decât acești slavi au fost vecinii lor Poloniei sau Leșii (Lehii) cu Pomeranii (Pomorjani), vecini ai lor despre miazănoapte și cu populațiunile letice, în mare afinitate cu slavii, adică cu Prusienii (Porusi) și Litvanii sau Litavii. Pela sfârșitul acestui Period, 1025, ducatul Poloniei, dela sec. 9 cu domnitori din Casa Piast, deveni regat supt Boleslav cel Viteaz (Chrobry, 992—1025) și puterea lui crescă considerabil.

Statul rus se întindea dela sec. 9 spre miazănoapte de Polonia și de teritoriile letone mai despre miazănoapte, adică de Letonia propriu zisă și Livlanda de miazăzi, în a cărei parte de miazănoapte, adică în Livlanda de miazănoapte sau în Estonia, Finlanda și La-

ponia se stabilise Finii, trib tătar-mongol, venit din Asia. Statul rus sau ruso-slav fu fundat în an. 862, dar nu de un slav, ci de Ruric, un Vareg sau Varing, adică membrul unui trib de normani suedezi dela Marea Baltică, numit Rhos sau Rus, asociat prin jurământ cu mebrii din trib. Acest stat avu de capitală mai întâi Novgorod la miazănoapte, iar dela 882 și Chiev la miazăzi. Pela sfârșitul sec. 10 statul rus deveni o monarhie puternică supt Vladimir cel Mare (980—1015) cucerind și Litvania. Încă de timpuriu Rușii au venit în contact și cu statele vecine, purtând continuu războaie mai ales cu Bizantinii până supt Vladimir cel Mare. Dar pe atunci ei nu stăpâneau încă partea cea mai de miazăzi a Rusiei de azi. Acoló se stabilise Hazarii, popor de rasă turcă, ce veni dala Marea Caspică. Pela capătul Periodului (965—1016) Rușii respinseră treptat pe Hazari în teritorul lor anterior, iar Pecenegii, Pacinachii, Pacinații sau Bisenii, de aceeaș rasă, cari se fixase la hotarale lor, ocupară încă dela 870 teritorul lor apusean de până atunci și erau, ca și Hazarii, supărători statelor vecine.

Prin o parte din țările menționate veniră din Ural pela sfârșitul sec. 9 Ungurii sau Maghiarii, popor tătaro-mongol de aceeaș origină cu Finii, cu Bulgarii primitivi și cu Turcii. Ungurii s'au stabilit apoi în Panonia veche și pe teritoriile vecine despre miazănoapte și răsărit precum și în o parte a Daciei, între slavi și Valahi sau Români. Supt Tuhut Ungurii fundară un principat în Transilvania, vechea țară principală a Daciei, iar supt Arpad, un alt principat în Ungaria de azi, unind vechile teritorii ale Daciei, Panoniei și altele mai depărtate. Pela începutul sec. 10 ambele aceste principate erau spaîma țărilor vecine, până ce Germanii supt Enric I la Merseburg, în an. 933 și supt Oton I la Lehfild lângă Augsburg în 955 bătură pe Unguri definitiv și creștinismul începù a fi introdus la dânșii. Supt Ștefan cel Sfânt pela an. 1000 principatul lui Arpad fu proclamat regat, la care fù anexată curând (1002) și Transilvania. O ramură secundară de Unguri erau Secuții, Siculi la latini, pe granițele de răsărit ale Transilvaniei.

În sfârșit imperiul bizantin mergea încet dar sigur spre declin; toate popoarele dinprejur împresurau hotarele lui și-i slăbiau forța; așa despre miazănoapte Rușii, Hazarii, Pecenegii, Sârbii și Croații, iară despre apus, Francii, mai târziu Arabii și Normanii, mai ales în Italia; Arabii și Turcii selgiuci despre miazăzi și răsărit, în Africa și Asia; apoi, lupte interne și paralel cu ele demoralizarea:

în aceste împrejurări au fost aproape zădarnice campaniile victorioase ale unor suverani din dinastia Isavrilor (717—797) ca Leon Isavru (717—741) și fiul său Constantin Copronim (741-775), precum și eforturile împăraților din dinastia Macedonă (867—1037) și anume Vasiliu Macedon (867—886) și succesorii săi de mai târziu: Nechifor Foca (963—969), Ioan Zimisces (969—976), Vasiliu II Bulgarocton (976—1025), cari căutară a stavilă pentru un timp decadența internă și cuceriră chiar teritorii, ce fusese pierdute mai demult.

CAPITOLUL I

Propagarea creștinismului

§. 110. Mersul ei în general

Creștinismul n'a făcut în acest Period mai nici un progres spre răsărit și miazăzi din cauza dominațiunii crescânde a mohamedanilor ; din contră el suferi pierderi și respingeri nu neînsemnate¹. Numai spre apus și miazănoapte el câștigă teren, prin convertirea tuturor Germanilor, Scandinavilor și a majorității Slavilor și a Ungurilor, înfipti între slavi, precum și a Hazarilor în parte, și a Avarilor pentru un timp.

§. 111. a. Progrese neînsemnate și pierderi mari ale creștinismului în partea despre răsărit și miazăzi.

Spre răsărit numai nestorianii din Persia desvoltară oarecare activitate misionară. După un monument epigrafic din an. 781, descoperit de iezuiți în sec. al 17-lea (1625) în China, dacă el e autentic, Iabbalah sau Olopuen, misionar nestorian, a obținut în an. 636 permisiune dela guvernul chinez, a predică liber acolo Evanghelia și a fundă biserici. Dar după mărturii bune și nesuspecte e mai sigur că în sec. al 8-lea Timotei patriarhul nestorianilor, a trimis misionari și în țările despre răsărit și miazăzi, deci poate în China și India. Totuș bisericile ce acești misionari fundară în China apuseră la urmă, poate mai ales din cauza puhoiului pus-tiitor a Mongolilor.

¹ În acest Period s'au mai convertit la creștinism în imperiul bizantin locuitorii Laconiei meridionale, cunoscută de atunci sub numele de Maina în Peloponez, așa dar Mainoții, cari erau încă păgâni : ei îmbrățișară religia creștină supt împăratul Vasiliu Macedoneanul la sfârșitul veac. al 9-lea. Vezi și mai sus pag. 20 (N. Tr.).

Din contră, pierderile ce creștinismul încercă în cursul Perio-
dului III în Asia și mai ales în Africa din partea mohamedanis-
mului, ivit de curând, au fost considerabile și durabile. Califii și
guvernatorii lor, ce-i drept, nu prigoniau formal pe creștini, ca
Romanii păgâni; dar supuneau pe toți la o dare pe cap one-
roasă, le restrângeau senzibil drepturile și-i tratau cu dispreț și
arbitrar, amenințându-i cu foc și cu sabie, arzând ori dărâmând
bisericele lor și prefăcându-le în geamii, suprimau instituțiile lor,
îi jefuiau, dezonorau și maltratau, căutând în tot chipul a-i des-
gustă de creștinism și a-i forța sau a-i atrage la mohamedanism.
Aceste măsuri, precum și soarta armelor favorabilă mohameda-
nilor, cari credeau că Dumnezeu le ajută a lăți cu forța domi-
națiunea și religia lor, au umplut de teroare pe creștinii din Asia
și Africa, demoralizați prin lupte politice și religioase și continuu
amenințați cu moarte, vexațiuni și dezonare. Deaceia ei treceau
în masse la mohamedanism.

Astfel creștinismul depe teritorul Africei vechi apuse. Din bi-
serica Africei odinioară așa de prosperă nu mai rămase nici ur-
mă; numai din biserica Cartaginei se mai menținură urme până
la an. 1160. În Egipt, Palestina și Siria a rămas numai o um-
bră din biserica ce numără odinioară milioane de suflete. La în-
ceputul Periodului, înainte de a cuceri arabii țările respective,
patriarhia Alexandriei avea 110 eparhii, a Antiohiei 170 și a Ie-
rusalimului 95; după jumătatea Periodului patriarhia Alexandriei
mai avea numai 40 eparhii, a Antiohiei 28 și a Ierusalimului 15,
cei mai mulți mitropoliți, unii din ei fără turmă. Pelângă aceasta po-
pulațiunea creștină și clerul în mare majoritate se contopi cu
arabii; chiar pe scaunele patriarhale se suiră acum mai mult a-
rabi decât Greci, în Antiohia încă dela sec. al 8-lea, în Alexan-
dria dela sec. al 10-lea. Cel întâiu arab pe scaunul patriarhiei
de Alexandria fû Eutihiu 933—940, numit din naștere Said Ibn Ba-
trik. El a scris în limba arabă o cronică politică și bisericească
dela Facerea lumii până la an. 940¹. Biserica ortodoxă din aceste
țări fû cea mai crud încercată. Aici Califii preferiau mai mult pe
monofiziți, iar în Persia pe nestoriani, căci aceștia nu erau sus-
pecți mohamedanilor și urâți în așa grad, ca creștinii ortodocși,
aliați firești ai împăratului din Bizanț. Din contră Coptii monofi-
ziți cu patriarhul lor au dat arabilor chiar ajutor a cuceri Egiptul
în an. 640. Deși creștinii trecură în masse la mohamedanism
din cauză că erau amenințați cu moartea, oprimați material și

¹. Vezi mai sus pag. 26 nota (N. Tr.)

moral de Califi și de guvernatorii mohamedani și mai mult încă din cauza slăbiciunii lor în credință și a demoralizării decât din cauza persecuțiilor sângeroase, totuș de aici nu urmează că creștinii n'au suferit și persecuții sângeroase. Califii fanatici și tirani organizează mai multe și mari persecuții sângeroase, în cari mii de creștini ortodoci au fost unii uciși, unii trași silnic la Islam și mii de comunități creștine s'au stins. În special, cea întâi persecuție au fost în patriarhia Antiohiei la an. 695, când însuș patriarhul Alexandru II muri martir ; a doua și a treia, în patriarhia Alexandriei la an. 743 și 850, cea a treia lovind și pe Copti ; a patra în toate cele trei patriarhate la an. 1015, când au murit martiri Dionisiu, patriarh de Alexandria și Ieremia, patriarh de Ierusalim. Chiar în Spania, care eră guvernată mult mai uman, a murit martir în an. 859 Eulogiu, arhiepiscop de Toledo, pentru că botezase câțiva mohamedani.

Clerul, care nu putea să nu combată mohamedanismul, ca religie falsă, a suferit în general dese persecuții sângeroase. Erau timpuri când episcopii din Egipt, Palestina și Siria trăiau numai fugari, iar scaunele lor erau prădate, sau rămâneau neocupate mult timp ; așa patriarhia de Ierusalim după an. 638 și cea de Alexandria după an. 640, au fost vacante 70 ani, iar cea de Antiohia după 695, timp de 40 ani. Chiar dintre mireni, unii în timpuri de pace au fost pedepsiți cu moarte sau schilodiți, pentru că combatteau mohamedanismul ; aceasta s'a petrecut nu numai în Asia și Africa ci și în Spania. Stăpânitori mohamedani au dat îndemn de repețite ori în sec. al 7-lea și al 8-lea la persecuțiuni sângeroase contra creștinilor și în Iberia sau Georgia.

§. 111. b. Progresele creștinismului la apus și la miazănoapte.

A. Convertirea Germanilor.

Germanii încep a primi creștinismul în sec. al 7-lea, iar în sec. al 8-lea se fac toți creștini. La începutul acestui Period puțini germani dela Rinul de sus și dela Dunărea de sus erau creștini. Însă chiar de atunci misionari franci, britani, scoțieni și irlandezi, iară după ei chiar englezi, lucrau cu zel pentru a conveti pe germani. În această privință, în special în Germania de miazăzi-apus, în Alemania sau Alania, sunt renumiți : Columban sau Columba cel tânăr, irlandez ; acesta, după ce a predicat și înființat biserici în Burgundia timp de 20 ani (590-610), trecu predicând prin Ale-

mania în Italia, unde muri în an. 611; după dânsul e renumit dela an. 611 ucenicul său Gallus (-†- 646), care fundă mănăstirea St. Gallen din Elveția de azi, apoi Emmeran sau Emmeram, arhiepiscop franc, Rupert sau Ruprecht, episcop de Worms și Corbinian, eremit franc la sfârșitul sec. 7 și începutul sec. 8 în Bavaria, Chilian, irlandez sau scoțian 685—689 în Turingia sau Frnconia de răsărit, Amandus, episcop misionar din Acvitanian în an. 630, după el Eligiu, episcop franc în an. 650 și după el Wilfrid (Wilfried), episcop anglo-saxon în an. 678, în sfârșit anglosaxonul Wilibrord, ca episcop de Utrecht la an. 690—739, în Germania de miazănoapte-apus, între Frizi.

Dar meritul cel mai mare și definitiv pentru convertirea Germanilor e a lui Winfried (Wynfret), monah anglosaxon, care mai târziu în an. 719 primi la Roma numele Bonifatiu sau Bonifaciu și fu Apostolul Germanilor.

Născut în an. 673 sau 680 la Kirton (Crediton) el încercă în an. 716 a face prozeleți în Germania între Frizi, așezați spre răsărit de gurile Rinului; dar aici n'au succes, căci păgânul Radbod, regele Frizilor se opunea energie la convertirea lor; deaceea căutând ajutor la autorități superioare s'a dus la Roma. Aici în an. 719 papa Grigoriu II îl destină ca misionar în Germania și-i dădă recomandații la magnații franci. Acum cu reputație mai mare și cu încredere în sine el se duse în Turingia 719—722, apoi din nou la Frizi și în urmă la Hessa. În această țară avu curând așa succes, că mergând la Roma, putu da seamă că misiunea lui e încununată cu succes. Pe baza raportului său, în an. 733 papa Grigoriu II (715—731) îl hirotoni episcop al Germaniei fără scaun definitiv, deci episcop misionar (Episcopus regionarius). Intorcându-se la Hessa și Turingia avu succese și mai mari; cu deosebite, după ce la Gaismar (Geismar în Hessa) dobori fără nici un pericol un stejar consacrat zeului tunetului (Thor sau Thunar) și construi din el o biserică, convingând astfel pe Germani (conform credinței lor despre divinitate) că zeul lor e neputincios, iară zeul creștinilor e puternic, avu așa de mare succes că în an. 732 papa Grigoriu III (731-741) îl făcu arhiepiscop al Germaniei întregi și el putu începe a înființa episcopii. Astfel Bonifatiu organizează biserica Germaniei cu 10—13 episcopii, dintre cari unele existau mai dinainte, și cu o arhiepiscopie, întemeie mănăstiri, între cari una la Fulda, foarte celebră, țină sinoade, combătă pe misionarii franci, britani, scoțieni și irlandezi, cari bazați pe drepturile lor anteri-

oare îi făceau opoziție, când el voi a organiza biserica Germaniei, cum și pre cei priviți de el caeretici, dar mai întâi de toate supuse scaunului din Roma biserica Germaniei, înființată de dânsul, conform cu jurământul ce a depus când fu hirotonit episcop. În an. 745 un sinod din Franconia depuse pe Gewilib episcopul de Mainz, și cu această ocazie vechea episcopie de Mainz fu declarată arhiepiscopie și oferită lui Bonifatiu. De atunci arhiepiscopia Germaniei a rămas stabil în Mainz, pe când înainte ea nu avea în Germania reședință fixă. Papa Zaharia (741-752) confirmă acest aranjament al Franconilor și Bonifatiu păstori încă 10 ani în Mainz; în sfârșit el reveni la planul său din tinerețe de a converti pe Frizi. După ce desemnă ca succesori pe ucenicul său Lul (Lullus) cu aprobarea papei Ștefan III sau II în ordinea de succesiune obișnuită (752—757), bătrânul Bonifatiu plecă iar la Frizi spre a sfârși lucrul început odinioară. Acum în adevăr reuși a boteză pe mulți, dar păgânii cerbicoși, cu atât mai surescitați, țineau ferm la vechea lor credință. Într'o zi, când Bonifatiu așteptă pe Frizii de curând botezați spre a-i confirma, îl atacă o ceată de păgâni și îl ucise împreună cu toți cei 52 credincioși, cari îl însoțiau; el suferi atacul fără a rezista, oprind chiar și pe soții săi de a se apăra. Astfel Bonifatiu muri martir la Frizi în an. 755, alții zic în 754, după ce organiză biserica Germaniei și o supuse Papii, protectorul lui. El fu un misionar foarte zelos și plin de dragoste adevărată către creștinism și către omenire, dar intolerant cu cei de alte opinii și direcții. Din această cauză avu continuu lupte cu adversari în activitatea lui de misionar. Unii din adversarii săi erau în adevăr cu credinți rătăcite, dar alții se opuneau numai ca biserica Germaniei să fie supusă scaunului din Roma; așa făcū mai ales Adalbert sau Aldebert, un francon, Climent, un scoțian și Virgiliu († 785) un irlandez, în urmă episcop de Salzburg.

Convertirea Germanilor, înfăptuită esențial de Bonifatiu, fu desăvârșită apoi de Carol cel Mare, prin opera lui de civilizare, dar în interesul politicii sale de a mări puterea Francilor și mai mult cu forța și cu vărsare de sânge, de cât cu mijloace morale. Așa Saxonii, cari locuiau în Germania de miazănoapte între Rin și Elba, rămăseseră neconvertiți. Până la Carol cel Mare ei s'au opus dominațiunii Francilor precum și creștinismului. Carol c. Mare purtă cu ei războaie aproape continuu 772—804. Ei uriau creștinismul tot atât cât iubeau libertatea; dar Carol cel

Mare îi covârşi cu puterea lui, capiştea lor Irminsul sau columna închinată unui zeu Irmin fu distrusă încă din an. 772 şi rezistenţa lor înfrântă; însişii ducii lor Alboin şi Widukind primiră botezul chiar din an. 785; astfel Saxonii deveniră definitiv supuşi Francilor şi totodată creştini, cu toate că ei făceau revolte sângeroase, pentru cari erau pedepsiţi foarte aspru; aşa în an. 782 după revolta din Verden lângă Aller au fost decapitaţi 4500 de Saxoni.

A bis. Convertirea pentru un timp a Avarilor.

Carol c. Mare voi a răspândi creştinismul cu forţa chiar peste hotarele Germaniei, între Slavi şi între Avarii aşezaţi în Panonia veche. Slavii, cum se va vedea mai la vale, primiră parte din ei suveranitatea lui şi creştinismul; Avarii, deşi făcură tot aşa în an. 796—797 urmând exemplul lui Tudum, principele lor, însă începând în curând a se stinge (complet după an. 827), convertirea lor n'avu nici o importanţă.

B. Convertirea Scandinavilor sau Normanilor.

După ce Bonifatiu converti pe Germani cu predica, iară Carol c. Mare cu sabia, în curând se convertiră şi Scandinavii, adică Danezii, Norvegii şi Suedii, precum şi Islanzii. Ei începură a fi convertiţi în an. 826 de Harald, principe danez, care ceru şi obţinu ajutor contra rivalilor săi la tron dela Ludovic Piosul, împăratul Francilor. Harald, fie din convingere, fie spre a face pe plac lui Ludovic se boteză şi luă cu sine ca misionar pe Ansgar, monah franc. Acesta fu aşa de activ ca misionar între Danezi şi între ceialalţi Scandinavi, că în an. 831 papa Griporiu IV (827—844) şi împăratul îl făcură arhiepiscop de Hamburg. Dar peste puţin timp, în an. 840 păgânii destrugând Hamburgul, în an. 849 scaunul arhiepiscopal fu transferat la Brema, ce eră reşedinţa de episcop. De atunci Brema fu reşedinţa arhiepiscopului de Hamburg. Pentru activitatea lui zeloasă, ca misionari între Danezi, Ansgar fu supranumit „Apostolul Nordului”. Dar el şi ucenicii lui reuşiră numai a începe să convertiască pe Scandinavi. Aceştia se convertiră treptat după lupte şi reacţiuni mari, iară complet abia la sfârşitul Periodului, o parte din ei tocmai la începutul Periodului următor (1054—1453). Regele Canut sau Cnut cel Mare (1014—1053), se poate privi ca cel, care converti

complet Danemarca. Suedii se convertiră toți de regele Inge tocmai spre sfârșitul sec. al 11-lea, iară Norvegii, de Olaf Haraldsen cel Mare sau cel Sfânt (1014—1030), contemporan cu Cnut. Din Norvegia fû convertită în an. 1000 și Islanda, descoperită de Normani în sec. al 9-lea (867) și colonizată de Norvegi; ea se constituie republică independentă. Din Islanda tû convertită Groenlanda, pe care o descoperiră Islanzii în an. 986 și care face parte din continentul Americii. În Groenlanda încă se creă o episcopie în an. 1000, dar cu timpul și anume dela începutul sec. al 15-lea comunicația, ce durase 400 de ani între Islanda și Groenlanda, încetă din cauza ghețurilor îngrămădiți între ele; mai apoi fû uitată chiar existența acestei țări de gheață și creștinismul se stinse în ea, așa că tocmai în sec. al 18-lea fu readusă la creștinism. Nu puțin contribui la convertirea Scandinavilor împrejurarea, că compatrioți de-ai lor, cari în expedițiile Normanilor s'au stabilit în Englitera și Franția, îmbrățișaseră creștinismul încă de mult timp; așa făcură chiar dela începutul sec. al 10-lea colonii întregi de Normani, stabilite pe teritoriul Engliterii și tot de atunci coloniile, pe cari Rollo (Hrolf), ducele Normanilor, ca creștin Robert, le stabilise în Franția de miazănoapte în an. 912, în provincia numită dela aceste colonii Normandii.

C. Convertirea Slavilor până la jumătatea sec. 9-lea.

Slavii încep a se converti chiar dela începutul acestui Period (III), dar în număr mai mare tocmai dela jumătatea sec. al 9-lea. Spre capătul Periodului toți erau creștini¹. Creștinarea lor până la jum. sec. al 9-lea a mers astfel :

Încă din Periodul II, dela sec. 5 colonii numeroase de Slavi au pătruns în imperiul bizantin și s'au susțiuut aici între creștinii cetățeni ai imperiului, cu uzurile lor naționale și religioase. Ei pătruseră și mai departe până în Grecia. Acești Slavi curând apoi încep a se converti și parte din ei chiar a se greciza, așa că pela jumătatea sec. al 9-lea Slavii din cuprinsul imperiului bizantin se pot privi ca convertiți și parte din ei grecizați.

Între acestea, dela Periodul III se formară pe teritoriul bizantin și state slave, statul bulgar, sârb și croat. Bulgarii, popor

¹. O lucrare foarte bine documentată că creștinismul s'a răspândit la toți slavii afară de Wenzii, ca și la Unguri, de misionari din Constantinopole și după ritul grec, a scris în limba polonă Wenceslas Alexander Maciejowski, tradusă în limba franceză și tipărită la Berlin 1846 de Louis François de Sauvé cu titlu: „Essai Historique sur L'Eglise chrétienne chez les Slaves“ (N. Tr.).

turco-slav, dar cu totul slavizat, după ce ocupară noile lor teritorii, dela an. 635 spre miazănoapte de Dunăre, iară dela an. 678 și spre miazăzi de ea pe teritorii locuite mai mult de Valahi sau Români, curând intrară în dușmănie politică și religioasă cu Bizantinii și avură războaie crâncene cu imperiul bizantin și cu creștinismul depe teritorul lor și depe cel din afară de el.

Sârbii și Croații la început, supt împăratul Eracliu (610—641), erau în bune relații cu imperiul bizantin. Eracliu dispuse a li se trimite misionari creștini din Roma, supt a cărei jurisdicție bisericească se află teritorul lor (Iliricul), alipit atunci la imperiul bizantin. Încă dela începutul sec. al 7-lea misionari creștini predicară Evanghelia în Serbia, precum și în Croația și Dalmația; dar în an. 827 sârbii intrând în dușmănie cu bizantinii, alungară pe misionarii trimiși de împăratul bizantin și creștinismul fû stârpit în Serbia. Tocmai dela an. 868 îl propagară din nou misionari din imperiul bizantin, după ce sârbii se împăcară cu acesta, supt împăratul Vasiliu Macedon (867—886).

În Croația și Dalmația, unde, cum am spus, încă supt împăratul Eracliu predicau misionari din Roma, precum la Carantani (Sloveni sau Winzi), Moravi și Cehi, pentru convertirea slavilor predicau Apusenii, în special papii, ducii Bavariei, regii Francilor și episcopii din Acvileia, Salzburg, Passau și Regensburg. Papii și episcopii din Acvileia lucrau pentru răspândirea creștinismului mai ales între Slavii din Dalmația și Croația; aici încă pela an. 670 primi botezul o mare parte din popor supt principele Porga. Ducii Bavariei și episcopii de Salzburg lucrau în Carantania, iară regii Francilor cu episcopii de Salzburg și Passau, în Moravia (Moravia proprie, Slovacia și Moravia panonică) și cu episcopii de Regensburg în Boemia la Cehi.

Se știe că suveranii Francilor, începând cu Carol c. Mare, au întins supremația lor și peste Slavii de Apus dela Marea Adriatică până la Marea Baltică și totodată s'au silit a răspândi și creștinismul între ei. Croații, Carantanii, Moravii, Cehii și Wenzii (Sorbi, Wilți și Obotriți) fură constrânși treptat a recunoaște supremația lui Carol c. Mare și a primi misionari creștini în țara lor. Creștinismul se răspândi mult în Croația și țările vecine. Mai ales în Carantania îl introduse dela an. 753 principele Ceitumar, educat ca creștin în Bavaria, așa că pela jumătatea sec. al 9-lea Carantania se poate considera convertită complet ca și Croația și țările vecine.

Dar și în Moravia dela an. 830 până la jumătatea sec. al 9-lea principii și parte din popor s'au făcut creștini, urmând exemplul lui Privina principele Moraviei panonice (-† 860) și anume se converti Marele principe Rastislav (Rastiț), care se sui pe tron la an. 846 în locul lui Moimir, detronat.

Dintre Slavii stabiliți spre miazănoapte de Moravia s'au convertit numai un mic număr de Cehi, așa în an. 845 la Regensburg 14 căpetenii cu cetele lor, iar dintre Slavii stabiliți spre miazănoapte de Boemia, Slavinii sau Wenzii, încă și mai puțini. Slavii, între cari creștinismul fù introdus odată cu supremația Francilor, nu se puteau familiariza cu el, căci le venise cu dominațiunea streină, și-l priviau ca un element exotic, fiind propagat prin leturghia latină.

Slavii se convertiră mai lesne tocmai după jumătatea sec. 9, dela an. 863 încoace de misionari din Constantinople, cu predică și leturghie în limba slavonă, de astădată fără a fi subjuțați politic. Această operă fù întreprinsă de frații Chiril și Metodiu, numiți Apostolii Slavilor; ei au venit spre acest scop în Moravia, au dat Slavilor un alfabet propriu și le-au tradus cărțile bisericești în limba slavă¹. Tot din Constantinople au fost convertiți și Hazarii în parte, și încep a fi convertiți Bulgarii.

D. Convertirea unei părți dintre Hazari.

Hazarii, popor nu slav², stabilit în Chersonезul Tauric, azi Crimeia și mai spre miazănoapte, au cerut misionari la Mihail III împăratul Bizantinilor (856—867). Mihail a trimis pe învățatul Constantin Filozoful, numit ca monah Chiril. El avu bun succes după ce învăță limba Hazarilor, însă nu putu converti tot poporul, căci odată cu creștinismul a pătruns acolo și iudaismul și mohamedanismul, cari împiedecară creștinismul de a se mai răspândi. Chiril va fi predicat între Hazari 3 sau 4 ani; în Cherson el găsi și niște relicvii, pe cari văzând cum toți credeau că sunt ale lui Climent din Roma, le-a luat cu sine în patrie. Ce-i drept, după știri posterioare, se crede că Climent a murit martir în Cherson supt împăratul Traian (98—117). Creștinismul s'a susținut între Hazari până la surparea statului lor (1016).

¹. Comp. Cyrille et Méthode, étude historique sur la conversion des Slaves, par Louis Leger, Paris 1868 pag. 75 sc. (N. Tr.).

². Unii zic că era de aceeași rasă cu Bulgarii (N. Tr.).

E. Convertirea Bulgarilor.

Tot în acel timp, după un războiu dintre Bizantini și Bulgari, sora lui Bogoris sau Boris, principele Bulgarilor, a fost dusă captivă la Constantinopole. Aici ea fu atrasă la creștinism și primi botezul. Apoi Mihail III încheind pace cu Bogoris sau Boris I (852—883), sora principelui, acum creștină fu liberată și se întoarse acasă. Ea luă cu sine și un ieremonah, numit Metodiū; nu se știe dacă acest Metodiū, care trăia la curtea lui Bogoris ca duhovnicul soră-sa, este identic cu Metodiū, fratele lui Chiril, mai târziu Apostolul Slavilor. Atât sora lui Bogoris cât și duhovnicul ei se siliau a-l atrage și pe el la creștinism; dar Bogoris rezistă până ce vederea unui tablou al Judecării de apoi, lucrat de Metodiū, precum și o foamete mare în țară, pe care o privi ca semn al urgiei cerești, poate și influența fraților Chiril și Metodiū, Apostolii Slavilor, cari vor fi trecut în Moravia prin Bulgaria: aceste împrejurări l'au decis a se face creștin. Se povestește că Bogoris s'a dus la Constantinopole și aici fu botezat de Fotiu, atunci Patriarh, iară naș a fost împăratul în persoană și a pus lui Bogoris la botez numele Mihail. Dar unii istorici moderni sunt în dubiu că Bogoris s'a dus la Constantinopole și că a fost botezat de însuș Fotiu; ei cred că botezul s'a putut săvârși în Bulgaria de clerici delegați ai lui Fotiu și că împăratul a fost naș probabil prin un reprezentant. După botezul său (864) Bogoris își propuse a introduce creștinismul și între supușii săi. Dar acest proiect întâmpină mai ales din partea nobilimei o groaznică rezistență, ce merse până la revoluție și trebuī a fi reprimată cu forța. După aceea Bogoris ușor făcū pe Bulgari a se converti prin preoți greci. Astfel după jumătatea sec. al 9-lea Bulgarii intrară în rândul popoarelor crștine, și între cele de sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopole¹.

Totuș în an. 866 papa Nicolaie I (858—864), care era în conflict cu împăratul Mihail și cu Fotiu, datorită influenței Apusului reuși a deslipi pe Bulgari de biserica Constantinopolei. Bogoris intră în înțelegere cu Roma și luă de aici episcopi latini, alungând pre cei greci. Dar după 3 ani (869—870) el nu mai suferi pre episcopii latini, îi depărtă și revenind la patriarhul Constanti-

¹ Comp. L. de Launay, La Bulgarie d'hier et de demain. Paris 1907 pag. 39 scv. (N. Tr.).

nopolei, primi un arhiepiscop grec. Mișcarea culturală, ce Chiril și Metodiu produse de curând la Slavi, prin aflarea unui alfabet slav și prin leturghie și Biblie, traduse în limba slavă, o mișcare, despre care se va trată mai pe larg în alt loc, află acum pământ bun la Bulgari, iară dela ei limba slavă ca limbă de cult fu primită și de Vlahii sau Români de sub dominațiunea lor politică, apoi și religioasă, ca locuind pe acelaș teritor. La început Români se serviau în cult de limba latină, apoi dela an. 732 foarte probabil, de limba greacă, iară după aceasta de limba slavă. Această limbă produse la Bulgari o mișcare nu neînsemnată pe terenul literaturii religioase slave mai ales supt marele iar Simeon I, care domni în anii 893—927.

Dar acest țar între anii 893—896 făcu cu Formosus, papa Romei (891—896), un nou aranjament între Bulgari și Roma. Ca consecință, supunând biserica Bulgară scaunului din Roma, țarul primi corona de rege dela Formosus, în virtutea unui drept, ce toți apusenii îl atribuiau Papii, după ce Leon III încoronase pe Carol cel Mare ca împărat Roman (800). Totuș succesorul țarului Simeon, fiul său Petru (927—969), intră în înrudire cu împăratul Bizantinilor și ca consecință biserica bulgară rupse legătura cu scaunul din Roma și reinnoi legătura cu Biserica de Răsărit, acum însă ca arhiepiscopie autocefală iar nu subordinată ca mai înainte scaunului patriarhal. Arhiepiscopul, cel puțin supt țarul Petru (927—969), avu reședința în Silistria (Dristra, Durostor), nu în Preslava (*Μαρκιανόπολις* și *Μεγαλόπολις*), capitala primului stat bulgar, iar cam dela an. 980, în Ohrida sau Ahrida (întâiul nume e bulgar, al doilea grec), capitala celui de al doilea stat bulgar. Dar în an. 971 Ioan Zimisces (Tzimisces), împăratul bizantin (969—976), cuceri partea de miazănoapte a Bulgariei și o supuse canoniceste Patriarhului de Constantinople; apoi în 1015 împăratul Vasiliu II Bulgarocton (976—1025) ocupă și Ohrida, fără a abrogă autocefalia bisericii bulgare în teritorul de jurisdicție rămas dela an. 971 arhiepiscopului de Ohrida; în sfârșit dela an. 1019 Vasiliu subjugă pe Bulgari. De acum înainte până la an. 1186 istoria lor politică e absorbită în istoria imperiului bizantin.

F. Avântul ce luă creștinismul la slavi prin convertirea tuturor moravilor după jumătatea sec. IX și prin uzul leturghiei slave la moravi și la slavii de miazăzi.

Puțin înainte de an. 864, când se boteză Bogoris, principele

Bulgariei, anume în an. 855, Rastislav sau Rastiz, Marele duce al Moraviei (846—870), reuși a scăpa de jugul Francilor. Atunci s'a decis de nu chiar a goni din țară pe misionarii Francilor sau mai precis ai Germanilor, în cari nu avea încredere, cel puțin a-i face inofensivi și a confiã Grecilor convertirea completă a moravilor, mai ales că și în statul grec se aflau slavi creștini, pe care-i păstoriau episcopii greci. Deci între anii 850-863 Rastislav se adresă împăratului Mihail III și-i ceru misionari creștini, spre a putea converti pe toți supușii săi, dar misionarii să știe limba slavă, ca să învețe pe popor creștinismul în limba slavă și să-i permită a lua parte la cultul creștin, căci tocmai astfel de misionari îi lipsesc. În consecință Mihail III a trimis în Moravia pre cei 2 frați, numiți mai sus, pe Chiril (Kyrillos) și Metodiu, ca cei mai proprii pentru scopul, ce urmăria Rastislav. Acești bărbați poate vor fi luat cu sine și ajutători, și probabil să vor fi dus în Moravia prin Bulgaria, unde poate să fi exercitat oarecare influență și asupra lui Bogoris, care curând apoi s'a decis a primi botezul.

Chiril și Metodiu s'au născut în Tesalonic, oraș comercial, foarte renumit atunci, cu o mare populațiune, amestecătură de Greci, de descendenți ai coloniștilor Romani, numiți atunci Vlahi, cari sunt Românii actuali și de Slavi. Nu e sigur dacă Chiril și Metodiu au fost greci, slavi, sau chiar români, dar atunci toți îi credeau greci. Chiril se numia din naștere Constantin și făcându-se monah își schimbă numele. Ambii frați fiind de familie distinsă, primiră educația în Constantinopole, câtva timp la Curtea imperială și Constantin deveni așa de învățat, că fu supranumit „Filozoful”; el eră și hartofilax al învățatului patriarh Fotiu (858—867); Metodiu era funcționar; însfârșit ambii frați se făcură monahi și preoți. Între anii 856—860 Chiril, cum am spus, fu trimis la Hazari, iară Metodiu poate să fi fost ioromonahul, care trăia la curtea lui Bogoris, principele Bulgariei, înainte de convertirea lui, (864) spre care-l pregătia. Deci în an. 863 împăratul Mihail III trimite pre cei doi frați în Moravia, unde ei se vor fi dus prin Bulgaria și aici vor fi întărit pre Bogoris în deciziunea de a se boteza.

Sosind ei în Moravia, principii: Kocel sau Hocel, fiul lui Privina din Moosbürg lângă Blatna (Balaton) în Moravia panonică sau Slovenia, Svatopluc din Nitra (Nyitra) în Slovacia și Rastislav din Velehrad (lângă Hradeșul ungar de azi) în Moravia proprie, precum și poporul, îi primiră cu bucurie. Ei începură cu-

rând a predică cu bun succes și continuară a lucră cu mult zel și în vâlmășeala continuă a războiului dintre Moravi și Germani. Leturghia slavă, pe baza căreia cei doi frați începură a predică, a fost opera lor. Chiril alcătui un alfabet slav pe baza celui grec și servindu-se de el împreună cu Metodiu începură a traduce cărțile de ritual și Biblia din grecește în slavonește.

Despre locul și timpul în care ei începură această lucrare e contraversă. Unii susțin că Chiril s'a servit de alfabetul slav chiar în Constantinople și vestea despre traducere, ce se răspândi mai întâi la slavii din imperiul bizantin, s'a dus în Moravia înainte de a fi mers acolo cei doi frați, așa că tocma pe baza acestei vești Rastislav a solicitat misionari slavi. Alții cred că Chiril a format alfabetul său chiar în Moravia, și anume mai întâi în Moravia panonică sau slovenică și făcând uz de el a început împreună cu Metodiu și cu ucenicii lor a traduce cărțile de ritual și Biblia.

Chiar privitor la alfabet e contraversă și anume, care din cele două alfabete existente la slavi e al lui Chiril, cel zis chirilic sau cel glagolitic? Unii susțin că Chiril a format un alfabet după modelul alfabetului uncial sau maiuscul al Grecilor, iar alfabetul glagolitic, ce imitează scrierea minisculă sau cursivă a Grecilor a fost inventat apoi de slavii de ritul latin, poate de preoții lor latini, spre a separă astfel pe slavii de rit latin de slavii de rit grec. Alții din contră susțin că Chiril a introdus alfabetul glagolitic, iar mai târziu slavii răsăriteni, cari sunt în comuniune de credință cu Grecii, au înlocuit scrierea glagolitică originală cu cea numită acum chirilică, mai apropiată de scrierea maiusculă sau uncială a Grecilor, sau, că originar au existat ambele scrieri paralel iar în urmă cea chirilică a predominat la Răsărit iar cea glagolitică la Apus.

Ori cum ar stă cheștiunea, ritul grec și leturghia slavă făceau progrese răpezi, asă că chiar slavii convertiți în parte de Latini voiau acum să adopte ritul grec și leturghia slavă în Moravia precum și în Carantania, în Croația și în Dalmația. Pe când Sârbii, cari în an. 827 renegase creștinismul, văzând acum această formă națională a lui, inclinară a se converti din nou la creștinism, ce-eace și făcură dela an. 868, cu concursul lui Vasiliu Macedon, împăratul Bizanțului (867—886).

Chiar dela început acțiunea lui Chiril și Metodiu stârni firește gelozia episcopilor de Salzburg și Passau și a misionarilor trimiși

de ei în Carantania și în Moravia. Deaceea în an. 866 ei reclamară la Nicolae I, atunci papa Romei (858—867), că niște monahi greci au venit în țară și seduc pre creștinii convertiți de dânșii, așa că misionarii latini nu mai au nici o influență și nu mai pot face nimic. Nicolae cită pe acuzați la Roma, prin Marele duce Rastislav, ca să se justifice. Ei s'au supus citației, știind că sunt în circumscripția scaunului Romei și că între Răsărit și Apus e conflict, deși acesta câtuș de puțin nu ajunsese până la sciziune. Deci cei doi frați sosesc în Roma la începutul an. 868. Cu această ocaziune ei aduseră bisericii romane ca dar „Moștele lui Climent din Roma“, pe cari Chiril credea că le-a aflat în țara Hazarilor. Nicolae I murise și în locul său eră Adrian II (867—872). Personalitatea venerabilă a celor doi frați și modul în care ei știură să apere ortodoxia lor, au făcut așa impresie asupra papii, că-i achită voios și cum Chiril muri curând în Roma, papa hirotoni pe Metodiu (869) arhiepiscop al Panoniei cu jurisdicție peste întreaga Moravie și peste țările vecine ale slavilor încă neconvertiți. Astfel Metodiu reveni victorios în Moravia, continuă a predica cu succese și mai mari, deocamdată numai în Moravia panonică, fiindcă Moravia proprie eră implicată în un războiu, dar apoi și în aceasta. El propagă creștinismul și în Boemia, botezând poate în an. 874 mai întâi pe Borivoi, ducele Boemiei și pe Ludmila soția lui. Totuș unii, în timpul modern se îndoiesc despre botezul lui Borivoi¹. Dar încă mai'nainte, în an. 870, Germanii luară captiv pe Rastislav, protectorul principal a lui Metodiu, trădat de nepotul său Svatopluc, și orbindu-l a murit într'o mănăstire. Lui Rastislav îi succedă ca Mare principe Svatopluc. Acesta înclină în politica bisericească spre Apus și spre Germani deși curând după suirea lui pe tron căzû în captivitate la Germani și avû cu ei repețite răsboaie, până la moartea lui (894). Supt Svatopluc iar încep reclamații contra lui Metodiu și a ucenicilor lui, că predică și slujește leturghia în limba slavă și e de o ortodoxie suspectă. Deci Metodiu fu nevoit a plecà din nou la Roma, unde papa Ioan al VIII (872—882) îl cită spre a se justifica, după ce arhiepiscopul de Salzburg îl maltratase, și'l făcuse a îndurà și o captivitate de 2½ ani (871-873). Metodiu știu și acum a se justifica strălucit, așa că papa îl confirmă în demnitatea de arhiepiscop, însă, spre a concilia partida ger-

¹. Discuția în Louis François de Sauvé op. cit. pag. 192-205 (N. Tr.)

mană, îi dete un episcop sufragan sau subordonat¹, anume Viching, german de neam, cu reședința în Nitra, tododată-i ordonă a citi evanghielia întâi latinește și apoi în limba slavă. Viching îi fu rival neobosit, îl săpă și uză de influența, ce avea la Curtea lui Svatopluc, spre a slăbi autoritatea lui Metodiu și a dispune pe Marele principe cu totul în favoarea cultului latin și a leturghiei latine. Pe Metodiu îl mai acuză de arianism, fiindcă rostiă Crezul, adică Simbolul credinții fără adausul „filioque” și nu voia nici c'un preț a admite acest adaus, ce se făcuse în Spania la sinodul 3 din Toledo în an. 589 mai întâi contra arianilor, apoi intră în uz peste tot la Apus însă nu și în Roma. Murind Metodiu în 885 ritul grec și leturghia slavă pierdură pre susținătorul lor în Moravia mare. Influența germană deveni din ce în ce mai decisivă și Svatopluc prin instigațiile lui Viching alungă pe ucenicii lui Metodiu². Aceștia aflare în Bulgaria o primire amicală și un teren de activitate nou și liniștit pentru predică, leturghie și literatură în limba slavă. Între ucenicii lui Metodiu, alungați din Moravia, cei mai însemnați au fost: Gorazd, desemnat ca succesor a lui Metodiu în arhiepiscopie, Climent, Sava, Naum, Laurentiu și Angelar. Cinci dintre aceștia, împreună cu Chiril și Metodiu sunt venerați ca sfinți la Bulgari și anume: Gorazd, Climent, Sava, Naum și Angelar, cu numele comun de Cei șapte Sfinți.

Moravia fù treptat latinizată, iară leturghia slavă și ritul grec au fost prigonite și cu timpul suprimate. Lucrul acesta fù ușor, căci Moravia, după un rășboiu crâncen cu Germania, Boemia și Ungaria a fost desmembrată (907). Moravia panonică și Slovacia fù anexată la Ungaria, Moravia proprie la Boemia, trecând împreună cu aceasta sub suzeranitatea Germaniei. După jumătatea sec. al 10-lea ritul latin deveni predominant în Boemia, iară la sfârșitul acelu secol, în Ungaria. El fu și mai consolidat în Mo-

¹. Episcop sufragan (Episcopus suffraganeus) sau sufragan simplu (suffraganeus, derivat din suffragium, scoică de votare, scrutin, precum și sprijin sau ajutor, ce se dă prin consimțire sau de voie) înseamnă propriu zis la Apus un episcop, care dă episcopului protos al său sprijin sau ajutor, și prin deducție, episcop sufragan sau Sufragan simplu, se numește la Apus ori care episcop din o țară în relație cu un mitropolit, precum și ori care episcop auxiliar (Coadjutor) în raport cu episcopul efectiv sau ordinar al Eparhiei numit Ordinarius.

². Comp. Louis François de Sauvè op. cit. pag. 69 și 215, unde ca ucenici ai lui Metodiu sunt numiți: Gerard, morav de neam, apoi Climent, Laurentiu, Angelar și ceilalți (N. Tr.).

ravia, unde dela 1062 se creă o episcopie latină la Olmütz, iară leturghia slavă a fost cu totul oprită.

În Carantania, leturghia slavă, ce se introdusese pe când trăia Metodiu, fû suprimată lesne, ca eres; numai unii creștini din Istria se împotrivară cu îndârjire tendinței de a li se sluji leturghia în limba latină.

Tot așa se întâmplă în Croația și Dalmația. Clerul latin din aceste țări discredită leturghia slavă ca o inovație a 2 greci eretici și papii proibiră de repețite ori uzul acestei leturghii eretice. S'au ținut și 2 Sinoade la Spalato (925 și 1259), cari condamnară leturghia slavă. Cu toate acestea Croații din Dalmația nu voriră toți a renunța la ea și chiar papii posteriori nu o putură suprimă cu totul. Deaceea Innocențiu IV (1243—1254) se decise în 1248 a permite carantanilor sau slovenilor din Istria și Croaților din Dalmația uzul limbii slave în leturghie, căci ei nu voiau a renunța la leturghia slavă; dar li s'a impus a se servi de ea traducând în limba slavă leturghia romană și scriindu-o cu litere glagolitice. Astiel slavii de rit latin din unele comuni ale Dalmației și Istriei se servesc până astăzi de această leturghie slavă-glagolitică¹.

Dar, cu toate silințele papilor și ale Croaților vecini, mai târziu și ale Ungurilor, Sârbii din ținuturi, ce nu erau direct învecinate cu Dalmația și Croația, au rămas fideli leturghiei slave, ritului grec și Bisericii de Răsărit. Unii principi ai Serbiei, deși făceau politică cu Apusul și cu biserica latină, totuș n'au putut infiltra în masa poporului simpatie pentru biserica Romei și pentru leturghia ei. Până în sec. al 13-lea Serbia întreagă avu o singură episcopie cu reședința în capitala Rasj sau Rassa (*Ръсовъ*, Rasia, Rascia, azi Novibazar); deaici și Sârbii se mai numiră Rassi sau Rasci. Episcopia din Serbia sta sub jurisdicția arhiepiscopului Bulgariei; iar Sârbii din alte părți se țineau de episcopiile grecești sau bulgărești.

G. Convertirea Cehilor sau Boemilor.

Metodiu propagă creștinismul de rit grec din Moravia și la Cehi. Deși în Boemia creștinismul fu predicat pela jumătatea sec. al 9-lea de episcopi din Regensburg după ritul latin, când și 14 nobili

¹. Comp. Louis Leger, op. cit. p. 187, unde arată că acești slavi din Dalmația, Istria, Bosnia și Serbia sunt în număr de 84, 319 și fac parte din 4 dieceze. Id. Revue générale de Droit International public. Paris 1895 Tom. II' p. 92. (N. Tr.)

cehi se botează cu suitele lor la Regensburg (845), totuș principele și masa poporului erau păgâni. Dar Svatopluc, Marele principe al Moraviei (870—884), căsătorindu-se în an. 871 cu fiica lui Borivoi, ducele Boemiei, acesta s'a dus în an. 874 în Moravia la Curtea lui Svatopluc. Aici Metodiu îl atrase la creștinism. Borivoi se botează și se 'ntoarse în Boemia cu misionari din școala lui Metodiu. Exemplul său și al Ludmillei, pioasa lui soție, îl urmă și o parte din popor. În timpul modern această știre ca și botezul lui Borivoi se privește ca neatestată. Se zice că mai târziu însuș Metodiu veni în Boemia și organizează biserica din ea. Astfel se converti Boemia, dar numai parțial, căci restul din popor și din oamenii Curții erau încă păgâni, unii pe față, unii pe ascuns. Poate chiar Borivoi, de sigur însă soția lui care trăi mult după dânsul, apoi fiii și succesorii săi Spitihnev (-? 912) și Vratislav (-? 926) susținură creștinismul după puteri. Murind însă Vratislav ajunse la putere reacțiunea păgână. Ea câștigă în parte-i pe Boleslav cel Crud, fiul mai mic a lui Vratislav și pe Drahomira muma lui, pecând Venceslav, fiul cel mai mare eră devotat creștinismului și științii religioase în așa grad, că părea mai propriu a fi preot decât principe. Ludmila, văduva lui Borivoi tot eră încă protectorul principal al creștinismului, dar ea fu ucisă din ordinul Drahomirei; aceeaș soartă avu și Venceslav, ducele domnitor (935—936), fiind ucis de însuș fratele său Boleslav cel Crud. Astfel triumfând reacțiunea păgână, acum și creștinismul începă a fi persecutat în Boemia. Dar Oton I cel Mare, regele Germaniei (936—673) bătă pe Boleslav deciziv (950) și-l constrânse a recunoaște supremația Germanilor și tododată a proclama creștinismul religiune de stat. Umilitul Boleslav fu silit a renunța la păgânism și a susține creștinismul. Spre a face pe plac regelui Oton, se 'nțelege dela sine că el n'a mai susținut creștinismul de ritul slav, ci pre cel de ritul latin. Fiul său Boleslav II cel Pios (967—909) susțină și mai mult creștinismul de rit latin. În an. 973 sau 975 Boemia obțină și o episcopie latină la Praga (ce deveni arhiepiscopie la începutul sec. al 15-lea), cu condiție expresă de a suprimă definitiv aici leturghia slavă și a o înlocui pretutindinea cu cea romană în limba latină. Această episcopie fu ocupată întâi de Dietmar sau Thietmar, un german. După 10 sau 12 ani de obscură păstorie a lui, fu numit episcop Voitech (983—997) un ceh devotat Germaniei și bisericii romane; el luă numele german de Adalbert. Cu atare el susțină energic ritul latin în Bo-

emia, iar prin autoritatea lui ierarhică avu mare influență asupra convertirii Ungurilor și a consolidării creștinismului și bisericii latine în Polonia, unde pe timpul său această biserică avea jurisdicție legală. În an. 997 călători și la Prusieni (Porusi), cari locuiau dincolo de Polonia, spre a predica creștinismul, dar ei l-au ucis. Leturghia slavă respinsă acum treptat prin politica Germaniei, a Ducilor cehi și prin înființarea episcopiei latine la Praga, acum și prin activitatea lui Adalbert, ea fù și mai respinsă prin sfaturile ce papii dădură Ducilor cehi de a adopta numai leturghia romană și a respinge pe cea slavă și ritul grec, ce ar fi de origine eterodoxă. Încă în 1075 papa Grigoriu VII (1073—1085) dete astfel de sfaturi Curții Boemiei și reuși a suprima leturghia slavă și în Boemia. Dar cu toate proibirile papilor ritul grec se susținu încă mai mult timp în unele mănăstiri și capele de acolo, așa în mănăstirea Sázava, fundată pela an. 1031.

H. Convertirea Polonilor.

Din cauza violențelor, ce Ungurii, Cehii și Germanii deslănțuriră în Moravia până ce au destrus-o în an. 907, creștinii moravi fugind în Polonia au dus acolo și creștinismul încă în sec. al 9-lea și începutul sec. al 10-lea. Dar Polonii toți se convertiră după jumătatea sec. al 10-lea cu ocaziunea următoare: În an. 965 Micislav (Mieczyslaw), ducele Poloniei (963—992) se căsătorii cu Dubrava, fiica lui Boleslav I ducele Boemiei¹; cum încă dela 950 creștinismul devenise religione de stat în Boemia și deci Dubrava era creștină, în an. 966 ea decise și pe soțul său a se face creștin și a proclamă creștinismul religione de stat în Polonia. Astfel Micislav se botează, urmându-i și poporul său, care din ordinul său aruncă în Vistula pe toți idolii, nu fără de regret și lacrimi. La început în Polonia nu s'a introdus numai ritul latin și leturghia din Roma, căci atunci Boemia încă nu era latinizată complet, deși începuse latinizarea ei. Dar Dubrava murind curând Micislav se căsătorii cu o principesă germană. Și dacă între acestea influența germană susținea continuu în Boemia ritul latin și leturghia romană, cu atât mai vârtos ea lucră și în Polonia spre a o latiniză treptat. Însă Polonia fù latinizată complet

¹ Louis François de Sauvė op. c. pag. 138 zice că Micislav s'a căsătorit în an. 955, că soția lui se numea *Dobrowka* și că dela mărișul ei s'a introdus creștinismul în Polonia (N. Tr.).

tocmai sub Boleslav cel Viteaz (Chrobry 992—1025), fiul și succesorul lui Micislav, care în ultimii ani ai domniei sale luă și titlul de rege. După Boleslav a lucrat în acest sens mai ales Adalbert, episcop de Praga (983—997) și împăratul Oton III (983—1002). În an. 1000 Polonia obțină o episcopie proprie, latină în Gneza.

I. Primele încercări de a converti pe Venzi și Prusieni.

Venzii, adică Sorbii, Viltzii și Obotriții începură a se familiariza cu creștinismul dinspre Germania, Carol c. Mare (768—814) li trimise deacelea cei dintâi misionari. După dânsul Enric I (919—936) și Oton I (936—973) regii Germaniei stăruiră a converti pe Venzi. În an. 968 Oton I fundă mai multe episcopii precum și o arhiepiscopie la Magdeburg, ca acesta odată cu supremația Germaniei se răspândiască la Venzi și creștinismul. Dar Venzii rezistară cu îndârjire și în an. 983 supt Ducele lor Mistevoi respinseră supremația germană și creștinismul dăstrugând și Hamburgul. Numai Sorbii rămaseră dela an. 928 fideli supremației germane. În 1019 Venzii alungară și pe Mistislav principele lor, care era creștin. Abia la capătul Periodului prezent, începând dela an. 1047 Goceac (Gottschalk) principele Obotriților, educat în Germania, unind pe Venzii liberi în un stat (Slavinia), voi a-i converti pe toți, dar în 1066 plăti cu moartea aceasta încercare, după ce domnise aproape 20 ani. Reacțiunea păgână l-a ucis și a suprimate din nou creștinismul dintre Venzi. Tocmai în Periodul următor, în sec. al 12-lea ei s'au convertit definitiv, unii de Germani, unii de Poloni și unii de Danezi, sub a căror dominațiune căzură.

Am spus mai sus că Adalbert, episcop de Praga în an. 997 încercă din Polonia a converti și pe Prusieni. Spre acest scop el s'a dus la dânșii, dar află acolo moarte de martir. Tocmai în sec. al 13-lea Prusienii fură supuși cu armele, fură germanizați și convertiți.

Asupra convertirii Prusienilor și a convertirii definitive a Venzilor, atinsă mai sus, vom reveni în Periodul IV (1054-1453).

L. Convertirea Rușilor

Rușii încep a se converti deasemenea în sec. al 9-lea pe timpul lui Chiril și Metodiu, nu însă de aceștia, ci direct din Constantinopole. Dar cu avânt efectiv ei s'au convertit tocmai supt marele duce Vladimir cel Mare (980—1014).

Pela 866 Ascold (Oscold) și Dir, doi principi din Kiev, au plecat cu trupele lor pe corăbii ușoare spre Constantinopole și l-au împresurat¹. Dar o furtună le sfărâmă corăbiile și ei căzură în mâinile Grecilor, care-i tratară umilitor. În starea lor de umilire ei au cunoscut creștinismul și au primit apoi botezul dela Fotiu, atunci patriarh. Acum ca creștini ei se întoarseră în patrie cu un episcop, trimis de Fotiu (858—867). Istoriografi greci narază, că de nu chiar acest episcop, negreșit unul trimis la Ruși mai apoi de Ignatiu, predecesor al lui Fotiu, revenit în scaun (847—858 și 867—874 sau 875), le-a predicat Evanghelia, după ce convinse pe Ruși, neîncredători în divinitatea Evangheliei, prin faptul, că o evanghelie, ce el aruncă în foc din îndemnul lor, a rămas nearsă. Creștinismul a progresat negreșit în Rusia, anume în Chiev, reședința marelui duce. Totuș Marii duci precum și poporul în massă, erau încă păgâni. În Chiev se află o biserică catedrală deja supt Igor (912—945), care adesea avea răsboaie cu Grecii și făcea pace. Dar Olga, soția lui rămânând văduvă și fiind regenta Rusiei, se boteză la Constantinopole în an. 955, primind numele Elena. Intorcându-se în Rusia s'a silit până la moartea ei (-† 968) a răspândi creștinismul între Ruși, însă pe fiul ei Sviatoslav nu l-a putut decide a se boteza. Din contră atât el (-† 973) cât și fiul său Vladimir, au fost păgâni fanatici.

Vladimir, numit cel Mare (980—1014) în primii ani ai domniei sale repurtă o victorie asupra Haliciului. Atunci transportat de bucurie, voi să sacrifice lui Perun, marele zeu al Rușilor, un om. Sorțul de a fi sacrificat căzù pe Ioan, un tânăr creștin, ca și tatăl său Teodor. Acesta se sili acum în tot chipul a convinge poporul că e o nebunie să aducă asemenea jertfă și că Perun, idolul rusesc nu este nimica. Dar Vladimir ordonă a ucide pe tată și pe fiu, pe care în urmă biserica Rusiei îi serbă ca pe primii martiri cunoscuți la Ruși. Totuș Vladimir, care se zice că avea ca păgân vre-o 600 de femei, mai târziu cu mintea lui luminată veni la convingerea că Rușii cu religiunea lor sunt mai inferiori decât popoarele creștine deprinprejur și că numai creștinismul aduce civilizațiune. După cum spun cronicarii și în special Nestor (-† 1114) părintele istoriei Rușilor², Vladimir a trimis întâi delegați în alte țări

¹ Louis François de Sauvé op. cit. pag. 161 pune această invazie tot în an. 866, când Ascold și Dir s'au și botezat (N. Tr.).

² Cronica lui Nestor, în care se face mențiune și de Valahi, e tradusă în limba franceză și publicată în an. 1874 la Paris cu titlul „Chronique de Nestor” în 3 Tom. de Louis Leger, autorul scrierii sub titlul de „Cyrille et Méthode”, citată mai sus. (N. Tr.).

și prin ei s'au convins despre valoarea creștinismului, a iudaismului, foarte răspândit atunci la Hazarii vecini și a islamului, deasemenea răspândit acolo¹. Abia atunci s'a decis a primi creștinismul de rit grec, de care delegații săi la Constantinopole au fost fascinați. Ei raportară că asistând acolo la leturghia greacă, li s'a părut că sunt în cer, iar nu în o biserică. Vladimir însă, orgolios cum eră, nu voi a se umili înaintea Grecilor cu rugămintea pentru botez și pentru misionari pe cale pașnică. Deaceea înainte de an. 987 el porni cu războiu contra lor, le luă Chersonul, apoi trimise ambasadori la Constantinopole oferind pacea, dacă împărații Vasiliu II Bulgarocton (976—1025) și Constantin VIII (976—1028) îi vor da în căsătorie pe Ana, sora lor, în care caz și el e dispus a se face creștin și a converti și pe poporul său. Grecii bătuți primiră propunerea bucuros și trimiseră la Cherson pe principesa Ana, cu un mitropolit Mihail și cu mult alai de clerici și mireni. La Cherson Vladimir se boteză în prezența miresei sale și se cunună cu dânsa. Din îndemnul lui se boteză și armata. Deci s'a întors la Chiev. Aici Vladimir, cu numele din botez Vasiliu, transformat cu totul ca creștin, îndată depărtă pe cele 600 de femei și ordonă a tăia în bucăți pe Perun, și a-l arunca în Dnipru. După ce boteză pe fii săi, invită pe toți locuitorii din Chiev a se adună într'o zi la Dnipru, ca să se boteze. Ceice aveau a primi acelaș nume, fură puși într'un rând și așa Mihail mitropolitul și clerul său îi botezară pe toți. Vasiliu, cu concursul unchiului său Dobrina și al fiilor săi se sili a răspândi creștinismul și afară din Chiev; el reuși lesne în unele părți, dar în alte părți, cu mari lupte. După moartea lui (- 1014), continuă a această operă fiul său Iaroslav, care-i succedă ceva mai târziu la scaunul din Chiev ca mare principe și singur domnitor (1019—1054). Iaroslav clădi mărețe biserici și dete legi favorabile bisericii și culturii, deaceea fu numit Iustinian al Rusiei. Prin silințele lui Vladimir și ale lui Iaroslav creștinismul se răspândi în Rusia așa de departe, că la capătul Periodului puteau fi privite ca creștine provinciile Rusiei de la miazănoapte de Novgorod, ce se întind până la Volga și mai ales până la Rostov. Spre capătul Periodului pelângă mitropolia de Chiev s'au fundat 6 episcopii în: Novgorod, Cernigov, Bielogorod, Vladimir Volinschi, Iaroslav și Rostov. Vladimir cel Mare precum și fiul său Iaro-

¹ Nestor scrie că Vladimir însuș a avut discuție cu dascăli mohamedani, iudei și creștini. Vezi cap. XXXIX (N. Tr.).

slav au patronat nu numai creștinismul, răspândindu-l, ci și cultura creștină, organizând și dotând clerul, fundând școale și constrângând pe supuși a le frecventă. Biserica Rusiei deveni o mitropolie a patriarhiei de Constantinopole și mitropolii săi cei mai mulți au fost greci.

Misionari din Apus deasemenea au voit a lucra la convertirea Rușilor; așa supt Olga și după a ei cerere, de pela an. 955 Adalbert din Trier, mai târziu arhiepiscop de Magdeburg, care fu trimes de Oton I, regele Germaniei (936—973). Dar acești misionari n'au putut ajunge la nici un rezultat¹.

M. Convertirea Ungurilor.

Se poate admite că Ungurii s'au convertit într'un timp cu Rușii. Se știe că pela sfârșitul sec. al 9-lea (pela an. 890) Ungurii au venit în Ungaria de azi și în Transilvania. Aici ei au trebuit să aștepte creștini între diferitele populațiuni slave din Ungaria de Apus și de miazănoapte, precum și între Bulgari și Români din Ungaria de răsărit și din Transilvania. Dar ei detestau de mai înainte tot ce se numea cultură în jurul lor; din această cauză erau evitați cu eroare ca niște năvălitori și răpitori feroci. Precum la sfârșitul sec. al 5-lea și începutul sec. al 6-lea Britanniei, pe atunci creștini, dar seduși și subjugăți de Anglo-saxonii păgâni, n'au stat în relații amicale unii cu alții, astfel au trebuit să facă și populațiile creștine cu Ungurii dominatori ai lor. Ungurii n'au stat în relații amicale nici cu Germanii, Slavii și Italienii vecini. Dar în sfârșit Germanii, bătând pe Unguri deciziv în două rânduri, în an. 933 și 955, i-au umilit și i-au dispus a fi mai sociali cu vecinii și mai înclinați spre religioase.

Pela jumătatea sec. al 10-lea Ungurii mai întâiu cei din Transilvania, începură a face călătorii la Constantinopole. Așa pela an. 950 Bulcsu, Bolosudes sau Bolusudes, principele ungarilor Transilvăneni s'a dus la Constantinopole². Aici Ungurii nu pe nedrept erau cunoscuți sub numele de „Turci”, căci în adevăr ei sunt de origine turco-finică. Totuș Grecii primiră pe principe amical, îi făcură daruri și el se boteză. Dar întorcându-se în țară, el deveni iară crud și păgân ca mai înainte. După dânsul s'a dus apoi

¹. Comp. Louis François de Sauvè op. cit. pag. 163. (N. Tr.)

². Comp. Louis François de Sauvè pag. 80 scv. 90 scv. și 221 scv. unde se pomenesc și principii români Achtum de Morisena și Menomorut ca creștini, dar el îi consideră slavi. (N. Tr.)

la Constantinopole Gyula sau Gylas, alt principe al ungarilor Transilvani, și aici el deasemenea au fost primit cu onoruri și s'a botezat. Însă Gyula, fiind dispus mai cu sinceritate pentru creștinism, luă din Constantinopole un episcop în persoana monahului Irotei. Dar pe unii Unguri i-au convertit și episcopi bulgari cari păstoriau populațiunea bulgară și română a Transilvaniei, d. e. episcopul din Vidin. Intre acestea dela an. 972—997 domniă în Ungaria de azi Geisa (Gèza); el se căsători cu Sarolta (Scharolta) fiica lui Gyula, care eră creștină și veni la Curtea lui Geiza cu preoți creștini. Geiza rămase păgân până la sfârșitul vieții; dar permise soției sale a ținea preoții și religiunea ei, nu împiedecă propagarea acesteea, pentru care au putut lucra aici la răsărit și miazăzi chiar preoți bulgari și români, iar la miazănoapte preoți din Slovacia și la miazăzi-apus preoți din Moravia panonică și slovenică. Prin influența Germaniei Geiza permise și lui Wolfgang, monah șvab, mai târziu episcop de Regensburg (972—994), lui Piligrim, un german, episcop de Passau (971—999) și lui Adalbert, episcop ceh de Praga (983—997) a veni în Ungaria și a predică aici creștinismul. El însuș, chiar nefiind încă creștin, clădi biserici creștine, dar tododată și capiști păgâne cu jertfe de idoli, zicând că e destul de avut ca să întrețină ambele culte. Fiul său Waic se căsători cu Gisela, o principesă germană, fiica lui Enric III Ducele Bavariei, fu botezat de timpuriu (995) probabil de Adalbert, luă din botez numele Ștefan și după 25 de ani de domnie a tatălui său îi succedă la tron (997—1038). Răzâmat pe Germania, Ștefan se arată foarte dispus pentru răspândirea creștinismului după ritul latin, deși se menținea încă și ritul grec cu episcopiile și mănăstirile sale, fiind introdus mai de timpuriu de misionari dela Răsărit.

Ștefan fundă o arhiepiscopie la Gran (Strigonium, Esztergom) și pelângă ea alte zece episcopii și patru abații mari (mănăstiri de rang ierarhic mai înalt) de rit latin, deasemenea a permis ca chiar pe timpul său să înceapă a fi latinizate treptat episcopiile, mănăstiri și populațiuni de ritul grec, cum nu se putea astfel sub influența germană. Drept recompensă pentru aceasta împăratul Oton III (983—1002)¹, foarte favorabil ritului latin, cu consimțământul papii Silvestru II (999—1001), îi conferi coroana de rege, iară papa-i mai dădù și titlul de „Rege Apostolic”, adică rege,

¹. Oton III era frate cu Enric de Bavaria, socrul lui Ștefan. (N. Tt.).

care răspândi și susțină creștinismul ca un Apostol, precum și drepturile de „Legatus natus” al papii, adică reprezentant cu pline puteri ale papii în Ungaria, și ca dar, o coronă sfințită de papa, celebra coronă a lui Ștefan. Această coronă s'a combinat mai târziu cu altă coronă, purtând imagini și inscripții sacre grecești, pe care Geiza I (Géza I) regele Ungariei (1074—1077), succesor a lui Ștefan o primi dar dela amicul său Mihail Duca, împăratul bizantin (1071—1078)¹. Ștefan a supus dominațiunii sale și Transilvania (1002); urmarea fu, că și biserica ungară din Transilvania fu latinizată. Ritul grec, până atunci dominant aici, dispărură treptat, ca și din Biserica ungară a țării principale. Totuș în biserica ungară s'a păstrat încă mult timp urme de ritul grec. Chiar după an. 1204 papa Inocențiu III scrie lui Emmerich, regele Ungariei: „În statul tău este numai o mănăstire latină, pe când mănăstiri grecești sunt mai multe”; chiar dacă aceasta nu s'ar înțelege literal, totuș dovedește că existau atunci în Ungaria mănăstiri de ritul grec. În an. 1025 acelaș papă dă arhiepiscopului ungar din Kalocza instrucțiuni pentru mitropolitul latin, căruia să fie subordonată episcopia de ritul grec din țara fiilor lui Beleknese.

Ștefan, supranumit Sfântul, combătu din toată puterea păgânismul; dar supt succesorii săi, regii Petru (1038—1046) și Andrei I (1046—1060) păgânismul izbucni din nou cu furie la o parte din popor. El apuse cu totul tocmai la începutul Periodului următor (1054—1453); ultimile sale resturi au fost stârpite tocmai supt Bela I (1060—1063) și unele tocmai sub Wladislav Sfântul (1077—1095).

CAPITOLUL II.

Constituția Bisericii sau organizarea ierarhică a ei.

§. 112. Cum s'a dezvoltat ea în general.

Dezvoltarea ierarhiei Bisericii în acest Period se caracterizează în general prin decadența sistemului sinodal și mitropolitan, precum și a unității și uniformității ierarhiei între Răsărit și Apus.

¹ Comp. Louis François de Sauvé op. cit. p 196 unde se face obiecția: „Cum au găsit cu cale regii Ungariei a uni, nu se știe când, o coronă sfințită de papa, ca una trimisă de un împărat shismatic? El conchide că corona dela Constantinopole trebuie să fie anterioară celei dela Roma, deci va fi fost trimisă unui Geiza, rege ungar ortodox. (N. Tr.).

Instituția sinoadelor, în special a celor ecumenice și mitropolitane, au mers spre declin, iară organismul patriarhiilor și mitropoliilor s'au dezvoltat unilateral, așa că mitropoliții pierdură mai toată influența; toate drepturile lor fură absorbite de patriarhi la Răsărit și de papi la Apus. Așa dar sistemul complex de mitropoliți și patriarhi făcù loc la Răsărit patriarhismului, iară la Apus papismului, cari dominau peste tot. Mai mult încă, la Răsărit sub direcția patriarhilor, în special a celui de Constantinopole, iară la Apus sub direcția papilor începù în Biserică între partea ei de Răsărit și cea de Apus o sciziune, ce se împlini la sfârșitul Periodului (1054). Ca consecvență, concurând și cauze locale la Răsărit și Apus, începù în Biserică o organizare proprie fiecăreia din ambele părți și nu mai mult uniformă.

I. Ultima fază de dezvoltare comună a ierarhiei la Răsărit și la Apus și curmarea ei.

§. 113. Decadența sistemului sinodal și a celui mitropolitan.

Dezvoltarea legislației bisericești cum o cereau împrejurările.

Sistemul sinodal, în special a sinoadelor ecumenice și mitropolitane, începù să decadă, cum am amintit. Numai în jumătatea întâi a Periodului s'au mai ținut 2 sinoade ecumenice, pe cari Răsăritul și Apusul le recunosc ca expresia unității Bisericii.

Astfel a fost Sinodul VI ecumenic, adunat la Constantinopole în an. 680 și numit al III din Constantinopole. Acest sinod fù convocat de împăratul Constantin Pogonat (πορονάτος) adică Bărbosul (668—685), asistând 174 episcopi, spre a curmă o nouă dispută dogmatică, ce se numi monotelită, adică disputa dacă Hristos nu are o singură voe. Această dispută începù din o nouă încercare de a împacă pe monofiziți. Dar ocupându-se numai cu chestiuni de dogme, sinodul acesta ca și cel al V-lea ecumenic din an. 553, ținut în Periodul precedent, n'a dat nici un canon. Deci fiind nevoie de legiuiri nouă bisericești, spre a completă legislațiunea Bisericii, fù convocat după 12 ani, în 692 un nou sinod ecumenic supt împăratul Iustinian II Rinotmit (Ρινότμητος) adică cel Cărn, căci, după ce domnise 10 ani, el fù răsturnat și i s'a tăiat nasul, însă după alți 10 ani veni din nou la tron, deci a domnit în două rânduri (685—695 și 705—711). Sinodul se ținù tot în Constantinopole, fiind față 227—240 episcopi și a dat 102 canoane. Fiind convocat spre a completă sinodul V și VI e-

cumenic, cari n'au dat canoane, sinodul acesta se numi deci Sinodul al 5-lea și al 6-lea *σύνδος πενδέκτη*, concilium quinisexum. Dar el se mai numi și sinodul Trulan, fiindcă s'a ținut în capela cu boltă a palatului imperial din Constantinopole zisă Trullos (*ὁ τροῦλλος* sau *ἡ τροῦλλος* boltă, cupolă). La Apus acest sinod se numește uneori sinodul 2 Trulan, iar nu simplu Trulan, fiindcă și sinodul 6 ecumenic din an. 680—681 s'a ținut în aceeaș capelă; dar adese mai ales la Răsărit el se numește simplu, sinodul VI ecumenic, căci e considerat numai ca continuarea sinodului al VI-lea din an. 680/681 și la el au asistat mai mulți Părinți dela acest sinod. Intre cele 102 canoane ale sale, sunt unele, cari se pronunță asupra diferențelor existente între Răsărit și Apus în favoarea celui dintâi; deaceea ele n'au fost agreate de Apuseni, mai ales celece vizează chiar uzuri din Apus. După lungi șovăiri, adică după ce le-a respins la început, și apoi le-a admis cu restricțiune, în sfârșit dela sec. al 9-lea Apusul, deosebindu-se și mai mult de Răsărit, au refuzat hotărât și definitiv a recunoaște sinodul acesta și nu l-a admis ca sinod ecumenic. Răsăritul îl privește și astăzi ca sinodul al V-lea și al VI-lea ecumenic, nu tot astfel Apusul. Acesta l-a declarat ca sinod al Grecilor, sau, cum zic unii, ca sinod general al Grecilor, adică sinod la care au fost reprezentată Biserica *întreagă de Răsărit*.

Astfel Apusenii din capul locului n'au fost de acord cu Răsăritenii despre sinodul Trulan. Însă desacordul Romei n'a fost definitiv, căci după 100 ani aproape, adică în an. 787, ea nu mai contestă sinodul Trulan, iar divergința definitivă a ei cu Răsăritul despre acest sinod începù mai târziu; prin urmare Roma deasemeșă recunoscù provizor Sinodul Trulan ca al VI-lea Sinod ecumenic. În adevăr, în an. 787, spre a curmă Iconoclasmul, adică disputa despre icoane, ce șguduise Biserica până atunci, se ținù în nou sinod ecumenic, asistând peste 300 episcopi. Acest sinod, convocat de împărăteasa Irina (780—802) și fiul ei minor Constantin VI (780—797) la Nicea (*Νίκαια*), fù recunoscut de Biserica întreagă și se numește sinodul VII ecumenic sau al II-lea din Nicea. Sinodul s'a pronunțat asupra disputelor despre icoane, ce frământară Biserica, dând și 22 canoane.

Dar apoi nu trecù un secol și începù discordia între răsăriteni și apuseni, pentru că aceștia susțineau primatul de jurisdicțiune al Romei pecând cei dintâi îl respingeau, precum și pentru alte diferende, în special pentru diferendul asupra dogmei des-

pre purcederea sfântului Duh și asupra expresiei respective din Simbolul Credinții. Urmarea fù că n'a mai putut aveà loc un sinod ecumenic al 8-lea, care să fie recunoscut constant de Răsărit și de Apus. Așa în an. 861 împăratul bizantin Mihail III (856—867) convocă la Constantinopole un sinod, destinat a fi ecumenic, spre aplanarea conflictului, ce se născu pentru scaunul patriarhal între Fotiu, care-l ocupă atunci (dela 858) și Ignatiu, predecesorul său (847—858). Sinodul s'a ținut în biserica sf. Apostoli, asistând 388 episcopi, inclusiv delegați ai Romei, cari aderară la deciziunile lui. După ce recunoscù canonică depunerea lui Ignatiu, pronunțată în an. 858 și alegerea lui Fotiu, care i-a succedat, sinodul dădu și 17 canoane. Dar apoi Roma n'a admis sinodul, Răsăritenii însiși nu-l priviră ca al 8-lea ecumenic, ci-l numiră simplu sinodul din biserica sf. Apostoli; el se mai numește și sinodul întâiu—al doilea (*πρωτοδευτέρου*), fiindcă după cum se zice de ordinar, a ținut ședințe în două răstimpuri și deci a fost convocat de două ori; se numește încă sinodul întâiu—al doilea din Constantinopole dela an. 861, numire ce în această ipoteză ar însemnă prima și a doua sesiune a sinodului în chestiune, sau poate se numește așa pentru că în biserica sf. Apostoli se mai ținuse un sinod în 859, care dăduse aceleași hotărâri, iar sinodul din 861 fù privit numai ca confirmând din nou acele hotărâri.

Trecând 8 ani, adică în an. 869, noul împărat Vasiliu Macedon (867—886) convocă un nou sinod la Constantinopole în biserica sf. Sofii, după ce în 867 depuse pe Fotiu și restabili pe Ignatiu, ca manifestare că e de acord cu scaunul Romei, care încă din an. 863 luase aceeaș dispoziție. La sinodul acesta asistară în prima ședință (869) numai 12 episcopi; tocma în ultima ședință (870) au fost față 112 episcopi; în el au dominat reprezentanții scaunului Romei și deaceea membrii săi s'au supus primatului de jurisdicțiune al Romei. Acest sinod în opoziție cu cel din 861 declară pe Ignatiu patriarh legitim și confirmă destituirea lui Fotiu, pronunțată de împărat. A dat apoi și canoane, după textul latin 27 iară după cel grec numai 14 și s'a proclamat sinod al 8-lea ecumenic. Însă trecând 10 ani, acelaș împărat Vasiliu, după ce în locul lui Ignatiu, care între aceste murise în 877 sau 878, reintegră pe Fotiu, convocă iarăș un Sinod sub președința lui Fotiu, asistând 383 episcopi, inclusiv delegați ai scaunului Romei. Sinodul se ținù în an. 879—880 tot în biserica sf. Sofii, anulă pe cel precedent, dădu 3 canoane, dintre cari unul

declară că scaunul de Constantinopole are drept de jurisdicțiune egal cu cel din Roma, fără prejudiciul primatului de onoare al scaunului Roman, sinodul apoi condamnă orice modificare la simbolul din Nicea și Constantinopole, în sfârșit se proclamă pe sine al 8-lea ecumenic. Roma dintâi recunoscă acest sinod, însă curând (în an. 881 sau 882), văzând că n'a obținut avantajele, ce le așteptă, îl declară anulat numindu-l pseudo-sinod Fotian și recunoscă pe cel din 869—870 ca legitimul sinod al 8-lea ecumenic. Răsăritenii însă recunoscără continuu ca anulat sinodul din an. 869—870 iară ca al 8-lea sinod ecumenic pe cel din 879—880.

Astfel Apusul se desbină de Răsărit în chestiunea despre sinodul ecumenic, ca și în chestiunile despre primatul de jurisdicțiune al Romei, despre purcederea sf. Duh etc. Din acest timp sinoadele adevărat ecumenice de sine înșiși au trebuit să înceteze, căci disputa între Răsărit și Apus deveni tot mai acerbă, până ce aduse ruptura completă între ambele părți (1054). Acum și o parte și alta începă a ținea sinoade proprii; aceste sinoade fură numite ecumenice când la ele eră reprezentată partea respectivă întreagă, căci fiecare din cele două părți ale Bisericii se consideră pe sine ca universală sau catolică, escludând pe cealaltă. Răsăritul încurând, adică la începutul Periodului următor (IV), chiar abandonă această denumire și restrânse numărul sinoadelor la șapte, cele vechi, adevărat ecumenice, pecând Apusul n'a ezitat a numi ecumenice pre toate sinoadele generale, derijate dela scaunul Romei, deși în ele eră reprezentat numai Apusul întreg, el n'a ezitat nici a spori dinceince numărul acestor sinoade.

Paralel cu sinoadele ecumenice decăzură treptat și sinoadele mitropolitane, pentru că jurisdicțiunea și autoritatea mitropoliților fu absorbită treptat la Apus de papi, ca de competența lor, iar la Răsărit de patriarhi, ca de competența lor. În locul acelor sinoade fură convocate treptat sinoadele papale din Roma și cele patriarhale dela Răsărit, în special cele din Constantinopole, precum și concilii de stat și naționale, adică sinoade la cari luau parte toți episcopii din un stat, sau de o națiune. La Apus apoi sinoadele fură înlocuite ca și în Periodul II, cu adunări de stat, în cari episcopii și afacerile bisericesti aveau rol însemnat, așa că ele se numiră și sinoade, mai precis sinoade mixte, concilia mixta, căci la ele asista și nobilimea.

Ce privește legislația Bisericii, la Apus, pelângă canoanele si-

noadelor și decretelor papilor din timpul anterior, în acest Period s'au privit drept ca legi decrete papale, iară ca legi politice bisericesti, pelângă cele vechi, încă și regulamente emanate dela adunările de stat și dela regi, în special capitaluriile Francilor, relative la Biserică (capitularea adică legi împărțite pe capitale).

La Răsărit, pelângă canoanele sinoadelor și ale Părinților Bisericii, date până în sec. 9, s'au privit ca legi hotărârile Sinoadelor patriarhale din Constantinopole, iară ca legi politice bisericesti, pelângă vechile constituții și novele, încă și noile legi împărâtești sau novele. Codicele de legi al lui Iustinian, întocmit în cea mai mare parte latinește și numit în evul mediu la Apus „Corpus juris civilis“ a rămas continuu în vigoare la Apus; iară la Răsărit, pela sfârșitul sec. 9, când limba latină fu scoasă din administrație și din tribunale, el făcù loc unei legislațiuni grecești, pregătită mai întâi de Leon III și Constantin V (717—741 și 743—775), împărați din dinastia Isavră, apoi, de Vasiliu Macedon (867—885) și de fiul său Leon Filozoful (886—912); acest din urmă o și termină, codificându-o în 60 de cărți. Acest codice de legi, în esență traducere grecească a codicelui Iustinian, iar în detalii prelucrare și modificare a lui, primi numele: de „vasilicale“, „βασιλική βασιλικά“ sau simplu: „βασιλικά“, adică legiuiri imperiale.

II. *Cum s'a dezvoltat ierarhia diferit la Răsărit.*

§. 114. **Desvoltarea ierarhiei și a monahismului în biserica de Răsărit în genere.**

Ce privește dezvoltarea ierarhiei în acest Period în biserica de Răsărit, patriarhii centralizară în mâinile lor toată autoritatea ierarhică. Această autoritate, la patriarhii de sub dominațiunea mohamedanilor, fu paralizată de mohamedani opresori și prigonitori. Patriarhii supuși lor, între cari cel de Alexandria, dela an. 995 nu mai avea reședința oficială în Alexandria, ci în Cairo, noua capitală a Egiptului, precum și mitropolii și episcopii, puteau mai mult să vegeteze decât să administreze efectiv, cum s'a spus mai amănunțit în §. 111. Pecând în imperiul bizantin, paralel cu dezvoltarea lui în general, patriarhul avea sub jurisdicția lui 600 episcopi¹, eră expus însă la despotismul și arbitra-

¹ Comp. Pargoire, L'Eglise Byzantine de 527. à 847, Paris 1905 pag. 298 sev. unde arată anume numărul eparhiilor de sub jurisdicțiunea acestui patriarh (N. Tr.).

rul suveranilor, deși acestia erau fii bisericii. În adevăr, spre a ne opri la această parte a bisericii de Răsărit, cu cât slăbiă imperiul bizantin, cu atât creștea capriciul împăraților în afaceri bisericești, în ele se vede cât erau de despoți suveranii bizantini cu biserica. De ordinar episcopii și patriarhii aveau numai alternativa, să se plece la voia împăratului sau să se expună la maltratări. Totuș în teorie se menținea principiul, că Dumnezeu a încredințat împăraților conducerea afacerilor politice, iar patriarhilor, afacerile bisericești ca celor 5 corifei ai bisericii, ca celor 5 simțiri ale corpului mistic a lui Hristos.

Am amintit mai sus că mitropoliții pierdură treptat autoritatea lor; iară cât despre episcopi în genere, sinodul Trulan hotărî canonic în an. 692, că ei nu mai pot fi căsătoriți și că clericul căsătorit, care va fi ales episcop, e dator cu consimțământul soției sale, a se despărți de dânsa și ea să se ducă la mănăstire; numai astfel un cleric putea fi hirotonit episcop. Aceleași dispoziții luase deja împăratul Iustinian prin legi. În sec. al 9-lea era chiar uz în biserica de Răsărit, că un cleric, spre a fi hirotonit episcop, trebuia mai întâi a fi tuns monah. Iară pentru preoți și clerul inferior sinodul Trulan, confirmă dreptul de a fi căsătoriți, proibind episcopilor a cere, cum eră uz la Apus, celor ce se hirotoniau diaconi sau preoți, să fie celibatari; acestora li se cerea numai a contractă căsătoria înainte de a fi hirotoniți ipodiaconi.

Pecând titlul „παπας“, „Părinte“ eră altă dată un titlu onorific dintâi pentru toți episcopii, apoi pentru episcopii de Roma și de Alexandria, în acest Period întimpinăm numele παπας, nume identic și cu aceeaș însemnare, numai cu alt accent, creat de limba greacă populară pentru preoți; iară limba slavă transformă acest nume în „pop“, și cea română în „popă“. Românii poate vor fi zis preoților așa cu mult înainte în relație directă cu zicerea latină „papa“, ce are aceeaș însemnare, poate chiar în amintirea numelui „papa“ ce eră în uz pentru cei ce serviau la jertfele de animale. Numele fiind mai popular, obținū mai târziu și o nuanță de dispreț.

Monahii dela Răsărit ajunseră în acest Period la mare influență în păstoria bisericii, din cauza decadenței clerului de mir, care fu neglijat în ce privește mijloacele de existență și mai virtos în ce privește cultura și disciplina, precum și din cauză că monahii erau mai proprii decât clerul de mir a rezistă la despotismul imperial. Ei deci căștișgară și mai mare considerație, ca apărători

ortodoxiei, a drepturilor și a libertății bisericii. Datorită acestei considerații, ca rezultat al forței lor de rezistență la arbitrarul împăraților bizantini, monahii se substituiau clerului de mir în officii, așa că dela sec. al 9-lea un cleric trebuia să se tundă monah, spre a putea fi episcop.

Apoi mănăstirile, în uzul vorbirei oficiale greco-romane se numiră *σακέλλα* (latin. sacella diminutiv din sacra) ca semnificare onorifică a calității lor de case sfinte; pe măsură ce considerația lor crescă, mănăstirile obținură în consiliul episcopal mai întâi la Constantinopole și un reprezentant propriu, care le supraveghia, cu numele de Sachelar (*σακελλαρις* Sacellarius¹).

Intre monahi au ajuns la o considerație foarte mare coloniile de monahi dela muntele Athos, în peninsula Halcidică. Cel întâiu ascet, care se așeză în muntele Athos fu pela an. 867 monahul Ioan Colovul (*Ἰωάννης κολοβός*) adică cel schilod, Ciuntul. În curând ucenicii și următorii lui umplură muntele Athos. Împăratul Vasiliu Macedon i-a dăruit lui și sehastrilor lui tot muntele, care deci se numi sfântul Munte („τὸ ἅγιον ὄρος“). La sehastri se adăuseră chinoviți, cari formară mănăstiri și pelângă mănăstirile mici se fundă și una principală, o Lavră. În sec. al 10-lea aceste colonii se făcură cunoscute prin disputele lor. Unele dintre ele practicau numai viața contemplativă și rugăciunea, iară altele și negoțul, agricultura, meseriile. Monahii de categoria întâi se numiră viețuitorii în liniște sau isihaști (*ἱσυχασταί*). În sec. al 10-lea împărații curmară disputa în favoarea monahilor activi. Dar pela jumătatea sec. al 11-lea au trebuit a se face restricțiuni monahilor dedați la negoț, căci căzuse în extrem și astfel preponderă isihasmul.

Viața monahilor în aceste mănăstiri deasemenea se desvoltă în două moduri; Unii viețuiau în comun sau în chinovii, cum eră obicei și până atunci în mănăstiri, iară alții aveau proviziunea în comun și se adunau la rugăciune în comun, încolo fiecare viețuia în chilie după regula lui, după propria lui inspirație; astfel de monahi se numiau idioritmi, cu viața individuală, independentă. Curând și mănăstirile se deosebiră în chinovii (*κονοβία*) și în mănăstiri idioritme (*μοναστήρια ἰδιόρρυθμα*).

De o deosebită considerație se bucură și mănăstirea din muntele Sinai, închinată sf. Catarina sau Ecaterina (*Αἰκαθαρινά, Αἰκατερινή*). Împăratul Iustinian (527—565) dejă fortifică această

¹ Cf. Zhishman, Syoden u Episkopal-Ämter S. 103. Wien 1867 (N. Tr.).

mănăstire contra hoților, cari o prădau și o dotă suficient cu supuși spre apărare și întreținerea¹. Din sec. al 7-lea, când Faranul reședința episcopului Arabiei, fu distrus, mănăstirea sf. Ecaterina deveni și reședința acestui episcop, iară după jumătatea sec. al 9-lea superiorul mănăstirii eră tododată episcop de Sinai și de Faran.

§: 115. Biserica Bulgariei proclamată autocefală.

Biserica Iberiei restabilită ca autocefală, iar Mitropolia din Cipru declarată arhiepiscopie (cu rang de mitropolit primat).

Pelângă patriarcate și pelângă bisericile autocefale din Period. II (312—622) se constituî în Periodul III (622—1054) încă o biserică autocefală, cea a Bulgariei, iară biserica Iberiei sau a Gruziei ori Georgiei, cum se mai numește acea țară, autocefală la capătul Periodului II, pierzând autocefalia la începutul Period. III o obținū din nou la sfârșitul acestui Period.

Biserica Iberiei, la început supusă patriarhiei de Antiohia, devenise autocefală pela capătul Period. II. Dar în an. 628 împăratul Eracliu smulse dela Perși pelângă alte trofee ale victoriilor lor anterioare și dominațiunea peste Iberia. Curând apoi țara devenind mai dependentă de imperiul bizantin, iară biserica ei expusă pericolului monofizitismului armenilor vecini; din aceste cauze arhiepiscopul sau catolicosul Iberiei fū supus din nou patriarhului de Antiohia. Tocma pela jumătatea sec. al 11-lea sau la capătul Periodului III, conform dorinții lui Bagrad sau Bagrat IV, regele puternic și progresist al Iberiei, fu acordată din nou și definitiv acestei Biserici autocefalia, de un sinod patriarhal al Antiohiei. Actul îl dresă Petru patriarhul Antiohiei, care se sui pe scaun în an. 1028 și viețui până după împlinirea shismeii între Biserica de Răsărit și cea de Apus (1054).

Biserica Bulgară fu întemeiată prin convertirea bulgarilor de clerici din Constantinopole. Dela an. 864 când fu întemeiată, până la an. 866 ea fu supusă patriarhiei de Constantinopole. Dar se vede că Bogoris sau Boris se temea de influența Grecilor în țara lui, căci intrând în relație cu Apusul și cu Roma, el cerū dela papa Nicolae I (858-867) episcopi latini și obținându-i, alungă pe cei greci. Dar după 3 ani (869) își schimbă idea, alungă pe

¹. Cf. Dr. Stephan Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum, II-ter Band, Mainz 1913 S. 13 u ff. Autorul afirmă că biserica mănăstirii Sinai a fost închinată dintâi Maicii Domnului. Id. Pargoire op. cit. pag. 239 (N. Tr.)

episcopii latini (870) și supuse din nou biserica Bulgară patriarhiei de Constantinople. Roma credea că poate avea pretenții asupra Bulgariei, fiindcă biserica Bulgară se află pe teritorul vechii biserici Dace a Iliricului, care a fost arhiepiscopie, adică biserică cu un mitropolit primat în Iustiniana Prima și care împreună cu aceasta a fost distrusă prin invazia bulgarilor, păgâni și feroci. Când apoi bulgarii deveniră creștini, papa le-a zis: „Vă aflați pe teritoriul Iustiniane Prime, care a fost supus canonic Romei, fiindcă arhiepiscopul ei eră vicar al scaunului Romei. Patriarhul de Constantinople din contră, pretindea jurisdicțiunea peste Bulgaria, fiindcă biserica Bulgară fu întemeiată de clerici din Constantinople, cum am amintit. Bulgarii găsiră deastădată mai justificată pretenția Constantinople și în an. 870 se întoarseră dela Roma la patriarhia de Constantinople, cum am spus. Totuș Roma reclamă Bulgaria continuu. Deci domnind în Bulgaria Simeon (893—927) fiul celebru a lui Bogoris, un principe capabil și puternic, Roma i oferî corona de rege, iară celui întâiu episcop bulgar, rang egal cu patriarhii și demnitatea de arhiepiscop și de vicar al scaunului Romei. Când un Carol cel Mare și succesorii săi nu crezură umilitor a acceptă dela papa corona imperială, nici Simeon nu privi ca o înjosire a primi să fie declarat rege de papa și astfel a supus papii Formos (891—896) biserica Bulgară (893—926); deci aceasta trecu iarăș la Roma. Dar în an. 932 (sau cum cred unii, chiar în an. 927), dupăce biserica Bulgară atârnă de Roma 40 ani, (eventual 35), Petru, fiul lui Simeon, reinnoind legătura cu Constantinople prin însurătoare, respinse jurisdicțiunea Romei, iară patriarhul de Constantinople recunoscă arhiepiscopului bulgar, de care atârnau canonic și Vlahii sau Românii de supt sceptrul Bulgar, aceleași drepturi, pe cari după novela 11 a lui Iustinian le avuse arhiepiscopul de Iustiniana Primă (535—545), adică a fi autocefal și coordonat cu patriarhii. Arhiepiscopii autocefali ai Bulgariei avură reședința mai întâi în Silistria (Dristra, Durostor, bulgărește Silistra), și apoi, (cam dela an. 934), în Ohrida sau Ahrida. Ei se intitulau uneori și patriarhi, dar celelalte Biserici autocefale niciodată nu li-au recunoscut acest titlu, deși unii ațori pretind că chiar regele Simeon a proclamat patriarh pe arhiepiscopul Bulgar în an. 907 și că Constantinople a recunoscut patriarhia Bulgară în an. 932 (sau 927). Dar după succesele ce împăratul bizantin Ioan Zimisces (962—976) avu în rășboiul cu Bulgaria, Constantinople recunoscă în ea dela an,

971 o simplă arhiepiscopie autocefală. Cât timp Bulgaria fu independentă, avea mai mult arhiepiscopi Bulgari, dar în an. 1019 împăratul bizantin Vasiliu Bulgarocton (976—1025) sfărâmând statul Bulgar, prefăcù Bulgaria în provincie bizantină; deși drepturile arhiepiscopiei de Ahrida n'au fost atinse, scaunul arhiepiscopal fu ocupat acum mai mult de Greci, cum erà pela an. 1080 celebrul Teofilact „Bulgarul”. El fu supranumit astfel numai pentru demnitatea lui de *arhiepiscop al Bulgariei*. Pelângă aceasta încă din an. 971, când Ioan Zimisces împăratul Bizanțului cucerì Bulgaria de răsărit, arhiepiscopul de Ahrida pierdù această parte din eparhia lui la Patriarhul de Constantinopole. Din contră, Biserica Serbiei îl recunoștea ca arhiepiscopul său.

Biserica autocefală din Cipru, la început mitropolie, apare acum ca mitropolie primată sau ca arhiepiscopie în senz mai distinct, iar episcopiile acestei bisericii deveniră mitropolii onorifice. Biserica autocefală din Cipru mai suferì o modificare, negreșit de o scurtă durată. În an. 647 Arabii mohamedani cuceriră Ciprul; iar în an. 678 împăratul Iustinian II, Rinotmit (685—695 și 705—711) invită pe arhiepiscopul de Cipru, care până atunci avuse reședința în Constanția sau Salamina, capitala distrusă a țării, să se strămute cu parte din populațiune în Elespont, provincie din Asia Mică. Aici îi dete ca reședință Neo-Iustinianopole și dispuse ca sinodul Trulan din an. 692, confirmând autocefalia lui și jurisdicțiunea peste Cipru, să-i subordoneze și provincia Elespont. Inșă peste puțin timp arhiepiscopul și compatrioții săi întorcându-se la Cipru, se restabili vechea stare de lucruri. Arhiepiscopul inșă avù ca reședință alt oraș din Cipru, mai întâi Arsinoe (azi Marion), apoi pela jumătatea sec. al 8-lea Famagusta (Ammochostas), în sfârșit Leocosia (mai 'nainte Nikosia). Arhiepiscopul conservă titlul „Arhiepiscop de Iustiniana (Neo-Iustinianopole) și de Cipru”, „*Αρχιεπίσκοπος της Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης κῆπρου*”, titlu obținut încă dela strămutarea lui în provincia Elespont.

III *Cum s'a desvoltat ierarhia diferit la Apus.*

§. 116. *Desvoltarea ei în general.*

Din cele arătate până aici rezultă că ierarhia bisericii de Răsărit în linii generale nu s'a desvoltat fecund nici favorabil. Mai fecund și mai strălucit în afară s'a desvoltat ierarhia bisericii de

Apus, care se află în un mediu general mult mai favorabil și mai prosper ; iar înălăuntrul ei se desinează umbre groase, atât în situația generală cât și în istoria ierarhiei.

§. 117. Papismul.

a. Înălțarea papilor.

În Apus mai întâi papismul obținù în acest Period o importanță istorică universală. Pelângă împrejurările favorabile papismului încă din Periodul precedent se iviră acum alte cauze, ce dădură papilor o putere incontestabilă peste toată biserica de Apus, precum și o importanță și influență politică imensă. Aceste cauze sunt :

În sec. al 8-lea biserica papală a Anglosaxonilor aservi complet biserica Britannilor, a Scoților și a Irlandezilor, cari nu erau supuse papii ; apoi anglosaxonul Bonifatiu (-† 754 sau 755), Apostolul Germaniei, fundând biserica Germaniei, o supuse scaunului din Roma. De altă parte teoria despre patriarhi era dominantă atunci în Biserica întreagă ; această teorie, consideră pe cei 5 patriarhi ca 5 corifei ai Bisericii ; consecvent cu ea, toată puterea bisericii de Apus trebui deci a se concentra în papa, care deveni astfel căpetenie necontestată a întregii biserici de Apus. El însă nu era satisfăcut cu această putere chiar în Periodul II (312—622), cu atât mai puțin acum. El voiă să fie și căpetenia bisericii de Răsărit, afirmând continuu că Petru, predecesorul său a primit dela Hristos puterea peste Biserica întreagă și că toți ceialalți episcopi, inclusiv patriarhii de Răsărit sunt datorii a-l privi ca centru, căpetenie, învățător și judecător al lor. Acest țel i se părea realizabil mai vârtos acum, când ierarhia de Răsărit se afla în o stare dinceince mai deplorabilă. Dar patriarhii dela Răsărit deși oprimați, n'au voit a cedă drepturile lor vechi de coordonare, ci mai vârtos se credeau egali cu patriarhul Romei. De aici se născură continuu conflicte și în sfârșit, shisma între biserica de Răsărit și cea de Apus (1054).

Pecând teoria generală despre patriarhi și despre primatul Romei influență în favoarea puterii papii pe terenul bisericesc, o altă teorie influență în favoarea ei pe terenul politic. Episcopii Romei erau căpetenii eclesiastice ale întregului Apus ; ca atari ei aveau influență și asupra guvernelor politice din Apus. Deaceea s'a ivit în Apus teoria că Dumnezeu a instituit pentru guvernarea universului 2

autorități sau, cum zice Biblia, 2 săbii: una bisericească și una politică; pe cea dintâi a încredințat-o papilor, iar pe a doua regilor; dar că și sabia politică e dată spre a susține pe cea duhovnicească, deoarece papa o sfințește și încinge cu ea pe rege. Această teorie, construită de teologi din Roma, predomină în tot evul mediu.

Dar în prima parte a Periodului mai ales două împrejurări au dat scaunului Romei o importanță fără seamăn în afacerile religioase și politice din acest Period și anume: alianța strânsă a scaunului Romei cu familia puternică a Carolingilor Franci, apoi, punerea în circulație a unei colecții de documente false, ce acreditau pretențiile autoritare ale papilor; aceasta e colecția de decrete zisă a lui pseudo-Isidor.

Ca o manifestare pentru recunoașterea papii de căpetenie a tuturor Bisericilor s'a introdus o dare către papa, darea dinarului sf. Petru, la început un ban de argint de fiecare familie. Darea s'a introdus în sec. al 8-lea în Englițera, în sec. al 11-lea după exemplul Englițerii în Danemarca și Polonia, în sec. al 12-lea, după exemplul Danemarcii, în Svedia, Norvegia și Islanda. Ca dare de bună voe, dinarul sf. Petru se incasă și în alte țări.

a. Amicția Papilor cu Carolingii.

Papa era căpetenie națională în Italia încă de mult timp și mai ales de când Italia căzută sub dominațiune streină, dintâi sub dominațiunea Goșilor, apoi a Grecilor și în urmă a Grecilor și Langobarzilor. Roma la începutul acestui Period se află sub septrul înșărașilor bizantini, agreabili Italianilor numai puțin timp după ce-i scăpase de jugul Ostrogoșilor (553), iar apoi detestați din cauza despotismului lor în politică și în biserică și mai ales pentru că erau Greci. Din contră papa era Italian și stă în fruntea Italiei decâteori aceasta întreprindea vr'o acțiune națională. El era chiar indicat pentru aceasta prin situația lui și prin avuțiile bisericii din Roma, constând din latifundii, ce se numiau „Moștenirea sf. Petru“, „Patrimonium Petri“. Inșă papii au trebuit să protejeze mai adese Italia bizantină contra Langobarzilor. Aceștia erau vecini răpitori și lacomi, iar împărații bizantini, suverani despoți; slabi în politica externă sau siliți a se lupta în alte părți, ei stăpâneau despotic Italia, dar nu o puteau apăra de inimizii externi. De aceea încă dela începutul sec. al 8-lea papii căutară protecție în statul Francilor, inșă nu la regii slabi

și obscuri din dinastia Merovingă, ci la puternicul și influentul Carol Martel „Maior Domus” (714—741), sau demnitarul cel mai înalt al Curții lor. Astfel începă amicitia papilor cu Carol Martel și cu Carolingii, succesorii lui. Iar când Pipin cel Scurt sau cel Mic, fiul lui Carol Martel și succesor al lui ca Maiordom, crezută că e timpul, a da jos de pe tron pe Childeric III, slabul rege Meroving, și că poate să-i ia locul, scaunul Romei avu ocazie de a face lui Pipin un serviciu. Francii se înfiorau de stințenia jurământului dat Merovingilor, de aceea mai întrebă la Roma de se cuvine că unul se aibă titlul și demnitatea, iar altul să poarte sarcina. Atunci papa Zaharia (741—752) răspunse, că cine poartă sarcina de rege se cuvine negreșit a purtă și corona. Urmarea fū că în an. 751 Francii răsturnară pe Merovingi și aduseră la tron pe Carolingi, cu Pipin (751—768). Din acest timp Carolingii priviră scaunul Romei ca o autoritate importantă pentru recunoașterea lor ca suverani legitimi. Atât Pipin cât și fiul și succesorul său Carol cel Mare (768—844) se siliră a întări autoritatea scaunului Romei în statul Francilor și chiar ei personal îi făceau mari onoruri.

Mai mult încă, Pipin îndată ce se sui pe tron aduse scaunului Romei ca remunerație chiar servicii reale și iată cum : În an. 752 Aistulf, regele Langobarzilor, invadând pe teritorul bizantin al Ravenei, amenință Roma ; atunci papa Stefan III sau mai obișnuit II (752—757) se adresă la Pipin, implorând ajutor pentru mormântul sf. Petru. În an. 754 sau 755 Francii trec în Italia și resping pe Langobarzi de pe teritorul Grecilor. Însă Pipin nu mai voi să restituie Grecilor teritorul ocupat dela Langobarzi, ci-l dăruie sf. Petru de sufletul său și al Francilor, firește ca proprietate supt sceptrul Francilor. De aceea Roma îl proclamă Patriciu (protector al său). În zădar reclamară Grecii teritorul lor, acesta rămase proprietatea scaunului Romei, dar numai nominal ca *Patrimonium sancti Petri*, căci prin acest patrimoniu papa deveni principe secular.

După 20 ani Langobarzii atăcară acelaș teritor ; atunci papa Adrian I (772—795) ceru ajutor la Carol cel Mare (768—814) fiul și succesorul lui Pipin. În an. 774 Carol cel Mare s'a dus în Italia cu o armată puternică, goni din nou pe Langobarzi de pe teritorul acum Patrimoniul sf. Petru și sfărmă statul lor, proclamându-se rege al Langobarzilor. El însă confirmă donațiunea tatălui său și astfel obligă din nou scaunul Romei a fi recunoscă-

tor casei lui. Continuând planurile sale de dominațiune cu succes strălucit, Carol cel Mare cuceri mai tot continentul Europei de apus, afară de Spania. Atunci el s'a dus la Roma de Crăciun în an. 799—800 și ceru papii Leon III (795—816) a-l încoronă împărat al Romanilor, proclamându-se astfel ereditarul vechiului imperiu Roman. Acest act mări enorm autoritatea regilor Franci față de supușii lor cât și față de popoarele vecine, dar el mări considerabil și autoritatea scaunului Romei, dând a se înțelege că numai voința acestui scaun a restabilit demnitatea de împărat, ce se desființase, căci Carol cel Mare din mânele papii primi corona, cum au făcut apoi și succesorii săi. Papa și împăratul păreau acum doi aliați, cari domină lumea și dacă în afaceri politice împăratul era suzeran al papii, se părea dealtă parte că papa, ca căpetenia Bisericii, face pe cineva împărat în virtutea dreptului său de a-i conferi corona, pe care la caz i-o poate și lua. Cu modul acesta se înțelege lesne că scaunul Romei obținut o autoritate preponderentă. În cursul istoriei Periodului III și în tot Periodul IV se va vedea cum vânau principii favoarea papii, când solicitau la el o coronă de rege, sau sperau a o primi dela dânsul, sau când voiau numai a fi recunoscuți ca suverani legitimi.

b. Colecția de decretalii a lui Pseudo-Isidor.

O altă cauză, ce lărgi sfera de influență a scaunului Romei în Periodul III, fù o colecție de documente neautentice, admisă de toți. Această colecție apărù pela jumătatea sec. al 9-lea și fù privită ca un codice de documente vechi autentice, pretinsele decrete (decretalia) ale lui pseudo-Isidor.

La Apus încă din Periodul II s'a format colecții de canoane și de decrete papale, cum făcù în special în Roma la începutul sec. al 6-lea Dionisiu cel Mic (-|· pela 540), iar apoi, alții în alte locuri. O asemenea colecție de canoane și decrete papale se făcù și în Spania, pela sfârșitul sec. al 5-lea sau începutul sec. al 7-lea; ea fù atribuită mai târziu eronat lui Isidor, celebru și erudit episcop de Sevilla (-|· 636). Dar pela jumătatea sec. al 9-lea au apărut în Franția mai multe colecții de legi, plăzmuite de autori eclesiastici. Una din aceste fù și colecția, ce are de autor tot pe un Isidor, care în unele manuscrite se numi Isidor Mercator, iar în altele, Isidor Peccator, adică Păcătosul. El se numi Isidor spre a face să se creadă că colecția provine dela celebrul Isidor de Sevilla, căruia chiar a fost atribuită. Dar această colecție, com-

pusă foarte probabil în arhiepiscopia de Mainz sau în cea de Reims, pelângă decretelor și documentele juridice, ce se află în colecția spaniolă, zisă a lui Isidor și cunoscută mai dinainte, conține între altele și vre-o 100 de epistole-decrete papale falsificate; aceste au fost supozate papilor vechi, dela Climent I episcopul Romei (sfârșitul sec. 1) până la Damas I (365—384), papi, dela cari Dionisiu cel Mic (Exiguus) n'a aflat în Roma nici un decret. În aceste vre-o 100 decrete supozate vechilor episcopi ai Romei, falsificatorul s'a silit a exprima ideea, că din primele 4 secole, episcopul Romei a exercitat dreptul de legislator și judecător suprem în Biserică și că toate procesele episcopilor au fost de competența Romei, că clerul nu a fost supus jurisdicțiunii statului nici chiar în cauze civile, că laicii nu se cade a judeca pe preoți și mai multe alte asemenea pretenții.

Colecția are în precuvântare un pasaj împrumutat din scrierile lui Marius Mercator, autor latin din sec. al 5-lea († pela 451), dealtfel ea se bazează mai mult pe cea autentică din Spania, intitulată a lui Isidor, iar în realitate anonimă. De aici se poate deduce că pseudo-Isidor, împrumutând în precuvântare un pasaj din Marius Mercator, a găsit nimerit a combina numele Isidor cu cel de Mercator și s'a numit Isidor Mercator, ca să nu fie luat drept Isidor de Sevilla; mai târziu să crezută că autorul în semn de modestie s'a numit Peccator, și că în loc de Peccator copistul a scris din eroare Mercator, deaceea autorul fū transformat în Isidorus Peccator. Se mai poate presupune că un scriitor posterior a dat autorului numele Isidor Mercator, fiindcă a văzut un pasaj din Mercator în precuvântarea lui, ce în multe părți se concordă cu cea intitulată a lui Isidor, dela începutul sec. al 7-lea, pe când însuș falsificatorul se va fi numit — cum spun alte manuscripte — Isidor Peccator, titlu dn modestie, ce și dedeau atunci toți scriitorii și bărbații bisericești, titlu, sub care falsificatorul poate să fi voit a trece drept Isidor de Sevilla.

Cu toate investigațiunile, nu s'a putut afla până acum cine este falsificatorul. S'au emis diferite ipoteze. Unii cred că falșul a fost comis chiar în Roma; dar alții în majoritate cred, că falsificatorul e din statul Francilor, fără a-i putea fixa personalitatea sau domiciliul. El va fi comis falșul cu intenția de a susține independența clerului față de pretențiile autorității civile, și a face pe episcopi mai liberi față de mitropoliții lor, supunându-i direct Romei, așa dar a restrânge autoritatea mitropoliților și a centraliza în papi toată autoritatea peste episcopi.

Lipsind pe atunci senzul critic, această colecție falsificată, deși sporadic s'au ridicat obiecțiuni contra ei, a aflat aprobare generală și toți îi acordară crezare. Tocma în sec. al 16-lea și 17-lea protestanții și-au câștigat meritul de a fi demonstrat complet falsificatele (în special David Blondel din Țările de Jos, Geneva 1628). Teologii și canoniștii Romei s'au silit întâi a susține că decretelor supozate sunt autentice, dar dovada falșului era evidentă și irefutabilă, așa că ei mai târziu cedară și credeau suficient a spune că falsificatorul n'avu intenție rea; prin falșul său n'a adus episcopului Romei nici un avantaj, deoarece el deja posedă autoritatea pe care i-au atribuit-o falșele decrete. Poate să fie adevărat că el atunci posedă această autoritate în multe privinți; totuși falsificatorul a contribuit în mare grad a o consolida, atribuindu-i o origine cu mult mai veche și afirmând că papii au exercitat-o în acest mod chiar dela început. Atribuind daci autorității Papii o origine din timpul primitiv al Bisericii se înlătură de plano orice obiecțiunea contra ei.

**b. Culmea puterii papale supt Nicoliae I (858—867)
și decadența morală a scaunului papal în sec. X
și jumătatea întâia a sec. al XI.**

În acest Perioad autoritatea papii atinse culmea supt Nicolae I (858-867), papă capabil, auster și conștient de autoritatea lui. În an. 863 el amenință cu excomunicarea pe Lotar II regele Lotaringiei (855—869), frate cu împăratul Ludovic II (850—875), pentru că 'și lăsase soția legitimă și se căsătorise adoua oară ilegitim și a depus pe mitropoliții Francilor, cari ca atari dăduse regelui sfat și concurs; în an. 854 Nicolae a constrâns pe Hincmar, mitropolit de Reims, care se conducea de aceleași idei ca și papa și care apăra strict drepturile sale de mitropolit față de episcopi, a respecta drepturile papii, conform decretelor lui pseudo-Isidor. În sfârșit el voi să-și ia rol de judecător suprem în diferendul dintre Ignatiu și Fotiu, cei doi patriarhi de Constantinopole (861—863), dar prin aceasta, cum și în an. 866 prin ocuparea Bulgariei, a cărui convertire se făcu din Constantinopole în an. 864, deslănțui lupta durabilă ce în an. 1054 a produs shisma între Rasărit și Apus.

Însă precum orice sforțare mare trebuie să atragă după sine o slăbire proporțională, așa puterea culminantă a scaunului Romei ajunse curând la decadență. Dela ultimele două decenii ale sec.

9-lea până spre capătul Periodului, scaunul Romei, tocma din cauza importanței sale dirigente, ce eră seducătoare, căzù în mare dependență de partidele dominante în Roma și ca consecvență, în o adâncă degradare morală, Această decadență începù cu ocazia următoare: Carol III Grosul (881—887), ultimul împărat Caroling din linia veche, eră așa de incapabil că în sfârșit adunarea din Tribur îl detronă (887); atunci diverse partide din Italia și din alte state, în special Ducii de Spoleto și cei de Friaul, Marcgrafii de Ivrea, regii Germaniei și Burgundiei, și Conții de Provence, toți aceștia începură a-și disputa demnitatea imperială și sceptrupul Italiei. În Roma dețineau puterea partidele nobililor; ele eră la guvern când una, când alta și chiar la scaunul Romei alegeau bărbați de partid, fără a considera de sunt ei capabili sau vrednici. Urmarea fù că chiar în an. 882 papa Ioan VIII muri asasinat. În an. 896 papa Ștefan VII porunci a desgropa pe predecesorul său Formos (891—896) ca să fie adus înaintea lui spre a-l judeca, și condamnându-l il maltrată barbar. În an. 897 Ștefan VII însuș fu zugrumat de partida adversă. Dar timpul cel mai funest pentru demnitatea și considerația scaunului Romei fu sec. 10, numit în general în istoria bisericii de occident „Secolul obșcur”. În jumătatea întâi a acestui secol domniau în Roma niște femei, curtezane din o familie nobilă romană, anume Teodora, soția lui Teofilact, un senator, cu fiicele ei Maròzia (Maria) și Teodora a II-a sau cea Tânără. În curs de jumătate secol aceste femei râdicară la scaunul papal pe favoriții, fiii și nepoții lor¹. Martur al acestor cancanuri e pentru timpul său Luitprand, episcop de Cremona, admirator a lui Oton cel Mare, mort pela an. 972, deși nu-i considerat ca de tot obiectiv și sigur, El referă după senz următoarele: În an. 904 Maròzia avu fericirea de a râdica la scaunul papal pe favoritul ei Sergiu III (904—911). În an. 914 veni rândul Teodorei (poate a II-a); ea reuși a face papă pe favoritul ei, arhiepiscopul de Ravena, Ioan X (914—928). Însă Maròzia dădù ordin a-l aruncà în temniță, unde fu zugrumat și ridică la scaunul papal pe Ioan XI (931—936), fiul ei dela papa Sergiu III. Ea avea și un fiu legitim, pe Alberic; în an. 932 acesta uzurpă dominațiunea în Roma și până la moarte (954) a tiranizat pre fratele său vitrig și pre papii următori. Apoi

¹. Comp. Benjamin Gastineau, *Les Courtisanes de l'Église*, II-e édition Paris 1870. El spune că Teodora, muma, era nepoata papii Formos p. 33 (N. Tr.).

în an. 955 veni la scaunul papal fiul său Octavian, deci nepot al Maròziei, un băiat de 18 ani, luând numele „Ioan XII“ (e primul caz în care un papă 'și schimbă numele, când vine la scaun; dela sfârșitul sec. al 10-lea așa ceva deveni regulă); în an. 964 Ioan muri desonorat, căci fu găsit mort în patul unei femei cu bărbat: deaceea legenda zice că diavolul i-a curmat zilele². Timpul dela an. 904—964 se numește în istoria scaunului Romei Epoca Pornocrației (Domnia Curtezanelor).

Încă din an. 962 începu un revirement, căci partida cea oprimată din Italia a recurs la Oton cel Mare, împăratul Germaniei (936—973). Acesta, mergând la Roma, alipi Italia și demnitatea imperială de tronul regatului Germaniei, așa că deacum înainte imperiul Roman deveni imperiu Roman al națiunii germane, sau imperiu Romano-German.

Cu toate acestea Oton c. Mare și succesorii săi încă n'au obținut influență absolută în Italia și în Roma. Ei avură a se lupta mult timp cu facțiunile nobililor; papii treceau când în partea împăraților când în a partidelor opuse, în fruntea cărora sta familia Crescenților; din această cauză papii erau puși și scoși când de Crescenții, când de împărați, iară cei scoși de Crescenții suferiau și moarte violentă. Această stare de lucruri începù a se ameliora pentru puțin timp, când împăratul Oton III (983—1002) putù în sfârșit să vină în ajutor scaunului Romei. El ridică la scaunul papal pe Bruno, preot german, rudă cu el, erudit și auster, luând numele Grigoriu V (996—999). Succesorul său, pus tot de Oton, fu Gerbert, francez erudit, preceptor al regelui, apoi arhiepiscop de Ravena, luând numele Silvestru II (999—1003). Grigoriu V fu cel întâiu german, și Silvestru II, cel întâiu francez, pe scaunul papal. Însă după acești papi partidele iar începură a ridica la scaunul papal pe aderenții lor; așa făcù mai întâi Crescențiu al II-lea șeful partidei romane, probabil fiul unui Crescențiu I, care a fost executat în an. 998 de Oton III și era fiu al Teodorei a II-a; apoi, dela 1012 partida familiei Conților de Tusculum, descendenți ai Teodorei I-a sau celei Bătrâne. Dintre acești descendenți fu și Benedict IX (1033—1046), care se numia mai nainte Teofilact, nume de botez, ce se 'ntimpină de repețite ori în familia lui. Partida tatălui său Alberic, Conte de Tusculum, îl ridică,

². Comp. Mgr. Duchesne, les Premiers Temps de l'État Pontifical, Paris 1904, p. 338: „Une honnête femme n'était pas en sûreté a Rome“ (N. Tr.).

fiind abia de 12 ani, la scaunul papal, pe care-l desonoră până la extrem. El s'a distins prin o purtare de tot copiloroasă, eră frivol și dedat la vicii; avea și planul de a se căsători; în an. 1045 vându demnitatea lui arhidiaconului Grațian, care ocupă scaunul cu numele de Grigoriu VI, dar i-o luă înapoi și avu o purtare cu totul nedemnă de un cleric¹. Intre anii 1045—1046, erau în Roma 3 papi deodată, căci încă din an. 1044 partida română puse un antipapă, pe Silvestru III. Atunci răul ajunsese culmea. Deaceea Enric III, regele Germaniei (1039—1056), trecu în Italia cu o armată puternică spre a stabili în sfârșit ordinea. În an. 1046 el țină un sinod în mijlocul armatei sale la Sutri, aproape de Roma, curând apoi altul în Roma; aceste sinoade au scos pe cei 3 papi, antipapii Silvestru III, Grigoriu IV și pre papa legitim (?) Benedict IX. Atunci se suiră pe scaunul papal succesiv 5 episcopi germani, 3 dintre ei chiar în acest Period, anume: Climent II (1046—1047), care muri după un an, Damas II, care păstori și mai puțin (1048), apoi Bruno, episcop de Toul, văr cu împăratul, luând numele Leon IX (1049—1054). Tot atunci italienii au fost obligați a jură că nu vor consacra nici un papă, fără consimțământul împăratului și patriciului Romei. Dela Leon IX, papă pus de împăratul Enric III însuș, ca și cei doi predecesori ai lui, scaunul Romei începă a se ridică durabil din letargia lui morală de peste un secol și jumătate, cu însemnatul concurs a lui Hildebrand, ipodiacon foarte inteligent și auster, mai târziu papă cu numele Grigoriu VII (1078—1085); dar tododată scaunul acesta ridică din nou tonul imperativ a lui Nicolae I (858—867) față de biserica de Răsărit, așa că în ajunul morții lui Leon IX shisma între Răsărit și Apus, pe care o începă Nicolai I, se împlini definitiv.

**c. Legenda despre papisa Ioana
și legenda analogă despre o femeie patriarh al Constantinoplei.**

Decadența morală a scaunului Romei, în epoca Pornocrației, a dat ocazie a se ivi mai târziu legenda, că odată chiar o femeie căzută a reușit a se urcă pe scaunul papal și că a fost o dată

¹. Cf. Duchesne op. cit. p. 355 sev.: „Le comte Alberic de Tusculum avait fait pape son fils Benoit IX âgé de douze ans, grace a la distributions de sommes d'argent considerables, crime de simonie qui, d'ailleurs, n'empêche pas Benoit IX d'être reconnu comme successeur légitimé de saint Pierre”. Cf. Dom. R. Biron, Saint Pierre Damien, ch. III. p. 41—42, Paris 1908 (N. Tr.).

papă o femeie cu numele Ioana. Legenda poate se va fi ivit curând după jumătatea sec. al 11-lea, tocmai pecând scaunul Romei se ridică din degradarea lui morală de până atunci, și desigur eră în circulație pela jumătatea sec. al 12-lea. Propriu zis legenda se referia la sec. al 10-lea, dar fiindcă timpul, în care ea spune că s'a petrecut faptul, era prea bine cunoscut, va fi strămutat faptul în un timp anterior, în sec. al 9-lea și în fine a stabilit arbitrar că faptul s'a petrecut în intervalul dintre Leon IV (847—855) și Benedict III (855—858). Legenda spune că papisa a fost o fată din Mainz, sedusă de un peșitor, cu care a plecat apoi la Atena. Aici deveni foarte erudită și fiind deghizată în bărbat s'a dus la Roma, unde declară că e originar din Anglia, intră în cler și în sfârșit se sui pe scaunul papal cu numele de Ioan Anglicus VIII, păstorind 2 $\frac{1}{2}$ ani: dar în o procesiune, fiind surprinsă de dureri de facere, născu un copil și muri imediat. În sec. al 13-lea legenda despre papisa Ioana se citea chiar în Cronici și mai târziu papii însiși i-au dat crezare¹. Deaceea se zice că Ioan XX (1276—1277) s'a numit Ioan XXI și astfel papisa obținu loc în șirul succesorilor lui Petru. Tocmai critica modernă (începând cu David Blondel, protestant din Țările de Jos (1658) stabili că n'a existat atare papisă, mai întâi pentru motivul, că între păstoria celor doi episcopi ai Romei, numiți mai sus, s'au strecurat abia 2 luni, interval prea scurt pentru atare episod, apoi și pentrucă, de s'ar fi petrecut așa fapt, ar fi povestit despre el scriitorii din sec. 9, 10 și 11; în special Grecii, cari chiar pe atunci aveau dispute cu Latinii, n'ar fi neglijat a le face imputări pentru acest fapt.

O legendă analogă despre scaunul patriarhiei de Constantinopole se află în o cronică italiană din an. 978. Legenda zice că în timpul cel mai apropiat de sinodul VII ecumenic (787) nepoata unui patriarh, imbrăcată bărbătește și trăind la unchiul ei, după recomandațiunea lui i-a succedat în scaun, ocupându-l 1 $\frac{1}{2}$ ani pânăce descoperindu-se scandalul, ea fu scoasă. În an. 1053 papa Leon IX scriă lui Mihail Cerulariu, patriarhul de Constantinopole, că toți cred că această legendă e adevărată, dar el din dragoste frățească nu crede. Se pare că și această legendă este

¹. Benj. Gastineau op. c. după ce aduce toate considerantele contra și pentru veracitatea istorică a faptului, deasemenea conchide la pag. 267: „Nous le croyons vrai“ (N. Tr.).

o satiră despre ierarhii fără demnitate și bărbăție, cum a fost cei din Constantinopole în prima fază a luptei pentru icoane.

§. 118. Treptele celelalte ale ierarhiei din Apus.

A. Cardinali. Archiepiscopi. Episcopi. Abați, precum și instituția beneficiilor bisericesti.

Puterea papii crescând extraordinar în acest Period, urmă necesar ca și consiliul său, adică clericii cei mai apropiați, cu cari el se consulta, să devină un colegiu cu mare influență.

Consiliul episcopului Romei, sau spre a ne servi de numele originar, în uz pentru consiliul secret al împăraților Romani, consistoriul său, se compunea la început din o adunare de preoți și diaconi din Roma, ca simplu presviteriu. Dar după jumătatea sec. al 8-lea, când papa deveni și principe lumesc, consistoriul papal se compunea din 7 episcopi, cei mai depelângă Roma, din presviterii proestoși ai bisericilor parohiale (tituli) din Roma și din diaconi, cari la început formau împrejurimea papii, și unii din ei funcționau ca directori ai diferitelor așezăminte bisericesti.

Acest consiliu papal, încă dela capătul Periodului III începù a fi numit colegiul cardinalilor. La început cardinali se numiau toți clericii cu serviciu stabil în o biserică, clericii principali. Iară dela sec. al 10-lea se numiau astfel clericii principali dela bisericile catedrale, clericii din cari se compunea consiliul episcopului și cari erau din clerul său catedral, din presviteriul său. Din acest timp și la Roma episcopii, preoții și diaconii, cari compuneau consiliul papal, primiră titlul de „cardinalii papii“, „Cardinales sedis apostolicae“, „Cardinalii scaunului apostolic“. Mai târziu titlul de Cardinal fu dat numai consilierilor papii. Firește, acest consistoriu papal obținù consideratie cu atât mai mare, cu cât mai mult crescù autoritatea papii. Chiar în Periodul următor (1054—1453), mai precis dela sec. al 13-lea, cardinalii, să fi fost ei numai preoți sau diaconi, sta mai sus decât toți arhiepiscopii.

Din contră, autoritatea arhiepiscopilor, cum se numiau la început numai mitropoliții primați, iar în Apus, de timpuriu ici colo și mitropoliții proprii, diminueă mult, căci puterea mitropoliților fu absorbită treptat de papi, sinoadele mitropolitane deveniră din ce în ce mai rari, apelurile episcopilor și reclamațiile contra

acestora se făceau direct la papi. La aceasta contribui și pseudo-Isidor (pela an. 850). Arhiepiscopii se deosebiau acum de episcopi mai mult curat numai prin rang și prin ședere mai sus în adunările episcopilor, dealtfel erau priviți numai ca locțiitori sau vicari ai papii. În zadar unii arhiepiscopi, ca Hincmar de Reims (845—882) apărau drepturile lor contra incalcărilor papii¹. Ei deveniră în sfârșit așa de dependenți de Roma, că nimeni nu se mai privia ca arhiepiscop, dacă nu eră confirmat de papa, care-i trimitea semnul distinctiv al arhiepiscopului, așa zisul pallium; pentru acest semn mai târziu fiecare mitropolit era dator a vărsa la scaunul Romei o taxă mare; semnul era numai personal, nu se transmitea la succesor, deaceea purtătorul său se și îngropa cu el. Arhiepiscopul la primirea paliului era dator încă a jura papii credință.

Paralel cu slăbirea autorității mitropoliților, crescù încâtva autoritatea episcopilor; acum episcopii nu mai erau subordinați efectiv mitropolitului, odată superiorul lor apropiat și imediat, ci în cele mai multe cazuri numai papilor, superiorii lor mult mai depărtați. Totuș față de mitropolit ei aveau datoria de suffragium, sub care se înțelegea votare în consilul mitropolitan, apoi și orice ajutor frățesc; deaceea se și numiau sufraganii lui (Suffraganei), sau episcopi sufragani (episcopi suffraganei). Ei obținură o autoritate mai mare în special prin scutirea clerului de înfățișare la instanțe civile, ce se generaliză depe vremea lui pseudo-Isidor, precum și o influență mai mare, fiindcă în statele Europei de Apus, ei începură a fi vasalii regilor, așa dar se numărau între nobilii statului. Atunci eră timpul în care se dezvoltă Feodalismul, adică instituția, prin care regii oferiau nobililor moșii de ale statului ca beneficii sau feude (feuda, beneficia), pentru a căror posesiune și uzufract ei se îndatorau a fi fideli regelui și la caz de războiu a procură un contingent de oaste. În acest mod s'au distribuit și episcopilor moșii, așa că și ei participară la instituția feudală de atunci și la drepturile unite cu ea; în consecvență episcopii deveniră vasalii regelui, jurau fidelitate seniorului lor feudal, procurau contingente de ostași, pentru care el îi instituia posesori de bunuri feudale sau de beneficii „Beneficia”. Această situație avea și reversul ei. Pe episcopii nou aleși odinioară superiorii lor e-

¹. Comp. Louis Fr. de Sauvè, pag. 190, unde pelângă Hincmar, citează încă pe Claudiu, episcop de Turin, pe Agobard, episcop de Lyon, pe Raban Maur, arhiepiscop de Mainz și pe patriarhul de Acvila (N. Tr.).

clesiastici îi instalau în scaune (throni seu stalli, cuvânt latin medieval) prin predarea inelului și a cârjei, insignii de episcop; această ceremonie se numia investitură, adică investirea lor cu noua demnitate și cu drepturile ei; acum însă episcopii nou aleși primiau investitura dela principe, deoarece ei erau totodată vasali și instalarea în scaunul de episcop stă în legătură cu instalarea în beneficiu. Episcopii fiind deci vasalii principelui, acesta avea mare influență și la ocuparea scaunelor episcopale; spre ași asigura această influență după moartea episcopului principii de mai târziu luau în păstrare insigniile precum și moșiile, pe cari apoi le ofereau succesorului său ca feude. Această influență avu de rezultat, că principii, uneori și demnitarii Curții, rădicau la scaunele episcopale numai favoriți de-ai lor, din timp în timp chiar numai pe ceice plătiau gras. Astfel s'a introdus pretutindenea simonia la ocuparea demnităților eclesiastice. Nu rar ajungeau episcopi oameni, cari puteau fi buni de orice, numai de preoți, nu. Tot așa fu și cu abații. Ei primiau feude în acelaș mod și seniorii feudali aveau acelaș rol la instalarea lor. Relația dintre oficiile eclesiastice și bunurile feudale s'a resfrânt și în jos, așa că toate serviciile eclesiastice primiră de-aici numele de „Beneficii” sau și numele de: „slujbe oferite, dăruite”, „Praebenda, Praebendae”.

Spre a apăra drepturile moșiilor de beneficii eclesiastice, statul, iar pretutindenea mai întâi Carol c. Mare, institui advocați, sau oficiali eclesiastici; aceștia deveniră cu timpul mai mult tirani decât protectori. Dar deja Carol Martel (714—741) și la început însuș Carol cel Mare aveau obiceiul a seculariza bunuri bisericești pentru scopurile statului.

B. Arhidiaconi. Canonici. Preoți și patroni parohiali.

Episcopii din Apus, ca vasali ai statului, în acest Period aveau multe ocupațiuni, unii chiar nu erau proprii pentru serviciul eclesiastic. Așoi uzul de a fi supliniți în Franca cu horepiscopi, restabiliți acum și toți arhieriei sfințiți, se desființă dela sec. al 9-lea, deși sporadic el se mențină până în sec. al 12-lea. Din aceste cauze arhidiaconii dela episcopii, chemați a suplini pe horepiscopi, acum iarăș desființați, în toate atribuțiile lor afară de hirotonii, precum și a reprezenta pe episcopi în toate afacerile de administrație și de judecată, câștigară mare influență. Episcopul încredința arhidiaconului său conducerea diecezei și dacă

ea era întinsă, punea peste părțile mai depărtate alți arhidiaconi sub direcția arhidiaconului dela episcopie, așa că în sfârșit diezezele se împărțiră în arhidiaconate. Arhidiaconatele se împărțiră apoi în cercuri mai mici numite arhipresbiterate sau decanate, pe cari le conduceau câte un preot, subordonat arhidiaconului din respectivul arhidiaconat, cu titlul de „Arhipresviter” sau „Decan”. Arhidiaconul episcopiei conducea dieceza cu concursul unui consiliu, presviteriul, ai cărui membri erau numiți ad hoc și care la urmă primi numele de „Consistoriu”.

Dar și clerul dela episcopie, ca consiliu extraordinar și superior al episcopului, începuseră acum a se deosebi de consiliile ordinare și inferioare ale episcopului, de presviteriul restrâns sau de consistoriul cel cu membri numiți ad hoc. Clerul catedralei primi în acest Period o organizare proprie, al cărei prim inițiator fu în an. 760 Chrodegang, episcop de Metz (Metz). Mai'nainte presviteriul sau consiliul ordinar al episcopului se compunea din tot clerul catedralei, acum însă acesta începuse a funcționa numai ca consiliu extraordinar și superior, pecând cel ordinar și inferior, numit consistoriu, se compunea din un număr mai mic de clerici, numiți ad hoc.

Chrodegang întruni clerul catedralei sale, spre a viețui în comun cu dânsul în casa episcopală; aceasta se numia domus episcopalis, dar și simplul domus; de-aici și biserica catedrală din apropierea ei primi același nume, domus, cu toate că aceasta se numia astfel și din alt punct de vedere, căci era casa lui Dumnezeu, domus Dei. Deci Chrodegang viețui în comun cu clerul său, cum încă Augustin (430) viețuiseră în comun cu clerul catedralei sale. Ei viețuiau după o regulă sau canon, deaceia viața lor se numi „Viață canonică”, iar ei însiși se numiră: „Canonici ai catedralei”, „Canonici ai domului”. Ei se mai numiră colectiv și „Capitul”, „Capitul al catedralei”, sau „Capitul al domului”, fiindcă se adunau zilnic a citi și a explica un capitol din sf. Scriptură sau din operele sf. Părinți, sau din canoane. Această organizare fu adoptată curând și la alte episcopii, iar apoi regii Carolingi de mai târziu ordonară tuturor episcopilor a o adopta așa că toți episcopii aveau pe lângă ei canonici, canonici ai domului. Acest mod de viață află imitatori și la biserici, cari nu erau episcopale, dar aveau cler mai numeros. Clerul lor deosemena se asocia câte odată a viețui în comun; astfel și la bisericile zise „colegiate” fiindcă aveau în serviciul lor un colegiu

de clerici, se înființară capituli „colegiați” compuși din canonici „colegiați”¹.

Canonicii dela catedrale sau dela domuri încetară de a mai face parte din consiliul restrâns al episcopului, dar obținură curând influență în altă direcție, adică în sfera activității episcopului. Așa episcopul în unele chestiuni trebuia să aibă consimțământul lor, iar în altele cel puțin să-i consulte, ceea ce el nu era obligat a face față de consistoriu sau de noul sau consiliu restrâns, care era mai vârtos mandatarul său. Canonicii dela catedrale sau domuri administrau dieceza după moartea episcopului până venea succesorul și aveau mare influență chiar în ce privește alegerea episcopului, până când seniorii feudali nu-și atribuiră lor ocuparea scaunului de episcop. Deasemenea canonicii administrau împreună cu episcopul bunurile bisericii catedrale, deosebind o parte din ele ca bunuri episcopale și o parte ca bunuri ale capitulului. Astfel Capituliile deveniră corporațiuni cu averi proprii. Ei aveau deasemenea superiorii și demnitarii lor: un decan, praepositus, un măiestru al școlii, scholasticus, adică învățător al școlii Domului, etc. Cu timpul și canonicii împărțiră între sine averea capitulului, obținând astfel fiecare partea lui din averea capitulului, parte ce era unită cu demnitatea și i se predă ca uzufruct sau ca praebenda. Canonicii deveniră acum clerici cu dotații sau cu venituri mari și nu le mai convenia a viețui în comun. Ei se adunau numai la consilii și la serviciul divin în biserică, unde stau în cor (adică în spațiul din fața altarului, numit la apus chor), dar aveau locuinți deosebite și trăiau așa de bine, că în curând cine nu era din familie nobilă nu mai putea obține aceste demnități, pe cari le acaparară nobilii. Capituliile deveniră în sfârșit mai mult colegii de plasare pentru fiii din case mari. Astfel erau mai ales capituliile dela biserica episcopiei sau dela dom. În opoziție cu aceștia se formară mai târziu alți capituli colegiați, cari menținură vechea regulă canonică, ba chiar o mai înăspriă comparativ cu regula cea monastică. Astfel capituliile și canonicii se deosebiră în două clase: capituli regulari cu canonici regulari (monahi) și capituli seculari cu canonici seculari (de mir). Ca-

¹ Numele „Capituli colegiați” și „biserici colegiate” se dau, după uzul de vorbire german, bisericilor parohiale mai importante și clerului lor, constituit în colegiu canonic, iară după uzul de vorbire francez, atari biserici și capitule se numesc „Églises collegiales” și „Chapitres de collegiales”, așa dar „Biserici colegiale” și „Capituli dela colegiale” în opoziție cu biserici catedrale și capituli catedrale Cf. Funk-Hemmer, Histoire de l'Église. Paris 1912 vol. I, p. 411 (N. Tr.).

nonicii bisericii catedrale sau ai domului se numesc și părinți dela catedrală sau dela dom (Domherrn), ca unii ce slujesc în biserica catedrală sau în dom; tot astfel canonicii colegiați se numesc părinți din cor (Chorherrn), pentru că fac serviciu la altarul bisericii colegiate și spațiul de lângă altar se numește la Apus chor.

Cât despre clerul inferior, în special despre cel ce păstoria parohiile, clerul rânduit la cura animarum, acest cler se numi după vocațiunea lui și „clerus curatus“ cler al pastoriei sufletești, iară membrii săi se numiră „curati“, adică pastori sufletești. Ei se numiau popular latinește și *papae* popi, părinți, adică părinți spirituali. Clerul acesta la Apus era cu totul dependent de seniorii feudali, proprietarii bisericilor, deci patronii bisericilor de parohii. El se recrută din clasa servilor, iară preotul dela capela Curții seniorului feudal stă chiar în rând cu slugile Curții. Se înțelege de sine că această situație nu contribuia a menține prestigiul și disciplina clerului, nici a ridică nivelul culturii sale. Deaceea biserica se sili a amelioră starea clerului prin legi și a ridică prestigiul său prin regularea dreptului de patron al bisericilor. Totuș atunci numele „popă“ încă nu avea senz de dispreț, ca dela sec. al 16-lea încoace; din contră era nume de cinste. Se știe că numele latin „papa“, se dă mai întâi fiecărui episcop sau preot, ca părinte spiritual, apoi fù dat numai episcopului Romei, ca sinonim cu cel de: „Sfântul Părinte“. Dar în însemnarea lui bisericască dela început, cuvântul „papa“, „tată“, a fost în popor sinonim și cu numele „preot“; tot așa fù și la Răsărit consecvent unei dezvoltări în sens cu totul paralel, despre care am amintit mai sus. Toate aceste nume date preotului fiind din limba vulgără, obținură cu timpul la Apus ca și la Răsărit senzul secundar al limbii vulgare și fine o nuanță de dispreț.

Pentru întreținerea clerului, statele, începând cu statul Francilor, au prevăzut riguros dela sfârșitul sec. al 9-lea o zăciuială, pe care parohiile o și achitau, pe când zăciuiala, ce Biserica impusese obligator dela sec. al 6-lea, nu era generală și nici nu se prea achită.

§. 119. Celibatul clerului (coelibatus) și monahismul la Apus.

I. Legile bisericii despre celibat au devenit în acest Period (III) legi generale pentru clerul din Apus, așa că dela ipodiacon

în sus nici un cleric nu putea fi căsătorit; iară căsătoria contractată de un atare cleric avea ca consecință juridică nu numai pierderea darului ci eră și lovită de nulitate. Totuș în Franția, în biserica Britanniei, în Irlanda și Scoția, în Spania, supt regele Vitiza (601—610), care a permis expres clericilor a se căsători, iară mai ales în Lombardia, adică în partea centrală a câmpiei dela miazănoapte a Italiei, numită așa dela Longobarzi, cari o stăpânise odinioară, unde pentru aceasta se invocă și libertatea bisericii sf. Ambrosiu, în aceste țări clericii încă mult timp se căsătoriau, desigur în contra canoanelor; deaceea superiorii și chiar poporul de rând îi urmăreau în tot felul.

Un campion celebru al celibatului preoților, precum și al disciplinei clericului în genere, a fost în Englitera Dunstan, arhiepiscop de Canterbury (-†:988). Pela capătul Periodului scaunul Romei crezù de datorie a aplică riguros legile despre celibat, oprind pe creștini să asiste la leturghia săvârșită de preoți căsătoriți, sau să cheme atari preoți spre a le face vre-un serviciu religios și infierând pe acești preoți ca nicolași, adică adepți ai sectei gnosticilor eretici, numiți astfel în anticitatea creștină și defăimați pentru morala lor elastică. Inșă contemporanii atestă și desaproabă adese, că tocmai din acest motiv mulți clerici, constrânși la celibat, trăiau în concubinaj¹.

II. Mănăstirile se bucurau în acest Period de mare considerație și la Apus. Aici deasemenea mănăstirile erau focare de cultură și de virtute; de acea principi, domni buni și creștini pioși le făceau multe danii, așa că ele deveniră foarte avute. Aceasta a dat ocazie unor seniori feudali avizi a-și însuși averile mănăstirești sau după expresia modernă a le seculariză (a le transformă în biserici laice). Chiar unii Carolingi, dinastie de altfel religioasă, urmând exemplul lui Carol Martel (714—741), bunul lor, considerau de predilecție averile mănăstirești ba chiar mănăstirile, ca proprietatea lor și dispuneau de ele după plac. Adesea erau cazuri, când principele oferia o mănăstire, respectiv administrația bunurilor ei, ca uzufruct unui favorit dintre laici, așa zis abate laic. Atunci acesta locuia toată viața în mănăstire cu femeie și copii și servitori, cu cai și câni de vânat, uză de averea mănăstirii și din timp în timp mănăstirile ajungeau ruini. De altă parte

¹. Cf. Les inconveniens du celibat des prêtres, fără nume de autor, Paris, 1790, în special pag. 235 scv. Cf. și: Un Prêtre marié, par Albert Houtin, Paris 1908 (N. Tr.).

În multe mănăstiri, mai ales în cele cu abați laici, disciplina monastică nu se mai observă. Deaceea la începutul sec. al 9-lea și mai mult la sfârșitul acestui secol se ridicau din toate părțile voci pentru a restabili disciplina monastică și a reformă mănăstirile. În Franția a întreprins această reformă la sfârșitul sec. al 9-lea (817) Benedict, abate de Aniane (Aniana), numit și Benedict cel Tânăr, iară mai radical, la începutul sec. al 10-lea abatele Berno, venerat ca sfânt. În 910 acesta, asociat cu Vilhelm, duce de Acvitanie, înființă o mănăstire a lui la Clugny sau Cluny (Cluniacum) dându-i de rigoare în esență pravila lui Benedict cel Bătrân. De mănăstirea din Cluny se alipiră treptat alte mănăstiri, mai ales franceze, cari o priviau ca mănăstire mamă și primiau dela ea superiori sau priori ai lor, recunoscând însă pe abatele de Cluny ca superior comun. Astfel se înființă o asociație de mănăstiri sub conducerea mănăstirii din Clugny, așa zisa Congregație din Cluny (Congregatio Cluniacensis). Ea regeneră monahismul și cu el disciplina bisericească în genere. Pe la sfârșitul Period. III mai 2000 mănăstiri erau în această Congregație. Un fiu al Congregației Cluniacenze fu pe la jumătatea sec. al 11-lea și Hildebrand, ipodiacon din Roma supt Papa Leon IX (1048—1054), cu idei riguroase în cele bisericești, mai târziu papă cu numele Grigoriu VII (1072—1085). Cu această Congregație stă în relații amicale toți bărbații zeloși pentru disciplina Bisericii și datorită influenței sale pe la sfârșitul Period. III și începutul Period. IV (1054—1453) chiar în Roma viața liberă și fără nici un frâu a clerului făcù loc unei vieți mai serioase.

În Italia deasemenea se simți necesitate de o reformă a mănăstirilor ; din acest motiv se formară asociații de monahi cu scop de a viețui după regule nouă. Astfel se întințară la Apus diferite tagme de monahi. Până atunci monahismul apusean eră uniform, cum a rămas cel răsăritean până azi, și viețuia după o regulă comună, după regula lui Benedict de Nursia, pe care a adoptat-o și Congregația din Cluny, dar o aplică mai riguros. Din contră, după înființarea asociațiilor de monahi cu regule nouă, monahismul se împărți în diferite ordine, sau tagme, așa pelângă monahii, cari se țineau de pravila lui Benedict, formând acum ordinul Benedictin, apar ordine nouă. În acest Period la vechiul monahism apusean, numit acum ordinul Benedictin, se alăturară provizor în Italia la începutul sec. al 11-lea două ordine mici, ambele în munții Apenini. La început și ele s'au ivit în formă

de simple congregații, ca cea din Cluny, dar mai târziu se dezvoltară în asociații monastice independente, cu regule nouă. Ele se numără după locul în care s'au înființat; așa cel întâi fù înființat în Camalduli (1018) și se numi ordin Camaldulens; cel al doilea, în Valumbrosa (1038); la început amândouă erau de eremiți, treptat însă se asociară cu mănăstiri. Făgăduința lor de abținere se întindea și la plăcerile vieții intelectuale și la cele ale conversației.

În acest Period un merit principal al mănăstirilor din Apus a fost, că ele conservau cultura superioară în așa zisele scoale mănăstirești, cât timp vechile școale laice au fost în decadentă; această problemă și-o însușiră apoi Universitățile, ce se înființară tocmai în Periodul următor (IV). Ca inovație înregistrăm însă, că monahii începură acum a se împărți în clerici și laici sau în părinți (Patres) și frați, frați laici (Fratres conversi, frați convertiți la viața monastică). Deasemenea, la început unele mănăstiri, iar mai târziu după înființarea congregației dela Cluny, aceasta fu scoasă cu toate filialele ei de sub jurisdicțiunea episcopului (exemptă) și supusă direct jurisdicțiunii scaunului papal. În sfârșit înregistrăm ca inovație uzul, că unii părinți făgăduiau și proaduceau la mănăstire pe copiii lor minori; aceștia deci, aduși așa zicând ca un dar (oblati), erau închinați pentru totdeauna vieții monastice.

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii.

A. Cum a fost ea deformată.

Eresuri și Shisme.

§. 120 Introducere.

La începutul Periodului III (620—1054) cele mai multe eresuri și shisme vechi dispăruse. Arianismul deasemenea dispărură curând; el se menținuse în Spania până la sfârșitul Periodul II, până la an. 589, iară la începutul Periodului III, până la an. 670 în o parte dintre Longobarzi. Numai nestorianismul și monofizitismul se susținură în bisericile desbinate de biserică universală, și anume nestorianismul în cea haldaică și indică, iară monofi-

zitimul în bisericile Sirienilor, Coptilor, Abisinienilor și Armenilor.

Dar în cursul Periodului se iviră eresuri și shisme nouă, dintre cari cele mai însemnate sunt: la Răsărit monotelitismul, ivit în sinul partidei, care și la începutul acestui Period tindea să împăce pe monofiziți cu ortodocșii; apoi adoptianismul, o specie nouă de nestorianism în Spania, mai departe, paulicianismul sau neomaniheismul, o formă nouă de gnosticism și eresurile mai mici în afinitate cu el; după acestea, așa zisa iconomahie sau iconoclasmul, opoziția cu forța contra avântului ce luase uzul și cultul icoanelor în biserică, apoi shisma mehianică din Constantinopole sau controversa pentru tolerarea adulterului, în sfârșit desbinarea din biserică catolică sau ortodoxă, adică shisma cea mare, ce durează și astăzi între biserică de Răsărit și cea de Apus. Răsăritenii numesc această shismă separarea culpabilă a bisericii apusene de cea de Răsărit, iară apusenii o numesc separarea culpabilă a bisericii răsăritene de cea „catolică”, din Apus.

§. 121. Nestorianismul și monofizitismul în continuarea lor.

Încă din Periodul II s'au înființat biserici separate, așa biserică nestoriană, ce se împarte în haldaică și indică, deasemenea 4 biserici monofizite a Iacoviților, Coptilor, Abisinienilor și Armenilor. Între aceste biserici cea nestoriană se bucură de favoare deosebită la mohamedani, sub a căror dominațiune eră teritoriul ei principal.

Mohamedanii priviau pe nestoriani, ca pe creștinii cei mai apropiați de legea lor, căci nestorianii negau că sf. Fecioară este Născătoare de Dumnezeu, nu venerau icoane și nutriau ură neîmpăcată contra creștinilor ortodocși. Nestorianii erau și preceptorii arabilor în cultura grecească, pe care o propagase și la nestorienii filozofii păgâni ai Grecilor, refugiați în Persia după an. 529, când Iustinian le închise toate școalele¹. Deci arabii, setoși de cultură, au arătat nestorienilor multă bunăvoință. Astfel în acest Period biserică nestoriană a ajuns la o mare înflorire în raport cu celelalte și s'a răspândit nu puțin. Până în an. 782 catolicosul ei avea reședința tot în Ctesifon (oraș de lângă Se-

¹. Comp. Étienne Chastel, Histoire de la destruction du paganisme dans l'empire d'Orient, Paris 1850, pag. 279 scv. (N. Tr.).

leucia, numit adesea și el „Seleucia”), iară mai târziu, luă reședința în Bagdat.

Mai favoriți decât ortodocșii supt domnia mohamedanilor au fost pentru câtvă timp și Iacoviții și mai ales Coptții, acești din urmă până la an. 850. În an. 640 Coptții supt patriarhul lor Veniamin dăduse concurs Arabilor a cuceri Egiptul și mai ales din timpul lui Veniamin au adus sub jurisdicțiunea bisericii lor pe Abisinienii vecinii cari ca stat erau încă independenți. Dar aceste bisericii n'au ajuns la o deosebită înflorire. Pela jumătatea sec. al 11-lea patriarhul Coptilor luă reședința în Cairo, noua capitală a Egiptului. Pela an. 700 patriarhul iacoviților avea reședința la Guba în Mesopotamia, alte dați, când în mănăstirea Barsuma lângă Malatia sau Meletina, când în mănăstirea Țafaran, numită și a sf. Anania, lângă Marde (mai târziu Mardin), timp mai îndelungat însă, la Amida (azi Diarbecr sau Car-Amid, adică Amida Neagră). Iară colegul său mai despre Răsărit, Mafrianul (Metranul) adică primatele Răsăritului, avea reședința sa la Tagrit.

Ultimele încercări ale împăratului Eracliu (610—641) de a împăca pe monofiziții din Siria și Egipt, au dat greș, căci degenerară în monotelitism. Deaceea dela jumătatea sec. al 7-lea biserica ortodoxă n'a mai exercitat vre-o influență asupra acestor biserici și nici n'a mai încercat a le readuce în sinul său; ele fiind supt dominațiunea mohamedanilor, guvernul mohamedan se opunea la orice influență a imperiului bizantin asupra lor.

Pentru biserica ortodoxă a fost mai accesibilă cea armenească și în tot cursul Periodului au avut oarecare influență asupra acesteea. Grecii mai ales, iar din timp în timp și Roma, s'au încercat a împăca pe Armeni cu biserica ortodoxă. După cum avea influență mai mare în Armenia împăratul bizantin sau califul, erau și Armenii mai mult sau mai puțin dispuși a se împăca cu ortodocșii. În cursul Periodului s'au întâmplat adesea că o parte din Armeni primia sinodul din Halcedon și din când în când avea un catolicos al ei ortodox, dar această situațiune eră pasageră, căci curând Armenii în unanimitate respingeau din nou acel sinod. Încercări mai mari de împăcare a făcut în sec. al 9-lea patriarhul Fotiu, când ocupă scaunul întâia oară (857—867). În an. 862 el primi dela catolicosul Zaharia un răspuns favorabil. Atari încercări a făcut după Fotiu și ucenicul său Nicolae Miticul, patriarhul Constantinopolei (901—907 și 912—925), iar pela

sfârșitul sec. al 10-lea (pela an. 991), și monahul Nicon Penitentul (ὁ Μετνοητής -]· pela an. 998), un predicator grec. Acesta cutreieră toată Armenia spre a convinge pe armeni să primiască sinodul din Halcedon și să revină în sinul bisericii ortodoxe. Din Apus, a scris armenilor cu aceeaș intențiune Nicolae I papa Romei (858—867), contemporan cu Fotiu, în favoarea bisericii *sale*; reprezentanți posteriori ai bisericii din Apus au continuat această corespondență. Totuș încă la sfârșitul Periodului III armenii perzistau în refuzul de a primi sinodul din Halcedon și în separarea lor de biserică ortodoxă. Afară de uzul de a zice „Sfinte Dumnezeu (Trisagion) cu adausul „Celce te-ai răstignit pentru noi“ și a sărbă nașterea și Botezul Domnului în una și aceeaș zi, la 6 Ianuarie, cum făcea în anticitate biserică ortodoxă, armenii adoptară și alte uzuri particulare; așa ei aveau altă ordine de sărbători și posturi, precum și diferenți mărunte în leturghie și ierarhie. Ei nu amestecau vinul cu apă la leturghie, spre a simboliza prin unicul element fluid al euharistiei unitatea naturii lui Hristos după a lor afirmare, aveau preoție ereditară, adică admiteau în serviciul bisericii numai descendenți din familii preoțești, pe cari îi puneau psalți și anagnoști fără ai mai tunde și hirotesi; din timp în timp aveau uzul mai iudaizant de a fierbe sau a frige în altar chiar cărnuri ca jertfe și a da din ele cu deosebire preoților părți determinate; mâncau ouă și lapte Sâmbăta și Duminica în Păresimi și pela sfârșitul sec. al 9-lea adoptară încă uzul azimilor (τά ζζουμα) în Euharistie, după ce apusenii introduseră acest uz treptat pretutindenea. Deaceea pe la an. 1053 Nechita Peptosul (Νικήτας Στεφάντος, Nicetas Pectoratus) polemismist grec, combătea pre armeni ca și pe Latini că sunt azimiți.

Tendența de a împacă cu biserică ortodoxă pe monofiziți, între cari erau și armenii, continuă și în jumătatea 1-a a sec. al 7-lea dar în zadar. Ea provocă între ortodoxi un nou cres, numit monoteletism.

§. 122. Monoteletismul sau Monotelitismul (Μονοθελητισμός) și Sinodul VI ecumenic.

Monoteletism se numește doctrina, ce profesează că în Hristos sunt două naturi, dar numai o unică voe divină-umană (ἓν θελημα θεανδρικόν) și o unică energie sau lucrare divină-umană (μία ἐνέργεια θεανδρική). Acest eres s'a ivit din cauza următoare:

Precum se știe, împăratul Eracliu (610—641) avu un războiu îndelungat și crâncen cu Perșii (supt regele Hosroe II); atunci s'a convins Eracliu cât sunt de periculoși monofiziții, cari uriau imperiul și biserica imperiului bizantin: deaceea voi a-i împacă prin toate mijloacele posibile. In an. 622 Eracliu plecând contra Perșilor prin Armenia Mică și Siria, câțiva șefi monofiziți i-au sugerat idea că ei și toți monofiziții moderați ar cădea de acord cu sinodul din Halcedon și cu biserica greacă dacă Grecii ar voi se conceedă, că în Hristos sunt două naturi, dar nu și două voinți și două energii, ci numai o voință și o energie. La întoarcere, împăratul se consultă despre aceasta cu Serghiu, patriarhul Constantinoplei (610—638) și cu alți teologi, între cari și cu învățații episcopi Kir (Κύρος, Cyrus) de Faze (Phasis) în Holcida și Teodor de Faran în Arabia, cari știau părerile monofiziților. Ei deci opinară că s'ar putea concede, fără nici un prejudiciu pentru dogma ortodoxă și pentru definițiunile sinodului din Halcedon, cum că în Hristos sunt două naturi, dar numai o voe și o energie, fiindcă voea umană și energia umană sunt absorbite cu totul în voea divină și în energia divină. Spre a realiza împăcarea proiectată, Kir episcopul Fazei fu ales în an. 630 patriarh de Alexandria. Aici el începù acțiunea de împăcare în aparență, și pe baza teoriei menționate a monofiziților moderați reuși în an. 633 a împăca în aparență pe așa zișii severiani sau theodosiani, unindu-i cu biserica ortodoxă. Dar ortodocșii riguroși priviră faptul acesta ca trecerea ortodocșilor la monofiziți. Sofroniu, monah erudit din Ierusalim, ruga în genunchi pe patriarhul Kir a nu susține asemenea teorie și a nu primi asemenea unire, căci ea este o trădare a ortodoxiei, ca una ce admite indirect monofizitismul. Kir trimișe pe monah la Serghiu în Constantinople; monahul s'a dus acolo și exprima aceleaș temeri, dar Serghiu îi porunci să tacă. Monahul s'a întors deci în patrie și păzi tăcerea; dar în acelaș an el fu ales patriarh de Ierusalim și atunci fu de idee, că nu mai trebuie să tacă ci să vorbiască. Deci în an. 634 înștiințând pre toți patriarhii și episcopii de pretutindenii despre alegerea lui la scaunul patriarhal de Ierusalim prin o enciclică, luă și apărarea dogmei că în Hristos sunt nu numai două naturi, ci și două voinți și că teoria contrară este un eres. Serghiu aflând că Sofroniu fu ales patriarh se'ngrozi și căuta un aliat. El se adresă la Onoriu, patriarhul Romei (625—658) cu o epistolă, în care exprima părerea că foarte bine ar fi a nu disputa de sunt în

în Hristos 2 lucrări sau *una* singură, dar în tot cazul e necesar a susține doctrina, că în El este o *unică* voce, altfel ar trebui a concede că Hristos are și o voce de a păcătui, cum avem și noi oamenii. Onoriu se uni și el cu părerea lui Serghiu, că în Hristos este o *unică* voce divină, în care cea umană e cu totul absorbită.

Curând apoi Ierusalimul (637), Siria întreagă (638) și Egiptul (640) căzură supt arabi și mohamedani, așa că împăcarea aparentă, ce Kir înfăptui între monofiziți și biserica ortodoxă, deveni imediat iluzorie, din cauza opunerii guvernului mohamedan. În an. 638 împăratul Eracliu, cu consimțământul lui Serghiu, care era încă în viață, dar muri curând, crezù de trebuință a da un edict, Ectesis (Ἐκθεσις, Explicațiune). Edictul interzise disputa, dar todată declară espres că în Hristos nu poate fi decât o unică voce. Ortodocșii riguroși au respins edictul, mai ales cei din Roma, căci succesorii lui Onoriu nu admiteau absolut opinia lui. Ortodocșii din Africa se pronunțară și ei contra edictului. Cu Africanii se asocia și egumenul Maxim, teolog însemnat din Constantinopole și ortodox riguros, care se stabilise la ei. Încă din an. 633 Maxim lucră cu Sofroniu în Alexandria, iar în an. 645 ținând în Africa, probabil în Cartagine, o conferință publică, a convertit pe succesorul lui Serghiu, pe Pir (Pyrrhus 638—641); care, scos din scaun după o criză dela Curte (641), venise ca expatriarh în Africa; negreșit însă mai târziu el fù iarăș monotelit sau monotelet (μονοθελιτης) și după moartea lui Pavel II succesorul și coreligionarul său, reveni la scaunul de patriarh, însă muri după câteva luni și-i succedă Petru II, tot monotelit. În an. 647 Maxim obținù a fi convocat în Africa un sinod general, care condamnă monotelitismul; apoi s'a dus la Roma, unde supt papa Teodor I (642—649) lucră deasemenea cu succes contra monotelitilor. După zece ani dela ieșirea edictului, împăratul Constant II (641—668), nepot și succesori a-l lui Eracliu, fù nevoit a-l revocà și a da în loc alt edict dogmatic, numit Tipos (Ἰβπος, normă). În acest edict el retractă teoria că în Hristos este o unică voință, dar interzise absolut a dispută de sunt în Hristos două voi sau o *unică* voce. Ortodocșii priviră acest edict ca o proibiră de a predica doctrina ortodoxă și se plângeau că Eracliu în Ectesis a lăsat lui Hristos cel puțin o *unică* voce, dar în Tipos nu-i se lasă nici una.

Contra Tipos-ului s'a declarat cu deosebire Martin I papa Romei (649—655) și l-a condamnat în un sinod propriu ținut în

biserica Lateran, o biserică zidită lângă palatul odinioară, imperial, iară dela Constantin cel Mare, palat papal, numit Lateran. Sinodul amenință cu excomunicare pre ceice vor admite Tipos-ul, iar Maxim, care înduplecase pe papa la pasul acesta, făcea cauză comună cu el chiar în public. Urmarea fù că în an. 653 tiranul Constant II ordonă a fi aduși amândoi legați la Constantinopole, unde au fost dați în judecată, condamnați și maltratați în mod barbar, în sfârșit exilați. Martin I muri la Cherson în an. 655 de rigorile exilului, iară Maxim, după ce-i tăiară limba și mâna dreaptă, pentru care fù supranumit Mărturisitorul, muri în an. 662 exilat între Lazi. Aceeaș soartă avură și doi ucenici ai lui Maxim, ambii cu numele Anastasiu. Cu asemenea măsuri liniștea nu fù stabilită efectiv, ci numai în aparență. Ortodocșii, între ei și patriarhii de Constantinopole, succesori ai lui Petru (652—664), nu cedară în realitate. Deaceea succesorul lui Constant (668—685) împăratul Constantin Pogonat (adică Bărbosul 668—685), în an. 680 crezù de trebuință pentru curmarea disputei a convocă un sinod ecumenic la Constantinopole. Sinodul s'a ținut în capela cu boltă (καθολος) a palatului imperial și este al VI-lea ecumenic sau al 3-lea din Constantinopole (680—681). Agaton episcopul Romei (678—681), după ce ținù un sinod în Roma, trimise delegați la acest sinod. Patriarhii de Răsărit deasemenea au asistat la el unii personal, unii prin delegați. De toți au fost față 174 episcopi. Ei examinară teoria monotelită și o respinseră ca eres, apoi definiră doctrina ortodoxă astfel: În Hristos sunt două firi, precum și două voințe, unite între sine neimpărțit și neschimbat, nedespărțit și neamestecat; dar voia umană și lucrarea umană sunt subordonate în totul voii divine și lucrării divine. Sinodul a dat anatemei pe monoteliti, căci ei nu voră a retractă teoria lor și a scos din scaun pe căpetenia lor Macariu, patriarh de Antiohia, ca monotelit.

Astfel fù condamnat monoteletismul și stărpit în imperiul bizantin și în alte state. Numai în patriarhia de Antiohia, unde în locul lui Macariu cel scos fù pus un patriarh ortodox, monoteliti se menținură pe muntele Liban; aici ei aveau ca centru mănăstirea sf. Maron și un patriarh monotelit cu titlul „de Antiohia“. De aici li s'a dat numirea de maroniți; ei perzistară în monoteletism până în sec. al 12-lea. Pela sfârșitul acestui secol în an. 1182 sub influența Cruciaților, sub a căror dominațiune eră Siria, maroniții incepură a se uni cu Roma; ei în prezent nu mai

sunt monotești, ci răsăriteni din Siria, uniți cu Roma, dar au conservat numele de „Maroniți“, ce în sine nu e etertodox ; ei totodată afirmă că niciodată n'au fosi monotești.

În imperiul bizantin monoteletismul se mai agita odată sub Filipic Bardan, uzurpator al tronului imperial (711—713). El tindea a restabili cu forța monoteletismul și în an. 712 află din nefericire destui episcopi, spre a anulă deciziunile sinodului al VI-lea ecumenic și a decleră monoteletismul ca dogmă ortodoxă, restabilită. Dar Filipic a domnit prea puțin timp spre a cauză daune durabile. După răsturnarea și moartea lui, toți ceice consimțise cu el, sau primise a fi monotești de frica lui, sau căit și au revenit la credința ortodoxă, de sigur nu fără a lăsa o pată de slăbiciune și lipsă de caracter pe fruntea episcopilor răsăriteni de atunci.

Observațiune. Sinodul VI ecumenic din 680—681 a condamnat monoteletismul ca eres. Atunci pe lângă reprezentanții răsăriteni ai acestui eres, ca Serghiu, Kir, Teodor, autorii lui, și ca Pir succesorul lui Serghiu (638—641 a doua oară 655), apoi Pavel (641—652) Petru (652—664) ș. a. fù dat anatemei ca eretic și Onoriu episcopul Romei, care declarase că e de acord cu teoria lui Serghiu. Contra acestei condamnări Roma n'a cùtezat a protestă, din contră papa Leon II (682—683) aderă la ea. Mai târziu partizanii Romei, parvenind treptat a afirmă, că episcopul Romei niciodată n'a șovăit nici n'a rătăcit, s'au încercat a spală pe Onoriu de pata aceasta. Chiar în timpul recent, dela an. 1870, când s'au proclamat dogma despre infailibilitatea papilor în chestiuni de credință, catolicii romani cei mai zeloși și-au impus sarcina de a achită pe Onoriu de eres ; ei declară că Onoriu n'a fost eretic și sinodul al 6-lea ecumenic l'a condamnat numai pentru că nu și-a făcut datoria de a se ridică deciziv contra eresului. Dar acestea sunt subterfugii ; Onoriu fără de indoială a fost condamnat ca eretic. Biserica de Constantinopole s'a silit și ea a salvă nu onoarea lui Serghiu, patriarhul ei, ci pietatea pentru cântarea Acatistul (ὕμνος ἀκαθίστου), care a fost compusă de dânsul și intrase în uz pretutindenea ; ea deci a trecut acest imn pe numele lui Gheorghe din Pisidia, atunci diacon în Constantinopole, un scriitor de cântări ortodox și ireproșabil.

§. 123. Pavlicianismul și eresuri mici în afinitate cu el.

Pe când infloriă monotelitismul în imperiul bizantin, adică pelu

an. 657, supt împăratul Constantin II (641—668), s'a ivit un nou eres la frontiera de miazăzi-răsărit a imperiului, mai precis la frontiera Asiei Mici despre Siria. Acest eres numit pavlicianism (*πавлиκισμός*) este o formă nouă de gnosticism și maniheism ; de aceea scriitorii din sec. al 9-lea numesc pavlicianismul și neo-maniheism. Pela jumătatea sec. al 8-lea Ioan Damaschin, învațător al bisericii, vorbind despre eresul doxariilor (*δοξάριοι*, cei sumeți) sau al aposhistilor (*ἀποσπιστι*, ceice se separă, adică, de ierarhia Bisericii), prin aceștia înțelege curat pe pavliciani¹.

Pavlicianismul s'a ivit și desvoltat în modul următor : Pela 657 Constantin, un gnostic sau maniheu, mai probabil marcionit din Mananalis lângă Samosata, se aprofundă în studiul epistolelor sf. Apostol Pavel, pe cari împreună cu evanghelia dela Luca marcionții le considerau ca adevărata sf. Scriptură. Prin studiul acesta Constantin se întări, nu se știe cum, în principiile gnostico-maniheice ; iar de altă parte îi veni idea de a readuce biserica la simplitatea ei din timpul Apostolilor, cum și-o reprezenta el, după felul său de a înțelege scrierile sf. Apostol Pavel, cu alte cuvinte a restabili biserica sf. Pavel. El întemeia la Chibosa (Kibossa) în Armenia Mică o biserică, pe care o numi „Macedonia“ cu alusie la bisericile din Macedonia, cari erau foarte fidele sf. Pavel. Iar el își luă numele de „Silvan“, al unui soț ostenitor cu sf. Pavel. În cūrând reuși a întemeia și alte biserici de acest fel în imperiul bizantin precum și în Armenia Mare. Membrii acestor biserici profesau un amestec de doctrini și principii pretinse ale sf. Apostol Pavel, în realitate ale maniheilor-gnostici ; ei se numiau creștini și catolici pe sine, iar pre ortodocși îi numiau Romani. Ortodoxii le ziceau Pavliciani (*πавлиκισμοί*, Pauliciani) pentru că li era vorba numai de biserica lui Pavel, de „ἐκκλησία παυλική“.

Pavlicianii profesau doctrina despre cele două principii, un Dumnezeu bun și unul rău și despre lupta continuă dintre ambii în lume. Dar pavlicianii își dădură și o organizație bisericească pretinsă dela Pavel ; în ea prepondera rugăciunea, se nltură ierarhia și ceremoniile religioase ; chiar botezul și euharistia se admiteau numai în senz spiritualist. Ei respingeau deasemenea orice practici exterioare ale bisericii, în special postul, monahismul, venerarea Maicii Domnului și a Sfinților, a crucii, icoanelor și a relicviilor.

¹. Despre aposhisti se face mențiune încă pe timpul împăratului Iustinian, ca despre niște sectari noi : cf. Isambert op. cit. p. 430 (N. Tr.).

Pavlicianii se înmulțiră curând așa că umplură Armenia și Pontul. Ei aveau de căpetenii numai bărbați, cari-și da nume ca ale ucenicilor și soților sf. Apostol Pavel, așa Silvan, apoi Tit, Timotei. Epafrodit, Tihic, etc. Împărații tratară de regulă sever pe pavliciani ; numai Isavrii iconoclaști (717—780) i-au tolerat, pentru că și ei detestau cultul icoanelor, însă nu și împărații iconoclaști din sec. al 9-lea, mai precis cel întâi dintre ei, Leon Armeanul (813—820). În intervalul anterior primei persecuții iconoclaste, supt împăratul Constantin Pogonat, în an. 685 Silvan din ordinul împăratului a fost ucis cu pietre ; dar el suferi moartea cu atâta sânge rece, că Simeon, ofițerul imperial, care comandă execuția, cuprins de admirație deveni pavlician și-i succedă cu numele Tit, totuș în an. 690 fû și el executat supt împăratul Iustinian II Rinotmit. Gegnesiu, succesorul lui Simeon, luă numele de Timotei și obținû toleranță dela împăratul Leon Isavru (714—741). Dar mai târziu apar între ei și căpetenii, cari căzură din nou în antinomismul gnosticilor vechi (desprețul moralei), așa, pela sfârșitul sec. 8 (775-801) mai ales un anume Baan (Baanes), care deaceea fu numit „cel Murdar“, „ὁ φονεὺς“. Contra acțiunii lui distrugătoare de moravuri lucră apoi cu succes austerul Serghiu, supranumit Tihic (801—834). Cele mai aspre măsuri contra pavlicianilor a luat împărăteasa Teodora, care patronă cultul icoanelor. În an. 842 ea stinse definitiv iconoclasmul și voi a stârpi și pe pavliciani. Teodora îi frată cu atâta cruzime, că ei în desperare luară armele, apoi se strămutară depe teritoriul bizantin stabilindu-se la hotarale lui în Arabia. De aici infestau continuu Asia Mică, spre a-și răzbuna contra Bizantinilor. În an. 871 împăratul Vasiliu Macedon înfrânse cerbicia lor ; însă tocma pela an. 970 împăratul Ioan Zimisces (Ἰωαννης Τζιμισκης 969—976) reuși a face pace cu ei definitiv. De atunci ei s'au strămutat în Tracia la Filipopole, cu condițiune ca în schimbul libertății religioase, ce li se acordă să apere cu fidelitate granițele imperiului despre Bulgarii vecini. Din Filipopole secta aceasta se răspândi treptat în țările vecine ale Răsăritului, în Tracia de răsărit cu nmele de evhiți sau masalieni (rugători), ce-l avû o sectă veche, foarte aplicată la rugăciune, apoi în Asia Mică cu numele de Fundagiagiți (φουνδαγιαγίται), ce se derivă din funda (φουνδα, sac) și însemnează poate „purtători de sac“, „rugători“. Secta se răspândi și spre Apus departe, până în Francia. Pela începutul sec. al 11-lea, așa dar încă nu chiar 50 ani după strămutarea lor în Tracia, membri ai

acestei secte, se aflau cel puțin sporadic și în Franția. În secolele următoare secta formă ramuri nouă în răsăritul Europei (așa în Tracia cu numele de euhiți, în Bulgaria și în țările Serbiei, cu numele slav de bogomili) și chiar în Apus (așa în Croația și ținuturile vecine, precum și în Italia de miază-noapte, cu numele romanic de patareni, iar în Franția de miazăzi cu numele de Cathari). Prin sec. al 17-lea mai erau încă resturi de pavliciani pelângă Filipopole.

Dar, lucru ciudat, în sec. al 9-lea nu se mai știa originea numirei pavlicianilor; din această cauză scriitori de atunci derivau numele de „*παυλικανόι*, *pavliciani*” dela 2 frați Pavel și Ioan, Παῦλος καὶ Ἰωάννης, fii unei maniheene numită Calinica; ei ar fi fost căpetenii ale sectei. Dar această opinie nu e fundată, chiar dacă secta va fi avut ca șefi doi frați cu atari nume.

În oare care afinitate cu pavlicianii sta 2 secte mici. Tondraciți din Armenia și Atinganii din Frigia, deasemenea forme nouă, de gnostici și manihei; dar aceste secte contopiau creștinismul cu parsismul, sau cu cultul soarelui sau al focului. Adepții sectei celei din Armenia se numiau la început „Fii soarelui” sau Arevurzi (ἄρεφροῦδοι), iar mai târziu Tondraciți, dela târgul Tondrac (Thondrak); pela an. 1002 chiar un mitropolit armean Iacov din Harc (Harkh), fu apostol și martir al doctrinei lor¹. Secta din Frigia, unde se stabilise din vechime iudei mulți, uniă maniheismul și parsismul, sau cultul soarelui sau al focului, cu gnosticismul ebionitic și iudaizant; adepții săi se numiau „Atinganii”, poate fiindcă după uzul iudaic nu se atingiau (ὄχι ἐγγύανον) de multe lucruri, cari pentru ortodocși erau curate, iar pentru dânșii necurate, așa dar „Ceice se tem a atinge”. Atinganii erau cunoscuți pela an. 810 și cu ei sta în legătură un popor nomad din India, care emigrase din patria lui prin Persia venind în Armenia și Frigia, mai târziu a emigrat și în Europa, răspândindu-

¹. Pela jumătatea sec. trecut un călător prin Armenia spre Persia spune că această sectă exista atunci cu numele de Ierizi; că chiar dela ivirea lor, acești sectanți, negând nemurirea sufletului, providența dumnezeiască și respingând sacramentele, au fost loviți cu excomunicare de patriarhul Armeniei și urmăriți apoi cu fer și cu foc. Târgul Tondrac fu prefăcut în cenușă și toți cei dintre Ierezi, cari cădeau în mânele Armenilor și nu voiau să se lepede de dogma lor erau uciși fără milă. Totuș ei s'au menținut. Cf. H. Marmier, Du Danube, au Caucase. Paris 1854 pag. 325 scv. (N. Tr.).

se mai mult în țările dela Dunărea de Jos¹. Acesta e poporul Țiganilor, numiți așa în Europa răsăriteană și centrală, probabil pentru că în sec. al 9-lea au fost în contact cu secta de creștini eretici a Atinganilor.

§. 124. Adopțianismul.

Acest eres avu de autor pe un anume Migețiu (Migetius), din Spania, ținutul Sevilei pela an. 780. Migețiu gândind a face dogma despre sf. Treime mai puțin repugnabilă pentru Mauri mohamedani, susținea o nouă formă de sabelianism, care negă că Dumnezeu este cu adevărat în trei persoane. Contra lui se pronunță Elipand (Elipandus), arhiepiscop de Toledo, dar Elipand căzû în alt extrem, adică în o formă nouă de nestorianism sau în așa zisul adopțianism (adoptianismus). Acesta profesă că Hristos numai ca Logos este fiul adevărat a lui Dumnezeu, iar ca om este numai fiu adoptiv a lui Dumnezeu. Vedem aici în realitate o nouă formă de nestorianism, căci în adevăr adopțianismul separă în Hristos pe om de Dumnezeu, căcum ar fi două persoane. Curând apoi și Felix, episcop de Urgelis (Urgellis) din districtul Barcelona adoptă acest eres, pe care alți episcopi îl susțineau cu tenacitate și-l propagau. Elipand era supus maur, iară Felix supus franc. Ei au atras în partea lor și pe alți episcopi crezând ferm în ortodoxia doctrinei lor, așa că o prezentară și regelui Carol cel Mare spre confirmare. Dar papa Adrian I (786) precum și sinoadele france din Regensburg (792), Francfurt (794) și Aachen (798) condamnară unanim această doctrină. Alcuin (-| 804), celebru teolog al Curții lui Carol cel Mare, prin diferite scrieri s'a silit a readuce pe ambii episcopi la calea cea dreaptă. În an. 798 episcopul Felix, supus franc, fu înduplicat a se retractă, dar arhiepiscopul Elipand supus maur, perzistă cu îndârjire în doctrina lui, fără a mai afla aderenți la ea, așa că după moartea lui (-| pela an. 800) adopțianismul apuse ca și acest arhiepiscop, autor al său.

§. 125. a. Iconoclasmul sau lupta contra icoanelor.

Sinodul VII ecumenic.

Mult mai ruinătoare, deși trecătoare, a fost lupta ce izbucni

¹. Despre Țiganii din Valahia a scris, de acord cu cele spuse mai sus în privința originii lor, principele Anatole Demidof pela an. 1837 în: „Voyage dans la Russie méridionale, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, Paris 1854 pag. 148. Numărul lor se urcă atunci la peste 5000 (N. Tr.).

în imperiul bizantin pela începutul sec. al 8-lea. Această urgie contra icoanelor porni dela însiși împărații bizantini de atunci; ei continuară a prigoni icoanele mai mult de 100 ani, cu întrepreri. Intre acești împărați, cel întâi fu Leon III Isavrul (714—741), ostaș energic dar incult, un parvenit viteaz. Edictele sale contra cultului icoanelor încep din an. 726. Despre motivul acestei măsuri sunt diferite versiuni la contemporani¹. Probabil că au fost mai multe motive conexas. Mai întâi chiar între teologi vor fi fost unii, cari ca și câțiva învățători și scriitori din Biserica veche, nu erau de acord cu uzul icoanelor religioase și mai vârtos cu cultul lor, răspândit în tot Răsăritul, nu însă și în Apus. Intre ei erau atunci episcopii din Asia Mică: Constantin al Nacolii, Toma al Claudiopolei și Teodosiu al Efesului. Această opinie în defavoarea iconelor a trebuit să fi provenit și din reproșurile ce mohamedanii și pavlicianii făceau Bisericii ortodoxe pentru cultul iconelor, acuzându-o pe față de idololatrie. Inarmați astfel, adversarii cultului iconelor vor fi invocat și scriitori vechi, cari au fost contra cultului icoanelor, vor fi invocat autorități până și din Testamentul vechiu, care li se părea că prin porunca a 2-a a Decalogului oprea direct cultul icoanelor.

Stând în contact cu atari teologi, fiind adese chiar în poziție de a auzi singur reproșurile mohamedanilor și pavlicianilor, Leon, cu judecata lui simplă de soldat s'a decis ușor a admite, că cultul icoanelor este o întoarcere la idololatrie. Deaceea în an. 726 începu lupta contra icoanelor dând ordin a le rădica în biserică mult mai sus, ca poporul să nu le sărute sau să se închine la ele. Firește că ordinul acesta fu contrazis de Gherman I, patriarhul Constantinopolei (715—730), precum și de tot clerul și poporul. Împăratul iritat că e contrazis a dat edicte dinceince mai severe contra icoanelor, iar în an. 730 ordană a scoate icoanele din biserici. Patriarhul Gherman precum și patriarhul Romei, papa Grigoriu II (715—731) încercară a face pe împărat să revoce ordinul, zicând că atare ordin, chiar de ar fi just, nu e de atribuție lui, ci de a ierarhiei sau de a unui sinod etc². Dar în zădar;

¹ Cf. P. Louis Maimbourg, *Histoire de l'hérésie des Iconoclastes*, Paris 1683, Tome I p 16 scv. El raportează că comploturi contra cultului icoanelor au început încă din an. 686, din partea iudovilor. Chestiunea e tratată din un punct de vedere mai complex în Paparrigopoulo; „*Histoire de la civilisation hellénique*“ Paris 1878 pag. 182 scv. (N. Tr.).

² Autenticitatea epistolelor lui Grigoriu II e contestată cu dovezi solide în scrierea: „*Der Bilderstreit*, von Dr. Karl Schwarzlose, Gotha, 1890 pag. 113—121 (N. Tr.).

împăratul nu cedă, ci, pe baza teoriei în vigoare că și demnitatea imperială este un fel de preoție, a zis: „Sunt împărat și preot” (Βασιλεύς εἶμι καὶ ἱερεὺς). Atunci patriarhul Gherman s'a demis din demnitatea lui în an. 730 și împăratul înălță la scaunul patriarhal pe Anastasiu, singhelul patriarhului Gherman, un monah flexibil.

Deci, cu consursul noului patriarh (730—754) și al episcopilor, cari de mai înainte aveau această opinie, sau vor fi fost căști-gați acum pentru dânsa, fiind dată lipsa de caracter cam frecventă atunci în imperiul bizantin, cu suverani despotici, începù prigonirea icoanelor (ὁ εἰκονολατρίδης). Se dădură ordine a le scoate cu forța și a le sfărâma sau a le arde. Asemenea ordine pentru înlăturarea icoanelor s'au dat în tot imperiul și în Italia, de supt sceptrul bizantin, afară de partea ocupată de Langobarzi. Dar poporul se împotrivi la aceste ordine și de aici începură încăierări. În Constantinople un soldat, care avea ordin a da jos de deasupra porții palatului imperial o icoană a Mântuitorului, foarte venerată de popor, purtându-se brutal în împlinirea ordinului fu sfâșiat de popor. În insulele Ciclade izbucni o revoluție, un anume Cosma se declară împărat și plecă spre Constantinople, dar fu învins și executat. În Italia poporul se revoltă contra împăratului așa, că a călcat în picioare statua lui și era să aleagă alt împărat dacă nu intervenia papa Grigoriu III, care în an. 731 succedă lui Grigoriu II¹. Împăratul care se sprijinia pe armată, devotată lui, nu s'a intimidat ci continuă opera lui cu forță și îndârjire. Grigoriu III (731—741) ca și predecesorul său i-a scris și i-a demonstrat cu multă francheță că întreprinderea lui e o crimă, dar în zădar. Împăratul își răzbună contra papii luându-i moșiile și veniturile din Italia de Jos precum și Iliricul răsăritean, teritorii, ce până atunci au fost amândouă sub patriarhia Romei, deși în Italia de Jos locuitorii erau în majoritate greci. Leon III trimise în Italia și o flotă, dar ea fu sdrobotită de furtuni. Ioan Damaschin, teolog celebru din imperiul mohamedanilor vecini, ridică vocea contra fanatismului și a violenței împăratului. Poporul uria așa de rău pe iconoclastul Leon III că în an. 741 după moartea lui se revoltă contra fiului său Constantin

¹ Comp. H. Hubert, Etude sur la formation des États de l'Église: Les papes Gregoire II, Grègoire III, Zacharie et Étienne II et leurs relations avec les empereurs iconoclastes (726—757). Revue historique (Tome XIX. 1899), Paris. Cf. Paparrigopoulo, op. cit. pag. 195 scv. (N. Tr.).

Copronim, care era de aceeaș socotință și ridică la tron pe cumnatul său Artabást (Artabasduș), amic al icoanelor. Dar Constantin era abil în război ca și tatăl său și se bucură de devotamentul armatei așa că birui pe Artabast, îl orbi și ocupă tronul (742—775). Impăratul își răzbună și contra patriarhului Anastasiu, care cedase în fața revoltei opiniei publice, precum și contra celor care participară la revoltă. Din porunca lui Constantin, Anastasiu fu biciuit, orbit și purtat prin cetate călare pe un asin, cu fața la spatele lui, însă fu lăsat în scaunul de patriarh.

Constantin a persecutat icoanele mai fanatic de cât, tatăl său de aceea amicii icoanelor l-au poreclit *Copronim* (κοπρόνυμος) „Cel cu numele de gunoiu” (derivat din κόπρος). Intre dânșii circula legenda că el ca copil ar fi făcut necurăție în apa botezului și astfel încă de atunci a fost semn, că el în vârsta mai matură va profana creștinismul și Biserica. Impăratul și-a propus a ex-termina cultul icoanelor; în această direcție a lucrat în tot timpul lungii sale domnii, ce n'a fost fără succese în război cu inimici externi, exceptând numai pe Longobarzi; mai mult încă, el voia să vadă cultul icoanelor și condamnat. De aceea după moartea lui Anastasiu și înainte de a fi ales succesorul acestuia, în an. 754 Constantin convocă un sinod, pe care-l declară ecumenic, deși la acest sinod au existat numai episcopi răsăriteni din imperiu. Deci se adună la Constantinopol 338 de episcopi, unii câștigați pentru scopul său, unii inofensivi; ei declarară uzul și cultul icoanelor idololatrie, opusă direct poruncii a 2-a a Decalogului și introdusă în Biserică de satana. Sinodul a dat anatemei pe cei care apărau cultul icoanelor, așa pe Grigoriu II și III, episcopii Romei, și pe Ioan Damaschin, celebrul teolog din Ierusalim; acesta se numea arăbește *Manzur*, de aceea iconoclaștii sub pretext că n'ar fi grec adevărat l'au numit în derâdere „Manzir (Μάντζηρος, Bastard)” cum numi Talmădul pe Mântuitorul; ei voiau astfel a-i reproșa că, deoarece e supus al imperiului Arabilor mohamedani, imperiu ilegal, în ochii Bizantinilor, ilegal își arogă dreptul de a învăța pe teritoriul Bisericii adevăraților greci sau bizantini. După aceea împăratul numi patriarh pe un anume Constantin, un monah, care deosemena fu unelta lui flexibilă; totuș în an. 766, după ce i-a adus servicii ca patriarh 12 ani, l-a executat. Pe viitor se interzicea chiar facerea icoanelor. Impăratul ordonă a se publica deciziunile sinodului în tot imperiul și chiar forță pe cetățeni a jură că vor păzi

cu credință aceste decizii și nu vor mai cădea în „idololatria“ cultului icoanelor. Supușii săi în majoritate ascultară de formă, dar în taină cei mai mulți dintre aceștia practicau cultul icoanelor. Clerul părăsise lupta; numai un mic număr de eclesiastici continuară opoziția în favoarea cultului icoanelor, dar în schimb erau prizonieri la extrem; în fruntea acestora stăteau cu deosebire monahii, cari au opus o rezistență fermă contra deciziunilor sinodului din an. 754 și contra violențelor împăratului. Ei deci fură maltratați în toate chipurile. Unora li s'au scos ochii, li s'au tăiat urechile și nasul, li s'au ciuntit mâinile, li se ungea barba cu rășină și-i dă foc, altora li se spărgea capul cu icoane.

Constantin voi a stârpi chiar monahismul; el deci impuse monahilor a se căsători, de asemenea porunci a fugări pe străzile Constantinopolei monahi, cu câte o femeie la braț. Mănăstirile lor fură transformate în căzărmi sau în grajduri. El trată fără cruțare toate tezaurile de pictură religioasă, porunci a distruge tablourile cele mai frumoase din biserici și ici colo le înlocui cu scene de vânătoare. Un martir celebru din timpul acesta fu Ștefan cel Nou (ὁ Νέος), care după multe chinuri a fost ucis.

Însă și Biserica întregă, afară de cea servilă din Constantinopole, protesta contra pseudo-sinodului din an. 754 și a violențelor împăratului. În fruntea ei erau episcopii Romei, mai întâi papa Ștefan II sau III, (752—757), pe timpul căruia se țină sinodul din Constantinopole și patriarhii de Răsărit, de sub sceptrul mohamedan; aceștia se ridicară deasemenea prin sinoade și prin scrieri contra adunării dela Constantinopole și contra conduitei împăratului. Papii Romei indignați la extrem, nu puțin și din cauză că în an. 732 Leon Isavru, spre a pedepsi scaunul Romei pentru atitudinea lui în lupta contra icoanelor, i-a luat moșiile și veniturile din Italia de Jos, precum și jurisdicția canonică asupra Italiei și Iliricului răsăritean: din aceste cauze papii deslipiră acum de imperiul bizantin chiar Roma și celelalte posesiuni bizantine din Italia centrală și le luară sub a lor stăpânire cu concursul Francilor și sub suzeranitatea lor¹. În adevăr, chiar pe timpul sinodului din an. 754 și din nou în an. 756 Longobarzii invadară pe teritoriul bizantin al Italiei; atunci papa Ștefan, neputând aștepta ajutor dela Constantinopole, ceru ajutor la Pipin cel Scurt, regele Francilor. Acesta smulse dela Longobarzi Italia Centrală a Bizantinilor și o

¹. Cf. Louis Maimbourg op. cit. Tom. I, Livre second p. 185 scv. și Tome II, Livre quatrième pag. 59 scv. Id. H Hubert, op. cit. (N. Tr.).

hărăzi scaunului Romei sub suzeranitatea Francilor așa că supt stăpânirea împăratului bizantin rămase numai Italia de Jos; din această cauză împăratul a trimis o deputație la Pipin în an. 757, dar în zădar. La moartea lui Constantin Copronim în an. 775 victoria iconoclastilor părea decisivă în imperiul bizantin; afară de monahi, cari rezistau continuu, se părea că amicii icoanelor s'au stîns. Fiul și succesorul său, Leon IV Hazarul (775—780), numit așa pentru că avu de mumă o principesă hazară, credea sigur că cultul icoanelor e stîrpit. Inșă după 5 ani de domnie află icoane chiar la căpătâiul soției sale Irina. Făcând o perchiziție severă la Curte află și alți cinstitori de icoane pe ascuns. Împăratul infuriat îi pedepsi, începând chiar cu soția lui și mai ales cu demnitarii Curții; curând însă muri, poate otrăvit. Irina soția lui deveni regentă în numele fiului său minor Constantin IV Porfirogentul (πορφυρογέννητος), adică cel născut în purpură sau pe când împărăția tatăl său (780—797). Cinstitorii icoanelor nici acum nu cutezară a ieși la iveală, cu toate că împărăteasa cinstia icoanele. Ei se temeau de armată, ce consistă aproape exclusiv din iconoclaști și chiar credea că victoriile împăraților iconomahi trebuie să fie datorite meritului lor, că au stîrpit idololatria și astfel s'au făcut vrednici de ajutorul lui Dumnezeu, ca și regii din Iuda, cari au combătut idololatria și deaceea Dumnezeu le-a răsplătit cu victorii și domnie lungă. Dar cinstitorii icoanelor, ne mai fiind terorizați de sus, se deșteptară din letargie treptat; în an. 784, Pavel patriarh de Constantinopole (780-784), s'a decis a se demite din demnitatea lui și a intra într'o mănăstire, declarând expres că face aceasta muștrat de știință, pentru că s'a purtat ca un câne fără glas și a lăsat lupii să risipească turma îndreptată lui. Gestul patriarhului a produs adâncă mișcare în tot imperiul; acum începu discuția pe față despre nenorocita iconomahie, despre sciziunea dintre patriarhia Constantinopolei și celelalte patriarhate din cauza cultului icoanelor și despre necesitatea de a se aduce chestiunea aceasta spre rezolvare într'un sinod adevărat ecumenic¹.

În locul lui Pavel fû ales patriarh, cu consimțimântul împărătesei, Tarasiu, care eră secretarul ei și încă laic (784—804). El putu declara în fața a tot clerul și poporul adunat, că acceptă demnitatea de patriarh numai cu condițiunea, de a i se promite

¹ Cf. Bréhier, La Querelle des images, Paris 1904 p. 24 scv. Id. Maimbourg, op. c. Livr. troisième pag. 285 scv. (N. Tr.).

convocarea unui sinod ecumenic, care să facă a încetă desbinarea Bisericii pentru că s'a suprimat în mod unilateral cultul icoanelor. Având consimțământul adunării, Tarasiu imediat luă dispozițiuni a se convoca un sinod ecumenic în cheștiunea icoanelor. Au fost convocați la sinod în Constantinopole patriarhii de Răsărit, Adrian I papa Romei (772—795), precum și episcopii din imperiul bizantin. În adevăr s'au și adunat în Constantinopole episcopii din această patriarhie, cu delegați ai Romei și ai patriarhilor de Răsărit, supuși mohamedanilor. În an. 786, când eră să se deschidă sinodul, diferiți iconoclaști se aliară cu garda imperială, care împresură biserica turbulent, așa că din această cauză sinodul a trebuit închis și amânat. Însă Irina găsi mijloc a se desface de garda ei prin o stratagemă; sub oarecare pretext ordonă gardei a face un marș în Asia Mică, unde alt corp de ostași o dezarmă și o licențiază. Deci în an. 787 fù convocat un nou sinod la Nicea, ca al VII ecumenic și al 2-lea Nicean. Sinodul fù prezidat de patriarhul Tarasiu, luând parte peste 300 episcopi; ultima ședință se ținù la Constantinopole. În acest sinod au luat parte pentru prima oară, cu vot consultativ și monahi distinși pentru meritele lor în cheștiunea icoanelor, însă vot decisiv avură numai episcopii.

Cheștiunea icoanelor s'a discutat pe baza sf. Scripturi și a Tradițiunii, adică a doctrinei sf. Părinți; s'a anulat deciziunea pseudosinodului din an. 754, s'au combătut motivele ei; iar episcopii cari luase parte la acel pseudosinod, recunoscând greșala și cerând iertare, au fost iertați toți, deși monahii murmurară contra acestei măsuri. Învățătura ortodoxă despre cultul icoanelor s'au definit astfel: Este permis și chiar util și bine plăcut lui Dumnezeu a face icoane religioase și a le venera, dar această venerare să fie numai cinstire (*τιμήτικη, προσκύψις*), iar nu adorare (*ἀλλοθινὴ λατρεία*), căci aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu; apoi cinstirea icoanelor e numai relativă (*σχετικὴ*), căci respectăm icoana numai pentru că ea reprezintă o persoană sfântă. Sinodul a dat și 22 de canoane, cele mai multe cu scop de a remedia sacrilegiile, ce iconoclaștii au comis pe toate terenurile vieții religioase și a restabili vechea rânduială în Biserică.

Deciziunile acestui sinod au fost admise pe dată în Italia, și în patriarhatele de Răsărit, însă nu tot așa în statul Francilor supt Carol cel Mare (768—814); aici ele întâmpinară o rezistență îndârjită și iată pentru ce: Papa Adrian I a trimis în Franția de-

ciziunile Sinodului VII ecumenic în o traducere evident rea; ele n'au fost agreate nici de Carol c. Mare, ofenzat pentru că s'a ținut un sinod ecumenic fără a consimți și a participa și el, nici de episcopii și teologii săi, cari până atunci consideră icoanele numai ca un mijloc intuitiv și ca ornamente, iar nu și ca obiecte de cult. Deaceea în an. 790 Carol cel Mare ordonă a se compune sub numele său o întimpinare, cunoscută cu titlul de ; Patru cărți ale lui Carol (Quattuor libri Carolini). Intimpinarea susținea că icoanele nu trebuie a se desființa, dar nici a fienerate, căci se cuvine a venera numai crucea, sf. vase, evanghelia și relicviile. În an. 794 la un sinod în Frankfurt și episcopii franci se declarară contra; ei repudiară și pe iconoclaști și cultul icoanelor, însă confundau venerarea lor cu adorarea lor. Papa Adrian I se sili a aduce pe Franci a dreapta socotință, totuș ei continuară și la începutul sec. al 9-lea opoziția contra deciziunilor sinodului VII ecumenic. În an. 821 supt Ludovic Piosul (814—840) un sinod din Paris se pronunță în acelaș mod. Mai mult încă, atunci chiar între episcopii franci se aflau iconoclaști; așa Claudiu episcop de Turin (820—829), era un iconoclast decis; deaceea contra lui se și ridicară ceilalți episcopi și teologi franci; deasemenea Agobard arhiepiscop de Lyon (816—840) nu eră favorabil uzului icoanelor. Tocma dela jumătatea sec. al 9-lea a dispărut în statul Francilor a-versiunea contra Sinodului VII ecumenic și contra cultului icoanelor.

Dar încă înainte de a recunoaște statul Francilor sinodul VII ecumenic, iconoclasmul izbucni din nou la Răsărit. La aceasta va fi contribuit nu puțin faptul că după Sinodul VII ecumenic, Constantin VI (780—797), care nu avea calitățile moșilor săi, fiind răsturnat de maica lui Irina, ea continuă a domni singură (797—802) și astfel dinastia Isavrilor s'a stins. Atunci soarta armelor părăsi imperiul bizantin, pe când supt împărații iconoclaști, primii Isavri, ea îi suridea cel puțin la răsărit. Această schimbare a soartei fu cauza, că iconoclaști secreți, mai ales din armată, declarau că trebuia să se întâmple astfel; restabilirea „idolatriei“ a atras mânia lui Dumnezeu. Deci în an. 813, după împărații Nichifor I (Νικηφόρος; 802—811) și Mihail Rangabe (Ραγγαβης, 812—813), armata ridică din nou la tron un soldat, pe Leon Armeanul. Atunci începù iarăș iconoclasmul. Leon V Armeanul (813—820) a pretins patriarhului Nichifor (Νικηφόρος; 806—815) să lepede din nou icoanele, dându-i a înțelege că așa

reclamă poporul. Nichifor însă refuză; deaceea în an. 815 el fu scos din scaun și în loc fu pus patriarh Teodor Casiteră (Κασσιτερός 815—821), care cedă la pretențiunii împăratului. S'au mai găsit încă și alți episcopi gata a fi de idea împăratului. În zadar îi combătea fostul patriarh Nichifor, care era în exil (-|- 828) și deaceea fu numit Mărturisitor; în zadar luptă alături cu el și Teodor Studitul (-|- 862), egumen celebru, învățat și auster. Ei amândoi și alți mulți bărbați de socotința lor au trebuit să sufere cele mai crunte maltratări. Cultul icoanelor fu abolit din nou și partizanii lui persecutați. Se produse deci o nouă sciziune între patriarhia de Constantinople și celelalte patriarhate dela Apus și Răsărit. Leon Armeanul avu de succesori pe Mihail II Bălbăitul (Τραλλός, Balbus 820—829). Acesta permise uzul privat al icoanelor, iar fiul său Teofil (829—842) continua politica intolerantă a lui Leon Armeanul, prevăzând pedepse mari chiar pentru ceice făceau icoane. Pe scaunele de episcopi, în special pe cel de patriarh, se aflau iconoclaști, unii chiar fără nici o cultură teologică.

În an. 842 murind împăratul Teofil, în numele fiului său minor Mihail III (842—868) deveni regentă soția lui Teodora (842—856). Acum tot o împărăteasă opri iconoclasmul și permise amicilor cultului icoanelor a rădica liber glasul. Ca la un semnal se rădicară partizanii cultului icoanelor și toți iconoclaștii amuțiră. În locul patriarhului iconoclast Ioan VII Lecanomantis (834—842) fu ales Metodiu (842—347), care suferise mult înainte pentru cultul icoanelor, deaceea primi și numele de Mărturisitorul („Ὁ Ὁμολογητής); episcopii iconoclaști deasemenea au fost scoși din scaune. În an. 842, la un sinod din Constantinople, Metodiu a condamnat din nou iconoclasmul, a proclamat solemn sinodul VII ecumenic continuu în vigoare, a permis a se așeza iarăși icoane prin biserici și la 19 Februarie 843, în Duminică întâi a marelui post a sărbăt noul triumf asupra iconoclasmului, hotărând totodată ca această Duminică să fie sărbăta în fiecare an, ca Duminică Ortodoxiei (ἡ κυριακή τῆς ὀρθοδοξίας). Astfel fu sfârșită lupta contra icoanelor, pe care numai împărații o începuse din nou și o susținuse prin terorism. Iconoclaștii de astădată au fost învinși definitiv.

Dar iconoclasmul a produs mari ruini în Biserica bizantină; el a favorizat enorm despotismul și tirania împăraților bizantini. În această privință împăratul Constantin Copronim (743—775) a fost

cel mai detestabil. Precum am spus, el a tratat cu cruzime chiar ierarhi, cari nu-i făceau opoziție și nu erau partizani icoanelor. Așa în an. 743 el ordonă a orbi, a batjocuri în public și a maltrată pe patriarhul Anastasiu (736—754), cel pus de tatăl său, om flexibil și nehotărît, pentru că în an. 741 nu avuse destulă energie a rezista urzupatorului Artabast (Artabasduș); mai mult încă, chiar pe Constantin, patriarhul succesor lui Anastasiu (754-766), pus de el însuș imediat după sinodul din an. 754, deasemenea unelta lui, în an. 766 l'a maltratat în modul cel mai derizor și mai crud, ca pe un serv nu destul de credincios. apoi l'a executat. Despotismul și tirania împăraților iconoclaști au alimentat lipsa de caracter a clerului din Biserica bizantină și mai mult decât eră ea deja în monoteletism. Acest cler se orientă după jocul politicea dela Curte și eră când *pentru* un principiu, când *contra* lui, și mai vârtos când *pentru* o persoană, când *contra* ei, spre marea daună a Bisericii de Răsărit și spre marea scădere a considerațiunii sale la compatrioți și la străini.

§. 125. b. Shisma mihiană sau controversa
din cauza tolerării adulterului (μοιχεύειν).

Timpu dintre prima și a doua fază a iconoclasmului nu fu mult mai favorabil pentru întărirea Bisericii bizantine. În acest timp (737—815), avu loc o contraversă, ce zgudui Biserica din Constantinopole și anume contraversa zisă mihiană, sau din cauza tolerării adulterului, (μοιχεύειν νόμος)¹. Campionii acestei contraverse au fost întâi 795—797 apoi 808—811 o mare partidă de monahi riguroși, sub conducerea igumenului Platon din Sacudiu și a nepotului său Teodor, învățatul egumen din mănăstirea Studion († 826), cel amintit mai sus ca Mărturisitor în faza a doua a iconoclasmului. Ei combătură pe patriarhii Tarasiu (784—806) și Nichifor Mărturisitorul (806—815). Obiectul controversei a fost următorul: În an. 795 împăratul Constantin VI († 797), fiul împărătesei Irina († 803), lepădă pe prima lui soție Maria și încă trăind ea, luă în căsătorie o adoua soție, numită Teodota. Iosif, preotul Curții, binecuvântă această căsătorie, pe care patriarhul Tarasiu avu numai curajul a o desaprobă; dar monahii riguroși o declarară adulter (μοιχεύειν). Deși aceasta le-a atras o persecuție crudă, ei acuzară pe Tarasiu de eres, anume că ar toleră adulterul și n'au mai

¹. Cf. Maimbourg op. cit. Tom. II pag. 11 sev. (N. Tr.).

voit a sta în comuniune bisericească cu el, până ce patriarhul se mărgini a opri de preoție pre Iosif după moartea împăratului, Tot astfel au tratat acești monahi apoi pre patriarhul Nichifor Mărturisorul, care încă de mai înainte-și atrăsese disgrația lor, pentru că a fost rădicat la scaunul patriarhal ca laic cum fusese și Tarasiu, predecesorul său. In an. 808 patriarhul Nichifor, după dorința împăratului Nichifor I (802—811) iertă pre Iosif, preotul Curții. Acum monahii nu se liniștiră până ce patriarhul nu opri din nou pre Iosif, după moartea împăratului. In această contraversă Teodor Studitul căută sprijin la papa Leon III (795—816) și exaltă fără nici o rezervă autoritatea scaunului Romei. Catolicii romani adese invoacă laudele lui în mod falș ca dovadă, că pe atunci întreaga Biserică de Răsărit ar fi recunoscut primatul de jurisdicțiune al Romei.

§. 126. Shisma cea mare între Biserica de Răsărit și cea de Apus.

Abia se uscaser ranele, ce iconoclaștii făcură Bisericii, când izbucni o luptă nouă, cu urmări și mai deplorabile, adică shisma, ce durează și azi, între Biserica de Răsărit și cea de Apus. Incă din an. 853 s'a pus bazele acestei shisme, dar formal ea izbucni în an. 867, supt papa Nicolae I (858—867) și Fotiu patriarhul Constantinopolei (858—867 și 877—886); shisma se'mplini definitiv în an. 1054 supt papa Leon IX (1048—1054) și patriarhul Mihail Cerulariu (*Μιχαήλ Κηρολάρις*, 1043—1058)¹.

Această schismă cu drept cuvânt se poate numi „cea mare”. Dar la Apus se numește astfel altă shismă mare Apuseană, ce avu loc mult mai târziu, adică shisma din însaș Biserica de Apus 1378—1417, când scaunul papal avu 2 papi și dela 1409 chiar 3 tot într'un timp, excluzându-se unul pe altul.

A. Cum s'a urzit shisma în cursul secolelor anterioare jumătății 2 a sec. 9, când a izbucnit ea.

Mobilul imediat al shismeii dintre biserica de Răsărit și cea de Apus a fost disputa, ce începù în an. 860, între Roma și Constantinopole asupra chestiunii: „Cine e patriarh legitim de Constantinopole? Ignatius cel scos în an. 858 sau Fotiu cel pus în an. 858?” In această dispută Roma prefindea pentru sine dreptul de instanță supremă și fără apel în biserica întreagă. Dar Ră-

¹. Izvoare vezi mai jos la aliniatul B. (N. Tr.).

săritul îi contesta dreptul acesta. Shisma însă a fost urzită cu mult mai înainte.

Cauzele din cari s'a urzit shisma sunt complexe¹⁾.

Mai întâi pretenția, ce biserica Romei făcea expres încă în Periodul II (312-622), de a fi considerată ca legislator, învățător și judecător suprem în biserica creștină. Ea reuși a fi recunoscută astfel în Apus și voia ca și Răsăritul să o recunoască de atare ; dar Răsăritul se opunea recunoscându-i numai primul rang între bisericile patriarhale nu și un drept de supremație asupra lor ; ceva mai mult, Răsăritul reclamă că și biserica Romei ca și oricare altă biserică trebuie să se supună adunării tuturor episcopilor. Sciziunea deci eră inevitabilă, indiferent de timpul în care avea să izbucnească.

Apoi rivalitatea între Roma și Constantinopole, după ce biserica din Constantinopole fu proclamată patriarhie, deci între Roma veche și cea nouă, Apusul stând în partea Romei iar Răsăritul în a Constantinopolei.

Deasemeni o tensiune din ce în ce mai încordată între Răsărit și Apus din punct de vedere național și politic. Italienii uriau pe Greci snb a căror dominațiune despotică se aflau dela Iustinian (+565) ; iară Grecii ca națiune dominantă, tratau pe Italiani cu dispreț. Afară de aceasta Grecii, considerându-se peste măsură de civilizați, numiau pe Apuseni barbări ; Apusenii ofensați pentru aceasta, aveau și ei motiv a disprețui pe Greci, cari deveniau din ce în ce mai corupți. Incordarea se mai întări și din cauză că în 754-756 Francii, chemați în ajutor de papa, au smuls dela Greci Italia centrală, posesiune bizantină, pe care Grecii o lăsară fără apărare contra invaziunii Longobarzilor ; ea veni acum ca *Patrimonium Petri* direct sub stăpânirea papii și indirect supt a Francilor ; această situație nu se mai modifică în toată ambasada și prezentele, ce în an. 757 Constantin Copronim, împăratul bizantin, trimise lui Pipin, regele Francilor. Grecii fură surescități la culme după jumătate de secol, adică în iarna anu-

1). Cf. Paparrigopoulo, Histoire de la nation greque, Tome III p. 325 și Tome IV p. 380. Id. Histoire de la Civilisation Hellenique Paris, Hachette 1878 p. 311 scv. 320 scv. Id. Tournebize, L'Eglise grecque orthodoxe et L'union, Première Partie, Paris Bloud 1901 pag. 13 scv. La pag. 34 n. 3 e citată și scrierea lui L. Bréhier, intitulată : *Le Schisme Oriental du XI-a secole*, pe care Tournebize o consideră foarte serioasă din punct de vedere istoric, iară noi o recomandăm în deosebi pentru bogăția izvoarelor de mâna întâi, ce conține v. pag. I-XVI (N. Tr.).

lui 799-800, când papa Romei restabili în persoana lui Carol cel Mare vechea demnitate de împărat roman al Apusului, eclipsând astfel splendoarea imperiului bizantin, singurul imperiu existent în felul său de 3 $\frac{1}{4}$ secole.

Altă cauză a fost că Apusul din ce în ce se tot emancipă de Răsărit pe terenul eclesiasitic și între Răsărit și Apus încep a se ivi diferenți în dogme, cult și disciplină. Răsăritul stabili ca criteriu pentru aceste diferenți, doctrina sf. Părinți de Răsărit și canoanele răsăritene în vigoare din antichitate, pe când Apusul credea că se poate abate dela acestea, iară papa, patriarhul Romei căpetenia Apusului se pretindea mai presus de ele și singur competent a învăța, a legifera și a judecă în Biserică. Aceste diferenți între Răsărit și Apus pe teren dogmatic au fost puse în relief și criticate de Răsăriteni pentru prima oară în dogma despre purcederea sf. Duh și în textul relativ al simbolului din Nicea-Constantinopole la jumătatea sec. 7, cu ocazia epistolei sinodale, ce Martin I, episcopul Romei (649-653), a scris în a. 649 asupra disputei monotelite, acea epistolă conținând mărturisirea că sf. Dul purcede din Tatăl și din Fiul. Iar diferențele în chestiuni de organizare bisericească și cult au fost sulate și atăcate la sinodul Trulan din 692. Așa când la jumătatea sec. 7 epistola sinodală a papii Martin I (649), a dat ocazie Răsăritenilor a semna la doctrina apuseană că Sf. Duh purcede și din Fiul, nu din Tatăl numai, Maxim Mărturisitorul (†662) teolog oriental în strânsă alianță cu Apusul din cauza disputei monotelita și-a dat multă silință a liniști pe Răsăriteni despre acea doctrină, interpretând artificial doctrina apuseană. După un secol, adică pela jumătatea sec. 8. combătut această doctrină, fără a numi pe Apuseni, și Ioan Damaschin (-} 749 după constatări recente). Pela începutul sec. 9 pela 800) Grecii din Ierusalim acuzau de eres pe monahii la tîni de acolo, când ii auziră zicând simbolul credinței cu adausul: „și dela fiul“, („filioque“) pe lângă mărturisirea că sf. Dul purcede „din Tatăl“ („a patre“). Celelalte diferenți au fost înregistrate în an. 692 la sinodul Trulan. Împăratul Iustinian II Rinotmi a convocat acest sinod în prima lui domnie (685-695); la sinod s'at adunat 227-240 de episcopi, inclusiv și unii, care se numiau de legați ai scaunului Romei. Sinodul trebuia să dea canoane nouă ce se credeau foarte necesare; în adevăr el a și dat 102 canoane. Dar aceste canoane, recunoscute ecumenice la Răsărit, nu erau de natură a fi recunoscute lesne ca atari și la Apus, fiindcă

ele respingeau unele regule și uzuri apusene și în anumite puncte jigniau ambițiunea Romei. Așa canonul 2 fixând lista canoanelor, ce trebuiau a servi de normă pentru întreaga Biserică, numără 85 canoane apostolice, pecând Apusul admisesese în colecțiile sale numai 50; apoi cită canoanele sinoadelor ecumenice și canoanele, admise ulterior ca normă generală și date în mai multe sinoade particulare ale Grecilor din Periodul II, adică în sinoadele dela Anghira, Neocesia, Gangra, Antiohia, Laodicia și în un sinod din Constantinopole, precum și canoanele date în sinodul apusean din Sardica și canoanele sinodului din Africa dela an. 390, pe cari le-a confirmat sinodul Cartaginean din a. 419 adăugând la ele și pe ale sale; în rând cu aceste canoane a fost pus ca valabil și canonul sinodului din Cartagine, ținut supt Ciprian în 256, relativ la botezul ereticilor, canon pe care Roma nu l-a admis niciodată și care a fost de mult abrogat în tot Apusul, chiar pe teritoriul african; în sfârșit cită ca canoane în vigoare pentru toată biserica și regulele date de mai mulți Părinți greci, dar nici una de vreun episcop al Romei, pe când în Apus toți puneau epistolele-decrete ale papilor în rând cu canoanele și acele epistole aveau autoritate cel puțin egală, de nu mult mai mare, comparativ cu regulele dela Răsărit ale unui Vasiliu, Atanasie, Chiril cel Mare ș. a. Deci canonul al 2-lea al sinodului Trulan, nu putea fi agreat în Roma și în tot Apusul. Tot atât de neplăcut a trebuit să fie în Roma can. 36, care stabili din nou ordinea de înaintesedere a scaunelor patriarhale astfel: 1. Roma, 2. Constantinopole, 3. Alexandria, 4. Antiohia, 5. Ierusalim. Această ordine eră foarte neplăcută scaunului Romei. Sinodul însă a condamnat deciziv și unele uzuri din Apus. Așa el opri a posti Sâmbăta, uz general în Apus, apoi și uzul de a mânca sânge și animale sufocate, ceea ce eră permis în Apus; opri deasemenea a mânca ouă și lapte în postul mare, cum eră uzul în Apus; opri încă a zugrăvi pe Mântuitorul ca miel, cum se făcea în Apus; apoi a impus episcopilor obligația de a renunța la viața conjugală, dar a confirmat învoirea preoților de a fi căsătoriți, dacă se căsătorise înainte de a fi hirotesiți ipodiconi; chiar a interzis cu sancțiune penală a se cere cuivă la hirotonie să promită a trăi în celibat; acest uz interzis fu numit expres uz apusenesc.

Deși la Sinod au fost prezenți și reprezentanți din Apus, ba chiar unii, care se numiau delegați ai scaunului Romei,

lesne se înțelege că în Roma, Serghiu I, papa de atunci (687—701), a respins canoanele acestui Sinod papi, posteriori însă au fost convinși de Iustinian al II-lea în a doua lui domnie (705—711) a admite Sinodul și canoanele lui, excluzând probabil pe cele desagreabile apusenilor. Papa Adrian I (772—785) trimițând delegați la Sinodul VII ecumenic (787), în epistola lui către acest Sinod chiar a recunoscut expres aceste canoane ca ale Sinodului VI; tot așa le recunosc și Sinodul VII ecumenic în deciziunile *salve*. Dar papi posteriori s'au ferit a recunoaște ca ecumenice aceste canoane și dela papa Nicolae I (858-867), când începù criza între Roma și Constantinopole, Apusenii au respins canoanele trulane pur și simplu, ca privind numai pe răsăriteni, pe când biserica de Răsărit le recunoaște și le respectă și astăzi drept canoane ecumenice.

Nu de puțină importanță au fost și discordiile bisericesti dintre Răsărit și Apus, ce dăinuiau din timpul controverselor monofizite, monotelite și iconoclaste. O discordie durabilă de felul acesta produse în special măsura, ce Leon Isavru a luat în an. 732, când băntuia iconoclasmul, de a confiscă moșiile și veniturile scaunului Romei din Italia de Jos și de a trece la scaunul Constantinopolei jurisdicția, ce Papa avea până atunci peste Italia de Jos.

Astlel era situația, când după jumătatea sec. al 9-lea (863), izbucni între Roma și Constantinopole disputa, ce fu mobilul imediat al shismei. Această dispută provini din o altă dispută, ce începù dela an. 858, în chestiunea: Cine este patriarhul legitim al Constantinopolei? Fotiu sau Ignatiu? În desbaterea aceasta Roma voi să fie judecător suprem și fără apel, dar se izbi de rezistența Răsăritului.

B. Mobilul imediat al shismei și izbucnirea ei după jumătatea sec. al 9-lea.

Impărăteasa Teodora, care, precum se știe, restabili în an. 842 cultul icoanelor, domni încă mult timp ca regentă în numele fiului său minor Mihail III. Murind patriarhul Metodi (847) ea făcù a fi ridicat în scaunul patriarhal Ignatiu, descendent din o familie imperială, care după detronarea ei a fost relegată într'o mănăstire, adică fiul împăratului Mihail Rangabe (*Ραγγαβέ*, 811—813). Ignatiu era un bărbat foarte demn, însă prin asprimea lui și-a făcut în cler inimici între alții și pe Grigoriu Asbesta (Asbestos), arhiepiscopul Siracuzei. Asbest era sub jurisdicția patriarhiei de

Constantinople și hirotonind episcop în Sicilia pe un cleric din Constantinople fără invoirea lui Ignatiu, acesta l'a scos, el însă a apelat. Ignatiu mai avea inimi și la Curte. În an. 857 Mihail fu declarat major, el luă deci frânele guvernului și pe unchiul său Barda (Bardas) ca coregent. Însă Mihail făcea numai orgii și copilării, așa că fu poreclit „Bețivul”. Cu camarazii săi de petreceri împingea sburdălniciile până a parodia în alaiuri pe strade ceremonii religioase și chiar leturghia. Barda ce-i drept era bărbat iubitor de științi și le patrona, dar domnia arbitrar și căzû în prepus că ar avea relații incestuoase cu nora lui văduvă. De aceea patriarhul îi făcea reproșuri și în an. 858 la sărbătoarea Epifaniei îl opri dela sf. Impărtășire. Curând apoi Mihail și Barda au pretins patriarhului să tundă în monahism pe muma și surorile împăratului fără voia lor, cu scop de a le face inofenzive. Dar patriarhul a refuzat. Atunciei l'au dat în judecată producând diferite acuzațiuni contra lui, l'au depus și l'au exilat. Ca succesori al său prin influența Curții fu ales Fotiu, laic investit cu titlul; „Șef al Gardei (πρωτοπαράριος)”. „Prim secretar de Stat (πρωτος των σεκρέτων)”, și „Senator de I Rang (πρωτοβουλευτης, εν τοις πρωτοις της συγγλητος) (ολλης)”, un bărbat stimat de toți pentru talentele și erudiția lui¹. Astfel în an. 858 Fotiu ajunse patriarh. El mai întâi fu tuns monah, apoi în 5 zile consecutive arhiepiscopul Siracuzei, mai sus numit, îl consacră lector, ipodiamon, diacon, preot și episcop. Fotiu era un bărbat cu totul ireproșabil; alegerea lui însă a trebuit să nemulțamească pe amicii lui Ignatiu. Ei deci, în frunte cu Mitrofan, mitropolit al Smirnei, declarară că Ignatiu a fost scos ilegal și că Fotiu e un uzurpator. O mare dușmănie se încinse între ignatieni și fotieni; din această cauză unii pe alții s'au dat anatemei și s'au scos din scaune, ignatienii în biserica sf. Irina, iar fotianii în biserica sf. Apostoli. În sfârșit Fotiu rugă cu insistență pe împărat a convoca un sinod ecumenic, care să rezolve disputa. Mihail III consimți și convoca un sinod, invitând și pe patriarhii de Răsărit și pe papa Nicolae I (858-867). Dar Nicolae I, personal bărbat foarte abil, era cu totul dominat de ideea papală, mai vârtos că tocmai atunci apăruse de-

¹. O scriere bine documentată despre Fotiu, cu cel mai complet aparat de izvoare, a dat în an. 1900 St. Aristarh, Mare Logofăt al patriarhiei de Constantinople sub titlul: Του εν αγιοις πατρος ημων Φωτιου, κα τριηρο Κωνσταντινου πολεως, λογοι και ωρι τι Doua Tomuri, Constantinople. În Tom, 1 Introducere, tratează în extens și despre Shismă (N. Tr.).

cretele lui pseudo Isidor, era deci pe timpul, când prepondera la Apus idea despre primatul de jurisdicțiune al episcopului Romei. Deaceea Nicolae profită de ocazie îndată, spre a face valabilă această idee și la Răsărit; deci trimise la sinodul convocat aici 2 episcopi, ca delegați ai săi, dar cu instrucțiuni, în virtutea cărora el figură ca unicul judecător suprem în chestiune, nu ca primul membru al sinodului. El adause și admonestări presumtioase către Fotiu și către împărat, între altele și admonestarea, ce papa Adrian a făcut în an. 786 lui Tarasiu, că se ridicase ca laic în scaunul patriarhal. Ignațianii spun că Fotiu și Curtea au primit cu mare distincțiune și cu daruri pe delegații papii, voind a-i face prieteni. În an. 861 sinodul se întruni la Constantinopole în biserica sf. Apostoli; au fost 318 episcopi. Acest Sinod se numește întâiu al doilea din Constantinopole (τὸ ὄρθοδοξοῦ πρῶτον συνέσιον), pentru că a durat o sesiune și după aceea încă una, sau pentru că fu conexat cu sinodul ținut în an. 859 în aceeași biserică și a decis în același sens. El e cunoscut și pentru cele 7 canoane, ce a dat și sunt valabile în toată biserica de Răsărit. În acest sinod deci s'a dezbătut cazul lui Fotiu și a lui Ignatiu; după ce ascultă marturi și examinează acte, sinodul incluziv delegații papii declarară că Ignatiu e scos legal, iar Fotiu ocupă legal scaunul patriarhal. Totodată înlătură cu politeță admonestările și pretențiile, ce papa făcuse împăratului și lui Fotiu. Dar ignatienii apelară pe dată la papa Nicolae prin o deputațiune, cerând la el dreptate cu mare umilință. Poate că Nicolae din sentimentul lui de dreptate se va fi pronunțat în chestiune, de sigur însă că apelul umilitor al ignatienilor și în opunere cu el atitudinea lui Fotiu și a sinodului, care a respins deși cu politeță pretențiile papii, nu puțin vor fi contribuit că în an. 863 Nicolae, după ce delegații săi s'au întors și i-au prezentat raport, îi pedepsi cu scoatere din scaune pentru că au depășit imputernicirea ce aveau, respinse deciziunile sinodului, se pronunță pentru Ignatiu și scoase pe Fotiu. Rolul de judecător suprem ce-și arogă Nicolae și deciziunea așa de neplăcută în o chestiune, în care el fusese chemat ca judecător egal iar nu suprem, a produs ofenză în Constantinopole; decizia lui considerată ca nevalabilă fu ignorată; mai mult încă, împăratul Mihali III a răspuns papii cu vehemență și cu dispreț, iar în an. 865 și Nicolae scrise nu mai puțin dârz împăratului, care demult nu mai avea dominațiune în Roma și în Italia de mijloc și de miazănoapte. Fotiu nu mai re-

veni asupra chestiunii până în an. 866, când Nicolaie prin răpirea Bulgariei dădu o nouă lovitură bisericii de Răsărit și în special patriarhiei de Constantinopole.

Se știe că Bulgarii au fost convertiți în an. 864 de clerici din Constantinopole și au primit preoți greci, cari se completeze convertirea Bulgarilor și să organizeze biserica lor. Inșă probabil că adversarii ai Constantinopolei făcură pe Bogoris sau Boris bănuitor; el deci se temu că Grecii vor profita de dependența lui bisericească și-l vor face să depindă de Constantinopole și sub raportul politic; destul că Boris, nu fără instigația agenților din Apus, intră curând în comunicație cu Nicolae și-i făcu 105 întrebări despre religiuine, totodată îl rugă să-i trimită el episcopi spre a organiza biserica Bulgară. Puțin timp mai înainte Bogoris primise o epistolă cu instrucțiuni dela Fotiu, acum primi atare epistolă dela Nicolae, care-i răspundea la cele 105 întrebări și-i trimise episcopi spre a organiza biserica Bulgariei ca filială a Romei. Sosind aceștia în Bulgaria, preoții greci fură trimiși cu injurii la Constantinopole și în osteneala lor au intrat acum episcopii latini spre a organiza biserica bulgară după ritul latin, neuitând în acelaș timp a discredită pe Greci la Bulgari cum făcuse și Nicolae însuș. Ei spuneau Bulgarilor între altele că preoții greci nu sunt adevărat preoți, căci se căsătoresc, ceea ce nu-i ertat unui preot adevărat; li mai spuneau că taina sf. Mir nu poate fi slujită de preoți, ci numai de episcop și deci pecetluiau din nou pe cei pecetluiți de preoți greci. În an. 866, când preoții greci se întoarseră din Bulgaria și se auzi în Constantinopole cum s'au purtat în Bulgaria Nicolae și episcopii săi, Grecii fură cuprinși de o mare indignare și Fotiu o exprimă prin o enciclică contra Latinilor¹. Adversarii apuseni ai lui Fotiu, contemporani cu el spun, că în o epistolă trimisă în Bulgaria făcea Latinilor diverse reproșuri, între altele și că clericii lor își rad barba. Dar în Enciclică Fotiu acuză pe Latini că au năvălit în biserica bulgară ca niște tâlhari și au prădat-o. Li mai acuză: 1. Că postesc Sâmbăta 2. Că despart săptămâna 1-a a Păresimei de restul ei, mâncând în acea săptămână încă lapte, brânză etc. și imbuibân-

¹. E tradusă românește și tipărită în sf. episcopie a Buzăului la 1832 de Grigoriu mitropolitul Ungrovlahiei cu titlul: „A lui Fotie, patriarhul Constantinopolei, Epistolie de obște către scaunele arhieraticești ale Răsăritului și doul cuvinte doveditoare pentru purcederea sf. Dnh, ale sf. Grigorie Palama, arhiiepiscopul Tesalonicului“ (N. Tr.).

du-se în tot felul, probabil el gândea că Apusenii încep Paresimea de Mercuri, nu de Luni, deaceea le făcea această acuzare, 3. Că disprețuesc și resping pe preoții bătrâni dela Răsărit, cari trăesc în căsătorie legitimă, pe când preoții lor trăesc în concubinaj și în desfrânări, 4. Că nu recunosc pecetluirea cu sf. Mir oficiată de Preoți și 5. lucrul cel mai nelegiuit, falsifică simbolul prin explicații și adause eronate, învățând ca sf. Duh purcede și din Fiul, nu din Tatăl numai, așa dar, din două principii. In enciclica sa Fotiu invită la un sinod în Constantinopole pe patriarhi, arhiepiscopi și episcopi răsăriteni spre a da o sentință asupra acestor necuvinți și cu cât mai curând cu atât mai bine, a stabili ordinea în această privință. In adevăr, în anul următor 867 s'a adunat în Constantinopole un sinod numeros, care a respins inovațiile Latinilor semnalate de Fotiu și le-au declarat eterodoxe, iar Nicolae fû declarat scos din scaun și excomunicat. Această sentință fû trimisă prin organul împăratului Mihail la Ludovic II, împăratul de Apus (855—875), ca și el să o accepte și să o execute. Dar înainte de a ajunge sentința la Apus papa Nicolae murise și în an. 867 îi succedă Adrian II (867—872). Totuș enciclica lui Fotiu aflase pe Nicolae încă în viață și el o comunicase degrab episcopilor Franci spre a lua cunoștință de ea și a combate pe Greci. Episcopii Franci erau atunci cei mai învățați la Apus și mai ales ei apărau doctrina despre purcederea sf. Duh din Tatăl și din Fiul, precum și adausul: „filioque“ la simbol. In adevăr, mai mulți teologi Franci (episcopi și monahi) se ridicară contra Grecilor cu scrieri polemice, în cari ei se sileau a răsturna acușările Grecilor și în schimb îi acuzară de eterodoxii numeroase, ce-i apăsau în aparență, dar în realitate nu-i atingeau.

Indată ce ambele părți declarară astfel rășboiu între Biserica de Apus și cea de Răsărit, acuzându-se reciproc de eterodoxii intolerabile, se întâmplă în Constantinopole o catastrofă și după ea o schimbare bruscă a întregii situațiuni.

Mihail III desgustat de Barda, unchiul său, încă în an. 866 porunci a-l ucide și luă ca coregent pe Vasiliu Macedon, ministru al palatului. Vasiliu, temându-se de Mihail, să nu-i răpue și lui zilele, sau poate tinzând a domni singur, în an. 867 ordonă a ucide pe Mihail și se declară singur împărat (867—886). Autori, chiar adversari ai lui Fotiu, spun indecomun, dar Apusenii moderni pun în dubiu spusa lor, mai ales că Fotiu nu amintește nimic, ei spun, că Fotiu a oprit dela sf. Impărtășire pe

Vasiliu, până ce va face penitență. Infuriat de aceasta, sau, dacă faptul că fu oprit dela sf. Impărtășire nu e real, temându-se de Fotiu, pe care Mihail îl înălțase la scaunul patriarhal, ca de un amic al împăratului ucis, căruia-i datorîa recunoștință, declară pe Fotiu scos din scaun și-l trimise în exil, rechemând pe Ignatiu, pe care Mihail îl scosese și deci desigur nu-i păstra amintire bună și conștiința nu-i impunea vre-o obligațiune către dânsul. Spre a putea legitima această schimbare bruscă, Vasiliu degrab se adresă la scaunul Romei, cu declarare, că a executat sentința dată de Nicolae contra lui Fotiu scoțându-l și restabilind pe Ignatiu, patriarhul legitim, după sentința lui Nicolae, dar adause că e necesar a sancționă solemn acest act și deaceea rugă pe Adrian II a trimite delegați la un sinod ecumenic ce el, —Vasiliu—convoacă la Constantinopole, spre a restabili și pacea între Răsărit și Apus, perturbată supt predecesorul său. Adrian II profită bucuros de ocaziunea, ce i se offeri, spre a repeți acum cu mai mare perspectivă de succes încercarea nereușită a lui Nicolae I relativ la biserica Grecilor și a afirmă autoritatea scaunului roman la ei chiar din a lor îndemn. Deci adună în Roma un sinod, care compară sinodul ținut în an. 867 în Constantinopole cu sinodul tâlhăresc din Efes, iar pe Fotiu, cu Dioscur, rosti anatema asupra lui Fotiu, iar pe ceilalți membri îi declară numai scoși din scaun, de se vor supune, iar de nu, și ei sunt excomunicați. După aceea degrab trimise delegați la sinodul ecumenic, ce se pregătiă în Constantinopole. Totuș le a dat instrucții exprese că la sinod n'au să facă altăcevă decât să publice solemn sentința de condamnare, dată în Roma contra lui Fotiu, să reintegreze pe Ignatiu solemn în numele și din ordinul Romei, iar în sinod să nu fie admis nimenea, de nu va recunoaște după o formulă anume, autoritatea și precăderea și rangul neasemănat al bisericii Romei. În acelaș an delegații papii și sosiră în Constantinopole. Aici, ignatienii, cari de mai'nainte căzuseră la picioarele papii, precum și Curtea și împăratul, care deasemeni avea interes a-și asigură alianța papii contra fotianilor foarte numeroși, au primit pe delegații papali cu cele mai mari onoruri, neuzitate până atunci. Iar delegații s'au condus conform onorurilor, ce li s'au făcut și luară curând atitudine de dictatori.

Deci fu adunat acum așa zisul sinod ecumenic și deschis în biserica sf. Sofii, sub președința delegaților papii. Dar el s'a deschis cu un număr de membri extraordinar de mic, căci numai

câțivă episcopi, vreo 12 cu Ignatiu în frunte s'au pretat a subscrie formula și astfel a intră în Sinod. Numărul lor crescū abia treptat, mai ales prin faptul că Ignatiu, în locul fotianilor scoși, consacră noi episcopi și-i introducea degrab în sinod. Până în an. 870 când el fu închis, numărul episcopilor abia s'a urcat la 102. Fotiu fu citat și tratat foarte sever. El însă păstra o atitudine demnă și liniștită; la întrebările, ce i se puneau, tăcea, sau răspundea cu cuvinte caustice din sf. Scriptură, așa că tăcerea ca și răspunsurile lui exasperau pe delegații papii. Partizanii lu Fotiu deasemenea au fost constanți cei mai mulți. Instrucția în întregul ei avea de scop numai a constata că la sinoadele din an. 861 și 867 Fotiu ar fi manevrat cu marturi și delegați falși, precum și cu tot felul de falșificări și trucuri, pentru cari scaunul Romei îl declarase scos și excomunicat. Acum se declară solemn că a manevrat astfel și sinodul acceptă. Toate invectivele și numirele de eretici câte s'a putut inventa fură deversate asupra lui Fotiu; el fu lovit cu toate anatemele. Dar controversile dogmatice, disciplinare și rituale, ce reclamau o soluțiune în interesul păcii Bisericii întregi nici nu s'au pomenit. La sfârșit sinodul a dat 14 canoane, după actele Grecilor, 27 după Latini, unele din ele cu tendința vădită de a face indiscutabilă autoritatea papii la Răsărit. Ignatiu, împăratul și membrii sinodului au primit totul. Însă când fu vorba de a subscrie actele, ignatiani începură a regreta că în dorința de a strivi pe Fotiu sau dat în mâinile Latinilor. Ei deci începură a reproșa împăratului și lui Ignatiu, că au redus biserica greacă a fi sclavă bisericii Romei. Actele se subscriau cu imputări reciproce; părțile se acuzau una pe alta de falșificare, căci Latinii retușase textul în favoarea lor, iară Grecii se siliau a ieși din impas cât mai facil prin textul lor. În sfârșit s'au scris actele și erau acum în mâinile delegaților, dar și așa Grecii le-au substras. Firește delegații făcură mare șgomot, amenințând că vor anula totul; împăratul și Ignatiu reușiră a căpăta actele substrase și a le restitui. Astfel s'a închis sinodul, care și dete numele pompos de sinodul VIII ecumenic, deși el la deschidere fu compus numai din 12 episcopi și chiar la închidere abia au fost 102, cu toată sporierea continuă a numărului membrilor.

După sinod s'a născut un incident și mai mare între delegații Romei și Răsăriteni din cauza Bulgariei. E probabil că Bulgarii se săturase de episcopii latini și de ritul latin și trimisese soli la Constantinopole

să întrebe sinodul adunat aici, de care patriarhie depind ei canonic? Sinodul acum fiind închis, împăratul convocă la sine pe delegații Romei, pe Ignatiu și pe reprezentanții patriarhilor de Răsărit, ca să dea Bulgarilor răspuns la întrebarea lor. Delegații Romei fură foarte indignați că Bulgarii au cutezat a face această întrebare, dar ziseră că e lesne a li se răspunde la întrebare. Deci au răspuns Bulgarilor: „Sunteți pe teritorul Iliricului de altă dată, care până la Leon Isavru depindea de patriarhia Romei și acest iconoclast l-a smuls dela scaunul Romei“. Dar Răsăritenii explicau altfel chestiunea; prin întrebări puse Bulgarilor au demonstrat că Bulgarii năvălind pe teritorul bisericii Iliricului și cucerindu-l ca păgâni, au destrus această biserică; deci fu neceser a se înființa o Biserică cu totul nouă; aceasta și fu înființată de misionari din Constantinopole, prin urmare ea fiind înființată din Constantinopole, depinde de Constantinopole. Astfel au decis reprezentanții patriarhilor de Răsărit și Bulgarii s'au unit cu această deciziune. Delegații Romei plecară spre patrie protestând și amărâți, iară pe cale fiind atâcați de pirați au pierdut și actele sinodale; numai Anastasiu, bibliotecar al Romei († 886 după autori vechi, † 874 după moderni), care fusese și el la Constantinopole ca ambasador al împăratului Ludovic și se întoarcea pe altă cale, au adus la Roma actele grecești și o traducere latină a lor. Deci Bulgarii trimeseră pe episcopii latini la urma lor în acelaș mod injurios cum trimisese cu 4 ani înainte pe preoții greci. Ignatiu, de altfel atât de supus Romei, hirotoni Bulgarilor un arhiepiscop grec și-l trimise la ei. Roma făcù Bulgarilor și lui Ignatiu fel de fel de remonstrări, amenință pe Ignatiu cu scoaterea din scaun. Totul a fost în zadar. Bulgarii precum și Ignatiu n'au cedat. Atunci Roma declară pe Ignatiu scos și excomunicat, dacă până la un anumit termen nu va retrage din Bulgaria pe arhiepiscopul grec și clerul său. Dar în an. 877 sau 878, înainte de expirarea acestui termen, Ignatiu muri fără să fi dat curs ordinului Romei.

Acum urmă o nouă schimbare bruscă a situațiunii.

În urma sinodului din an. 869—870 Fotiu avuse a suferi exil îndelungat și tratament rău; dar în sfârșit intră din nou în grația împăratului; acesta îl chemase la palat și-l numi preceptor al ambilor săi fii; Fotiu se mpăcase și cu Ignatiu; deci în an. 877 murind acesta, împăratul ridică din nou pe Fotiu la scaunul patriarhal cu consimțământul întregii ierarhii; numai câțiva

ignatieni ireductibili, ca mitropoliții Mitrofan (Μητροφάνης) de Smirna și Stelian (Στυλιανός, Stylian) de Neocesaria nu încetară de a uri pe Fotiu. Văzându-se iarăș patriarh, Fotiu avu mai întâi grija de a cere împăratului revizuirea procesului său din an. 869—870. Spre acest scop obținū a fi convocat în Constantinopole un sinod, constituit în mod identic cu cel din an. 869—870. Pe scaunul Romei era atunci Ioan VIII (872—882). Acesta inclină la împăcare cu Fotiu, mai ales de când Ignatiu și partizanii lui se arătase așa de puțin recunoscători cătră Roma. El mai vârtos credea că dela Fotiu, care avea interes a se împacă cu Roma, va putea dobândi pe cale amicală și cecece Ignatiu refuză după ce fusese confirmat în scaunul patriarhal. Așa dar Ioan se grăbi a trimite delegați la Constantinopole, ba chiar a recunoaște pe Fotiu patriarh legitim și a amenință cu escomunicare pe cine n'ar voi să-l recunoască. Totuș a pretins lui Fotiu a-și cere iertare dela scaunul Romei, a-i recunoaște autoritatea și mai ales a restitui Bulgaria. Delegații Romei sosiră la Constantinopole și sinodul s'a ținut în an. 879—880 în biserica sf. Sofii supt președința lui Fotiu. La acest sinod au luat parte 383 de episcopi. Sinodul cu consimțământul delegaților Romei declară pe Fotiu patriarh legitim, ba chiar anulă tot ce s'a făcut contra lui mai nainte, șterse Sinodul din 869—870 depe lista sinoadelor și în locul lui proclamă ca sinodul al VIII ecumenic pe celce se ținea acum; sinodul mai declară că trebuie a conserva simbolul așa cum l'a stabilit sinodul din Nicea și Constantinopole și că oricine va face vre-o modificare la el să fie pasibil de excomunicare. Zaharia, mitropolit de Halcedon, care împreună cu Procopiu, mitropolit de Cesaria au fost purtătorii de cuvânt ai acestui Sinod, pronunță un engömiu strălucit la adresa lui Fotiu. În sfârșit sinodul a dat 3 canoane. În cel dintâi se recunoscū că scaunul Romei și al Constantinopolei sunt coordonate și că un răsăritean excomunicat în Constantinopole să fie considerat astfel pretutindenea, tot astfei un apusean excomunicat în Roma să fie considerat ca atare pretutindenea, dar fără prejudiciul puivilegiilor și precăderii scaunului Romei. Sinodul rosti și anatema contra celuice n'ar voi să recunoască pe Fotiu patriarh legitim și s'ar opune deciziunilor prezente. Toate acestea s'au făcut cu consimțământul prevenitor și al delegaților Romei, în așteptare, că drept recunoștință Fotiu va cere iertare scaunului Romei și va recunoaște autoritatea lui superioară sau cel puțin

va restitui Bulgaria. Dar Fotiu n'a voit a cere iertare, nici a recunoaște autoritatea de supremație a Romii, cu toate că a trimis la Roma o epistolă foarte reverențioasă¹. Ioan VIII nu prea fu mulțumit cu acest rezultat; el a scris curând lui Fotiu că se așteptă la mai multă umilință dela dânsul; totuș recunoscă sinodul și amenință și din parte-i cu excomunicare pe celce nu l-ar recunoaște, crezând că astfel poate spera cu siguranță a redobândi Bulgaria. În o altă epistolă către Fotiu, Ioan condamnă chiar adaosul „filioque“ la simbol, declarând că biserica Romei n'a admis acest adaus și că va lua toate măsurile necesare spre a-l înlătura din alte biserici apusene, dar că lucrul se poate face numai treptat și cu menajare. Cei mai mulți autori romani din timpul modern consideră această epistolă ca o plăsmuire a lui Fotiu. Dar făcând abstracție, că unii catolici romani, d. e. Pichler (în „Istoria despre separarea Bisericii“) declară că epistola este autentică, ea e de acord cu procedura ulterioară al lui Ioan VIII în special cu consimțirea lui la toate deciziunile sinodului, dată negreșit pe motiv că a luat spre cunoștință actele sinodale, între cari eră și canonul ce condamnă orice adaus la simbol; epistola e de acord încă și cu opinia dogmatică a unui alt scriitor contemporan din Roma, Anastasiu Bibliotecarul, care eră destul de distins, pentru că în 855 o partidă din Roma voi să-l aleagă papă, deși el a trebuit să cedeze față de candidatul opus, papa Benedict III (855—858). După opinia lui Anastasiu, purcederea sf. Duh și din Fiul, cum învață Apusenii, nu are a se înțelege despre purcederea eternă, ci numai despre trimiterea temporală, opinie ce fu exprimată încă dela jumătatea sec. al 7-lea de Maxim Mărturisorul (-† 662); în sfârșit epistola mai e de acord și cu faptul că adausul „filioque“ la simbol deveni la Apus din ce în ce mai general cu concursul lui Carol cel Mare, pe când în Roma papa Leon III îl respinse deciziv în an. 809, dând sfat ca și biserica Francilor să-l înlătore din nou, cu toate că Leon învăță ca și toți cei din Apus că sf. Duh purcede și din Fiul nu din Tatăl numai. Tocma după 100 ani dela epistola în chestiune, în an. 1014 prin influența lui Enric II, împăratul german al Romei (1002—1024) adausul „filioque“ la simbol fu introdus legitim și în Roma supt papa Benedict VIII (1012—1024). Inșă chiar dacă e-

¹. Cât privește afacerea Bulgariei, Fotiu a scris papii, că e de rezortul împăratului său că Bulgaria se cuvine împăratului, cum citim în Pidalion, la prolegomena acestui sinod (N. Tr.).

pistola n'ar fi autentică, sinodul din Constantinopole din an. 879-880 și Ioan VIII, celce a admis deciziunile lui, care între altele accentuau și proibirea de a se modifica simbolul din Nicea și Constantinopole, precum și drepturile egale ale scaunului din Roma și Constantinopole, aplanară de fapt și diferența principală în dogmă și în ierarhie, ce dăinuia între Greci și Latini.

Dar Ioan văzù foarte curând că s'a înșălat în speranța lui despre Bulgaria. Grecii nu voră a ceda Bulgaria; despre aceasta s'a convins Ioan îndată ce trimise expres la Constantinopole pe delegatul său, episcopul Marin, un inimic personal a lui Fotiu și unul din delegații papii la sinodul din an. 869—870, când Fotiu a fost scos și excomunicat. Atunci Ioan infuriat, suindu-se pe amvonul bisericii sale cu evanghelia în mână, declară în an. 881 că anulează tot ce s'a făcut la sinodul din an. 879—880, că restabilește sinodul din an. 869—870, că scoate din scaun pe Fotiu și-l excomunică, precum și că toți cei hirotoniți de Fotiu sunt ilegali și scoși din preoție. Astfel papa anulă el însuș sinodul, pe care mai'nainte îl recunoscù și amenințase cu anatema pe oricine nu-l va recunoaște. El deci reinnoie sciziunea.

Succesorii lui Ioan VIII, sus amintitul Marin (882—884) inimic personal a lui Fotiu și fost delegat papal, Adrian III (884—885) și Ștefan V (885-891) călcară pe urmele lui Ioan VIII. Ei deasemenea declarară că Fotiu e scos și excomunicat și că sinodul din an. 879 este pseudo-sinod fotian. Unii autori cred că papa, care procedă astfel pentru prima oară, a fost Marin în an. 882 iar nu Ioan VIII în an. 881. Totuș la Răsărit nimeni n'a dat atenție acestor excomunicări și dictări ale Romei. Sinodul din an. 869—870 fu considerat continuu ca anulat, iar cel din an. 879—880 recunoscut continuu ca Sinodul al VIII-lea ecumenic, deasemenea și Fotiu, ca legitimul patriarh. El a rămas nesupărat în scaun până ce se sui pe tron un alt împărat. Vasiliu Macedon (-!- 886) avù de succesori pe fiul său Leon VI Filozoful sau Înțeleptul, cum se mai numește el abuziv; acest împărat s'a distins prin erudiție și lucrări literare și fusese instruit de Fotiu. Leon deci nu putea suferi ca patriarh pe Fotiu, care-i era superior în talente: deaceea îl acuză și-ar fi propus a-l trădă; instrucția achită pe Fotiu de orice culpabilitate, totuș Leon nu voi a-l lăsa patriarh, ci-l trimise la o mănăstire. Obosit de lupte și devotat literaturii, vieții încă până la an. 891, zic autori vechi, iar alții posteriori zic până între anii 891-898 fără a fixa anul; cercetările moderne star-

bilesc an. 897 ca an. al morții sale¹. Intre aceste Leon VI Filozoful înalță la scaunul de patriarh pe fratele său principele Ștefan (886—893), care deși în primii ani ai adolescenței (era de 16 ani), totuș avea educație religioasă și era foarte pios; Fotiu îl hirotonise diacon. Scaunul Romei și unii ignatianii implacabili s'au bucurat foarte mult de depărtarea lui Fotiu și au consimțit îndată la ea; a fost o satisfacție pentru dânsi a vedea pe Fotiu sfârșindu-și zilele în exil și în mănăstire.

Noul patriarh însă fusese hirotonit diacon de Fotiu, deaceea scaunul Romei n'a fost tocma mulțumit de alegerea lui; după idea celor din Roma, Fotiu nu mai avea drept a hirotoni, ca unul ce fusese scos de Roma și în virtutea sentinței Romei toți cei hirotoniți de dânsul erau scoși. Firește, scaunul Romei și Ignatianii implicabili, în frunte cu Mitrofan al Smirnei și cu Stelian al Neocesariei vedeau în scoaterea lui Fotiu a doua oară de împăratul Leon Filozoful numai executarea sentinței rostite de Ioan VIII; afară de aceasta la Apus, pe baza mărturiei acestor adversari ai lui Fotiu se susține până azi opinia că Fotiu a fost un perturbator al păcii, un intrigant și un fărnarnic nonplus ultra și că asupra lui apasă mare responsabilitate²; din contră în Constantinopol și în tot Răsăritul oricât se obișnuise lumea a se prosterna la voia împăratului, toți continuară a privi ca hirotoniți legitim pe cei hirotoniți de Fotiu și deci ca nemeritând a fi scoși, deasemenea toți păstrau cu pietate amintirea lui Fotiu.

Deci sciziunea între Biserica de Răsărit și cea de Apus n'a încetat prin scoaterea lui Fotiu a două oară de cătră împărat și prin dorința împăratului și a ignatienilor implacabili, ca scaunul Romei să fie mulțumit de ei. Sinodul din an. 879—880 era respectat de Răsărit ca sinodul al VIII-lea ecumenic, pe când la Apus acest sinod era defăimat ca pseudo-sinod fotian. Sinodul din an. 869—870 era anulat la Răsărit, pe când la Apus era privit ca sinodul al VIII-lea ecumenic. Orice adaus la simbol era osândit cu anatema la Răsărit, pe când la Apus adausul „filioque” s'a răspândit din ce în ce mai mult și în sfârșit în an. 1014 supt papa Benedict VIII fu admis solemn și în Roma. Până

¹. St. Aristarh, op. cit. tom, I p. 152 fixează data morții lui Fotiu la începutul an. 898 și anume la Fevruarie 6 (N. Tr.).

². Dar Apusenii vestiți se pronunță în mod elogios despre Fotiu, așa ie-zuitul *Lapôthre*, cardinalul *Hergenroether*, Vechii catolici prin organul lor de publicitate din Berna, Protestantul *Baletta* din Londra ș. a. Cf. Aristarh, op. cit. pag. 59, 146 et pass (N. Tr.).

În acest an la Roma se menținù ferm deciziunea, ce papa Leon III luă cu ocaziunea sinodului din Aachen (Aquisgranum), care sub autoritatea lui Carol cel Mare primi adausul „filioque“ la simbol. În opoziție cu acest sinod papa declară că voește a fi păstrat simbolul fără modificare. Spre acest scop el ordonă a se așeză în catedrala lui două table de argint, pe cari fù săpat simbolul fără adaus, iar dedesupt inscripția: „Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis, Eu Leon am pus aceste table din dragostea și solitudinea ce am pentru credința ortodoxă“.

Patriarhul Stefan, principe imperial (886—893) și succesorii săi Antoniu Cauleaș (893—901), ambii patriarhi foarte pioși, dar flexibili cum voia împăratul, au stat în relație amicală cu scaunul Romei, tot așa împăratul și ignațianii implacabili, cari căutau colectiv acolo sprijin contra opiniei bisericii de Răsărit întregi, simpatică lui Fotiu. Totuș nu s'au ajuns la un acord efectiv în Biserică¹. Din contră, după un armistițiu fără sinceritate și provizor, izbucniră curând chiar conflicte noi, mai ales că pela an. 893—896 supt Stefan și Antoniu, obscurii patriarhi amintiți acum, scaunul de Constantinopole pierdù din nou biserica Bulgară, ce trecù la Roma în baza unui acord între Simeon (888—927) principele Bulgariei și papa Formos (891—896). Această pierdere nu o va fi putut suportă mai târziu cu aceeaș nepăsare ca cei doi predecesori, Nicolae Misticul, patriarh energic (901—907 și 912—925), ucenic al lui Fotiu. În adevăr, dela an. 927 sau 932 veni iar rândul Romei a se lamentă că biserica Bulgară a respins jurisdicția Romei pentru a doua oară și de astădată definitiv prin influența Constantinopolei, după ce Petru, regele Bulgariei (927—969) să căsători cu o principesă greacă. De aici o inimizție surdă, ce a trebuit să se alimenteze din nou când de o parte când de alta.

C. Shisma se tot afirmă în sec. X și jumătatea întâia a sec. XI.

Conflictele ulterioare cele mai acute se iviră chiar supt Leon VI Filozoful (886—912). El se căsătorise de 3 ori, dar nici din o căsătorie nu avù copii. Din această cauză în an. 905 voi a se căsători din nou, după ce Zoe, soția lui a patra în perspectivă, îi

¹) Chiar adversarul cel mai mare a lui Fotiu și aliatul papilor, împăratul Leon Filozoful, a combătut vehement adausul „filioque“, ca o hulă contra sf. Duh și învățătură prin care Roma caută să înșale pe credincioși. Tot așa M. Psellos pe vremea lui M. Cerulariu. Cf. Bréhier op. cit. pag. 12 și 134 s. (N. Tr.).

născuse un fiu. A patra căsătorie eră permisă la Apus, iar la Răsărit chiar a 3-a căsătorie se 'nvoia foarte cu greu, a 4-a era cu totul interzisă. Leon însuș confirmase acest impediment matrimonial al bisericii de Răsărit. Nicolae Misticul, patriarh dela an. 901, un bărbat foarte demn și respectat, declară împăratului că numai un sinod ecumenic i-ar putea permite a se căsători a patra oară. Impăratul invită degrab în an. 905 la un atare sinod pe episcopii din imperiu, pe ceialalți patriarhi de Răsărit și pe papa Romei, cu care eră în bune relațiuni încă din an. 886, când a scos pe Fotiu. Dar împăratul nu avu paciență să aștepte până se va întruni sinodul, ci în an. 906 a pus pe un preot al Curții (Toma) să-l cunune clandestin. Aflând aceasta patriarhul, a oprit de preoție pe Toma și a interzis împăratului și soției sale cei nouă, Zoea, intrarea în biserică, până ce se va pronunța sinodul asupra cazului. Inșă curând după aceea sosiră în Constantinopole delegații papii Sergiu III (903—911), primul papă din timpul când în Roma domniau Curtezane. Cum au sosit, ei nu mai așteptară a se întruni sinodul, ci în an. 907 în numele scaunului din Roma au declarat valabilă căsătoria împăratului și scos din scaun, respectiv excomunicat oricine s'ar împotrivi la aceasta, în primul loc Nicolae Misticul. Impăratul profită de ocaziune spre a se desface de Nicolai, care-i devenise neplăcut. Deci sub cuvânt că e condamnat il trimise în exil și ridică la scaunul de patriarh pe singhelul Eutimiu, care se arătă docil și voi să confirme a 4-a căsătorie a împăratului. Din această cauză în Constantinopole să născu o sciziune. În adevăr s'au găsit și persoane, cari de hatărul împăratului trecură în partea lui și a patriarhului său Eutimiu (907—912) și se numiră Eutimieni; dar în opoziție cu ei erau persoane de opinie mai riguroasă, cari luară apărarea venerabilului Nicolae, cel scos în mod ilegal și degradător; deaceea nu voiră a recunoaște pe Eutimiu și reproșară acerb scaunului din Roma pentru că contribuise la scoaterea lui Nicolae. Mai apoi împăratul însuș fū cuprins de remușcări pentru nedreptatea, ce făcuse lui Nicolae și în an. 912, când muri, declară în public căința lui și dispuse ca Nicolae să fie reintegrat.

Incă în an. 912 Nicolae cel scos mai 'nainte fū reintegrat supt Alexandru, fratele lui Leon VI Filozoful, care domni un an ca tutor cu puteri ilimitate al lui Constantin VII Porfirogenit (Porphyrogenitus sau Porphyrogennetus), fiul lui Leon VI, moștenitorul tronului, apoi până la an. 919 ca coregent, iar Eutimiu a

trebuie/să se retragă, nu fără a fi fost maltratat; cu toate acestea el avu încă partizani până în an. 920, când se ținū la Constantinopole un sinod propriu sub președința lui Nicolae Mistical (-| 925). Cu consimțământul lui Constantin Porfirogenit (Κωνσταντῖνος Πορφυρογένετος, 912—959), fiul lui Leon, acum singur împărat, care după exemplul tatălui său a dat și scrieri literare ca erudit, sinodul a declarat că a 4-a căsătorie ne e permisă, declara-re la care au aderat și partizanii lui Eutimiu cel retras. Această deciziune fu comunicată cu reproșuri în conformitate și scaunului din Roma, ai cărui delegați fuseră prezenți. Decretul sinodal, ce confirmă interzicerea căsătoriei a 4, primi numele de „Tomul unirii” („Τόμος ἐνώσεως, tomus unionis”), fiindcă în această ocaziune s'au unit cu Nicolae Mistical și Eutimienii; dar tocma patriarhul Polievct (956—976) reuși a-i împacă complet introducând în diptihe numele lui Eutimiu.

Prin tomul unirii fu semnalat un punct nou de diferență între Răsărit și Apus, căci Biserica Romei perzistă în a recunoaște căsătoria a 4-a ca permisă. Iar controversa aceasta, ce fu numită Controversa tetragamică, apoi împrejurările și tonul în care s'a tratat, au fost un nou ghimpe în inimile Răsăritenilor contra Apusenilor și viceversa. Am amintit mai sus, cum în an. 932 (unii zic în an. 927) Constantinopole irită foarte senzibil scaunul Romei, smulgând iarăș dela el Bulgaria, cu ocaziunea căsătoriei lui Petru, regele Bulgariei, cu fiica unui împărat Grec. Roma în an. 933 se amestecă din nou în certele din Constantinopole pentru scaunul de patriarh și-și atrase din nou ura Răsăritului.

Faptul e următorul:

Impăratul Roman I (Ρωμανός, 919—944) succesori a lui Alexandru, coregentul sus amintit a lui Constantin Porfirogenit, voi a imită pre Leon Filozoful și a ridica în scaunul de patriarh din nou un principe, pe fiul său Teofilact. După ce depărtă pe bătrânul patriarh Trifon (928—931); Roman cu consimțământul și concursul papii Ioan IX (931—936) ridică în scaunul de patriarh pe principele Teofilact (933) și delegații papii îl consacrară. Principele era un adolescent abia de 16 ani. Patriarhul Ștefan, frate cu Leon, încă fu adolescent în timpul său (886—893), dar un adolescent cu educație religioasă și foarte pios, pecând patriarhul Teofilact era un tânăr foarte sburdalnic, bun pentru orice, afară de preoție. Amator de cai și călăreț pasionat, el a fost un patriarh nemaipomenit de rău în Constanti-

nopole. Acest patriarh, impus Constantinoplei cu concursul Romei mănji scaunul patriarhal 23 ani și fu demn de papii contemporani ai Romei, din timpul Pornocrației. Teofilact a mers cu sburdăciunile așa de departe, că slujind odată în biserică și primind veste că iapa lui favorită a fătat un mânz, s'a desbrăcat de veșminte în mijlocul leturghiei și a fugit la grajd. În an. 956 muri de o emoragie, trântit de cal pecând călăriă în goana cea mare, fiind abia de 39 ani.

După moartea lui Teofilact, scaunul patriarhal de Constantinople intră în desacord dinceince mai mare cu Roma și cu tot Apusul. Patriarhii Nicolae II Hrisoverghi¹ (984—995) și Sisiniu II (995—998) au rostit în an. 985 și 996 anatema asupra tuturor scrierilor contrare lui Fotiu și altor predecesori ai lor, anatemă ce țintea evident în Biserica de Apus și în Ignatienii ireductibili; mai mult încă, patriarhul Sisiniu II și succesorul său Serghiu II Manuelitul (999—1019) au reînnoit chiar enciclica lui Fotiu contra Latinilor, publicându-o din nou sub numele lor. În an. 1014 prin stăruința împăratului Enric II (1002—1024) papa Benedict VIII (1012—1024) a admis și în Roma adăusul „filioque“ la Simbol. Niciun papă nu sancționase încă introducerea lui în Roma. Atunci numele papii, patriarhul de Apus a fost șters din diptihe în tot Răsăritul, conform decizunii unui sinod din Constantinople supt Serghiu II.

Autori din Apus¹ spun că Vasiliu II Bulgarocton (976—1024), care avu de coregent pe fratele său Constantin VIII, mort la 3 ani după dânsul, căută amicitia papii pentru planuri deale sale în Italia de Jos; deaceea se gândi a împăca scaunul Romei cu cel de Constantinople. Spre acest scop în an. 1024 ar fi trimis noului papă Ioan XIX (1024—1033) între alte daruri și o mare sumă de bani, ca papa să se decidă a recunoaște pe patriarhul de Constantinople coordonat cu sine, fără prejudiciul primatului de onoare, cum definise sinodul din an. 879—880, sau în terminul diplomației, a recunoaște pe patriarhul de Constantinople patriarh ecumenic în Răsărit, cum este papa în Biserica întreagă. Atunci era patriarh în Constantinople Eustatiu (1019—1025), bărbat demn și dispus la împăcare. Acei autori spun apoi că Ioan XIX, fascinat de scumpele daruri, fu dispus chiar a satisface dorința împăratului, dar se izbi de o teribilă indignare, ce manifestă Apusul, îndată ce a prins de veste, așa că trebui să re-

1. Acești autori sunt Raul Glaber și Hugo de Flavigny, ambii cronicari. Cf. Bréhier, op. cit. pag. 8 scv.

nunțe la proiectul său și încercările de împăcare ale Grecilor au rămas zadarnice. Faptul poate să fie adevărat, dar el poate și să nu fie, fiindcă Răsăritenii nu fac nici o mențiune despre această încercare¹. Sigur este că atmosfera generală între Răsărit și Apus deveni dinceince mai tulbure și mai încărcată.

Această stare a spiritelor proveni și din cauzele următoare: Răsăritenii acum au cunoscut că Apusenii au și uzul de a săvârși Euharistia cu azime (τά ζῆυμα), uz ce cu încetul deveni la ei general dela sec. al 9-lea împreună cu părerea că Hristos a săvârșit Cina lui depeurmă cu azime. Acest uz află imitatori și la Răsărit pe Armeni, cari de predilecție înmulțiau diferențele dintre ei și biserica greacă. El a produs în biserica greacă mare scandal, ca un „Iudaism reinnoit“ mai ales pentru că în antichitatea creștină ebioniții, iudaizanți extremi, aveau acest uz. Chiar la începutul sec. al 11-lea Leon, mitropolit rus (-†- 1008), a atăcat acest uz în un tratat adresat către Latini, dar scris în limba greacă².

Răsăritenii au cunoscut deasemenea și i-a prins mirarea că Apusenii, conform unui uz existent la ei încă de pe timpul lui Augustin (-†- 430), în postul mare, ca timp de penitență, suspendau cântarea „Aliluia ἰησοῦς“, adică „Lăudați pre Domnul“ ca o cântare de veselie pe când în Biserica de Răsărit cântarea „Aliluia“ era în uz în tot cursul anului bisericesc, cum eră ea și în Testamentul vechiu.

D. Implinirea shismei 1054.

După jum. sec. 11 se ivi curând un nou conflict acut între Răsărit și Apus. În an. 1053 Nechita Pieptosul (Νεχίτας Σηθάτος, Pectoratus) eruditul monah studit din Constantinopole, a scris cărți polemice contra Latinilor. Patriarhul de atunci Mihail Cerulariu (Μιχαήλ Κηρολλάριος, 1043-1058) mai puțin erudit, cu colegul său Leon de Ah-

¹. Altfel raportează faptul Louis Fr. de Sauvė op. c p. 185 și 285. El scrie că papa Ioan XVIII, îngrijat de dificultățile, ce tendința de expansiune a Romei întimpină în Rusia, a voit a readuce în Biserica starea de lucruri primitivă și a se împăca cu patriarhul de Constantinopole: dar o scrisoare, ce episcopii din Franca i-au trimis în an. 1024 l-a silit a părăsi această idee (N. Tr.).

². Scrierile polemice vechi ale Rușilor de rit grec contra Latinilor le-a cercetat și publicat iuvățatul rus Pavloff în un tratat cu titlu: Privire istorică și literară asupra vechii polemici a Rușilor în contra Latinilor (e critica unei scrieri a lui Popov despre această chestiune). Scris rusește, Saint-Petersbourg 1876. Citat de Bréhier op. cit. pag. XIV n. 2. Cf. și Funk-Hemmer op. cit. Tom. I pag. 407 nota (N. Tr.).

rida, Arhiepiscop autocefal al Bulgariei deasemeni erau combativi. Polemic pasionat contra Latinilor, Leon arhiepiscopul bulgar a scris în acelaş timp o epistolă către Ioan, episcop latin de Trani, în Apulia. În acea epistolă Leon aducea Latinilor acuzaţiunile următoare: 1. Săvârşesc Euharistia cu azime şi introduc astfel în Biserică uzuri iudaizante, 2. Postesc Sâmbăta, 3. Mănâncă sânge şi animale sufocate şi 4. Suspendă cântarea „Aliluia” în Marele post. Această epistolă căzu şi în mâinile lui Leon IX papa Romei (1048—1054) şi tododată i se raportă, evident cu exagerări, că Mihail Cerulariu din cauza uzului azimelor e intolerant mai ales contra Latinilor şi a închis bisericile lor din Constantinopole, iară pe călugării latini i-a gonit din mănăstirile, ce aveau ei în Constantinopole şi prinprejur; ceva mai mult, la o asemenea ocaziune sachelarul Nichifor (Νικηφόρος) ar fi călcat în picioare azimele. Atunci Leon IX a scris lui Cerulariu o epistolă severă; fără să-şi dea osteneală a justifică prin ea uzurile Apusenilor, ce erau atăcate, sau a dovedi că Cerulariu a fost incorect, Leon îi reproşă că el, ca şi Leon de Ahrida, are cutezanţa de a da lecţii papii, care-i este mult superior şi că se revoltă contra autorităţii papii, căruia nimeni nu cutează a i se opune. În sfârşit îl ameninţă cu soarta lui Lucifer, căpetenia duhurilor răle. I-a trimis şi o copie de pe documentul apocrif al daniei lui Constantin cel Mare, comunicându-i tododată legenda din Apus, că puţin timp înainte de sinodul VII ecumenic (787) o femeie a fost patriarh de Constantinopole 1½ ani. Tot în acest senz a scris Leon şi celorlalţi patriarhi din Orient, îndemnându-i a nu face cauză comună cu Cerulariu.

Între aceste Constantin IX Monomah, împăratul Bizanţului (1042—1054) se află în o situaţie foarte critică din cauza inamicilor externi mai ales în Italia de Jos, ce încă tot depindea de imperiul său. În această situaţie având nevoie de sprijinul papii se siliă în tot chipul posibil a face o împăcare, cum autori apuseni spun că ar fi încercat în an. 1024 şi Vasiliu II Bulgarocton, însă fără rezultat. Deci Constantin căută a calmă pe Cerulariu, iar de altă parte rugă pe papa a trimite delegaţi la Constantinopole spre a se ajunge la un acord în ce priveşte diferenţele existente între Biserica de Răsărit şi cea de Apus. Însă papa n'a fost abil în alegerea delegaţilor. El trimise în fruntea acestora pe cardinalul Humbert, care avea contra Grecilor idei preconcepute şi eră foarte pornit contra lor. Humbert acuză pe Răsăriteni că sunt

manihei, donatiști, nicolaiți și macedonieni, deasemenea, că au falsificat simbolul, în care dela început s'ar fi aflat adausul „filioque“, îi mai acuză și de alte abuzuri¹. Cum a sosit în Constantinopole el publică polemici acerbe contra Grecilor și mai ales contra lui Cerulariu, Leon de Ahrida și Nichita Pieptosul, asupra căruiă devărsă cele mai vulgare invective. Impăratul, foarte preocupat de un acord, se purtă cât se poate de curtenitor cu Humbert și cu ceilalți delegați ai Romei; s'a dus în persoană cu ei la Nichita Pieptosul și înzistă pe lângă dânsul, pânăcând acesta—după spusa lui Humbert—în interesul păcii a dat în foc scrierile sale polemice contra Latinilor; însă Grecii spun că în adevăr lui Nichita i s'a sugerat această idee, dar el n'a cedat. Humbert voi să trateze în acelaș mod și cu patriarhul Cerulariu; dar acesta nu s'a pretat a intra în tratative cu el. Cerulariu declară că va discuta cu Latinii numai într'un sinod, căci Latinii voesc numai a învăța pe alții, dar nu admit ca să-i învețe nimenia; deci refuză a mai primi pe delegații papii, înainte de a se întruni sinodul. Din această cauză Humbert, iritat peste măsură, a compus în latinește un libel, în care după imputări vehemente, rosti anatema asupra lui Mihail Cerulariu și asupra tuturor celor de socotința lui. Cu acel libel în ziua de 16 Iulie delegații papii s'au dus în biserica sf. Sofii, unde eră adunat cler și popor, au pus libelul pe sf. Masă și au eșit scuturând la ușele bisericii praful de pe picioare și strigând: „Dumnezeu să vadă și să judece!“.

Astfel ei lăsară în biserică nedomiriți pe Greci, cari nu înțelegeau ce va să zică aceasta și după 2 zile plecară. Impăratul însă tot speră să-i cheme înapoi. Dar când clerul și poporul află că libelul pus pe sf. Masă eră o sentință de excomunicare, plină de injurii, i-a cuprins o groaznică indignare, ce înspăimântă chiar pe împărat; el căută să se justifice, asigurând că de i s'ar fi denunțat faptul și de s'ar fi putut, fără a jigni dreptul solilor, ar fi aplicat pedeapsa meritată delegaților, cari acum fugise. Dar Cerulariu degrab a convocat un sinod și acesta declară că anatema din acel libel de excomunicare cade pe capul celor ce au rostit-o. Cerulariu apoi publică decretul sinodului în o enciclică. El a reprodus în enciclică acuzațiile, ce Fotiu a făcut Latinilor în enciclica lui și Leon de Ahrida, în epistola lui cătră Ioan, e-

¹ Comp. Paparrigopoulo, op. cit. p. 322 scv. (N. Tr).

piscopul de Trani, mai adăugând și altele. Acum Cerulariu îi mai acuză că episcopii lor poartă inele și se duc la războiu, că preoții lor își rad barba (Apusenii spun că și Fotiu le-a făcut aceeași imputare), că monahii lor mănâncă carne (monahii răsăriteni nu mâncau), că Apusenii în zile de post mănâncă lapte și ouă, că botează cu o singură cufundare, că la ei se pot căsători 2 frați din o familie cu 2 surori din altă familie și altele asemenea¹.)

Prin acest succes contra papii și a delegaților săi Mihail Cerulariu triumfă și contra împăratului Constantin IX Monomah (-?- 1054), care din motive politice fusese îngăduitor cu ei; apoi dădă concurs la detronarea împăratului Mihail IV Stratioticul (1057); dar când amenință cu detronare și pe succesorul acestuia Isac I Comnen, căruia nu voia a-i cedă în insignii de demnitate imperială, în an. 1058 Isac l-a scos din scaun și în an. 1059 muri în exil. Totuș moartea lui n'a schimbat cât de puțin situația. Ce-i drept unii episcopi și teologi dela Răsărit erau de opinie că nu toate diferențele semnalate de Cerulariu sunt așa de grave, spre a se face Latinilor reproșuri pentru ele, sau chiar a se desbina de dânșii. Dar între Răsăriteni nu eră nici o divergență despre unele puncte, așa d. e. despre dogma purcederei sf. Duh și mai ales despre adausul „filioque“ la simbol. Unul din episcopii și teologii moderați fū și Petru, atunci patriarh de Antiohia. El în epistola către Cerulariu declară că nu consideră grave și de condamnat toate inovațiile Latinilor, dar înțelege prea bine că nu poate fi vorba de o comuniune cu ei cât timp mențin adausul „filioque“ la simbol. El mai declară că și în patriarhia lui numele papii nu se mai pomenește, deși cu 45 ani înainte se pomenia încă la Antiohia ca și la Constantinopole. Răspunzând apoi lui Dominic „Patriarh“ de Acvileia, care se plângea de intoleranța Bisericii de Constantinopole în chestia azimilor, Petru și exprimă surprinderea, că Arhiepiscopul de Acvileia se intitulază patriarh, de oarece sunt numai 5 patriarhi, cari sunt așa zicând cele 5 simțiri ale Bisericii; el desaprobă deasemenea și noul uz de a săvârși Euharistia cu azime, în opoziție cu tradiția Bisericii antice. Despre diferențele dintre Biserica de Răsărit și

¹ Cf. Carte sau Lumină cu drepte dovediri despre Vavilonul cel tăi-nuit, carele este la Râmleani a celui dintre sfinți Părintelui nostru Nil, arhiepiscopul Solomului, tipărită în sf. episcopie a Râmnicului, 1760. În această scriere se mai aduc papistilor și alte vini. Vezi p. 19 scv. (N. Tr.).

cea de Apus s'a exprimat după Petru tot atât de moderat și re-nunitul teolog grec Teofilact „Bulgarul“, arhiepiscop de Ahrida, care înfloria între anii 1080—1107. Așa dar deși nu toți Răsăritenii aveau exact aceleași opinii despre Latini ca Cerulariu, totuși Răsăritul întreg a considerat pe Latini demni de a fi excluși din comunitatea Bisericii. Din partea lui Apusul întreg menținū purcederea sf. Duh din Tatăl și din Fiul, primatul de jurisdicțiune al papii și anatema rostită asupra lui Fotiu, a lui Cerulariu și a partizanilor lor, cari în punctele principale de diferențe sunt toți Răsăritenii ; până astăzi Apusenii pretind că Fotiu este provocatorul shismei, și ca atare singur culpabil, un intrigant și fățarnic, iară că Cerulariu este celce a completat-o și ca atare singurul responsabil, un spirit mărginit și orgolios. Ambele părți adverse s'au acuzat reciproc de shizmă și de eterodoxie Apusul a acuzat Răsăritul totdeauna mai mult pentru shizmă, iară Răsăritul a imputat Apusului mai mult eterodoxia. Apusul numi îndecomun pe Răsăriteni în mod mai intolerant și „Shismatici“, iară Răsăritul numi pe Apuseni în mod mai tolerant numai Latini ca și până atunci. Deasemenea fiecare parte adversă se pretindea în mod exclusiv singura catolică sau ortodoxă, deși în Apus a fost în uz preponderant expresia dintâi, iar în Răsărit această din urmă. Astfel s'a pecetluit shizma între Biserica de Răsărit și cea de Apus și durează de atunci până astăzi.

Dacă stăm însă pe terenul istoric obiectiv, sau dacă voim a lăsa numai Capului divin al Bisericii sentința în procesul dintre Biserica de Apus și de Răsărit, cum s'a exprimat și Ciprian, comform preceptului creștin al dragostei cătră aproapele, la sinodul III din an. 256 despre controversa în chestiunea botezului ereticilor, zicând: „Să așteptăm toți judecata Domnului nostru Iisus Hristos“, „Expectemus universi iudicium Domini nostri Iesu Christi“, -- în acest caz una din părți se va numi mai just și mai demn „Biserica catolică romană“ iară cealaltă: „Biserica catolică greacă“ sau „Biserica catolică de Răsărit“. Dar Biserica catolică romană pretinde că ea singură este: „Biserica catolică“; această numire chiar a intrat în uz și deaceia au adoptat-o inoscient și cei, pentru cari ea este o ofensă ; Biserica catolică romană apoi contestă Bisericii catolice de Răsărit și dreptul de a se numi „Biserica Ortodoxă“ cum e uzul la Răsărit; ea numește „Catolici greci“ sau „Catolici răsăriteni“ numai pe creștinii greci sau răsăriteni, cari s'au unit cu dânsa sau mai corect

s'au supus ei. Așa dar, pecând în țările protestante numele de „catolic grec“ e sinonim cu cel de „ortodox răsăritean“ în sensul Răsăritenilor, în țările catolice romane numele de „catolici greci“ e sinonim cu cel de „Greci uniți“. Grecii sau răsăritenii uniți cu Biserica catolică romană s'ar putea numi corect catolici-romani de rit grec sau răsăritean, iară catolicii romani cei genuini spre distingere de cei de rit grec se vor numi: „Catolici romani de rit latin“. De această opiniune a noastră sunt și unii statistici catolici romani¹. Ei deosebesc pe catolicii romani în catolici romani de rit latin, grec, armean, sirian, maronit, haldaic etc.

CAPITOLUL IV.

Doctrina Bisericii.

B. Cum a fost ea definită.

Dogme și Teologumena (opinii teologice).

§. 127. Definițiuni dogmatice ale Bisericii, în vigoare la Răsărit și la Apus.

Istoria dogmelor din Periodul III (622—1054), înregistrează un singur articol important, pe care l-a definit solemn Biserica universală adică și cea de Răsărit și cea de Apus. Acest articol fu stabilit în opoziție cu un eres nou, ce se ivi din condesceanța cătră monofiziți, sau cu Monoteletismul, care profesă în Hristos două firi, dar o singură voce ($\theta\acute{\epsilon}\lambda\eta\sigma\iota\varsigma$) și o singură energie sau o lucrare ($\epsilon\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\iota\alpha$). În contra Monoteleților Biserica a susținut, a desvoltat și definit că în Hristos sunt două firi, precum și două voi și două lucrări, dar voia umană și lucrarea umană se subordonează cu totul voii divine și lucrării divine. Această dogmă s'a definit solemn la sinodul VI ecumenic (680—681.) La sinodul VII ecumenic sau al 2-lea din Nicea (787) contra iconoclaștilor s'a mai dat o definițiune solemnă despre uzul icoanelor și cultul lor; dar în sensul ei strict, această definițiune se referă în prima linie la cult iar nu la dogme.

§. 128. Dogma din Apus despre purcederea sf. Duh „din Tatăl și din Fiul“. Adausul „filioque“ la Simbol.

Pe lângă definițiunile, ce sunt comune Bisericii de Răsărit și de Apus, mai vedem că se produc și antiteze pe terenul dogmatic între Răsărit și Apus. Răsăritul crede că sfinții Părinți și

¹ Apusenii riguroși contestă și denumirea „Biserica de Răsărit“. Cf. Ad. D'Avril, Documents relatifs aux Eglises de l'Orient, Paris 1885 pag. 6. (N. Tr.).

sinoadele ecumenice au dezvoltat complet învățătura Bisericii și deci că ea nu mai are nevoie de nici un adaus. Satisfăcut cu definițiile dogmatice ale Bisericii vechi și ale sinoadelor ecumenice Răsăritul le menținū ferm și numi regula aceasta „Ortodoxie“. Apusul din contră, pelângă definițiile dogmatice ale Părinților vechi și ale sinoadelor ecumenice a continuat a dă încă definiții dogmatice nouă și a crea dogme; dar prin aceasta a deviat dela învățătura Bisericii universale și a provocat dispute dogmatice între Răsărit și Apus, precum și controverse chiar între teologii din Apus.

O dispută dogmatică între Răsărit și Apus s'a născut cu deosebire din cauza doctrinei despre purcederea sf. Duh, Răsăritul menținū ferm cuvintele sf. Scripturi, după cari sf. Duh purcede din Tatăl, precum și cuvintele din simbolul Nicean-Constantinopolitan, cari sunt de acord cu textul sf. Scripturi și spun că sf. Duh purcede numai din Tatăl, menținū deasemenea și doctrina identică a tuturor Părinților dela Răsărit și a celor vechi dela Apus chiar. Din contră Apusul în acest Period se uni treptat cu teoria lui Augustin (-†- 431), care depășia doctrina de mai sus și afirmă că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul; însă Apusul acum nu mai consideră această teorie ca o simplă opinie teologică (*θεολογούμενον*), ci ca articol de credință și o declară dogmă. Aceasta s'a făcut încă din Periodul precedent (312—622) în Spania. Autori *vechi* spun că sinodul din Toledo (Toletum) la an. 477 în opoziție cu arianii vizigoți, cari credeau că Fiul e mai puțin de cât Tatăl, a decis a mărturisi neapărat că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul; dar autori *moderni* susțin că această credință fū exprimată mai întâi în o mărturisire, pe care Pastor, episcop de Palentia pela an. 450, o compuse contra priscilianistilor și pe care o admise toată Biserica Spaniei; pe lângă mărturisirea lui Pastor apoi sinodul din Toledo la an. 589 a mai decis a primi neapărat această credință și în simbolul Nicean-Constantinopolitan, adăugându-se la mărturisirea că sf. Duh purcede din Tatăl „a patre“ cuvintele: „și din Fiul“, „filioque“, pentru ca și în acest simbol să fie mărturisirea, că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul. În acest Period (III) și scaunul Romei a profesat solemn teoria că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul, prin epistola sinodală a papii Martin I din an. 649, iar decizia de a se primi în simbol adausul „și dela Fiul“, „filioque“ avū ecou și în alte părți, mai ales în Franca supț Carol cel Mare (768—814).

Aici mai întâi în an. 796 la sinodul din Friaul (Forum Iulii) Paulin, arhiepiscop de Acvileia, susținut a se intercală acest adaus în simbol, apoi și în an. 809 un sinod din Aachen (Aquisgranum) a decis ca întreaga biserică a Francilor să primească neapărat adausul „filioque” în simbol. Delegați ai împăratului au fost însărcinați a aduce această decizie și la cunoștința papii Leon III (775—816). Auzind aceasta, Leon declară că ce se atinge de doctrină și el este de aceeaș opinie, dar nu crede că ea s’ar putea primi ca dogmă în simbol, deci protestă contra primirii adausului „filioque” în simbol, recomandând Francilor a esclude adausul acesta. Spre a face protestul său și mai ponderos, Leon ordonă ca simbolul, așa cum l-a stabilit sinodul din Nicea și Constantinopole, să fie săpat pe două plăci de argint și să se așeze în biserica sf. Petru din Roma scriind supt ele: „Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis”, „Eu, Leon, am pus aceste plăci din dragostea și sollicitudinea ce am pentru credința ortodoxă”¹. În adevăr, la Roma cel puțin în biserica catedrală simbolul s’a menținut fără adausul „filioque” până în an 1014, deși doctrina că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul eră familiară chiar în Roma și adausul „filioque” la simbo se răspândise tot mai departe la Apus. În sec. al 9-lea clerici germani din Moravia deasemenea susțineau acest adaus; iară pe Metodiu, Apostolul Slavilor, care în an. 863—885 se opunea la acest adaus, ei îl numiră arian, fiindcă „filioque” s’a introdus contra arianilor în Spania.

Dar în contra acestui adaus, precum și contra teoriei transformată în dogmă că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul, Răsăritenii s’au opus dela an. 649 din ce în ce mai decisiv, îndată ce luară cunoștință despre aceasta din epistola sinodală a papii Martin I (649—653), deși Maxim Mărturisitorul (-? 662), teolog foarte respectat între Răsăriteni și în strânsă amicitie cu Apusul, s’a silit a-i liniști; deasemenea s’au opus ei pela an. 800 când pentru acest adaus monahii latini depe muntele Maslinilor din Ierusalim și-au atras acuzare de eres și s’au plâns la Carol cel Mare. Iară la an. 867 sinodul din Constantinopole sub președinția lui Fotiu condamnă solemn adausul precum și teoria. În sfârșit sinodul din Constantinopole din an. 879—880 condamnă solemn cel puțin orice adaus la simbolul din Nicea și Constantinopole.

1. Ioan Vecu (Ἰωάννης) patriarh unit de Constantinopole (1275—1282) afirmă că pe timpul lui se păstrau încă în biserica sf. Petru din Roma aceste două plăci. Citat de P. S. Hrisostom, actual mitropolit al Atenci (N. Tr.).

De aici s'a născut una din cauzele principale al shismeii dintre Răsărit și Apus¹. Anastasiu Bibliotecarul din Romă și chiar papa Ioan VIII, contemporani cu Fotiu, sunt încă în contra adausului, precum se vede din istoria shismeii și mai ales a sinodului din an. 879—880. Dar în sfârșit dela an. 1014 adausul este primit în simbol și la Roma prin o deciziune a papii Benedict VIII, după ce interveni pe lângă el în acest sens Enric II împăratul Germaniei (1002—1024).

§. 129. Controverse despre sf. Euharistie și controversa reînnoită despre predestinațiune la Apus.

Pe lângă disputa despre purcederea sf. Duh, între Biserica de Apus și cea de Răsărit au fost încă două controverse importante în Biserica de Apus. Cea dintâi se referă la modalitatea prefacerii în Euharistie, iară cealaltă, la doctrina despre predestinațiune; această din urmă e reînnoirea controversei din sec. 5 între augustinism și antiaugustinism.

Controversa euharistică fû provocată în an. 831 de eruditul Paschasiu Radbert (-[?] 865), monah franc, apoi abate la Corbie (Corbia). În o scriere „De corpore et sanguine Domini” Pashasiu învătă despre modul în care pânea și vinul se prefac în Euharistie așa: Chipul pâinii și al vinului subsistă, dar sub acest chip ni se dă trupul lui Hristos, care s'a născut din sf. Fecioară; deci cu acest trup ne cuminecăm în sf. Euharistie. Toți erau de acord demult, că în Euharistie pânea și vinul se prefac în adevăratul trup și sânge a lui Hristos, dar nu intrase în amănuntele acestei prefaceri, nici ale calității trupului și sângelui Domnului. Deaceea scrierea lui Pashasiu, intrând în amănunte, s'a părut prea materială; iar în an. 844, când el o publică din nou și o dedică împăratului Carol Pleșuvul, a produs îndoeli la alți teologi cari credeau mai convenabil a nu intra în amănuntele prefacerii, ca una ce e mister, declarând că în Euharistie trupul și sângele lui Hristos e identic cu trupul său cel real numai în esență, sau în natura lui. Din acest punct de vedere deci au combătut teoria

¹. E cel puțin surprinzătoare deci afirmațiunea abatelui Duchesne, că shisma avu ca punct de plecare niște simple confusiuni (malentendus), lesne de înlăturat. Cf. *Églises Séparées*. Paris 1896, scriere citată și de *Lotsy* în cartea lui cu titlul: *l'Évangile et l'Église* Paris 1901. pag. 144. Scrierea lui Duchesne are și alte lacune. Cf. *Revue Encyclopédique* pe an. 1896 pag. 595. Paris.

lui Pashasiu atât Raban Maur (Rhabanus), erudit abate de Fulda, mai târziu arhiepiscop de Mainz († 856), cât și Ratramn (Rathramnus), monah franc din Corbie († 868), cunoscut deasemenea ca teolog erudit. Mai în detaliu combătù această teorie celebrul dar și zănaticul Erigena (Eriugena) Scot († după 877), originar din Anglia, pe atunci viețuind în Franția. Dar el abandonă și doctrina despre prefacere, profesată până atunci de Biserica întreagă, declarând că în Euharistie trupul și sângele lui Hristos trebuie a se privi mai mult simbolic, adică pâinea și vinul ar fi mai mult semne de amintire ale trupului și sângelui lui Hristos și simbolice despre prezența lui spirituală în Euharistie. Totuș lumea erà obișnuită cu eterodoxiile lui Erigena și opiniile celorlalți teologi nu diferiau mult între sine. Deaceea controversa încetă curând dela sfârșitul sec. al 9-lea până la jumătatea sec. al 11-lea. Atunci însă ea începù din nou. Intre acestea teoria lui Pashasiu devenise generală, îndoelile anterioare în privința ei încetase și ea se considerà acum cu totul cuviincioasă. Ba unii susțineau până și stercoranismul (dela stercus gunoiu, materii fecale), profesând că în Euharistie adevăratul trup și adevăratul sânge al Domnului e supus după cuminecăturã procesului digestiei. Contra acestei teorii se ridică dela an. 1031 numai Berengar (Berengarius), canonic și scolastic al domului din Tours (Touranes), mai târziu arhidiacon în Angers (Andegavum). El adoptă în câtvã teoria lui Erigena, susținând ca și acesta, că Hristos e prezent în Euharistie mai mult spiritual și că ne cuminecãm cu trupul și sângele lui Hristos mai mult în mod spiritual, iar nu cu însuș trupul, care s'a nãscut din sf. Fecioarã. Dar când această teorie deveni cunoscută, a produs un foarte mare scandal și dela an. 1046 o combăturã și condamnare nu numai diferiți teologi, ci și sinoade întregi. În special dela an. 1050 o cãmbătù Lanfranc († 1089), abate și profesor la Bec (Beccum) în Normandie, mai târziu arhiepiscop de Canterbury (Cantuaria), precum și mai multe sinoade din Franția și Italia, până ce în sfârșit se pronunță contra lui Berengar și Roma, condamnând teoria lui. El de repetite ori fu constrâns a mărturisi doctrina ortodoxă, când în forma ei mai îndulcită, când în cea mai strictă, dar retractà continuu această mărturisire, revenind la vechea lui teorie. Totuș el personal fu susținut de protectorul său Hildebrand, cardinal (1049—1073) și chiar ca papă, Grigoriu VII (1073—1085), așa că în an. 1088 Berengar muri în pace și în comuniune cu Biserica. Dar sinoa-

dele, condamând teoria lui, au explicat mai corect teoria lui Pashasiu și acum toți încep a profesă că în Euharistie substanța pâinii și a vinului s'au prefăcut în substanța trupului și a sângelui Domnului, această prefăcere e deci o prefăcere a substanței, o transubstanțiație; deatunci termenul acesta s'a introdus în tot Apusul și dela sec. al 15-lea el a fost adoptat și la Răsărit. Din contră cu nedrept afirmă unii teologi și istorici protestanți, că abia Paschasiu ar fi introdus doctrina despre prefăcerea elementelor în Euharistie; afirmarea lor e injustă, pentru că Biserica veche a profesat această doctrină, iar Pashasiu numai a precizat-o subtil, intrând în detalii.

II. Controversa reinnoită despre predestinațiune a fost de scurtă durată. Ea fu provocată de Gotșalc (Gottschalk, Gotteschalcus), un monah persecutat și oprimat din o nobilă familie germană, fiu al contelui Berno din Saxonia. Gottschalk s'a născut la începutul sec. al 9-lea și părinții l-au închinat încă de prunc mănăstirii, cum era uz atunci. Cei închinați mănăstirii din pruncie se numiau „oblati“, „aduși ca dar“. Însă Gottschalk, ajungând în vârstă, se simți foarte nemulțumit că l-au închinat mănăstirii și ceru să fie dispensat. În an. 829 un sinod îi acordă dispensa. Dar în an. 830 abatele Raban Maur, cu aprobarea împăratului Ludovic Piosul (824—850), coarșanșe pe Gotșalc a rămânea credincios votului părintesc. El fu trimis apoi dela mănăstirea Fulda din Germania în Franția, la mănăstirea Orbais (Orbiacum), pendintă de episcopia Soissons (Augusta Suessionum). Gotșalc, spre a află mângâiere pentru soarta lui, se devotă la studiul lui Augustin și deveni astfel augustinist, adică susține teoria că Dumnezeu din eternitate a predestinat pe unii la fericire necondiționat, adică fără a lua în considerare purtarea lor, iar pe alții, la condamnare numai în considerarea purtării lor viitoare; apoi, că Dumnezeu nu voește ca toți oamenii să se mântuiască și că Hristos n'a murit pentru toți oamenii. Acelaș Raban Maur, fost abate, acum arhiepiscop de Mainz (Moguntia, Moguntiacum 847—856), făcu în an. 848 contra lui Gottschalk act de acuzare și în an. 849 atrase în contra lui și pe Hincmar, arhiepiscop de Reims (Remi, 845—882), în a cărui dieceză eră mănăstirea Orbais. Ambii arhiepiscopi deci condamnară pe Gottschalk ca eretic. Ioan Erigena (Eriugena) Scot, care viețuia (845—877) la Curtea lui Carol Pleșuvul, deși singur nu tocmai ortodox, s'a declarat deasemeni contra lui Gottschalk, fără ca să fie de a-

cord cu Raban Maur și cu Hincmar de Reims asupra doctrinei respective. Dar renumitul teolog Ratramn (Rathramnus), monah din Corbie, Remigiu arhiepiscop de Lyon ș. a. n'au privit pe Gottschalk tocma culpabil, așa că unii l-au condamnat ca eretic, iar alții l-au apărat. În an. 868 Gottschalk, care a rămas în mânele acuzatorilor săi, muri în carcerăa mănăstirii, alienat și excomunicat, dar n'a voit a retracta teoria lui. După mai multe sinoade contradătorii controversa între acuzatorii și apăărătorii lui se sfârși în an. 869 la sinodul din Tousi (Toucy) lângă Toul (Tusiacum apud Tullum), prin o formulă conciliantă, care fu însă cu preponderanță antiaugustinistă.

CTPITOLUL V,

Doctrina Bisericii.

C. Cum a fost ea dată în lucrări științifice.

Știința și literatura religioasă.

§, 130. **Introducere.**

Atât la Răsărit cât și la Apus epoca de înflorire a științii și literaturii religioase din Periodul II (312—622) trecuse demult. Periodul III (622—1054), cu care ne ocupăm, e mult inferior Periodului II sub raportul științii și literaturii religioase. Totuș la Răsărit ca și la Apus n'au lipsit bărbați erudiți în Biserică precum și producții literare în teologie.

Promotori ai științii și literaturii au fost: între Bizantini, cu deosebire Barda, asociat la tron cu împăratul Mihail III (855-866), apoi Vasiliu Macedon, împărat (867—886], fiul său Leon Filozoful (886—912) și nepotul său Constantin Porfirogenit (912—959), în sfârșit între Bulgari, țarul Simeon (893—927)¹; la Apus, între Franci, Carol cel Mare (768—814), fiul său Ludovic Piosul (814—840) și nepotul său Carol Pleșuvul (840—877); între Englezi Alfred cel Mare (871—900).

Dintre aceștia, Leon Filozoful, Constantin Porfirogenit, Simeon și Alfred cel Mare au dat și lucrări literare.

Creștinii nu voră a fi maipejos de Arabi, cari pe baza stiudului diligent a vechii literaturii grecești făcură mari progrese în știință și literatură. La Apus cu deosebire în Franția a lucrat mult pentru progresul științii și literaturii religioase, dela Ca-

¹. Cf. Paparrigopoulo, op. cit. pag. 272 scv. et pass. (N. Tr.).

rol cel Mare cu deosebire școala palatului (schola palatina), care fără îndoială a existat mai de timpuriu la Curtea regală, precum și școalele dela catedrale și mănăstiri, pe cari toți episcopii și toate mănăstirile aveau obligațiune de ale înființa. În aceste școale se predă cultura generală prin studiul celor șapte așa zise arte liberale, adică Trivium sau gramatica, retorica și dialectica (arta de a discuta, logica) și Quadrivium sau aritmetica, geometria, astronomia și muzica; iară teologia se predă prin studiul sf. Scripturi și al literaturii creștine. În Anglia a înființat asemenea școale cu deosebire Teodor din Tars (-| 690), erudit monah grec, pe care în an. 668 papa Vitalian l-a trimis acolo, ca arhiepiscop de Cantebury; Teodor și în alte privinți a fost o autoritate capitală în biserica Angliei. Dar, după exemplul gotului Ulfila (-| 380 sau 383), ce nu mai avu imitatori în Periodul II, tocma acum începù la Apus a se întrebuița în literatura religioasă și limba națională paralel cu cea latină dominantă, pe când la Răsărit chiar dela început au intrat în uzul literaturii religioase alături cu limba greacă și limbile naționale; ele au fost în uz și în Periodul acesta, acum cu deosebire limba slavă, cea iberiană sau georgiană, cea armeană, siriană și arabă. La Apus în acest Period, dela sec. al 7-lea Anglosaxonii, iară dela sec. al 9-lea Germanii s'au servit de limba națională mai întâi spre a compune versuri religioase pentru popor, scriind opere, cum sunt în limba germană epepele lui Hristos din sec. al 9-lea: „Heliand“ (Mântuitorul) și „Krist“ (Hristos).

§. 131. Scriitorii cei mai însemnați ai Bisericii de Răsărit.

În sec. 7, 8 și 9 sau distins în Biserica greacă mai întâi numeroși imnografi sau scriitori de cântări bisericești. Cei mai renumiți sunt;

1. Serghiu, patriarhul de Constantinopole (610—638). În an. 636, cu ocazia salvării Constantinopolei din mâinile Avarilor, el a compus imnul de laudă și de mulțumire cătră Născătoarea de Dumnezeu, numit Acatist (ὕμνος Ἀκαθιστος, pentru că în timpul cântării lui nu era permis a șede). Dar fiindcă Serghiu a fost și unul din autorii monoteletismului, nu s'a mai permis ca imnul Acatist să poarte numele lui, ci trecù sub numele diaconului său Gheorghe de Psidia, deci:

2. Gheorghe de Psidia, diacon al sus numitului Serghiu, patriarhul de Constantinopole (610—638). Deși pe nedrept e dat ca autor al Acatistului, totuș el a fost un poet talentat și productiv¹.

¹ Cf. Pargoire op. cit. p. 251, 325 et pass. (N. Tr.).

3. Sofroniu, patriarh de Ierusalim (634—638).

4. Andrei, episcop al Cretei (711—720), autorul imnului de pocăință, ce se cântă în săptămâna a 5-a a postului mare și se numește „Canonul cel Mare“.

5. Cosma Melodul (ὁ Μελωδός) sau Cântărețul, dela an. 743 episcop de Maium în Fenicia, frate adoptiv cu Ioan Damaschin și coleg de mănăstire al acestui ieromonah celebru din Ierusalim. Ioan trebuie menționat și aici, ca unul ce a compus și imnuri; dar despre el va fi vorba mai departe, căci e distins și pe alte terenuri literare.

6. Teofan Scrisul (ὁ γραπτός), pe care Teofil, împăratul iconoclast (829-842) l-a ars cu fier în frunte; dela an. 843 Teofan a fost arhiepiscop de Nicea.

7. Iosif (ὁ ὁμολογητής) scriitorul de cântări (†883), un ieromonah din Constantinopole, propriul autor al Triodului (Τριψιδιον, carte de cântări în 3 ode), ce conține cântări pentru postul mare; unii istorici moderni atribue pe nedrept această carte lui Sofroniu, patriarh de Ierusalim.

După desvoltarea ce luă literatura religioasă la Greci încă din Periodul precedent (II), începe în ea a se construi teologia speculativă (metafizică) pe baza fitozofiei lui Aristotel; iar de altă parte scrierile lui Pseudo-Areopagitul devin surse favorite pentru o teologie mistică; deasemenea intră în uz și Florilegii (bucăți alese) de dogmatică și morală, culese din sfânta Scriptură și din operele Părinților vechi. Intre reprezentanții acestei literaturi merită a fi numiți următorii:

1. Cel mai însemnat scriitor al Bisericii de Răsărit în sec. al 7-lea e Maxim Mărturisitorul (ὁ ὁμολογητής); el înfloriă pela jumătatea sec. al 7-lea și încă dela an. 633 fu campionul ortodoxiei, cu deosebire în așa zisa dispută monotelită; dar pentru aceasta Constant II, împărat monotelit (641—668) l-au maltratat cu cruzime. Maxim a fost mai întâi secretar al împăratului Eracliu, apoi pela an. 630 monah și curând egumen (ἡγούμενος). Împăratul Constant II i-a tăiat limba și mâna dreaptă, pentru că Maxim combătea verbal și în scris dogmatica imperială. El muri în 662 la Colhida de rigorile exilului, de aceea fu numit Mărturisitor. Eră din Constantinopole, dar a petrecut cel mai mult timp al vieții în Africa și Roma, unde în asociație cu bărbați bisericești din localitate a combătut monotelitismul. În an. 653 fu dus deacolo legat împreună cu papa Martin I la Con-

stantinopole și mai târziu exilat. Maxim era în știință mare admirator a lui Aristotel, dar și a lui Dionisiu Areopagit, așa că el fu în acelaș timp teolog speculativ și mistic, distingându-se pe ambele terenuri.

2. Din sec. al 7-lea, Sofroniu de Ierusalim, amintit mai sus ca autor de imnuri, a fost și scriitor polemic în contra monote-liților, omilet și aghiograf. Pelângă el se mai pot numi următorii:

a. Ioan Scărariul (Κλίμακος, Scalarius), adică autorul „Scării“, igumen foarte venerabil al muntelui Sinai. După cercetări recente el muri în an. 649, nu în an. 600 cum se credea odinioară. Ioan, fu numit „Scărariul“ pentru că a scris „Scara“ (Κλίμαξ, Scala) o carte ascetică foarte citită, ce se mai numește Scara paradisu-lui (Scala paradisi). În această carte Ioan tratează despre 30 de exerciții ascetice, ca trepte ale scării, pe care monahul se urcă până la culmea virtuții.

b. Anastasiu Sinaitul († după an. 700), autor a numeroase scrierii. Intre aceste se disting: „Călăuza“ (ὁδηγός) în combaterea monofiziților, apoi, „Învățătura sf. Părinți despre întruparea Cu-vântului“, florilegiu dogmatic, cu conținut fecund și de mare valoare, scris contra monofiziților și monote-liților. Însă fondul acesteia scrieri poate să fie a unui alt Anastasiu, adică a lui Ana-stasiu apocrisiarul Romei (†-666), unul din cei doi Anastasii, cari au fost ucenici și soți de suferinți ai lui Maxim Mărturisitorul¹.

3. Ioan Damaschin. Aceasta fu cel mai mare teolog de Răsă-rit în sec. al 8-lea. Născut în Damasc, el a trăit acolo partea cea mai mare a vieții, de aici și supraumele său istoric „Dama-schin“. Mai târziu admiratorii lui i-au dat încă numele ono-rofic Hrisoroas (Χρυσόροσος, râu de aur), pentru strălucita lui e-locvență. În vârsta matură el fu, ca și tatăl său, mare demnitar civil al Califului de Damasc, însă mai târziu a demisionat, poate ca suspect că ar conspira cu imperiul bizantin contra Califului, poate și numai de pietate, lepădându-se de lume. Deci vieții a-poi ca monah în mănăstirea sf. Sava delângă Ierusalim. Mai de-mult se credea că el a murit după an. 754 și înainte de 787; dar scriitori moderni opinează că el a murit înainte de an. 754; astfel anul morții sale fu necunoscut până în timpul recent; a-

¹ Unii autori consideră pe Anastasiu Sinaitul identic cu Anastasiu, pa-triarhul Antiohiei de pe vremea împăratului Iustinian. Așa *Maimbourg* în cartea lui despre sf. Grigoriu c. Mare, pag. 23 scv. și 121 scv. carte citată mai sus (N. Tr.).

cum însă e stabilit că a murit în an. 749. Biografia lui fu scrisă tocma în sec. al 10-lea și are multe părți legendare. El fu teolog aristotelic însemnat și scriitor productiv. Opera lui capitală este „ἀκριβής ἔκδοσις (sau ἔκδοσις) τῆς ὀρθοδόξου πίστεως” accurata expositio orthodoxae fidei”, „Tratat precis despre credința ortodoxă” în 4 cărți. E primul sistem complet de dogmatică în întreaga Biserică. Autorul a extras doctrina Părinților vechi și i-a utilizat în opera lui ca sistem de dogmatică, cu atâta competență, că opera fu un manual de dogmatică foarte apreciat nu numai la Răsărit ci câtva timp și la Apus, cu toate că în el se combat indirect unele opinii teologice din Apus așa d. e. doctrina despre purcederea Sf. Duh. Celebre sunt și 3 apologii ale sale „λέγου ἀπολογητικοί” în favoarea cultului icoanelor. În ele sunt combătuți cu mult zel și talent iconoclaștii, cari și-au răzbunat declarând pe Ioan eretic în an. 754 la sinodul lor din Constantinople, dar Ortodocșii în an. 787 la sinodul VII ecumenic l-au apărat, proclamându-l mare apărător al cultului icoanelor. El a mai scris „Paralele sacre”, „Ἐρᾶ παράλληλα”, (sacra parallela)“ un florilegiu voluminos de dogmatică și morală. Ioan Damaschin e considerat în decumun și ca inventatorul celor 8 glasuri ale Bisericii de Răsărit, însă pe nedrept; el poate le va fi aranjat. A scris și parte din cântările Bisericii, spre a să cântă pe cele 8 glasuri, ce se repet regulat în cursul anului bisericesc. Colecția acestor cântări existente de mai înainte, dar augmentate de el se numește Octoih (ὁ ὀκτώηχος scil. ἑξῶς), sau Cartea de cântări pe cele opt Glasuri. El a compus și multe cântări la sărbătorile Bisericii¹.

4. Teodor Studitul, egumen al mănăstiri Studiților din Constantinople și contemporanul său Nichifor Mărturisitorul, patriarhul Constantinoplei (Νικηφόρος Ὁμολογητής, 806—815); ambii sunt teologi însemnați și scriitori ai Bisericii dela sfârșitul sec. al 8-lea și începutul sec. al 9-lea. În an. 815 Leon Armeanul i-a scos pe amândoi, i-a exilat și maltratată, de oarece ambii au luat parte la disputa despre icoane în a doua fază a ei și au trebuit să sufere persecuții din parte iconoclaștilor. Teodor Studitul (-| 826) a fost un teolog foarte capabil și instruit în filozofie; el este unul din rigoriștii bisericești și un engomiast al bisericii Romei, pe care o chemă în ajutor, văzând în ce criză și degradare se află pe tim-

¹ Comp. V. Ermoniu, S. J. Demascène, Paris 1804. Id. Pargoire op. cit. p. 249 sev. et pass. (N. Tr.).

pul său biserica de Constantinopole. Nichifor († 829) a fost și istoric; el se numără ca atare între cronicarii Bizantini.

5. Fotiu, patriarh de Constantinopole, este cel mai mare scriitor al Bisericii din sec. al 9-lea, precum și din tot timpul Perio-
dului III. El a fost întâi un savant admirat și demnitar înalt al
Curții, apoi supt împăratul Mihail III fù ales ca laic patriarh în
locul lui Ignatiu, scos din hatârul Curții (858). Cât a stat în scaun
avù să înfrunte multe lupte atât cu adversari dintre compatrioții
săi, ca Ignatiu, cât și cu scaunul Romei. În cursul acestor lupte,
în an. 867 împăratul Vasiliu Macedon l-a scos din scaun, iar în
an. 877—878 acelaș împărat l-a reintegrat în demnitatea lui; în
sfârșit în an. 886 fiul lui Vasiliu și elevul lui Fotiu, împăratul
Leon Filozoful l-a scos din nou în favoarea fratelui său Stefan
și la relegat într'o mănăstire. Aici și muri în an. 891 după date
vechi, iar după cercrtări recente în an. 897 Februarie 6¹. În tim-
pul său începù schisma între biserica de Apus și cea de Răsărit; însă
ea nu începu din vina lui, cum zic catolicii romani, căci el trebui
numai să primească lupta, la care l-a provocat papa Nicolae I
(858-867). Fotiu a scris:

a. Miriovivlon „Μυριοβιβλιον“ (Bibliotheca, numită și Codex sau
Codices). Această operă conține dări de seamă despre 279 opere,
unele teologice, altele de conținut variu, pe cari le-a citit el, dând
pe scurt conținutul lor cu notițe istorice, literare și critice, atât
de complete, că ele nu mai lasă nimic de dorit.

b. Sintagma (σύνταγμα) este a doua operă principală, ce s'a
conservat sub numele lui Fotiu, dar fondul ei provine dela un
autor anterior. Sintagma este un manual compus din 2 părți:
un manual sistematic de legi și canoane, numit Nomocanon
(νόμοκανών) și o colecție cronologică de canoane, numită Sinagogi
(συναγωγίη). În Nomocanon sunt adunate sistematic toate canoa-
nele sau articolele de legi pur bisericești, ce stau în concordanță
după obiectul lor, precum și legile imperiale, ce se referă la Bi-
serică și se numesc propriu legi (νόμοι); cele dintâi sunt citate
numai cu titlul lor special, iar legile și după conținut; numai în
Sinagogi sau în colecția de canoane e citat textul întreg al canoa-
nelor sf. Apostoli, al canoanelor sinoadelor ecumenice, ale sinoadelor

¹. Cf. St. Aristarh. op. cit. Introducere, p. 153. Tot acest autor la
pag. 6 citează și „Istoria lui Fotiu“ de V. Lucaci, tipărită la Baiamare în an.
1893. Id. Paparrigopoulo, op. cit. p. 248 scv. Id. Jager, Histoire de Photius.
Ed. 2 Paris 1854. (N. Tr.)

particulare sau locale și ale diferiților sf. Părinți, pe cari în Nomocanon *le-a indicat* cu titlul lor simplu. Fotiu are meritul de a fi completat această sintagmă, care în fondul ei este opera unui autor necunoscut din sec. 7.

c. Amfilohia „*Ἀμφιλόχια*” o colecție de lucrări teologice, numită astfel pentru că Fotiu a dedicat-o lui Amfilochiu „frate” spiritual al său și mitropolit de Cizic; ea conține răspunsuri la 300 întrebări din teologie și filozofie. Fotiu a mai scris:

d. Istoria Neo-maniheilor sau a pavlicianilor. În sfârșit.

e. Cărți polemice contra Latinilor, epistole și

f. Un Lexicon grecesc, lucrare de filologie nu de teologie¹.

6. Împăratul Leon Filozoful (886-912) și fiul și succesorul său Constantin Porfirogenit (născut 905, împărat 912-959), au dat și scrieri religioase; în special Leon a scris Omilii, aghiografii și imnuri, iar Constantin a descris cerimonii bisericești în opera lui principală: Despre cerimoniile Curții bizantine.

7. Simeon Metafrast, foarte probabil una și aceeași persoană cu cronicarul Simeon, Magistru și Logofăt (*Μαγίστρος και λογοθέτης*) El s'a distins ca aghiograf, după scriitori mai vechi, pe cari i-a completat cu înflorituri poetice; aghiografiile sale datează poate tocma dela an. 970, iar nu dela 900, cum se credea mai demult.

8. Suida (*Σουΐδας*), pela 950, probabil cleric, încolo nu se știe nimic despre viața lui; propriu zis el nu este scriitor bisericesc, ci autorul unui mare Lexicon verbal și real, în limba greacă; dar această lucrare este importantă pentru istoria bisericii și literatura religioasă, cum și pentru a pricepe pe această din urmă.

9. Ecumeniu, episcop de Trica (Tricca în Tesalia); după opinia admisă despre timpul în care a trăit el, pela 990 era cunoscut ca exiget, deși multe lucrări sub numele lui sunt de autenticitate dubioasă; el însuș nu e original, ci în cele mai multe lucrări se bazează pe Ioan Hrisostom și pe Teodorit al Cirului. Unii cred că Ecumeniu a viețuit pe la 600².

10. Simeon cel Nou născut în a. 1025; de pela jumătatea sec. 11 deveni renumit pe terenul teologiei mistice. Pentru profunzimea învățăturii sale despre Dumnezeu și despre Cuvântul lui Dumnezeu (*ὁ τ ὁ Θεὸς λόγος*) misticii i-au dat numele onorific

¹ St. Aristarh op. cit. publică discursurile și omiliile lui Fotiu, cu note istorice, filologice și critice foarte erudite. (N. Tr.)

² Așa crede și Pargoire op. cit. pag. 251. În timpul recent s'a găsit o nouă lucrare a lui: Comentar la Apocalips; un atare comentar a dat și Andrei din Cesaria Capadociei pela an. 700. Cf. Pargoire op. cit. p. 251. E tradus românește, dar în manuscris la Academia Română. (N. Tr.)

de „Teologul“, pe care-l obținuu mai întâi sf. Ioan Evanghelistul, apoi și sf. Grigoriu de Nazianz (-? c. 390), Părinte al Bisericii. Dar spre deosebire de acești vechi purtători ai titlului onorific de teolog, Simeon fu numit „Noul Teolog“. El a fost monah, apoi igumen al mănăstirii sf. Mamant din Constantinopole și ucenic al lui Simeon cel bătrân sau Simeon Studitul. A murit tocma după 1092, deci intră mai mult în Periodul următor (IV).

11. Nechita Pieptosul (Νικήτας; Στιδάτος Nicetas Pectoratus), monah al mănăstirii Studion din Constantinopole; pela jumătatea sec. 11 a scris tratate polemice [contra Latinilor și Armeilor. Prin polemica lui contra Latinilor Nechita intră în conflict cu cardinalul Humbert. El are și mai multe scrieri pe terenul ascetic și mistic; în mistică a fost aderent însuflețit a lui Simeon „Noul Teolog“ atunci fiind încă tânăr.

În acest period pe lângă Greci au scris contribuțiuni la literatura bisericească Arabii, apoi Slavii și Iberienii sau Georgianii.

Arabii din patriarhia de Alexandria, Antiohia și Ierusalim în acest Period de dominațiune politică a arabilor încep a se afirma mai mult decât în trecut. Intre ei s'a distins mai ales Eutihiu (arăbește: Said Ibn Batrik), primul patriarh arab de Alexandria; el ocupă scaunul patriarhal între anii 933—940. A scris în arăbește o operă cu titlul: „Șirag de Perle“. Ea este o istorie politică și bisericească în formă de cronică, dela Facerea lumii până la an. 940.

Slavii avură ca inițiatori clasici ai literaturii lor pe Chiril și Metodiul. Aceștia cu ucenicii lor au pus bazele literaturii slave. Opera lor a fost continuată mai întâi la Bulgari. Literatura slavă după Chiril și Metodiul avu reprezentanți mai întâi între Bulgari, pentru că în an. 885, după moartea lui Metodiul, ucenicii săi, alungați din Moravia, aflară azil în Bulgaria, iară cu deosebire dela sfârșitul sec. al 9-lea și începutul sec. al 10-lea avură ca protector zelos pe Simeon, domnitor, principe, mai târziu rege sau șar al Bulgariei (893—927). Biserica bulgară venerează până astăzi pe cei doi Apostoli ai Slavilor împreună cu 5 ucenici ai lor adică cu Climent, Gorazd, Naum, Anghelariu și Sava, sub numele de „Cei șapte Sfinți“. Țarul Simeon însuș a colaborat la lucrări literare¹, pe cari după el le-a continuat Episcopul Climent, e-

¹. Simeon a scris cu mâna lui „Cartea de aur“ sau o culegere din cuvântările sf. Ioan Gurădeaur. Cf. Paparrigopoulos, op. cit. aici la pag. 383. O atare carte e tradusă și românește cu titlul de „Mărgărintul“ (N. Tr.).

piscopul Constantin, ieromonahii Grigoriu și Hrabr, preotul Ioan exarhul și preotul Cosma. Dar îndeletnicirea lor principală a fost a traduce cărți grecești și a le prelucra și deci continuarea activitatea literară a Apostolilor Slavilor, cari deasemenea au trebuit a se mărgini a traduce din grecește pentru Slavi cărțile de ritual și Biblia. O activitate identică au desfășurat în acest Period și scriitorii iberieni sau georgieni.

Intre eterodocșii din Răsărit Armenii s'au distins prin o activitate literară demnă de amintit. Ei aveau o treaptă de preoți cu instrucțiune mai superioară, pe așa numiții Vardapet sau Vartabet. În acest Period reprezentanții principali ai literaturii armene au fost, Ioan, patriarh sau catolicos din Oznan (718—729) și Stefan, arhiepiscop de Siunic (tot din sec. 8)¹. Iar la Sirienii monofiziți s'au distins ca scriitori cu deosebire Iacov, episcop de Edesa († 708) și Gheorghe, episcop al Arabiei († 724).

§. 132. Scriitorii bisericești mai însemnați la Apus.

1. Isidor arhiepiscop de Sevilla † 636, pe care Latini îl venerază ca sfânt. El a fost cel mai erudit scriitor din timpul său; a desfășurat o activitate literară foarte fecundă și varie, ce îmbrățișează atât teologia, cât și celelalte științe. Opera lui principală este o Enciclopedie generală cu titlu: „*Libri originum seu etymologiarum*“, „Cărți despre origini sau etimologii“. Pe lângă ea merită amintire și scrierea: „*Libri officiorum*“, „Cărți despre datoriile preoților“ un manual de teologie practică. Lui s'a atribuit fals așa numita *collectio Hispana canonum et decretalium*, o colecție de canoane și de decrete papale, compusă pe timpul său; această colecție servi de bază în sec. al 9-lea la partea autentică din colecția lui Pseudo-Isidor.

2. Beda Venerabilul † 736 abate și profesor de teologie în Anglia; el fû scriitor tot așa de fecund cum a fost în Spania Isidor de Sevilla, cu un secol înainte. Beda e celebru mai ales prin a lui: *Istoria Bisericii Anglosaxonilor*.

3. Alcuin, anglosaxon, a trecut ca savant la an. 781 în Franca; aici el conducea instrucția și producțiunile literare la Curtea lui Carol cel Mare. Dela an. 796 fû egumen (avă) mănăstirii sf. Martin de Tours și încă dela an. 781, director al școlii Pala-

¹ Cf. C. Fr. Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*, Leipzig, 1836, citat de Louis Fr. de Sauvė, *op. cit.* p. 206 (N. Tr.).

tine (școala dela palatul regal). Alcuin muri în an. 804 după ce formase un număr mare de ucenici.

4. Paul Diaconul sau Paul Varnefried -|- 795, langobard; el s'a distins ca istoric, poet și omilet, ca omilet mai ales prin „Omiliarul” său, o colecție de predici formată din sf. Părinți, după îndemnul lui Carol cel Mare.

5. Agobard, Arhiepiscop de Lyon -|- 804 și

6. Claudiu, episcop de Turin -|- 839; ambii sunt cunoscuți ca teologi în direcție foarte liberă, aproape rationalistă, cel întâi și ca amic de tot problematic al icoanelor; iară Claudiu eră chiar iconoclast.

7. Raban Maur (Rhabanus) născut în an. 776 la Mainz, -|- 856, ucenic alui Alcuin; a fost profesor și egumen în mănăstirea Fulda, mai târziu (dela an. 844) arhiepiscop în orașul său natal. El a cules din sf. Părinți cu deosebire explicații la sf. {Scrip-tură.

Pe lângă dânsul, ca contemporani de aceeaș valoare, au mai fost:

8. Monahul Ratramn (Rathramnus -|- 868 și

9. Abatele Pashasiu Radbert -|- 865. Cel întâi cultivă teologia în direcție liberă, acest din urmă, în direcție mai pozitivă, dar ambii au jucat un rol principal în controversele timpului lor.

10. Ioan Erigena (Eriugena) Scot, engles de naștere; el a fost la Apus cel mai erudit dar și cel mai etorodox teolog din acest Perioad. După o profesură strălucită de mai mult timp la Curtea lui Carol Pleșuvul (843—877), făcându-și inimici pe teologii deaici, unii sunt de opinie că a murit îndată după Carol Pleșuvul (-|- 877), dar e mai probabilă știrea, că Alfred cel Mare l-a chemat în Anglia ca profesor și abate, că s'a stins acolo silnic pela an. 890. Unii zic că ucenicii săi revoltați de eterodoxiile, ce profesă, l-ar fi asasinat cu pumnalele; alții spun că monahii, pe cari-i conducea ca avă, l-ar fi ucis de necaz că era prea sever. Erigena înțelegea foarte bine limba greacă, lucru rar între apuseni pe atunci și eră versat în teologia speculativă a lui Origen, precum și în cea mistică a lui Pseudo-Dionisiu Areopagit; însă fu și original în destul spre a compune lucrări proprii de teologie speculativă, ce în multe privinți trebuie a fi privite negreșit ca eterodoxii panteiste și raționatliste. Opera lui pincipală este o scriere în 5 cărți despre împărțirea substanțelor

„de divisinae naturae“. El a tradus latinește și scrierile lui Pseudo-Areopagitul și le-a făcut cunoscute astfel la Apus.

Din sec. al 9-lea merită a mai fi numiți:

11. Haymo, episcop de Halberstadt -- 853 și

12. Anastasiu, bibliotecar în Roma și în an. 855 antipapă; autori vechi spun că acesta a murit în an. 886, iar cei moderni, în an. 879. Ambii au scris istorii bisericești.

13. Enea (Aeneas), episcop de Paris -|- 860 scriitor polemic contra Grecilor; a scris: „Liber adversus decem obiectiones Graecorum“.

În sec. 10, „secolul obscur“ nu aflăm nici un scriitor distins, deși n'au lipsit cu totul unii notabili; ca atari sunt:

14. Rateriu episcop de Verona, mai târziu de Liège (Lüttich) -|- 974, moralist și censor aspru și

15. Gerbert, frances, care deveni papă, cu numele Silvestru II (999—1003); mai întâi a fost profesor la școala din Reims și preceptor împăratului Oton III (983—1002), după aceea arhiepiscop de Reims, de unde trecu la Ravena; bărbat cu o vastă și varie erudiție profană, pentru care poporul l-a numit vrăor.

16. Humbert, cardinal roman (-|- 1061), s'a remarcat pela jumătatea sec. al 11-lea ca polemic aprins și extrem contra Grecilor¹; a combătut pe Nichita Pieptosul, polemic grec. În an. 1054 Humbert prin violența și aroganța lui a pecetluit shisma între Biserica de Răsărit și de Apus.

Ca scriitori teologi pela jumătatea sec. al 11-lea sunt remarcabili în fine:

17. Lanfranc, francez -|- 1089, mai întâi avă și profesor de religie cu multă reputație la Bec (Beccum din Normandie), apoi (dela an. 1070) arhiepiscop de Canterbury (Cantia, Cantuaria din Anglia) și

18. Petru Damiani -|- 1072, Cardinal, episcop de Ostia, admirator al austerului și respectatului cardinal, diaconul Hildebrand, care fu mai târziu papa Grigoriu VII și ca și acesta zelos pentru disciplina bisericească. Damian a scos și o carte celebră: „liber Gomorrhianus“ în care atacă clerul din timpul său pentru decadența lui morală.

¹ Cf. Bréhier, Histoire du Schisme etc. pag. 87. v. și p. 25 (N. Tr.).

CAPITOLUL VI.

Cultul. Pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina Bisericii.

§. 133. Cultul.

A. Desvoltarea cultului uniform la Răsărit și Apus.

În acest Period cultul deasemenea s'a desvoltat la Răsărit și Apus uniform precum și diferit. La Apus unde împrejurările politice au fost mai favorabile, cultul s'a desvoltat mai fecund decât la Răsărit, unde situația deveni din ce în ce mai deplorabilă.

Cultul s'a desvoltat uniform la Răsărit și Apus mai întâi ce privește uzul icoanelor. În Periodul prezent acest uz deveni din ce în ce mai general; el însă progresă mai repede și în proporții mai mari la Răsărit decât la Apus. Așa la Răsărit în sec. al 8-lea cultul icoanelor eră deplin desvoltat, pe când în Apusul depărtat sau în Franca chiar la începutul sec. al 9-lea icoanele se priviau numai cu ornamente în biserici și ca mijloace de instrucțiune și monumente religioase. Dar extremul Apus ajuns treptat a egală Răsăritul în privința cultului icoanelor, așa că acesta cu toate formele lui externe deveni asemenea celui dela Răsărit. Însă tocma la Răsărit uzul și cultul icoanelor nu s'a desvoltat fără a întâmpina provizor o mare rezistență; la începutul sec. al 8-lea izbucni la Răsărit, precum am amintit, o reacțiune foarte puternică în contra desvoltării cultului icoanelor, așa zisul Iconoclast, care dură $1\frac{1}{4}$ sec. (724—842) cu o întrerupere de 35 ani (780—815); frământările lui s'au repercutat și la Apus, însă mult mai slab.

În acest Period încetă treptat și uniform la Răsărit și la Apus uzul vechiu al Bisericii ca toți credincioșii să se cuminice la sf. leturghie; așezt uz nu se mai putea menține acum, dat fiind că creștinii erau în foarte mare număr; afară de aceasta înmulțindu-se treptat și creștinii indiferenți s'a constatat că mulți mergeau la cuminicare nepregătiți și nedemni. Deaceea s'a făcut uz a fi primiți la cuminicare numai ceice s'au pregătit, iar ceilalți azistenți, ca semn că sunt în comuniune cu Biserica, să guste fiecare câte o părticică din pânea binecuvântată simplu, iar nu din pânea euharistică. La Răsărit acest uz s'a păstrat până azi la Apus, el se mai ține numai pealocuri. Pânea binecuvântată s'a

numit eulogie (εὐλογία binecuvântare, la Răsărit încă și Antidoron (ἀντίδορον, prinos în loc de sfintele daruri), sau anaforă (ἀναφορά, prinos, anafură); mai'nainte sub ambele numiri εὐλογία și ἀναφορά se înțelegea și Euharistia, jertfa cea reală, iar mai apoi s'a numit așa numai pânea rămasă neîntrebuințată dela săvârșirea tainei. De altă parte acum sf. cuminecătură începă a se da așa, că credincioșii primău trupul Domnului direct în gură, nu ca mai'nainte în palmă. Spre acest scop la Răsărit, iar la începutul Periodului și la Apus, mai ales în Spania, pânea euharistică se punea în vinul euharistic („communio intincta“) și se dă ambele deodată cu o linguriță, cum va fi fost uzul mainainte pentru copii.

În acest Period fu deasemenea uz comun la Răsărit și Apus a săvârși leturghia și fără a asistă credincioși, nu ca mainainte numai fiind tață adunarea creștinilor; astfel pelângă leturghii săvârșite în public se slujiau și Leturghii „private“, cum e zic la Apus.

Cât privește formularele leturghiei, la Răsărit leturghia din Constantinopole sau a sf. Ioan Hrisostom și leturghia sf. Vasilii înlocuiră dela jumătatea sec. al 8-lea leturghia din Ierusalim sau a sf. Iacov chiar în Ierusalim, exceptând o zi pe an, ziua sf. Iacov; apoi în Egipt Ortodocșii se serviră de leturghia din Alexandria sau a sf. Marcu dinceince mai rar până în sec. al 12-lea, când ea eși cu totul din uz. La Apus leturghia din Roma se răspândi dinceince mai mult și dela sfârșitul sec. al 8-lea ea fu introdusă cu deosebire în Anglia și în Franția, unde Carol c. Mare fu promotorul ei. Carol c. Mare ca și papa Nicolae II (1058-1061) și alți din Periodul următor (IV) voiau a introduce și în Milan leturghia din Roma, dar Milanezii n'au consimțit niciodată a fi privați de leturghia sf. Ambrosiu. Deasemenea leturghia veche din Spania sau leturghia „mozarabică“ au fost în uz în toată Spania, până la începutul Periodului următor sau până la papii Alexandru II (1061—1073) și Grigoriu VII (1073—1086). Din contră, leturghia Slavă sau leturghia din Constantinopole, tradusă slavonește de Chiril (-) 869) și Metodiul (-) 885), Apostolii Slavilor, fu tolerată în bisericile Slavilor de apus, supuși Romei, numai de papii Adrian II (867—872) și Ioan VIII (872—882), iară papii posteriori și sinoadele, d. e. două sinoade din Spoleto în an. 925 și 1059 au interzis-o. În locul ei s'a menținut după Periodul III leturghia Romană în traducere slavă numai la o parte dintre Slavonii din Istria și dintre Croații din Dalmatia.

Muzica bisericească încă mai de timpuriu s'a fixat pe 8 glasuri (ἤχοι, toni), cari pătrunseseră și în Occident. Aici la sfârșitul Periodului precedent Grigoriu cel Mare le-a dat o normă, iar la Răsărit în Periodul prezent le-a dat regule nouă Ioan Damaschin (-] 749 după cercetăii recente). Dela cele 8 glasuri primi numele de „Octoih“ („ἡ ὀκτώηχος“) sau cartea celor 8 glasuri) colecția principală de cântări dela Răsărit, ce se cântă peste an în fiecare săptămână și zi, repețindu-se succesiv. Aceste glasuri s'au fixat în scris prin semne sau note, ce consistă din cârlige, puncte și arcuri în diferite forme. La Răsărit această notațiune se numi mai târziu Semiografie (σημειογράφεις), iar la Apus Neume, neumata sau neumae (dela τὰ νεύματα) poate spre a conserva numirea veche a lor dela Răsărit.

Cu deosebire la Răsărit s'a dezvoltat un sistem complex de imnuri bisericești în genuri și cu numiri diferite, căci în Periodul III Răsăritul avu o literatură abundentă de imnuri, cum am văzut în istoria literaturii religioase. Imnul cel mai caracteristic și totodată cel mai exemplar al unei sărbători se numi canon (Κανόν, normă, imn normativ). La Răsărit deosebit de cântările din Octoih, s'au format și alte colecții de imnuri speciale pentru fiecare zi a lunii și pentru sărbătorile anului bisericesc. Astfel de colecții mai însemnate sunt: Mineile (τὰ Μηνεΐα) ce conțin imnurile și cetirile *speciale*, pentru fiecare zi a lunelor anului; Triodul (Τριώδιον) sau cartea de imnuri și cetiri pentru postul mare; ea se numește Triod, pentru că are canoanele compuse numai din trei ode, pecând de obicei canoanele se compun din nouă ode; apoi Penticostarul (πεντηχοστάριον) sau carte de imnuri pentru timpul dela Paști până la Cincizecime; Psaltirea (ψαλτήριον) sau cartea psalmilor pentru cultul divin; psalmii adunați în ea sunt împărțiți în 20 Catisme (Καθίσματα), adică citiri în biserică, pe timpul căroră se șede; Orologiul (ὠρολόγιον) adică cartea ceasurilor; ea cuprinde rugăciunile rânduite pentru fiecare timp al zilei s'au pentru ceasurile canonice; Euhologiul (Εὐχολόγιον) s'au molitevnicul, e cartea de rugăciuni a preotului; ea cuprinde rugăciunile sf. Ierturghii și ale tuturor sf. Taine și ierurghii (ιεροουργίαι, εὐχολογίαι), întrunite în un singur volum, s'au despărțite în 2 cărți, din care una este cartea de Leturghii sau Leturghierul (λειτοουργικόν), iar a doua este cartea Tainelor și a ierurghiilor sau Euhologiul propriu zis (Εὐχολόγιον). Viețile sfinților, ce se citesc în Sinaxă (σύναξις) adică înaintea creștinilor adunați la cultul divin, cu deosebire la cel săvârșit

în public, deasemenea s'au adunat în așa zisele Minologhii (Μηνολόγια) adică colecții de viețile sfinților, așezate după lunele calendarului; ele se numesc și sinaxare (συναξάρια), fiindcă se citește în Sinaxă (συναξίς) sau în adunările dela cultul divin; dar aceste sinaxare s'au introdus și în Mineie, despre cari e vorba mai sus, adică în colecțiile generale de imnuri și cetiri pe fiecare lună de peste an; deaceea Mineile se mai numesc și Minologhii¹.

În sfârșit în acest Period la Răsărit, precum și la Apus s'au introdus uzul clopotelor, ca semnale pentru începutul serviciului divin și pentru actele lui importante. Spre a deștepta atențiunea la aceste acte se întrebuiță mainainte Toaca, adică lovirea de ciocan în o scândură de lemn sau placă de fier (σήμαντρα, ἄρροσιδηρα), ori trâmbița (σάλπιγγες) ori alergători bisericești (θεόδρομοι) cari cheamau pe credincioși la serviciul divin². În locul acestora au intrat în uz clopote, pentru cari se construiește lângă biserici clopotnițe; din Italia, uzul lor dela sec. 7 deveni general la Apus, iar dela sec. 9 și la Răsărit, după ce pe la an. 865 Ursu, Dogele (dux) Veneției, care era sub sceptrul Bizantinilor, a trimis împăratului Mihail III ca dar 12 clopote pentru biserica sf. Sofiei din Constantinopole. Se zice că clopotele au fost introduse în biserică pentru prima oară de Paulin, episcop de Nola (-| 431) din Campania, și s'au numit latinește nolae sau campanae, tocma pentru că ar avea origina din Nola Campaniei și că de aici ar deriva și numirea de Καμπάναι dată lor de Greci, pelângă cea de Κώδωνες; dar această părere nu se bazează pe nici o mărturie; alții zic că clopotele au fost introduse mai întâi de papa Sabinian (604—606). La Răsărit însă chiar după introducerea clopotelor s'au menținut mai mult sau mai puțin și uzul toacei de lemn sau de fier. La Apus au intrat în uz mai târziu și clopoțele și sonerii chiar în interiorul bisericii, spre a deștepta atenția la actele cele mai importante ale sf. leturghii.

În general bisericile la Răsărit și Apus aveau aceeași arhitectură ca și în Periodul II; totuș dela sec. 8 la Apus, mai ales în Lombardia și țările vecine, iară dela începutul sec. 11 și dincoace de Alpi, stilul basilicelor începù a se transformă în așa numitul

¹. Cf. Pargoire op. cit. pag. 331 (N. Tr.).

². Semnalul în uz pentru sinaxă, dat cu trâmbița precum și cu lovire de ciocan în scânduri de lemn, sau în plăci de fier, sau chiar în ușa chililor, e atestat în sec. al 4-lea atât de sf. Pahomie cel mare în Pravila lui, cât și de sf. Cassian în Așezăminte. Cf. Schiwoletz op. cit. I p. 202 not. (N. Tr.).

stil romanic, sau în un stil desvoltat din cel roman, precum s'au desvoltat limbele romanice din cea romană. Pentru bisericile în acest stil se construia mai întâi o deosebită despărțitură între abidă și navă, așa numitul hor („Chor“) sau o despărțitură încăpătoare pentru altar și chiar pentru mai multe altare și pentru cler, sub care se află adese ori și o criptă pentru morți și care, dacă biserica primiă forma crucii, făcea ca această formă să fie forma crucii latine, adecă cu brațul cel de jos mai lung decât celelalte trei brațe. Apoi acoperișul basilicii în formă de coamă obținū acum preste dânsul turlē sau turnuri (pentru clopote), ce în stilul basilicelor erau construite izolat lângă biserică. Tavanul interior al bisericii, originarminte plan, fū înlocuit mai târziu cu bolte, în formă de semielipse și mai târziu în formă de cruci; laturile zidurilor aveau peste tot decoruri mai bogate, iar cu deosebire la bolte, cornișe, ferești și uși se practicau arcuri rotunde și mai ales la intrări se practicau portale cu arcuri rotunde și cu o bogată ornamentație.

Acest stil arhitectonic se numește și stil al arcului rotund. El domniă până pela an. 1250 și făcū loc stilului gotic, după ce formase acum de pe la anul 1175 un stil de tranziție la acesta cu întrebuințarea de arcuri ascuțite.

*B. Sărbători și posturi la Răsărit și Apus,
unele comune, altele diferite.*

În acest Period la Răsărit și la Apus sărbătorile și timpurile sacre în genere s'au înmulțit. Așa s'au mai adaus unele sărbători ale Maicii Domnului, în special în sec. 7 sărbătoarea Nașterea Maicii Domnului, iar în sec. 8 la Răsărit, mult mai târziu și la Apus sărbătoarea Intrarea în biserică a Maicii Domnului (τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου). Tradițiunea și Protevanghelia lui Iacov spun că părinții sf. Fecioare au închinat-o ca pruncă în serviciul Templului din Ierusalim. La Răsărit deveni sărbătoare însămnată Înălțarea sf. Crucii, ce s'a sărbat cu mare solemnitare la 14 Septembrie an. 629, apoi se sărbă în fiecare an pretutindenea, cu toate că la Răsărit și până atunci încă din sec. 4 se sărbă la 14 Septembrie ziua sf. Crucii (συνερόσιμος ἡμέρα) în amintirea aflării lemnului sf. Crucii și a înălțării sale pentru prima oară. La sărbarea din an. 629 a dat ocazie următorul concurs de evenimente: În an. 614 Hosroe sau Hosru II, regele Persiei (590—628), având un răsboiu crâncen cu împăratul Eracliu (610—640), lua Ierusalimul și între alte prăzi a dus în Persia și sf. Cruce, pe

care tradiția zice că în an. 326 a aflat-o împărăteasa Elena, muma lui Constantin cel Mare și a pus-o în Ierusalim. Mare întristare a cuprins pe Bizantini în an. 614, căci ei venerau sf. Cruce și ca un palladiu, sau relicvie protectoare a imperiului. Dar după mulți ani de luptă soarta armelor s'a întors în favoarea lui Eracliu; el intră victorios în Persia, umili pe Perși la extrem și în an. 628 le luă înapoi și Crucea; aceasta fu înălțată solemn întâi la Constantinopole, apoi în 14 Septembrie an. 629 la Ierusalim, în locul ei primitiv, adică în biserica sf. Mormânt. Atunci s'a decis ca pe viitor această zi să se sărbeze în fiecare an, ca sărbare de bucurie, căci ea amintea înălțarea din nou a Crucii, recucerită dela Perși, cari o luase pradă, dar și ca zi de post, cum e convenabil pentru sărbarea Crucii, ce reinnoește continuu amintirea de moartea lui Hristos pentru păcatele noastre. Această sărbătoare fu adoptată și la Apus, pe lângă sărbarea aflării sf. Cruci din 3 Mai, introdusă aici încă dela sfârșitul sec. 6.

Altă sărbătoare introdusă la Răsărit cu o deosebită ocaziune este Duminica Ortodoxiei (prima Duminică din postul mare); ea se sărbează din an. 843. În acest an iconoclasmul a fost învins definitiv. Această victorie se celebră în prima Duminică a postului mare sau a Paresimii (Τεσσαρακοστή, Quadragesima, prin introducerea din nou a icoanelor cu solemnitate în biserică supt împărăteasa Teodora și patriarhul Metodiū Mărturisitorul); atunci s'a hotărât ca această zi să se sărbeze în toți anii în amintirea victoriei Ortodoxiei contra adversarilor ei; deaceea se și numi „Duminica Ortodoxiei“.

La Apus dela sfârșitul sec. 10 s'a adaus sărbătoarea „Sufletelor tuturor celor morți“ la 2 Noembrie, după sărbătoarea „Tuturor Sfinților“ din 1 Noembrie, ce devenise generală dela începutul sec. 9, cutoatecă la Roma dela an. 610 exista sărbătoarea „Tuturor Sfinților“ în 13 Mai; în Biserica de Răsărit s'au introdus încă de mainainte „Sâmbetele morților“, iară dela sec. 4 și sărbătoarea „Tuturor Sfinților“ în prima Duminică după Cincizecime ca „Duminica tuturor Sfinților“.

Posturile deasemenea s'au mai desvoltat, ce privește timpul lor. La Răsărit și Apus încă din Periodul precedent posturile primise forma lor în tocma ca astăzi; așa eră postul Paștilor, postul Crăciunului, postul sf. Apostoli și postul Sântă-Măriei, la Apus și postul Anotimpurilor. Postul Paștilor, al Crăciunului și al sf. Apostoli, la care se adăugî numai ca completare postul

Sântă-Măriei, primiră la Răsărit numele de „Cele trei Paresimi“ (τρεσσαρακοστai). Iar în special a 5-a săptămână din postul Mare obținū o mai mare importanță. Mai întâi Sămbăta acestei săptămâni deveni o sărbătoare a Maicii Domnului, pentru că în an. 626 cetatea lui Constantin a fost izbăvită de un mare pericol, fiind împresurată de Avari și Perși. Sărbarea începea din seara precedentă cu privighiere sau denie și cu cântarea Acatistul (Ἀκάθιστος ὕμνος), pe care Serghiu patriarh de Constantinopole (620—638) l'a compus în lauda Maicii Domnului și mai târziu Serghiu, fiind discreditat, imnul s'a atribuit diaconului său Gheorghe Pisdul. Depe timpul sinodului VI ecumenic (680—681) a devenit apoi o zi însemnată și Joia precedentă, ca prima zi din ultima decadă (cele din urmă zece zile) a postului mare propriu zis, ce încetează în Sămbăta Floriilor ; această Joi avea să învăpăieze din nou zelul pentru pocăință și deaceea sărbarea ei începea tot din seara precedentă cu denie și cu citirea „Canonului celui Mare“, compus de monahul Andrei, contemporan cu Sinodul VI ecumenic, iară mai târziu mitropolit al Cretei († nu înainte de 726).

După modelul Acatistului Maicii Domnului s'au compus și introdus apoi cântări de acest fel și spre lauda Mântuitorului și a unor Sfinți, deasemenea, Cântări de rugăciune sau Paraclise (παρακλήσεις) ale Născătoarei de Dumnezeu, Ingerului păzitor și ale altor Sfinți. Ele se numesc și Canoane paraclitice (κανόνες παρακλητικοί) sau simplu canoane (κανόνες).

C. Desvoltarea Cultului la Apus, diferită de a celui Răsăritean.

La Apus cultul în unele puncte primi o desvoltare diferită de a celui răsăritean ; din această cauză se iviră chiar dispute între Răsărit și Apus. Așa mai întâi s'au introdus în leturghie azimile, deși în Periodul precedent Apusul ca și Răsăritul săvârșia leturghia cu pâne dospită ; deaceea la Apus pânea euharistică se și numia din timp în timp fermentum (pâne dospită). Această inovație se făcū din cauză că din ce în ce mai mulți teologi apuseni opinară că Mântuitorul a luat ultima Cină cu ucenicii în 14 Nisan, deci în ziua când pânea dospită eră deja înlăturată și deaceea Mântuitorul s'a putut servi numai cu pâne nedospită, numită azime (τὰ ἄζυμα). Nu e probabil că acest uz s'ar fi răspândit încă din sec. 8 și că unii apuseni, d. e. Alcuin († 804) l'ar fi apărat, iar unii răsăriteni d. e. Ioan Damaschin († 749 după cercetări recente) l'ar fi combătut. Abiă în sec. 10, după moar-

tea lui Alcuin aflăm urme sigure despre acest uz; el însă deveni general în Apus la sfârșitul Periodului și precum Apusenii îl a-părau, astfel îl combăteau Răsăritenii, afară de Armeni, cari-l adoptase dela Apuseni, spre a mai spori diferențele între ei și Greci; deaceea Grecii acuzau pe Apuseni și pe Armeni de practici iudaizante și-i numiau în deriziune iudaizanți și azimiți (Ἰουδαϊζόντες, ἀζιμίται) Azimile primiră curând formă de turte rotunde, mici și subțiri, ce dela uzul lor în sacrificiul liturgic s'au numit oblate (oblata, proaduceri). La cuminecătura credincioșii primiau întâi în gură oblata consacrată, apoi paharul¹.

În Apus s'au mai introdus apoi uzul de a se sluji în aceeași zi mai multe leturghii sau Mise (missae), cum s'au numit ele de obicei, deasemenea și uzul de a se zidi mai multe altare prin biserici, așa că în aceeași biserică și în aceeași zi se puteau săvârși mai multe leturghii succesiv pe un *singur* altar, sau deodată pe mai multe altare; în acest din urmă caz numai una se slujă cu glas, iar celelalte în taină. Deasemenea s'a făcut uz ca un preot să slujiască în aceeași zi chiar 3 leturghii, uz nou și strein la Răsărit. Tot așa fû și uzul muzicii instrumentale în biserică. La acest uz a dat ocazie orga (ὄργανον), primită dela Răsărit, unde ea se întrebuință numai pentru cântece lumești. În an. 757 Constantin Copronim a trimis prima orgă lui Pipin cel Scurt, regele Francilor, pe care voiă să-l decidă a-i restitui posesiunile bizantine din Italia, luate de Franci dela Longobarzi. Orga plăcù apusenilor așa, că dela sec. al 10-lea ei începură a o întrebuință în toate bisericile spre lauda lui Dumnezeu și a o rezervă de preferință numai pentru acest uz. În sec. al 10-lea monahul Hukbald din Flandra (-| 930) perfecționă cântarea pe mai multe voci, iar în sec. următor monahul Guido d'Arezzo, din Italia (-| 1050) inventă sistemul notațiunii liniare²; dar Răsăritul a păstrat continuu cântarea pe o voce și notațiunea veche a neumelor (νεύματα) sau semiografia (σημειογραφία)³.

Alte diferenți în cult s'au dezvoltat mai mult în acest Period (III), căci în sine ele datează încă din Periodul II, ba unele chiar

¹. Acest uz îl păstrează și astăzi vechii catolici (N. Tr.).

². Acest monah a dat notelor numirile de: *do* re mi, fa etc. cu deosebire că pe *do* îl numia *ut* și numele fiecărei note fu pus pentru memorie ca acrostihul unei rugăciuni către sf. Ioan Botezătorul, patronul psaltilor, în modul următor: *Ut* queant laxis, rezonare fibris, mira gestorum, famuli tuorum etc. Cf. Revue Encyclopédique Paris 1897 pag. 398, scv. un articol interesant despre cântările religioase cu titlul de: „La musique d'Église“

³. Cf. Melhisedec, Ep. Rom. Memoriul p. cânt. bis. Buc. 1882 (N. Tr.).

dela sfârșitul Periodului I. Așa statuele încă din Periodul I se văd sporadic în Biserica de Apus. Acum acest uz se răspândi, pecând Biserica de Răsărit repugnă continuu statuile, ca amintiri de idolii păgânilor.

Încă de timpuriu adică dela jumătatea a doua a sec. al 6-lea s'a făcut uz la ortodocșii din Spania în opoziție cu arianii a boteză cu o singură cufundare, spre a invederă astfel că Tatăl, Fiul și sf. Duh sunt de o unică ființă; dar acest uz fu desaprobat de Martin, mitropolit de Bracara (Braga -| 580), care declară că e uz sabelianist, pecând Grigoriu cel Mare (590—604) declară că e permis din cauza arianilor. Acum acest uz se răspândi din Spania peste tot Apusul, deși nu fû predominant, nici tot atât de frecvent pretutindenea. Răsăritul privi uzul acesta ca evnomianism și ca o cauză de invaliditate a botezului, căci și evnomianii pe timpul lor botezau cu o singură cufundare, iară Biserica a considerat invalid botezul lor. Deasemenea acum la Apus toți episcopii și-au rezervat ca drept propriu al episcopului administrarea tainei Confirmării, pe care preoții nu mai aveau voe a o administra. La Apus dela sec. al 9-lea Hirotonia (ordinatio) nu s'a mai săvârșit prin simplă punerea mânelor, ci și prin ungerea cu Hris mă a capului și mânelor la episcopi, iar la preoți numai a mânelor, o imitație a ritualului mozaic pentru hirotonia preoților; apoi se hirotoniau deodată mai mulți episcopi, preoți și diaconi. Acest uz deasemenea a fost adoptat de Armeni, cari, ținându-se și mai strict de litera ritualului mozaic, au introdus la hirotonie ungerea capului și a degetului celui mare cu Hris mă, precum și consacrarea mai multor preoți și diaconi la aceeaș liturghie. Încă din Periodul II în Apus hirotoniile să făceau la sărbători mari, ce aveau priveghiere, și mai ales în noaptea Paștilor și a Crăciunului. Acum s'au stabilit în sfârșit ca termine pentru hirotonii de preoți posturile quatembrale, iar pentru hirotonii de episcopi, sărbătorile întru amintirea sf. Apastoli.

Postul Sâmbetei încă din Periodul II eră general la Apus, iar în Periodul III se întări pretutindeni, pecând Răsăritul îl consideră interzis de sf. Apostoli, cum spune Canonul 66 apostolic, unul din cele 85 canoane apostolice ale Răsăritului, care însă nu figurează între cele 50 ale Apusului. Din istoria Shismei sunt cunoscute și alte mici diferenți între Apus și Răsărit pe terenul cultului și pe alte terenuri în atingere cu el, diferenți ce pricinneau scandal la Răsărit.

Intre aceste diferenți nuse află și uzul, introdus la Apus dela an. 993, când un sinod din Lateran proclamă canonizat pe Ulrick, episcopul de Augsbuip (-| 973), anume uzul de a se rezervă scaunului Romei dreptul de a canoniza Sfinți, drept, pe care mai'nainte l-au exercitat la Apus sinoade de toate gradele și din toate Bisericile, ba chiar și episcopi singuri¹.

§. 134. Pietatea și moravurile creștinilor. Disciplina Bisericii.

In acest Period (III) pietatea și moralitatea la Răsărit și la Apus avu a înfruntă multe dificultăți și circumstanțe adverse. La Răsărit, la Greci, disputele dogmatice, mohamedanismul agresiv cu devastările și acțiunea lui demoralizatoare asupra creștinilor de sub dominația lui, calamitățile ce veniau din toate părțile peste imperiul bizantin, dar și despotismul împăraților bizantini inșiși față de Biserică, toate acestea au fost in detrimentul pietății și a moralității, sau a vieții morale². Tot astfel au fost la Slavi și in Apus la Germani și Slavi brrbaria încă feroce a popoarelor nouă, ce intrară aici pe scena istoriei politice și bisericesti. Din această cauză disciplina Bisericii a trebuit a se mai atenua și a ținea seamă de slăbiciunile și credințele epocii și ale popoarelor sale; dealtă parte Biserică in saș nu s'a putut feri de influența nefavorabilă a spiritului timpului. Acest fenomen se vede la Apus din numeroasele cărți de penitență (Paenitentia, Libri paenitentiales), compuse in cursul Periodului spre orientarea preoților, cari administrau taina pocăinței. Intre aceste cărți cea mai veche și mai celebră este cartea de penitență, publicată sub numele lui Teodor, arhiepiscop de Canterbury (-| 690), grec din Tars cu mare reputație și venerat ca sfânt; această carte conține și particularități, pe cari Răsăritul nu le cunoaște. Așa po-

1. Alți autori afirmă că abia dela sec. al 12-lea acest drept al episcopilor au fost uzurpat de papi și anume supt papa Alexandru III la 1171 (N. Tr.).

2. Totuș chiar in acest Period nu lipsesc exemple strălucite de pietate și moralitate. Cităm aici între altele pe Antuza, fiica lui Constantin V Copronim, pe care biserica o venerează ca sfântă (Prologu de Neamtu din 1855 pe 12 Aprilie) Devotându-se vieții monastice, Antuza afectă avutul ei la construirea și întreținerea unui azil de orfani și de copii găsiți, de cari s'a ocupat toată viața, ca o adevărată mamă. Comp. și Pargoire, op. cit. p. 324 și 362 scv. Viața Teofanei, soția împăratului Leon VI Filozoful, pentru virtuțile ei, stărnind interes și admirație până și între domnițele din Muntenia Vezi mai sus la pag. 226 nota. Id. Lecky Sittengeschichte Europas von Augustus bis Karl dem Grossen 2-ter Bd. pag. 172. Leipzig 1879. După Lecky in acest Period pietatea și moravurile creștine se disting prin o dărnicie fără seamănă către mănăstiri și așezăminte de binefaceri (N. Tr.).

poarele germanice, dominante la Apus, aveau încă din păgânism credința, că se pot expia cu bani cele mai mari crime; ele deci admiteau răscumpărări de pedepse, așa zise redempțiuni; mai credeau, că cine e mai tare are dreptul a trată după plac pe cel slab, sau că dreptul pumnului este un drept firesc; în sfârșit credeau că în luptă Dumnezeu intervine fățiș și direct în favoarea celui drept, așa că prin o judecată a lui Dumnezeu, prin un „Ordal” adică judecată în sens special al cuvântului, se poate afla care parte are dreptate. Deci aceste și alte asemenea credinți din păgânism au influențat asupra moravurilor creștine și asupra disciplinei Bisericii. Mai întâi și epitiimiile bisericesti au fost suse delă început unei răscumpărări, iar delă începutul sec. al 11-lea și unei reduceri sau așa numitei indulgențe. Un creștin, căruia Biserica pentru ispășirea păcatelor lui îi da ca epitimie cu deosebire excluderea delă sf. Cuminecătură, precum și post și rugăciuni, se putea răscumpăra de acest canon dând bani, după taxe stabilite, pentru scopuri pioase, s'au făcând în schimb milostenii, pelerinagii și alte fapte bune, așa că în un mod s'au altul dobândia o reducere a epitimiei. Această reducere se numi indulgență și curând i se atribui chiar putere de a îndulci pedepse dumnezeesti pentru păcate (însă numai pedepse ce nu sunt veșnice). Astfel au intrat în disciplina Bisericii de Apus reducerile s'au indulgențele, ce jucară în Periodul următor (IV) foarte mare rol. Firește la început și în teorie ele se acordau, dacă celce le cerea dovedia mai întâi căință sinceră și îndreptare. Dealtfel și la Răsărit erau în uz asemenea indulgențe sau reduceri de „canon (κάνων)” sau de „epitimie (ἐπιτιμία)”, cum se numia pedeapsa impusă pentru păcate, dar ele au provenit numai din îndulcirea progresivă a discipinii penitenței și nu aveau caracter de redempție, cu atât mai puțin însemnarea de a îndulci înseși pedepsele divine pentru păcate.

Delă anul 1040 Biserica de Apus, mai întâi în Franția, începù a restrânge efectiv dreptul pumnului sau dreptul de luptă, excluzând delă el unele intervale de timp, ca timpuri sacre și impunând în aceste timpuri un armistițiu canonic așa numit „Pacea lui Dumnezeu, Treuga Dei”, căci cuvântul neolatin „treuga” derivat din cuvântul german „Treue” însemnează pace, pe care ambele părți trebuie să o păstreze cu fidelitate, deci armistițiu canonic. Spre acest scop Biserica întrerupse în special a profană prin luptă mai întâi intervalul de

miercuri seara până luni dimineața, ca timp al Patimilor și al Învierii Domnului, apoi și toate sărbătorile și posturile. În cursul Perio-
dului IV și până la sfârșitul sec al 15-lea „Pacea lui Dumnezeu” a fost în Apus singurul mijloc probat, de a pune stavilă drep-
tului pumnului sau luptelor dintre cavaleri. Biserica de Apus se
sili a rezistă și credinții populare, răspândită în tot Apusul, cre-
dință din care au provenit așa zisele ordale. Neputându-o su-
primă, Biserica admise în câtvă această credință și primi între
legile sale ordalele cu anumite condițiuni și pentru un timp. In-
tre ordale sau judecăți, ce Dumnezeu pronunță, eră mai întâi
duelul, apoi și alte probe de drept sau de constatare; aceste e-
rau diverse și anume: proba focului, a apei, a crucii și a cuminecă-
turii sau în locul acesteea, proba gustării din părțilele sfințite
(judicium offae) și proba sângelui s'au a targii (judicium feretri)¹.
Barbaria timpului reclamă apoi a aplica cu mare sollicitudine di-
sciplina bisericească: deaceea dela sec. 8 Biserica prin legi a re-
comandat de repețite ori episcopilor a inspectă în tot anul die-
cezele lor și cu această ocazie a judecă în fiecare comună cazuri
de disciplină bisericească., pe lângă cari principii din par-
tea lor trimiteau în judecata episcopilor și delicta, ce nu
erau pur bisericești. Urmarea fu că episcopii în inspectii ca-
nonice țineau sinoade judecătorești (judicia synodalia); la a-
cestea asistau 7 marturi jurați, pe cari episcopul îi cerea dela
Comună și cari aveau să descopere delicta comise, precum
și se conlucre la darea sentinții asupra lor; ei se numiau mar-
turi sinodali (testes synodales), sau și compunători de sentințe
(scabini synodales); in aceste judecăți se aplicau culpabililor di-
verse pedepse bisericești, prevăzute în cărți de penitențe, ce e-
rau compuse spre acest scop; apoi pedepsele negreșit se puteau
commută prin indulgențe și amende bănești, iară la sfârșitul Pe-
riodului ele chiar se puteau reduce prin indulgențe. Pe când o-

¹. Proba focului eră: A ținea mâna câtvă timp în foc, sau a apucă cu
mâna goală un fier înfocat; a trece prin foc numai în cămașă, sau a mer-
ge desculț pe un fier înfocat.

Proba apei eră: A scoate cu mâna ceva din un vas plin cu apă,
fierbe, deci numele de proba scoateri din cazan, sau a se cufundă în apă cu
mănele și picioarele legate fără a se îneca.

Proba cuminecăturii și proba gustării sfințite eră: A nu cădea mort la
moment sau nu mult timp după ce a cutezat a se cuminecă, sau a gustă
din părțilele sfințite ca dovadă de nevinovație.

Proba sângelui sau a targii era: A se atinge de cadavrul unui mort, pen-
tru a căruia ucidere e suspect, fără a sângera rana mortului sau fără a ieși
spumă din gura lui.

ficiul de arhidiaconat era în floare, arhidiaconii pertractau în locul episcopilor dinceince mai multe de aceste procese sinodale, cari în sfârșit au rămas exclusiv de atribuția lor.

Une ori se impuneau și mijloace foarte severe, spre a face pe creștini să asculte de Biserică, excomunicările devenind insuficiente spre acest scop; ce-i drept în acest Period excomunicarea era combinată cu excluderea din orice legături sociale și chiar puterea civilă o susținea prin măsuri coercitive, totuș unii o sfidau. Devenind astfel ineficace excomunicarea, se prevăzù un mijloc nou de constrângere și anume Interdictul. Acesta se rostiă asupra locului sau a țării, în care se află celce sfida excomunicarea. Interdictul consistă în a opri pe locul sau teritorul respectiv toate serviciile bisericești, afară de botez și afară de înmormântarea preoților și a pruncilor până la vârsta de 2 ani, precum și orice pompă. Efectul interdictului era deciziv; nici o localitate și nici o țară nu-i rezista mult timp, așa că în fața acestei măsuri coercitive chiar excomunicații cei mai rebeli trebuiau să se încline. Interdictul deveni ineficace tocma în timpul modern.

Viața clerului și disciplina lui decăzù mult din cauză că principii, seniorii feudali și favoriții lor procedau arbitrar și adese prin simonie la ocuparea definitivă sau la ținerea vacantă a demnităților superioare din Biserică. În această privință făcuse un început însuș majordomul Carol Martel (714—741), punând episcopi și egumeni improprii sau numind la episcopii și mănăstiri vacante laici, ca locțiitori de episcopi și abați, spre a administra averile și a trage uzufructul lor. Alte cauze au mai fost educația și cultura insuficientă a clerului inferior, negligența în alegerea, conducerea și supravegherea lui, nu mai puțin și faptul, că clerul luă parte la serviciul militar în războiu și la alte servicii de vasali; în sfârșit, ca consecvență a stării morale generale, înmulțirea contravențiunilor la legea celibatului, ce era în vigoare de drept în Biserică, preoții căsătorindu-se ilegitim sau trăind chiar în concubinaj. Pornocrația Romei din sec. al 10-lea, „secolul obscur“, n'a putut decât să încurajeze atari abuzuri. Din aceste cauze la sfârșitul Periodului prezent (III) și la începutul Periodului IV bărbați zeloși de a reformă starea Bisericii acuzau clerul de „eresul Nicolașilor“. În contra acestui din urmă abuz încă dela an. 760 a luptat instituția canonicilor cu viață comună, ce avu de inițiator pe Hrodeğand, episcop de Metz (-| 768) și apoi dela

an. 910 congregațiunea din Clugny cu numeroasele ei filiale, iară în sec. al 10-lea și începutul sec. al 11-lea mai mulți episcopi, doritori de reformă; între aceștia sunt remarcabili cu deosebire Dunstan, arhiepiscop de Canterbury (-†- 997), Petru Damiani, cardinal (-†- 1075), cu scrierea lui „Liber Gomorrhianus” din an. 1048, Hildebrand, energic și influent diacon din Roma, mai târziu papă, numit Grigoriu VII (1073—1085), în sfârșit în timpul de tranziție dela Periodul III la cel următor (IV), o partidă formată în poporul de jos din Milan, pe care adversarii o numiră „Pataria” adică „Rufoși”, în fruntea căreia între alți clerici era și Anselm, mai târziu papă, numit Alexandru II (1061—1073),

Beroniu (-†- 1607), istoric al Bisericii romane, dă știrea, pe care o înregistrară și alți istorici posteriori, că în anul 1000 și în ajunul lui a fost o panică generală, că atunci avea să fie sfârșitul lumii. Știrea aceasta, dacă ar fi exactă, ar servi și ea ca ilustrație despre starea pietăței și a moravurilor creștine din acest timp¹.

Notiță biografică. Smeritul traducător al acestei cărți s'a născut în anul 1858, luna August, ziua 12 sau cu trei zile înaintea Sântămăriei, cum îi spunea muma sa, Ecaterina preoteasa, născută Vrabie din părțile Bărladului. Celedintăi cunoștinți de carte le-a dobândit în satul său natal, Trohanul, plasa Racova județul Vaslui, la dascălii bisericii, al cărei preot slujitor eră tatăl său, preotul Miron Iconomul. A trecut apoi clasele primare la școala din târgușorul Pungești și la școala din urba Vaslui. În anul 1870 Septembrie a dobândit prin concurs o bursă la seminarul din mănăstirea Socola, din jos de Iași, iar în anul 1877 Iunie a terminat cursul învățăturilor seminariale. În anul 1879 s'a căsătorit și în acelaș an Aprilie 24 a fost hirotonit diacon, apoi la 26 Mai acelaș an, preot pe seama bisericiții din satul, unde s'a născut, în locul tatălui său, care încetase din viață la 1874 Noemvrie 5, după ce slujise ca diacon și preot la aceeaș biserică 44 de ani și fusese hirotonit precum și hirotesit duhovnic și iconom de fericitul întru pomenire P. S. episcop al Hușilor, Sofronie, fiind atunci de față și tinerelul arhimandrit al Slatinei Calinic Miclescu, mai târziu mitropolit al Moldovei, după unchiul său Sofronie și apoi mitropolit primat al României.

Dar curând după ce primi sfântul dar al preoției, traducătorul rămânând văduv, anume în anul 1880 Mai 19 și peste patru luni nu deplin, adică în 4 Septembrie, încetând din viață și muma sa, a lăsat în locul său ca slujitor al bisericii la casa părintească înzestrată cu de toate ale gospodăriei, acarete, grădini, ceier,

¹ Cl. Lectures Pour Tous, Paris 1901 pag. 316 sev. : La Fin du Monde attendu au Moyen Age (N. Tr.).

vie, cu pământ arabil, fânețe și pădure, cu heleșteu de pește și cu moară de apă lângă râșorul Racovei, pe fratele său mai mare, preotul Dumitru Mironescu, care slujește la acea bisericuță lângă mormintele părințești până în prezent, iar el a plecat să-și completeze cunoștințele teologice mai întâi la București, unde chiar pe atunci se înființase facultatea de Teologie, iar apoi în anul 1882 Septembrie, la Cernăuți, unde încă dela 1875 funcționa o facultate de teologie, ce devenise un luminos focular de învățământ teologic. Dela 1882 și până la sfârșitul lui Iunie 1886 a frecventat cursurile facultății precum și cursuri la facultatea filozofică și juridică a universității din Cernăuți, depunând regulat examenele semestriale, iar la sfârșitul anului II academic, examenul întâi de stat, apoi la sfârșitul anului IV academic examenul II de stat; ca téză a scris din exigză despre Ispifele lui Iisus; astfel a obținut gradul de licențiat în teologie și în primele zile ale lunii Iulie a depus cu succes și primul examen de doctorat. Acest succes îl datorește și încurajării, ce avu din partea I. P. S. Mitropolit Primat Calinic Miclescu, de care pomenește mai sus și care s'a dus cătră Domnul în 14 August 1886. Intorcându-se în țară, a fost numit pe ziua de 1 Iulie spiritual al Internatului teologic depe lângă facultatea de teologie din București și curând apoi director al acestui internat în locul P. S. Dr. Gherasim Timuș. În 27 Octombrie 1886 a fost hirotesit duhovnic de P. S. Inocențiu Ploesteanu, locotenent de Mitropolit. În Decembrie 1886 depunând și examenul II de doctorat a fost promovat îndată la gradul de Doctor în teologie și la începutul anului 1887 numit profesor de Morala creștină la Facultatea teologică din București. În an. 1887 Iunie 7 a fost prohirisit iconom stavrofor de mitropolitul Iosif Ghiorghian. În 1893 Iunie a fost numit locțiitor al episcopului de Râmnic P. S. Ghenadie Enăceanu, care obținuse concediu pentru cauză de boală. În anul 1895 Ianuarie 27 a fost ales arhiepiscop cu titlul de Craioveanu și la 30 ale aceleiaș luni, ziua sf. Treierarhi a fost tuns monah în biserica sf. Nicolae dela Mănăstrea Cernica, primind numele de Atanasie, în locul numelui Alexandru din sf. Botez, iar în 5 Februarie fu hirotonit Arhiepiscop. În Decembrie 1897 a fost numit din nou locotenent al episcopului Ghenadie Enăceanu, a cărui boală agravându-se, plecă în străinătate unde și încetă din viață la Neapole.

În anul 1898 Martie 12 din locotenent de episcop a fost ales episcop al Râmnicului, de unde peste 11 ani de păstorie a trecut la București, fiind ales în 1909 Februarie 5 mitropolit al Ungrovlahiei și primat al României. La 1911 Iunie 30 s'a retras din acest scaun și în timpul de față viețuiește la sf. Mănăstire Cernica, metania sa, îndeletnicindu-se cu citirea scripturilor, slujind lui Dumnezeu ziua și noaptea împreună cu soborul mănăstirii și rugându-se pentru pacea și bunăstarea sf. Biserici, precum și pentru întărirea și mărirea patriei.

LISTA CRONOLOGICĂ A IMPĂRAȚILOR ROMANI
dela victoria creștinismului până la desbinarea lui
în o biserică de Răsărit și una de Apus.

		<u>Anii</u>
	1. Constantin c. Mare an. 313—337	
2.	Constantin II an. 337—340	7. Valentinian I 364—375
3.	Constant 337—350	8. Valent 364—378
4.	Constanțiu 337—361	9. Gratian 375—383
5.	Iulian Apostatul 363 ¹	10. Valentinian II 375—392
6.	Iovian 364	11. Teodosiu c. M. 379—395

Impărații romani			
la Răsărit	<u>Anii</u>	la Apus	<u>Anii</u>
1. Arcadiu	395—408	1. Onoriu	395—423
2. Teodosiu II	408—450	2. Ioan, uzurpator	423—425
3. Marcian	450—457	3. Valentinian III	425—455
4. Leon I	457—474	4. Avitus	455—456
5. Leon II	474	5. Maiorian	457—461
6. Zenon	474—491	6. Sever	461—465
		7. Ricimer	465—467
		8. Antemiu	467—472
		9. Olybriu	472
		10. Glyceriu	473
		11. Iuliu Nepos	474
		12. Romulus Augustulus	475

Impărații bizantini			
	<u>Anii</u>		<u>Anii</u>
1. Vasilisc, uzurpator	476—477	10. Constantin III	641
2. Anastasiu I	491—518	11. Eracleona	641
3. Iustin I	518—527	12. Constant II	641—668
4. Iustinian I	527—565	13. C-tin IV Pogonat	668—685
5. Iustin II	565—578	14. Iustinian II Rinotmit	685—695
6. Tiberiu II	578—582	15. Leontiu	695—698
7. Mauriciu	582—602	16. Tiberiu II	698—705
8. Foca	602—610	17. Iustinian II (a 2-a o.)	705—711
9. Eracliu	610—641	18. Filipic Bardan	711—713

¹ Unde e numai un număr, înseamnă că împăratul respectiv a domnit până la acea dată.

	Aanii		Aanii
19. Anastasiu II	713—716	35. Leon VI Filozoful	886— 912
20. Teodosiu III	716	36. Alexandru	912— 913
21. Leon III Isavrul	716—741	37. C-tin VII Parfirog.	912— 959
22. C-tin V Copronim	741—775	38. Roman I Lecapen	920— 944
23. Leon IV Hazarul	775—780	39. Roman II	959— 963
24. Constantin VI	780—797	40. Vasiliu Balgaroct.	963—1025
25. Irina	780—802	41. Constantin VIII	963—1028
26. Nichifor I	802—811	42. Nichifor II Foca	963— 969
27. Stavrachi	811	43. Ioan I. Zimisces	969— 976
28. Mihail I Rangabe	811—813	44. Roma III Arghir	1028—1034
29. Leon V Armeanul	813—820	45. Mihail IV Paflag.	1034—1041
30. Mihail II Bălbăitul	820—829	46. Mihail V Calafat	1041—1042
31. Teofil	829—842	47. Zoe	1042— 1050
32. Teodora	842—856	48. Teodora	1042—1056
33. Mihail III Bețivul	842—867	49. C-tin IX Monom.	1042— 1055
34. Vasiliu I Macedon.	867—886		

Impărații noului imperiu roman de Apus.

	Aanii		Aanii
1. Carol c. Mare	800—814	11. Ludovic III Provence	901—902
2. Ludovicul I Piosul	814—840	12. Conrad I	911— 918
3. Lotar I	840—855	13. Berenger de Friaul	915— 924
4. Ludovic II	850—875	14. Enric I	919— 936
5. Carol II Pleșuvul	875—877	15. Oton I c. Mare	936— 973
6. Carol III Grosul	881—887	16. Oton II	973— 983
7. Guido de Spoleta	891—893	17. Oton III	983—1002
8. Lambert de Spoleto	892—898	18. Enric II	1002—1024
9. Arnulf	896—899	19. Conrad II	1024—1039
10. Ludovic III Copilul	900—911	20. Enric III	1039—1056

LISTA CRONOLOGICĂ A EPISCOPIILOR ȘI PATRIARHILOR

Romei și Constantinopolei dela victoria creștinismului până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit și una de Apus

a. Episcopii și papii Romei.

	Aanii		Aanii
1. Silvestru I	314—335	8. Inocențiu I	401—417
2. Marcu	336	9. Zosim	418
3. Iuliu I	337—352	10. Bonifaciu I	422
4. Liberiu	356	Eulaliu	418—419
Felix II ¹	355—365	11. Celestin I	422—432
5. Damas	366—384	12. Sixt III	440
Ursin	366—367	13. Leon I	440—461
6. Siriciu	384—399	14. Ilariu	468
7. Anastasiu I	401	15. Simpliciu	483

¹. Numole fără număr ordinar sunt de papi pretendenți sau de antipapi.

	Anii		Anii
16. Felix II (III)	483—492	59. Zaharia	741—752
17. Gelasiu	496	Ștefan	752
18. Anastasiu II	498	60. Ștefan II	752—755
19. Simac	514	61. Pavel I	767
Laurentiu	498—505	62. Constantin II	768
20. Hormisda	514—523	63. Filip	768
21. Ioan I	526	64. Ștefan III	768—772
22. Felix III (IV)	530	65. Adrian I	795
23. Bonifaciu II	532	66. Leon III	816
Dioscor	530	67. Ștefan IV	817
24. Ioan II	533—535	68. Pascal I	824
25. Agapet I	536	69. Eugeniu II	827
26. Silveriu	537	70. Valentin	827
27. Vigiliu	555	71. Grigoriu IV	827—844
28. Pelagiu I	556—567	Ioan	844
29. Ioan III	574	72. Sergiu II	844—847
30. Benedict I	575—579	73. Leon IV	855
31. Pelagiu II	590	74. Benedict III	858
32. Grigoriu I c. Mare	604	Anastasiu	855
33. Sabinian	606	75. Nicolai I	858—867
34. Bonifaciu III	607	76. Adrian II	872
35. Bonifaciu IV	608—615	77. Ioan VIII	882
36. Deusdedit	618	78. Marin I	884
37. Bonifaciu V	619—625	79. Adrian III	885
38. Onoriu I	638	80. Ștefan V	891
39. Severin	640	81. Formos	896
40. Ioan IV	642	82. Bonifaciu VI	896
41. Teodor I	649	83. Ștefan VI	897
42. Martin I	653	84. Roman	897
43. Eugeniu I	654—657	85. Ioan IX	898—900
44. Vitalian	672	86. Benedict IV	903
45. Adeodatus	676	87. Leon V	903
46. Donus	678	88. Hristofor	904
47. Agaton	681	89. Sergiu III	911
48. Leon II	682—683	90. Anastasiu III	913
49. Benedict II	684—685	91. Lando	914
50. Ioan V	686	92. Ioan X	928
51. Conon	687	93. Leon VI	929
Teodor	687	94. Ștefan VII	931
Pascal	687—692	95. Ioan XI	936
52. Sergiu	687—701	96. Leon VII	939
53. Ioan VI	705	97. Ștefan VIII	942
54. Ioan VII	707	98. Marin II	946
55. Sisiniu	708	99. Agapet II	955
56. Constantin I	708—715	100. Ioan XII	963
57. Grigoriu II	731	101. Leon VIII	965
58. Grigoriu III	741	Benedict V	964

	Anii		Anii
102. Ioan XIII	965—974	111. Sergiu IV	1009—1012
103. Benedict VII	974—983	112. Benedict VIII	1024
104. Ioan XIV	984	Grigoriu	1012
105. Bonifaciu VII	985	113. Ioan XIX	1024—1035
106. Ioan XV	996	114. Benedict IX	1043
107. Grigoriu V	999	Silvestru III	1044
Ioan XVI	997—998	115. Grigoriu VI	1045—1046
108. Silvestru II	999—1003	116. Climent II	1047
109. Ioan XVII	1009	117. Damas II	1048
110. Ioan XVIII	1003—1009	118. Leon IX	1054

b. Episcopii și Patriarhii de Constantinople.

	Anii		Anii
1. Mitrofan I	305—325	33. Mina	536—552
2. Alexandru	325?—340	34. Eutihiu I (întâia oară)	565
3. Pavel I (întâia oară)	341	35. Ioan III	577
4. Euseviu	342	36. Eutihiu I (a doua oară)	582
5. Pavel I (a doua oară)	344	37. Ioan IV	595
6. Macedoniu I (întâia oară)	348	38. Ghiriac II	606
7. Pavel I (a treia oară)	350	39. Toma I	607—610
8. Macedoniu I (a 2-a oară)	360	40. Serghiu I	638
9. Evdoxiu	369	41. Piru (întâia oară)	641
10. Dimofil	379	42. Pavel II	652
11. Evagriu	379	43. Piru (a doua oară)	652
12. Grigoriu I	381	44. Petru	652—664
13. Maxim I	381	45. Toma II	665—668
14. Nectarie	381—397	46. Ioan V	674
15. Ioan I	398—404	47. Constantin I	676
16. Arsaciu	405	48. Teodor I (întâia oară)	678
17. Atic	406—425	49. Gheoghe I	683
18. Sisiniu I	427	50. Teodor I (a doua oară)	686
19. Nestoriu	428—431	51. Pavel III	693
20. Maximian	434	52. Calinic I	705
21. Proclu	448	53. Kir	711
22. Flavian	449	54. Ioan VI	715
23. Anatoliu	458	55. Gherman I	730
24. Ghenadiu I	481	56. Anastasiu	754
25. Acachiu	489	57. Constantin II	766
26. Fravita	490	58. Nichita I	780
27. Eufimiu	496	59. Pavel IV	784
28. Macedoniu	511	60. Tarasiu	806
29. Timotei I	511	61. Nichifor I	815
30. Ioan II	520	62. Teodot I	821
31. Epifaniu	536	63. Antoniu I	832
32. Antim I	536	64. Ioan VII	842

Anii		Anii	
65. Metodiu I	842—846	77. Teofilact	933—956
66. Ignatiu (întâia oară)	857	78. Polievct	970
67. Fotiu („ „)	867	79. Vasiliu I	974
68. Ignatiu (a doua oară)	878	80. Antoniu III	980
69. Fotiu (a doua oară)	886	Vacant	980—984
70. Ștefan I	893	81. Nicolae II	984—995
71. Antoniu II	895	82. Sisimiu II	998
72. Nicolae I (întâia oară)	906	83. Serghiu II	999—1019
73. Eutimiu I	911	84. Eustatîu	1025
74. Nicolai (a doua oară)	925	85. Alexiu	1043
75. Ștefan	928	86. Mihail I Cerulariu	1058
76. Trifon	931		

Excurs. Gândindu-mă la trecut am dat în cartea vieții mele peste amintiri, ce pot avea loc aici, nu spre laudă, căci sf. Apostol Pavel, vasul alegerii, ne învață a nu ne lauda fără numai întru neputințele noastre.

După numirea mea în postul de spiritual al internatului facultății de teologie din București, pelângă exhortațiile ce țineam înaintea studenților asupra datoriilor lor din prezent și viitor, încercam a scri și lucrări de literatură. La aceasta 'mi da îndemn și frumoasa bibliotecă a P. S. Gherasim Timuș, directorul internatului. Cum îmi erau vii în amintire cursurile, ce ascultasem la universitate despre diferitele sisteme filozofice și cum atunci era de modă la noi filozoful german Schopenhauer, ai cărui admiratori erau atinși ironic chiar în parlament și cum încă fiind în seminar, transcriam în 1877 Aforismele sale despre înțelepciunea în viața, ce apăreau succesiv în revista „Convorbiri Literare“, scoasă atunci în Iași, m'am apucat a scri ceva despre pesimism și raportul său cu religionea. Terminând încercarea aceasta am cetit-o P. S. Ghenadie Enăceanu, ctitor atât al revistei Biserica Ortodoxă Română, cât și al Tipografiei Cărților Bisericești, fiind atunci (1886) Directorul ambelor instituțiuni culturale.

Încercarea mea plăcu P. S. Ghenadie, care deatunci m'a onorat cu o statornică prietinie până la sfârșitul vieții sale și mi-o ceru să o publice în Revistă. Această primă încercare de literatură a mea văzu lumina tiparului tocmai acum patruzeci de ani. După ea urmară și altele tot în „Biserica Ortodoxă Română“, dar ceva mai târziu, adică dela anul 1887 înainte. Cauza fu că pe lângă postul dela internat am fost chemat la începutul anului scolar 1886—1887 a suplini la catedra de filozofie, omiletică și patrologie dela seminarul central din București pe titularul ei P. S. Ghenadie Enăceanu, care fu curând ales episcop al Râmnicului.

Dela 1 Ianuarie 1887 am ocupat catedra de teologie morală la facultatea teologică. În cursul anului consiliul profesoral preocupat de situația

încă nesigură a facultății, după mai multe consfătuiri, în o ședință dela lui nie acel an a decis a se face și înainta locului competent un memoriu pentru organizarea facultății și m'a delegat pe mine cu facerea memoriului.

La începutul anului academic 1887—88 memoriul fiind terminat a fost prezentat învățatului și destinsului bărbat de stat D. Sturdza, atunci ministru al Instrucțiunei. D-sa luând în considerație dezideratele din acel memoriu a și înscris în budgetul anului 1888—89 credite pentru înființarea catedrelor de Drept bisericesc și de Teologie practică; iar eu am predat gratuit acest din urmă curs în anul academic 1887—88, până ce fu numit un suplinitor.

În anul 1888, lunile de vacanță, am făcut împreună cu colegii mei dela facultate D-r Gherasim Timuș și Const. Erbiceanu o călătorie la Constantinopole și Sf. Munte, despre care am scris mai multe articole în revista „Biserica Ortodoxă Română“ pe lunile dela sfârșitul anului 1888 și începutul anului 1889. În acest an prin Martie am fost invitat de P. S. Melhisdec, învățatul episcop al Romanului, să traduc după Münchener Zeitung un articol despre *Döllinger*, adversarul ireductibil al dogmei papale despre infailibilitate. Tot atunci am publicat în „Biserica Ortodoxă“ recenzii despre câteva lucrări de morala creștină, scrise de D-r Emilian Voiutschii, profesor la facultatea din Cernăuți și de August Scriban fost profesor la seminarul Veniamin din Iași.

În an. 1890 înființându-se societatea culturală a preoților din Capitală, cu numele de „Amvonul Român“ pentru ținere de conferințe cu subiecte religioase, morale și naționale, spre instrucțiune reciprocă am inaugurat în calitate de prezident această întreprindere culturală cu o conferință, tratând despre: Viața modernă în raporturile ei cu religiunea și biserica. La începutul anului 1891 societatea Amvonu a scos revista „Amvonul“ al cărei prim articol conținând programul revistei a fost redactat de mine sub titlul de „Plinirea Timpurilor“. Acea revistă a propagat între altele și îmbunătățirea soartei clerului de mir, ce avu de rezultat legea clerului mirean din 1893. În acest an, în care am fost numit și profesor definitiv, am publicat în revista Biserica Ortodoxă un mic studiu despre principiile moralei creștine în general comparativ cu morala evoluționistă, pe care am scos-o și separat cu titlul de „Etica evoluționistă și etica creștină“. Curând apoi am dat la tipar și parte din cursul meu dela facultate, ce apăru în anul 1895 cu titlul: Manual de Teologia Morală. În anul 1896 am scos un mic volum cu titlul: „O călătorie în Orient“ ce'i reeditarea articolelor respective din revista „Biserica Ortodoxă“.

În anul 1898, după ce am fost ales episcop al Râmnicului, regretatul Sp. Haret, atunci ministru al Instrucțiunii, venind cu un proiect de lege asupra învățământului secundar, am stăruit a se preda religiunea în toate școalele secundare și în toate clasele. În acest scop am publicat o broșură cu titlul: „Noua Lege a instrucțiunei și Religia în școalele secundare“. La sfârșitul aceluși an am inaugurat deschiderea Ateneului din Râmnicul Vâlcea cu o conferință despre Religie și binefacere. Am ales acest subiect sub impresia înființării Societății din Capitală „Pâinea zilnică“, ce răspunde așa de bine preceptelor evangheliei de a ajuta pe săraci.

În anul 1899 având în vedere că principele Carol intra la Octombrie

în al șaptelea an al vârstei și după ce sf. Sinod a decis a se prezenta cu aceea ocaziune o carte de rugăciuni, la a cărei întocmire am luat și eu parte ca membru în comisiunea respectivă, m'am decis a publica o cărticică de precepte morale din cele mai simple și la timp am prezentat Șefului familiei regale cărticică cu titlul: „Morala pentru Copii“ și cu următorul autograf în acrostih :

Copil iubit al țării, în care ai să domnești
August vlăstar al Casei regale românești
Răvnește, căută, află și fă ce este bine
O nație întreagă așteaptă de la Tine
La glorie ca Unchiu-Ți să o duci și la *Unire*.

Această din urmă așteptare este acum fapt. O de s'ar înfăptui la timp și ce mai stă scris în autograf!

La sfârșitul anului 1899 am publicat anuarul episcopiei Râmnic pe 1900 și tot atunci am isprăvit de tradus cartea cu titlul: „Sfântul Atanasie cel Mare“ pe care mi'l alesesem ca model încă dela călugăria mea. Această carte am publicat-o în 1900, când în colaborare cu P. S. Gerasim episcopul Argeșului am tradus întâia oară cartea de față publicând-o în 1900/1901.

La an. 1904 am revizuit și publicat împreună cu D-r Gherasim Țimus episcopul Argeșului un manuscris al mitropolitului Veniamin, întru pomnirea unui veac dela înființarea seminariului Veniamin din Iași. Lucrarea a apărut în acelaș an în 3 mari volume cu titlul: Trimiterile cele patru sprezece ale slăvitului apostol Pavel, cu o precuvântare în fruntea Volumului I scrisă de mine și cu indice alfabetice ale cuprinsului la sfârșitul fiecărui volum, făcute de mine.

La sfârșitul anului 1904 Societatea „Leagănul sf. Ecaterina“ din Capitală, hotărând a ține o serie de conferințe pentru instrucția și cât posibil în familie a copilelor din înalta societate, am inaugurat aceste conferințe cu o dizertație despre Veniamin mitropolitul Moldovei. Dizertația s'a publicat pe scurt în ziare iar mai pe larg în revista Vâlceană „Cuvântul Adevărului“.

În an 1906 cu prilejul sărbătorilor jubileului de 1800 ani dela cucerirea Daciei și a împlinirii a 40 de ani de domnie a regelui Carol am ținut o conferință la secțiunea culturală a expoziției naționale de cuprins arheologie creștin și național, descriind un antimis din timpul lui Matei Vodă Basarab.

În acelaș an am scris ajutat de mai mulți subalterni dela episcopie și am publicat: Istorical eparhiei Râmnicului, scriere festivă, cu o dedicație M. S. regelui Carol.

În an. 1908 când cu răscoalele țărănești am dat o carte păstorală despre paza legilor, ce s'a citit prin biserică și s'a afșat.

Am amintit aici mai sus revista „Cuvântul Adevărului“. Înființată încă dela începutul anului 1902 de un grup de clerici însuflețiți de cele mai curate dorințe despre stări mai bune în Biserică, această revistă a urmărit, așa zicând, pas cu pas activitatea mea păstorală și culturală, până la anul 1909. Fiind ales atunci mitropolit primat am dat o car e păstorală despre datoria creștinească de a merge la sfânta biserică, și curând apoi câteva altele.

Dar inchieiu micul excurs cultural aici, pentru că spațiul nu'mi ajunge ca să'l continuu și pentru că pomenind chiar acum despre datorie, găsesc nimeritt a sfârși excursul acesta cu cuvintele piosului filozof german Leibnitz, amplificate la o mare sărbare culturală din Iași de fericita întru pomenire Regina noastră *Elisaveta*: „In această lume nu este decât o fericire: *datoria*“. Mă 'ndeamnă să sârșesc astfel și moto pus de autorul acestei cărți în fruntea precuvântării sale dela Volumul I: „Făcut-am ce-am putut, să facă alții mai mult și mai bine“.

Sfânta atmosferă de pace, de liniște și de amintiri pioase, ce respir în sinul mănăstirii lui Cernica Vornicul, imi dă de multe ori îndemn să zic după Psalmistul:

Când ai pre Domnul pururi în cuget și în fapt
Ai tot, ce-adeșea n'are nici celce-i împărat.

† Athanasie

fost mitropolit Frimat al României

10 Decembrie 1926.

INDICE ALFABETIC

AL CUPRINSULUI VOLUMULUI II

a. *Periodul II*

- Abdos 25.
Abisinia 10, 21, 143, 146 s. 169, 210 s.
Absida 241-245.
Acachiană, disputa —77.
Acachiu episcop Amidei 25.
" " arian 106.
" patriarh 84, 141 s. 254.
Acatlste 216.
Achefali 141.
Achimiți 43, 85, 149.
Acta Pilatîi 11.
Actistiți 144.
Acvileia 60, 65, 68.
" patriarhia de, 84 — 144.
Addai, Addeu 180, 125, 225.
Ad Constantium 193.
Adelfiani 120.
Adeodat 198.
Adormirea Maicii Domnului, sărbătoarea —270.
" postul de —232, 235, 237.
" la Armeni 237.
Ad quercum 181.
Adventus 232.
Adversus octoginta aereses 183.
Aedes sacrae 238.
Aelia 63, 99 vezi Ierusalim.
Aerc 249.
Aeriu 118, 121, 165.
Aețiu 106.
Afraate Iacov. 168.
Africa, leturghia din—212.
" sinoade din —93.
Aftartodoceti 91, 156.
Agape 217
Agapet epis. Romei 150.
Agatanghel 168 și not.
Agde, inodul din —213
Agnoiți 144.
Agonistici 93.
Ahrida 2.
Aizana 27.
Ajunul Botezului 23.
Alaric 6, 108.
Alba 252.
Albani 21, 24, 205.
Alegerea episcopilor 48, 61.
Aleluia 237.
Alemani 8.
Alexandria, leturghia —208 s.
Școala teologică din — 131, 135, 140, 150, 161, 167, 179, 184, 188.
Alexandru al Alexandriei 94.
" " Constantinopolei 101.
" " Antiobiei 111.
" " Ierusalimului 266.
" Vodă Basarab 227 not.
Alipiū 198.
Alodieni 28.
Altar, femei și mireni nu'i permis a intra în—241.
" despre femei vezi și Vol. I pag, 260.
Altare portatile 247.
Altaria, Altarium 244
Ambrosiană, Cântarea—205, 214.
Ambrosiană, liturghia — 211.
Ambrosiastru 195 vezi și Vol. I 215.
Ambrosiu de Mediolan 37, 76, 107, 117, 116, 122, 158, 192 s. 198, 211, 214, 225.
Amédée Thierry 136. not, 197. not : 226, not. 260 not
Amfilohiu 115, 163.
Ammian Marcellin 18.
Ammoniu (Amun) 37.
Ana 227 not.
Anagnoști 252.
Anahoreți 39. s. 44 not.
Analav 42.
Anastasiu I imp. 4, 8, 142, 147, 149, 191, 202, 214 s. II 195, 215, patriarh 156, 206.
Anastasiu Episcop 206.
" Bibliotecarul 206.
Anatolia 137.
Anatollu 137.

- Anca 226 not.
 Ancira, sinodul din — 55, 105.
Ancoratus 183.
Andirritica 183 not.
 Andrei, Apostolul—224 not.
 Angelicii 188.
 Anglosaxoni 315, 205, 229.
 Anomei 1061
Antependium 247.
 Antidicomarianiți 118, 121, 163.
 Antim patriarh 150.
 „ episcop 177.
 Antimis 243.
 Antiohia, sinodul din — 55, 72, 102
 s. 110.
 Antiohia patriarhii din—661, 68.
 „ schisma din—110, 115.
 „ școala teologică din 130, 167
 179, 184 s. 18.
 „ L'école exegetique d' — par
 Barjeau, Paris Fischbacher
 1898.
 Antitrinitarism 90, 94.
 Antoniu c. M. 36 și not.
 Antropologie 90, 159, 161, s. 163, 198 s.
 Antropomorfiți 121
 Antuza 180, 260 not.
 Anul bisericesc 234, 237.
Anulus 257.
 Apiariu 43, 45, 173.
 Apocalips 157, 266, 223.
 Apocatastasa 166, 176.
 Apocrisiari 51, 205, s.
 Apostat 3, 15.
 Apostolice, canoane — 57, 204.
 Apostolicii, Apotacticii 118, 121.
 Arabi 10, 210.
 Arcadiu, împăratul — 4, s. 180, 182.
 Arianism 90, 198, s.
 „ extrem 130, 217.
 „ riguros 14, 107.
 „ în decadență 105.
 Aristache 96.
 Aristotel 168, 203.
 Ariu 94, 961, s. 98, 100, 107, 114, 158,
 172.
 Arhiepiscopi 60, 62, 69.
 „ și mitropoliți 61.
 Arhimandrit 38.
 Arhipresviter 51.
 Armeni 1, 91, 21, s. 23 s. 52, 68, 96,
 121, 145, s. 147, 165, 169, 210,
 214, 129, 230, 246.
 „ sărbători la — 232, 236, s.
 „ Postul la — 236 s.
 Armonia evangheliilor 199.
 Arnobiu c. Tânăr 128.
 Arnold d'Andilly 44 not 187 not.
 Arsaciu 181.
 Arțivurion 236.
 Asceza 177, s. 179, 187, 190, 196, 199,
 261.
 Ascusnage 174.
 Asholiu 175 nota.
 Asteriu 222 not.
 Atanaric 25
 Atanasiu c. M. 17, 27, 36 not. 37, 45,
 57, 72, 95, not. 96, s. 100 s.
 102, s. 107, 113, s. 158, s. 170
 et pass. 252.
 „ Paros 161.
 „ episcop Râmnic 173 not.
 „ mitropolit primat 199 not.
 Atic 181.
 Atila 6 202
 Atrium 243.
Audientia episcopalis 13, 34.
 Aufhauser B. Dr. 12 not.
 Auger 175 not.
 Augustin 19, 37, 56, 76, s. 80, 93, 124,
 126, s. 128, 157, 162, 165, s.
 192, ss. 197, ss. 200 s.
 „ misionar la Anglosaxoni 32.
 Augustinianism 127 163
 Augustinism moderat 129.
Aula 243,
 Aurelian, împăratul — 6
 Aureliu epis. Cartaginei 56.
 Autocefali, mitropoliți — 68.
 Auxențiu 105.
 Avvâ 38.
 Avari 6, 2, 9, 22, 79.
 Avel 120, 194
 Aveliți 118, 120.
 Azime 147, 248.
 Azil, dreptul de — 34, 153, 241.
 Aziluri 261 not.
 Babaeus 135.
Baculum 257.
 Bahram 25.
 Balsamon 15 not.
Banci 245.
 Baptisteriu 218, 243.
 Baradai, Iacov— 145.
 Baroniu 15.
 Barthélemy s. Hil 167.
Basilicae 241.
Beati 221.
 Beda Ven. 32
 Bedgian P. 171, not.
 Belisar 6, 8.
 Benedict de Nursia 39.
 Benedictini 39.
 Bernart Eug. 196 not. 6.
 Bernoulli C. A. 95 not.

- Berta 32.
 Besse, Dom I. M. 44 not.
 Betleem 196 s 198 not. 2 et. pass.
 Biblia, canonul ei la Abisinieni 147.
 „ canonul ei la ortodocși ib. și 183 s.
 „ săracilor 283.
 „ interpretarea ei 188.
Bibliotheca sacra 197.
 Binecuvântarea 207. 211.
Biretum 259.
 Biserica Ortodoxă Rom. Revista — 177 not 240, not.
 Biserica sf. Apostoli 227 și not. 239.
 „ sf. Maria din Vlaherne 239.
 „ sf. Mihail 239.
 „ sf. Sofia 239.
 Biserici 238.
 „ publice 239.
 „ Sfințirea de biserici 241.
 Bizantini 8 scv. 15, 71, et. pass.
 Bizanț 2, 4.
 Blemieni 28.
 Boetiu 203, 204 not.
 Bois H. 261 not.
 Boissier G. 11 not, 199 not. 2.
 Bonifatiu epis Romei 78.
 „ III „ „ 89, 155.
 Bonneau A. 15 not.
 Bonos 113.
 Bonosiani ib.
 Bosnia 126, not.
 Botez, taina sf. — 163 s. 194, 217, scv. et pass.
 Botezul copiilor 218.
 Botezul Domnului 209.
 „ lui Const c. M. 14 s.
 Bracara (Braga) sinodul din -- 109.
 Brâu 253.
 Bréhier 222 not.
Breviarium (Euhol) 216.
 „ istorie -06
Breviatio canonum -06.
 Britani 221.
 Britania 7 s.
 „ creștinismul în — 29 s. 31.
 Britanică, leturghia — 212.
Brumalia 229.
 Bulgari 9, 79.
 Bunavestire, sărbătoarea — 230.
 Burdigala, pelerinul din — 226 not.
 Buretelă 249.
 Burgunzi 9 s, 108 s.
 Cain 194.
Calamus 249.
 Calendare bis. 221.
 Calcul pascal 204.
Calige, călțuni 259.
Calix 248.
 Calimauca 41. 259.
 Calviniști 129.
 Camilauca 41, 259.
 Cancellă 245.
 Cancelli 244.
 Candele 249.
Candelabra 249.
 Candidian 132.
 Canoane 54.
 „ apostolice 57, 185, 204 232.
 „ ale Sf. Părinți 57.
Canoanele lui Ioan Pustnicul 191, 259.
 „ Sinoad. ecumenice 204.
Canon, cărțile canonice ale sf. Scripturi 183
 „ sf. Script. 156.
Cantharus 243
Cantus Ambrosianus 205, 214.
Capa 357.
 Capele 239.
Caput omnium „ *eccles.* 89.
 Carol c. M. 14, s. 188, s.
 Cartagine { conferința din -- 198
 { sinoade din — ib.
 { primatele din — 59 s. 65.
 Casa (lui Dumnezeu) 51.
 Case pentru bolnavi 246, -- oaspeți ib și 261 not.
 Cassian 38, 44 n. 3, 126 ss. 200 s. not. 3. 201.
Cassino, monte — 39.
 Cassiodoriu 204.
Casula 253, 256.
Catalogus script. eccles. 193, 203.
 Catedrale, biserici — 49. 239.
 Catehumeni 211, 212, 214, 263.
Catena 189.
 Catiheze 173, 224.
 Catisme 216, 245
 Catolice, epistole — 229.
 Catolici vechi 193 not.
 Catolicos 68, 135
Causae majores 73.
 Călugări 40.
 Călugărite 43.
 Cămașa Sf. Mese 247
 Cântăreți 252, vezi Vol. I. pag. 468.
 „ bis. Sf. Sofia 51 nota.
 „ „ Vlaherne 239 not. 1
 Cântările bis. 139
 Căsătoria clerului 47 s
 „ a doua a clericilor văduvi 48. not.
 „ Impiedecări dela — 165 și nota.
 Ceasurile canonice 41, 215
 Cecilian 91, s. 96
 Celestin, op. Romei 29, 75, 79, 131, 180, 259

- Celestin eretic 124 s.
Cellae 93
Celibatul 47, 48, 97
Celidoniu 81
Cerei 249
Cersitorul (Polimorfos) 188
Cesarie, episcop din Galia 204
Chastel Etienne 261
Chararic, regele — 109
Chateaubriand 226 not
Chegragaron 199 not. 2
Chinovie 36 s
Chiriac ep. Constantinopolei 87, 89 n
205
Chiril ep. de Ierusalim 115, 170, s.
209 s. 224
" patr. Alexandriei 17 n 19 s. 131
s 134, 136 s. 140 s. 146, 148,
152, 154, 158, 181, scv.
Leturgia lui—208
Chirotecae 259
Chivotul 248
Chori, Chor 243
Ciborium 246, 247
Ciceronele creștin 192
Cingulum 253
Cincizecimea
Ciocți 51
Ciprian 96, 80, 218 s.
Cipru mitropolitul de — 68.
" biserica din — 134.
Circumcelliones 932.
Codex Theodorsanns 58, 78,
lustinianes 58.
Coeltele 21.
Cohen Jean 173 not.
Colimvitra 218.
Coliridiane 118, 121 și not.
Coliva 17, not. 228, 235.
Coloviu 41.
Columba misionar 31.
Columban, — în Elveția 31.
Commonitorium 156.
Concilia mixta 57.
Concio, conto 208, 212.
Confessio 240.
Confessiones 199 și not.
Confiteor 211.
Conon, eretic 144.
Consecratio 240.
Constans, Iuliu — 16.
Constant, împăratul 3, 102, 104.
Constantin c. M. 1, s. 10, s. 12, s. 15
" It împăraul — 3, 102.
Coastantina, împărăteasa 88
Constantinopole, sinoadele d 53, 56 s. 65
Floru, împărat 11.
Constantiu {
împăratul — 3 ș 16, 26, 34,
101 s 104, 106 s. 110,
172, 193, 199, 225.
- Constanția, împărăteasa—100, 222 not.
Constitutiones ecclesiasticae 199.
Constituțiunile apo tolice 185.
Copiați 51.
Coptii 143, 145 s. 169, 209, 210.
Corifei, Apostoli —226
" sărbarea lor 231.
Corințeni, epistolele către —231.
Coriu, episcop armean 169.
Corupticolae 143.
Cosma Indicoplevstul 21, 26, 189.
Crăciun 121 not.
Credincioși 221.
Crezul 214, 261 not.
Crisp 14, 192
Cronica Pascală 18 not. 26 not. 242 not.
însemnarea cu sf. — 207,—de
mâna 250,—grecească 242 n.
—latină ib.
Cruce {
lemnul ei 233 s.
sărbătoarea ei 231, — la Ar-
meni 236.
Cruciți 84.
Crucifix 247.
Crucifixum 247.
Ctistolatri
Ctitori 240
Cucula 267.
Cuculion 42, 259.
Cuculiul 41, 42.
Cvartotodecimani 120, 218, 228.
Cvatembral, post — 233, 238.
Cuvântul lui Dumnezeu 148.
Dacia, dieceza — 8, 59. 60, 62, 72, 78 s.
83, 102
" Traiană 2, 4, 6, 8, 22, 108,
175 not.
Dalmatica 256.
Damasus 73, 74 not 110 196, 199.
Damian 179.
Daniil, cartea prorocului 157.
" stâlpnic 44.
Deciziile sinoadelor 54.
Decretale, epistole — 55, 76, 204.
De civitate Dei 199.
De consolatione philosophiae 203.
Demonstrațio evangelica 172.
De mortibus persecutorum 192.
De officiis ministrorum 194.
De principiis 179, 195.
De sacerdatio 180 și nota 2. 182.
Deslegare de post 229, 230 232, 235.
Despărțirea căstoriei 165.
De synodis 193.
De trinitate 179, 182, 186, 193.
De viris illustribus 197, 203.
Diaconese 260 not.
" la bis. sf. Sofia 51 not.
Diaconi la' bis. sf. Sofia, ib și 230, not. 1

- Diaconicon 244
 Dialogi 206, 210.
 Dialogul *ib.*
 Dieceză 52, 58, 60
 Diehl, Ch. 148 not 222 not 236 not. 3.
 Didim 170 ss. 179, 195
Dies abstinentiae 238
 " *litaniorum* 216
 " *rogationum* 217, 233, 238
 " *Jejunii* 238
 Dihotomia 113 not.
 Dimitrie, Sf. — 225
 " episcop 128
 Diocletian 2, 11, 16, 17, 92, 192, 220,
 225, 238
 Diodor 115, 130, 170 ss. 179 ss. 105.
 Dionisiu Areopagitul 164, 168.
 " C. Mare 57
 " C. Mic (Exiguus) 204, 229
 Dioscor 136, 139
 Diptihe 85, 220 și 240.
Disciplina arcani 213
 Discul 248
 Disputa pascală 98
 " despre ortodoxia lui Origen
 118 s. 150
 Dobrogia 22, 120, 128, 149, 150 not.
 200, 204
 Dochez 239 not. 3
 Dogme 156
 " stabilirea lor 261 not.
 " valoarea lor *ib.*
 Dometian 151
 Dominica post Epiphaniam 236
 Domnu 136 s
 Domuri (biserici episcopale sau mitro-
 politane sau bis. catedrale) 239
Domus 51
 " *dominicae* { 238
 " *Dei*
 Donat 92
 Donatistă, shisma—76, 90, 169
 Donatiști 164, 198, 200
 Dora d'Istrie 36 not
 Dorotei episcop 87
 " presviter 167
 Dreptul canonic 55, 190, 204
 " de azil 34, 153, 241.
 Duchesne 11 not.
 Duh, sf.—174. 194
 " Harul sf. — 198.
 Duminica, sărbarea *ei* 227, 232 s.
 " stălpărilor 235.
 " Tuturor sf. 231.
 " numirea ei în anul biser. 231
 " paștelor 231.
 Duminicile din postul mare 235 s.
 Dunaan 26, 28.
 Dupăcinarea 215.
Ecclesia privată { 218 nota.
 " publică
Ecclesiae 238
 Ecdici 50
 Eclesiasticul, cartea — 157.
 Eclesiologia 165.
 Eclogade 213.
 Ecumenic, titlul de — 77, 86, 190
 Edesa, școala teologică — 135, 168
 Edgimiagin 23 s
 Efeseni, epistola către — 231 s
 Efod 254.
 Efrem, sf — 168 s 170
 Elena, împărăteasa — 13 s 238, 260 not.
 Elesbaan 26, 28.
 Elisaveta sf 200 not.
 Elișa 23. 169
 Elvidiu 118, 121, 163.
 Elvira, sinodul din — 47, 222
 Endemice, sinoade — 57, 136, 151
 Endition 147.
 Engolpion 27.
Euhiridion ad. Laurentium 199
 Ennodiu 73, 293
 Enoticon 85 s. 146.
 Epanocamilavchii 42
 Eparhii 59, 61 66
 Epiclesa 213
 Epifania, sărbătoarea — 229
 Epifaniu — sf. 123, 170 ss. 195
 " patriarh 150, 181 ss. 222
 Epigonatul 255
 Epiriptariu 42
 Episcopală, Constituție—165
 Episcopi protoși 62
 Eiscopii Romei 69 s. 71, 72 s. 74
 " răsăriteni (siriani) 186
Epistolarium 212
 Epitaful 150.
 Epitrahilul 253
 Eracliu, împăratul — 5, 25, 89
 Erbiceanu C. 187
 z Gh 157 not
 Eroii, cultul lor 221
 Estera, cartea — 187
 Ételbert 32
 Etiopeni, Etiopia 21
 Eudoxia 181, 260 not.
 Eudoxieni 206
 Eudoxiu 17, 106, 220
 Eufimiu 85.
 Eufimia, sf. 154
 Euharistia taina 104, 163 s. 213
 " jertfa 168
 " pentru vii și morți 161
 Euhériu 202
 Euheti, Euhiti 20, 45, 119
 Euhologhii 217
 Euanplu 19
 Euanomlul 106, 110 s. 217

- Eunomiu 106, 175 s.
Eunuc 136 și not.
Euseviani 100
Euseviu, al Cesariei Plestinei 11 s. 94,
96, s. 101 s. 112, 166, 170 ss,
187, 195
„ al Nicomediei 14, 94, 96, 100 s.
„ din Samosata 107
„ de Vercele 104
Eustațiani 45, 118, 120 s.
Eustațiu de Antiohia 96, 100 s. 110 s
„ de Sevasta 24, 37, 121
Eustohion 196
Eutaliu 212
Eutiheanism 91, 140, 206
Eutihiu al Constantinopolei 156
„ al Alexandriei 28 not.
Evagriu istoricul — 239
„ scolasticului 189 s.
„ Ponticul 183 s. 212
Evangelii, cele patru — 187
Evangelistar 212
Evangelisti, simbolele lor 223
Evdemon 263
Evdochia, împărăteasa 136
Exaimeron 176
Exarh 59 s. 65 s.
Exedra, *Exedrae* 245 s.
Exequiae 220
Expositio in b. Hiob. 206
Eznic 23, 169
- Fabioia 261 nota
Facerea, cartea 237
Facundus 206 și not. 2
Faldistorium 245
Fantaziști 143
Faptele Apostolilor, cartea — 229, 239
Faust 128, 203, 204
Fausta 14
Făgăduinți 40
Fecioară, sf. — 121, 122, 163, 221, 263
Felix I 110
„ II (III) 85, 142
Felonul 253, 256
„ scurt 252.
Festum anuntiationis 230
Festum assumptionis 230
„ *Candelarum* 230
„ *dormitionis* 230 230.
„ *purificationis* 230
Fideles 221
Filaret, mitropolit Ungro-Vlahici 184
Filastru 200
Filioque 158, 160, 161 not. 199
Filip Apostolul, sf — 233
Filocalia 175, 177
Filopon, Ioan — 144, 189, 203
Filostorgiu 184
- Filoxen 143 vezi și Xenaia
Firmicus Maternus 199
Fischer B. 22 not.
Fistula 249
Flabellum 249
Flaccila, împărăteasa — 260 not.
Flavian 111, 115, 117 119, 136
Flavian de Constantinopole 136, 201 202
Flentes 243
Fleury Cl 25, 261
Foca, împăratul — 5, 88
Fossarii 51
Fotin 112
Fotinianism 90.
Fotiu 201 not.
Francii 7, 30,
Frații Domnului 121
Friederich, profesorul — 110, 112 s.
Frumentiu 27
Ftartolatri
- Gaian 145
Gaianiți 143, 145
Galateni, epistola c. — 231
Gâl 31, 282
Galeriu, împăratul 11, 12
Gallen S-t, — 31, 282
Galia, biserică din — 211
Galică, leturghia — ib.
Galileeni (creștini) 17
Gallus 16
Gangra, sinodul din — 45, 47, 56
Gaston Boissier 11 not. 199 not. 2
Gavriil, Arhanghelul — 230
Geiseric, Genseric 108, 202
Gelimer 109
Georgieni 10, 119
Gepizi 6, 29 s 108
Germani 2, 3, not 9, 107
Geți 22, 28, 107
Ghelasiu 86
Ghenadiu de Massilia 203
Gherondocomii 261 not, 3
Ghica, Vodă I. Scarlat 184 not.
Ghiorghian, Iosif — Mitropolit primat
171 not. 175 not.
- Gibbon 148 not.
Giulgiul (Iliton) 247
Gnosticism 90 s.
Godfroy Hermant 74 n. 95 n.
Godescard, L'Abbé — 204 n.
Golgota, 225 s.
Goți 6, 22, 28, 150, 170, 182
Grado, patriarhia de — 155 s.
Grațian, împăratul — 73, 74 not. 118
Grigoriu Luminătorul 10, 23 s. 68, 96
169, 237
„ Taumaturg 170 not. 174

- Grigoriu Nazianz 19, 113, s. 115, 170 ss.
 175, 176 ss, 260 not.
 „ Nissa 113, s 115, 166, 170 ss.
 176 ss. 223
 „ I, C. Mare, 32, 55, 81, 87, 89
 și nota, 110, 166, 191, 205,
 210, 217 s. 222, 234, 260
 „ patriarhul Antiohiei 87
 „ Turoncanul 205
 „ Mitropolit Ungrovlahiei 179 n
 „ Miculescu, mitropolit idem. 165
 n. 201 n.
 Grimoald 110
 Guntamund 109
 Halcedon, siuodul dela — 65, 84, 88,
 138, 140, 142, 145 s. 147,
 149, 150, 152, 187
 Halchi, pustia — 196
 Hammer 239 n 3
 Harrent A 167 n.
 Harul dumnezeesc 127, 93
 „ doctrina despre — 198
 „ necesitatea lui — 126, 90
 Hârt, săptămăna — 236
 Hermant Godefroy 74 not.
 Heruvicul 213
 Hilderic 109
 Hiliast 192, vezi și vol I.
 Himerich 108, 109
 Hipatia (Hypatia) 19 s 185
 Hipsistari 20, 176
 Hirotonia, taina — 164
 Hirotrofii 261 not. 3
Historia eremitica 195
 „ *lausiacă* 184
 „ *philothea* 187
 „ *tripartita* 201
 Hochard 11 not.
 Horarium 215
 Horepiscopi 51
 Hormisda 86, 142, 149
 Hosroe II 25
Ilostia 248
 Hrisafiu 136 s.
 Hrisma 163 s. 194, 218
 Hrisostom Ioan, 67, 76, 123, 131, 170,
 179, 183, 184 not 203, 216,
 229, 249 260 n
 Hristos 17, 88, 89, 91, 220, 224, 234,
 235, 239, 255, întruparea
 lui — 194.
 Hristologie 90, 151, 161, 163.
 Huet 172 not.
Humerale 253.
 Hunii 6, 8, 22, 29 108
 Iacov Apostolul, epistola lui 157
 Leturghia lui — 174, 182, 208
 Iacov de Nisibi 24, 26, 237
 „ de Sarug 168
 Iacoviți 145 s.
 Iansen 129
 Ianuarie 226
 Ibas de Edesa 134, 137, 139, 148, 152,
 Iberi, Iviri 10, 21, 23, 24, 68, 169, 210
 Icoane 183, 222
 Iconostas 246
 Idac'u 108
 Ierocle 185
 Ierodiaconi 47 și nota.
 Ieromonahi ib.
 Ieronim 37, 44 not 76, 105, 122 s 157,
 171, 192 s. 226 not. 227
 Ierurghii 217
 Ierusalim 17, 25, 26 not. 1. 144, 151,
 208, 226 not. 235; episcopi de
 — 60, 63 s. 99. Templul din
 — 239
 Ignatiu C. M. epistolele lui — 185
 Ilarion 34, 197
 Ilariu d'Arles 59
 „ de Pictavia 104, 157, 192 scv.
 „ laic 127
 Imiariți 10, vezi Omeriți.
 Inchiziție 15
 India 21, 26
Injula 147, 259
Instituta regularia divinae legis 206
Institutiones divinae 192
 Innocentiu I ep Romei 77, 125, 152,
 200
 Intrarea cea mare 245
 Intrarea în biserică, sărbătoarea —23;
Introitus 211, 232
 Ioan, Apostolul, epistola lui a 2-a și a
 3-a 157
 „ Evanghelistul 178, 231
 „ Botezătorul, sărbătorile lui —231
 „ cel milostiv 260
 „ episcop de Ierusalim 123, 125,
 183, 195 s.
 „ patr. Antiohiei 131, 133
 „ Gură de aur, vezi Hrisostom, Le-
 turghia lui — 182
 „ Postnicul 190 vezi și Postnicul
 episcop armean 24
 „ II patriarh Constantinopolei 85
 „ episcop monofizit 189 not.
 „ episcop Persian 96
 „ Scărarul 190
 „ Scolasticul 189 s.
 Ioanită, shis'ra — 91, 122, 181
 Iona, prorocul — cartea lui — 236
 Iosif episcop de Argeș 177 not 179
 not.
 Iordan, râul — 14
 Iorga 227 not.
 Iov, cartea 248

- Iovian, împăratul — 4, 18, 106
 Iovinian 118, 122, 163
 Ipatia, vezi Hypatia.
 Ipodiaconi 51 not
 Ipsilanti Alex. Vodă 179 not.
 Irodiada 193
 Isaac c. M presviterul — 168
 Isaac vezi Sahac
 Isambert 5 not 150 not. 244 not.
 Isidor din Pelusiu 185, 225
 isohriști 124
 Istoria religiei 222 ; v. și Vol. I p 140
 Itaciu 118
 Itala 197
 Iuda, Apostolul — epistola lui 157
 iudaism, 91, 119, 172
 " gnotic 91
 Iudaizanti 147, 218
 Iudit, cartea — 157
 Iulian, împăratul 3, 16 s 19, 46, 172,
 174, 177, 186, 223, 237
 Iulianiști 145
 Iuliu Cesar 17
 " Constant 16
 " episcop Romei 66, 103 ss
 Iuniliu 206
 Iustin împăratul 4, 85 s. 142 s 147, 149
 Iustin II împăratul 5, 28
 Iustina, împărăteasa — 107, 194
 Iustinian împăratul 5, 8, 20, 28, 35, 53 s
 78, 84 not. 86 not. 107
 142, 144, 145, 147 s 149 ss.
 154, 156. 230, 239
 Iuvenaliu epis. Ierusalim 134, 139 s.
 Iuvencus 199
 Îmbrăcămintea sf. mese 247
 Înălțarea Domnului, sărbătoarea — 229 s
 233, 250
 În Mormântarea, slujba ei, 217, 219
 Întimpinarea Domnului, sărbătoarea —
 230.

 Joia verde 214, 219

 Καρόνες 40
 Knöpfler Alois 12 not.
 Κοουκόλιον 42, 259
 Κύριε ἐλέησον 262
 Kuldei 32

 Labé 52 not.
 Lactanțiu 11, 192 ss
 Lagrange Fr. 190 not 3
 Lamé 16 not.
 Lamennais F. 199 not
 Lampetieni 120
 Langobarzi (Longobarzi) . 8 s. 15

 Langobarzi creștului, 20, 108, 110, 205
 Lanțul sf. Petru 225 not.
 Lateran 70
Latrocinium Ephesinum 18.3
 Laurentin Valla 15.
Lausus 184
 Lavra nouă { 150
 " veche {
 Lavsaicon 183 not. 184 și n. 261 n. 2
 Lazăr, Sămbăta lui — 235
Lectionaria. lectiones 213
 Lectori 51 not. 239 not.
 Legați 74
 Légende Dorée 188 not
 Leon I episcop Romei 47, 55, 71, 73,
 75, 81, 83, 131, 136, 138,
 200, 201 not. 202, 211, 264
 Leon I, împăratul — 4, 140
 " II, " 141
 " Isavrul împ. 79
 Leontiu de Byzant 149, 189
 " episcop 23
 Lerin, Lirin 30 și not. 201
 Letus 109
 Leturghia 166
 " sf. I. Hrisostoru 182, 208
 " sf. Vasiliu C. M. 175, 208 s
 " mai'nainte sfințită 206 207, 209
 " Romană 205, 210, 213
 " Galicană 212
 " Milanesă 195, 211
 " Catehumenilor 211, 212
 " credincioșilor 212, 247
 " pentru cei răposați 166, 220
 Leturghile 164
 Leturgice, formulare — 208
 Liahi, Lehi, Leși 9
Liber de cura pastoralis 205
 " *poenitentialis* 191
 " *pontificalis* 206
 " *Thesaurorum* 186
 Liberat, arhidiacon 206
 Liberiu, epis. Romei 104, 110, 112, 199
 Liciniu, împăratul — 1, 10 s 13
 Licinian 14
 Linguriță (*ligula*) 249.
 Lipsius 225 not.
 Litanii 216 s.
 Litii ib. și 293
 Locașuri divine 238
 Loisy Alfr 200 not
 Luca, Apostolul 294 not.
 " evanghelia lui — 231
Lucernae 249
 Lucid 128
 Ludovic c. Bland (Pios) 188 not.
 Lumănări 249
 Lustre ib
 Lychnuchi id.
 " pendentés id.

- Macavei, cărțile — 157
 „ sărbătoarea 231
 Macariu presviter 101
 „ Alexandrinul 37, 178
 „ Egipteanul 37, 170 ss. 178 not.
 „ de Ierusalim 96
 „ de Magnesia 184
 Macedonianism 90, 110, 114 s. 117, 130,
 159, 218
 Macedoniu 102, 106.
 „ II 85
 Macrina sf 174, 261 not.
 Mafrian 145
 Mași 229
 Maica Domnului 113, 121, 122, 130, 163,
 200 not. 221, 225, 230, 258, 263
 Maimbourg 89 not 156 not.
 Mainoși 20, 279 n.
 Malala 242 not.
 Malh 196 și not. 2, 197
 Manihei 162, 198, 199 not. 132
Manipulus 253
 Mantia 41, 256 s.
Mappa 247, 353
 Maratoniani 164
 Marcel 96, 100 s. 110, 112 s.
 Mscionii 232
 Marcian împăratul 4, 53, 138, 140, 260
 not.
 „ sectar 130
 Marcu, liturghia sf — 208
 „ evanghelistul 231
 „ gnostic 118
 Maria Egipteanca 43, 227
 Marin L'abbé — 42 not.
 Maris 135, 152, 154
 Marin, Mercator 126, 202
 Martin de Tours 37, 46, 119
 Martin de Bracara 218
 Martiri, cinstirea lor 165, 200
 „ sărbători în memoria lor 237
 „ cei 40, sărberea lor 231
 Masalieni 20, 119
 „ sectă de creștini — 45
 Masă, sf — 244
 Maslu 219
 Matei evanghelistul 231
 Mauriciu, împăratul 5, 88, 206 not, 230
 Mauvia, regina — 27
 Mavroghezi, Cișmeana — 180 not.
 Maxonțiu 11 s.
 Maxim clinicul 115, 117
 „ uzurpator 118, 177
 „ episcop 202
 „ patriarh Antiohiei 139 s
 Maximin Daza (Duja) 17.
 Manastri 30
 Modiolan, mitropolit în — 60, 65, 68, 71, 92
 Mofran 65
 Mell 250
 Melania 261 not.
 Melchior Du Lac 212 not.
 Meletiană, shisma — 91 95 98, 110
 Meletiu de Antiohia 111, 115, 196
 Melhiade (Miltiade) episcop Romei
 76 92
 Melh'ți 145
 Memnon 132 s.
Mensa 244
 Mensuriu 91
 Meropiu 27
 Mesopotamii 21, 24
 Mesrop 23, 169
 Metanii 232, 262 s
 Metodiu de Olimp 127
 Metran 145
 Miercurea cenușii 234
 Miezonoptica 215
 Mihail, biserica sf. — 231
 „ și Gavriil, sărbătoarea sf. — 230
 Mihail II Rangabe împărat 188 not
 Militia bisericii 46
Milites Christi 92
 Milostenii pentru morți 166
 Mina, patriarh Constantinop. 87, 150 s.
 Antiohiei 151
 Mir, sf. — 219
 Mirioviulon 201 not.
 Mistere 163
 Misteriologie 163
Missa Romana 211
Missae 210, 212
 Mistică, explicarea — a liturg, 207
 Mitra 147 258
 Mitropolit, drepturile de — 61, 62
 „ superior 59 s 62, 65, 68, 74
 „ onorar 59, 62
 Moaște, cinstirea lor, 166
 Mohamed 5
 Mohamedanism 93, 146 s. 262
 Moisi din Chorene 23 și not. 169
 Monahism 35 s. 47, 261, 263
 „ chinovial 37
 Monastice, regule — 175, 200
 Mongu, Petru — 85 s.
 Monica 198, 261 not.
 Monim 128
 Monofizitism 90, 140, 146, 148, 167,
 187 s. 202, 209, 214
Monstrantiae 248
 Montalembert 38
 Montanism 91, 218
 Morți, rugăci ni, milostenii, liturghii
 pentru — 166, Binaccuântarea
 lor — 164,
 „ euharistia pentru — 164
 Moscu I 180, 190, și not.
 Mozale, picturi în — 222
 Mozarabică, liturghia — 212
 Möhler A. I 173 not.

- Nașterea D-lui 209, sărbătoarea — 231
 Narses 8, 9, și not.
Natale Domini 230
Nativitas ib
 Nebuni pentru Hristos 44
 Neamder D-r. A. 182
 Nechita, Apostolul Daciei 22, 195, 200
 și not.
 " martirul 28
 Nectariu de Constantinopole 56, 115,
 180, 263
 Necesaria, sinodul din — 55
 Neplatonism 185 not. 189, 190
 Nestoriani, creștini — 135
 Nestorianism 91, 130 s. 140, 167 s 185,
 187, 202, 206, 231
 Nestoriu 125, 132, 134, 137, 139, 141,
 161, 201 not. 260
 Nicareta 260 not.
 Nicea Sinodul I ecumenic din — 13, 28,
 47, 53, 63, 79, 83, 94 s. 97,
 100, 102, 138, 139, 159, 172,
 218, 228
 Nicolae, sf. — 96, 260
 Nike (Nice), sinodul dela — 105
 Nil sf. — cel Bătrân 184
 Ninian 24
 Niniviteni, postul — 236
 Niobiți 144
 Nisibi școala teologică din — 168
 Noe, corabia lui — 243
 Nomocanon 190
 Nona 176, 260 not.
Nonne 43
 Noric, biserica ortodoxă din — 190 s.
 Nosocomii 261 n. 3.
 Novațieni 200, 218
 Novele 58
 Noviți 40
 Nubieni 28, 143, 146
 Nunia 24
 Nunți in post 237

Oblata 248
Oblationarium 244
Octava 231
 Odoacru 5, 30, 110, 214
Officium 215
 Oglinda (morală) 199
 Olimpiada 260 not.
 Olimpiadorus 19
 Omei 106 s.
 Omeriți 10 21 s. 26, 28
 Omiusiani 100
 Omoforul 254
 Omologie 40
 Omousiani 100, 217
 Onorat. episcopul — 37
 Onorari, mitropoliți — 61
 Onoriu împăratul 45, 71, 78, 93, 182
Opera musiva 245
 Optat, episcop 76
 Orarul 252
Oratoria 239
 Orest, guvernator 185
 Orfanotrafii 261 not. 3
 Orient 238
 Origen 90 s. 118, 122 s. 148, 150, 166 s.
 171, 176 s. 181, 183, 193, 195,
 197 234
 Origeniști extremi 120
 Original, păcatul, — 90, 159 pass. vezi
 păcatul original
 Orologiul 216
 Ostrogoți 5 s 8 21, 29, 108 s.
 Oziu, episcop 72, 94, 96 s. 99, 102, 104

 Pacian, episcop 200
Paenula 251 s.
Paenuletia 253
 Pafnutiu episcop 47 s 96
 Pagani, paganismus 18 și not. 172
 Pahomiu 36, 43
 Paladiu 182 not. 184, 261 not. 2
Palla 247.
 Pallae 249
 Pallium 251, 251, 254
 Pamfil, presviterul — 171
 Panaghia 258
 Panahida 215
 Panissellus panisselum — 257
 Papa. titlul de — 64, 70
 " universalis 89
 Paparrigopoulo C. M. 261 not. 1
 Parabolani 51, 137
 Paraclise 239, 246
 Paradisul nou 191
Paradisus 243.
 Paraman 42
 Paramonar 51
 Parastas 220
 Paresime, a doua, a treia — 233, 235
 Paresimi 231 s. 233 s.
 Pargoire I. 215 not. 240 n. 3, 261 not. 3.
 Parimier 213
 Parimii 213, 216
 Pascale, epistole — 329
 Passah 228
 Paștile, sărbătoarea — 32. 95, 98 s.
 228 ss.
 " la Armeni 242
 Pastoforii 244, 246, 248
Patena 248
Pater noster 211
 Paterița 257
 Patmiilor, săptămâna — 228 s.
 Patriarh 60, 64, 66, s. 87, 89
 " ecumenic 87, 190

- Patrimonium s Petri 15, 70
 Patruzecime 234
 Paul Orosiu 19, 125 192
 „ din Tebaida 197
 Paula 196, 226 not.
 Paulin de Antiohia 111
 „ de Nola 200 și not. 2
 „ diacon 124
 Pavel, Apostolul, epistolele 395
 „ de Constantinopole 101
 „ Silențiarul 239 not. 2
 Pavelianism 112, 114 218 - 338
 Păcatul original 90, 120, 124, 161, 163, 198
 Păscatori, monahi — 44
 Pârvan V. 22 not.
 Pectorale 257 s.
 Pedum 257
 „ rectum ib
 Pelagianismul 90 s. 124 ss. 130, 162, 198, 202
 Pelagiu 124 s 201
 Pelagiu, apocrisiar 151, 155
 Pelagiu II ep. Romei 87
 Pentadia 260 not.
Peregrinatio Sylviae 226 not.
 Perigen 78
 Periodeviți 52
 Percia 21
 „ creștini în — 22, 24
 Perși 1, 9, 24 s 26, 182
Pervigiliae 215
 Petru, apostolul — 69 s 71, 74
 „ s ... *in vnicolis* 225 not. 2
 „ leturghia sf. ... 210.
 „ Mongu 140 s.
 „ Gnalevs 141 s. 146, 148 s.
 „ Hrisologul 200, 202
 Pichon, René — 192 not.
 Pipin 14 s
 Pîrgos 246
 Piscina 245
Planeta 253
 Plângători (penitenți) 243
 Platon 113, 168, 190
 πνευματικός πάτηρ, 264.
 Pnevmatomachi 114
 Pogorârea Sf. Duh. 229
 Policandru 249
 Poloni 9
 πόματα 282
 Pont 175
 Porofiriu 134, 155 not.
 Portari la bis sf. Sofii 51 not.
 „ la bis. Vlaherne 139 not.
 „Post“ 238
 Postnicul, Ioan ... 87, 189 s. 205, 260
 Postul mare 235 s. 237
 „ la Răsăriteni și Apuseni 234
 „ la Armeni 236
 Postul Paștelor 209, 232 s 234 s.
 „ Crăciunului 233, 235
 „ Sănpetrului 233, 235
 „ Sântămăriei 235
 Poteca Efr. ... 261 n 3
 Potirul 248
 Pravila mare, mică 165 n
Praeparatio evangelica 172 și not.
Praesentatio in temp'o 230
 Praxopostol 212
 Predestinaționism 128, 129
 Predestinație, învățătura despre —
 129, 138, 162
 Predica 213, 245
 Prefacere 164, 213
 Prefect 59
 Preoți la bis Sf. Sofia 51 n
 Preoție, tratat despre — 180 și not. 2
 Presviteriaă, Constituție — 165, 263
 Presviteriu 49 vezi și Vol. I 267
 προσβύτερος επί τῆς μεσσοίας 265
 Președinta sinoadefoi 53
 Primas totius Africæ 59 s 89
 Primat onorific 67, 75, 82, 98
 Primat de jurisdicțiune 69, 74, 81, 84 s
 87, 88, 202, 205
 Primichiriu 250
 Priscilianism 91, 96, 117 s
 Priveghiuri 215
Privilegium fori 34
 Procesiuni 216, 233
 Profesio, vezi monahism
 Proscomidia 214
 Proteriu 140
 Protoctiști 124
 Protodiaconi 49
 Protoierei 51
 Protopaschiți 228
 Protopresviteri 49
 Prudentius Clemens 200 și not. 2
Psalterium 16
 Pseudo-Areopagita, scrieri ... 188
 Psychopannihitism 135, 146
 Ptohotrofii 261 n. 3
 Puech, Aimè ... 182
 Pulheria, împărăteasa ... 4, 189, 239,
 260 n,
 Pulpitra, pupitre 245
 Purcederea Sf. Duh din Fiul 159, 160
 et pass.
 Pyxis 248
 Quadragesima 233 s.
 Quatembrale, jejunium — 233, 238
 Quinquagesima 235
 Rabula 134
 Rasofor 40
 (.)

- Rationale* 255
Raționalism 130
Raymond M I 40
Reinkens 133 not.
Reliquiae 224
Remismund 108
Remobot 44 și not.
Reparatus 81
Requiem 220
Responsales 51
Retorici 118 122
Retractiones 199
Ripide 249
Rochetum 252
Roma, Nouă 2, 13, 62, 82 s, 115 s.
" Veche, Shisma din — 110
Roman Melodul 189, 191, 215
Romaui, opistola către — 231
Români 3 și not. 9
Romulus Augstulus 5
Rosa mystica 263
Rosarium ib
Rufin, presviterul — 123, 157, 192
Rufus 78
Rugi 3, 108
Rugăciunile pentru morți 122, 166
- Sabatiști 232
Sabei 26
Sabelianism 91, 101, 112, 114, 218 și not.
Sacosul 255
Sacramentarium (Leoninum) 202
Sacramentum 163 s 217
Sacristia, ae 244, 246
Sahac (Isac) 23, 169
Salvian 202
Salvina 260 not.
Samson, cuviosul—261, not. 3
Sancti 221
Sanctuarum 244
Sanctus 211
Sandalia 259
Sapor II 25
Sarabați 44 și not.
Saracini 10, 21 27
Sarapeum 19
Sarapis 86
Sardica, sinodul din — 55, 72. 78 s. 102 s.
Sava martirul 28, 175 not.
" cel sfințit 151, 208
Sămbăta, sărbarea ei — 228, 232
" postul ei 232 scv.
" la Armeni ib.
" săptămânii Patimilor 235. 238
" cea mare 235
Sămbetele postului mare 235
" morților 220
- Săptămâna Patimilor 235, 238
" mare 237
Scala paradisi 190
Scara, Scărariul sf I — 198 s.
Schelstrate 15
Schevofilax 244
Schimbarea la față (sărbătoarea) — 230
" la Armeni 230
Schitică, pustia — 109, 178
Schivnici 41
Schivietz Dr. S. 36 not. 200 n. 3 pass. 260
- Sciți, monahi—120, 149, 150 not.
Sciția Mică 149
Schmid C. 261 not
Schrörs H. 12 not.
Schwartz Ed. 171 n.
Scritori 51
Scriptura sf. 174, 176. 180, 183, 197, 199, 205 s. 207, 245
Scufie 41 s. 259
Secund, episcop 97
Secundus, vezi Ioan Hrisostom
Sedes, apostolica 70
Secretarium 244
Sedilia 245
Segnier de S. Brisson 172 not.
Senaștri 40
Semiariani 101, 102 s. 105, 114, 159
Semipelagiani 91, 127, 129, 162, 201, 203
Septuagesima 236
Serapeum 19
Serapis 36
Sergiu I papa 155
Servitori 51
Sevasta 13, 121
Sever, monofizit 143
Severiani 145
Severiu, sf — 30
Sexagesima 236
Sfeșnice 249
Sfinți -- credincioșii 221
Sfinți, venerarea lor 165, 211, 220 s.
Siagriu 7
Silveriu, ep. Romei 153 și n
Silvestru ep. Romei 14 s. 76, 92, 96 s. 100
Simach ep. Romei 67, 70, 73, 86
Simboluri de credință 257
" la cei 4 evangheliști 223
Simbolul apostolic 15. 158, 195
" Atanasian 158, 160, 173
" nicean 97, 112, 116. 134, 153
" 159, 161, not. 165, 214
" lung 154
Simeon c. Bătrân (stălpnicul) 44
" s. Tânăr ib.
" episcop 47 184
Simon magul 183 187

- Simonie 180 n. 2
Simpliciu 20
Sinaxa 207 215
Sinesiu, episcop, 47, 184
Singheli 50
Sinoade 50, 52 s 66 s. 117
Sinodul I ecumenic. vezi Nicea
" II ecum. 68, 71, 82, 111, 113, s.
" 117, 139, 159, 173,
" 176 ș. 196, 218
" III ecum. 71, 132, 134, 141, 146
" 148, 161
" IV ecum. 65, 71, 82, 83, 135,
" 141, 154 s. 161, 187, 202
" V ec. 87, 150 s. 154, 187, 206
" VII ecum. 179
" din Alexandria suvt Atanasiu
" 112. vezi și 185 scv. —
" Tâlhăresc 46, 75, 138, 187
" unirii dela Forența 140
Sinusianism 118
Sirah, Înțelepciunea lui — 104 s.
Siriciu, epis. Romei 47, 73, 119, 122, 194
Sirieni (monofiziți) 145, 210
Sirmiu. două sinoade în — 104 s.
Sirohaldei, creștini — 135
Sixt III ep. Romei 75
Slavi 2, 3 not. 9, 20, 22
Socrat, istoricul bis. — 184, 234
Sofia, bis, sf. — 51 not. 239 și not. 2,
" 242
" împărăteasa 9
Solomon, Înțelepciunea lui — 157
Soteriologia 90, 158, 161 s. 163, 198 s.
Sozomen 184
Spania, leturghia din — 212, Botezul
" cu o singură cufundare în
" — 218
Speculum de sacra Scriptura 169
Spongia 249
Srăcimir 236 not
Statui 223
Stihar 252
Stiliți (stălpnici) 44
Stola, *Stolae* 251, 235
Strane 245
Studii (43
Studins (43
Suevi 6, 7, 108 s 119
Sulița (lancea) 248
Sulpiciu Sever 119 not 192 195
Superhumeralae 254
Superpelliceum 252
Stimmachus, praefectus urbis 19, 194
Synodus palmaris 73, 203
Synthroni 245
Școala, bisericești — 246
Șesan, V, Dr. 12 not
Șineai Gh. 15 not,
Tabernacul 248
Taine, sf — 163, 194, 202 217
Talaia, Ioan 85 s 112
Talbot Eug. — 17 n:
Thamin, Raymond 194 not
Tatăl Nostru 262
Tațian 167
Tăierea împrejur 147
" sârbătoarea — 230
Tămâierul 249
Tâmpla, Templum 246
Temistiani 144
Teodolina 110
Teodor Tiron 17, 220, 235
" de Mopsuestia 125, 130, 134,
" 148, 152, 154, 157, 159, 189,
" 182 s. 184, 185, 186
" Aschida 151 s
" Anagnostul 189
Teodora, împărăteasa 142, 148 și not.
" 153, 261 not.
Teodoric c Mare 5, 8, 67, 204
Teodo it episcop 75, 132, 134 s 136 s.
" 139, 148, 152, 154 159, 184,
" 186 ss 222 n.
Teodosiani 145
Teodosiu I împăratul — 4, 18 s. 53
" 55, 74 not. 107, 114, 117, 1 4,
" 260 —
" II 4, 44, 53, 58, 78, 83, 132,
" 137, 182, 186 213
" patriarh monofizit 141
Teodul 184
Teofan, cronicarul 26 n. 224 not.
Teofania — sârbătoarea 229
" la Armeni 232
Teofil epis Antiohiei, vezi Vol I pag.
" 381
" epis. Goților 28, 96 vezi și Vol.
" I pag 218 scv. și not.
" epis Alexandrici 67, 122
Teologie 90, 178
" mistică 178, 188, 207
Teopashită, disputa — 91, 141, 149 s.
" 190
Teosevia, sfințita — 176, 260 not.
Terapeuți 35 s
Tesaracosti 234
Testamentul Nou 157, 197
" Vechiu 156, 197, 207
Tetradii 144
Tetravella 246
Tiara 258
Tibialia 259
Tiberiu II împăratul — 5, 28
Timotei, sf, apostol — 224 n.
" al Alexandriei 115
" al Constantinopolei 85, 214
" IV patr monofizit de Alexan-
" dria 145

- Timotei Elurul 140 s.
Timuș, D-r Gherasim 226 not.
Tipic 151, 208
Tiridat 23
Tituli 239
Tobie, Tovit cartea lui — 157
Toledo (Toletum) sinodul dtn—109, 158
Toma creștinii sf. — 27, 135
" Barsumas 135
Tonsura Pauli {
" Ioanis { 33 și not, 42
" Iacobi {
" Petri ib
Toumaian Garabet 169 not.
Traditor 12, 93
Tradiția Bisericii 156, 168
Transfiguratio 164, 230
Trasamund 109
Trei capitole, disputa despre cele — 91
148, 152, s. 154, 155
Treime, sf. — 90, 158 ss 178, 179, 183,
186, 193, 199 203, 207, 250, 258
Trichele 249
Trihotomie 113 not.
Triregnum 258
Trisaghion 141, 146, 148, s. 213, 218
Tritești 144, 190
Thronus 245
Θεοσεβεία 20
Tunica 251
Tunicella 252
Thuribulum 249
Tuturor sfinților, Duminica — 231

Ulfila 28, 108, 169, 170.
Unguri 9
Unirea pretinsă dela Florența 84
saciu, episcop 105
rsicinus 110
r sula sf. 22

Vacherot Étienne 167 n.
Vagașapat—Valașapat 146
Vagaș 254
Valachi 3, 9
Valent împăratul—4, 6, 18, 27, 46, 106
172, 173 175 s.
" episcop 165
Valentinian, împăratul — 4, 18, 106
" II 4, 18 s 107, 194
" III 5, 71, 73, 81, 202
Valeriu, episcop 198
Vandali 6, 29, 80, 108, 203.
Varag, Varac, muntele—237
Vardabet 52
Varanes IV 25
Vardan 23
Varuh prorocul — 157
Vasa 246
Vasiliada 175

Vasilieni 39
Vasilisc, nzurpatorul — 35, 141
Vasilii c. Mare 38 s 57, 114, 170 ss.
175 s 177, 193, 195
Canoanele lui — 176, 187.
n. 191 n. 260
leturghia lui — 208
" epis. Rifaniei 180 n.
" de Ancira 105
" de Seleucia 180 n,
Vasson, L'abbé 176 not.
Vaticanul 70
Vecernia 215
Velum 244
Veneto-Istriană, schisma — 152
Veniamin, mitropclitul — 187 n. 190 n
" de Tudela 239 n.
Vestes 251
Vestibulus interiorus 242
" *exterius* 243
Veșminte 251
Veulliot M. Eug. 44, 187 n. 191 n. 260
Vexilum 257
Vicar 65 și nota, 66
Vicari apostolici 74
Vicarius Cristi 73
Victor episcop 203
Victoria, zeța — 19, 194
Vigilantiu 118
Vigiliae 215, 230
Vigiliu epis. Romei 78, 81, 87, 150, 153,
155
" de Tapsus 158, 202
Vima (Bema) 243
Vincentiu de Lerin 201
" presviterul 96 s.
Vindecarea patimilor elinești 188
Visitatores 52
Vitalian, generalul — 85, s. 86 n, 142
Vitalis, episcop 114
Vitae patrurum 195
Vitu, presviter 96 s.
Vizigoți 4 s 6. 8, 21, 28, s. 108 s.
Votum, Vota 40
Vrefotrofii 261 n. 3
Vulgata 197
Vulturul 251
Weingarten 36 n. 173

Xenaia 143
Xenopol A. D. 3 n 2
Ξηροί α, ία 262

Zahn 225 not.
Zenon episcop 199
" împăratul—4, 35, 84, s. 141 s 168
Zosim epis. Romei 79, 81, 103, 125,
146 s.
Zosimus, istoricul 19
Zotic, sf. — 261 not.

b. *Periodul III*

- Abasizi 267
Abate 329
Academia Română 389 n.
Acatist, cântarea—338, 384
Accurata expositio orthodoxae fidei 387
Acvileia. patrarhia din — 323 not. 375
Adalbert (Aldabert) 283
 " de Trlcr 300
 " Voiteh 295 s.
Adopțianism 332, 342
Adrian I, 315, 342, 348, 356, 358
 " III 356
Aeneas 395
Africa, sinodul din — 355
Agar 266
Agareni 270
Agaton ep's, Romei 337
Agobard 323 not. 349, 392
Ahrida 276, 289, 312
Aistulf 315
Alah 266
Alexandru, Coregentul—369
 " II patriarh 281
 " II papă 407
 " III papă 403 n.
Alberic 319 s.
Alboiu 284
Alfred c. M. 274 s. 283, 392
Alcuin 342, 319, 401
Aliluia 372 s
Altare, mai multe în biserică 401
Amfilohia 389
Anaforă 393
Anania, sf. mănăstire — 337
Anastasii apocrisiar, 386
 " patriarh iconoclast 344, 351 s.
 " Biblioțecarul 363, 365, 390
Andrei, rege ungar 302
 " episcop 385
Anghira, sinodul din — 355
Anglicus, papa Ioan — 322
Anselm 407
Ansgar 284
Antiaugustinism 383
Antiohia sinodul din — 352, 355
Antuza 403 not.
Apoclips, comentare la—389 n.
Aposhiști 331 și not.
Apostoli, biserica sf. — 357, 358
Apostolii slavilor 381, 395
Arabii creștini 390
Arevurzi 341
Arhitectura bisericască 397 s.
Arhidiaconi 406
Aristarh St. — 357 not. 367 n. 388 n.
Aristotel, filozofia lui — 385
Armenii Armenia, 270, 333, 337, 339,
 370, 390 ss. 401, 402
Armistițiu canonic 404
Arnulf 273, 275
Arpad 238
Artabast 345
Ascaid 298
Atanasiu c. M. canoanele lui — 355
Atingani 270 s. 341 s.
Aton, Atos, sf. munte — 309
Augustin 372, 378, 382
Avril, Adolf d' 377 not.
Azime la Euharistie 334, 372 375, 401
Baan și Boanes 340
Bagrat Bagratim, 270, 310
Baletta 361 n.
Bardan Filipic 338
Bardas 357, 360, 383
Baroniu 407
Barsuma, mănăstirea — 333
Beda, Venerabilul — 396
Benedict, abate 380
 " c. Bătrân 380
 " c. Tânăr 380
 " de Nursia 380
 " III papă 322
 " VIII 315, 367
 " IX 315, 320 s. 371
Beneficia 324
Berengar 381
 " de Friaul 237
 " de Ivreia 273
Berno, conte — 382
Biblia 391
Bibliotheca 388
Biron Dom R. 321 n.
Blondel 318, 322
Bogomili 341
Bogoris (Boris) 289 s. 310, 359
Bohēmiens 231
Boleslav c. Viteaz 272, 297
Boleslav 295
 " cel Pios 295
 " I duce al Boemiei 296
Borivoi 292 295
Botezul, cu o singură cufundare 402
Bréhier L. 357 n. 368 not. 371 n. 372 n,
 393 n. 2
Bruno (papa Grigorie V) 320
Bruno de Toul (papa Leon IX)
Bulcsu (Bolosudes) 360
Bulgaria, biserica din — 310, 359, 364 s.
 368, 371
Bulgarii 340, 359, 362, 390
Cuaba 265, 267

- Calinica 341
Camalduli 331
Canoanele apostolice la Apus 402
Canon, immn in biserica 396
Canonici 326 s.
Canonul c Mare 385
Capitul 326 s.
Cardinali 323
Carol Martel 269, 271 s. 315, 325, 342,
" c. Mare 272 ss. 274, 276, 283 s.
310, 315, 323, 325
" II Pleşuvul 273, 380, 382, 392
" III Grosul 273, 318
" IV Simplul 273, 275
Cassian, sf. I — 397 not.
Cartagine, sinodul din — 355
Cartea de aur 390 n.
Catisme (caftisme) 396
Cathari 341
Cauleas Antoniu — patriarh 368
Cărţi despre datoriiile preoţilor 393
" de penitenţă 405
Căsătoria clerului 308
" IV 369 s
Cântări bis. 396
Celibatul clerului în Apus 328 s.
Cerulariu, Mihail patriarhul—322
Chastel Étienne 332 not.
Chilian, misionar 282
Chinoviţi monahi 309
Chiril c. Mare, regulele (canoanele) lui
— 355
Chiril şi Metodiu, apostoli slavilor—287,
288, 289, 290, 291, 292, 297, 300
Chor (cor) 328
Chrodegang 326
Ciprian sf. — 376
Cipru, biserica din — 312
Claudiu epis. 323 n. 349, 392
Clerus Curatus 328
Climent epis Bulgariei 390
" II papă 321
" misionar şi episcop Bulgar
293, 391
" dtn Roma moaştele lui—287,
292
Clopote, uzul lor 397
Clugny, congregaţiunea din — 407
Codex. Codices 383
Colovul Ioan — 309
Columban (Columban c. Tânăr) 281
Communio intincta 395
Concilia mixta 306
Confirmarea, taina—la Apus 402
Consistoriu 326 vezi şi 323.
Constant II împăratul — 336, 385
Constantin Copronim 272, 279, 344 s.
346 s. 350, 353, 401
" Filozoful 287, 290 et pass
Constantin VI Parfirogenitul 304, 342,
349, 351, 359
episcop 348
Constantin V împărat 307
" misionar 391
" eresiarh 339
" Pagonatul 337, 340, etc.
" patriarh icoaoclast 351
" VII Porfirogenitul 369 s. 383 s.
" VIII 371
" IX monomah 373, 375
Coran 267
Corbinian 282
Corifeii bisericeii 307
Corpul mistic al lui Hristos 308
Corpus Juris civilis 307
Cosma uzurpator 344
" melodul 385
" preot bulgar 391
Crăciunului, noaptea — 402
Crescenţii, partida — 320
Crescenţiu I { 320
" II {
Crezul 293
Crucii, proba 405
Cultul 394 s
Cuminecare, Cuminecături 394 s 401,
404
Curaţi 328
Curtezane, domnia lor în Roma 369
Cuvântul lui D-zeu 389
" învăţătura despre întruparea
lui 387
Damas II, papa — 321
Domiani Petru 221 n. 323, 407
Dania lui Const. c. M. 373
Decan 326
Decretale 355
Decretalia 316
Demidof A 342 not
Dietmar (Tietmar) 295
Dinarul sf. Petru 314
Dionisiu patriarhul Alex 281
" c. Mic 316
Dir 298
Dobroslav St 276
Dobrina 299
Dobrovca 296
Dominic 375
Donatişti 374
Doxarii 339
Drahomira 295
Dreptul pumnului 404
Dubrava 296
Duca Mih. Impăratul 302
Dnchesne 320 not. 321 n. 380 n.
Duelul 405
Duminica ortodoxiei 350, 369

- Dunstan 329, 407
Durostor 311
- Ecaterina, Mănăstirea sf. — 309
εκτεσις, 336
- Ecumeniu 389
Efes, sinodul Tălharesc din — 361
Eligiu 282
Elipand 342
Emeran (Emeram) 282
Enea, vezi Aeneas,
Enric I 273, 278, 297
„ II 273, 365, 380
„ III 273, 301, 321
„ IV 273
„ V 273
Epafrodit 340
Epitimie (ἐπιτιμία) 404
Eracliu împ, 276, 286, 353, 350 s. 398
Erigena Scot, 381 s. 392 s,
Ermoniu V 387 not.
Euharistia 380 s 395
Euhiti 341
Eulogiu 281
EustaŃiu patriarh 371
Eutihiu patriarh 280, 390
Eutimiu patriarh 369
Euhologiu 396
Evnomiani, evnomianim 402
Excomunicarea 406
- Fatimizi, Fatma 269
Felix, eretic 342
Feodalism 324
Fermentum 400
Filioque, 293, 305, 354, 360, 365, 367,
371, 374, 375 ss, 378, 379, 387
Flavigny H. cronicar 371 not.
Foc grăcesc 268
Formosus, papa — 289, 310, 319, 368
Fotian, Pseudo—Synodus 367
Fotiu, patriarhul — 288, 290, 298, 305,
318, 333, 352 ss 356 ss 363 ss
366 ss. 368, 371, 373, 375 s.
388 ss,
Francii, 271 ss.
Fratres conversi 331
Fulda, mănăstirea — 282, 282, 392
FundagiagiŃi 340
Gallus misionar 282
Gangra, sinodul din — 354
Gastineau Benj 318 n, 318 n. 322 n.
Gegneziu 340
Geiza 301, 302
Georgia 270 vezi Iberia
Gerbert 320 vezi Ńi Silvestru II
Gewilieb epis 283
Gheorghie din Pisidia, diacon 348, 384
„ epis. Sirian 391
- Gherman patriarh 343 s.
Gizela 301
Glaber R. cronicar 371 not.
Gociac (Gottschalk) principe Vend. 297
Gomorrhianus, liber — 393, 407
Gorazd 393
Gottschalk 382 ss.
Gratian, arhidiacon 321
Grigoriu c. Mare, papa — 402
„ II papa 282, 343, 345
„ III papa 344 s.
„ IV papă 284
„ V papa 320
„ VI papă 320
„ VII papă 206, 321, 330
Grigoriu, ieromnoah bulgar 391
„ mitropolit Ungro-Vlahiei 359
not
„ Asbesta 356 s.
Gyula (Gylas) 301
Guido d'Arezzo — 401 Ńi not. 2
- Halcedon, sinodul din — 333, 335
HanefiŃi 208
Harald, principe Danez 284
Harun al RaŃid 269
Haymo 393
Heliand 384
Hergenröther 367 not. 2
Hemmer 318, 322 Ńi not. 327 n, 382 s.
Hildebrand 321, 381, 393, 307 vezi Gri-
goriu VII
Hilderic VII 271, 315
Hincmar 318, 323 Ńi not 382 s.
Hirotonie, prin ungere cu hrisma 402
Hosroe II 335, 398
Houtin 329 n
Hrabr iremonah bulgar 391
Hrisoroas (vezi ¹. Damaschin)
Hrisostom mitrop. Atenei 397 n.
Hristos, prezenŃa lui — în Euharistie 380 s
Hrodegang 406
Hubert 344 n. 346 n.
Hugo Capetul 273
Hukbald 401
Humbert, Cardinal 373 s. 390, 393
- Iabbalah 279
Iager 388 n.
Iacov din Harc 341
„ de Edesa 391
Iaroslav 299
Iberia 270, 281, 391
„ Biserica din — 310
Icoane, uzul lor — 332 ss, 394
Iconoclasm, iconomahie, 332, 342 s.
347 s. 392, 394
IconoclaŃti 349 s. 352
Idioritni, monahi — 305

„Idololatrie“ 343, 345 s. 349
Ieremia patriarh de Ierus. 281
Ignatiu patriarhul—298, 305, 318, 352 ss.
356 ss. 363

Igor 298
Indulgențele 404
Ioacenițiu III 302
Interdictul 406
Intrarea în biserică, sărbătoarea — 398

Ioan Botezătorul 401 n. 2
„ Evanghelistul 390
„ Hrisostom 389
„ Damaschin 344 s. 354, 385, 386 s.
„ episcop 373 s.
„ VIII papa 319, 364 s. 366 s. 380,
395
„ X „ 319
„ XI „ 319
„ XVIII „ 372 n.
„ XIX „ 371
„ XX „ 322
„ patriarh armean 391
„ exarh bulgar 391

Ioana papisa 327 s.
Ioan martir rus 298
„ (pavlician) 341
„ VII Lecanomantis, patriarh 350
Iosif preot al. Curții 351 s.
„ scriitor de cântări 385
Irina, împărăteasa—304, 347, 348 s. 351
„ sf. biserica — 357
Irotei misionar la unguri 301
Isac Comnen 375
Isidor de Sevilla 316 s. 391
Isidor, pseudo — 317 358, 391
„ Mercator 317
„ Pecator 317

Isihăști 309
Islam 226, 228
Instinian I împăratul 307 309, 353
„ II Rinotmit 303, 312, 354, 356
Inălțarea Sf. Cruci 398
Judicia Synodalia 405
Judicium feretri 405
Judicium offae 405

Καυπάαι 404
Kazimirschi 268
Keblah 265, 267
Kir, episcopul 335, 338
Knut (Kanut) c. M. 275, 284
Kocel (Hocel) 290
Krist 384
Κώδωνες 421
Lambert de Spoleto 273
Lanfranc 381, 393
Lapôthre 367 n.
Lateran 333, sinod din — 403
Laodichia, sinod din — 354

Launay L. de — 288
Laurențiu, misionar slav 293
Lecanomautis, patriarh 350
Leger Louis 287
Leon III Isavrul imp 279, 307, 340,
343, 346, 356, 363
IV Hazarul 347
Armeanu^t 349 s. 387
„Filozoful“ 307, 366 s. 368 n.
369, 370, 383
de Ahrida 372 ss.
II papa 338
III papa 289, 316, 352 s. 365, 368
379
„ IV papa 322
„ IX „ 275, 321 s. 330, 352, 373

Leturghia 395
„ formularele — ib.
Leturghierul 396
Leturghii, mai multe — în aceeași
zi 401

Liber Gomorrhianus 393
Libri officiorum 391
Loisy 380 n.
Lotar I 272
„ II 318
Ludmila 292, 295
Louis Fr. de Sauvè 285 not. n. 296 n.
298 n. 300, 302 n. 331 n. 372 n.
Ludovic II 273, 360
„ Copilul 273
„ III de Burgund 273
„ V Leneșul, Fainéant 273
„ Piosul 272, 349, 382, 383
Luitprand de Cremona 319

Macariu de Antiohia 332
Macedonieni 378
Macedonia 339
Maciejowski 285
Maghiarii 271
Maimbourg 343 n. 346 n. 386
Malihiți 268
Maniheism, neo — 339, 341, 374
Maria, împărăteasa—351
Marin, episcop 366
Marius Mercator 317
Maron sf. — 337
Maroniți ib.
Marozia 319 s.
Martin I papa 336, 354, 378, 379, 385
„ de Bracara 402
Masalienii 340
Maslinelor, muntele — 379
Mauri 268
Mănăstirile 309
Mărgărintul 390 n.
Melhisedec ep. de Roman 401 n. 3
Mieczyslav 290

- Migețiu 341
 Mihail Rangabe 340, 358
 " II Bălbăitul 350
 " III Bețivul 287, 290, 305, 356, 388
 " IV Stratioticul 375
 Cerulariu 352, 368 n. 372 s. 374, 376
 Mihiană, shi-ma—351 s.
 Mirioivlon 388
Missae 401
 Misteslav 297
 Mistevoi 297
 Mistică, Teologie — 385, 389
 Misticul, Nicolae — 333, 368, 369 s.
 Mitrofan al Smirnei 357, 364, 367
 Mohamed 265 ss.
 Mohamedanism 332, 336. 342 et pass.
 Moimir 287
 Monahii 308 s.
 Mollitevnic 396
 Monofizitism 331, 377
 Monotelitism 332, 334 s. 338, 379, 384
 Mormânt, biserica sf. — 399
 Moras 269
 Mozarabi 269 vezi și 212
 Musa 269
 Muslim (moslem) 266
 Muzica bisericească 396, 401
 " instrumentală în biserici 401

 Nafură 395
 Nașterea Domnului, sărbătoarea-395
 Naum, misionar slav 293
 Neocesaria, sinodul din — 355
 Nestor, cronicar rus 298 și n. 2
 Neumann C. Fr. 391 not.
 Neume (νεύματα) 401
 Nichifor II Foca 279
 " I împărat 349, 352
 " patriarh 349 s. 351 s. 387 s.
 " Sachelar 373
 Nichita Pieptosul, 334, 372, 374, 390, 393
 Nicolae I Papa 288, 291, 310, 318, 321, 334, 352 356, 357 ss
 " II Hrisoverghi patriarh 370
 Nicolaiți 374, 406
 Nicon Monah 334
 Nil arhiepiscop 375 n.
 Nomocanon 388
 Novele 307

Oblata 401
Oblati 331, 382
 Octavian (papa) 320
 Octoih 387, 396
 Ohrida vezi Ahrida
 Olaf Harald — 285
 Olga (Elena) de Chloev 298, 360

 Olopuen 279
 Omaiazii 207, 269
 Omeja 267
 Onoriu papa 335 s. 338
 Ordal 404 s.
Ordatio prin ungere la Apus 402
 Orga (Ὀργάνον) 401
 Origen 392
 Orologiu 396
 Ortodoxie 378
 Oton I c. M. 273 s. 278, 294, 297, 300,
 " II 283
 " III 273 s. 297, 301 și uot. 320

Poenitentia, Poenitentialia, Poenitentiales libri 403
 Pahomie c. M. sf. — 397
Papa 328
 Paparrigopoulo 343 n. 344 n. 359 n.
 374 n. 383 n. 388
 πάπας παπῶς 308
 Pargoire 307 n. 384 n. 387 n, 389 et pass.
 Parsismul 341
 Pashaziu Radberd 380, 382, 392
 Pastor episcop 348
 Paștelor, noaptea — 402
 Pataria 408
 Patrimonium s Petri 315, 353,
 Paul Diaconul 392
 Pavlicianismul 331, 338 s. 340 s. 389
 Paulin de Acvileia 379
 " de Nola 397
 Pavel pavlician 341
 " patriarh 347
 " II patriarh 336
 Pavlov 372 n. 2
 Pelerinagii 404
 Penticostar 396
 Perle, șirag de — 390
 Perun 298
 Petru, țar bulgar 289
 " rege ungar 302
 " Damiani 393
 " patriarh 310, 375
 " II patriarh 326
 Pichler 365
 Pidalion 365 n.
 Piligrin misionar 301
 Pipin (Pepin) 271, 315 347,
 353, 401
 Pir 336, 338
 Platon egumen 351
 Pocăință, taina — 403
 Polievct patriarh 370
 Porga 206
 Pornocrația epoca — 320, 371, 406
 Posturile 399
 Praebenda 325
 Praebendae 325

- Predinațiunea 380, 382
 Prefacerea la sf. Euharistie 380, 382
 Primat de jurisdicțiune 376
 „ de onoare 306
 Privina 287, 290
 Proba focului
 „ apei
 „ sângelui 491 și nota
 „ cuminecăturii
 Procopiu al Cezariei Capad. 364
 πρωτοδευτέρα (σύννοδος) 305, 358
 Psaltirea 396
 Psalți, patronul lor — 401
 Pselos M. 368
 Pseudo sinod Fotian 386
 „ Isidor 318 et pass.
 „ Areopagitul 385, 392 s.
 Purcederea sf. Duh (vezi *Filioque*)

 Quadrivum 384
 Quattuor libri Carolini 349

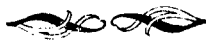
 Raban Maur 324 n. 381, 382, 392
 Radbod rege 282
 Rastislav (Rastiț) 287, 290, 292
 Rateriu epis. 393
 Ratramn 381, 383, 394
 Remigiu 383
 Robert Guiscard 275
 Rolo 275, 285
 Roman I împăr 370
 Români 276, 278, 286, 288, 290, 311,
 vezi și Analele Ac. Rom. seria
 II tom. XXXIX pag 406 Buc.
 1921
 Rupert (Ruprecht) misinoar 282
 Ruric 278

 Sabelianism 342 et pass
 Sabinian, papa — 397
 Safav 270
 Samaizi 270
 Samuil 276
 Saracini 270
 Sardica, sinodul din — 355
 Sasanizi 270
 Sava misionar 293
 „ Mănăstirea sf. — 386
 Sazava, Mănăstirea — 296
 Sămbăta, postul ei — 402
 Sămbetele morților 399
Scabini synodales 405
 Scăra ul, Ioan — 386
 Scharolta 301
Schola Palatina 382, 391
 Secolul obscur 319, 393. 406

 Sefiți 268
 Sehaștri 319
 Seldgiuc 270
 Semiografia (σημειογραφία) 401
 Sergiu (Tihic) 340
 „ I papa — 356
 „ II patriarh 335 pass. 337, 371,
 384
 Sergiu ÎII papa 319, 335 s 338, 339
 Sfârșitul lumii 407.
 Sfinți, cei șapte — la Bulgari 390
 Shisma „cea mare“ 352
 Silistria 311
 Silvan 339, 340
 Silvestru II papa 301, 320, 393
 „ III papa 321
 Simbolul Niceano-Const. 335, 360, 364,
 366, 367, 378 s.
 „ credinței 305, 306 et pass.
 Simeon, pavlician 340
 Simeon I Tar 289, 311, 368, 383, 390
 și not
 „ Metafrast 389
 „ c. Nou 389
 „ cel Bătrân 390
 Simonie 406
 Sinai, muntele — 309
 Sinaitul, Anastasiu — 356
 Sinaxare 397
 Sinoade mitropolitane 306
 „ papale ib
 „ patriarhale ib.
 Sinoade ecumenice 305
 Sinodul VI ecumenic 337, 356, 377
 „ VII ec. 348 s. 350, 356, 373
 377
 386
 „ VIII ecumenic 364, 366 s.
 Sisiniu II patriarh 371
 Slavii 271, 289. 390 s
 Sofia, biserica sf. — 305, 374, 397
 Sofroniu de Ierusalim 335
 Spitihev 295
Stalli 325
 Ștefan c. Nou 346, 389 s.
 „ sf — rege ungar 301
 „ arhiepiscop armean 391
 „ III (II) papa 283, 315, 346
 „ patriarh 367, 368 370, 388
 „ VII papa 319
 Stelian al Neocesariei 364, 367
 Stercorianism (stercus-stercora) 381
 Șiiți 268

 Talmudul 345
 Tarasiu patriarh, 347, 351, 357
 Tafaran. Mănăstirea— 333
 Teodor prim martir rus 298

- Teodor I, papa — 336
" episcop 335, 338
" Casitera, patriarh 350
" Studitul 350, 351
" din Tars 384, 403
Teodora 319, 320
" împărăteasa 340, 350 356
Teodorit 359
Teodosiani 335
Teodosiu episcop 343
Teodota împărăteasa 351
Teofan scrisul 385
Teofana împărăteasa 403 n.
Teofil împăratul 350
Teofilact senator 319
" papă 320
" patriarh 370
" Bulgarul 312, 376
Testes Synodales 405
Thor, idol german 282
Throni 325
Tihic pavlician 349
Timotei patriarh nestorian 279
" pavlician 340
Tipos (τύπος) 336 s.
Tit pavlician 340
Tituli 323
Toaca 397 și n. 2
Toledo sinodul din — 378
Toma episcop 343
" preot 369
Tomul unitii (τόμος έντάσεως) 370
Tondraciți 341 și n.
Tournebize 353 n.
Trad ținea 348
Traian împărat 287
Transubstantiați, 382
Treuga Dei 404
Trifon patriarhul 370
Triod 385, 396
Trivium 384
Trulan, sinodul 308, 312, 354, 355
Trulane, canoanele — 356
Tudum, 284
Tuhut 278
Țigani 270 s. 342 și n.
Ulfița 354
Ulric, episcop 403
Ungurii 271 et pass.
Universitățile 331
Ursu 397
Vahabiți 268
Vaic 301
Valahi (Vlahi 276, 286, 290, 311
Valumbrosa 331
Vardapet 391
Vasali 406
Vasilicale 307
Vasilii Macedon 279, și n. 286, 291, 305,
307, 309, 350, 360 s, 366, 383.
Vasilii c. Mare (regulele, canoanele) lui
355
Vasilii II Bulgaroctonul 276, 279, 289,
311, 371, 373
Vechii Catolici 376 n. 401 n. 1
Vecu, Ioan—patriarh 379 n.
Venceslav 295
Veniamin patriarh 333
Venzi 277, 286, 287
Vichingării 275
Viduchind 284
Vigiliu, misionar 283
Viking 293
Vilfrid, misionar 282
Vilhelm Cuceritorul 275, 330
Vilbrord misionar 282
Vinfried (Bonifatiu) 282 s
Vinzi 276, 286
Vitalian, papa 384
Vitiza 329
Vladimir c. M., (Vasilie) 278, 297, 298 s
Vladislav I Țar bulgar 276
" Sfântul 302
Volfgang 301
Voiteh (Adalbert) 295
Vratislav 295
Zaharia, papa — 283, 315
" catolicos 333
" mitropolitul — 364
Zimisceș I 276, 279, 289, 311, 340
Zoe, împărăteasa 368 s.

I N D R E P T Ă R I

<u>Pagina</u>	<u>Rândul</u>	<u>'n loc de</u>	<u>Citește</u>
11	4 de jos not.	religieuse	religieuse
17	4 de jos not.	reconstituirea	reconstituirea
49	19 de sus	episcooii	episcopii
"	" de sus	responsabile	responsabili
51	3 de jos not.	împratul	împăratul
54	1 de sus	anterioare	interioare
63	1 de sus	retituie	restitue
121	11 de jos	Ieronini	Ieronim
163	14 de sus	Oranje	Orange
168	13 de jos	341	431
173	1 de sus	apolagetice	apologetice
"	8 de jos not.	atribuia	atribuie
174	20 de sus	scrieaile	scrierile
176	13 de jos	polemeice	polemice
293	4 de jos not.	Reini	Rein —
197	7 de jos not.	Ocident	Occident
239	7 de jos not.	Dehl	Diehl
276	12 de sus	Capitaia	Capitala
303	3 de jos	ca	cu
313	5 de sus	a	A
318	18 de sus	b	B
358	11 de jos	προσκύησις	προσκύησις
415	9 de jos	1908	1907
416	6 de sus	sârsesc	sfârșesc
416	9 de sus	iu	în